קוצק

ספר קוצק

הוצאת ועד ארגון יוצאי קוצק בישראל בעזרת ארגון יוצאי קוצק
בארגנטינה ובצרפת

אויסגעגעבן דורך דעם ארגון יוצאי קוצק אין ישראל מיט דער
הילף פון קאצקער אין ארגענטינע און אין פראנקרייך

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

ספר זכרון לקהילת קוצק

ערוך בידי אליהו פורת

ועדת הספר:

בן־יוסף אהרן	מיכאלי משה
גולדמן אריה	סלע יוסף
גרוסמן גדליהו	פרידמן משה
הרץ יעקב	צ׳רני דב
מדנס שמחה	רק דוד

נדפס בישראל 1961

דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע״מ, תל־אביב

ספר זכרון לקהילת קוצק

אליהו פורת (עין החורש)

דברי הקדמה

בספר זיכרון זה לקהילת קוצק מת־כוונים אנו להציב נר־תמיד לנשמות יהודי קוצק שנכרתו מן העולם בידי הצורר הנאצי. ויהי רצון שיהא בו מן המאור הפנימי והצנוע, שהאציל על מעגל חייהם של יהודי קוצק בכל שנות קיום הקהילה עד היכחדה.

זכתה קוצק ויצאו לה מוניטין ברחבי העולם היהודי. עיירה קטנה ושוקטת, השוכנת בצדי דרכים ומרוחקת מהמולת כרכים, נעשתה תלפיות ו„שם־דבר", מרכז סואן ותוסס של זרם בחסידות, שיצר לו דרך מקורית ונוסח חיים משלו. דרכי קוצק המו מאלפים ורבבות יהודים שהשתוקקו להסתופף בצלה.

הרבה נכתב ונאמר על קוצק זו, ועד היום מעסיקה שיטת קוצק בחסידות, וכן יוצרה ומייסדה, את קולמוסיהם של סופרים, היסטוריונים וחוקרים רבים. אך היתה גם קוצק אחרת, כביכול קוצק של מטה. עיירה של יהודים פשוטים, בשר־ודם, שרקמו את מסכת חייהם היום־יומיים באותם הדפוסים המיוחדים, שקבעה לעצמה כנסת ישראל שבפולין בדורות האחרונים. וודאי הושפעו יהודי קוצק לא במעט מן האור החוזר של אותו מוקד עז שבתוככי עיירתם — אך, בעיקר, זרמו הייהם במסלולם המיוחד בצד (ואם תמצי לומר: על אף) הפירסום הרב שנפל בחלקם ויהודיה נשארו פשוטים ומסתפקים במועט. „ענווי עולם, צנועי הגות ועלילה, ממעטי דברים ומרבי תפארת", כברוב עיירות פולין. מחמת ריחוקה של העיר מן

המרכזים הגדולים והתעצמות החסידות בתוכה — נשתמר בה, יותר מבכל מקום, אותו הווי יהודי בנוסח פולין שהטביע עליה חותמו זמן רב יותר והיה ניכר בה בכל עת: בחול ובשבת, באבל ובששון, בפרקמטיא וביגיע כפיים, בתורה ובעבודה. שמרנות מאוחרת זו של קוצק, שקיבלה יניקה מחודשת מהקרקע הדשן של המרכז החסידי שהתלבלב בה בסוף ימיה, שימשה אבן־נגף וערמה מכשולים ומעצורים בדרך ההתעוררות של צעירי העיירה להשכלה, לחיים חברתיים, תרבותיים ומפלג־תיים מודרניים, בשעה שהעיירות הסמוכות כבר נסתחפו בזרמי הזמן החדש.

קוצק בסוף ימיה, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם כבר לא היתה כולה מעור אחד. בקיעים רבים נבעו בחומותיה וצצו ניגודים בין הדור הישן המתבצר בקנאותו לבין הדור הצעיר המפלס לו דרך חדשה בחיים, זו המובילה להשכלה, למפלגות — ואף להגשמה חלוצית ועלייה ארצה.

על קוצק כתבו רבים. סופרי קודש וסופרי חול (ביניהם גדולי הספרות היהודית כשלום אש ואופאטושו), אך בני קוצק גופא כמעט שלא כתבו על עיירתם, צור מחצבתם. דומה, שמסורת היא בידיהם מבן־עירם הגדול, ר׳ מנדלה מייסד השושלת הקוצקאית, ששרף את כל כתביו ולא הניח אחריו שום דבר שבכתב, מלבד פירורים משולחן גבוה שניצלו לפליטה והם מבהיקים עדיין כביום הינתנם. לא קמו עד היום לעיירה זו היסטוריונים וחוקרים, שיסירו את שכבת האבק מעל התעודות שבארכיונים שלה, כדי להאיר את קדמוניותיה ואת תולדות היהודים בתוכה מאז היווסדה. דומה, כאילו זוהר זה שהפציע בתוכה לפני מאה שנים (השנה מלאו מאה שנים לפטירתו של ר׳ מנדלה מקוצק — כ״ו שבט תרי״ט) העמיד בצל את קורות העיירה בימים מקדם, מלבד מאורע ברק יוסלביץ, מפקד גדוד הפרשים היהודים, המשולב במידת־מה בהיסטוריה של העיירה.

ספר זיכרון זה אינו מתיימר למלא את כל החסר; בעיקרו הוא ספר זיכרון לקהילה שנגדעה ונכרתה בידי עמלק, יוצאי העיר, בניה, שרידיה ופליטיה הזוכרים לה חסד־נעורים, מעלים כאן על הכתב בקולמוס פשוט ובהמיית־לב את זכרונותיהם על אנשי העיירה, היחיד והכלל, היחסנים ופשוטי־עם, למדנים ואנשי מעשה, העיירה ונופה, מבואותיה, בתיה וסימטאותיה על כל תפארת עברם, שעלה עליהם הכורת ביום עברות בידי צר ואוייב מנואץ.

*

הרעיון להקים מצבת־זיכרון לקהילת קוצק בצורת ספר, התעורר כבר לפני כמה שנים, אך בכנס האזכרה של יוצאי קוצק בישראל בשנת 1956 לבש עור וגידים בהחלטה שנתקבלה אז לבחור ועדה מיוחדת למטרה זו. ל„ועדת הספר״ נבחרו באותו מעמד החברים הבאים (לפי הא״ב): גרוסמן גדליהו, הרץ יעקב, טשרני דב, מדנס שמחה, מיכאלי משה, סלע יוסף, פרידמן משה ורק דוד.

הועדה החלה בפעולה וראשית מלאכתה היה איסוף החומר אצל בני העיר והשגת הכספים להוצאת הספר. נשלחו מאות חוזרים ומכתבים ליוצאי קוצק בארץ ובחו"ל וכן לספריות ולמוסדות, ויש לציין שבעבודה מאומצת עלה בידי הועדה להשיג חומר וזכרונות ממקורות שונים. יחד עם זה אין אנו מַשלים את עצמנו שהצלחנו ללקט ולרכז את כל החומר ההיסטורי הנוגע לקורות העיר וחיי היהודים בתוכה בעבר הרחוק והקרוב. מכל מקום אנו חייבים תודה לכל בני עירנו שסייעו בידינו ותרמו מפרי עטם, מזכרונותיהם ורשימותיהם לספר־זיכרון זה. בין השאר עמדו לימיננו אנשי עירנו בצרפת ובארגנטינה שרעיון הספר מצא הד בלבם, ומהם נציין את בליטמן יעקב (ארגנטינה) ואת ברוך פיערניק ויהושע טאשמקי (צרפת). כן עלינו לציין את עזרתו של בן עירנו המהנדס דאלעז'אל (נוצרי, תושב קוצק) באיסוף חומר דוקומנטרי.

בריכוז החומר ואיסופו טרחו ופעלו במסירות רבה גדליה גרוסמן ושמחה מדנס (ת"א).

ועדת הספר שמה לה למטרה לשמור בספר זה על אופייה ורוחה של עיירת קוצק, שהצטיינה באורה הגנוז ובצניעותה. כמוה כן החומר שנכתב בידי בני עירנו בארץ ובחו"ל. כן החלטנו לפרסם את הדברים בלשון שנכתבו והספר מופיע, איפוא, בעברית ובאידיש, ורק כמה מהרשימות ניתרגמו מאידיש לעברית וכן להיפך.

הספר בתוכנו כולל מדור היסטורי, חסידות קוצק, זכרונות והוי, תנועות ומוסדות, פרקי שואה, אישים ודמויות ו"יד ושם" *.

---

* ניגוני קוצק המופיעים בין העמודים 134—145 הושמעו מפי יוסף סלע־שולשטין ונרשמו ע"י ד"ר שמואלי, תל־אביב.

פרקי היסטוריה וזכרונות

היסטאריע פון קאצק
און זכרונות

מתולדותיה של קוצק

(לפי המונוגרפיה „Historja miasta Kocka" מאת יאן מאייבסקי וכן לפי מקורות אחרים)

קוצק, השוכנת בנפת לוקוב (מחוז לובלין), היא אחת הערים הקדומות בפולין — עתיקה יותר מוארשה הבירה. מקדמת־דנא שימשה קוצק מבצר לשבטי היאדזיוינגים הפראים למחצה ומשכן לאלים קוצקו או קוצקו, ומכאן מקור השם לעיר. במקום זה נהגו השבטים שהתגוררו בסביבה לקבור את לוחמיהם שנפלו בקרב, ועד היום נשתמר בית־קברות עכום"י מהתקופה ההיא על גבעת־חול בכפר רוסקאוויעש הסמוך לקוצק.

עם מסע הכיבוש המשותף של המלך קזימירז' השני והבישוף מפלוצק אל חבל פודלשיה המאוכלס יאדזיוינגים, נפלה קוצק כשלל מלחמה לידי המאזורים כקניינם של הבישופים מפלוצק. ב־1417 העניק ולאדיסלאוו מלך פולין זכויות עירוניות לקוצק על פי החוקה המאגדבורגית ובאופן זה היה הישוב קוצק לעיר. אדמות קוצק ונכסיה, האהוזות והחוות שבסביבה עברו ב־1517 לרשות המלך זיגמונט הראשון (תמורת נכסים שברציונז') ומאז נעשו לקניין המלך. לאחר מכן מסר המלך זיגמונט את קוצק כמתנה למיקוליי פירליי, הקסטלאן של קראקוב, דבר שעורר בשעתו מורת־רוח בין הצירים שטענו, שאין המלך רשאי להעניק אדמות לפרטים כמתנה העוברת בירושה. כך, איפוא, נתגלגלה קוצק מרשות לרשות: לראשונה קניין כנסייתי, אח"כ — מלכותי ולבסוף בבעלות פרטית. רק לאחר אובדן עצמאותה של פולין הפכה קוצק לקניין ציבורי, ממלכתי.

במאה ה־15 כבר עמדה על תלה בקוצק כנסייה נוצרית בנוייה עץ. כשקמה קוצק לנחלה למיקוליי פירליי, מסר הלה את הכנסייה לידי הקאלווינים. בנו ייסד על יד הכנסייה בית־ספר שהתקיים עד שנת 1648, שבה נחרב על ידי גדודי כמלניצקי, ששדדו את העיר ושרפוה (בין השאר גם אוסף ספרים עשיר של משפחת פירליי). ב־1649 חזרה הכנסייה לרשות הקאתולים, כפי שמעידה על כך כתובת שנשתמרה על פעמון הכנסייה. לאחר מכן נגרם לה הרס והיא הוקמה מחדש על ידי אננה לבית סאפיעהא בשנת 1779. ב־1831 שוחזרה בסגנון איטלקי מפואר.

אחרי הפירליים עברו נכסי קוצק לידי סטאניסלאוו זבונסקי ואח"כ לליאון זויעלופולסקי שנשא לאשה את אחות אשתו של מלך סובייסקי. המלך אוגוסט היה נוהג לבקר בקוצק וב־1782 שהה כאן כמה ימים גם הנסיך פאבל.

בשנת 1869 נמכרה קוצק לאציל (חרביה) אַדם זאלטובסקי. בנו, אדוארד, עבר מפוזן לקוצק וקבע בה את מקום מגוריו. עד מלחמת העולם השנייה שייכת היתה קוצק לנכדו יוזף זאלטובסקי.

בקוצק עדיין קיים ועומד ארמון נהדר שנבנה על ידי הפירלויים. בסמוך לו נטעה הנסיכה יבלונובסקה גן־נוי מפואר המפורסם באוסף העצים והשיחים שלו. בספריית הארמון נשמרים מכתבים ומסמכים חשובים הקשורים לפעולתה של הנסיכה יבלונובסקה, שיש בהם עניין לתולדות הכלכלה והאדמיניסטרציה של מדינת פולין בימים ההם.

ארמונו היפה של זאלטובסקי שימש רקע להסרטת סיפורו המפורסם של הסופר ז׳רומסקי „בטרם אביב".

קוצק, כעיר היושבת על דרך המלך לוארשה (134 ק״מ לוארשה, 50 ק״מ ללובלין ו־20 ק״מ לראדזין) היתה לפנים נקודת יישוב חשובה. „בעיירה קוצק השוכנת על נהר וויעפש הנוח לשייט ספינות, מתקיימים בה „ירידים" מאז ומקדם והיא בנוייה במשטר ובסדר, וראוייה משום כך לתשומת לב השלטונות" — כך מביע דעתו הממונה על ניהול ערים בשנת 1820. מאותה שנה נשארה סקירה על המפעלים הכלכליים שבעיר, שלפיה היו קיימים אז בקוצק 3 בתי בורסקאות, 7 בתי מלאכה לקדרות, 3 נפחיות, 10 חייטים, 19 כובענים, 2 רצענים, 3 נגרים, 3 מסגרים, 14 סנדלרים, 14 אורגים, 2 חרטים ושען אחד (המקור הפולני אינו מוסר על לאומיותם של בעלי המפעלים, אך אין ספק שהיו יהודים).

לפי הידיעות המועטות שבידנו הגיעו היהודים לראשונה במאה ה־17. מקור אחד מעיר על כך, שבשנת 1639 קבלו היהודים זכות ישיבת־קבע בעיר וניהנו,

בית הכנסת העתיק בקוצק
די אַלטע שול אין קאָצק

בדרך כלל, מזכויותיהם וחובותיהם של שאר התושבים. במאה ה־18 נספחה לקוצק הקהילה היהודית השכנה מהכפר ליסוביקי. בתקופה שבין שנות 1718—1739 הגיע שיעור המס שהוטל על יהודי קוצק עד כדי 80 גולדן. בשנת 1765 מנתה הקהילה 793 נפש (כולל ליסוביקי), שמהן גרו 62 משפחות בבתים משלהם. לפי אותם המקורות, עסקו מחצית התושבים היהודים במלאכה (חייטים, כובענים, סנדלרים וכו') — ומחציתם במסחר זעיר.

החל מהמאה ה־19 מצויים כבר בידינו מספרים על האוכלוסיה היהודית והנוצרית שבקוצק וכן על היקף הבנייה בעיר.

היהודים באוכלוסיית קוצק

השנה	מספר התושבים הנוצרים	מספר היהודים
1765	—	793
1827	1788	—
1856	2882	1612
1861	2870	1653
1883	3788	1694
1897	4724	3014
1921	3903	2092
1927	3738	2529
1939		3000
1941		3200

כפי שמשתקף יפה מהטבלא הנ"ל ניכרת רפיפות בהתפתחותה של העיר, או כביטוי של ראש העיר פאסלסקי ב־1820 „העיר אינה עולה ואינה יורדת". סיבת הדבר נעוצה בריחוקה ממסילת הברזל * וממרכזים עירוניים גדולים. עובדה זו קבעה את פיגורה של העיר הן במספר תושביה והן בבנייניה. כך אנו מוצאים, למשל, שבשנת 1861 היו בקוצק 273 בתים (מהם רק 17 בניני אבן) ; ב־1883— 327 בתים (מהם רק בנייני השוק מאבן) ; בשנת 1927 — 542 בתים.

התפתחות אטית זו נחלשה עוד יותר מאז הועתקה דרך המלך הרחק מן העיר, והתחבורה העירונית (קודם בעגלות ואח"כ באוטובוסים) עקפה אותה לחלוטין. תנועת המסחר נצטמצמה בהרבה וגידולה של העיר נבלם כמעט לגמרי. זוהי הסיבה, שהאוכלוסיה היהודית בקוצק שהיוותה בשנת 1883 קרוב ל־58% מכלל תושבי העיר וכ־50% בשנת 1921 — ירדה ב־1927 עד כדי 41%. רק לאחר

* במשך שנים רבות התנהלה התחבורה מקוצק לערים אחרות דרך ראדזין הסמוכה (20 ק"מ) בעגלות סוסים, ומשם 7 ק"מ נוספים עד לתחנת הרכבת.

מלחמת העולם הראשונה כשנפתח קו אוטובוסים בין קוצק והערים הגדולות — חלה התעוררות מה בחיי העיר. אולם דליקה גדולה שפרצה זמן מועט לאחר מכן, שמה קץ לניצני ההתעודדות הרכים. רוב בתי העיר שהיו בנויים עץ (ומקורים גגות־קש) עלו באש ותושביהם נשארו ללא קורת־גג לראשיהם.

בשנות השלושים — לאחר השריפה — נבנתה קוצק מחדש. במקום בניני עץ הוקמו בתי אבן של קומותיים. ככר השוק ורחובותיה הסמוכים (היו בקוצק 25 רחובות) נבנו לפי תכנית מיוחדת, חזיון לא נפרץ בעיירות מסוג זה בפולין. כן סודרה תאורה חשמלית, נסללו כבישים לסביבה הקרובה (לסרוקומלה, לטלצ׳ין), הוקם גשר על הטישמניצה (יובל של נהר וויעפש). קוצק שימשה באותן השנים מרכז למוסדות השלטון המקומי, המחוזי והממשלתי.

מקורות הפרנסה של יהודי קוצק היו, כרגיל, המסחר, מלאכה זעירה וניצנים של תעשייה (ביח״ר ללבנים, מנסרה, טחנת קמח ועוד). ב־1928 היו בקוצק 13 מאפיות, 9 נפחיות, 10 איטליזים, כ־70 סנדלרים, 42 חייטים (לגברים), 4 כובעניים, 5 פחחים, 2 טענים, 91 נגרים וכו׳. כן היו כ־124 חנויות, והיו גם שעסקו במסחר בקנה מידה גדול בייצוא התוצרת המקומית (עצים, תבואה) לחוץ.

מאליו מובן, שכל המוסדות הציבוריים שהיו מקובלים ביהדות פולין מצאו מקום גם בקהילת קוצק. מבין המוסדות הכלכליים של יהודי קוצק נציין כאן את „קואופרטיב בעלי המלאכה״ שנוסד בשנת 1920, את „הקואופרטיב לאשראי״ (1922) וכן את „בנק הסוחרים״ (1925).

*

כאמור, זכתה קוצק עוד במאה ה־15 במעמד של עיר לפי החוקה המאגדבור־גית. זכויות אלה נתקיימו בידיה עד המאה ה־19. בשנת 1871 הורדה קוצק על ידי הרוסים ממעמד של עיר לדרגת יישוב כפרי („Osada״). כשנכבשה קוצק ב־1915 ע״י הגרמנים הוחזרו לה מעמדה וזכויותיה העירוניות. בתקופה זו מונתה ע״י השלטון הכובש מועצה מקומית (בתוכה שלשה יהודים: נח גרינהיים, יואל קרייצמן ודוד וינברג). מועצה זו נהפכה אח״כ למין מועצת צדקה ומחסה וערכה נתבטל. לאחר זה מונתה ע״י הגרמנים מועצה עירונית זמנית — אך כל המוסדות הללו נתבטלו לאחר שב־1918 עם צאת הגרמנים ותקומת פולין העצמאית נבחרה מועצה עירונית כחוק בפקודת השלטונות הפולניים. למועצה נבחרת ראשונה זו נכנסו 5 יהודים (מוטל פריינדליך, יואל קרייצמן, לייזר סמיאטיצקי, שלמה טופל ומשה דוד וינברג) לפי הרשימות המפלגתיות (ציונים, מזרחי, סוחרים, בעלי־מלאכה וכו׳), ו־4 לא יהודים. ב־1918 סופחו למועצה זו חברים נוספים (ביניהם מן היהודים: יוסף שצ׳צ׳יניארז׳ וברוך צובעק). ב־1919 נבחרה מועצה עירונית חדשה, שבה היו 12 יהודים (גרשון ברונשטין, אברהם טשארני, שאול הנדלסמן, יעקב הרץ, יצחק קרייצמן, לייזר סמיאטיצקי, משד וינברג, מאיר ווארום, אברהם

Mapa 12: Detalle del Lago Maggiore — Escala 1:4 y 1:8 millones

זאקאליק, ישראל זאקאליק, חיים יהושע זלצמן ויונה זיגלמן). במועצה העירונית שנבחרה ב־1926 היו 8 יהודים (אבא צובעק, מיכאל גולדפינגר, שאול הנדלסמן, מרדכי שלפחובסקי, ישראל ברוך שולשטין, משה דוד וינברג ויונה זיגלמן).

*

על שני דברים יצאו לקוצק מוניטין בעולם היהודי (ובמידה מסויימת גם בציבור הפולני): על ר' מנחם מנדל מורגנשטרן מטומאשוב, מייסד „השושלת הקוצקאית", בחסידות, שקבע בה את מושבו, אשר בזכותו נהרו לקוצק המוני יהודים מכל קצוות פולין ואף מעבר לגבולותיה, וזכרונו הדגול עוד חי כיום הזה בלבות רבים וכן שלמים. דמותו של ר' מנדלה (שצאצאיו, בני משפחת מורגנשטרן, גרו בסביבת קוצק, בסוקולוב ובפולאוו ועוד) תוארה בהרחבה בידי הסופר אופאטושו בספרו „ביערות פולין", שחלקו אף נקרא „קוצק", וכן העסיקה אישיותו המקורית ותורתו סופרים, משוררים וחוקרים רבים.

כן נתפרסמה קוצק על שום קברו של ברק יוסלביץ', מפקד גדוד פרשים יהודי, הנמצא בקרבתה. על קברו הוקם גלעד בצורת גוש־אבן והמקום נקרא בפי העם „גבעת ברק". מעשי גבורותיו של הפולקובניק היהודי זכו לתיאורים רבים ונלהבים מקולמוסיהם של סופרים והיסטוריונים (בעיקר פולנים). תיארו את דמות דיוקנו גם ציירים רבים. מאורע זה, שהיה יחיד במינו ביהדות פולין בדורות ההם, לא איבד מאקטואליותו אף לפני מלחמת העולם השנייה והיה גם נסיון להסריט אפיזודות שונות מחייו, וביחוד מעלילת הקרב, שבה נפל ברק יוסלביץ' בגבורה בתוך קוצק (לפי האגדה).

למען האמת, היה שמו של ברק יוסלביץ' נפוץ בעיקר בין הפולנים.* יהודי קוצק, כשאר יהודי פולין, שמעמדם האזרחי לא נשתנה לאחר מעשי גבורתיו — גילו אדישות מעורבת בחשדנות לגבי גיבור יוצא־דופן זה הטמון בעיבורה של עירם. רק בשנים האחרונות חל מפנה בהערכת ברק יוסלביץ' בין רבים מהנוער היהודי ובציבוריות היהודית בכלל. בתהלוכות לקברו ומפקדי אזכרה, שארגנו ההסתדרויות היהודיות, הועלתה על נס דמות הגיבור היהודי. היה בזה גם משום תשובה עקיפה לטענת האנטישמיים, שאין ליהודים חלק במלחמת פולין על שלימותה ועצמאותה. ב־1927 נוסד בקוצק „ועד אזרחי להקמת בתי־ספר (מקצועי ועממי) ע"ש ברק יוסלביץ'", שהיה מורכב מסנטורים, אצילים וקצינים בכירים בחסותו של פילסודסקי. לוועד זה נצטרפו גם חברי העירייה היהודים ועסקנים אחרים (מלבד הציר לסיים הארטגלס נמנו על חברי הוועד מיהודי קוצק: משה גולדבנד,

* בזמן מלחמת רוסיה־פולין ב־1920 התנבאו אכרים „מגידי העתידות" בסביבת קוצק, שהבולשביקים העולים על פולין יינגפו על יד קברו של ברק יוסלביץ ובזה תסתיים המלחמה. למעשה לא נסתיימה שם המלחמה, אך מוזר שהפולנים פתחו בהתקפת־נגד דוקא ממקום זה ומכאן החלה נסיגתם של הבולשביקים...

ר׳ יוסף מורגנשטרן — הרב דמתא, משה דוד וינברג ויונה זיגלמן). בהוצאת הוועד הופיעה מונוגרפיה מקיפה על ברק יוסלביץ׳ (בפולנית) והוחל בבניית בית הספר. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הופסקה בנייתו והוא הושלם רק לאחר המלחמה כשלא נשאר אף יהודי בקוצק. כאירוניה מרה מצלצלת הידיעה, שדווקא בפולין של ימינו אין שמו של ברק יוסלביץ׳ מתנוסס על בית ספר זה, מחשש התפרצות אנטישמית...

פון קאצקער געשיבטע

(לויט דער מאַנאַגראַפיע „Historja Miasta Kocka" פון יאַן מאייעווסקי און פון אַנדערע קוועלן)

קאָצק, וואָס געפינט זיך אין לוקאווער פאָוויאַט (לובלינער וואָיעוווּדסטווע), איז איינע פון די עלטסטע שטעט אין פוילן — עלטער ווי די הויפטשטאָט וואַרשע. שוין גאָר פון אַלטע צייטן איז קאָצק געווען אַ פעסטונג פון די יאַדזשווינגער האַלבווילדע שבטים. דאָרט האָט זיך אויך געפונען זייער געטש קאטשקא, אָדער קאצקא (Kocko), און פון דאָנען שטאַמט טאָקע דער נאָמען פון דער שטאָט. נישט ווייט פון קאָצק ביי רוסקאוויעש זענען נאָך פאַרבליבן סימנים פון אַ געצנדינערישן בית הקברות, ווו די יאַדזשווינגען פלעגן באַגראָבן זייער געפאַלענע קעמפער.

וועג קאָזשימיעזש דער צווייטער צוזאַמען מיטן ביסקופ פון פלאָצק פירן אויס זייער מיליטעריישן אַריינמאַרש אין פאָדלאַשער געגנט וואָס איז באַוווינט דורך די יאַדזשווינגער, פאַלט קאָצק אַריין אין די הענט פון די מאַזורן אַלס אייגנטום פון די פלאָצקער ביסקופן. אין יאָר 1417 באַקומט קאָצק פון קעניג וולאַדיסלאָוו שטאָטישע רעכט לויטן מאַגדעבורגער געזעץ. אין 1517 גייען איבער קאָצק און אירע אַלע גיטער און קאָלאָניעס צום אייגנטום פון קעניג זיגמונט (אנשטאט זיינע גיטער אין ראטשאנזש). שפעטער גיט איבער דער קעניג זיגמונט די שטאָט קאָצק צום קאַשטעלאַן פון קראקא, מ י ק א ל י י פ י ר ל י י, אַלס אַ מתנה, אַ זאַך וואָס רופט אַרויס אונצופריידענהייט ביי געווייסע דעלעגאַטן, וועלכע טענה׳ן, אַז דער קעניג האָט נישט קיין רעכט איבערגעבן ערד אין פריוואַטן באַזיץ אַלס אַ מתנה וואָס גייט איבער בירושה. אַזוי איז קאָצק איבערגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט : אין אָנפאַנג געהערט קאָצק צו דער קירכע, נאָכער — צום קעניג און צום סוף אין פריוואַטן באַזיץ. נאָר וועג פוילן האָט פאַרלוירן איר אומאָפהייַנגיקייט גייט קאָצק איבער צו אַ עפּנטלעך־מלוכה׳שן באַזיץ.

אין 15טן יאָרהונדערט האָט שוין אין קאָצק עקזיסטירט אַ קריסטלעכער קלויסטער אין אַ הילצערנע געביידע. וועז קאָצק איז אַריבער אין באַזיץ צו מיקאליי פּירליי, האָט ער איבערגעגעבן די קירכע צו די קאלווויניסטן. זיין זון האָט געגרינ־ דעט אַ שולע ביי דעם קלויסטער, וואָס האָט עקזיסטירט ביז 1648 און איז דאַן חרוב געוואָרן דורך כמיעלניצקי׳ס באַנדעס, וואָס האָבן צעראַבירט די שטאָט און איר פאַרבערגט (צווישן אַנדערע איז אויך פאַרבערגט געוואָרן אַ רייכע ביכער זאַמלונג פון פירלייס משפחה). אין 1649 גייט איבער דער קלויסטער צוריק צו די קאַטאָליקן — וועגן דעם זאָגט עדות אַן אויפשריפט אויפן גלאָק פון קלויסטער. דער בנין האָט נאַכער ווידער געליטן פון צעשטערונגען, ביז ער איז איבער אַ נייעס אויפגעשטעלט געוואָרן אין איטאַליענישן סטיל אין יאָר 1831.

קאָצקער גיטער גייען איבער פון די פירלייס צו סטאַניסלאוו זבאנסקי און דאַן צו יאָן וויעלאפאלסקי, וועלכער האָט חתונה געהאָט מיט מלך סאביעסקי׳ס פרויס שוועסטער. דער קעניג אויגוסט פלעגט אָפט באַזוכן קאָצק. אויך האָט דאָ באַזוכט דער רוסישער פרינץ פאוועל. אין 1869 ווערט קאָצק פאַרקויפט צו אַדאַם זשולטאווסקי, וועמענס זון, עדוואַרד, גייט אַהין אַריבער פון פויזן און שאַפט דאָרט זיין רעזידענץ. ביז דעם לעצטן וועלט־קריג האָט קאָצק געהערט צו כראַביע יוזף זשולטאָווסקי, אַן אייניקל פון אַדאַם זשולטאָווסקי.

ארמונו של האציל ז׳ולטובסקי בקוצק
דעם כראַביע זשולטאָווסקים פאַלאַץ אין קאָצק

עד היום איז פאַרבליבן אין קאָצק אַ פראַכטפולער פאַלאַץ וועלכער איז געבויט געוואָרן דורך די פירלייס. נישט ווייט פון אים האָט די פרינצעסן יאבלא־ נאווסקא געפלאָנצט אַ פאַרק, וועלכער איז באַרימט געווען מיט זיין רייכן און זעלטענעם אויסווּאַל פון בוימער און קוסטעס. אין דער ביבליאָטעק פון פאַלאַץ

וועלכע זענען געווויס געווען יידן).

לויט די קאַרגע ידיעות וואָס זענען צו אונז דערגאַנגען, האָבן זיך די יידן באַזעצט אין קאָצק ערשט אין 17טן יאָרהונדערט. אַזוי יוערט אָנגעגעבן, אַז אין יאָר 1699 האָבן די יידן באַקומען אין קאָצק שטענדיקע ווווין־רעכט און האָבן געגאָסן פון די רעכט און פאַרפליכטונגען ווי אַלע תושבים. אין 18טן יאָרהונדערט האָט זיך די יידישע קהילה אין נאָנטן ל י ס א ב י ק י אָנגעשלאָסן צו דער קהילה אין קאָצק. אין דער עפּאָכע צווישן 1718—1739 האָבן דערגרייכט די פאָדאָטקעס וואָס זענען אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די קאָצקער יידן ביז 800 גולדן. אין יאָר 1765 האָט די קהילה געציילט 793 נפשות (אַריינגערעכנט ליסאביקי), פון וועלכע 62 משפחות האָבן געווווינט אין זייער אייגענע הייזער. לויט די זעלבע קוואַלן האָט אַ העלפט פון דער יידישער באַפעלקערונג זיך פאַרנומען מיט האַנטווערקעריי (שניידערס, היטלמאַכערס, שוסטער א.א.וו.) — און אַ העלפט מיט קליינהאַנדל.

מיטן אָנהויב פון 19טן יאָרהונדערט געפינען זיך שוין געוויערע קוואַלן וועגן דער יידישער באַפעלקערונג (ווי אויך די קריסטלעכע) אין קאָצק און וועגן דעם בוי פאַרנעם אין שטאָט.

ווי עס איז קלאָר פון דער וווייטערדיקער טטאַבעלע באַמערקט זיך אַ שוואַכע אַנטוויקלונג אין קאָצק אין דער צאָל פון אירע איינווויינער, אָדער ווי דער בירגער־מייסטער פון קאָצק, פאסאלסקי, האָט זיך אויסגעדריקט נאָך אין יאָר 1820: „די שטאָט שטייט אויף איין פלאַץ — נישט זי וואָקסט און נישט זי מינערט זיך". די סיבה דערפון איז געוויס אין דעם וואָס קאָצק איז געלעגן אין אַ זייט פון דער באַן ליניע. (יאָרן לאַנג האָט זיך די קאָמוניקאַציע געפירט דורך ראַדזין, 20 ק״מ מיט אַ

צאָל פון די יידן אין דער קאָנצקער באַפעלקערונג

יאָר	צאָל פון קריסטלעכע איינוווינער	צאָל פון די יידן
1765	—	793
1827	1788	—
1856	2882	1612
1861	2870	1653
1883	3788	1694
1897	4724	3014
1921	3903	2092
1927	3738	2529
1939		3000
1941		3200

וואָגן, און פון דאָרט נאָך 7 ק״מ צו דער באַן סטאַציע) און איז געווען ווייט פון די גרעסערע שטאָט צענטערן. דער פאַקט האָט געלאָזן זיין שטעמפל אויף דער אָפּגעשטאַנקייט פון קאָנצק, סיי אין צאָל פון אירע איינווווינער, סיי אין צאָל פון די געביידעס. אַזוי זענען אין קאָנצק געווען אין 1861 — 273 הייזער (פון זיי נאָר 17 געמויערטע) ; אין 1883 — 327 הייזער (פון זיי נאָר דער מאַרק געמויערט) ; 1927 — 542 הייזער.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז נאָך מער אָפּגעשוואַכט געוואָרן די עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג. די האַנדלס באַווענגונג האָט זיך אויך איינגעשרומפן. דאָס איז טאַקי די סיבה וואָס די יידישע באַפעלקערונג וואָס האָט אויסגעמאַכט אין 1883 ביי 58% פון דער אַלגעמיינער צאָל פון די איינווווינער און אין 1921 ביי 50% — איז אין 1927 אַראָפּ ביז 41%. נאָר נאָך דער ערשטער מלחמה, ווען עס האָט זיך געעפנט אַ אויטאָבוסן־ליניע צווישן קאָנצק און די גרעסערע שטעט — באַמערקט זיך אַ געוויסע אויפלעבונג אין שטאָט. די גרויסע שריפה וואָס איז דאָן אויסגעבראָכן מאַכט אַ ענדע צו דעם אויפבלי־טענדענץ : כמעט דאָס רוב הייזער זענען פאַרברענט געוואָרן און זייערע איינווווינער זענען געבליבן אָן אַ דאַך.

אין די 30קער יאָרן, נאָך דער שריפה, בויט זיך קאָנצק אויס איבעראַנייס. אנשטאט הילצערנע הייזער ווערן אויפגעבויט 2־שטאָקיגע מויערן. דער מאַרק און די נאָנטע גאַסן (געווען אין קאָנצק 25 גאַסן) ווערן אויסגעבויט לויט אַ ספּעציעלן פּלאַן, אַ זעלטענע דערשיינונג אין די שטעטלעך פון פוילן. עס ווערט איינגעפירט עלעקטרישע באַלויכטונג, עס ווערן געפלאַסטערט שאַסייען צו דער נאָנטער אומגעגנט (קיין סעראקאמלע, טאלטשין), אַ בריק ווערט געמאַכט איבער דער

טישמעניצע (אַן אָפּפלוס פון ווייעפש). קאָנצק האָט אויך געדינט דאַן אַלס זיץ פון די אַרטיקע, קרייז און רעגירונגס אינסטיטוציעס.

די קאָנצקער יידן האָבן געצויגן פרנסה, ווי געווינלעך, פון האַנדל, האַנט־ווערקעריי און קליין אינדוסטריע (ציגעל פאַבריק, טאַרטאַק, מיל א. א. וו.). אין 1928 געפינען זיך אין קאָנצק 13 בעקעריין, 9 קוושניעס, 10 יאַטקעס, 70 שוסטערס, 42 שניידערס, 4 היטלמאַכערס, 5 בלעכערס, 2 זייגערמאַכערס, 11 סטאָליאַרעס א. א. אַזוי זענען געווען 124 געשעפטן. אייניקע סוחרים האָבן זיך פאַרנומען מיט עקספאָרטירן די אַרטיקע פראָדוקציע (געהילץ, תבואה) קיין אויסלאַנד.

פאַרשטייט זיך, אז אַלע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס וואָס האָבן עקזיס־טירט אין פוילישן יידנטום האָבן זיך אויך געפונען אין קאָנצקער קהילה. פון די עקאָנאָמישע אינסטיטוציעס זאָל דאָ באַצייכנט ווערן דער „בעלי־מלאכה קאָאָפּע־ראַטיוו" (געגרינדעט 1920), דער „קרעדיט קאָאָפּעראַטיוו" (1922) און דער „סוחרים באַנק" (1925).

*

ווי שוין אויבנדערמאָנט, האָט קאָנצק באַקומען אַ סטאַטוס פון אַ שטאָט לויט דעם מאַגדעבורגער געזעץ נאָך אין 15טן יאָרהונדערט. אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן ביזן 19טן יאָרהונדערט. אין 1871 האָבן די רוסן אַנולירט דעם שטאָטישן סטאַטוס פון קאָנצק און איר דערקלערט אַלס דאָרפישן יישוב („Osada"). ווען קאָנצק איז אָקופירט געוואָרן דורך די דייטשן אין 1915, באַקומט זי ווידער אירע שטאָטישע רעכט. אין יענער צייט האָבן די אָקופאַנטן נאָמינירט אַ ראַט (צווישן וועלכע עס זענען געווען 3 יידישע מיטגלידער: נח גרינגהיים, יואל קרייצמאן און דוד ווייס־בערג), וועלכער ווערט פאַרוואַנדלט ביסלעכווייז אין אַ מין צדקה אינסטיטוציע. שפעטער נאָמינירן די דייטשן אַ צייטווייליקן שטאָט־ראַט, אָבער די אַלע אינסטיטו־ציעס ווערן בטל, ווען אין 1918, מיטן עוואקואירן פון די דייטשע אָקופאַנטן ווערט פוילן זעלבשטענדיקט און עס ווערט אויסגעוויילט אַ שטאָט־ראַט לויט אַ באַפעל פון דער פוילישער מאַכט. אין דעם ערשטן געוויילטן שטאָט־ראַט זענען געווען 5 יידן (מאָטל פריינדליך, יואל קרייצמן, לייזער סעמיאטיצקי, שלמה טאפל און משה דוד ווייַנבערג), וועלכע זענען געוויילט געוואָרן לויט די פערשידענע פאַרטייאישע ליסטעס (ציוניסטן, מזרחי, סוחרים, בעלי־מלאכה א. א. וו.) און 4 נישט יידן. אין יאָר 1918 זענען קאָאָפּטירט געוואָרן צום ראַט נייע מיטגלידער (פון די יידן — יוסף שטשעטשיניארז׳ און ברוך צובעק). אין 1919 איז אויסגע־וויילט געוואָרן אַ נייער שטאָט־ראַט, אין וועלכן עס זענען געווען 12 יידישע מיט־גלידער (גרשון בראנשטין, אברהם טשארני, שאול האַנדלסמאַן, יעקב הערץ, יצחק קרייצמאן, לייזער סעמיאטיצקי, משה ווייַנבערג, מאיר וואַרום, אברהם זאקאליק, ישראל זאקאליק, חיים יהושע זאלצמאן און יונה זיגעלמאן). אין דעם שטאָט־ראַט

וואָס איז אויסגעוויילט געוואָרן אין 1926 זענען געווען 8 יידן (אבא צובעק, מיכאל גאלדפינגער, שאול האנדעלסמאן, מרדכי שלעפעכאווסקי, ישראל ברוך שולשטיין, משה דוד ווײַנבערג און יונה זיגעלמאן).

*

קאָנצק איז באָרימט געוואָרן אין דער יידישער וועלט (און געווײַסערמאסן אויך אין דער פּוילישער געזעלשאַפט) צוליב צוויי זאַכן: ר׳ מנחם מענדל מאָרגנשטערן פון טאמאשאוו, דער גרינדער פון דער „קאָצקער דינאַסטיע״ אין חסידיזם, האָט געמאַכט קאָנצק פאָר זיין רעזידענץ, און אין זיין זכות האָבן קיין קאָנצק „עולה רגל״ געווען מאָסן יידן פון פּוילן און אויך פון אויסלאַנד. עד היום לעבט נאָך זיין אָריגינעלע געשטאַלט אין די הערצער פון פיל יידן אויף דער גאָרער וועלט. שריפטשטעלער, פאָעטן און פּאָרטער האָבן זיך פיל אָפּגעגעבן כדי צו שילדערן זיין פערזענלעכקייט און באַזונדערס זיין דרך אין חסידות (צוויישן זיי, צום ביישפּיל, איז באָרימט אָפּאטאשוס שילדערונג אין „די פּוילישע וועלדער).

קאָנצק איז אויך באַווּסט צוליב דעם קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש, דער פּולקאָוניק פון יידישן פּריוויליקן לעגיאָן, וועלכער געפינט זיך נישט וויַיט פון קאָנצק, אויף אַ בערגל וווּ עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דיינקמאָל אין פּאָרם פון אַ מאַסיוון שטיין מיט אַ געהעריקן אויפשריפט. בערעק יאָסעלעוויטשעס גבורה־טאַטן זענען פיל באַשריבן געוואָרן דורך שריפטשטעלער און היסטאָריקער (אַמערסטן פּוילישע),און זיין בילד איז פאָראייביקט געוואָרן דורך מאָלער. בערעק יאָסעלעוויטש איז געווען אַ זעלטענע דערשיינונג אין פּוילישן יידנטום אין יענע צייטן, און די טעמע איז נאָך געווען אָקטועל און רייצנד אויך פאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה. עס איז אָפּילו געמאַכט געוואָרן אַ פרווו צו פילמירן דעם באַווּסטן עפּיזאָד ווי בערעק יאָסעלעוויטש איז געפאַלן אין קאָנצק (לויט אַ לעגענדע). איבערהויפּט איז בערעק יאָסעלעוויטשעס פערזענלעכקייט געווען איינגעהילט אין פיל לעגענדעס ביים פּאָלק. אַזוי האָבן זיך אין 1920, וועו עס איז אויסגעבראָכן דער קריג צווישן רוסלאַנד און פּוילן, געפונען פּויערס וואָס האָבן „נבואה״ געזאָגט, אַז די באָלשעוויקעס וועלן באַקומען אַ מפּלה ביים קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש און דערמיט וועט זיך די מלחמה פאָרענדיקן. אינטערעסאַנט איז, אַז דאָס פּוילישע מיליטער האָט באמת אָנגעהויבן זיין געגן־אַטאַקע פון דעם קבר פונוואַנען עס האָט זיך אָנגעפאַנגען דער צוריקמאַרש פון די באָלשעוויקעס...

כדאי אָבער צו פאַרצייכנען, אַז בערעק יאָסעלעוויטש, איז געווען פאָפולער בעיקר ביי די פאָליאַקן. קאָנצקער יידן, ווי אַלע פּוילישע יידן וואָס זייער בירגער־לעכער סטאַטוס האָט זיך נישט געענדערט נאָך בערעק יאָסעלעוויטשעס גבורה־טאַטן — האָבן זיך באַצויגן צו דעם אויסטערלישן גיבור מיט גלייכגילטיקייט

געמישט מיט חשד. נאָר אין די לעצטע יאָרן, צווישן די צוויי וועלט מלחמות, האָט זיך געלאָזט מערקן אַ וועגדע־פונקט אין דער אָפשאָצונג פון בערעק יאסעלעוויטש ביי דער יידישער יוגנט און אין דער יידישער עפנטלעכקייט בכלל. מען פלעגט איינאָרדענען אויף זיין קבר דעפילאָדעס און אָנדענקונג־אַקאָדעמיעס, וווּ מען האָט געלויבט און באַטאָנט זיין העלדישקייט און מוט. פאַרשטייט זיך, אַז מען איז דורכדעם אויסן געווען צו געבן אַן אונדירעקטן ענטפער די אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן געטענה׳ט אַז די יידן האָבן קיינמאָל נישט געקעמפט פאַר פוילנס טעריטאָריאַלער גאַנצקייט.

אין 1927 האָט זיך אין קאָצק געגרינדעט אַ בירגער־קאָמיטעט צום אויפשטעלן שולן (פאָלקס און פאַך שולן) אויפן נאָמען פון בערעק יאסעלעוויטש. דער קאָמיטעט איז צוזאַמענגעשטעלט געווען פון סענאַטאָרן, חראַביעס, געניראַלן אונטער דער שוץ פון פילסודסקין. אין דאָזיקן קאָמיטעט זענען אויך געווען פאַרטרעטן די יידישע מיטגלידער פון שטאָט־ראַט און אַנדערע עסקנים (אויסער דעם סיים דעפוטאַט האַרטגלאס זענען פון קאָצק געווען: משה גאלדבאנד, ר׳ יוסף מאָרגענשטערן — דער רב, משה דוד ווײַנבערג און יונה זיגעלמאָן). דער קאָמיטעט האָט אַרויסגעגעבן אַ אויספירלעכע מאנאגראַפיע (אין פויליש) איבער בערעק יאסעלעוויטש און אָנגעהויבן בויען די שולן. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה איז איבערגעריסן געווארן דאָס בויען, און די שולע איז ערשט פאַרענדיקט געווארן נאָך דער מלחמה — ווען עס איז שוין קיין ייד נישט געבליבן אין קאָצק. עס קלינגט ווי אַ ביטערע איראָניע, אַז דווקא אין דעם נייעם פוילן וועט די שול נישט געפונען אויף בערעק יאסעלעוויטשעס נאָמען אויס מורא, עס זאָל נישט חרוב ווערן דורך די אַנטיסעמיטן...

יעקב הרץ (תל־אביב)

חייה של קוצק לפנים

קוצק שכנה בנוף נאה־הדור: מצד מזרח — יערות המלבלבים בסודיות ומצד מערב — נהר המלטף ברוך את עשבי המרעה, שריחם משיב נפש. מצד צפון ודרום ישובים כפריים, המפריחים ריחות משק בחוצות העיירה. כפרים אלה היו גם מקור מחיה לבני קוצק, היוצאים לשם אחרי תפלתם בטרם יאיר הבוקר. הדי התפילה מהמנין הראשון בבית המדרש בזמן עלות השחר מרחפים עדיין בחלל העיירה ומשתפים גם את הבתים השחר־חים מיראת הכבוד בעבודת הקודש, מעוררים הם את הצעירים משנתם, היוצאים, לאחר נטילת ידיים, מי לשטיבל ומי לבית המדרש בקצוי העיר. ניגוני הגמרא הניש־אים מבתי המדרש מתמזגים בחללו של העיר למעין סימפוניה, המכניסה רוח־חיים באלה הקמים לעבודת הבורא ולמען פרנסת המשפחה, שאינה מצוייה בשפע בין יהודי קוצק. אבל הפרנסה אינה הדאגה העיקרית של יהודי קוצק, החיים בזכות אמונה ובטחון כל ימות השבוע. אין הבדלים ניכרים בין אנשי קוצק לא בצורתם, לא בתבניתם ואף לא בתוכן חייהם. אין גבירים המתרברבים ומתבלטים בצורת חייהם, ומאידך אין גם עניים מרודים שעניותם מנוולתם. הפתגם „יאה עניותא לישראל" התגשם כאן במלואו.

דאגת היחיד מטרידה את רוב אנשי העיר. בוגרת שהגיעה לפרקה ולא הצליחה משום מה להינשא לאיש, הדאגה לה היתה נחלת רוב אנשי העיר והפריעה למנוחתם. הרופא חיצה את הרחוב — עיני הכל מופנות לכוון שהרופא הולך, והשאלה היא: מה לשלוח? אצל מי להשיג קצת ריבה (איינגעמאַכטס), מעט מרק־עוף, להחיות את הנפש? לווייה בעיר — צלו של מלאך המוות מרחף על פני היוצאים לקיים מצוות לווייה. שמחה בעיר — שמחת כל בני העיר, חתונה — חדוות כל אנשיה. צלילי ה„כליזמרים" חודרים לכל בית ומרקידים גם את אלה שאינם משתתפים בפועל בשמחת חתן וכלה, מעוררים רגשות רומנטיים אצל אלה שתקווה זו עוד מהם והלאה, ואף הם משתפים עצמם בשמחה מרחוק, מלווים את

החתן והכלה לחופה, עומדים מאחורי הקיר בזמן „ריקוד מצוה" ובדמיונם תקווה וגעגועים לחלום חייהם...

***

ערב שבת בקוצק. שקט מיסתורי עוטף את העיירה. באוויר שומעים את משק כנפי מלאכי השרת. מיכל רוטבוים עובר את הרחוב בגאווה טבעית כשהוא מלובש הדר לקבלת פני שבת מלכתא. הנשים סיימו את הכנותיהן לשבת, פיזרו חול צהוב על הרצפות לשם נוי. מדליקין ומברכין על הנרות לפי מספר נפשות בני הבית. אווירת השבת יפה לעיון ולמחשבה... בבוקרו של שבת יש מי שמשכים קום בכדי לשאוף אוויר צח לפני התפילה, מי כדי לשתות חמין ישר מתנורו של נחמיה בקר, מי לשם עיון בזוהר או במדרש. האברכים מטיילים להם להנאתם ב„חצר הקוצקאית" סתם לשם שיחה. בבית המדרש עוסקים אותה שעה באמירת תהילים „עד לתפילה". ברחוב צועדות בצניעות ומסתודדות ביניהן חברת נשים המוליכות כלה לבית הכנסת. בגנדרנות מאופקת הולכת הכלה בראש מתוך הרגשה של „כלה נאה וחסודה". מקושטת היא בכובע עם נוצות צפרים, שעין קוצקאי לא ראתה אותן מעולם (גם לא ידוע, למעשה, מי בעלת הכובע, שכן הכובע מופיע תמיד בבית כל כלה לפני לכתה לבית הכנסת), ומלובשת במעיל פלוש תפור ע"י חיים נוסאק, מלאכת מחשבת. חיים נוסאק זה, גברתן ולץ העיירה, מבליט תמיד את חוסר יראת שמיים שלו, אעפ"י שהספיק כבר להיות באמריקה ולחזור משם דוקא משום שה„אידישקייט" שם לא מצאה חן בעיניו...

החתן, מלובש „שלאפראק", חוזר מהמקווה אחרי הטבילה ומתכונן בארשת יראת־שמיים לתפילה בשטיבל. בכובד ראש הוא לובש את הקפוטה של משי ומעליה מעיל עם צוארון קטיפה, תפור ע"י ישראל ליב שניידר (והדגש הוא על „שניידר", כי לפי הדרת פניו מקומו יכירנו על יד יענקל בטלן בשטיבל הקוצקאי), שהיתה לו „חזקה" לתפור בגדים לאנשים מכובדים ובייחוד לבאי החצר הקוצקאית.

אחרי קידוש בצוותא ובגמר סעודה שניה מעיינים הזקנים בספר ונרדמים כמקובל: שינה בשבת תענוג. הצעירים יוצאים ליערות מחוץ לעיר לחיפושי דרך־לא־דרך, מתלבטים בשאלות טמירות, מתעמקים ברעיונות נעלמים בבעיות החיים וערכם האמתי...

בין השמשות, עת הסעודה השלישית. העיירה עטופה סודיות מכאיבה נפש. האימהות אוספות את ילדיהן לחיקן, מלטפות אותם ובניגון חנוק מדמעות אומרות את „אלהי אברהם יצחק ויעקב", המחדיר במתיקותו האימהית כאב ממש עד לשד העצמות. בשטיבל עטופים הגברים ושקועים בסבל נפשי מכופל: „וי אבדה נפש, וי לשכינתא בגלותא"... התרוממות הרוח מגיעה לדרגה עילאית כמעט עד לשכחה עצמית. קשה הפרידה מהנשמה היתרה ובכדי לחזור לחיי חולין נחוץ לברך על ההבדלה, ואז תמה קדושת השבת והכל חוזרים לחיי חול, מי לעסקו, מי להשגת

גמילות חסד, שהיה מקובל בין אנשי קוצק לקחת גמילות חסד במוצ״ש ולהחזירו ביום שלישי בשבוע, ובמוצ״ש הבא מקבלים שוב גמ״ח, וחוזר חלילה...

ב.

שנים על גבי שנים המשיכה קוצק את חייה בדפוסי המסורת המקובלת, בלי התעניינות בנעשה מעבר לגבולותיה. עיקר התעניינותם היתה נתונה ב„תיקוני נפש״ והמשכת שרשרת הדורות ע״י הגדלת המשפחה במקום. באופן זה הגיעו לכך שראש המשפחה המכונה „יודל״ זכה לבנים, בני בנים, נכדים ונינים שכולם נקראו על שמו, כגון: ישראל שמואל מוטל אלתר מאיר יודל׳ס. במשך הזמן נתהדקו יחסי הקירבה בין בני העיירה על ידי זיווגים בינם לבין עצמם, עד שכמעט היו למשפחה אחת.

ילד כי גדל והגיע לגיל שלוש, הוליכו אותו לחדרו של מלמד דרדקי, שלא הצטיין בסידורים מיוחדים המתאימים לילד. בכל זאת ידעו כי חובה היא לעבור את שלב הדרדקי. מבין כל המלמדים משך אליו את חיבת ההורים והילדים איצ׳ה מאיר המלמד, למרות שהיה לקוי בגופו ובלשונו: צולע על רגלו האחת היה ומגמגם בדבורו. יתכן שחיבת הילדים לאיצ׳ה מאיר נבעה מזה, שהוא בעצמו אהב ילדים.

בעיקר הוא הצטיין בעת קריאת שמע בצוותא עם הילדים בדירת היולדת. עוד לפני הגיעו לפנים הדירה, הכריז במלוא קולו (וקולות הילדים): „לילה טוב לילד הקטן״. היולדת ששכבה מעבר למחיצה איספנית (שפאַניש וועטל) ומוגנת ע״י פתקי „שיר המעלות״ המודבקים על כל חלון ודלת ובייחוד על המחיצה, כשספר „רזיאל המלאך״ מונח למראשותיו של הרך הנולד — התעוררה מתנומתה ומחלומותיה על בעלה הדגול ומתפילה בחלום למזלו של התינוק. ברגש אימהי וברוך שמה את ידה הלבנה על ראש התינוק, והקשיבה לקריאת שמע של איצ׳ה מאיר ותלמידיו. אחרי שהם קיבלו את מנותיהם — גרעינים ועוגיות־„שלום־זכר״ — יצאו את חדר היולדת באותה קריאה „לילה טוב לילד הקטן״ והתפזרו כל אחד לביתו בעזרתו של איצ׳ה מאיר, שהיה מעביר כל ילד על גבו מעל שלוליות הבוץ. איצ׳ה מאיר היה גם ידוע בשיטתו המיוחדת ללמד את הילדים „אלף בית״: לכל אות קרא בשם של כלי או אבר מהגוף וכך היה מקל על הילדים את הקריאה...

בהגיע הילד לגיל חמש, הריהו עולה בדרגה ומעבירים אותו לשמואל זאנוול או לאליהו׳ סופר או לישראל ליב. אך מכולם היה מקובל על הבריות משה מיכל, שהיה מוחזק למלמד טוב ואעפ״י שהיה נותן בכוס עינו ומרביץ לילדים מכות רצח. אצל מלמדים אלה למדו חומש עם רש״י וגמרא כפשוטה. אחרי כמה שנות לימוד אצל פנחס איצל׳ס באה תקופת ההתבגרות: עוברים לשטיבל ושם כל בחור מתחיל לדאוג ל„תכלית״ בעתיד: מי שמתעתד להיות שו״ב, מי שמתכוון

להיות מורה הוראה בישראל ומי סתם מלמד — ולפי זה ממשיכים בלימודים לשם הכנה למקצוע. אחרי החתונה ואכילת „קעסט" כמה שנים על שולחן חותנו — זה נהיה לסוחר תבואות, זה עוזר לזוגתו במסחר הטקסטיל וזה הולך לכפר לשם מיקח וממכר...

וכך חיו יהודי קוצק את חייהם המיוחדים, עסקו בתורה ובעבודה, חלמו חלומותיהם על עולם יפה, הקימו דורות ונאספו אל אבותיהם בבוא עתם.

ג.

זמירות חדשות נשמעו בחוצות קוצק. עם התעוררות התנועה הציונית באה מהפכה פנימית בלבות צעירי קוצק. רעיונות שונים החלו לנקר במוחותיהם: הם הרגישו שמשהו חסר בחייהם. גונב אליהם שמץ מהנעשה בעולם הגדול וזה גרם לגעגועים ולשאיפות לשנוי דרכי חייהם. בכנות ובדחילו ורחימו נגשו כמה מצעירי קוצק להפיח רוח חיים אחרת בחיי העיר. איזו יד נעלמת הצליחה להעביר מראדזין השכנה לקוצק כמה ספרי קריאה (מאפו, סמולנסקין, מנדלי, שלום עליכם, י. ל. פרץ). בצמאון התנפלו בחורי קוצק על הספרים החדשים שקראו אותם תחילה במקום סתר, ואחר־כך באומץ־לב כשפתחו מועדון לתרבות (אמנם ברחוב צדדי). לאט לאט ריכז המועדון בתוכו כמעט את כל הנוער. חשקה נפשם גם ב„הצגות" כחלק מפעולות התרבות. אולם כאן נתגלו קשיים מיוחדים במינם, שכן לא היו בחורות שהסכימו לשחק על הבמה נגד רצון הוריהן. הבעייה נפתרה על ידי כך ששמחה ליזר גדול׳ס הסכים למלא תפקיד של בחורה, אעפ״י שהוא לא היה נחמד למראה וקולו לא נעים לאוזן. ברגע האחרון השגיחו שהלבישו אותו את חולצת המשי (שנשאלה למטרה זו ממשפחה מכובדת) בצורה הפוכה, צד החזה לצד הגב, ושמחה קיבל צורה של גיבן... אך ההצגה שנערכה בצריף של מכבי האש עברה בשלום, ויש אומרים בהצלחה. פעולות אלה גרמו לשיחות סודיות וצער רב בין ההורים, שראו בכל זה תקלה והרס לילדיהם, כאילו „הקליפה" ושרצים טמאים נכנסו לרוחם. האדוקים החליטו להרחיק מהשטיבל את המקולקלים, והיו תגובות ומריבות בשטיבל... הנוער לא היה מוכן לויתורים, כי הרגיש בפנים נפשו את טוהר שאיפותיו. אמנם צער ההורים הוא גם צערם ועגמת נפשם — אך הם עמדו על שלהם. במו ידיהם ומוחם חיפשו דרך לשיפורים ויצירת ערכי תרבות יש מאין. ואז הוחל בפעולה נועזת בקוצק החרדה והחסידית. יסדו בית־ספר עברי־פולני. בעזרת ההסתדרות הציונית בווארשה הצליחו לקבל חבר מורים ומורות לבית־ספר משותף לילדים ולילדות. בית־ספר זה גרם לתסיסה ומהפכה בחיי הנוער הקוצקאי. אולם בזה לא אמרו די. באותה דביקות חסידית התמסר הנוער הקוצקאי לתנועה החלוצית והמשיכו בפעולותיה עד לפרוץ מלחמת העולם השניה, שבה נרצחו כל יהודי קוצק על ידי הגרמנים (ומקצתם ע״י הפולנים), חוץ מאלה שהצליחו לברוח ליערות

קוצק והשתתפו בפלוגות הפארטיזאניות. אחרי יסורי גיהינום הגיעה שארית הפליטה של יהודי קוצק לארץ ישראל, הממשיכה במסורת הדביקות והנאמנות בחיי המדינה, בעריה וכפריה וקבוציה.

***

ככה חיו יהודי קוצק דורות על דורות, חיי מסורת עתיקה, מושרשים וצמודים לבית גידולם. וכשם שזקני קוצק היו עסוקים בפרנסה וב„תיקון העולם במלכות שדי", ודאגה זו הטרידתם יותר מהראשונה — אף צעיריה כן: שקועים היו בגעגועים וחיפושים אחרי עולם שכולו טוב, כל אחד לפי דעותיו והשקפותיו. כל זה גז כחלום ואיננו עוד.

קוצק הצנועה והענוותנית, החולמת, שואפת ותוססת — כלא היתה. יד שטנית, טמאה ונתעבה, גברה על נשמות טהורות וחולמות.

תם סדר קוצק.

שמחה מדנס (תל-אביב)

ממראות העיר

ה„רינק"

קוצק שכנה על גבעה עטורת יערות אורן וליבנה, גנים ושדות פורים משלושת עבריה. דרומה לה זרמו שני נהרות — ווּפש וטישמניצה — שסגרו על העיר כבקשת של מים. העיירה עצמה נבנתה בצורה סימטרית נאה. במרכזה — ה„רינק" (ככר השוק) המרובע, שמארבעת צדדיו עמדו בתי-חומה ששמשו לחנויות, ובאמצעיתו — רחבת-השוק המרוצפת אבן ובטון. סמוך לה — ה„סקוור" (גן ציבורי), מוקף עצי אקאציה וזרוע פרחי-נוי. מול ה„סקוור" ניצבת הכנסיה הנוצרית, עתיקת הימים, בנוייה בסיגנון גוטי. משני צדי הגן הציבורי — בארות מים לצרכי בני העיר (באחת הותקנה משאבה מודרנית ובשנייה עוד נשאבו המים בעזרת חבל, כמימים ימימה).

ה„רינק" שימש מרכז תוסס לחיים הכלכליים והצבוריים בעיירה. בפנותיו השונות אפשר היה לפגוש בכל שעות היום „עיגולים" של יהודים, המצטופפים בצוותא ומשוחחים להנאתם על עניני דיומא, דא והא. בכל ימי א' בשבוע היו מתאספים כאן נוצרי הסביבה לתפילה בכנסיה. ימי ג' בשבוע היו „ימי השוק" (מאַרק־טעג), שבהם היו אכרי הסביבה מביאים לכאן את תוצרתם החקלאית למכירה, ועורכים אז את קניותיהם.

יום שוק בקוצק — אַ מאַרק טאָג אין קאָצק

בימי השוק היתה התכונה מורגשת מאז שעות הבוקר; אכרים לרוב נוהרים לקוצק מכל עבר, מי ברכב ומי ברגל, מעמידים את העגלות שורות שורות בככר השוק, מתירים סוסיהם ומלבישים להם על ראשיהם שקי־מספוא — מזון לכל היום; לעומתם נערכים הסוחרים והרוכלים: מותחים אהלים גדולי־מדות, „סטראגאני" בלע"ז, ומוציאים את מרכולתם על דוכנים: נעליים, כובעים, ממתקים וכו'. נשים יהודיות באות עם סלים מלאי פירות וירקות, תבשילים ומעשי־מאפה. עיירה שליווה זו, שבכל ימות השבוע שוררים בה שקט ודממה — מתעוררת ביום ג', יום השוק וקמה לתחייה — כולה ככוורת דבורים, הומה ומהמה. לפרקים היה מזדמן בימי השוק קרקס או סתם „קרוסלה" — והיתה השמחה שלמה. אוהלים גדולים ורחבים

היו נמתחים בתוך השוק הסואן ובהם היו משעשעים את ההמון. יש והיתה עוברת גם להקת להטוטנים או מנגן בתיבת־זימרה בלוית דוב רוקד; בידור אחר היה נדיר מאד בקוצק — בית קולנוע עדיין לא היה קיים. מדי פעם היה אמנם בא בעל מכונת קולנוע ומסריט את סרטיו בסככת מכבי האש („שופה") — אך האולם היה תמיד ריק למחצה, הואיל ורוב התושבים ראו בזה „איסור" וחלק הדיר עצמו מהנאה זו מחמת חסרון כיס...

ה„רינק" נבנה בצורת מרובע סימטרי. משלוש זוויותיו התפלגו ונפרדו הרחובות ואלה שמותיהם: גארברסקה, ברקה יוסלביצ'ה, ראדזינסקה, צמנטארנה, לובארטובסקה וגורצקה, צמד רחובות מכל פינה, חוץ מפינה אחת שממנה יצא רחוב אחד בלבד.

רחוב „ראטשילד"

הרחוב היפה, שהיה חביב על בני כל הגילים והשכבות בעיירה, יצא מהפינה הדרומית של השוק ונמשך מהכנסיה מערבה. משני צדדיו היו נטועים עצי ברוש ולילך. רחוב־חמד זה נקרא, משום־מה, „די ראָטשילד". מקור השם אינו ידוע, אך משערים שברחוב זה היה קיים פעם בי"ס לרכיבה, היינו „רייט־שול" באידיש, ושינו שמו לראָטשילד, משום הגוי והחיבה... שמו הרשמי של הרחוב פַאלאָצובה, רחוב הארמון, על שום שהוביל לארמונו של ז'ולטובסקי, נצר האצילים הפולניים שהעיר וסביבתה היו פעם קניינם. רוב האדמות, החוות ובריכות הדגים מסביב לקוצק היו עדיין שייכות לו, אך הוא עצמו בילה כמעט כל ימיו בכרכים שבחוץ לארץ. ארמונו שנבנה במאה ה־18, מוקף היה גינות־נוי וטבל בשפעת ירק, ועל שערו הגבוה היה חקוק על טבלת ברזל סמל אצולת ז'ולטובסקי. ה„חראָביה" אמנם לא היה מעורה בחיים הצבוריים בעיירה, אך בכל זאת היתה מורגשת השפעתו פה ושם. כך, למשל, העלה לכהונת ראש העיר את ד"ר לאנקיביץ, רופאו הפרטי, אך ורק משום שהאציל חפץ ביקרו... יהודים רבים מצאו פרנסתם מעסקי ה„פריץ" והיו מבאי חצרו.

ברחוב זה שכנו בתי הספר העירוניים, והוא אף שימש מרכז לטיולי בני העיר. בשבתות ובמועדים היו יהודי העיר נוהרים לכאן לטיול בין שדרות עצי הערמונים הנהדרים, נהנים מזיוו הירק, נוטים אוזן לציוץ הצפורים שבגנים מסביב. בלילות־ירח טיילו כאן זוגות נאהבים ונעימים; קבוצות נוער בילו כאן את זמנם בשיחות וויכוחים נלהבים וחלמו על עולם נאה יותר; ואחדים היו נפרדים מהחבורה ומפליגים בחשכת הלילה עד למורד השדרה...

בחודשי מאי, לעת פריחת הלילך, השכימו קום אמהות על ילדיהן לטיול של שחרית ונשמו מלא ריאותיהם אויר צח. ילדי העיר היו נוהגים ללכת בערבי הקיץ לרפתות „הפריץ" כדי לשתות חלב טרי.

רחוב ברק יוסלביץ'

מהפינה הצפון־מזרחית של ה„רינק" יצא הרחוב הארוך והסואן ביותר שבקוצק, שעליו גאוות בני העיר, הלא הוא הרחוב שנשא עליו את שמו של מפקד הגדוד היהודי, ברק יוסלביץ', זה שעצמותיו נטמנו בקצהו של אותו רחוב, במרחק מה מן העיר. רחוב זה אף שימש כשער כניסה ל„רינק" בואכה מחוץ לעיר. רעש והמולת־חיים שררו ברחוב זה במשך כל היום. עוד משעות הבוקר נישאו בו ברמה קולות של תינוקות דבית־רבן הממהרים לבתי הספר. בערבים קלחה כאן שיחה קולנית של ה„חברה" (בני הנוער), הסרים לסעוד את הלב אצל יעקל מרחבקה, ספק — בית קפה, ספק — קיוסק, או אצל טבלה קרייצמן.

רחוב ברק יוסלביץ' — בערעק יאָסעלעוויטש גאַס

ברחוב זה התחוללה גם אותה פרשה מופלאה של עלייתה וירידתה של החסידות הקוצקאית. כאן התנשאו על שטח רחב־ידיים המבנים של ה„קאַצקער" (ששימשו לאחרונה לבית ספר פולני, למגרש ספורט ולמשרדי העירייה). בהיכנסך לבניין הנרחב היית עובר דרך פרוזדור ארוך ומתפתל ומגיע לבסוף ל„קאַצקער שטיבל" — שארית ממלכת קוצק... כאן עוד ישבו בימינו אברכים ושקדו על לימוד התורה.

בקצה הרחוב הארוך הזה הוקמו צריפים עירוניים („באראקי"), שבהם

שוכנו משפחות עניות שנשארו מחוסרי קורת־גג לאחר ה„שריפה הגדולה". ד"ר לאנקֶביץ, ראש העיר האחרון לפני מלחמת העולם השנייה ורופא וותיק בעיר, דאג והתמסר הרבה לשוכני צריפים אלה, עד שהיה מערבב רפואה בשיכון. היו מספרים, שפעם בדק ארוכות חולה באחד הצריפים. לבני המשפחה המודאגים למצב החולה אמר בצאתו: „צריך לפרק את הצריפים"...

מיד אחרי הצריפים התנוססה טחנת־הקמח המונעת בטורבינות ממי ה„וויפש". מולה ניצב בניין־ענק הבנוי לבנים אדומות — בית חרושת לעמילן השייך לאציל ז'ולטובסקי, שבו היו מייצרים את העמילן מתפוחי אדמה. כאן זורם ה„וויפש" בכל הדרו; כאן מקום בריכות הדגים המרובות. מסביב צמחיה עבותה ירקרקת, שקשוק בלתי פוסק של המים הנופלים על גלגלי הטורבינות. משהגעת לכאן, הרי כאילו נתלשת בבת־אחת משלוות העיירה לחיים רועשים וגועשים, סואנים ותוססים...

הנך עובר גשר עץ ואחרי כמה פסיעות מזדקרת לפניך גבעה — הלא הוא „תל ברק יוסלביץ'".

ה„חצר" של ר' יוסלע מורגנשטרן
דעם לעצטן קאָצקער רבינ'ס הויף און ישיבה

רחוב ויסולה

רחוב רחב־מידות, לא סלול, אך מטופח ונקי. רחוב ששימש מקום מפגש בין הישן והחדש בקוצק, לא כזירת התנגשויות וסכסוכים — אדרבא, רחוב זה כינס את כולם לתוכו במין עליזות (כהוראת שמו בפולנית) ופתח את שעריו לכל הזרמים. כאן היו מצד אחד ישיבות ו„שטיבלעך" אפלוליים, שבהם ישבו לבושי קפוטות ושטריימלעך ועסקו בתורה, ומאידך — סניפי תנועות־נוער ומפלגות, חוגים דראמטיים, לומדי עברית ומשתלמים, עוסקים בטיולים וספורט למיניהם,

ומתכוננים הלכה למעשה להגשמה חלוצית.

תערובת זו היתה ניכרת גם בסגנון בתי הרחוב. מזמן נעלמו הביצות ה„נצחיות"; לאחר ה„שריפה הגדולה" הוקמו בתים חדשים במתכונת מודרנית. אך יחד עם זה עמדו בתים בנויי־עץ, מטופחים ונאים, עטורי גינות־נוי ליד בתים כפופים המתפוררים מיושן. כאן עמדה באחת הפינות ה„תיבה", בית ישן־נושן, שהיה שוקע והולך משנה לשנה באדמה, וחלונותיו הגיעו כבר לגובה ברכי אדם. שמו הוענק לו, מן הסתם, על שום דמיונו לתיבת נוח... בפינה שנייה עמד בית גדול־ממדים, מוקף גינות ועצי פרי, הלא זוהי ה„חצר" והישיבה של הרבי יוסלה מורגנשטרן, נצר מגזע הקוצקאים. מבין כותלי הבית הזה עלו ובקעו קולותיהם של בחורי הישיבה הלומדים תורה לשמה. במוצאי־שבתות נערכו כאן שלש סעודות ו„מלווה מלכה" ונעימות חסידיות של המודז'יצר נישאו ברמה. כאן הצטופפו המוני חסידים, שבאו לחוג את ה„ימים הנוראים" בקירבת הרבי, הטו אוזן קשבת לדברי תורתו שלא לאבד טיפה. בשמחת תורה היו יוצאים לרחוב ווסולה בזמר ובריקודים, חבוקי ספרי תורה. אולם לאחרונה בקעו מרחוב זה גם צלילים אחרים מ„סיטרא אחרא"... ממול ה„חצר" ממש נשמעו צלילי טאַנגו, וואַלס, שירה עממית, דיקלומים הבוקעים מן ה„שופה" (סככה מכבי האש), שהיתה משמשת לפרקים גם להצגות של חובבים או לריקודים סתם.

התקדמת כמה פסיעות והנה לפניך הבאר, המכונה „דעם טאקערס ברונעם", שמימיה שימשו, לפי המקובל בעיירה, לתה ולמאכלים עדינים בלבד... באר זו לא נחה כל הימים, ואף בשבתות וחגים (שלא כסמבטיון) הוסיפה ידית המשאבה לעלות ולרדת. תור ארוך היה מזדנב תמיד על יד הבאר, אך ל„שואבי המים" („וואַסער טרעגער") ניתנה זכות קדימה למלא את חביותיהם, שכן פרנסתם על כך. בחורף היו מצטברים גושי קרח מסביב לבאר והיתה קשה הגישה ואף מסוכנת — על כן היו נוהגים לפזר אפר על מקשת הקרח, כדי שלא להחליק.

לא הרחק מכאן הזדקר ב י ת ה ד ו א ר, בית גדול ויפה. לפנות ערב, מדי הגיע האוטובוס עם הדואר, אצו־רצו אנשי העיר לכאן בתקווה לקבל מכתב או עתון. כשבחור מאוכזב היה ניגש לאשנב ושואל על מכתב, היה הפקיד עונה בהלצה שיגרתית: עדיין כותבים... בקירבת הדואר עמדה הנפחיה, המשחירה מזוקן, של ברל הנפח. למרות זקנותו המופלגת עדיין היה ברל רוקע את הברזל „כחומר ביד היוצר". ליצנים היו אומרים, שכוחו זה בא לו מכוסית הי"ש, שהיה לוגם תכופות. וכך היה ברל הנפח עומד והולם בקורנסו על הברזל המלובן, כשבנו משה'לי עוזר על ידו, מחרה־מחזיק בפטיש הקטן. הלמות הקורנס ואנחות ה־ה־ה של ברל לאחר כל מכה היו מתערבים ומתמזגים למין סימפוניה אחת עם נגוניהם הרעננים של ילדי ה„חדרים" הסמוכים, שלמדו אצל שלמה ווארשבר, יעקב יצחק ויצחק אייזיק וזימררו את ה„תנו רבנן"...

לעתים נראים חומקים בחפזון נשים וילדים, שהיו נושאים תרנגולת אל השוחטים ר׳ אהרן מרדכי ור׳ אברהם או כדי לשאול „שאלה״ אצל ר׳ הרשל גדליה׳ס המורה־הוראה.

הלאה בהמשך הרחוב, בפינה, עמד בית גדול וחדש של הרשל יוסל חצקל׳ס סקארבניק, שבו גרו פקידים או מורים, או כל מי שידו השיגה לשלם שכר דירה גבוה. בפינה השניה — בית מעכלה המיילדת, זו שלמדה את התורה אצל הרופא על רגל אחת... כאן כבר נשמע ברור טירטור טחנת הקמח הגדולה השייכת לאחים זאקאליק. רעש הטחנה לא היה נפסק לעולם, אפילו בשבתות ובחגים והיה מפריע ומשבית את שלוות העיירה.

משהגעת לקצה רחוב ווסולה (פינת ראדזינסקה) והרי לפניך בית הכנסת הגדול — ובסמוך לו בית המדרש. שמשות צבעוניות קבועות היו בחלונות ביהכנ״ס, אך ה„שקצים״ היו מתגכלים להן וזורקים בהן אבנים. צפרים היו מקננות במרומי הבית ומתעופפות ללא מפריע דרך החלונות השבורים, וציוצם היה מתמזג בתפי־לותיו של יואל החזן. בקיר המזרחי של בית הכנסת, משני צדי ארון הקודש, העשוי מלאכת מחשבת מעץ, התנוססו ציורי כלי־נגינה, כגון נבל, כנור וכו׳.

בבית זה שימשו שמחה ועצב בערבוביה; הקירות העבים, המבהיקים מלובן, ספגו לתוכם רננת־תפילות אך גם יללות־בכי מפי אבלים המלווים את מתיהם לדרכם האחרונה — מנהג היה בקוצק להספיד בחצר ביהכנ״ס את המתים בטרם הובלו למנוחות. רבני העיר היו מסדרים כאן את החופה וקידושין, וברחוב ווסולה היו רוקדים את ה„חלה״ של סעודת הנשואין קודם החופה.

עם כניסת הגרמנים לקוצק, ציוו להרוס את בית הכנסת שברחוב ווסולה והאות ניתן לפורעים, כי הנפש והרכוש היהודים הפקר הם לכל שודד ורוצח.

קשה הפרידה מרחובותיה של קוצק. בטרם נסיים נציץ לסימטא אחת, צרה וקטנה, שכולה בחותם הגלות — רח׳ ז׳דובסקה (היהודים) — כעין בבואה לגיטו בזעיר־אנפין אף בימים טובים. דומה היה, שהעולם מתנכר לרחוב זה — אף קרני השמש חדרו אליו בקושי. חבויים היו הבתים בצל החומות שברחובות הסמוכים. הכניסה לבתים ברחוב זה היתה במדרגות כמו למרתף.

כאן הוקם הגיטו ליהודי קוצק בזמן כיבוש הנאצים. ממעמקי הסימטאות החשוכות, שבהן ריכזו את שארית יהודי קוצק, עלו והתרוממו נשמותיהם הטהורות של הנרצחים.

קוצק על רחובותיה ויהודיה, בתיה וחצרותיה נעקרה מן השורש — אך מורשתה הרוחנית לא תיעקר מלבנו לעולם והיא תעמוד לנו ביצירת חיים חדשים במולדתנו החדשה — הישנה.

מנחם זאקאליק (תל־אביב)

ק א צ ק

אַן אָנדענק מיין ברודער זיש ע
דערטרונקען אין ווייפרזש.

דאָס קליינע שטעטל קאָצק, וואָס איז אַמאָל געווען אַ גרויסער קוואַל פון חסידות, איז נחבא־אל־הכלים׳דיק געלעגן פאַרוואָרפן אין אַ ווינקל פון פוילן, וואו קיין באַן איז נישט צוגעגאַנגען און אַפילו פערד און וואָגן האָבן אויך נאָר דורך קרומע, זאַמדיקע שטעגן געקאָנט אַהין צוקומען. אַן אָרעם, מסתפק־במועט׳דיק קליין ווועלטעלע, וואָס האָט מיט דער גרויסער וועלט קיין שום געשעפטן נישט, נאָר לעבט שטיל און „מאַכט זיך שבת פאַר זיך", איז קאָצק געווען.

ווי פון אַ ווייטן, געדיכטן נעפל גייט־אויף אין מיין זכרון קאָצק, דאָס פרומע, פאַרשלאָפענע שטעטל אין וועלכן איך בין געבוירן און וואו עס איז פאַרלאָפן מיין קינדהייט. אַ שטעטל, וואָס אַפילו די זון האָט זיך צו דעם באַצויגן ווי צו אַ שטיפקינד, — קיינמאָל די בלאָטעס דאָרטן אינגאַנצן נישט אויסגעטרוקנט.

הילצערנע, נידריקע הייזלעך מיט שפיציקע שינדל־דעכער און פאַרויכערטע, ציגעלנע קוימענס. פייגעלעך בויען זיך נעסטן פון בלאָטע אונטער די אַרויס־שטייענדיקע דאַך־בעלקעס און מייז האָבן נאָרעס אונטער די הילצערנע פאָדלאָגעס. נישט ברוקירטע גאַסן און געסלעך מיט שטענדיקע קאַלוזשעס און בלאָטעס אויף זיי.

זומערלעב שפילן זיך יידישע קינדערלעך אויף די גאַסן. זיי לויפן אַרום מיט די העמדער־ווייַדעלעך אין דרויסן. אָדער גאָר מיט די נאַקעטע פעמפקעס.

אָט איז דער צענטער פון שטעטל, דער מאַרק, מיט די יידישע געוועלבן אַרום דריי פון זייַטן און אויף דער פערטער — די גויעשע „טומאה" מיט אירע קופערנע קופאָלן און גאָלדענע צלמ׳ס, וואָס רייסן זיך אין די הויכן.

אין מיטן מאַרק שטייט די בלוי־געפאַרבטע, באַרוועסע „טוליע", וואָס פאַרבייגייענדיקע ערלים נעמען אַראָפּ פאַר איר די היטלען, בוקן און צלם׳ען זיך

פאַר דעם ליימענעם „געטש" און יידישע יינגלעך מיט לאַנגע פאות, לאַנגע קאַפאָטעס, טלית־קטן׳ס און גארטלען און אין קליינע טוכענע היטעלעך, דרייען אַוועק די קעפ, שפייען־אויס און מורמלען אין דער שטיל דעם פסוק „שקץ־תשקצנו".

ביי דער זייט פון דער „טומאה" ליגט דער וועג וואָס פירט באַרג־אַראָפּ גלייך צום וויעפזש. דער טייך אין וועלכן קאָצקער יידן פלעגן אַלע ראש־השנה אַרייננוואַרפן זייערע זינד.

פון דעם שטעטל ביז צום וויעפזש איז געווען „פאָלגמיך אַ גאַנג", פונדעסטו־וועניגער קאָצקער יידן געגאַנגען אַגאַנצן זומער, חוץ אין די „דריי וואכן", אַלע פאַרנאַכט צום וויעפזש זיך באַדן. יונגווַארג האָבן זיך מיט פאַרגעניגן אַראָפּגעכאַפּט צום טייך אויך אין מיטן טאָג. זיי האָבן זיך דאַרט געלערנט שווימען, אַרומגעפלוסקעוועט, אַרומגעשטיפט און געמאַכט אַ לעבן אין וואַסער.

טיילמאָל האָט זיך דעם וויעפזש פאַרגלוסט אַ קרבן און קאָצק האָט געמוזט צושטעלן.

עס איז געווען ראש־חודש תמוז, אין האַלבן טאָג. די זון איז אַן אַרויס־געצויגענע פון איר פוטערפאַס, געשטאַנען אין מיטן הימל און געשיט מיט ווייס פייער. אַלט און יונג האָבן געפראַכט אונטער דער שטאַרקער היץ און נישט געקאָנט זיך קיין אָרט געפונען. נאָר הינטערן שטעטל, ווייט נאָך דער קוזניע, איז דער וויעפזש זיך געלעגן שטיל ווי אַ כאמיקל און מיט זיין רויקייט און קילקייט האָט ער גערייצט און געצויגן צו זיך יונגע בלוטן פון נאָנט און ווייט.

האָבן בית־המדרש־בחורים, שווימערס, זיך אַוועקגעריסן פון זייערע גמרא׳ס, דערוואָקסענע חדר־יינגלעך האָבן זיך אַרויסגעגנבעט פון זייערע ענגע חדרים און מיט פאַרגעניגנדיקער הפקרות אַראָפּגעלאָזט זיך צום וויעפזש. אין וואַסער האָט די היץ קיין שליטה נישט געהאַט און ס׳האָט זיך גאָרנישט געגלוסט צו שיידן מיטן בלויען טייך.

דער פופצעניעריקער זישע איז שוין געהאַט אַריבערגעשווימען צען מאָל די ברייט פונעם וויעפזש אַהין און צוריק, ער האָט שוין געזומען זיך אָנטאָן צום גיין אַהיים, מיט אַמאָל איז אָנגעקומען אַ פרישע גרופּע שווימערס, זישעס חברים.

— וואָס איז, זישע? פאַרנעמסט זיך שוין צו גיין אַהיים? איצט, וועו די חמימה איז אין פולן ברען, גייסטו גאָר צוריק אין שטאָט אַריין? משוגע דאַרף מען זיין! קום נאָך שווימען אַ ביסל! שפעטער, וועו ס׳וועט אָנהויבן וווערן קילער, וועלן מיר אַהיים גיין אַלע צוזאַמען.

לאַנג האָט זיך זישע נישט געלאָזט בעטן.

עס איז אַוועק אַ פריילעך געשטיפערייי פון מאַכן „נורקעס", לייגן „קלאַפּטער" און פון אונטערטובלען איינער דעם אַנדערן אין מיטן שווימען. אַלע מינוט איז אַן אַנדערער שווימענדיקער קאָפּ געווארן אַרונטערגעדריקט אונטערן

וואַסער און וועג ער איז צוריק אַרויפגעקומען, האָט ער אויסגעזען ווי אַן אָפּגע־צוואָגענע קאַץ, וואָס עס האָט אַרויסגערופן אַן אַלגעמיין פריילעך געלעכטער.

זישע איז אָפּנים געווען זייער מיד נאָך פון זיין פריערדיקן שווימען און אין אַ געוויסן מאָמענט איז זיין קאָפּ, נאָך אַן אונטערגעטובלט ווערן, צוריק אַרויפ־געקומען אויפן וואַסער מיט אַ יאָמערלעכן רוף נאָך הילף.

— ראובן, ראַטעווע מיך!

ראובן איז געווען דער עלטסטער פון דער גרופּע און דער בעסטער שווימער פון זיי אַלע. דערהערט דעם רוף, האָבן אַלע געמיינט, אַז דאָס מאַכט זיך זישע אַזאַ הלצה. נאָר וועג איידער מ׳האָט זיך אומגעקוקט איז זישעס קאָפּ געווען צוריק אַראָפּגעזונקען אונטערן וואַסער, האָבן אַלע שוין געזען בפירוש, אַז דער בחור האָלט אויף אַן אמת ביי דערטרונקען ווערן.

אַן עכאָ פון זישעס שוידערלעכן רוף איז געבליבן הענגען אין דער לופט און געמאָנט גיכע הילף. אָבער ער האָט גלייכצייטיק אָנגעווארפן אויף אַלע וואָס האָבן זיך אין דעם מאָמענט געפונען אין וויעפרזש, אַזאַ שרעקלעכן פחד, אַז זיי זענען אַלע געווארן אינגאַנצן מבולבל פון דעם אומגליק וואָס געשעט פאָר זייערע אויגן. די קעפּ האָבן זיך זיי פאַרדרייט און אָנשטאָט צו וואַרפן זיך ראַטעוועדיק זייער טרינקנדיקן חבר, האָבן זיי צעמישטע, שנעל געכאַפּט אויף זיך די מלבושים און ווי שנעל די פיס האָבן געטראָגן זענען זיי געלאָפן אין שטאָט אַריין אַלאַרמירן הילף.

דערמיט האָט דער וויעפרזש אין יענעם יאָר דערגרייכט זיין קרבן.

דעם רעשט זומער האָט אין קאָנק קיינער מער זיך שוין נישט געבאָדן אין וויעפרזש. דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען איינגעהילט אין אַ טיפן טרויער. עס האָט זיך געדאַכט, אַז קאָנק וועט דעם וויעפרזש שוין קיינמאָל דעם קרבן נישט פאַרגעבן.

נאָר די צייט לויפט. זי האָט קיין צייט נישט. זי לויפט ווי אַ טאַנק וואָס שטעלט זיך נישט אָפּ פאָר שטאָק און פאָר שטיין. זי מאַכט פאַרגעסן אין אַלץ און אין דעם וואָס דער טויט נעמט אַוועק, אַוודאי און אַוודאי...

אין מאַרק, אין דער זעלבער זייט פון וועג וואָס פירט צום וויעפרזש, איז געשטאַנען דאָס גרויסע הויז פון יהונתן אייבעשיץ. נחמיה מלמד, ביי וועמען יהונתנ׳ס זון האָט קינדווייז געלערנט, האָט געהאַט אַ חזקה, אַהערצושיקן פאָר פסח זיינע תלמידים צום העלפן אויסלופטערן די ספרים. און דאָס איז פאָר יעדן תלמיד געווען נישט קיין קליינע זכיה!

איבערן גאַנצן ריזיקן הויף, אין סאָד, אין דער אלטאַנע, אינווייניק און אויף איר דאַך אין דרויסן, האָט מען אויסגעלייגט יעדן אינדערפרי פאָר פסח, שורות באָך שורות מיט ספרים, גרויסע און קליינע. מ׳האָט זיי צעעפנט, אַז דער וויינט

זאָל זיי אַדורכבלעטערן איבערן טאָג־און פֿאַרנאַכט, מנחה־צייט, האָט מען זיי צוריק אַרייגענומען שוין אויסגעלופטערטע. — געמאַכט אָרט פּאַר אַ פּרישער פֿאַרטיע אויף מאַרגן.

צוויי וואָכן גאַנצע האָט געדויערט די אַרבעט פון לופטערן: אַזוי פיל ספֿרים איז געווען. אַ גרויסע שטוב מיט שענק אויף אַלע פיר וועגט פון אויבן ביז אַראָפּ און אַלע אָנגעפּאַקט מיט ספֿרים, טייל אַפֿילו צו טאָפּלטע און צו דריי רייען.

האָרט נעבן יהונתן אייבעשיצ׳ס הויז, איז געשטאַנען דאָס הויז פון מענדל גאָלדשטיין. אַ ייד אַ וואַלד־סוחר, אַ געראָר חסיד מיט אַ רונדיק בערדל פין טיי קאָליר. גאָלדשטיין איז זעלטן געווען אינדערהיים. שטענדיק אַרומגעפֿאָרן וועגן די געשעפטן, אָבער זיין הויז איז געווען פון די אָנגעזעענע אין שטעטל.

וווייטער אַוועק, אין דער זייט פון די געוועלבן פון ישראל מענדל, פון האנדלסמאן און פון אַנדערע, האָט זיך אויך געפונען דאָס געוועלב פון שרה די אלמנה. אַ קיילעכדיקע יידענע אין אַ פֿאַרשמאָלצטן בריטן פּאַרטוך און אַ טאָרבע אויף געלט אונטער דעם. אויף שרה׳ן האָט מען דערציילט, אַז נאָך איר מאַנ׳ס טויט, איז איר אַריינגעקומען אַ ברכה אין אַ פּאַס מיט הערינג. זי האָט פון דעם פּאַס געשעפט די געזאַלצענע סחורה אָן אַ שיעור און אָן אַ סוף און זי וואָלט זיכער נאָך געווען איר גאַנץ לעבן אַזוי געשעפט, ווען נישט די משוגענע טאלצע מיט אירע שטעכעדיקע „שלעפיעס״ (אויגן). טאלצע איז איינמאָל אַריינגעקומען קויפן אַ שטיקל הערינג און זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן פון פֿאַרוואונדערונג: „דאָכט זיך, שרה, אַז דאָס איז נאָך ביי אייך דאָס זעלבע פעסל הערינג פון דאָמאָלט, וועז איך האָב ביי אייך געקויפט?״ און שרה האָט באַלד אויפן אָרט געזען, אַז די משוגענע האָט איר געגעבן „אַנעהאָרע״ (עין־הרע).

אויף דער דריטער זייט פונעם מאַרק, פונקט אַנטקעגן די הייזער פון יהונתן אייבעשיץ און פון מענדל גאָלדשטיין, נעבן יואל קרייצמאַנס שניט־געוועלב, איז געווען דאָס שניט־געוועלב פון רב יושה׳ן, געפירט דורך זיין פרוי און ביידע טעכטער. רב יושה אַליין, אַ בריטער יד מיט אַ בריט פּנים, בריטע נאָז און בריט צעפּנטע קלוגע אויגן, איז געווען אַ יושב־אוהל. אָנגעטאָן אין אַ געשטרייפטן זיידענעם שלאָפֿראָק, אין וויסע, לאַנגע זאָקן מיט שוואַרצע לאַטשן, איז ער געזעסן אין אַ בריטן רבנישן פאָטעל, געוויכערט אַ לאַנגן לולקע־ציבעק און האָט מעיין געווען אין ספֿרים.

שטיל און באַשיידן איז רב יושה געזעסן אין זיין הויז און געפירט אַ מין רבנות בזעיר־אַנפין, כאָטש ער איז פאַר קיין רבי נישט געקרוינט געוואָרן.

יעדן שבת פֿאַרנאַכט, צו בין השמשות, וועז די נשמה־יתרה צאַפּלט זיך שוין צום אַרויסגיין, זעענן אַלע חשובע קאַצקער חסידים געקומען צו רב יושה׳ס טיש, פֿראַוען שלוש־סעודות.

אויבנאַן בײַם טיש איז רב יושה געזעסן אין זײַן פּאָטעל און זיך געשאָקלט. זיינע פֿאות האָבן זיך מיט אים מיטגעשאָקלט. פּיניע אברהמעלעס האָט געזונגען מיט גרויס דביקות „בני היכלא דכסיפין", „אתקינו סעודתא" אָדער סתם אַ דביקות־דיקן ניגון. דער גאַנצער עולם האָט מיטגעזונגען. די שטימונג איז געווען אַן אינטימע און אַ ווארימע. פּלוצעם איז געוואָרן שטיל, — שאַ! רב יושה זאָגט אַ ווארט תורה, די חסידים בויגן־אָן די קעפּ, שטרעקען־אָן די אויערן, נישט אַדורכצולאָזן קיין קלאַנג, — „רזי־דרזין"... נישט קיין געקרוינטער רבי, אַבער אַ פונק פון רבנות טליעט פֿאַרט.

אפּ אין אַ זייט, אַוועק פונעם מאַרק און פון טומל, ציט זיך דעם רבינס גאַס און אויף איר — דעם רבינס הויף.

קיין רבי איז אין דעם הויף שוין נישטאָ. שטייט אַ גרויסער הויף פֿאַריתומט, ווי אַן ארון־קודש פון וועלכן מ׳האָט אַרויסגענומען די ספרי־תורות. ליגט, דאַכט זיך, אַ גוף אָן אַ נשמה.

נאָר געוויג, אַז די באַצייכנונג „דעם רבינס" זאָל אָנגערופן ווערן אויף אַ זאַך, און דו זאָלסט באַלד קריגן דרך־ארץ, דיך זאָל אַרומנעמען אַ הייליקע פֿאַרכטיקייט, אַ יראת־הכבוד. דו זאָלסט דערפילן די ווארימע גוטיידישקייט און דאָס פּייער פון חסידות, וואָס האָט אַמאָל דאָ געפלאַקערט.

אין דעם גרויסן, הילצערנעם פֿאַרטער־הויז, וואָס האָט פֿאַרגעשטעלט דעם פּראַנט פונעם רבינס הויף, האָט זיך געפונען אין איין עק, דעם רבינס „שטיבל" וואו קאַצקער חסידים האָבן געדאַוונט. דאָרט איז געווען גבאי ברוך־יענקל. אַ דאַרער ייד מיט אַ שפּיציקער נאָז, אַ קנאי און אַ קפּדן, וועלכער וואַרפט אַרויס פון שטיבל פֿאַר טראָגן אַ געפּרעסטן קאָלנער בײַם העמד, און דאָרט איז געווען בעל־תפילה דער גוטמוטיקער פּיניע אברהמעלעס, מיטן בלייכן איידעלן פּנים, וואָס איז פול מיט יראת־שמים און מיט זיין האַרציקער, גלעטענדיקער, זיסער שטימע.

אַז פּיניע אברהמעלעס האָט געדאַוונט פֿאַרן עמוד, האָט מען געפילט, אַז דאָס דאַוונען האָט אַ טעם, געפילט, אַז די תפילות גייען גלייך אַרויף צום הימל און דערגרייכן דעם כסא־הכבוד.

אין די ימים־נוראים, צום מוסף, וועז פּיניע אברהמעלעס, אין ווייסן קיטל מיטן טלית איבערן קאָפּ, האָט זיך אַוועקגעשטעלט פֿאַרן עמוד, אָנגענומען מיט ביידע הענט, און געשיקט פֿאַר זיך אַ שטיל געבעט צו גאָט, זיין איידעלער גוף

האָט זיך לייכט באַוועגט און זיינע ליפּן האָבן געפליסטערט שטיל אַ תפילה, ווי איינגעוויקט דעם שפּעער פון דער וועלט אַ סוד, — האָט אַ הייליקע פאַרכטיקייט אָנגעפילט אַלע הערצער און אַ ציטערניש, אַ פלאַטערניש האָט אַלעמען אַרומגענומען. אַפילו די ליכט־פייערלעך ביים עמוד האָבן אויך געברענט קלאָר און געהייליקט ווי זיי וואָלטן מיטגעבעטן מיטן שליח־ציבור. דער גאַנצער עולם אין די טליתים געהילט, איז געשטאַנען אָנגעשטרענגט און געווארט ווי אויף אַ צייכן פונעם צוג־פירער, אַז אָט גייט־אָפּ דער צוג. און וועז פיניעלעס האַרציקער קול האָט אַדורכגעריסן די שטילקייט און געטאָן אַ זינג אַרויס

— הנני, העני ממעש! — — —

האָט זיך די גאַנצע עדה צעשאָקלט ווי בוימער אין וואַלד בעת אַ שטורעם, און מ׳האָט געפילט ווי די שערי־רחמים האָבן זיך שוין געעפנט.

ציטערנדיק, שמערצלעך בענקשאַפטלעך און נאַגנדיק הערט זיך פיניעלעס שטימע.

„נרעש ונפחד, מפחד יושב תהילות ישראל״.

פלוצעס ווערט זיין שטימע שוואַכער, קוים וואָס מען הערט. ער מורמלט שטיל: „איך בין געקומען צו שטעלן זיך בעטן פאַר דיין פאָלק ישראל, די וואָס האָבן מיר אויסגעקליבן, כאָטש איך בין נישט ווערט און נישט ראוי צו דעם״, — אַלע אָטעמס האַלטן זיך איין, אַלע שטימעס רוקן זיך דרך־ארצ׳דיק אָפּ, מאַכן ווי אַ וואַרע פאַר פיניעלעס שטימע, וועלכע איז געווארן שוואַכער נאָר אויף אַ ווייל, פונקט ווי אַן אויפגעברויזטע כוואַליע אין ים, וואָס ווערט צוריק אין ים פאַרשלונגען, נאָר באַלד קומט זי צוריק אַרויס פון אַ צווייטער זייט מיט נאָך מער שטאַרקייט.

„ש־ד־י! איום ונורא״.

אַלע פילן, אַז וואויל איז צו דעם ציבור, וואָס פיניע אברהמעלעס איז זיין שליח, געבענטשט איז די עדה, וואָס פיניעלע איז איר מליץ־יושר.

פון דעם רבינס „שטיבל״ פירט אַ זייטיקע טיר אין אַן אָפּגעשלאָסן צימער אַריין. אין דעם צימער האָט אַמאָל דער רבי רב מענדעלע ז״ל געפירט התבודדות. דאָרט אין אַלמער ווערט אָפּגעהיט ווי אין אַ מוזעאום, ר׳ מענדעלעס ווייסער קיטל, זיין זיידענע זשופּעצע, זיין שטעקן און זיינע אָנדערע חפצים.

אין צווייטן עק פון דעם הויז, אין דער זייט וואָס גרענעצט זיך מיטן הויז פונעם רב פון שאַט, טראָגט מענדעלעס אַן איידעם דאָך אַ געריר חסיד, געפינט זיך דעם רבינס בית־המדרש. דאָ איז דער גבאי ר׳ פנחס איצלס. אַ פאַרברענטער קאָצקער חסיד, טראָגט אַ שטריימל יום־טוב אויך אין דערוואָכן, נאָר ער איז נישט אַזאַ קנאי ווי ברוך־יענקל. דאָ זיצן חסידישע בחורים אויף לאַנגע בענק, ביי לאַנגע טישן און לערנען ש״ס מיט פוסקים, זענען וואָך משמרות אַלע מאָנטיק און

דאָנערשטיק, דרייען די פֿאוֹת, ציפֿן די נאָר־וואָס אויסגעשפּראָצטע באָרד־הערלעך, חלומען וועגן היתר־הוראה אָדער שחיטה, און האָפֿן אויף אַ גוטן שידוך מיט נדן און קעסט.

צווישן די ביידע אהלי־תורה, דעם רבינס בית־המדרש און דעם רבינס שטיבל, געפינט זיך אינווייניק, אין הויף, נאָך אַ זכר פון ר׳ מענדעלעס מקווה.

אַן אויסגעטריקנטער און מיט גרינעם מאָך באָוואָקסענער באָסיין, דער דאָך צעריסן, די וועגט האָלב איינגעשיט, זעט די חרובדיקע מקווה אויס, ווי אַ שטיק מפולת אין אַ ווינקל פון אַן אָלטן שלאָס. (נאָר אַ סודותדיקע הייליקייט הילט איין דאָס אָרט אין זיך און מאַכט דאָס חשוב).

איינמאָל איז אויף קאָצק ראָפּטום געקומען אַ גרויסע אויפֿריכטונג. דאָס שטעטל איז מיט אַמאָל באַגליקט געוואָרן מיט אַ שאָסיי און אייגענעם פּאָסט־און־טעלעגראַף־אַמט. גייען גרויס און קליין הינטער דער שטאָט זען, ווי גוים גלייכן אויס די ערד, האָקן שטיינער און ברוקירן אַ נייעם וועג צו פֿאַרבינדן קאָצק מיט דער גרויסער וועלט. דער שווערער „קאָטאָק״ שלעפּט זיך פֿאַמעלעך אַהין־און־צוריק, פֿרעסט־איין מיט זיין געוויכטיק שווערן לייב דעם אַרויפּגעשיטן „שאבאך״ (שטיינער אָפּפאַל) צווישן די גרויסע שטיינער און גלעטיקט־אָפּ אַ גלייכן שאָסיי — אַ פאַרגעניגן צו קוקן.

שיינע לבנה־נעכט ברענגען אויף דעם פאַרטיקן שאָסיי פאַרגנבעטע „פּאַרלעך״, וועלכע שפּאַצירן פּריילעך, קנאַקן ביר־העקעלעך, שיילן באַניקערן, פּירן ליבעס און זינגען אַזעלכע לידלעך, ווי:

„גענדענקסטו, געדענקסטו פּאָר דעם טויער,
וועט איך האָב דיר געזאָגט אַ סוד אין אויער״

נאָך דעם „פּראָגרעס״ מיטן שאָסיי, ווערט קאָצק אויך באַגליקט מיט אַ „פּראָגרעסיוון״ ערוב צו מעגן טראָגן אין שבת.

פאַרשלאָסענע קעסטלעך מיט ערוב־דראָטן ווערן צעהאָנגען אין אַלע עקן שטאָט און יידן פּריען זיך: איצט וועט מען וויסן פון אַן עונג שבת.

זענען אָבער אַרום קאָצק פאַראַן אויך גוים און צווישן זיי אַזעלכע, וואָס עס געפעלט זיי נישט די נייע יידישע „מאַכערייקע״, געפינט מען יעדן שבת אינדערפרי אַן אַנדער ערוב־קעסטל צעשטערט. דעם „מחבל״ איז שווער צו כאַפּן ביי דער האַנט, אָבער טראָגן אין שטאָט טאָר מען שוין ווייטער נישט, ווי פריער.

קאָצק האָט זיך געהאַט אירס אַ מאכל, — הירזש. פונקט ווי די קינדער אין קאָצק מאַכן זיך זייערע אייניקע שפּילעכלעך: אַ דריידל אויף חנוכה, אַ גרעגער

אויף פורים און אַ פיילנבויגן אויף ל״ג־בעומר, מיט אייגענע הענט, אַזוי בויט קאָצק, פֿאַר איר געברויך, אַפילו די „יאגעלניקעס״ צום מאָלן די הירזש, אינגאַנצן אַליין.

פֿאַר באָטשע קאָשעמאָכערס הויז אין ווייניס און פֿאַר משה מעשאנזשניקס הויז אין דער יאַטקע גאַס, שטייען שטענדיק וועגענער און וועגעלעך געלאָדן מיט זעק גריקע און פראָסע, וואָס פויערים פון די אַרומיקע דערפער ברענגען צום מאָלן.

אין אַלע נישט פֿאַרמעגלעכע שטובן אין קאָצק, איז הירזש איינס פון די הויפּט מאַכלים אַ גאַנצע וואָך. הירזש ווערט געקאָכט געדיכט אַזוי ווי קאַשע, דערנאָך ווערט דאָס אויסגעשפרייט אויפן טעלער צום אויסקילן און צום עסן ווערט דאָס באַשמאָלצן מיט האָניק. קאָצקער קינדער האָבן דעריבער זייער ליב הירזש, ווייל ס׳איז דאָ פון וואָס זיך צו באַלעקן.

אויך פון קאַשע האָבן קאָצקער קינדער הנאה. אָבער דאָס איז נישט מער ווי איין מאָל אין יאָר, — שבת־שירה, וען די מאַמעס גיבן די קינדער קאַשע צום שיטן פֿאַר די פייגעלעך.

אָט איז דאָס קאָצקער „חדר״, וואו יידישע קינדער לערנען תורה און פֿאַרברענגען זייערע יונגע יאָרן. די איינע שטוב, וואָס דינט דעם מלמד סיי צום וואוינען און סיי צום פירן אין איר דאָס מלמדות.

אָט זענען די קאָצקער מלמדים. די דרדקי, מיט די טייטלעך און קאַנטשיקעס אין מיט פֿאַרדרייטע היטלען.

אָט איז דער חומש־מלמד אלתר כהן. אַ דאַרער ייד מיט ביניקע הענט, וואָס שם׳ען איבערן גאַצן שטעטל פֿאַר „גאָלדענע״ הענט און זיי זענען טאַקע גאָלדענע.

בעתן לערנען, וען אלתרס קאַפּ איז פֿאַרנומען מיט רוחניות, מיט פֿאַר־טייטשן די קינדער אַ פסוק אין חומש, זענען זיינע גאָלדענע הענט באַשעפטיקט מיט פראַקטישע זאַכן.

אלתרס הענט צעשפּאָלטן קונציק יעדעס שוועבעלע, פֿאַר זיין שטובס געברויך און מאַכן פון דעם צוויי, כדי נישט צו זיין קיין „עובר בל תשחית״. אָנצוצינדן אַ גאַנצן שוועבעלע מיט אַמאָל, וען מען קען פון דעם מאַכן צוויי, איז אַן עבירה פֿאַר גאָט, זאָגט אלתר.

אויף אלתר׳ס גאָלדענע הענט וואַרט יעדן טאָג די אַרבעט פון ריינמאַכן דאָס לעמפּל. זיין ווייב קען דאָס נישט טאָן. מדאָרף אָפּגלייכן דעם קנייט, ער זאָל נישט האָבן קיין שפּיצן, אויסרייניקן דעם ברענער, ער זאָל נישט קאָפּטשען און אויספוצן דאָס גלעזל, עס זאָל שפּיגלען. קיינער קען די אַרבעט נישט מאַכן אַזוי גוט ווי אלתר.

אָבער דער עיקר אַרבעט אלתר׳ס בעתן לערנען מיט די קינדער, איז:

מיט זיין פענמעסערל אויסצושניידן פון פאַפּיר שפּיצן און פאַרהענגלעך, וואָס זענען אויס ווי פון טיערן גיפיור און וואָס דינען צום באַפּוצן די שענקלעך און פאַלקעס אין שטוב. און ועל־כולם „רייזעלעך" צום אויפקלעפן אויף די שויבן וועו ס׳קומט דער יום־טוב שבועות. אויף דעם איז אלתר מלמד אַ מומחה איינער אין דער וועלט.

אין די פענצטער פון כמעט אַלע הייזער אין קאַצק, ווערן אויף שבועות די שויבן באַצירט מיט „רייזעלעך". נאָר די רייזעלעך פון אלתר מלמד זענען נישט קיין פשוטע. זיי זענען קונסט־אַרבעט.

וועו עס קומט דער שיינער יום־טוב שבועות, גייט גאַנץ קאַצק צו אלתר כהנס פענצטער זען ווי אברהם ברענגט יצחקן אויף דער עקדה, ווי משה גיט די יידן די תורה פון באַרג סיני, יעקב׳ס חלום מיט דעם לייטער, וואָס גרייכט צום הימל און מלאכים גייען אויף אים אַרויף און אַראָפּ, ווי משה שפּאַלט מיט דעם שטעקן דעם ים, און די יידן גייען אים אַדורך ווי אויף אַ טרוקענעניש, און נאָך אַ סך וואונדערלעכע בילדער פון חומש.

און אָט איז דער גמרא מלמד, מעכל מאיר דעם חזנס, מיט די לאַנגע געדיכטע ברעמען, וואָס שפּריצן מיט בייזקייט און מיט דעם קאַלטנדיקן רוגדיקן בערדל, וואָס איז תמיד אָפּגעשיט מיט טאַבאַק.

זיין בן־יחידל, אפרימקע, דערגייט מעכלען די יאָרן מיט זיינע ווילדע „שפּיצלעך", למשל: ער נעמט דאָס איבערבלייבעכץ פון די געהאַקטע פיש, וואָס ער קאָן שוין נישט אויפעסן און שמירט מיט דעם אויס די שויבן, כדי די מאַמע זאָל האָבן וואָס צו טון. ער באַהאַלט דעם ב״ח אויפן פיעקעליק, אַז דער טאַטע זאָל זיך אויסדרייען דעם קאָפּ, די יאַרמולקע זאָל אים אפשר צען מאָל אַראָפּפאַלן און ער זאָל דעם ספר בשום אופן נישט קענען געפינען. אָדער ער לקחנט גאָר אַרויס פון דער פראַמוגע דאָס טעפּעלע מיט סמעטענע, וואָס איז באַשטימט פאַר זיינטוועגן און ער טראָגט דאָס אונטער דער קאַץ. די מוטער האָט זיך אָפּגעשפּאַרט פונעם מויל אויף צו קענען קויפן פאַר דעם אייניקן זון אַ ביסל סמעטענע — און דער זון האָט גאָר הנאה צו קוקן ווי די קאַץ באַלעקט זיך: זאָל זי איין מאָל אויך זויסן פון אַ לעבן.

מעכלען וואָלטן די אַלע קונצן פון זיין „תכשיט" אַזוי פיל נישט אויפגערעגט, זונען ער ווייסט נישט, וואָס פאַר אַ שאַרפן מוח דער „קדיש" זיינער האָט צום לערנען און וואָס פאַר אַן עילוי ער וואַקסט.

אָט איז יהושע סעראקאמלער, גדליהו דעם גרימפּלערס זון, מיטן איינגעבויגענעם וויי־פינגער, וואָס ער האָט זיך געמאַכט צום פריזיוו און מיט דעם שטענדיק

אויפגעפראַלטן אָרט, וואָס דאָרף צומיינסטן זיין פאַרקנעפלט. אַ יונגערמאַן אַ למדן, אַ גערער חסיד. נאָכדעם ווי זיין שוועָר, דער סעראקאמלער גביר האָט אים אָפגע־ זאָגט פון די קעסט, קומט ער קיין קאָצק און דאָ אין גערער שטיבל, אָרדנט ער איין אַ „שיעור" אין גמרא פאַר עטלעכע יינגלעך פון פאַרמעגלעכע עלטערן.

אָט איז משה שוחט, אַ בלאַסער ייד מיט אַ שיטער בערדל. אַ הויכער און אַ דאָרער. ער ליידט אויף סוכאָטע, הוסט, שפייט מיט בלוט און גיסט אַריין אין זיך מילך גאָנצע קווארטן. די שחיטה אַליין גיט אים נישט גענוג אויף פרנסה, קנעלט ער צו מיט צוויי־דריי בעסערע יינגלעך, איז מרביץ אין זיי תורה. אָז אַ יידענע קומט אַריין אין מיטן לערנען, משה שוחט זאָל איר שעכטן אַ הינדל, רעדט משה נישט קיין ווארט, לייגט אַוועק די רויטע פאַטשיילע אויף דער אָפענער גמרא, נעמט שוואַכערהייט און הוסטנדיק פון דער יידענע דעם עוף, גייט אַרויס מיט דעם אין פאַדווירל און דאָרטן גיט ער אַ פאַרייס דעם צאַפלדיקן הינדל דאָס קעפל, פליקט אויס עטלעכע פעדערלעך, גיט אַ מאַך מיט דעם חלפל — כיק... און ווי קיינמאָל גאָרנישט נעמט ער זיך צוריק צו דער גמרא.

אָט איז דער לערער מענדל לעקיש מיט דעם שוואַרצן בערדל, שוואַרצע געדרייטע וואַנסעלעך און גאָלדענע ברילן. ער שמ׳ט מיט זיין קענען בלאשטיינס בריוונשטעלער אויף אויסנווייניק פון עק ביז עק, מיט זיין געטאָקטער האַנטשריפט אַזוי ווי געדרוקט, מיט זיין שרייבן די שענסטע „פארגריסלעך" צו וועמען מען וויל און וואָס מען וויל, מיט זיין שרייבן פראָשענעיס צום סאַנד און אויך מיט זיין דינען פאַר אַ יאָר־עדות אין אַ סך פראָצעסן צווישן יידן מיט קריסטן. אָבער תמיד נאָר אויף דער זייט פונעם יידּ. קיינמאָל חלילה נישט פאַרקערט. געווען אַ פאַל, אַ גוי האָט אים פאַרגעלייגט אַ זשמעניע מיט געלט, האָט ער געזאָגט — ניין. מענדל לעקיש וועט זיין „בכורה" נישט פאַרקויפן פאַר קיין טאָפ לינזן.

אָט איז דוד שמש, וועלכער איז אויך דער קברן פונעם שטעטל. אַ קליין יידעלע, אַ מאָגערס, הויט און ביין. מיט אַ שפיציק שיטער בערדעלע, אין אַ טוכן היטל מיט אַ בריטער דענקע און מיט שיך און זאָקן אויף זיינע דינע הערשן פיס.

נישט איין מאָל קאָן מען זען דוד שמש אַדורכלויפן ווי אַ ווינט די גאַס, טראָגנדיק אונטערן אָרעם אַ געוויקלטן „קוילעטש" און מען ווייסט שוין, אַז דאָס טראָגט ער אַ יונג „עופעלע", וואָס האָט נעבעך פרי אָפגעגעבן די אומשולדיקע, ריינע נשמה צו גאָט און דאָס ארימע גופל איבערגעלאָזט, דוד שמש זאָל דאָס ברענגען צו קבר־ישראל.

יעדן באַגינען, ווי נאָר עס נעמט בלאָען אויף טאָג, גייט דוד שמש שוין איבער די גאָסן פון שטעטל און מיט זיין האַלב־שטעקעלע ווי אַ העמערל קלאַפט ער אין די לאָדנס פון אַלע יידישע הייזער און וועקט יידן צו השכמה. דריי קלעפ טוט דוד שמש אין יעדן לאָדן. און טאָמער חלילה טוט ער נאָר צוויי, איז דאָס אַ סימן, אַז אין שטאָט איז די נאַכט עמעצער ר״ל געשטאָרבן — און מען מעג זיך שוין גרייטן צו אַ לוויה.

פרייטיק פאַרנאַכט, די ווייבער באַווייזן קוים אַוועקצוטראָגן די פאַרקלעבטע דיניצעס מיט די טשאָלנטער צו טבל בעקער מיט די קרומע פיס, וועלכער יאָגט שוין פון מיטאָג צייט אַן צו פאַרמאַכן דעם אויוון, דערהערט זיך דוד שמשס קלאַפן מיט זיין האָמער־שטעקעלע, אַ דערמאָנונג די יידישע טעכטער, אַז די צייט פון ליכט־צינדן איז געקומען.

שבת אינדערפרי קומט דוד שמש, אַן אויסגעפוצטער אין דער שבתדיקער טונקל־גרינער, פון אַלטקייט גלעל געוואָרענער, סערזשענער געהאַקטער קאַפאָטע, אין סאָמעטענעם היטל, מיט נאָך פיטש־נאָסע פאות, גלייך פון דער מקווה. ער שטעלט זיך אַוועק אין מיטן גאָס, הויבט אויף דעם קאָפ צום הימל, שפּאָרט אונטער מיט דער האַנט דאָס אויער און מיט זיין הייזעריקער שטימע רופט ער הויך:

„אין שיל, אַ—ריין!״

„אין שיל, — (אינמיטן באַגריסט ער אײַן פאַרבייגיינדיקן בעל־הבית און אַ צווייטן) — גוט־שבת, רב משה, גוט־יאָר, רב זאנוועלע — אַ־ריין!״

אָט איז ווייט אונטער דער שטאָט אויך דאָס קאָצקער יידישער בית־עולם, וואוהין מענער, פרויען און דערוואקסענע קינדער גייען אין תשעה־באב בעטן אויף די קברים, און אויפן וועג וואַרפט מען זיך אייגער דעם אַנדערן שטעכעלקעס, וואָס פלאַנטערן זיך אַריין אין בארד און פאות.

אויפן בית־עולם זענען מערסטנטייל הילצערנע מצבות און אַ געמויערט אוהל. וואָס אינווייניק געפינען זיך דריי קברים פון דעם שטעטלס צדיקים. אין אוהל ברענט אַ נר־תמיד און אונטער זיין שיין שטייגן אַנגעלענט אין דער וואַנט אַנטקעגן דער טיר, דריי מאַרמאָרנע מצבות. אַ מצבה און אַ מצבה און דער אויס־געקריצטער נאָמען פון איר צדיק אויף איר, מיט אַ צוגאָב פון שבחים און תהילות פון אויבן ביז אַראָפּ. די איבעריקע וועגט זענען באַהאַנגען מיט געדרוקטע תפילות צום זאָגן אויף די קברים. די קברים אַליין זענען אַרומגעצוימט מיט שטאַכעטלעך. גאַנץ פאַרברענטע, האַלב פאַרברענטע און נאָך גאָר פרישע פאַפּירלעך זענען אַנגעוואַרפן אויף די קברים ווי „שמות״ אויפן שול בוידעם, גאַנצע הויפנס. דאָס זענען „קוויטלעך״ פון פרומע קבר־אבות־גייערס אין חודש אלול, דערלאַנגט

צו די גוטע־יידן, וואָס זייערע נשמות רוען אין גן־עדן, אַז זיי זאָלן זיך באַמיען פאַר פֿלוני בן פֿלוני, ער זאָל האָבן אַלדאָס־גוטס געפּועלט.

זומערצייט באַווייזט זיך אַמאָל אויף די קאָצקער גאַסן אַ פרעמדער ייד מיט אַ וואָגן. דער ייד קויפט שמאָטעס. פאַר אַ פּאָק שמאָטעס גיט ער אַן ערדערן פייפערל, אַ צינערן הענדל און אַנדערע שפּילצייג. רייסן קאָצקער קינדער שטיקער פּון זייערע מאָמעס, — שמאָטעס ווילן זיי. כאָטש רייס אַראָפּ פון זיך דאָס פאַרטוך, אַבי זיי זאָלן קריגן אַ פייפערל.

זומער דערשיינען גויים מיט העק אויף די קאָצקער גאַסן. דאָס זענען שטענדיקע האָלץ־העקערס, געזונטע ערלים אין גרויסע שטרויענע קאָפּעלושן אויף די קעפּ און גראָבע היימיש־לייוונטענע העמדער איבער די גראָב־לייוונטענע הויזן. זיי פאַרדינגען זיך צו יידישע באַלעבאָטים, באַלעבאָסטעס אויף אָנצוהאָקן ביי זיי האָלץ אויפןווינטער אַרויס.

עס קומען אויך גויים דראָטעווערס, וואָס נעמען צו פאַרדראָטעווען צע־בראָכענע טעלער, שיסל און טעפּ, — מאָכן פון אַלטע שערבלעך נייע כלים מיט דראָטענע שאָטקעס אַרומגענומען.

ווינטער, אין די שבת אינדערפריען, קומען אויף די יידישע גאַסן אין קאָצק גויים און גויעס. דער שניי סקריפּעט אונטער די פיס. טיר און פענצטער זענען פאַרקאָוועט מיט אייז, און די ערלים דרייען זיך אַרום אין דער קעלט, קוקן־אויס מען זאָל זיי אַריינרופן אין אַ יידישער שטוב אייגצוהייצן דאָרט דעם אויוון און צו קריגן דערפאַר אַ פּענעץ שבתדיקע חלה, אַמאָל אויך אַ שנעפּסל צום דערוואַ־רימען, אָדער גאָר אַ שטיקל שבתדיקע פיש, וואָס צעגייט אין מויל.

***

וויפל צענטליקער יאָרן זענען שוין פון יענער צייט אַריבער, ווי ווייט זענען מיר שוין פון יענעם לעבן און דאָך, וואָס פאַראַ וואַרימקייט פילט זיך אין האָרצן, ווען מען דערמאָנט זיך אין די אַלע בילדער מיט זייער ליכט און שאָטן. דאָס זענען שטיקער פון אונדזער פאַרגאַנגענהייט, פון אונדזער אייגן לעבן, פון לעבן פון אונדזערע עלטערן און אורעלטערן, וואָס אַפילו זייערע קברים זענען היינט שוין אינגאַנצן אָפּגעמעקט.

יעקב בליטמאן (ארגענטינע)

וואס געווען...

(א בינטל זכרונות)

...די געשעענישן אין יאָר 1905, וואָס האָבן צערודערט די גרויסע צאָרישע אימפעריע, האָבן אויך געפונען דאָן אָן אָפּקלאַנג אין דעם קליינעם שטעטל קאָצק. ווי געווענלעך איז דאָס שטעטל געווען צעטיילט אין 2 מחנות: פון איין זייט די בעלי־בתים, אייגנטימער פון געוועלבן, תבואה סוחרים, לומדים און סתם שיינע יידן — פון דער צווייטער זייט בעלי־מלאכות (שוסטערס, שניידערס, סטאָליאַרעס א.אָ.וו.) וועלכע האָבן מערסטנטייל געוואוינט אין די זייטיקע געסלעך, און ביים דאָוונען אין בית־מדרש געזעסן הינטער דער בימה... פאָרשטייט זיך אָז די בעלי־בתים האָבן זיך באַצויגן מיט ביטול צו די „עמי הארצים" (ס'הייסט צום אָרעמערן קלאַס), וועלכע האָבן קיין שום דעה נישט געהאַט אין לעבן פון דער קהילה. די ברויזנדע תקופה האָט אַרויסגעבראַכט צום שיין די דאָזיקע אַנטאָגאָניזמען אין שטעטל.

אינטערעסאַנט, אָז וואָס נוגע פרומקייט, איז נישט געווען קיין אונטערשייד צווישן דעם בעל־מלאכה אוּן בן־תורה. פאַרקערט, געווען בעלי־מלאכות וואָס האָבן איבערגעשטיגן די לומדים אין פרומקייט (ווי ישראל יוסף דער שניידער, שיע פסח דער שוסטער און אַנדערע). אַפילו דער אַזוי גערופענער „קלאַסן־קאַמף" האָט זיך אָפּגעשפילט אין בית־מדרש... די הויפטשרייערס לייזער צאַלקע, איטשע פסח'ס פלעגן דאָ אויפהייבן די שטים פון אונצופרידנהייט קעגן די בעלי־בתים, די איינציקע דעה־זאָגערס. לייזער צאַלקע איז געווען אַזוי עקסטרעם אין זיין סאָציאַלן פאַטאָס אין פראָטעסט, אַז מען האָט אים געפרעגט:

— לייזער, וואָס אייגנטלעך ווילסטו?

האָט ער געענטפערט:

— וואָס דו ווילסט ווייל איך נישט...

**
*

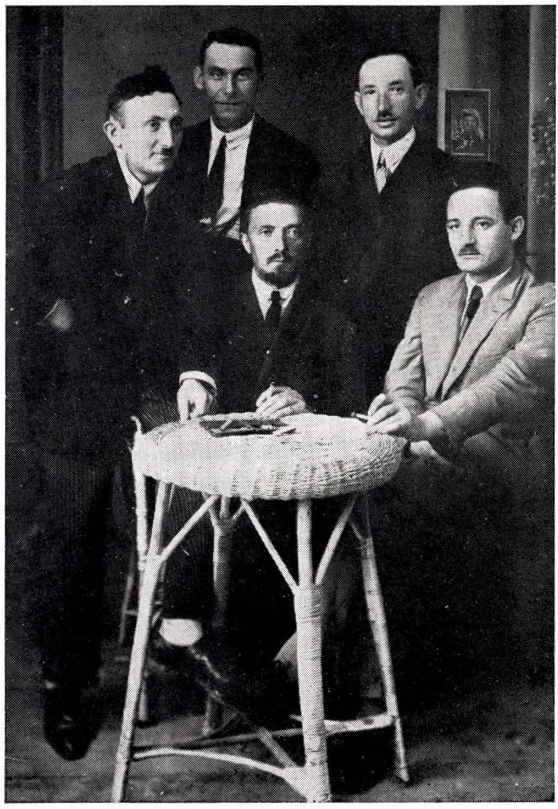
נאכער האָבן שוין אַנגעהייבן בלאָזן נייע ווינטן אין קאָצק. דער עקאָנאָמישער מצב האָט זיך שטאַרק פאַרערגערט און יונגע בחורים און מיידלעך פלעגן פאָרן זוכן פרנסה אין וואַרשע. אויף יום־טובים קומט מען צוריק פון דער גרויסער שטאָט, מען ברענגט מיט זיך אַ רעוואָלוציאָנערן לידּ, אַ נייעם געדאַנק... מען דערציילט וועגן טעאַטער, קולטור. עפּעס לאָקט אַן ציט דרויסן, צו דער גרויסער פרייַער וועלט. פאַרביי דער יום־טוב, צעפאָרט זיך די חברה — אַבער אַ קערנדל ווערט פאַרזייט, מיט דער צייט וועט עס אויפבליען...

נישט נאָר די אַרבעטער־יוגנט, נאָר אַפילו בעלי־בתי־שע קינדער, יונגע לייט „אויף קעסט" ווערן פאַרכאַפּט מיט די נייע אידייען אין שטרעמונגען. אונטער דער גמרא פאַרבעהאַלט מען שוין ספרים חיצונים אין מען גנב׳עט דאָרט אַ בליק. געדענק איך אַ פרוי נאָך פאָר דער ערשטער וועלט מלחמה צו שפּילן אַ פּיעסע אין פורים מיט די טראַדיציאָנעלע מגילה העלדן... עס שאַפט זיך אַ דראַמאַטישע טרופּע!

די ערשטע ביבליאָטעק אין קאָצק

פרוון צו באַקומען אַ בוך צום לעזן (אויסער ש״ס און פוסקים און דאָס גלייכן) זענען געמאַכט געוואָרן נאָך אין 1910. דער קוואַל איז געווען ר א ד ז י ן, פון וואָנען מען האָט צוגעשטעלט ביכער פאַר אַ גרופּע קאָצקער בחורים (אבוש ראזענבערג, גרשון בראנשטיין, איטשע מאנטשארזש א. אַ.). דער „שליח מצוה" איז געווען משה יהודה דער בעל־עגלה. עס איז נישט געווען אַזוי לייכט דאָן צו באַקומען אַ בוך — דאָך האָט זיך דער לייענער קריין שטאַרק פאַרגרעסערט. מיט דער צייט ווערט דער טויש מיט ראדזין אונבאַקוועם. אין יאָר 1912 עפּנט מען אַ קליין ביבליאָטעקל, נישט ווייט פון בית־מדרש, ביי אַ קריסט מיט׳ן נאָמען בענעדיקט (קיין ייד וואָלט דאָן נישט פאַרדונגען אַ צימער צו דעם צוועק). מען פלעגט גיין אין ביבליאָטעק מיט זייטיקע וועגן, דורך דער מיל און פעלדער, כדי מען זאָל די „פושעים" נישט באַמערקן פון בית־מדרש. די פרומע האָבן געקוקט אויף דער ביבליאָטעק זייער קרום — האָט אַבער דער גוי געהאָט צוויי הינט ווי די לייבן און אַליין אויך נישט געווען קיין מפּיל־קינד — און קיינער האָט נישט געוואָגט אַנרירן די ביכער...

די טעטיקייט פון דער ביבליאָטעק האָט געליטן זייט דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה אין 1914. מיט דער דייטשער אָקופּאַציע האָט זיך פול־שענדיק געענדערט דאָס שטעטלשע לעבן. אוגנט ווערט אַ כוח; דאָס געזעלשאַפט־לעך־קולטורעלע לעבן צעוואַקסט זיך אין דער טיף און דער בריט; נייע מענטשן,

קבוצת עסקנים בקוצק — אַ גרופּע עסקנים אין קאַצק

נייע אַנשויאונגען, נייע באַגריפן. די ביבליאָטעק ווערט דאַן איבערגעפירט פון בענענדיקטס דירה אין אַ ספּעציעלן לאָקאַל ביי קראַסוצקען אויף די גערקער גאַס און ווערט פאַרגרעסערט און באַרייכערט.

די ביבליאָטעק האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער קאָצקער יוגנט, ווען האָט נאָך דאַן נישט פאַרמאָגט קיין אויסגעקריסטאַליזירטע ווען־אַנשויאונג — עס האָבן נאָך דאַן אין שטעטל נישט עקזיסטירט קיין פאַרטייען. עס האָט זיך דעריבער אַנטוויקלט אַ זייער צעצווייגטער קולטור און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אַרום דער ביבליאָטעק.

די תרבות שולע

די דייטשע אָקופאַציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט געבראַכט מיט זיך הונגער און פאַרשידענע קרענק — אָבער אויך נייע שטרעמונגען אין די יידישע געסלעך. אין קאָנצק עפנט זיך איבער אַ נייעס די ביבליאָטעק, אַרום וועלכע עס קאָנצענטרירן זיך פאַרשידענע קולטורעלע קרייזלעך. צווישן אַנדערע שאַפט זיך אַ קרייז פון „חובבי שפת עבר", צו וועלכן עס געהערן יעקב הערץ, לייזער סעמיאַטיצקי, אבוש ראָזנבערג, גרשון בראָנשטיין א.אָ. עס וועלן אָפילו געמאַכט דאָן אַ פרווו צו עפענען אַ שולע ביי לייזער סעמיאַטיצקי אין שטוב מיט אייגענע לערערס. די שולע האָט אָבער קיין לאַנגן קיום נישט געהאַט, און אין 1919 וועלן זי פאַרוואַנדלט אין אַ תרבות־שולע מיט פראָפעסיאָנעלע לערער. די

בית ספר „תרבות" בקוצק — תרבות שולע אין קאָצק

תרבות־שולע איז געווען נישט בלויז אַ שולע; זי האָט געדינט אויך אַלס אַ ציוניסטישער־געזעלשאַפטלעכער צענטער, וואו עס פלעגן פאַרקומען רעפעראַטן און דיסקוסיעס איבער אַקטועלע פאָליטישע טעמעס. צווישן די רעדנער האָבן זיך אויסגעצייכנט א ב ר ה ם ט ש א ר נ ע מיט זיין קלינגענדיקער שטים און באַלערט־זאַמקייט, יעקב ה ע ר ץ, איינער פון די איבערגעבענסטע טוער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין קאָצק. דער לערער ג א ט ב ע ט ע ר האָט געהאַט

אַ גרויסע השפעה מיט זיינע אינטערעסאַנטע שמועסן אויף די בית־מדרש בחורים, פון וועלכע עס האָבן זיך שפּעטער אויסגעבילדעט אַ גאַנצע רייע געזעלשאַפטלעכע טוער.

די קאָצקער ישיבה

אין זיין בוך „בצל הדורות" שילדערט נ ח ת ו מ י ווי אַ רוסישער סאָלדאַט דערשיינט פלוצעם אין קאָצק מיט אַ מאַפּע אין האַנט, און צוגייענדיק צו מעכעלע דעם רויטן און אַנדערע יידן אין מאַרק באַווייזט ער זיי וואו קאָצק געפינט זיך אויף דער מאַפּע... שטייען קאָצקער יידן און גאָפּן: „אויך מיר אַ מאַפּע צום טיש, נישט געשטויגן און נישט געפלויגן, גרויס ווי אַ פלוי און גיי גלויב אַז דאָס איז קאָצק".

אין אָט די באַגרענעצטע באַגריפן פון קאָצקער יידן קומט פאַר אַן איבערקערענעש נאָך פאַר דער מלחמה. צו דעם האָבן צוגעהאָלפן עטלעכע פאַקטאָרן. ערשטנס די גרויסע ישיבה, וואָס האָט זיך געעפנט אין 1913 און אַרייַנגעבראַכט אין קאָצק אַ שטראָם פון יונגעלייט פון אַ גאַנץ ריי שטעט און שטעטלעך. אמת מען לערנט גמרא און „שלחן־ערוך" — אָבער דערביי פאַרבאַהאַלט מען אויך פּרץ סמאָלענסקינס „התועה בדרכי החיים". מען רעדט שוין פון חיבת ציון און... פון סאָציאַליזם יושר. די אידייען רופן אַרויס אַן אויפברויז ביי דער שטעטלשער יוגנט. באַלד ברעכט אויס די ערשטע וועלט מלחמה און צו דעם אַלעם נעמט אַן ענדע.

צווייַ קרייזלעך (אויפן נאָמען פון ש. אנסקי און ראָזע לוקסעמבורג)

פוילן וועלט אומאָפּהענגיק. זשעראָמסקי׳ס חלום וועגן די גלעזערנע הייזער איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. עס קומט אויס שווער צו האָרעווען כדי צו פאַרדינען דאָס שטיקל ברויט. עס בלאָזן אין שטעטל נייע ווינטן, מען שמועסט וועגן אָרים און רייך, קלאַסן־קאַמף, נויט און דחקות. איך געדענק ווי מיין רבי (יעקב יצחק) פלעגט דערקלערן די סיבות פון אָרים און רייך אין אונזער געזעלשאַפט־לעכער אָרדנונג: יעקב אבינו — פלעגט ער זאָגן — האָט פאַרן שטאַרבן צעטיילט זיין פאַרמעגן צו אַלע זיינע קינדער אין גלייכע חלקים. אייַ, מיר זענען דאָך היינט אָרימע און רייכע? — איז דער תירוץ: שריפות און גניבות...

די אינטערפרעטאַציע באַפרידיקט שוין נישט מער די אויפגעברויזטע יוגנט. עס שאַפן זיך דאַן אין קאָצק צוויי קרייזלעך: ש. אנסקיס קרייז — אין וועלכן עס קאָנצענטרירן זיך בעיקר בעל־הבתי׳ש קינדער (דער פירער שיע זילבערשטיין איז שפּעטער אָפּגעפאָרן קיין סאָוויעט רוסלאַנד). באַזאָרגטע מיט פרנסה פאַרנעמען זיי זיך מיט נשמה יתירה, ליטעראַטור און ראַמאַנטיק... דער צווייטער קרייז —

אויפן נאָמען פון ראָזע לוקסעמבורג — איז זיך עוסק מיט מער רעאַלע און וואָכעדיקע ענינים. דאָ שמועסט מען וועגן אַרבעטסלוין און קאַפּיטאַל, און מען שטודירט מאַרקסיזם.

ביידע קרייזלעך דינען אַלס קערן פאַר דעם „קולטור פאַריין", וועלכער שאַפט זיך דאָן און קאָנצענטרירט אַרום זיך די גאַנצע שטעטלשע יוגנט אָן אונטערשיד פון שאַטירונגען. מען דינגט אַ רחבות׳דיקע דירה (ביי יאסקע דובטשעס), מען אָרגאַניזירט ווידער די ביבליאָטעק, מען אָרדנט איין פאָרלעזונגען מיט „קעסטל־אָוונטן" און די קולטור טעטיקייט צעבליט זיך.

אָט פון דעם „קולטור פאַריין" זענען זיך שפּעטער צעוואַקסן די פאַרטייאישע אָרגאַניזאַציעס אין קאָצק, צו וועלכע עס האָט זיך אָנגעשלאָסן כמעט די גאַנצע יוגנט, לויט זייערע פאַרשידענע פּאָליטישע אנשויאונגען.

פּאַרטייען, קולטור קרייזן, אַמאַטאָרן פּאָרשטעלונגען

ביז 1917 האָט נישט עקזיסטירט אין קאָצק, לויט ווי מיינע זכרונות דערגרייכן, אַן אָרגאַניזירטע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. פון צייט צו צייט פלעגן פּאָרקומען ספּאָראַדישע קולטורעלע פאַראַנשטאַלטונגען, וועלכע האָבן געטראָגן נאָר אַ פראַגמענטאַרישן כאַראַקטער.

ערשט אין יאָר 1917, מיט גרויסן אָפּקלאַנג צו דער באַלפור־דעקלאַראַציע, הויבט זיך אָן אַ שטאַרקע אַקטיוויטעט אין דעם געזעלשאַפטלעך־פאַרטייאיש־קולטורעלן לעבן פון קאָצק. אַמערסטן, פאַרשטייט זיך, אין די ציוניסטישע רייען און דאָן אויך אין די איבעריקע אָרגאַניזאַציעס. אָזוי, ווערט דאָן געגרינדעט די תרבות־שולע, מען עפנט איבעראַנייעס די ביבליאָטעק און אַ לעזע־זאַל, וואו עס איז פאַראָן אויך אַ גרויסער זאַל פאַר פאַרזאַמלונגען, פאַרווייילונגען, טענץ א. אָז. וו.

שפּעטער שאַפט זיך אָן אַמאַטאָרן גרופּע (צווישן וועלכע עס געפינען זיך די זיגעלמאַנס, מאָנטשאָזרזשעס א.א.), וועלכע שטעלט אויף פּיעסן וי „חאַשע די יתומה", „די שחיטה", „גענט, ליבע און שאַנדע" א. אַ. איך געדענק עד היום גרשון בראָנשטיינען אין דער ראָל פון אָלטן ר׳ טודרוס, יונה זיגעלמאָנען און דעם יונגיטשקן אברהם בעריש ראזענבלום (אין דער ראָל פון שלום שדכן). געווייגלעך האָבן די הכנות צו דער פאַרשטעלונג, דאָס לייענען די פּיעסע, די דיסקוסיעס פאַראינטערעסירט נישט בלויז די אָנטיילנעמער, נאָר כמעט די גאַנצע יוגנט פון שטעטל. דאָס טעאַטער־שפּיל האָט אויף אָזאַ אופן געדינט אָלס אָן אָנרעגונג צו קולטור טעטיקייט בכלל. דער דערפאָלג פון דער פאָרשטעלונג האָט געהאָט אַ גרויסע ווירקונג אויפן קולטורעלן, מאָראָלישן און גייסטיקן לעבן אין שטעטל. חסידים, רבנים און דער עלטערער דור האָבן טאָקי געקריצט מיט די

ציין, אָבער ביי דער יוגנט זענען די פֿאַרשטעלונגען געווען מאָמענטן פון יום־טוב, וואָס האָבן געהאָט אַן אינפֿלוס אויף מאָנאָטן און יאָרן...

אָט געדענק איך דאָס אויפֿפֿירן פון דער פּיעסע „געלט, ליבע און שׂאָנדע". דער פֿראָכטפּולער זאָל פון מאָגיסטראָט אויפֿן ערשטן שטאָק (און שוין נישט ווי געווײנלעך אין דער פּייערלעשער שאָפּע) איז איבערפּולט; נישטאָ אַפֿילו וואו צו שטיין. די „אַרטיסטן" ווערן אויפֿגענומען מיט שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן. פון דער סצענע לאָזט מען זיך אין גאָס און מען קאָמענטירט לעבהאַפט די אויפֿפֿירונג אין אַ לאָגן שפּאַציר ביז פֿרימאָרגן... ווער האָט געפּילט דאָן מידקייט נאָך אַזאַ געשעעניש?

מען באַגנוגט זיך נישט בלויז מיט טעאַטער — מען פֿאַרמעסט זיך אויף אַ שיינעם כאָר, וועלכער פֿירט אויס געלונגענע געזאַנג־קאָנצערטן (פון די אָנטייל־נעמער געדענק איך: יעקב מאנטשארזש, אברהם בעריש ראזענבלום, מענדל ריטנער, לייבל שטשטשיניארזש, מאטל סעמיאטיצקי, ריווע ראטבוים, דבורה ליבפֿריינד, פֿרימעט זאָקאָליק, פּייגעלע זאַלצמאַן א.א.).

צוזאַמען מיט דער פֿאַרצווייגטער קולטור טעטיקייט הויבט זיך אָן אין יענע יאָרן אַ פֿראָצעס פון דיפֿערענציאַציע ביי דער יוגנט. עס בילדן זיך ריכטונגען, שאַטירונגען, פֿאַרטיייען.

מיט דער באַלפֿור דעקלאַראַציע צעוואַקסט זיך שטאַרק די ציוניסטישע באַוועגונג (אָקטיווע טוער: יעקב הערץ, גרשון בראנשטיין, אבוש ראזענבערג, איטשע מאַנטשאַרזש, שיע ערליך, יאַנקל ליבפֿריינד א.א.), און אירע אָלע פֿאַרטייען ווי די אַלגעמיינע ציונים טן (לייזער סעמיאַטיצקי, משה זאנשיין, נטע בוימפעלד א.א.) און לינקע פועלי־ציון (חיים ברוך ווארשניטע, משה׳לע פאפיערניק א. א.).

אין „קולטור פֿאַריין" וואָס האָט אַמאָל פֿאַרייניקט די גאַנצע יוגנט פון קאָצק, אַנטשטייען איצט צווויי גרופּירונגען: פון איין זייט התאחדות און פון דער צווייטער די לינקע פועלי־ציון. די אַרבעטער יוגנט עפּנט אָן אייגענעם לאָקאָל,וואו עס קאָנצענטרירן זיך די קאָצקער אַרבייטער. צו יענער צייט זענען נאָך די אַרבייטער אין קאָצק נישט געווען אָרגאַניזירט; דער אַרבייטסטאָג פון זון־אויפֿגאַנג ביז שקיעה. דער רייפֿערער טייל פון די אַרבייטער הויבט זיך אָן אָרגאַניזירן, פאָדערן אַ העכערן לוין, אָן 8־שעה׳דיקן אַרבייטס־טאָג. דאָן שאַפט זיך דער „פּראָפּעסיאָנעלער פֿאַריין" אונטער דער השפּעה פון „בונד" (אָקטיווע טוער: יעקב לייזער קליינמאן, חאצקל שטערן, נחמיה רעזניקאוויטש, שמואל קליינמאן א. א.). עס ווערט אויך דאָן געעפּנט אָן אַרבייטער ביבליאָטעק, ביי וועלכע עס ווערט געפֿירט אַ קולטור טעטיקייט צווישן די אַרבייטער. ביסלעכווייז

פאַרלירט אַבער דער „בונד" די השפּעה אויפן פּראָפּעסיאָנעלן פאַריין — די אויבער־האַנט נעמען איבער די „רויטע".

די „התאחדות"־פאַרטיי — אַ גרופּירונג וועלכע האָט זיך אויסגעשיילט פון „קולטור־פאַריין" — קען נישט אויסהאַלטן אַליין די דירה און גייט איבער צו יוסף משה יונה'ס. איר דינאַמישער פאָרזיצער יוסף פרידמאַן (מיט דער הילף פון סעקרעטאַר, דער שרייבער פון די שורות) וועלבירן מיטגלידער און פירן אָן אַ פאַצווייגטע טעטיקייט, דאָך האָט די פאַרטיי קיין לאַנגן קיום נישט — זי ווערט פאַרוואַנדלט אין דער אָרגאַניזאַציע „ה ש ו מ ר ־ ה צ ע י ר". אַ גרויסער טייל פון דער נאַציאָנאַלער יוגנט אין קאָצק שליסט זיך אָן צום „השומר הצעיר" און ער צעוואַקסט זיך שטאַרק אונטער דער אָנפירונג פון יעקב מאנטשארזש (געהאָלפן פיל צו דער אַנטוויקלונג פון „השומר הצעיר" האָט די שכנות'דיקע אָרגאַניזאַציע פון ראַדזין, וואו עס זענען געווען טעטיק דוד ראָזענבוים, יצחק זיגלמאַן, חיים שלימאק א. א.). דער „השומר הצעיר" איז אַנטשטאַנען אין אָנפאַנג אַלס אַ נאַציאָנאַלער ספּאָרט־פאַריין, אָבער מיט דער צייט הויבט ער אָן פירן אויך אַ קולטור־ליטעראַרישע טעטיקייט. די שמועסן איבער ארץ־ישראל, די „מדורות", די „מושבות קיץ", עונג־שבת, דער דראַמאַטישער קרייז, קאָנצערטן — בריינגען אַריין אַ נייעם פאָרב און ניואַנס אין לעבן פון דער קאָצקער יוגנט. די אָרגאַניזאַציע שטאַרקט זיך און ציט צו נייע כוחות ווי יושע שולשטיין, משה בליטמאן, מתתיהו גראסמאן. חנה מאנטשזארזש, יאכעט (יוכבד) גזשיוואטש, חנה בליטמאן א. א.

ביי מיין באַזוך אין קאָצק אין יאָר 1933, האָב איך נאָך געטראָפן אַ גרויסע אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר", וואָס האָט געציילט אַ פאָר הונדערט מיטגלידער (יחיאל ראָזענבלאָט זון משה סמאָליאַר אין דער שפּיץ) און געפירט זייער אַ לעבהאַפטע טעטיקייט.

צו יענער צייט, האָט אויך עקזיסטירט די פאַרטיי „ה מ ז ר ח י" מיט אברהם מאַדאַנעס, לייבל גאָלדמאַן, גדליה גראָסמאַן א.א.; די ר ע ו י ז י א נ י ס ־ ט י ש ע פאַרטיי מיט שמחה קרייצמאן אין דער שפּיץ. אין שטעטל האָט זיך געפילט אַ קאָנקורענץ צווישן די פאַרטייען, יעדע פון זיי האָט זיך פאַרמאָסטן איבערשטייגן קולטורעל די אַנדערע. ס'וועלן איינגעאָרדנט ליטעראַרישע משפּטים. געדענק איך נאָך עד היום אַזאַ מין „משפּט" איבער שלום אַש. דער זאַל פול אָנגעפראָפּט; קיינער איז נישט מיד פון אויסהערן דעם לאַנגן באַשולדיקונגס־אַקט, די עדות, פאַרטיידיקער און עקספערטן...

די פּוילישע מאַכט אָרגאַנען האָבן זיך באַמיט צו שטערן יעדע קולטורעלע טעטיקייט— און דאָך האָט אַלץ געבליט. עס האָט אפילו עקזיסטירט אַ שטאַרקע קאָמוניסטישע באַוועגונג, ווי צו להכעיס די מאַכט, וואָס האָט זיך מיט זיי קיין עצה נישט געקענט געבן...

**
*

אַזוי האָט עס אויסגעזען ביז מיין פאַרלאָזן פוילן אין סוף 1935; אַזוי איז עס געווען, נאָך מיט מער לעבנסלוסט, ביז 1939, וועו עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט מלחמה.

אַ פּילבלוטיק יידיש און מענטשלעך לעבן האָט געפּולסירט דינאַמיש און פּריידיק — ביז דער שונא פון יידישן פאָלק האָט אַלץ חרוב געמאַכט.

זכור את אשר עשה לך עמלק!

אַ באַזוך אין קאָצק (1933—1935)

ווי אַ געווענער תושב, וואָס איז אין יענע יאָרן אַריינגעפאַלן אין קאָצק אַלס גאַסט, באַמערק איך צוערשט: פאַרשוואונדן כמעט דער שטרייַמל, וואָס חסידים אין קאָצק האָבן געטראָגן ביז דער ערשטער וועלט מלחמה מיט גאווה און אינערלעכער זיכערקייט! עפּעס אַ ספק האָט זיך פאַרגנבעט ביים סאָלידן, זיכערן, פול באַלאָדענעם מיט תלמוד און זוהר, קאָצקער חסיד...

און אָט אַן אילוסטראַציע: שטעלט זיך פאָר וועג אין אָנפאָנג פון אונזער יאָרהונדערט וואָלט דוד שמערלס אָפּגערופן נח־מאירן אין אַ ווינקל און געשעפּטשעט שטיל, קיינער זאָל חלילה נישט הערן:

— מען זאָגט... אַז דיין בכור יאנקל, רחמנא לצלן, שרייבט אום שבת...

וואָלט נח־מאיר געוויס אים געכאָפּט ביי די לאַצן מיט כעס:

— ווי וואַגסטו, דוד — אויסטראַכטן אַזאַ זאַך אויף אַ ייד... אום שבת?...

הייַנט וועט דער זעלבער יאנקל טרעט אויף אין דער עפּנטלעכקייט מיט רעפּערטואַר איבער סאָציאַלע און פּאָליטישע פראָבלעמען — שטעלט אויף דער טאַטע (נח־מאיר) מויל און אויערן, נישט צו פאַרלירן, חלילה, אַ וואָרט, כאָטש נישט אַלץ פאַרשטייט ער...

אַן אַנדער צייט! וועו הרשל דער מורא־הוראה טרעפט יאנקלען אין גאַס בגילוי־ראש, שטעלט ער אים אָפּ מיט אַ ברייטן שלום־עליכם, פאַרבעט אים גאָר צו זיך אין שטוב. אמת, ביי די אָפּענע גמרות בעט ער אים אָנטאָן אויף אַ ווייל דאָס היטל... דער מרא דאתרא האָט תרעומת: נישט בלויז דער סדר העולם געפּעלט אים נישט — דער סדר השמים איז אויך קאָליע געוואָרן... ער מישט אויף דעם רמב"ם אַלס אַ תנא דמסייעא, און זאָגט עפּעס גאָר געוואָגטע געדאַנקען... אַפּילו צדוק מארכעווקע, פאָר וועלכן דער שאַרפּער חסיד יאנקל שמואל דוד׳ס איז נישט געגוג כשר — פרווווט אויך אָנקניפּן באַציאונגען מיט יאנקלען...

קאָצק איז געוואָרן אַ שטאָט פון אָרעמעלייט; נויט און דחקות זענען געוואָרן אָפּטע אייגנייער אין די יידישע הייזער. איז אַ וואונדער, וואָס דאָס תרעומת וואַקסט אַפּילו ביי פרומע חסידים? געווען אמאָל אַ איוב־פראָבלעם: צדיק ורע לו, רשע

וטוב לו — היינט איז דעם רשע איך נישט בעסער... דער לאָזונג „סוואי דאָ סוועגאָ", די עקאָנאָמישע דעפרעסיע, דער וואַקסענדער אַנטי־סעמיטיזם — דאָס אַלץ איבט אויס אַ געוואַלדיקן איינדרוק אויפן גייסטיקן צושטאַנד. חסידים, לומדים, וועלכע האָבן פאַרצייטנס געקוקט אין הימל אַריין און געוואַרט פון דאָרט ישועות און נחמות — לאָזן איצט אַראָפּ זייער בליק צו דעם רעאַל ערדישן, און דאָן טרעפן זיי זיך מיט אחים לצרה, מיט אַרבייטסלאָזע קינדער, אייגן בלוט און פלייש. עס ווערן פאַרווישט די אנטאגאניזמען צווישן די דורות.

זוכט מען אַן אויסוועג. אַפילו יוסטע בעלי־בתים, פאַר וועלכע דער דורות־איינגעשטעלטער לעבנס־שטייגער זעט אויס צו זיין פעסט עד סוף כל הדורות — אַפילו זיי זענען צעפרידן, ווען זייערע קינדער שליסן זיך אָן אין אַ ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע: אפשר וועלן זיי מיט דער צייט זוכה זיין צו אַ סערטיפיקאַט... די ביינקשאַפט קיין ציון, משיח'ס צייטן — וועלן אַ רעאַלער באַדערפענישׂ. די קרן־קיימת פושקע קאָנקורירט שטאַרק מיט ר' מאיר בעל הנס...

***

אַ גרויסע אַרבייטער יוגנט אין קאָצק, מיט פאַרשידענע פראָפעסיאָנעלע פאַריינען. דער עלטערער דור קוקט שוין נישט אויף זיי ווי אויף לאָבוזסע, וואָס רייסן זיך איין מיט מלכות, היינגען רויטע פענדלעך אויף טעלעפאָן־סלופעס און גייען אין תפיסה. אדרבא, מען האָט פאַר זיי דרך־ארץ: מענטשן מיט אַ טיפן אידעאַל, גרייט אויף קרבנות. אָפּט טרעפט זיך אַז אַ חסידישער יינגערמאַן וואַרפט זיך אַריבער גלייך פון דער גמרא — אין די רייען פון דער אַרבייטער באַוועגונג. אַזוי האָב איך געטראָפן אין וואַרשע (1933) דעם באַרימטן אַרבייטער פירער, מאיר קאָצקער (אבערקלייד), און זיך דערוואוסט מיט דערשטוינען, אַז ער איז נישט קיין אַנדערער ווי מאיר יאַנקל יצחק הערש'ס זון, דער בעל־תפילה און בעל קורא אין מאַרקעשעווער שטיבל... מאיר האָט מיט זיינע חברים געלערנט „משמרות" אין געראַר שטיבל ביים באַרימטן למדן אברהם ליטוואַק, שפעטערדיקער רב און מזרחי פירער אין בריסק.

ווען איך האָב פאַרלאָזט ווידער קאָצק אין 1935, נעם איך מיט אַ בילד פון שטאַרקער עקאָנאָמישער נויט — אַבער אויך פון אַ גייסטיקן רענעסאַנס, אַ רייכקייט וואָס קען געוועזענען פאַר דורות גאַנצע. געדענק זיך נאָך דאָס ערשטע בריוועלע פון די דאָמאָלס נאָך קליינע מלכה'לע זיגעלמאן, אַן אויסדרוק פון בענקשאַפט נישט פון אַ יחיד, נאָר פון דער גאַנצער יוגנט צו דעם וואָס האָט צוגעלייגט זיין צושטייער כדי צו פאַרשענערן און דערהויבן דעם גייסט ביי די יוגנטלעכע; די טרער וואָס יאַנקעלע ניסנבוים האָט געלאָזט אין זיין „למה עזבתנו" — באַגלייטן מיר אַ שיינע פאָר יאָר...

די קמיע וואָס ליגט טיף נישט אין תפילין של ראש — נאָר טאַקע אין ראש אַליין; פייערדיקע אותיות פון אַלטן קאָזקער איבערגעזעצט אויף מאָדערנע באַגריפן פון אמת און גערעכטיקייט — דינען נאָך עד היום אַלס אַן עמוד האש, ביי וועלכע עס ווערמט זיך דער, וואָס זיין נאָמען איז

יעקב בן נה (בליטמאן)

יעקב הרין (תל־אביב)

שבת און וואך אין קאצק

וואו הייזלעך וואָס ווערן פון שווערע דעכער געדריקט, פענצטער וועלכע קוקן מיט יראת שמים אין געסלעך אַריין, מיידלעך וואָס בליקן מיט צוויקנדע הערצער פון הינטער שפיצן־פאָרהיינגלעך אַרויס, יינגלעך מיט אַראָפגעלאָזטע אויגן שוועבן מיט גמרא'ס די געסלעך פאָרבי; וואו יידן באַלאַסטעט פון טלית און תפילין מיט כוונה דאַוונען גייען; וואו וועלדער, ווי פרומע, זיך באַוועגן, שאָרכן מיט צווייגן אַ תפילה אויס, און ווערן פון די שכינה באַהויכט בעת זייער סודות־דיקן שווייגן; אַ טייך וואָס זיינע כוואַליעס שעפטשען געבעטן אויס, אוּן צערטלען די לאַנקעס וואו עס פאַשען בהמות, שעפסן, גענז און מידע פערד —.

דאָ איז קאָצק באַהאַלטן.

אַ שטעטל וואָס ווייס נישט פיל פון דער צווייטער זייט וואַלד און טייך, איז אָפגעגרענעצט כמעט פון וועלט געטומל; דאָ צווישן וואַלד און טייך לעבן דורות אויף דורות אַ פרישות׳דיק לעבן, נישט וועלנדיק וויסן פון גאָר דער גרויסער וועלט. גייען דאָ יידן פון עול געבויגן, איז עס מער פון עול מלכות שמים. קליינע מענטשן, גרויסע, גאָר גרויסע יידן. וועז ס׳טאַנצן מיט גבורה יום־טוב׳דיקע יידן און דאָס פנים מיט התלהבות פלאַמט, קוקן די אויגן פיינלעך פאַרחלומט — „וי לשכינתא בגלותא", אַפילו וועז האַנט אויף אַקסל איז לייכט צו טאַנצן. דאָ שוועבן מענטשן ווי שאָטן די געסלעך פאָרבי און ווערן פון אַ דעמפיקער וואַרעמקייט אין בית־מדרש אַרומגענומען, און די תהילים קלאַנגען אין פרימאָרגן פאַרן דאַוונען מיט דעם גמרא ניגון פון די שטיבל יינגלעך גיסן זיך צוזאַמען און פייניקן אומבאַוואוסט און וועקן פאַרלאַנגען צו שטייגן העכער, דאָרט אין די עולמות העליונים... וואו מ׳לעבט נאָר אין אמונה.

דאָ איז דאגת פרנסה נישט דער עיקר, כאָטש זי איז נישט פאַרהאַן בשפע, זאָגט מען נאָך צו קעסט אַ איידעם, און מ׳לעבט צוזאַמען כמעט אַן דאגות, אַן גרויסע פאַרלאַנגען, ביז מען מאַכט אַ קרעמל. דאָס יונגע ווייבל קוקט נאָך איר מאַן

מיט צניעות וועט ער גייט אין שטיבל פרימאַרגן, און זי טראַכט מיט פחד קעגן אַ עין־הרע. אויפגערומט די שטוב, מאַכט זי אויף דאָס קרעמל און וואַרט מיט ליבע סבלנות ביז דער יונגערמאַן קומט העלפן אַ ביסל אין אַ מאַרק־טאָג.

צו פרנסה אין וואָכן טעג, העלפן אַ טייל מיט גיין אין דאָרף, אַ טייל מיט טאָפן זעקלעך אויף דעם וואָגן פון גויים וואָס ברענגען אין מאַרק תבואה, קאַרטאָפל, עופות און קעלבלעך, וואָס קאָנען די וועלט נישט מער ווי אַ וואָך; אַ טייל פֿאָרן איינקויפן אַ ביסל סחורה פֿאַר דעם קרעמל אין דער האַלב ליטווישער

השוק בקוצק — דער מאַרק אין קאָצק

שטאָט מעזריטש אָדער אין וואַרשע. צום פֿאָרן גרייט מען זיך מיט קירצן די פיאות ביז די אויערן, ציען שטרוי פון בעט צו מאַכן אַ נייעם וויעחעטש אין די שטיוול, און בארגן אין וועג אַריין אַ בורקע ביי אידע דעם וואַלד סוחר. צום פֿאָרן אָנגעטאָן די וואַטאָווע שטעפענט וועסט, און אויף דעם די שווארץ געהאַקטע קאַפאָטע, דעם סובריענעם מאַנטל, צום סוף די בורקע וועלכע איז שווער אַרויף. מיט טלית און תפילין אין האַנט איז מען אין באַגלייטונג פון ווייב און קינד אַוועק צו דער פֿאָסט וואו עס שטייט שוין גרייט דער וואָגן מיט שטרוי־גענזען. עס איז אָבער גאָרנישט לייכט, אַזוי אָנגעפעלצט אַרויפקריכן אויפן וואָגן... אברהמלע דער בעל־עגלה מוז צוהעלפן און אַ ביסל אונטערשטופן דעם פאַסאָזשיר... מען פאַלט דאַן

אַריין גלייך מיטן פנים אין שטרוי, נישקשה, מיט סבלנות רייניקט מען אויס די באַרד פון שטרוי, און מיט דרך־ארץ פאַרט מען אָפּ קיין וואַרשע אָדער אין די האַלב ליטווישע שטאָט מעזריטש.

פרייטיק, צוריקקומענדיק, איז דאָס שטעטל שוין פון מלאכי שרת באַפליגלט. די געציילטע גויים ווערן ווי מיט אַ געהיימער האַנט פון מאַרק אַרויסגעפירט און פאַרשווינדן נישט באַמערקטערהייט — נעלם געוואָרן; ווייבער אין האַלב אָפּענע טירן וואַרטן אויף שבתי שמש שול קלאַפן, און ווי אַ אשת חיל גרייטן זיך צו ליכט בענטשן אין לייכטער וואָס די טאַכטער האָט לכבוד שבת מיט זאָמד אָפּגע־ריבן. די שטוב אויפגערוימט, ווייס דער טיש געדעקט — אַלץ שמעקט מיט שבת.

ריחות פון שבת׳דיק עסן רייסן זיך אין גאָס אַריין מיט יעדער טיר אויפמאַכן.

אין בית־מדרש גייען גאָר אַנדערע מענטשן, נישט די מידקייט, נישט די בלאַסקייט פון וואָכן טעג. פלאַמענדע שבת פנימער זענען מקבל שבת.

מיט גדלות פון נשמה יתירה גייען די אַטלאַס־שטריימלעך־יידן פון שטיבלעך צוריק פון קבלת שבת, און פאַרשווינדן אין די הייזלעך פון שבת־ליכט און וואַרעמקייט...

***

שבת פרי אַ ליבע רואיקייט באַהערשט דאָס שטעטל, מיידלעך שבת׳דיק אויפגעקאָמטע, בליקן דורך די פענצטער וועג די מוטער גייט אין וויבער־שול, רויטלען זיך פאַרשעמט וועג די בליקן דורך די פענצטער טרעפן זיך צוזאַמען מיט אויפגעהויבענע אויגן פון אַ שטיבל יינגל. אין קאָצקער הויף, פאַרן דאַוונען, שפּאַצירן יונגע לייט פאַרטיפט אין געדאַנקען, ווערן בלאַס פון מחשבות זרות (דורך די פענצטער ר״ל... ווער ווייס?), דאָס האַרץ צוויקט און פיניקט...

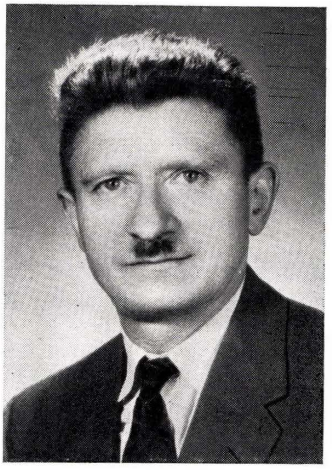
אברהמעלע בעל־עגלה מיט פאַרליגטע הענט, מיט אַ פנים פול צופרידנקייט פירט די פערד צום מאַרק ברונען. די פערד, שבת אויסגערוטע, גייען מיט אַראָפּגע־לאָזטע קעפּ און חלומען פון לאַנגן וואָגן דעם שוערן וואָס זיי האַלטן אין איין שלעפּן. איין פערד דערפילט זיך פלוצעם פריי פון יאָך, צעלויפט זיך מיט אַ הירזשעריי איבערן ליידיקן מאַרק און מיט די הינטערשטע פיס שפרינגט ער דעם צווייטן פערד גלייך אין פנים אַריין ווי ער וואָלט אים געווען פון שלאָף. דער צווייטער פערד נעמט זיך נישט אײַבער, הויבט אויף פויל דעם קאָפּ און רוימט דעם שפרינגער אין אויער איין — ס׳איז שוין נישט איין שבת געווען, ער גייט פאַרבייַ און דו בלייבסט פערד! דאָס ווירקט; דער האָפּערדיקער פערד לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ און פאַמעלעך קערט ער זיך אום אין שטאַל אַריין.

דער שבת איז פאַרבייַ. נאָך הבדלה — ווידער די פיינלעכע וואָכעדיקייט. ווידער ציען זיך מענטשן צום געשפּאַנטן וואָגן פון אברהמעלע בעל־עגלה...

אַזוי האָט מען געלעבט דורות לאַנג. שוואָכע מענטשן, שטאַרקע יידן.

מאָטל סעמיאָטיצקי (קאַנאַדע)

מיין שטעטל קאצק

1

איך בין געבוירן געוואָרן אין קאָצק אין יאָר 1906. די ערשטע בילדער פון מיינע קינדער יאָרן שווימען אויף פאָר מיר נאָר פון מיין פינפטן אָדער זעקסטן לעבנסיאָר, און זענען פאַרבונדן מיט וואָרעמע שיינע זומער טעג. ווייזט אויס אַז אין די קאַלטע ווינטער טעג פלעגט מען מיך גאָנץ זעלטן אַרויסלאָזן פון שטוב.

העלע, גאָלדענע זומער טעג! דער ברייטער מאַרק ליגט מיט זוניק ליכט באָגאָסן, רואיק און שלעפעריק. שטיל, מען הערט קוים דאָס זשומען פון אַ פליג. די געוועלבן מיט די אָפענע טירן קוקן אַרויס ווי ליידיקע טונקעלע בעשאָטענטע אויגן. נאָר פון אייניקע הערט זיך אַ גערויש: אין יוסף מאיר חזנ׳ס אייזן געוועלב זיצט אין פראָנט רחלע די חזנ׳טע און עטלעכע שכנות אַרום איר, און זענען שטאַרק פאַרטאָן אין אַ לאַנגן שמועס, וואָס האָט נישט קיין ענדע. אין אַנדערן עק מאַרק, ביי ישראל מענדלס קאָלאָניאַל־געוועלב, וועלכער איז שטענדיק פאַרלייגט מיט קאָסטנס, זיצן טרעגערס און געניצן הויך אויפן קול, און פרוווון אויס טומלענדיק פון צייט צו צייט זייערע כוחות... אין מיטן מאַרק — 2 הילצערנע בודקעס, אין וועלכע בערישל און יאַנקל מארכעווקע פאַרקויפן סאָדע־וואַסער פון רוישענדע סיפאָנען.

אויפן וועג אין חדר, אין ראָג פון מאַרק, ביים אַריינגאַנג אין ביאַלאָבזשעגער גאַס (לעצטנס בערקא יאסעלעוויטשא), גיי איך פאַרבי טישלעך פאַרלייגט מיט געבעקס. זשומענדיקע שוואַרצע פליגן באַדעקן די צוקער בעשמירטע קיכעלעך, און שטערן די יידענעס כאַפן אַ געשמאַקן דרימל. אויף דער יאַטקע גאַס — שטעלן מיט אויבס פון ביידע זייטן גאַס. דאָ איז שוין אַ ביסל טומלדיק — פון צייט צו צייט באַווייזט זיך אַ קונה אויף די עפעלעך, באַרנעס און וועגערקעס. און באַלד דרימלט ווידער דער מאַרק. אָבער אָט גנב׳עט זיך צו שטילערהייט אַ שטעטלדיקע קאָזע צו אַ שטעל און פרוווט פאַרזוכן אַ פרוכט — עס ווערט אַ גערויש, אַ געפילדער.

דִי באטשאנעס, מאלע פייגע מיט דִי טעכטער און מיר חדר־יינגלעך לאָזן זיך הענדום־פּענדום לויפן נאָך דער קאָזע... און באַלד בין איך שוין אין אַ קליין געסעלע ביי מיין רבי'ן איטשע מאיר.

2

מיין ערשטער רבי, איטשע מאיר, אַ נידעריקער און דיקער, הינקט אויף אַ פוס און איז זייער אַ פריילעכער. זיין ווייב, אַ ביסל שיקלדיק אויף איין אויג, פלעגט אַלע יאָר אים בעשיינקען מיט אַ מיידעלע, און דער רבי האָט דווקא געוואָרט אויף אַ קדיש, אַ בן זכר... דאָס האָט אַבער נישט געשטערט זיין פריילאַכקייט. צייטנווייז פלעגט ער ווערן זייער לוסטיק און האַלטנדיק די האַנט אונטערן אויער פלעגט ער זינגען זיינס אַ באַליבט לידל:

דער רביניו האָט מיך געהייסן, געהייסן
ניסעלאָך אָפּרייסן, ניסעלאָך אָפּרייסן,
הויך זענען די בוימעלאָך,
קליין זענען די יידעלאַך,
קענען נישט דערגרייכן,
קענען נישט דערגרייכן.

מיר קינדער אין חדר פלעגן מיטזינגען דאָס לידעלע, און שטאַרק ליב געהאָט דאָן אונזער רבין. איטשע מאיר דער מלמד פלעגט אונז אויך פירן לייענען קריאת שמע ביי אַ קינפּעטאָרן. ער פלעגט דאָרט פאָרזאָגן דעם גוט איינגעשטר־ דירטן „מלאך הגואל" און מיר נגך אים — און דאָן פלעגט אונזער אויסגעשריי „אַ גוטע נאָכט דעם קליינעם יינגעלע" פאָרהילכן דאָס גאַנץ שטעטל.

נאָך איטשע מאירן, האָב איך געלערנט ביי מאיר אייזיק, אפרים מוהל, שיעלע (אַ יונגער רבי), און דאָן ביי מיין לעצטן רבין, פנחס איצלס. דאָך פון אַלע איז מיר אַמבולטסטן איינגעקריצט אין זכרון מיין ערשטער פריילעכער מלמד — איטשע מאיר.

3

אָט שווימט אויף פאָר מיר דאָס ראדזינער שטיבל, וואוהין איך פלעג גיין מיט מיין פאָטער דאָוונען. נאָך יעצט קלינגען אין מיינע אויערן די „לכה דודי׳ס", וואָס יעקב־לייב, אַן עלטערער בכבודיקער און זייער זויבערער ייד פלעגט אויס־ זינגען ביים עמוד. מיט מיין קליין שטימעלע פלעג איך אים צוהעלפן, און בשעת מעשה פילן, אַז איך בין שוין אַ גרויסער... וועז דער עולם האָט זיך צעזונגען, האָט זיך מיר געדוכט ווי אַ וואַלד האָט זיך צערוישט...

פרייטיק צו־נאַכטס נאָכן עסן. אין שטוב שלאָפן שוין מיינע עלטערן און ברידער. די שבת ליכט שוין אויסגעאָנגען, אָבער דער גרויסער „עלפער" לאָמפּ אויפן טיש ברענט נאָך. פון קאָכל אויוון ווייעט מיט אַ ליבע וואַרימקייט. איך קען

נישט איינשלאָפן: מיט אַלע חושים ה ע ר א י ך דאָס געטלעכע זינגען, די שירה פון מלאכים — לכה דודי לקראת כלה... איך זעץ זיך אויף און זוך פונוואַנען קומט דער געזאַנג? ס׳איז געווען ווי אַ פערפלייצונג, דער געזאַנג איז געקומען פון אינעווייניק — כל עצמותי תאמרנה...

שבת פרי באַקומט דאָס שטיבל אַן אַנדער אויסזען. מען זיצט ביי אַ לאַנגן שולחן און מען איז מעביר סדרה מיט אַ האַלב־שבת׳דיקן האַלב־וואַכעדיקן ניגון... מרדכי׳לע קאַוועבלום, אַ קליין הויקערדיק יידעלע מיט הויכן לומדישן שטערן און אַ הדרת־פנים, שטייט אָנגעלענט ביים שטענדער, פאַרטיפט איבער אַ ספר. פון צייט צו צייט רופט ער צו מיין טאַטן, ווייזט מיט אַן איידעלן ווייסן פינגער אויף אַ חידוש און איז זיך מתווכח מיט אַ שמייכל. ווי שטאָלץ בין איך דאַן געווען אויף מיין טאַטן!

שבת פאַרנאַכט, פאַר מנחה, אין די זומער טעג, פלעגט דער טאַטע אַרויסגיין מיט אַ פאָר עלטערע בחורים אויפן ראַדזינער שאָסיי און עפעס אַ סך גערעדט מיט זיי. אין דער שטילער פאַרנאַכטיקער לופט זענען געפאַלן וועלטער ווי השכלה, אויפקלערונג, טראַדיציע א. אַ. וו. איך גיי נאָך מיין טאַטן און פאַרשטיי נישט קיין וואָרט פון דעם הויכן שמועס.

4

אַ פאָר יאָר פאַר דער ערשטער וועלט קריג, האָט מיין פאָטער געעפנט אין קאָצק אַן אָפּטיילונג פון אַ פעטערבורגער באַנק. אונזער הויז איז געווארן אַ צו־זאַמענטרעף־פונקט פון דער יוגנט און פון די פראָגרעסיוועט עלעמענטן אין שטעטל. עס האָט זיך געשאַפן ביי אונז אַ שטענדיקער קרייז, צו וועלכן עס האָבן געהערט ווי איך געדענק, אברהם טשאַרנע (שפעטער רב אין בריסק), שיעלע (הערשעלע מורה־הוראה׳ס זון), ישעיה ווייסבראָט, יעקב הערץ (נאָך דאַן זייער יונג), דוד־טעבל מאָנטשאַרזש, חיים שיע זאַלצמאַן א.א. פון דעם קרייז האָט זיך שפעטער אויסגעבילדעט דער ציוניסטישער אַקטיוו אין שטעטל.

ביי אונז אין שטוב פלעגט מען תמיד דיסקוטירן, שטורמען און בויען נייע וועלטן... מיין מוטער איז אַבער ניט געווען צופרידן פון דעם. מיט איר תמימות׳דיקן פרומען חוש האָט זי געפילט, אַז מיין פאָטער וועט אַראָפגיין פון דרך הישר... אינטערעסאַנט איז, אַז דוקא מיין זיידע איטשע, וועלכער פלעגט פון צייט צו צייט באַזוכן וואַרשע צוליב זיינע געשעפטן און איז שוין געווען מער „וועלטליך" — האָט באַרואיקט מיין מאַמען און איר פאַרזיכערט, אַז מען קען זיין אַ גוטער איד מיט השכלה און נייע געדאַנקען. וועג עס האָט זיך שפעטער געעפנט אין קאָצק אַ רוסישע גימנאַזיע און מיין ברודער יאַנקעל איז דאָרט אַריינגעטרעטן לערנען האָט מיין מאַמע זיך שוין ניט אַזוי שטאַרק קעגנגעשטעלט.

דער דאָזיקער פּאָרטגעשריטענער קרייז אָבער איז דאָן געווען אַ קליינע מינדערהייט פון די יידן אין קאָצק, וועלכע זענען נאָך געשטאַנען פעסט אין דעם אַלטן פרומען שטייגער לעבן, ווי מיט יאָרן צוריק.

5

אויגוסט 1914. עס ברעכט אויס דער ערשטער וועלט־קריג. אַלגעמיינע מאָביליזאַציע אין רוסלאַנד. אַ וועגדע־פונקט אין דער היסטאָריע — און אויך אין קאָצק... אין זכרון איז מיר געבליבן פון דעם געשעעניש אַ בילד אויף דער ביאַלאָזשעגער גאַס. דער שרייבער גורטשינסקי, רופט אויס די נעמען פון די „זאַפּאַסנע", וועלכע מען פירט אַוועק אויף די וועגענער צו דער באָן, צו דער מלחמה. די געוויינען און יללות פון די פרויען, קריסטליכע און יידישע, זענען אין לשער. איך וויין אויך מיט זיי... ווען די פערד רירן, כאָפן די פרויען אָן די וועגענער, און שלעפן זיך נאָך אַ שטיק וועג...

ביי מיין פאָטער אין באָנק פלעגט אָנקומען די איינציקע רוסישע צייטונג פון סאָמע פּעטערבורג און יידן פלעגן אַריינקומען זיך דערוויסן נייס און נאָכפאָלגן די מלחמה־אָפּעראַציעס. עס פלעגן דערבי אויסברעכן היציקע וויכוחים: אַ טייל האָבן געהאַלטן פון צאָר ניקאָלייס חיילות — און אַ טייל מיט'ן קיר"ה און דייטש. די קולות זענען געגאָנגען עד לב השמים — יעדער צד האָט זיך געהאַלטן פאָר אַ גרויסן בקי אין סטראַטעגיע — ווי זיי וואָלטן דאָס גאָנצע לעבן געפירט מלחמות...

עס האָט אָבער לאָנג ניט געדויערט, און דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט צו דעמבלין (איוואָנגאָראָד), אַ רוסישע פעסטונג, 45 קילאָמעטער פון קאָצק. די קאָמפּן האָבן דאָרט אָנגעהאַלטן אַ לענגערע צייט, און אין קאָצק האָבן אָפּגעהילכט די וווייטע האָרמאַטן קנאַלן. מיר יינגלעך, האָבן אַפילו אויסגעפונען, אַז ווען מען לייגט צו דעם אויער צו דער ערד הערט מען שטאַרקער דאָס געשיסעריי... פלעגן מיר ליגן אויף די ערד און האָרכען...

6

באַלד אָבער איז די מלחמה געוואָרן גאַנץ ערנסט. אויס היציקע וויכוחים און קינדערשפּיל. עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן היימלאָזע, אָרויסגעטריבענע יידישע פאָמיליעס פון די שטעטלעך ביי דעם פראָנט (דעמבלינער, קאָזשעניצער). אין די כמורנע, רעגנדיקע אָסיען טעג פון 1915 זענען יעדן טאָג אָנגעפאָרן אויפן מאַרק פורלעך מיט יידישע אָרעמע פעקלעך, אויסגעווייקטע פון רעגן מענער, פרויען און קינדער, וועלכע די רוסישע מאַכט האָט געגעבן נאָר אייניקע שעה צום עוואַקויירן פון זייערע היימען, אַפילו אָן טראַנספּאָרט מיטלען.

קאָצקער אידן, דערשיטערטע פון די דאָזיקע טרויעריקע בילדער, האָבן זיך באַלד געזומען צו הילפסאַרבעט. אַלע היימלאָזע זענען גלייך איינגעאָרדענט גע־וואָרן ביי די שטעטלדיקע בעלי־הבתים אין די הייזער. מען האָט באַלד אָרגאַניזירט אַ הילפס־קאָמיטעט. ביי מיין פעטער נח גרינהיים אויפן הויף האָט מען געעפנט אַ קיך פאַר די היימלאָזע, וואו זיי פלעגן באַקומען פרישטיק און מיטאָג עסן. איך געדענקט מיט וואָס פאַר אַ מסירות די פרייווויליקע האָבן געטאָן זייער אַרבעט אין קיך: לייבוש קרייצמאַן, אברהם וועלניאָזש, אברהם זאַקאַליק, אברהם אייבעשיץ, יחיאל טאַשעמקאַ, יעקב הערץ א.א. ביי אונז אין באַנק פלעגן אָפגעהאַלטן ווערן די זיצונגען פון הילפס־קאָמיטעט, וועלכער האָט מיט זיינע איבערגעבענע אַרבעט דערמונטערט און דערוואַרעמט די הערצער פון די אומגליקלעכע.

אין אייניקע חדשים שפעטער האָט זיך דער פראָנט דערנענטערט צו קאָצק גופא, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די עוואַקואַציע פון דער ציווילער באַפעלקערונג. אין אַ העלן זומער פרימאָרגן האָבן מיר אַרויסגעטראָגן די אַלט באַקאַנטע פעקלעך פון אונזער היים, זיך אַרויפגעזעצט אויף אַ גרויסן וואָגן און אַוועקגעפאָרן קיין שעדלעץ, וואו עס האָט געוואוינט מיין פעטער יאָסל. מיט אונז זענען מיטגעפאָרן דער זיידע איטשע און די באָבע בתיה (וועלכע האָט מיטגענומען מיט זיך נאָר איר קרבן מנחה סידור און דעם „צאינה וראינה"), מיין פעטער שמחה, די מומע לאה מיט אירע צוויי קינדער.

אויפן וועג פון ראָדזין קיין לוקאָוו זענען אונז אַנטקעגן געקומען פיל רוסיש מיליטער. צוישן די סאָלדאַטן האָט מיין זיידע דערקענט איינעם אַ ייד און אים וואָרעם געוואָגט „גוט מאָרגען". דער סאָלדאַט האָט אָבער ניט געענטפערט און נאָר אַ דריי געטאָן מיטן קאָפּ: „אסור להפסיק" — און וויייטער געדאָוועט. דער בילד ווי אַ יידישער סאָלדאַט גייט דאָוונענדיק אין מלחמה — האָט מיין זיידן געריירט ביז טרערן...

7

אָפּזייענדיק ביי אַ יאָר אין שעדלעץ, שוין אונטער דער דייטשער מאַכט, האָבן דער פאָטער מיטן זיידן באַשלאָסן צוריקפאָרן קיין קאָצק — די עקאָנאָמישע לאָגע איז געווען זייער שווער, ס׳איז ניט געווען קיין פרנסה. אין איינעם אַ פראָסטיקן ווינטער־טאָג פון יאָר 1916 האָבן מיר זיך אומגעקערט פון אונזער היימלאָזיקייט קיין קאָצק. דער טיף באַשנייטער קאָצקער מאַרק האָט מיר עפעס אויסגעזען ברייטער און רחבות׳דיקער נאָך די שעדלעצער פילשטאָקיגע הייזער. אין דער לופט האָבן געפינקלט אייזיקע שניי־פליטערלעך. טשאָטעס שוואַרצע קראָען האָבן זיך אַראָפגעלאָזן אויף די ווייסע דעכער פון די אַלטע הייזקעס און אַרום און אַרום איז געווען אַזאַ מאָדנע שטילקייט... אין אַזאַ רוהיגן ווינטער פרימאָרגן איז אַוודאי

פֿאַרגעקומען דער געשפּרעך פון אַלטן קאָצקער מיט אַ דאָרפישן שוחט, וועגן וועלכן עס האָט מיר דערציילט מיין באָבע באַשע.

צום אַלטן קאָצקער — האָט זי דערציילט — איז אַ מאָל געקומען אַ דאָרפישער שוחט און זיך באַקלאָגט אויף די דאָרפסלייט, וואָס מאַכן אים אָן צרות ווען אַ בהמה ווערט טריף. דערביי האָט ער געגעבן אָנצוהערן, אַז דער לוקאָווער שוחט איז שוין אַנ׳אַלטער מאַן, מיט אַ שוואַכער ראייה, און עס וואָלט אפשר געווען אַ סברה, אַז ער זאָל ווערן שוחט אויף זיין פלאַץ. דער קאָצקער רבי איז געשטאַנען אויסגעדרייט צו אים מיט דער פלייצע און אַרויסגעקוקט דורכן פענסטער צום ווייסן באַשנייטן דרויסן, ווו שוואַרצע קראָען האָבן זיך געריסן איבער אָפּפאַל פון אַ הינדל אויפן מיסט. זעסט די קראָען — האָט דער רבי אָנגעווויזן דעם שוחט — דאָס זענען נשמות פון שוחטים רשעים... מיין באָבע באַשע האָט מיר קינדווייז דער־ציילט פיל מעשיות ווען קאָצקער, אין וועלכע זי איז געווען בקי ממש ווי חסידים פון אַמאָל.

דערווייל זענען מיר צוריק געוואָרן תושבים פון שטעטל. פרנסה איז דאָן געווען בשפע; יידן האָבן געהאַנדלט־געוואַנדלט און געאַרבעט. נאָך די גירושים און דיסקרימינאַציעס פון דער צאַרישער הערשאַפט — האָט מען אַ ביסל פרייער אָפּגעאָטעמט. אויך די באַציאונגען מיט דער פוילישער באַפעלקערונג זענען געווען נישט שלעכטע — זענען מיר דאָך צוזאַמען געווען אונטער איין אָקופאַנט. די דייטשע מאַכט האָט נאָמינירט אַ ש ט אָ ט־ר אַ ט, וועלכע איז באַשטאַנען פון העלפט פאָלאַקן, און די צוזאַמענאַרבעט איז געווען זייער אַ פריינטלעכע און לאָיאַלע.

8

איך האָב דאָן געלערנט ביי מיין לעצטן רבין פנחס־איצל׳ס — ס׳איז מיר אָבער שוין געוואָרן ענג אין חדר. אין קאָצק האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן — מען גייט גרינדן אַ „קולטור־פאַריין", יוגנט קלוב, מען וועט לערנען, שפּילן טעאַטער, בקיצור אַ ניי לעבן. שוין דאָס איינפירונג פון עלעקטריש ליכט אין קאָצק צו יענער צייט — האָט אָנגעזאָגט אפּעס נייעס... די ברידער ישראל און לייבל זאַקאַליק, פּשוטע ענערגישע פאָלקס־יידן, האָבן אויפגעשטעלט אַן עלעקטראָ־דינאַמאָ, און עס איז פלוצלינג געוואָרן — „ויהי אור"! קאָצק האָט געשטוינט, גויים האָבן זיך געצלמ׳ט — אַ קליניקייט, דאָס ליכט לעשט ניט אויס אַפילו אין ווינטן און רעגנס! עלטערע אידן האָבן געקוקט אויף דעם מיט חשד, געפילט אַז עס שמעקט דערפון מיט נייע צייטן, מיט אַפּיקורסות...

נאָך דעם „זמן" בין איך שוין מער אין חדר ניט געגאַנגען, צום גרויסן פאַרדרוס פון מיין מאַמען, וועלכע האָט געהאָפט אַז כאָטש איין זון זאָל זיין פרום

(מיין עלטערער ברודער האָט געלערנט אין לוקאָווער גימנאַזיום, און מיין יינגער ברודער דובטשע, איז אויך אַראָפּ פון דרך הישר). אייניגע חברים מיינע זענען שוין געווען מיטגלידער און יוגנט קלוב ביים „קולטור פאַריין" (אויף די וועסאָלַא גאַס, נאָך ישראל מענדלס קאָלאָניאַל געוועלב). מיין פאָטער האָט מיך ניט געלאָזט זיך אָנשליסן אין יוגנט־קלוב. ביזט נאָך צו יונג — האָט ער געטענה׳ט — און דאַרפסט זיך נאָך לערנען. אָבער די חברים האָבן גובר געווען — איך בין אַוועק מיט זיי אין יוגנט־קלוב.

בכלל האָט זיך דאָן אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע געזעלשאַפטליך־פּאָליטישע באַוועגונג אין קאָצק. צו יענער צייט האָט זיך אויך געגרינדעט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, און איר ערשטע פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען ביי יענקל טאָפעל אין שטוב (איך בין דאָרט בייגעווען צוזאַמען מיט מיין פאָטער) אויף וועלכער ס׳איז דאָן אויסגעקליבן געווארן די פאָרוואַלטונג, צו וועלכער עס האָבן געהערט לייזער סעמיאַטיצקי (פאָרזיצער), ישעיה ווייסבראָט (סגן), מיכאל ראָק (גזבר), יעקב טאָפעל, יעקב הערץ, אברהם טשאָרנע און גרשון בראָנשטיין. די פאָרוואַלטונג האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט ממש מיט אַ חסידישע התלהבות: מען האָט וועלכירט מיטגלידער, דורכגעפירט פאָרזאַמלונגען, קרן־קיימת זאַמלונגען און אחרון־אחרון: מען האָט געגרינדעט אַ טאָג־שול פאַר קינדער מיט העברעאיש אלס אונטעריכטס שפּראַך. ס׳איז ממש געווען אַן איבערקערעניש אין קאָצק: אַ העברע־אישע שולע פאַר יינגלעך און מיידלעך! אין אָנפאַנג האָט זיך די שול געפונען אין לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע (2 גרויסע שטובן אין אונזער הויז אויפן ערשטן שטאָק). נאָך אַ קורצער צייט איז דער לאָקאַל געווארן צו קליין, צוליב דער גרויסער נאָכפראָגע פון די עלטערן צו פאָרשרייבן נייע קינדער אין דער שול. די שול איז אַריבער אין גרעסערע לאָקאַלן (ביי מרדכי יוסף זוסמאַן אין הויף). די לערער אין שול זענען געווען: יעקב הערץ — הברעאישע גראַמאַטיק, געזאַנג (אגב, יעקב הערץ, היינט אין ישראל, איז געווען דאָן דער „רוח החיה" אין דער ציוניסטישער קולטור אַרבעט, און האָט איר געווידמעט זיין גאַנצן יוגנט־ברען), יצחק־אליה צוקערמאַן — אידישע היסטאָריע, יונה זיגעלמאַן — אַריטמע־טיקע, יידיש א.א. אין אַ יאָר שפּעטער האָט מען שוין געבראַכט פראָפעסיאָנעלע לערערס פאַר העברעאישע און וועלטלעכע לימודים, די שולע האָט זיך אַנטוויקלט און איר דערפאָלג איז געווען גרויס.

9

ס׳איז היינט שווער איבערצוגעבן ווי גרויס איז געווען דער איבערברוך אין יידישן לעבן אין די יאָרן 1917—1918. נאָך אַזוי פיל יאָרן פון צאַריש־רעפּרעסיע און רעכטלאָזיקייט, האָבן כוואַליעס פון פרייהייט פאַרכאַפּט מיט זיך די

יידישע באַפעלקערונג, און מיט אַ שטאַרקן שטראָם מיטגעריסן און צייטנווייז צע־שטערט אַלטע איינגעפונדעוועטע פאָרמען פון לעבנס־שטייגער. ס׳איז געווען אַ מין „שטורם און דראַנג״ פעריאָד אין אידישן קולטור לעבן אין שטעט און שטעטלעך אין פוילן; אַלץ האָט זיך געריסן צו קולטור און וויסן.

די גרינדונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, די העברעאישע שולע, די גאָסן־זאַמלונגען פאָר קרן־קיימת דורך די דאָן יונגע מיידלעך באַפּוצטע מיט וויי־בלויער סטענגעס (פרימעט זאָקאַליק, דבורה ליבפריינד, ריווע ראָטבוים, פייגעלע זאַלצמאַן, חוה גאָלדפינגער א.א.), דער „קולטור פאַריין, די קאָנצערטן, דעקלאַ־מאַציעס — נאָר ווער עס האָט דאָס מיטגעלעבט קען אָפשאַצן די גרויסע איבערקע־רענישן, וואָס איז פאָרגעקומען דאָן אין די קאָצקער געסלעך. כאַראַקטעריסטיש פאָר קאָצק, אַז עס האָט זיך אָפילו געשאָפן דאָן אַ ציוניסטישע שטיבל (אַ מנין), וואו מען האָט געדאָוונט שבתים און יום־טובים (דער שליח־צבור איז געווען יעקב הערץ, אַ זון פון אַ פרומער חסידישער משפחה וועלכער האָט געלערנט יונגערהייט אין ישיבות. אַ פיינער מנגן מיט אַ קלינגענדיגע שטימע פלעגט ער צוציען אין ציוניסטישן מנין אויך פון אַנדערע שולן און שטיבלעך; איבערהויפט איז געווען באַקאַנט זיין סליחות זאָגן).

די געוואַלטיקע געזעלשאַפטלעכע קולטורעלע און פאָליטישע באַוועגונג האָט דערגרייכט איר העכסטן פונקט, וועו עס איז אָנגעקומען אין קאָצק, ענדע 1917, די ידיעה וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע. עס איז אויסגעבראָכן אַן אויסערגעווייני־לעכע פרייד. עס זענען איינגעאָרדענט געוואָרן אימפּאָזאַנטע גלענצענדע פאָרזאַמ־לונגען אין דעם ציוניסטישן לאָקאַל און אין דער גרויסער שול. ניט נאָר ציוניסטן — פאָלקס מענטשן, „עמך״, בעלי־מלאכות, אַלע זענען פאַרכאַפּט געוואָרן מיט דער פריילעכער בשורה.

די פריידיגע אַטמאָספער האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט. ענדע 1918, נאָכן אונטערשרייבן דעם וואָפן־שטילשטאַנד פאַקט, פאַרלאָזט דאָס דייטשע מיליטער אונזער שטעטל, און די פּאָליאַקן פאָרנעמען די מאַכט און די אַמטן. עס שאַפט זיך אַן אומאָפּהענגיקע פּוילישע רעפובליק אויף די חורבות פון רוסלאַנד, דייטשלאַנד און עסטרייך — אָבער זייערע נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס זענען פאָר׳סמ׳ט מיט אַנטיסעמיטישע לאָזונגען. באַלד הויבן זיך אָן איבערפאַלן אויף יידן אונטערוועגס. אין דאָרף שטשעפּלין בייַ קאָצק וועלט דערמאָרדעט דורך פּאָליאַקן דוד שטשע־פּעלינער, דער מיל באַזיצער...

אָט אַזוי איז צעלונען אַ פרישע אילוזיע.

ברוך יוסף פיערניק (פראַנקרייך)

א שפאציר איבער מיין שטעטל

(אַ פֿאַנטאַזיע)

צייטנווייז פֿאַרגלוסט זיך מיר מאַכן אַ שפּאַציר איבער מיין שטעטל קאַצק. פֿאַרשטייט זיך אַז נאָר אין מיין פֿאַנטאַזיע, ווָאַרעם אויף דער וואָר איז עס אַבּיסל צו גרויזאַם... איך מאַך עס גאַנץ אייגנפּאַך: אַ שוועב אין דער לופֿט און אָט בין איך אין קאַצק. איך הויב אויף אַ דאַך נאָך אַ דאַך און קוק אַריין אין די הייזער (נעמען, דאָטן און אַנדערע אַטריבוטן האָבן קיין באַדייטונג — ס׳איז דאָך נאָר אַ פֿאַנטאַזיע!).

*

ס׳איז שבת נאָכמיטאָג. אינדרויסן אַ פֿראָסט, אַלץ איז אייגעהילט אין שניי. איך הויב אויף אַ דאַך פון ערשטן אידישן הויז אין מיין גאַס. אַ גרויסע פּירקאַנטיקע שטוב פול מיט קינדער, אייניקלעך, פּלימעניקעס און סתם שכנה׳שע קינדער. אַ גרויס געוודער. דער פּלימעניק שמאי־לע איז דער הויפּט טאָן געבער. שמאי׳לע איז אַ גרויסער לאָבוז, אָנגעטאָן קריע־בליע, וואָס טשאָטעווטע שטענדיק אויף באַלעבאַטישע חדר־אינגלעך און כאַפּט צו ביי זיי קונציק די פּלעצלעך מיט פּוטער — אַזוי אַרום עסט ער אַמאָל צו דער זאַט...

אין אַווינקל זיצט דער אַלטער יעקב חיים אליה׳ס און פּרווט לערנען פּרק; ווער קען אָבער אין אַזאַ טומעל פֿאַרשטיין אַ וואָרט? דער אַלטער איז אַ גרויסער סבלן — וואָרט ער עס זאָל שטיל ווערן. ענדלך מאַכט ער צו שמאי׳לען מיט אַ לאַנגזאַם אויסגעצויגענע שטימע:

— שמאי׳לע, וואָס ווילסטו פון אונז האָבן? מ׳האָמיר דאָך אונזערס קיין עין הרע!

עס ווערט אַ מינוט שטילער. אָבער אַנשטאָט דעם פּרק שווימען אויף אין זיין זכרון בילדער פון דער נאָנטער פֿאַרגאַנגענהייט: דער טויט פון זיין ערשטער פרוי, אַ אשה צנועה, און דער קאַמף וואָס איז אים אויסגעקומען צו פּירן, ווען עטלעכע מאָנאַטן נאָך איר טויט האָט ער באַשלאָסן חתונה האָבן אַ צווייט מאָל.

די טעכטער און אייִדעמס זענען ניט געווען צופרידן — מורא געהאַט פאַר דער ירושה... גייט ער צו די שכנים און האַלט אין איין טענה'ן:

— לא עליכם, איך ברעך אויס אַלץ וואָס די טאָכטער גיט מיר צום עסן...

איז מען געגאַנגען צו אַ דין־תורה ביים סאָקאָלאָווער רבין. קומט זיך צונויף דאָס גאַנצע שטעטל אונטער די פענסטער.

דער איידעם אפרים, וואָס איז ערשט צוריקגעקומען פון דער רוסישער אַרמיי שרייט:

— איך בין אַ רוסישער באָלשעוויק! איך וועל ניט דערלאָזן, אַז דער אַלטער תרח זאָל אַוועקגעבן אונזער האָב און גוטס צו אַ פרעמדע פרוי!

און דער עולם קוועלט און האַלט זיך ביי די זייטן...

*

איך הויב אויף דעם דאָך פון אַ צווייט הויז. מיר זענען ביי מענדל לייבטשעס, אַ פעטער יידן, אַ טשעסליאַר. זיין זון, נאָטע, מיין יוגנט־חבר, שטייט אויס דאָרט דעם גיהנום פון דער שיינער שטיפמאַמע. נאָטע וואָלט גריילעך געלערנט אין חדר, ווי אַלע קינדער, נעמט אים אָבער דער פאָטער צו דער אַרבעט. אַהיימקומנדיק אין אָוונט, נאָך אַ שווערן טאָג־אַרבעט, מוז ער נאָך האַקן האָלץ, טראָגן וואַסער. און טאָמער געפעלט עפעס ניט דער שטיפמאַמען — פאַלט אויף זיין קאָפּ אַ האָגעל מיט קלעפּ. לייבטשעס פויסט איז ווי אַ האַמער!

די שטיפמאַמעס קינדער גייען אַרום זויבער און ריין און טוען ניט קיין האַנט אין קאָלט וואַסער — ניין, בנאמנות, ניט כדאי אַריינקוקן אין הייזער, וואו עס זענען דאָ יתומים און שטיפמאַמעס...

*

און אָט אַ באָזוך ביי אליהו סופר, אַ מלמד מיט 12—15 תלמידים. אליהו סופר גייט היינט אַרום שטאַרק צערודערט אין חדר אַהין און צוריק, טרייסלט נערוועז מיט דער האַנט און רופט אויס כסדר: רחמנא ליצלן!

די לעצטע נאַכט האָט אַ מיליציאַנט געשאָסן אַ אידישן קצב, אליהו סופר'ס אַ שכן, וואָס איז געגאַנגען שפּעט פון דער אַרבעט („על פי טעות" — זאָגט דער מיליציאַנט). אליהו סופר האָט ניט לאַנג געזען דעם בר־מינן און איז נאָך אונטערן אייַנדרוק. אַנשטאָט צו לערנען — רעט ער וועגן טויט און לעבן, זיין און ניט זיין... ביי די יונגע תלמידים ציטערט די הויט פאַר שרעק. ביסלעכווייז באַרואיקט זיך אליהו סופר: נישקשה ס'איז דאָך פאַראַן אַנ'אַנדער סאָרט טויט — מיתה בנשיקה. איז דאָך משה רבינו אַזוי געשטאָרבן... און די יונגע תלמידים'לעך חלומ'ען וועגן מיתה בנשיקה...

✶

הויבן מיר אויף דעם דאַך ביי ר׳ משה דוד׳ן. אַ רחבותדיק הויז, ריין אוך ציכטיק. אַלץ בלישטשעט: די זילבערנע לייכטער, די קופערנע און מעשענע כלים...

נאָכמיטאָג שטייט משה דוד אין טיר און זופט אַ גלאָז טיי. קיינער ווייס ניט דעם סוד, ווי מאַכט מען אַזאַ קריסטאַלענעם לויטערן טיי, און ווי טרינקט מען אַזוי, ניט איינטונקענדיק די וואָנסע...

אָבער דער אמת׳ער סוד ליגט אין משה דוד׳ס שטעקעלע, מיט׳ן קיילעכדיקן זילבערנעם הענטל. עס ליגט אין שטעקעלע אַ כישוף: משה דוד גיט אַ דריי, און אַלץ פליסט אין זיין הויז בשפע!

ר׳ משה דוד איז אַן אייביקער דאָזאָר, אויסגעקאָכט מיטן בירגערמייסטער. דאַרף מען אַ פאַפיר אין מאַגיסטראַט — מוז מען אָנקומען צו משה דוד׳ן... האָט אַ פריץ אַ שטיקל וואַלד צו פאַרקויפן, דערשמעקט עס גלייך משה דוד, גיט אַ דריי מיטן שטעקעלע — און דער משא־ומתן איז געענדיקט. מען האָט אים שוין פרובירט נאָכטאָן — האָט משה דוד אַ דריי געטאָן מיטן שטעקעלע — און יענער איז אַוועק הינטער די הרי חושך... איצט דאַרף משה דוד חתונה מאַכן זיין טאָכטער — זאָרגט ניט, ער וועט אַ דריי טאָן מיטן שטעקעלע און דער שידוך וועט געשלאָסן ווערן אין אַ מזל׳דיקער שעה!

באַלעבאַטישע יידן אין קאָצק קוקן מיט פאַרוואונדערונג אויף זיין שטעקעלע — בעלי־מלאכות און האַרעפאַשניקעס מיט קנאה־שנאה...

✶

און איצט צו ר׳ יואל קרייצמאַן.

אַ גרויסע און שיינע קאָמעניצע. דאָס גרעסטע שניט געשעפט אין שטעטל — אָנגעשטאָפט מיט לייוונט, סאַטין און זיידנס, פון חתונה וויפראַוועס ביז חסידישע קאַפאָטעס...

אַלע האַלטן אים פאַר אַן עושר; ר׳ יואל ווייס דערפון. שרייט ער נאָכאַנאַנד, אַז מען באַראַבעוועט אים, מען רייסט פון אים שטיקער — נאָר מען פאָדערט נדבות! זענען דאָך דאָ אין קאָצק נאָך נגידים, ברוך־השם, הלמאי דווקא ער? אַזוי בייזערט ער זיך און ווַארפט זיך — ביז ער גיט אַ פיינע מטבע: פאַרט ר׳ יואל קרייצמאַן!

איינמאָל זענען געקומען צו אים „פריזיווניקעס״ און געפאָדערט דאָס זיי־ עריקע. האָט ר׳ יואל ניט מסכים געווען. פאַרטאָג האָבן די חברה געבראַכט דאָס טהרה־ברעטל פאַר זיין פענסטער און אַרויס מיט אַ געוואַלד: צדקה תציל ממוות! דער עולם אויפן מאַרק האָט זיך געהאַלטן די זייטן פאַר געלעכטער — און ר׳ יואל האָט געמוזט געבן וויפל זיי האָבן פאַרלאַנגט.

לעצטנס האָט שוין ר׳ יואל, אַ שאַרפער קאָצקער חסיד און אַ גרויסער תקיף, געהאַט גרויסע זאָרגען. זינט די חברה שמדניקעס (טעוול דוד, יונה זיגעלמאַן, אברהם וועלניאַזש א.א.) האָבן געבראַכט די „טומאה" אין שטעטל („קולטור־פאַריין") — האָט זיין זון לייביש, אַ וואויל לערנער און אַ חריף, געזומען האַלטן פייערדיקע רעדעס בגילוי־ראש און אַרומגיין מיט מיידן! ווי פאַסט עס אַז אַ נגידישער בחור זאָל זיך מישן מיט די גראָביאַנעס?

*

און אָט אַן אַנדער הויז.

אַ פולע שטוב מיט בחורים און מיידלעך — אַבער ס׳איז שטיל. דער עולם איז נאָך ניט צוגעוואוינט זיך טרעפן אין אַ „געזעלשאַפט" און פריי צו שמועסן... אין אַ ווינקל, ווי פאַרבאַהאַלטן, זיצן באַלעבאַטישע יונגע לייט... אין אַ צווייט ווינקל — די דראַמאַטישע גרופּע וואָס גרייט זיך שפּילן דאָס ערשטע מאָל יידיש טעאַטער אין דער פייערלעשער שאָפּע... דאָ און דאָרט גרופּקעס מיידלעך וואָס שמועסן וועגן דעם לעצט געלייענטן ראָמאַן... אַלע חלומען זיי פון דער אמת׳ער שיינער הימלישער ליבע... אַן עק אַ סוף צו דעם אַלט־פרענקישן „ריידן אַ שידוך"... טיף אין הארצן האָפט מען, אפשר וועט אַ באַלעבאַטישער יונגערמאַן זיך פאַרליבן אין אַ בעל־מלאכישער טאָכטער...

אין צענטר פון שטוב שטייט אַ גרופּע און דיסקוטירט — דאָס זענען שוין יונגעלייט מיט פאָליטישע „אַנשוואונגען", איבערצייגטע... וועלט דער ויכוח העפטיק — קומט צו אברהם וועלניאַרזש און מיט זיין איראָנישן שמייכל מאַכט ער שלום צווישן די קעגנער — דער עיקר: זאָל הערשן האַרמאָניע ביי דער קאָצקער יוגנט!

עס וועלט שפּעט. אין מאַרק זענען שוין צוגעמאַכט טיר און לאָדן. מען צעגייט זיך אין גרופּן און אין פאָרלעך... ערשט איצט הויבט זיך אָן דער שפּאַציר ביי אַ העלער זילבערנער לבנה אויף דער „רייטשיל"...

*

און איצט וועלן מיר אַרייַנגיין פראַנק און פריי אין קאָצקער בית־המדרש, להבדיל אלף הבדלות.

אין קאָצק האָט מען געדינט צום רבונו־של־עולם אויף פאַרשיידענע דרכים: אין שטיבלעך, פאַר חסידים וואָס האַלטן פון זעלבן רבי׳ן, אין שול, אַן ערנסטער און רעספעקטירטער מקום קדוש פאַרן גאַנצן שטעטל, און אין בית־המדרש, וואו עס האָט געדאַוונט אַ דעמאָקראַטישער, געמישטער עולם — סתם יידן, מתנגדים און חסידים אָן שטיבלעך...

שבת גאַנץ פרי. פאַרן דאַוונען. אַ געריש און אַ געשמועס. נאָר איטשע מאיר

דער מלמד זיצט אוּן רעט ניט קיין וואָרט. ער האָט שוין פון לאַנג אַ נדר געטאָן שבת צו ריידן נאָר לשון־קודש, און אַזוי ווי קיין גרויסער למדן איז ער ניט — שווייגט ער... איטשע מאיר איז אַן אלף־בית מלמד, אַ לאָמער און אַ בעל־יסורים, מיט אַ שטענדיקן זיס־זויערן שמייכל אויפן פנים: מען דאַרף אַלץ מקבל באהבה זיין!

שאַ, דער רב איז דאָ! עס וועט שטיל; דער עולם הילט זיך איין אין טליתים און מען שטעלט זיך דאַוונען.

פאַר מוסף גייט דער רב אַרויף אויפן באַלעמער האַלטן אַ דרשה. דער רב וויל אַטאַקירן דעם „קולטור־פאַרריין", אָבער שטאַרק מוסר'ן די עלטערן, שניידער און שוסטער, ווייל זייערע קינדער גייען אַהינצו — וואַגט ער ניט... רעט ער מיט אַ רמז, אָבער די בעלי מלאכות כאַפן זיך — און עס וועט אַ געמורמל. לייזער צאַלקע, דער באַוואוסטער חצוף, שרייט אַרויס:

— רבי, דער עולם איז הונגעריק, און דער טשאָלענט וועט קאַלט!

אַ גערודער, אַ געשרייַ, אַ מחלוקת — מען פאַרענדיקט שנעל דאָס דאַוונען...

*

דאָ ניט לאַנג בין איך אַדורכגעפאָרן אַ גרענעץ־פאָסט. פרעגט מיר דער באַאַמטער,קוקנדיק אין פּאַספּאָרט: קאָצק? וואו געפינט זיך אַזאַ שטאָט, עקזיסטירט זי נאָך?

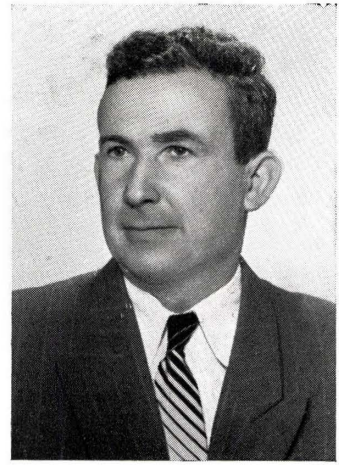
— ווייזט אויס אַז זי עקזיסטירט, נאָר מיר אינטערעסירט שוין ניט מער די היינטיקע קאָצק, אַן מיינע יידן...

תחנת החשמל בקוצק — די מיל אוּן עלעקטראָווניע אין קאָצק

גראָסמאַן גדליהו (תל־אביב)

קאצק מיין שטאט

ווען איך שפּאַציר איבער די גאַסן פון תל־אביב, שטייען אויף פאַר מיינע אויגן די קליינע קאָצקער געסלעך מיט די געשטאַלטן פון די קאָצקער יידן. מיט אַ ליכט אין מיטן העלן טאָג זוך איך דעם מקונן, וואָס זאָל פאַרפאַסן די קינה, דאָס ריכטיקע קלאָג־ליד, איבער די קאָצקער יידן, וואָס זענען שוין מער נישטאָ.

איך זוך נישט בלויז די יידן פון דער מזרח־וואַנט — איך זוך די טרעגערס פון שטאָט, דעם הויך־פלייציקן לאָזער גלאָק, וואָס האָט שווער געאַרבעט, וויי־ניק פאַרדינט און תמיד געוועזן גרייט צו העלפן אַן אַנדערן אַפילו אַן פאַר־דינסט; דער קליינער שיע בורדי, אַן ערלעכער מענטש, געוואוינט ביי דער שול, אָפט זיך דאַרט אַריינגעכאַפט זאָגן אַ פּרק תהלים; איך זוך די בעלי־עגלה'ס, דעם קליינעם חיים יוסף וואָלפס, אַן אַרעמאַן, אַן אַרנטלעכער מענטש, שטענדיק געהאַט דעם פאַסנדיקן וויץ, האָט גבירים לוסטיק געמאַכט, געצויגן פרנסה פון איין־איינציקן פערד... מאיר פראָנט האָט שוין געהאַט 2 פערד, פלעגט פירן קאָצקער סחורה אין די ווייטע שטעט און צוריקברענגען סחורה פאַר די קרעמער, פלעגט פאַרן קיין לובלין, מעזריטש, וואַרשע. און אָט זענען די שטאָט שניידער: חיים משה יעקב'ס, פרץ פרענטקע, שמואל „דאָס לאָמע הענטעלע" די הויפט שניידערס און אברהם לייב מאיר איפקיס א. אַ. וואָס האָבן קיינמאָל אויף שבת ניט געהאַט, אָבער ניט געהאַט קיין טענות און אַלץ אָנגענומען פאַר ליב. די שוסטערס, ווי ברוך מרדכי צובעק, אַ ייד קרוב לשבעים, געזעסן און געקלאַפט די שטיוול, אַ בעל־צדקה, נישט פאַרפעלט אַ שטיקל תהלים יעדן טאָג בהשכמה, און פיל אַנדערע ווי די פאַמיליע גרינהיים, איגלאָ, קופערשלאָק — פלעגן אַרבעטן טאָג און נאַכט און נאַכהער פאַרקויפן אויף יאַרידים אין די שכנות'דיקע שטעטלעך; היטלמאַכערס, ווי מאָטל היטלמאַכער, אברהם שטערן. מאָטל היטלמאַכער — אַ ייד אַ משכיל, אַ ציוניסט; דאָרפס־גייער, צענדליקער יידן צעשפרייטן זיך איבער די דערפער און

יעדער פין זיי האָט אַ חזקה אויף „זיין" דאָרף... צווישן זיי רייכע ווי דוד זשעזשני־קעוויטש, משה טאַשעמקאַ, און אויך אָרימעלייט ווי דוד העני מנשה׳ס, אהרן פנחס איצלס און פיל אַנדערע, וואָס דער טאָג פרנסה איז פאַר זיי ווי קריעת־ים־סוף. און אָט זע איך די סוחרים שאול האַנדלסמאַן, אַ לעדער סוחר, לוי זוסמאַן, אַ קאָלאָניאַל־סוחר, חיים יהושע זאַלצמאַן, לעמעל אַלטביר, העניך מאַדאַנעס — אַלע פאַרמעגלעכע און פירן גרויסע מסחרים. משה גזשיוואַטש אַ האָלץ סוחר, אַ ייד אַ תלמיד־חכם און אַ פראָגרעסיווער מענטש, איטשע קאָרמאַן אַ משכיל, הערשל סקאָרבניק און זיין זון דוד און איידעם לייבקע פיעפשאָוויניק — רייכע האָלץ סוחרים. די ברידער מאָטל און לייבל גאָלדשטיין, צביה ראָזענבלאַט א. אַ. — מאַנופאַקטור סוחרים.

און אָט שטייען פאַר מיינע אויגן די געזעלשאַפטלעכע עסקנים וואָס האָבן זייער צייט און געלד אַוועקגעגעבן דעם צבור: משה דוד ווייסבערג, יונה זיגלמאַן, טבל דוד מאָנטשאַרזש, לייזער סעמיאַטיצקי, יענקל מאַרכעווסקי, שלמה טאַפעל, חיים רעכטמאַן. די גמילות־חסדים קאָסט מיט מענדל גאָלדפאַרב און יהושע מלאָטעק אין שפּיץ און פיל, פיל אַנדערע מיט אַ ספּעציפיש קאָצקער אייגנאַרטיקייט. יידן

משלוח עצים ברפסודות, אחת הפרנסות של יהודי קוצק (באופק — הגשר על נהר ווישע). האָלץ טראַנספּאָרט אויף טראָטווּעס דורך יידישע סוחרים פון קאָצק (אין האָריזאָנט די בריק איבערן וויעפש).

אין קאָצק האָבן אַלץ מקבל באהבה געווען, און אַפילו האָבן געפעלט חלות אויף שבת — האָט דער „שלום עליכם" פרייטיק־צונאַכט געקלונגען הויך און פריילעך ווי ביי די רייכע.

וועו איך שפּאַציר ביים שפּת־הים אין תל־אביב דערמאָנט זיך מיר דאָס קליינע טייכל וויעפש, וואָס איז זיך רואיק געפלאָסן אין געשוועמקט די ברעגעס פון קאָצק. בלוילעך איז געווען דער וויעפש, ווי דער ים אין תל־אביב, און 10 קילאָמעטער פון קאָצק, ביי ליסאַביקי, האָט ער זיך אַריינגעשניטן אין ווייסל אַריין מיט אַ שמאָלן בלאָען פּאַס, און ווייט־ווייט זיך נישט אויסגעמישט מיט די איבעריקע שטראָמען פון ווייסל... ביי די ברעגן פון וויעפש האָט מען געקענט זען בחורים וואָס פשט'לען זיך אין אַ שוערן מהרש"א, האָבן געגאָסן פון דער נאָטור שייקייט און חריפות פון תלמוד צוזאַמען... דאָ האָט מען געזען מרדכי מאַרכעווקע, שלמה דעם שוחט'ס, יצחק אלי פערלשטיין, שעיה שטערן, צדוק גאָלדבערג, ישראל זשעזש־ניקעוויטש, וואָס דיסקוטירן איבער שפּינאָזאַ און קאַנט, און צייטנווייז זיך צעזינגען די אַלט קאָצקער און מאָדזיצער ניגונים מיט מיסטישע מתיקות. אין די לאָדקעס, וואָס האָבן זיך געוויגט איבערן טייך, האָט געשפּאַצירט די בילד־שיינע לערערין קאָפקאָוע מיט די פישער שטשעפּאַנסקי, יידישע און ניט יידישע בחורים און מיידלעך, און אַלע פלעגן זיך צוהערן צום געזאַנג, זיך ניט דערווייטערנדיק פון ברעג.

דער אַלטער קאָצקער רבי, ר' מענדעלע, האָט פאַרשפּרייט אַ העכערע און שענערע אַטמאָספּערע אין די קאָצקער געסלעך — געלעגן אויף זיי דער חותם פון אמת און מידות טובות. קאָצק איז געווען אַ שטאָט מיט תלמידי־חכמים. ס'האָט געקלונגען אין די גאַסן די תורה פון די שטיבלעך, געררער, לובלינער, קאָצקער און פון דעם בית־המדרש; די לעזע־זאַלן און ביבלאָטעק פול געפּאָקט מיט יוגנט — ס'האָבן זיך אויסגעמישט אין די גאַסן ניגוני קאָצק און רייזנס פאָלקס־לידער... עס האָט געהערשט קדושה און צניעות ביי רייכע און אָרעמע, תלמידי־חכמים און עמך, שבת און אינדערוואָכן. ניט רייך צו ווערן אָדער אַ קאָריערע מאַכן איז געווען דער ציל — נאָר לעבן ביושר, העלפן איינער דעם צווייטן, לייכטער מאַכן דעם נויטבאָדערפטיקן.

דאָס אַלץ איז מער נישטאָ, אַלץ איז חרוב, די מענטשן און דער גייסט פון קאָצק — וואו איז איר באַקלאָגער און פאַרצייליר?

א. נחתומי

דער קיסר קומט

איינמאָל אין אַ פּאָרנאָכט, ווי ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן פּאָרזאַמלען די קאָצקער בעלי־בתים אין בית־מדרש דאָוונען „מנחה״, איז אַריינגעלאָפן בערעלע „שטאָפּעט״, און דערציילט אין איין אָטעם — ער האָט געהערט פון דוד׳ל „טעלעפּאָן״, אַז עס איז געקומען אַ באָפעל אין דער „גמינע״, מ׳זאָל ריינקן די גאַסן, פּאָרבן די דעכער, קאַלכן די קוימענס, און לעבן בינעמל סענדערס, אויפן ראָדזינער שאָסיי זאָל מען אויפשטעלן אַ טויער, ווייל עס דאָרף קומען דער קיסר, מיט זיין גאָנצער גוואַרדיע.

בערעלע „שטאָפּעט״ האָט געפּלאָמט ווי אַ קאָלך־אויוון, און פלוצלינג אַ פּאָטש געטון מיט די הענט, און אַ געשריי: „מזל־טוב אידן, מיר זענען געהאָלפן״, און אָנגעהויבן גלייך אויסטייטשן מיט אַ גמרא־ניגון: „אויב עס קומט דער קיסר, מוז מען דאָך פריהער מאַכן אַ באָן, און אַז אַ באָן, — מוז מען דאָך אויסהאָקן דעם וואַלד, און אַז מ׳האָקט האָלץ פּאָלן דאָך שפּענער, און שפּענער, זאָג איך אייך, זענען „רענדלאָך״, רענדלאָך — איר הערט?״ איך זאָג אייך יידן, מיר דאַרפן קלייבן נייע „דאָזערעס״, מאַכן אַ באָד, באַנייען די מקוה, פּאַריכטן דעם „הקדש״, און דער עיקר — מבטל מאַכן די פּושקע פון „תומכי עניים״. — טע, טע, טע! קאָך זיך נישט אַזוי! האָט זיך דערהערט דאָס בעל־הבית׳ישע קול פון מעכעלע „געגנעראָל״ — מבטל מאַכן די פּושקע פון „תומכי עניים״, אַזוי? און וואָס וועלן טון די בעלי־עגלות, וועלכע פּאָרן יעצט צוויי מאָל אַ וואָך אין וואַרשע, מיט קעלבער און אייער? ושנית — האָט מעכעלע אויך אָנגעהויבן מיט אַ טרויעריקן גמרא־ניגון — אויב דער קיסר קומט מיט זיין גאָנצער גוואַרדיע, איז אַ סימן, איז אַ סימן זאָג איך אייך אַז עס איז מלחמה״.

דערהערנדיק דאָס וואָרט „מלחמה" זענען אַלע שטיין געבליבן דערשראָקענע, בלאַסע, ווי ווייס געקאַלכטע וועגט, ווייל מ׳האָט געוווסט — אַז מעכעלע „גענעראַל" האָט אין דער יאַפאַנישער מלחמה אַרויסגעכאַפט אַ „זנאמע" און באַקומען אַ מעדאַל, איז אין עניני מלחמה אַ גרויסער „בקי", און אַז ער פלעגט אַמאָל אָנהויבן רעדן וועגן מלחמה, האָט זיך טאַקי געמלחמה׳זועט.

ער פלעגט אויף זיין האַנט אויסמאָלן דעם גאַנצן כדור־הארץ, וואו קין האָט דערהרגעט הבלן, וואו נמרוד האָט געשטעלט זיין קאַלך־אויוון, וואו דוד האָט געשלאָגן גליתן, וואו שמשון האָט צומאָלן די פלישתים. בשעת׳ן רעדן פלעגט ער מאַכן מיט די הענט, מיט די פיס און מיט אַלע אַנדערע אברים, אַז איר האָט ממש געפילט ווי עס שיסט און הרגעט. — אַ מלחמה, זאָג איך אייך, מיט אַלע פיטשעווקעס.

זעענדיק ווי דער עולם איז נעביך שטיין געבליבן, האָט ער געמאַכט אַן הפסקה, שווער אָפגעזיפצט און געזאָגט: יאָ יאָ, אַזוי איז עס.

— וואָס מיר מלחמה, וועט מיר מלחמה — האָט זיך געהיצט בערעלע „שטאפעט", וואָס עס האָט זיך מיר געמחלומט יענע נאַכט און די נאַכט, און וואָס עס וועט זיך מיר חלומען אַ גאַנץ יאָר, בייזע חלומות, זאָל אויסגיין צו דיין געזעראַלסקן קאָפּ, אמן! אַ מלחמה אויף זיין קאָפּ, איר האָט געהערט אַן אָנשיקע־ניש? הערט יידן לדברי בערעלע, מיר האָבן אין קאָנצ דעם „וויעפש", וועלכער פאַלט אַריין אין ווייסל, וואָס דאָס איז אַן אָדער פון ים, פון דער אַנדערער זייט האָבן מיר בערג, פון דער זייט איז דער וואַלד, איז דאָך ממילא אַ גוטער פלאַץ צו מאַכן מאַנעווערעס. און דערפאַר קומט דער קיסר, כדי ער זאָל זען זיין אַרמיי, עס האָט זיך דערהערט אַ קלאַפּ אין „עמוד" און מ׳האָט אָנגעהויבן „מאָלן אשרי".

נאָך „מנחה", האָט זיך אויפסניי אָנגעהויבן, און אַזוי האָט מען אַוועקגעש־מועסט ביז „מעריב". נאָך „מעריב" ווידער, אין בית־מדרש, אין מאַרק, אויף די גאַסן, אין די געסלעך. אויפצומאָרגנס, ווי ס׳האָט זיך נאָר געשטעלט דער טאָג — ווידער אָנגעהויבן. פון הויז צו הויז איז געגאַנגען דער „וואָיט" מיט „שרייבער" און דער געשטופלטער „סטראָזשניק" מיט די געלע וואָנסן, געהייסן רייניקן די גאַסן, פאַרבן די דעכער און קאָלכן די קוימענס. און קאָצקער יידן ווייסן נישט פון קיין חכמות — דינא דמלכותא דינא. אַז דער קיסר הייסט, פאָלגט מען.

עס איז געווארן אַ געקלאָפערייי אויף די דעכער, און אַ האַלבע שטאָט מענטשן זענען אומגעאַנגען מיט טעפ קאַלך און פענדזלען אין די הענט. די בלעכער זענען אַראָפּ, די קאַלכער מיט די טעפ אַרויף. עס זענען נאָר פאַרביי אַ פאָר געציילטע טעג, און דאָס שטעטעלע האָט אויסגעזען, ווי אַן אָפּגעטאָקטער

פּורים־קוילעטש, אַלע דעכער אָפּגעפֿאַרבט רויט, די קוימענס ווייס, ריין, ציכטיק, אַ „מחיה".

אין בית המדרש, אין מאַרק, וואו די יידן זענען נאָר געשטאַנען. האָט מען אַלץ געוועדט וואָס מ׳זאָל טון, ווי אַזוי מ׳זאָל דעם קיסר מקבל־פּנים זיין, און צום לוקאווער בית־דין האָט מען עשׂיקט אַ שליח מיט אַ פּאַרחתמעטן בריוו האַלטן אַן עצה — צו מ׳זאָל אַנטקעגן גיין מיט אַ ספר־תורה, אָדער מיט ברויט און זאַלץ.

אַלע פֿאַרנאַכט זענען „חברה" געלאָפֿן זען וואו מען האַלט מיטן טויער, ס׳איז געלעגן אַנגעלייגט האַלץ, סטאַלאַרעס האָבן געזעגן, געקלאַפּט. אויף דער ערד אַרום זענען געזעסן שקצות און געפלאַכטן קרענץ, פון דעמבענע בלעטער. יעדער איינער האָט זיך געפּילט „גדול׳דיק", וויי דער קיסר וואָלט געקומען נאָר צו אים. וועג דאָס גאַנצע שטעטל האָט אויסגעזען ווי אַ פּרייטיק פֿאַרנאַכט אין אַ יידישע הויז, וועלכע וואַרט אויפן אָנקומען פון הייליקן שבת, האָט אַ בלאָז געטון אַווינטל און אַראָפּ אַ רעגן, אַז אויף דער גאַס איז קיין לעבעדיקער נפש נישט געבליבן. בשעת מעשה איז געוואָרן אַ שמחה, מ׳האָט געמיינט עס איז „מן השמים", כדי אַלעס זאָל זיך אָפּוואַשן לכבוד דעם קיסר, נאָר — תשעה־באב איז געוואָרן, וועג מ׳האָט זיך אויפגעכאַפּט צומאָרגנס און דערזען דעם חורבן וואָס דער רעגן האָט אָנגעמאַכט. דער קאַלך איז צערונען, די רויט־געפֿאַרבטע דעכער זענען ווייס געוואָרן און די ווייס־געקאַלכטע קוימענס — רויט געוואָרן.

דער „וואיט", דער „שרייבער" מיט אַלע „סטראַזשניקעס" און דער אַלטער מולאר האַרלינסקי, זענען אומגעלאָפֿן ווי פֿאַרסמטע, און גלייך האָט זיך צוטראָגן אַ באָפּעל, אַלע קוימענס נאָכאַמאָל איבערקאַלכן, מיט וואָפּנע, ריינע וואָפּנע, ניט מיט קיין קאַלך. עס איז געוואָרן אַ גרעגעריי אין מאַרק, מ׳האָט אויסגערופן אַז דינסטיק פרי, ניין אַזייגער, וועט „ער" אָנקומען. און יעדער איינער האָט דערציילט דעם אַנדערן, אַז ער וועט אַריין דורכן טויער, און מ׳וועט אים דאָרט מקבל פּנים זיין. נאָכן קבלת־פּנים, וועט ער דורכגיין די שטאָט ביזן „חראביע׳ס" הויף.

מאָנטיק פֿאַרנאַכט האָט דער „ראדזינער־וועג" געקאָכט ווי אין אַ קעסל. מ׳איז געגאַנגען און געלאָפֿן, פון טויער צום טויער, געטראָגן, געשלעפּט, סתם צוגעקוקט, געגעבן עצות. צוערשט האָט מען דעם טויער אַרומגעהילט מיט גרינע בייַמעלעך, אויף די בייַמעלעך — בלעטער, אויף די בלעטער — נאָדלען, אַרום די נאָדלען — נאָכאַמאָל גרינע צווייגעלעך, און צום סוף — אַ וועלט מיט בלומען, פֿאַפּירענע אין אַלע קאָליערן. גאַנץ הויך אויפן שפּיץ — אַ בילד פון דער „הייליקער מאַמע" מיט אַ „צלם". אין אַזוי האָט גאַנץ קאָצק זוכה געווען צו דערלעבן צו דעם גרויסן און הייליקן טאָג.

גאַנץ פרי האָט זיך פֿאַרזאַמלט דאָס גאַנצע שטעטעלע. פון ביידע זייטן שאָסיי זיך אויסגעשטעלט פון קליין ביז גרויס. פֿלוצלינג האָט זיך באַוויזן אַ שטויב,

הערצער האָבן אַנגעהויבן קלאַפן, מ׳האָט זיך אויסגעצויגן, געשטעלט אויף די שפּיץ פֿינגער, יעדער האָט געוואָלט זוכה זיין מיט זיינע אייגענע אויגן אים צו זען.

נעבן טויער זענען געשטאַנען די אַלטע גלחים מיט אַ יונג גלח׳ל, דער „וואיט״. דער „שרייבער״, און די „כלי־קודש״ אין שבת׳דיקע אַטלאַסענע קאַפּאָטעס, געהאַלטן דאָס קלענסטע ספר־תורה׳לע, און אַ טאַץ, וואו עס איז געלעגן אויף א אויסגעשפרייט ווייסינקע טישטוך, אַ שוואַרץ ברויטל, און זאַלץ־מעסטל זאַלץ.

מ׳האָט געזען פון ווייטן ווי מ׳בויגט זיך און מ׳דרייט זיך. פלוצלינג האָבן אַנגעהויבן רייטן זעלנער, און נאָך די רייטער איז געפאָרן אַ „קאטש״ מיט פיר פערד אין געשפאַן. אין דער „קאטש״ האָט מען געזען זיצן די „חראביע״, און נעבן איר עפעס אַ מאַן מיט אַ גראָבן בויך און אַ גרוי בערדעלע, און נאָך דעם „קאטש״ ווידער רייטער, און נאָך די רייטער — דאָס בינטל „כלי־קודש״ און נאָך זיי אַלע מענטשן, געגאַנגען און זיך געשטופט...

גייענדיק און שטופענדיק, איז געוואָרן אַ שטילע „מחלוקה״. אַ טייל האָבן געזאָגט, עס איז דער קאָצקער „חראביע״ קאטש, אַנדערע האָבן געזאָגט, עס איז דעם ראדזינער „פריץ״ קאטש. ס׳זענען אָבער געווען אַזעלכע וואָס זענען גרייט געווען צו שווערן אין טלית און קיטל, אַז די קאָטש איז אַ קייזערליכע קאטש, און ניטש קיין פריצישע.

מיט דער „מחלוקה״ איז מען אַנגעקומען ביז צום „הויף״. די קאטש איז אַריינגעפאָרן, דער אייזערנער טויער האָט זיך פאַרשלאָסן. מענטשן האָבן זיך אַנגעכאַפט אָן די קראַטן, גלייך ווי זיי וואָלטן געוואָלט זיך דורכשטופן, און אַ לאַנגע צייט געקוקט אין דעם געשיריענעם בוימער־וועג, וואו די קאטש איז געפאָרן, געפאָרן און פאַרשוואונדן.

דאָס שטעטל, האָט געוואָרט דינסטיק דעם גאַנצן טאָג, מיטוואָך און דאָנערשטיק. אַ טייל האָבן געזאָגט, אַז עס איז גאָר דער קיסר נישט געווען, און דער וואָס איז געווען, איז אויך שוין אַוועקגעפאָרן. אַנדערע ווידער האָבן געזאָגט, אַז עס איז יאָ געווען דער קיסר, און ער איז נאָך דאָ. אַ סימן אַז מ׳מאַכט „בעלער״ אין הויף. און וועו די בעלער וועלן זיך ענדיקן, דאַמאָלס וועט ער אַרויסקומען אויף דער שטאָט.

עס זענען געקומען רעגנס, האָבן די דעכער, די קוימענס געוואַשן, געשוועמט, זיי זענען אָבער ווי להכעיס רויטע און ווייסע געבליבן.

מ׳האָט אָפּגעלאָזט דעם קיסר, און אַנגעהויבן רעדן וועגן מאַנעוורעס, און רעדנדיק, האָט מען זיך אַ נעם געטון צו דער פושקע „תומכי־עניים״. זי האָט פאַמעלעך זיך אַנגעפילט, און זייער שנעל אויסגעלייזדיקט. יידן האָבן מיט „יראת־שמים״ פנימער געקוקט אין הימל, געהאָפט צום בורא, און געוואָרט אויף „נסים״.

אייגנאַל איז אַ פּאַרבלאָנדזשעטער זעלנער אַריינגעריטן אין קאָצקער מאַרק, און גלייך איז געוואָרן אַ געלויף פון אַלע גאַסן, מ׳איז אָבער שטיין געבליבן פון דער ווייטן, זיך געדרייט און געשמייכלט, ווי פאַרשעמטע חתן־כלה. פלוצלונג האָט ער אַרויסגענומען אַ לעדערנעם טאַש, פון איין זייט מיט אַ שויב, אונטער וועלכער ס׳איז געלעגן אַ פּאַפּיר. ווי ער האָט נאָר אָנגעהויבן קוקן דורך דער שויב אויפן פּאַפּיר, איז געוואָרן אַ גערעדעריי אַז דאָס איז אַ מאַפּע, אויף וועלכער עס איז אויסגעמאָלט די גאַנצע וועלט.

דער „עולם״ האָט ביסלעכווייז זיך צוגערוקט, וואָס אַמאָל נעהענטער און אָנגעהויבן אַריינלייגן אַן אויג. דער איינציקער וועלכער איז צוגעגאַנגען גאָנץ נאָענט, איז געווען הערשעלע „טאַק טאַטשנאָ״.

הערשעלע איז געווען אַ בן־יחיד, און צום „פריזיור״ זיכער געווען אַז ס׳וועט אים גילטן די „לעגאָטע״. איז ער אָבער געווען אַ „יונג מיט ביינער״, האָט מען אים גאָר אַן לאַנגע דיבורים צוגענומען, און גלייך אַוועקגעשיקט אין „פולק״. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ „סדרה״ מיט שרייבן ביטעס, חתמנען עדות, און די „ספר־אַוועס״ האָבן זיך אַוועקגעצויגן אַזוי לאַנג, ביז אונדזער הערשעלע איז ברוך־השם באַפרייט געוואָרן פון גוויישע הענט, און אַהיים געברענגט אַ וואָרט „טאַק טאַטשנאָ״. „חברה״ האָבן דאָס אויפגעכאַפּט, און דערביי איז ער פאַרבליבן ביז היינטיקן טאָג — „הערשעלע טאַק טאַטשנאָ״.

ערשעלע איז אַריין מיט אויגן אין דער שויב און אַ געשריי געטון: „יידן, אירווילט זען? אָט איז קאָצק״. ס׳איז געוואָרן אַ געשטופּ, אַלע זענען מיט אַ ברעג צוגעלאָפּן, אָבער גלייך שטיין געבליבן און אָנגעהויבן מורמלען ווי ברוגזע: „אויך מיר אַ מאַפּע צום טיש, ס׳איז לא היה ולא נברא, נישט געשטויגן נישט געפלויגן, גרויס ווי אַ פלוי און גיי גלויב אַז דאָס איז קאָצק״.

דער זעלנער האָט עפּעס איבערגערעדט מיט הערשעלען, זיך געלאַזט גיין, און דער גאַנצער „עולם״ נאָך זיי, און כסדר געשיט מיט פראַגן. איינער האָט געשריגן: „הערשעלע פון וואַנען קומט ער״, דער צווייטער: „הערשעלע וואו פאַרט ער״, „ווי הייסט ער״. דער זעלנער איז צו צום בראַנפֿ מאַנאַפּאָל, געקויפט אַ „פערציקסטל״, מיט איין קלאַפּ אויף דער „דלאָניע״ איז דער קאָרק אַרויסגעשפרונגען, ער האָט דאָס, ווי דער שטייגער, איבערגעדרייט מיט דער בריטער זייט אַרויף און אָנגעהויבן אַריינגיסן. פלוצלונג האָט איינער אַזאָג געטון: „וואָס זאָגט איר נישט צו דעם, ער האָט אַפילו קיין „לחיים״ נישט געזאָגט״. „לחיים״? ער האָט אַפילו קיין „שהכל״ נישט געמאַכט״ — האָט אַ צווייטער אונטערגעכאַפּט. נאָך דער „כוסה״ איז דער זעלנער אַרויף אויפן פערד, אַ מאָך געטון מיט

די פּיס, דאָס פערד האָט אַ בריקע געטון און פערשוואונדן, איבערלאָזנדיק אַ שטויב וועלכער האָט כמעט דעם גאַנצן „עולם" אַרומגעהילט.

אין בית־המדרש ביי „מנחה" און „מעריב" האָט געקאָכט אויף טיש און אויף ביינק. דער „קאָכלעפל" איז געווען „טאַק טאָטשנאָ". ער האָט אַליין געהערט פון זעלנער, אַז ס'וועלן זיין גרויסע מאַנעווערס. די מאַנעווערע וועט זיך אָנהויבן ביי די לובלינער בערג, אַדורכציען די פערליווער יעזשאָרע, ביז צום דעמבלינער פעסטונג, און ביי אונז אין קאָצק וועט זיין דער שטאַבס־קאָפּיטאַן. און ווען אַ פאַרחלומטער מעל־סוחר האָט פלוצלונג אַ פרעג געטון: „זאָגט מיר, איך בעט אייך, ווי לאַנג קאָן אַזאַ אומגליק געדויערן?" האָט מעכעלע „געזעראַל" אַ לאַך געטון און געזאָגט: „אומגליק? הלואי אַזעלכע אומגליקן אויפן גאַנצן פאָלק ישראל, שוטה, פון אַזעלכע אומגליקן ווערן יידן נתעשר!" און אָנגעהויבן דערציילן ער האָט אַמאָל געקאָכט צוויי ברידער, שוסטער זענען זיי געווען, לאַטוטניקעס, האָבן אין דער יאַפאַנישער מלחמה אָנגעהויבן צושטעלן שטיוול, זענען זיי געוואָרן מיליאָנערן, די גרעסטע „פאָדריאָטשיקעס", און אַזוי איז געווען מיט בעקער אוך מיט שנייידער. גלייך האָט זיך געפונען אַן עדות, וועלכער האָט אַליין געזען מיט זיינע אייגענע אויגן, ווי דער זעלנער האָט געזומען בא זעלדע דער בייגל־בעקערן אַ זעמל, האָט געגעבן אַ זילבערנם רובל און האָט בשום אופן קיין רעשט נישט געוואָלט נעמען.

און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אַ „מאַנעווערניש", מ'האָט געציילט טעג, דערנאָך וואָכן, עס זענען ברוך־השם געוואָרן חדשים, און גאָט האָט געהאָלפן.

אין אַ פרימאָרגן, ווען קאָצק האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט מען געזען צוויי זעלנער שטיין אויפן גלאָק, פון דער קאָצקער „תפלה" — איינער קוקט מיט אַ שפּאָקטיוו, און דער צווייטער רעדט אַריין עפעס אין אַ קעסטעלע. איז גלייך געוואָרן אַ גערעדעריי אין מאָרק, אַז דאָס איז די מאַנעווערע.

בעקערס זענען געשטאַנען גרייט מיט די „ראָשטשינעס", אין אַלע זייטן געקוקט, אַ טייל האָבן געזאָגט, אַז די מאַנעווערע וועמ אָנקומען פון דאָנען, אַ טייל האָבן געזאָגט — פון דאָרטן. נאָכמיטאָג האָט זיך דערהערט אַ שאָס, האָבן אַלע ווי מיט איין קול אַ געשריי געטון: „זי קומט!". דערנאָך האָט זיך דערהערט אַ וווייטערער שאָס, האָט מעכעלע „געזעראַל" גלייך דערקלערט, אַז מ'שטויסט אים אַפּ — דעם שונא. און אַזוי האָט מען אים „געשטופּט" און „געשטויסן", ביז די צוויי זעלנער זענען אַראָפּ פון גלאָק, אָנגעהויבן צוזאַמענוויקלען שוואַרצן דראָט, און ווי פון אַ שריפּה אַנטלאָפן געוואָרן.

אין שטעטל איז געוואָרן אַ קרעכצעניש, מ'האָט געפילט ווי אַלע זיסע חלו־

מות זענען נעביך צוגעבונדן, אוּן ווען דער „עולם" איז געגאַנגען נאָך „מעריב" אַהיים, איז אים אַנטקעגן געקומען די אַרמיי.

אַ גאַנצע נאַכט זענען געריטן אוּן געפאָרן האַרמאַטן, קוילן אוּן ווּעגער פּוּן וועלכע ס׳איז געגאַנגען אַ רויך. עס פלעגט אויף אַ פאָר מינוט אויפהערן, אוּן גלייך ווידער אָנהויבן. די קינדער איז גאָר קיין ספק נישט געווען, אַז דער קיסר איז דער שטאַרקסטער אויף דער גאַנצער וועלט. נאָר ווען די „גרויסע" האָבן אָנגעהויבן אַרײַנצוגיין אין התפעלות, אוּן שרייען — „רבונו של עולם, אוּן דאָס אַלץ געהערט צו איין מענטש? צו איין קיסר?" — האָט זיך מעכטיג צולאַכט אוּן געזאָגט: — „נאַראָנים, דאָס וואָס איר זעט דאָ, איז ווי אַ טראָפּן אין ים, אַקעגן דעם וואָס איך האָב געזען אין דער יאַפּאַנישער מלחמה, אין פּאָרט־אַרטור", „גלויבט מיר, ווען נישט דאָס וואָס סטעסעל האָט פאַר צוויי פעסלעך גאָלד אַוועקגעגעבן די שליסלען פּוּן פעסטונג, וואָלטן מיר זיי מיט די היטלען פאַרשטיינערט". מעכטיג איז אַווייליע שטיל געבליבן, אַ טראַכט געטון אוּן ווייטער געזאָגט: — „לויט ווי איך זע זיי „אָפּציען", איז ביי מיר גאָר קיין ספק נישט אַז עס וועט זיין אַ מלחמה, אוּן דווקא אַ גרויסע מלחמה".

דאָס מאָל האָט קיינער די העזה נישט געהאַט אַרויסצורעדן אַ וואָרט. ביי אַלעמען האָבן זיך געעפנט די מיילער, אויסגעגלאָצט די אויגן, שטיין געבליבן דערשראָקענע, גלייך ווי מ׳וואָלט דערהערט אַ שרעקליכע בשורה.

א גלגול

אַ זומער טאָג. די זון וואַרעמט צנועה׳דיק. בלאַסע געזיכטער דורך צעריסענע וואָלקן לעכער; ריחות פון נאַר וואָס געשניטענעם היי אויף די לאָנקעס רייסן זיך דורך גויישע געסלעך אין שטעטל אַריין.

אַ שייגעץ מיט אַ קאָפּ פלאַקס־האָר וועלכע שפילן זיך שטיפעריש איבערן גויישן פנים, פירט באַרוועס מיט אַ הפקרדיק׳ן פייפן, האַלב גרינע נישט באַפליגלטע געזעלעך פאַשען אויף די לאָנקעס האַרט ביים טייך.

קרעמער און קרעמערקעס קוקן פאַרשמאַכטע אין לערן מאַרק אַריין. אין אַלערע רוהיקייט איז אויך געהילט די פעלטיכעס אכסניה הויז, וואָס איז מיט חשיבות צעשפרייט אין דער בריט, אויך אין דער טיף.

נישט דאָ איצט אין דער אכסניה דער דאָרער רעוויזאָר אין רוסישן היטל, מיט אַ גרין פּאָס פּאָלירטע גרויסע דענקע, וועלכער עסט זיסע מאַנדלען און וואַרפט ביטערע שרעקן אויף די האַלב ליידיקע קרעמלעך.

נישטאָ דער סוביעקט מיט כיטרע אייגעלאַך, געפוצט אין שוואַרץ פון דעם האַרטען הוט ביז די לאַק שיך מיט די הויכע קנאַפּל, וועלכער פלעגט קומען צו יואל קרייצמאַנען, אַ גרויסער סוחר, אַ קליין באַ׳חנ׳ט יידל, מיט אויגן וועלכע זאָגן עדות אויף חכמה צו פירן אַ בריט הויז און אויך דאָס שטעטל אַלס דאָזער. יואל איז אַ ירא שמים, ער איז אָבער עולם הזה אויך נישט מבטל; דאָוונט אין קאָצקער שטיבל, און איז קיין קאָצקער חסיד. אָבער גאָנץ אָפט, פאַרבעט ער דאָס שטיבל צו זיך אויף קידוש. די יואל׳כע, טראָגט אַ שייטל, רעט מיט אַ סגול און מאַכט ליטווישע מאכלים, איז מכבד מיט צנועה׳שע וואַרעמקייט די שטיבל יידן פון איר בריה׳שקייט, און יואל קוועלט פון נחת. מיט אַ שמייכל אויף די ליפן, וועלכע זענען פון וואָנסעס באַדעקט, פלעגט ער קוקן אויף די אורחים וואָס לעקן די פינגער און פאַרטרינקן מיט ניינציקער שפירט.

ס׳איז אויך איצט נישטאָ דאָ דער רייזענדער מיט אַ ספק גוייש פנים, וואָס רעט נאָר גוייש, רויכערט „גאַבינעט" ציגאַרעטן, און איז זיך שטאַרק מטפל אין די בלאָנדע וואָנסעס. ער פלעגט קומען צו ישראל מענדלען. אַ ערנסטער איד, אַ ערנסטער סוחר, (זיין שטערן קנייטשט זיך פון ביידע). אויסער די שפייכלערס, וואָלגערט זיך סחורה הינטער די פיס, — גאָנץ אָפט אויך אויף די בעטן.

גערוט האָט ישראל מענדל נאָר ביי אַ גלעזל טיי, וואָס איז געווען בשפע אויף פאַר אורחים, גיטל פלעגט שעמעווידיק ברענגען פאַר די געסט צום צובייסן —

שטראָדל און אַנדערע זיסקייטן, — און האַרציג בעטן מ׳זאָל טועם זיין.

די קינדער פלעגן שמועסן, שמייכלענדיק מיט דעם רייזענדן, און טראַכטן דערבייַ: אַ מיאוסער מגולה, און דאָן אים אַוועקפירן ביז די פעלטיכעס אכסניה באַנק.

אָט אויף די באַנק וואָס איז האַרט נעבעז פאַרמאַכטן האָלץ טויער, זיצן איצט האָלב שלאָפנדיק זעליג און גדליה טרעגער. אלי בּא מיט אַ קאָפּ ווי אַ קרומער פיטם פון אַ מגושמדיקן אתרוג, שטייט ווי אַ האָלב אָפּגעשניטענער דעמב אָנגעשפּאַרט אָן דער וואָנט און געגעצט מיט אָן עכאָ איבערן גאָנצן מאַרק. אַ דרימלענדע מידקייט באַהערשט דאָס שטעטל ווי פּאַר אַ זומער רעגן, אָדער אַ געוויטער. די איינציקע באַשעפענישן אין דעם גרויסן פּירקאָנט־מאַרק איז פלוצים אַ גראַציעז שוואַרצער אָטלאָס־קאָזשאָל. צווישן די סמנים פון הערנער פאָלט אים אַ טשופרינע ביז די אויגן, וואָס טוישן די פאַרבן לויט דעם קאָזשאָלס שטימונג.

קיינער האָט נישט געוואוסט, און ווייס נישט עד היום, פון וואָנען קומט ער און וועמען געהערט ער. שפּעטער האָבן מענטשן געזעט, אַז ער שטאַמט פון שיעלע קצב. שיעלע האָט ווייניק סימנים פון אַ קצב; בלאָס ווי אַ פרוש, מאָגער ווי אַ בעל תשובה, האָט ער אויך נישט דעם מענה לשון פון אַ קצב. דער איינציקער קצב־סימן איז דער ריח, אַ ריח פון אָלט פלייש. אָט דער שיעלע דאַרף נישט דעם קאָזשיאָל, ער איז אַ בכור אָן אַ מום. און ווער קאָן דאָס מאַכן אַ מום אין אַ לעבעדיג באַשעפענישן?

ווי עס זאָל נישט זיין, איינס האָט מען געזען באַשיינפערלעך, אַז ער איז נישט סתם פשוט אַ קאָזשאָל; זיכער אַ גילגול, ווער ווייס וואָס פאַר אַ נשמה...

נאָך דעם אַרומקוקן זיך, מאַרשירט דער קאָזשאָל מיט רוהיקע טריט ביז צו דער יאַטקע גאַס, וואו האָלב טרוקענע, האָלב שמאַלציקע זיצערקעס זיצן בייַ קיישלעך מיט גרינס, האָלב פּריש, האָלב פאַרווינדלט. ס׳זיצן דאָרט אויך די באָטשאַנעס וועלכע האָלטן סעדער ביים גלח, אויך ביים פריץ, שלאָפן אין די סעדער אָן פּחד ביז די סליחות נעכט.

מיט גוטע גרינע אויגן קוקט אָן זייטיק דער קאָזשאָל די זיצערקעס. ער דערענטערט זיך צו אַ קיישל מיט מערן, ציט איינעם פאַר די בלעטער אַרויס, ווי אַ מזל צעטל — אַ פאַפאַגאַי אויף אַ קאַטאַרינקע. די זיצערקע, כמעט מיט האָלבן פּחד פרעגט דער שכנה: וואָס זאָגסט דו נישט דערצו? געענדיקט מיט דעם מער גלייכט דער קאָזשאָל דעם האָלז אויס, פאַרקאָטשעט די אויבערשטע ליפּ צום פילן וואָס טוט זיך ווייטער פון דאָנען. מיט געצייילטע טריט, און זיכערקייט פון אַ בכור גייט ער איבער דער לענג פון די יאַטקע גאַס, ביז ער קומט אין שול גאַס, וואו עס ליגן קלעצער מיט פרישע ליקע (מאכל מלכים פאַר ציגן). פון ווייטן הָאָט ער שוין געזעט זיין ספּעציפישע קאָזשאָל שפּראַך: ב־ל־וו... געדרייט זיך דריי פיר

מאָל אַרום די קלעצער, ביז די ציגן וואָס האָבן זיך פרעסעריש מיט די ליקע געקוויקט זענען פאַרשוואונדן. מיט די צונג צווישן די ליפן האָט דער קאָזשאָל ממש געשמייכלט... מיט געלע האָלב אָפענע אויגן נאָכגעקוקט, ביז די ציגן זענען אין אונטערגעסלעך פאַרשוואונדן, און דאָן טועם געווען דעם טעם פון ליקע, ביים עסן יעדעס מאָל זייטיק געקוקט און געמאַכט הפסקות, ווי ער איז מיט זיך נישט צופרידן: ער איז חלילה קיין זולל וסובא! נאָך דעם, ווי פון אַ האָנט געפירט, איז ער לאַנגזאַם אַוועק אין רבינס גאָס, גלייך אַריין אין אברהמ׳לע עלקעס לאָנגן פאַדערהויז, לייגט די פיס הינטער זיך, גלייכט אויס דעם לאָנגן האָלז מיט דער ערד און מען הערט ווי ס׳זיפצט פון אים אַרויס. אום נישט צו שרעקן די קינדער — קוקט ער דאָס מאָל מיט ווייסע אויגן און זאָגט דערבייַ: מ־ל־וו... מ׳גייט רוהיק דעם קאַרידאָר פאַרבייַ, אָבער די לעצטע טריט ביז די טיר לויפט מען און מ׳פאַלט אין איר אַריין — ווער ווייס, אפשר ציט מען פאַר די פאָלעס... מ׳זעט געגנוג סימנים אַז ער איז ניט סתם אַ קאָזשאָל, מ׳זעט דאָך בפירוש ווי ער שמייכלט, און אָט וויל ער גאָר חזק מאַכן... אין אָפענע טירן, אָדער פענסטער, וועלכע וועלן פון שוועדע דעכער צו דער ערד געדריקט, שטעקט דער קאָזשאָל מיט גוטע גרינע אויגן דעם קאָפּ טיף אַריין, ביז מ׳שרייט מיט פחד: אַ קאָזאַ! ציט ער דאָן פויל דעם קאָפּ אַרויס, און זאָגט: מ־ל־וו... דאָס זאָל הייסן: וואָס שרעקט איר זיך? ביי לייביש דעם חזנ׳ס קרעמל, קערט ער אום דאָס טראָן בלעכעל אויף די שוועל — פון וואָס מען מאַכט וויייך שטיוול ערב שבת. לייבישעס טעכטער ווי צוויי זאַפטיקע מאַראַנצן, מיט צעפּ ביז די אונטערטייל, פאַרשטעקן זיך און מורמלען: — זאָל ער זיין אַ כפּרה פאַר אונז אַלע...

אויף דער שוואַרצער יוכבד קוקט דער קאָזשאָל בייזלעך, און זי גייט פון די שוועל אַרונטער טיפער אין קרעמל אַריין. דער קאָזשאָל, ווי צום פאַרשטעלן זיך, שטעקט דעם קאָפּ אין אַ זאַק מעל אַריין, ציט אַרויס אַ ווייסע באָרד, מיט גלעלע אויגן קוקט ער אויף יוכבד׳ן און צעבלוזט אַ פול מויל מיט מעל. יוכבד׳ל זאָגט צו זיך: אויף מיינע שונאימ׳ס קעפּ! און שפּייט אויס דריי מאָל.

מ׳זעט אויך ווי ער וויל וועמען אויספרובן: אָט דערנענטערט ער זיך לאַנג־זם צו אַ קיישל עפּל פון די באָטשאַנעס, וועלכע זענען אַן שדים פחד, וען זיי שלאָפן נעכט אין גוויישע סעדער צו היטן די שוויר מיט פרוכט באַלאַסטענע בוימער. דער קאָזשאָל נעמט אַ רונדן עפּל וואָס איז שוויר אַראָפּ צו שלינגען. מענדל באָטשען, נישט ווי די זיצערקע, כאַפּט דעם קאָזשאָל אַרום האַלדז, נעמט אים דעם ביסן פון מויל אַרויס. דער קאָזשאָל קוקט אים פאַרדריסלעך אָן. ב־ל־וו — און גייט מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ אַוועק. ביי נאָכט — אַ שדים האָגעל, אַ שטורם רייסט האָלב פרוכט פון די בוימער אַרונטער, און די וואָס בלייבן אויף די בוימער ווערן פון האָגעל באַשעדיקט.

צומאַרגנס גייט דער קאָזשאָל מיט זייטיקע בליקן פאַרביי. מענדל באָטשאָן איז אַוועק פון די קיישלעך עפּל און וואַרט דער קאָזשאָל זאָל וואָס נעמען. דער קאָזשאָל זיפּצט ווי אַ זינדיקער מענטש און גייט צום געוועלב פון אברהמ׳לע עלקעס, שטעלט צוויי פּיס אויפן טרעפּל און זאָגט: מ־ל־ו. עלקע האָט אים פאַר־ שטאַנען, מיט אַ פּנים פון צנועה׳שע גוטקייט, וואָס שמייכלט נאָר (אָבער לאַכט נישט צוליב צניעות). אין אַ ציפּעק פון שוואַרצן דאַנטעל מיט פאַרביקן טאַפּט געפּוצט, אַ פאַרטוך וואָס אַרום דעם שוואַרצן זשאַקעט געבונדן, אַ סגולה קעגן נישט גוטע (דינט אויך צו ברענגען קאַרטאָפל פון קעלער פאַר אָרעמע לייט), זעט אָן רחל פלאָג זאָל קריגן אין דער פרי אַ גלעזל ציקאָריע און אַ הייסן טעלער גריץ צו מאָלצייט. איצט זוכט זי עסן פאַר דעם קאָזשאָל, און זאָגט גוטמוטיק צו אברהמ׳עלן: מי יודע וואָס פאַר אַ נשמה דאָס איז...

חנה יצחק שראל׳ס, אַן אשת חיל אין אַ קאָקסעל נאָענט צום שטערן, צופרידן מיט זיך, פון איר מאַן וועלכער זיצט ביים געוועלב טיש מיט אַ גראָ פיין צוקעמטע באָרד, קוקט מיט בעל הבית׳שע חשיבות אויף איר טאַקע, אויף חנה׳ן, וועלכע האָט אים אויפגעשטעלט אַ דור פון קינדער, וואָס ס׳איז זיך נישט צו שעמען; דוד — אויסער אַ בלאַט גמרא פאַרטיפט זיך שבת אין אַביסל זוהר; ראובן — איז שוין אַ שטיקל מפונק, זאָרגט פאַר גלאַנציקע שטיוול, אַ גוט געפּרעסט העמד, און טראָגט אַ סאַקל אויף דעם כאַלאַטל. גייט אין קאָצקער שטיבל און אויפן אויער זאָגט מען — ער גייט אויך מיט מיידלעך... מ׳ווייס אַז ער איז אויך אַ גבור; ער הייבט אַ באַנק אין שטיבל אויף מיט איין האַנט... בעריש טראָגט צוויי עמער וואַסער פון רבינ׳ס ברונען נישט אָפשטעלנדיק זיך.

חנה וואָרט אָפ דעם קאָזשאָל פאַר דעם געוועלב מיט אַ שיסל פון שבת צוריק געבליבענעם טשאָלנט. מיט זיכערע הענט טראָגט זי די שיסל ביז צום מויל פון קאָזשאָל צו, וועלכער קוקט אויף איר ערנסט.

טובה׳לע טשאַרניאַק, ווי מיט פחד וועט דער קאָזשאָל שטעלט זיך ברייט פאַר די טיר און קוקט זייטיק אין געוועלבל אַריין, — לויפט מיט שנעלע טריט הינטער דעם פאָרהענגל וואָס פאַרטיילט דאָס געוועלב, שטעלט אַ טעפּל מיט פאַרטיק עסן פאַר די שוועל אַוועק און דערווייטערט זיך באַלד מיט הינטער טריט. נישט ביי יעדן עסט ער, און נישט אין יעדן געסל קומט ער; ווען ער קומט שוין אַמאָל אין אַ הינטער געסל וואו ציגן זענען מעלה גרה די שוין לאַנג אָפּגעגעסענע קאַרטאָפל שאָלן, איז עס אין דער צייט פון גליסטן, וועט ציגן גליסטן זיך ציגלען, אויך דאָן לויפט ער נישט ווי אַ בעל תאווה, ווי דער שטייגער ביי ציגן.

ער דערווייטערט זיך מיט בייזע רויטע אויגן פון שטיפעריש חוצפה׳דיקע ציגן. מיט לאַנגזאַמע טריט דערנענטערט ער זיך צו אַ שוועכע צדקניות מיט אַ בכבוד׳ן אייטער, וואָס זאָגט עדות אויף פיינע דורות. די בכבוד׳טע ציג קוקט אים

אָן הכנעה׳דיק מיט פרומע ווייסע אויגן און ער רוימט איר אין אויער אַריין: מ־ל־וו. די ציג טוט אים צו ליב, אפשר אויך פאַר דרך־ארץ...

און דאָן גייט דער קאָזשאָל צוריק, רעדענדיק צו זיך ב־ל־וו, ב־ל־וו...

די שכנים פון שול, וואָס שטייט ביים וועג וועלכער פירט צום בית הקברות, אין וועלכער אַ טייל שייבלעך אין די לאַנגע שול־פענסטער זענען פון אַ געהיימער האַנט אויסגעבראָכן, און פייגל פליען דורך זיי אַריין און צוויטשערן אַ תפילה אויס, די נשמות וואָס טובלען זיך אין מקוה, וועלכע איז נישט ווייט פון שול, שוועבן אויך דורך די שויבן־לעכער און דורך דעם גרויסן שליסל־לאָך אין שול אַריין וועגן תיקון — אָט די שכנים ווייסן צו דערציילן, אַז ווען זיי הערן שטיל די נשמות פליס־טערן, זענען זיי בפירוש ווי דער קאָזשאָל ליגט כמעט האַלב פאַרחלש׳ט ביים דעם איינגאַנג אין וויבער שול און מורמלט. בפרט ווען ס׳שטעלט זיך אָפּ אַ לויה ביי די שול, אום צו בעטן דעם בר מינן מחילה, זענען זיי, ווי דער קאָזשאָל שטייט ביי די שול הינטער וואַנד און קוקט אין דער וויטער וויטקייט, וואו עס ציען זיך ווי שאָטן די לויהּ מענטשן צווישן לאַנג יאָריקע בוימער, דאָרט אויפן זאַמד וועג וואָס פירט אויף דעם עולם האמת.

שבת, אין לאַנגן פאָדערהויז, ווען חברה תהילים קומען דאָוונענען אין גרויסן צימער פון אברהמע׳לע עלקעס, זעט מען באַשיינפערלעך ווי דער קאָזשאָל ליגט מיט פאַרמאַכטע אויגן און די אויערן באַוועגן זיך ווען חיים רימאַרזש זינגט אל מסתתר — מ׳הערט אים כמעט זיפצן...

אלי בא, ווי דער קאָזשאָל: מען ווייס נישט פון וואַנען קומט ער, וועמען געהערט ער — זיין גבורה איז אַ רעטעניש. אָט דעם אלי בא גענעלט עפּעס נישט וועג דער קאָזשאָל קוקט אויף אים מיט געלע ליצנות אויגן. אין איינעם אַ מאָרגן, וועג אלי בא האָט אָפּגעגעסן מאָטל־יודל׳ס אַלט געבאַקענע פלעצל, מיט גיטל רויזעס צוויי ווידעלעך הערינג, קלאָפּט ער אָן די הענד, ווי אַ האָן די פליגל פאַר אַ קוראַזשירטע טעטיקייט, און זאָגט צו זעליג און גדליה טרעגער, אַז ער קען דעם קאָזשאָל, וועלכער באַווייזט זיך דאָן אויפן מאַרק, מיט אַ בלאָז אומווארפן.

דער קאָזשאָל קוקט שעלמיש צו אלי בא ווי אים צו רייצן. זעליג, מיט מעל סימנים ביז דעם געוועזענעם סאָמעט היטל, פאַרשטעקט די פאָלעס טיף אין לעדער גאַרטל, ציט מיט די רעכטע האַנט די בארד אָפּ, און באַקומט אַ פנים פון אַ באַוואַק־סענעם רעטעך. גדליה, ווי אַ שלאָסעמעם, אין אַ פאַרקירצטע מאַרינאַרקע פון אַ באַלעבאַטיש כאַלאַטל, אויף די הויזן זשאַווער סימנים פון הערינג רייפן. ביידע וואַרטן אויף די געשעעניש. דער קאָזשאָל וואַרט ווי אָקס אויף די אַרעמע קעגן טאַרעאַדאָר, דעם האָלז פעסט אויסגעצויגן, מיט אויגן וואָס וואַרפן פייער, האַלב געשלאָסענע.

אלי בא, מיט אויגן וואָס זענען כמעט נישט, פאַרקערעוועט זיך צו דער זייט

פונ׳ם קאָזשאָל, בויגט זיך האַלב איין, און מיט׳ן גאַנצן אָטעם גיט ער אַ בלאָז אויף דעם קאָזשאָל. דער קאָזשאָל דרייט אום דעם אויסגעצויגענעם האַלז, מיט דעם קאָפּ אַ שטויס אין אלי באַ׳ס הינטערטייל, און אָט ליגט אלי באַ ווי אַ דעמב אויפן זאַמד. זעליג רוימט איין גדליה׳ן: אלי האָט ניסים וואָס דער קאָזשאָל האָט ניט קיין הערנער...

מיט ריטמישע נצחון טריט, מאַרשירט דער קאָזשאָל ביז צום רבי׳נס גאַס וואו קינדער שטייען לאַכענדיק. דער קאָזשאָל דערנענטערט זיך צו זיי, מ׳זאָל אויף אים רייטן — כמעט ער בעט זיך, אַ קינד זאָל אויף אים רייטן.

אלי באַ פאַרשטעקט זיך אין געוועלב פון דודל ליכטציער. אַ ברייטער ייד, מיט אַ ברייט געל־גראָע באָרד, מיט אַ ברייטן טלית־קטן וואָס שיינט אַרויס פון אָפּענעם כאַלאַטל, אַ ברייטע קראָם מיט ברייטע טישן, וואָס נוצן אויף צו כאָפּן אַ דרימל אויף זיי אין אַ זומער טאָג.

שמחה ברוך יענקל׳ס שטייט געראַיצט האַרט נעבן קאָזשאָל, און אָט זיצט ער שוין אויף אים רייטענדיק, די בלאָנדע פיאות שוועבן אין דער לופטן וווייטער פון פנים אַוועק, דאָס כאַלאַטל ווי אַ רוימישע טאָגע פאַרדעקט דעם הינטערטייל פון קאָזשאָל, און שמחה רייט... רבקה ברוך יענקל׳ס דערפילט די סכנה פון איר זון, כאָפּט זי אַראָפּ מיט מסירות נפש שמחה׳ן פון קאָזשאָל: ווער וויס וואו ער קען אים פאַרטראָגן? דאָס מאָל מיט כעס לויפט דער קאָזשאָל מיט גליענד רויטע אויגן איבער די לענג פון רבי׳נס גאס ביז די רייטשיל און צוריק אין עלקע אברהמ׳עלס פאַרהויז. פאַרלייגט די פיס, סאָפּעט שווער, קרעכצט כמעט.

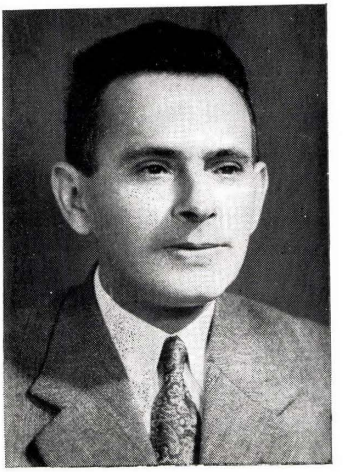
דער קאָזשאָל איז פאַרשוואונדן מ׳ווייס נישט וואו אַהין, ווער וויס צי ער האָט זוכה געווען צו אַ תיקון דורך אַ ברכה.

אלי באַ איז נעלם געוואָרן מ׳ווייסט נישט וואו, ווער וויס צי ער איז געקומען צו קבר ישראל.

משה פרידמן (תל-אביב)

תמורות בקוצק

(קטעי זכרונות)

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם חל שנוי יסודי ומהותי בחיים החברתיים, תרבותיים ופוליטיים שבעיר קוצק, שנתן אותותיו גם בשנוי צורת החיים גופה.

קוצק כמבצר החסידות וה„שטיבלעך" למיניהם ובמיוחד חצרו של רבי מנדלי — כבר היתה בימינו, במידה ידועה, אגדה. מפי אבותינו שמענו סיפורים ומימרות על אותו עולם שכולו טוב, שהיה קיים בעבר, על אותות ומופתים, נסים ונפלאות שהיו לפנים... אך בימינו כבר לא שררה הארמוניה כזו בעיר. הציונות — שנתפס לה אמנם קומץ קטן של בני העיר אך שמרו עליה בנאמנות ובמסירות בתנאי מחתרת — פגמה באוירה המסורתית והמקובלת מדורות וגרמה לויכוחים סוערים בבתי התפילה ובכל המקומות הצבוריים, לפילוג, מרירות ורדיפות מצד החלק הקנאי, ששלל כל סטיה ימינה או שמאלה מהמסורת. קשה היה מאבקם של הבודדים והמועטים נגד המקובל והנהוג מדורות — אך, אף על פי כן, נמשך בהתמדה ובעקשנות.

*

מימי ילדותי נשארו לי זכרונות עטופי ערפל כחלום רחוק, החרותים עמוק בנפשי ומעוררים בי עד היום געגועים וכיסופים על הטוב והרע שהיה בהם.

זוכר אני כיצד אנו יושבים ששה נערים ולומדים עם הרבי ב„חדר". הגמרות פתוחות ואנו חוזרים באופן מיכאני על התוכן בקול רם כבמקהלה; הרבי מציג „קושיא" ועל התלמיד לתרצה. אחרי כמה שעות לימודים מרים הרבי ראשו כאלו התעורר משינה עמוקה ושואל אותי: מה השעה? מבלי להסתכל בשעון, עניתי ששעת הצהריים הגיעה — כי לרגע זה הלא התפללנו במשך שעות הלימוד החדגווני, מה גם שהנוצרים נראו חוזרים מכנסייתם („טומאה" בלשוננו) ונשותיהם כבר נכנסו לאשת הרבי לקנות את המטפחות הצבעוניות ומצרכים אחרים תמורת חמאה וביצים. אך הרבי קם ולקח מהפנה את מטאטא הזרדים והכני בכל חלקי גופי,

בהשאירו סימנים אדומים וכחולים בידי ובפני. לא הועילה התערבותה של אשת הרבי — המטאטא עשה את שלו. לבסוף התיישב הרבי מולי ובנושמו בכבידות פנה לתלמידים: ראיתם גוי שכזה, אינו יודע אפילו לדבר כמו שצריך — אומרים: הם יוצאים מהאורווה, גוי גמור שכמותך!

הייפלא שקנאתי כל־כך בילדים בני־המזל שזכו ללמוד בבית הספר העברי שנפתח בעירנו? צעיר הייתי למדי, אך צערי היה רב שלא יכולתי לבקר בין כתליו. אותה חצר רחבת־ידים ויפה המקושטת דשאים ופרחים ריחניים בצדי השבילים המרובים, ילדים השרים שירים עבריים, משחקים, צוחקים ונושמים אויר צח — כמה זר היה בית־הספר העברי לנוף ולמציאות הקוצקאית דאז.

רוחות חדשות התחילו מנשבות בין כותלי קוצק. מסיבות, הצגות, ספריה — ואפילו מקהלה כבר קיימת בעיר. זכורני כיצד היינו עומדים בערבים ומקשיבים לחזרות המקהלה, ששירתה נישאה בשקט הלילי בחוצות קוצק. המקהלה שאורגנה ושרה בניצוחו של יעקב הערץ — השתתפו בה בחורים ובחורות יחד, ולא היה זה דבר של מה בכך בימים ההם... נרכשו הספרים הראשונים ונפתחו חדרי קריאה, שמהם שאבו צעירי העיר את ידיעותיהם על העולם הגדול, זה שקוצק התבצרה והסתגרה מפני השפעתו ה„עויינת". הצמאון לספר גבר על הסכנה שהיתה כרוכה בכך, שכן המעיין בספרים „פסולים" היה מסכן את עתידו... בהמשך הזמן הוקמה הספריה העממית ע"ש י. ל. פרץ וכל זה בהתמסרות ובעמלם של יחידים. נוסף לכך

מסיבה לפוּעלות הספרייה בקוצק — אַ באַנקעט בייַ דער עפענונג פון דיַ יידישע ביבליאָטעק

התקיימו הצגות תיאטרליות ע"י כוחות עצמיים בהדרכת מונצרז' וזיגלמן, שלא חסכו מזמנם והפקירו פרנסתם ובלבד לשפר וללטש את ההופעה של החובבים הקוצקאים.

*

ב„מזל" מיוחד נתברכה עירנו קוצק: בכל מלחמה ומרידה היא נתונה באמצע. מסורת היא בידי התושבים עוד מימי מרד הפולנים, כשברק יוסלביץ' נפל כגבור בתוכה.

זוכר אני שבאחד הימים בשנת 1918 עלה הזקיף על מגדל הכנסיה ומשם בישר על התקרבות הבולשביקים לעבר עירנו. אותו ערב כבר הדהדו בעיר רעמי התותחים והקרבות התנהלו ממש בתוך העיר. כמה ימים עבר השלטון מיד ליד, והמחסור והרעב הציקו לתושבים. ילדים הייגו אז ומשוטטים בשדות ובגני הירק לחפש אחר ירק שלא נקטף או תפו"א שנשאר בשדה. לא אחת ספגנו מכות נאמנות כשנתפסנו ע"י האכר או בעלי הגנים.

ההתרוששות בעיר היתה כללית — ורכוש היהודים, כרגיל בימי אנדרלמוסיה, נעשה הפקר. נוצרי העיר ואכרי הסביבה שלחו ידם בביזה בחנויות היהודים. אף אלה שהצליחו למכור את הסחורות לצבא הרוסי שהיה קונה מכל הבא ביד נמצאו מרומים לאחר כמה ימים, הואיל ולכסף לא היה כל ערך — מלבד כמזכרת לימים עברו...

*

תעשייה לא היתה קיימת בקוצק — במה איפוא עסק הנוער באותם הימים? בני האמידים היו „הולכים בטל" עד הנשואין, כרגיל, ובני העניים היו משמשים כשוליות אצל בעלי המלאכה שבעיר (סנדלרים, חייטים, כובענים, נגרים וכו'). בתי מלאכה אלה סיפקו את תוצרתם לכפרי הסביבה, שאכריהם היו מתכנסים ב„יום השוק" לקוצק. ביום זה היו כל בני המשפחה, מקטן ועד גדול, מגוייסים בהקמת הדוכנים, או כסאות או ארגזים, שעליהם היו שוטחים את תוצרתם. וכך היו עוסקים במשא ומתן עם האכרים עד רדת הלילה. ביום אחר בשבוע היו נודדים עם הסחורה לעיירה קטנה סמוכה לקוצק (וואַדימוב) ושם היה חוזר אותו המחזה. בימי הסתו היו לא פעם שוקעים עם העגלה והסחורה בבוץ הטובעני שבדרך העפר המובילה לאותה עיירה. זריזים שבהם היו מקדימים ויוצאים לשם בחשכת הלילה, כדי לתפוס את המקום המרכזי בשוק. בימי החורף היו יוצאים לשוק למצוא טרף לאנשי ביתם, כשהם עטופים ב„בורקא" עם „קאַפישון" גדול ובקבוק יי"ש בכיס לחימום הגוף והנפש...

כך היו בעלי המלאכה שבעיר עוסקים בעבודתם כל ימות השבוע מעלות השחר עד שעות הלילה המאוחרות, עם הפסקות קצרות בלבד לתפילה בחיפזון בבית המדרש ולסעודה חטופה.

יעקב הרץ (תל־אביב)

כיסופים

ברגעים של כסופים וזכרונות מימים עברו, שאמנם לא היו עשירים בחומר, אבל בעלי ערך ברוח ובנפש, ברגעים שאתה רוצה לתת בטוי נאמן לתקופה של קוצק היהודית החסידית, משתלטת ההרגשה — כי לו אפשר היה לעצום עינים ולהתעלות עד לדרגה של שכחה עצמית — העיירה התמימה היתה מופיעה נגד עינינו על סימטותיה עם יהודי קוצק המתהלכים בהן, ורוקדים רקודי שמחה וחג.

היו אז מופיעים הבתים האפורים למראית עין, אלא אור גנוז בתוך פשטותם שלא בא לידי התגלות; בתים אשר ספגו לתוכם דברי תורה ויראת שמים הבוקעת ועולה עד לב השמים.

היינו מסוגלים לראות אותם השבילים שהצעירים טיילו בהם מתוך התלבטויותיהם, חפושים ורגשות שלא באו לידי בטוי, געגועים שלא באו על ספוקם.

אפשר היה לראות את החלומות המרפרפים באויר אשר נרקמו בטוהר בחביון לבותיהם התמימים ועל ידי כך התרוממו לרום המעלות.

אפשר היה להאזין לרחש הסודי של היערות אשר נקלטו מאלה שהתבודדו ושפכו את נפשם בהן ולא באו על תקונם, והם תלויים ועומדים בתוך אוירת היער כסוד עולם.

לו יכולנו לרגע קט להשתיק את רעש העולם המטמטם את המוח והמחריש אזנים, — אפשר היה לשמוע ולהקשיב לרחש תהומי הבוקע מתוך הבורות אשר טמנו בהם גופותיהם של יהודי קוצק — „אל תשכחו אותנו".

לו יכולנו להאפיל את האורות המסנוורים עינים, היינו רואים ומרגישים את אפר הילדים המפוזרים על פני השדות, מתרוממים באויר על ידי משב רוח ונח על כל פנים. כיונים עפות הם, מתחננים — „תקרבו אותנו".

כבתוך הערפל מתרוממים אנו לעולם המחשבה, — וקוצק מופיעה נגד עינינו כתמונה חיה, ולו לרגע!

כ׳קען נישט פארגעסן...

איך קען דאָס שטעטל נישט פאַרגעסן,
איך האָב חלומות דאַרט געזייט...
איך בין צו קאָצק ווי געבונדן,
איך בין צום שטעטל ווי געקייט.

ווי הייסע קוילן אויפן פנים
פערל־טרערן טריפן...
זע איך ווי שטיבל־יינגלעך
ביי דער גמרא זיך פאַרטיפן.

ווי יראַ־שמימ׳דיקע יידן
פאַרגעסן זיך אינגאַנצן,
וועז זיי גליען פון מחשבות
ביים התלהבות׳דיקן טאַנצן.

די יידן און די הייזלעך...
שווער אין האַרץ פרעסן.
די יינגלעך און די מיידלעך —
כ׳קען זיי אַלע נישט פאַרגעסן.

די בוימער און דער טייך
ליגן טיף אין מיין זכרון.
כ׳האָב דאַרט שיין געזחלום׳ט
אין די שיינע יונגע יאָרן.

אַלץ שוועבט פאַר די אויגן
ווי בילדער אויסגעשפרייט —
כ׳בין צו קאָצק ווי געבונדן,
כ׳בין צום שטעטל ווי געקייט.

ס׳בענקט זיך

ווי ווילט זיך נאָך אַ מאָל זען
דאָס שטעטל וואָס איז אָפגעמעקט,
מיין שטעטל וואָס איז צווישן
וואַלד און טייך געווען פאַרשטעקט.

ווי ווילט זיך נאָך זען יענע יידן
וואָס האָבן רעיונות פאַרשפרייט,
געׂחלומ׳ט פון אַ לעבן,
וואָס איז פון לעבן ווייט.

אויך די וועגן וואו עס שפרייזן
יידן וואָס אַ תיקון דאַרפן...
יינגע לייט מיט ברענענדע מחשבות
צום רבי׳ן קומען, דעם מוח שאַרפן...

אָט איז דער חצר פון׳ם רבי׳ן.
די פלאַמענדע געשטאַלטן...
דער רבי איז אָפגעשלאָסן —
פון חסידים אויסבאַהאַלטן...

וואו נעמט מען יענע צייטן
מ׳האָט געוויטלט זיך פון צניעות.
שיין געטראַכט, געחלומ׳ט שטיל
פון אַ וועלט גאָר נישט מיאוס.

ס׳ווילט זיך נאָך אַמאָל
זיידען פעדעם וועבן.
פון פרילינג — קנאָספן זייגן,
און זאַפטיקע חלומות לעבן...

אַוועק דער פרילינג, נישטאָ די קנאַספן —
פון הערבסט אַרומגענומען.
נישט די יינגלעך, נישט די מיידלעך —
פון שדים אומגעקומען.

נישט די צייטן, נישט דאָס שטעטל
אַלץ פאַרשפרייט אויף שבעה ימ׳ען.
געוואַלד ווי גוט איז ווייַנען
מיט נאָענטע אויך צוזאַמען.

מרדכי שמחה (תל-אביב)

צור מחצבתי

לעתים מזדמן לך בדרך אדם, סתם יהודי מכל ימות השנה, ומתקשרת ביניכם שיחה על דא והא. בתוך כך אתה שואל אותו „מנין אתה?". הלה עונה בהיסוס: אני מוארשה... כלומר לא מוארשה גופא, אלא ע״י וארשה, מעיירה פלונית בפלך לובלין... אינך מכיר את המקום ההוא...

לאחר הפצרות מרובות מתברר לך שהאיש הוא שכנך לשעבר... כלומר מצ׳מריק... אלא שלא העיז לגלות את צור מחצבתו.

לא כן אנכי עמדי. פוגש בי אדם ושואל: מנין אתה? מיד באה תשובתי אגב חיוך רחב ושמינית שבשמינית גאווה: אני מקוצק... וודאי שמעת על קוצק? איש שיחי פוקח עיניו לרווחה, פוער פיו ושואל בתמהון מהול ביראת־כבוד: מקוצק גופא? מאותה קוצק, מעיין החסידות? ההנך נצר לאותם חסידים חריפי־מוח ואוהבי אמת?

והוא מודד אותי מכף רגל ועד ראש, ומחפש בי שמץ של ניצוץ קוצקאי... לכשעצמי איני יודע גאווה יתירה זו על שום מה. סוף־סוף מה הרבותא שנולדתי בקוצק, ומה בינה לבין אלפי העיירות בפולין ובאירופה המזרחית?

אולם דבר אחד ברור לי: קוצק זה צור מחצבתי! כאן ינקתי את הצוו „ואהבת לרעך כמוך"; כאן למדוני את הכ״ב אותיות והראו לי האות „יוד" (יהודי) ומה פירושה ומושגה... בקוצק למדתי את עשרת הדברות, שהכשירוני לחיי חברה מתוקנים, פה גם למדתי גאווה יהודית מהי. קוצק, פירושה: להיות מאמין וגם נאמן... ומשם בוקע אלי הקול הקדום:

— זכור את אשר עשה לך עמלק!

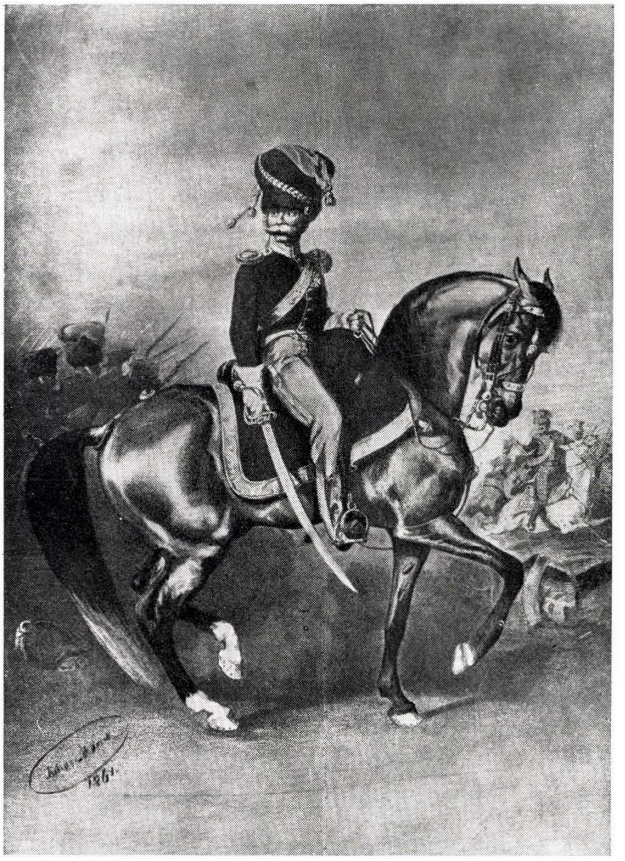
ברק יוסלביץ׳

בָּרָק (דוב בער) יוסלביץ׳ נולד בקרטינגן שבז׳אמוט (ליטא). שנת הולדתו אינה ידועה; לפי מקורות אחדים — בשנת 1765. עוד בהיות ברק נער ב„חדר״ גילה נטיות לריב ומהלומות, וחיבה יתירה היתה נודעה ממנו למשחקים באקדוחים וחרבות מעשה ידיו גופא. כשגדל התפרנס משירותים שונים כסרסור ומשמש אצל „פריצים״, ולבסוף נעשה משרתו של הבישוף הוילנאי מאסאלסקי. עם אדונו זה היה נוסע תכופות לחוץ לארץ ותוך כדי כך רכש לו ידיעת שפות זרות. בהיותו בפאריז נפתח לפניו עולם חדש שלא הכירו מקודם, ודבקו בו קצת מהרוחות שנשבו בעיר זו ערב ימי המהפכה הצרפתית הגדולה. לאחר זמן עזב ברק את משרתו אצל מאסאלסקי והתיישב בפראגה על יד ווארשה ושם נשא אשה והוליד בן. אולם הרשמים שקלט בימי שהותו בחו״ל בין האצילים וכן נסיעותיו המרובות ברחבי אירופה, הרחיבו את דעתו עד שנעשה מוכשר להבין את שאיפות הפולנים בני דורו ולהזדהות במאבקם. ביחוד הושפע ברק מהופעתו של הגבור הפולני קושציושקו. בימי מצור ווארשה הגיע לכלל החלטה, שיש להילחם באוייב הפולנים והיהודים המשותף, וכי צריך להוכיח שגם יהודי פולין, בניה החורגים של אותה ארץ, מסוגלים אף הם לשפוך דמם על המולדת — ומשום כך הם ראויים גם לשיפור מעמדם האזרחי.

בספטמבר 1794 פנה ברק יוסיליביץ׳ לקושציושקו וביקש ממנו רשות לייסד גדוד של פרשים המורכב מיהודים מתנדבים. קושציושקו נענה ברצון לפנייתו ובפקודתו מיום 17 בספטמבר שיבח את „הזוכרים את הארץ אשר נולדו בה״. כן רמז על „הטובות״ אשר תבואנה ליהודים במידה אחת עם שאר בני הארץ לאחר גאולתה״. ברק פנה בקול־קורא נרגש ליהדות פולין, בו חזר על התקווה לחרות יהודי פולין המובטחת מידי האצילים הפולנים ועל הצורך להתנדב לגדוד היהודי. ואכן נענו 500 צעירים יהודים לגדוד וברק נתמנה למפקד. לדברי דובנוב, רחפו ודאי לעיני ברק היהודים שהשתתפו בשנת 1789 בגווארדיה הלאומית בפאריז והוא רצה ללכת בדרכיהם.

הגדוד שעדיין לא הספיק להתאמן נשלח להגנת ווארשה ב־4 בנובמבר, בעת התקפתו רבת־הדמים של סובורוב על ווארשה. רובו של הגדוד היהודי נפל חלל באותו יום על חומות פראגה. ברק עם בנו יחידו הספיקו להימלט לאוסטריה, שמשם יצא לאחר זמן לצרפת יחד עם יתר המהגרים שברחו מפולין עם כשלון המרד.

12 שנה נדד ברק יוסיליביץ׳ בארצות אירופה המערבית והשתתף במלחמותיו הרבות של נאפוליאון כחייל הלגיון הפולני של דומברובסקי; הוא אף נפצע בקרבות איטליה. לאחר שנאפוליאון ייסד את הדוכסות הוורשאית ב־1807, חזר ברק לפולין ונתמנה מפקד גדוד פרשים (אולני) בחיל פולין הסדיר. חלומו של ברק על

ברק יוסלביץ בקרב ע״י קוצק
בערעק יאָסעלעוויטש אין קאַמף ביי קאָצק

שווי זכויותיהם של יהודי פולין לא נתקיים והוא שקע ראשו ורובו במקצוע הצבאי החביב עליו. כאשר פלשו האוסטרים ב־1809 לגבולות הדוכסות נסוג ברק עם הייליו משדלץ ללובלין ובדרך נלחם בחיילים ההונגאריים שבצבא האוסטרי סמוך לעיר קוצק, ושם נפל חלל לאחר הרבה מעשי־גבורה (8 או 5 במאי 1809). לאחר מותו הוקצב פרס דל לאלמנתו ואף ניתנה לה רשות מיוחדת לגור ברחובות האסורים על היהודים בווארשה ולהתפרנס שם ממכירת היי״ש...

עתוני הזמן ההוא ספדו בהרחבה לגבור היהודי. ב־22 בדצמבר 1809 העלה

פוטוצקי, ראש האצולה הפולנית, את דמותו בנאום זכרון ב„חברת שוחרי המדע" הווארשאית, ובין היתר אמר: „קוצק העיר הגאה על הולדתך בה (טעות, שכן ברק נולד בקרטינגן, כנ"ל) תתגאה גם בקברך... דומה היית לאותם הגבורים מבני עמך, שעליהם קוננו לפנים בנות ציון". דמותו של ברק נחרתה עמוק בתודעה הלאומית הפולנית וכמה מסופרי פולין ניסו לעצב את דמותו בסיפור, שיר ודראמה (מחזה היסטורי בשם „1794, ברק יוסלביץ" מאת זנון פרווי ועוד). ולא רק סופרים, אלא גם ציירים העלו את דיוקנו על הבד. פורטרט אוטנטי של ברק יוסיליביץ היה שמור בקהילת וואַרשה.

אף בפי העם הונצח זכרו בפתגמים שונים, כגון "Zginął jak Berek pod Kockiem" (נפל כמו ברק על יד קוצק). החיילים הפולנים חברו שיר מיוחד לזכר מפקדם הדגול והאהוב, שהיה בשעתו שגור בפי החיילים בגליל לובלין. מפזמון זה נשתמר בית אחד שעניינו המארב הבוגדני של האוסטרים שהתנפל על ברק:

W tym przypadku huncowskim
zginął Berek pod Kockiem.

כלומר: במקרה שפל („כלבי") זה נפל ברק חלל על יד קוצק. כן נתפרסמו עליו שירים שונים בקובץ פזמוני חיילים וספורי ילדים.

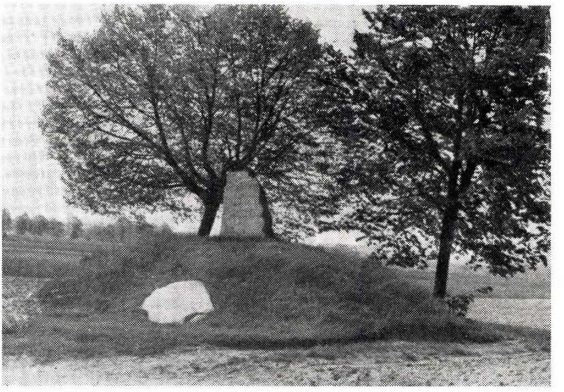
ומעשי אבות סימן לבנים: כשפרץ המרד הפולני ב־1830 פנה יוסף ברקוביץ בנו היחידי של ברק אף הוא בכרוז ליהודי פולין להתנדב לצבא פולין. „הממשלה העממית" הפולנית נטתה אז להיענות לבקשתו ולייסד גדוד יהודי, אך לאחר התייעצות ב„ועד הגבאים" הווארשאי שהתנגד ליצירת גדוד יהודי מיוחד, כדי לא להבליט יותר מדי את הגורם היהודי — נתבטל הדבר והמת־נדבים פוזרו בכל הגדודים. בקול קורא מעלה יוסף ברקוביץ את דוגמת אביו שנלחם ב־1794 על שלימות המולדת וכן הוא מביא לדוגמא את גבורת המכבים ומבטיח עתיד נהדר ליהדות פולין...

יוסף ברקוביץ נלחם עם אביו בקרבות האיטלקים וב־1812 השתתף במסע נפוליאון נגד רוסיה. לאחר דכוי המרד ב־1830 הגר עם שני בניו לצרפת ואח"כ לאנגליה. הוא השאיר אחריו בכתובים חיבור באנגלית. ילדיו הגרו לאמריקה.

שמחה מדנם (תל-אביב)

גבעת־ברק

עטורה חורשת־אורן וצמחי כישות התנשאה על ידי קוצק גבעה קרחה ועזובה. בראש הגבעה התנוססה אבן פשוטה ועליה חרותים שמו, תאריך לידתו ונפילתו של המצביא היהודי, פולקובניק ברק יוסלביץ.*

קברו של ברק יוסלביץ בקוצק
בערעק יאָסעלעוויטשעס קבר אין קאָצק

רבות ושונות האגדות שנרקמו סביב דמותו המוללת של הגבור היהודי ברק יוסלביץ אחת מהן זכורה לי בקשר למקום קבורתו. כידוע נקבר ברק יוסלביץ במקום לא רגיל, דהיינו בגבעה מבודדת המרוחקת במקצת מקוצק ולא בבית העלמין היהודי. כפי שמספרים, נבחרה גבעה זו לקברו בגלל ויכוח סוער שפרץ לאחר מותו. הגויים דרשו לקוברו בבית הקברות שלהם, בהיותו גבור לאומי פולני, ואילו היהודים ביקשו להביאו לקבר־ישראל כדת. לבסוף הושגה פשרה: הניחו את גופת המת על גבי סוסתו האצילה, ובמקום שבו נעצרה הסוסה למנוחה — שם קבעו את מקום קבורתו.

קברו של ברק יוסלביץ שימש בשנים האחרונות שלפני המלחמה העולמית השנייה כמקום ל„עלייה ברגל" של החיילים המשוחררים היהודים מצבא פולין, בכוונה לא להשכיח את חלקו של העם היהודי בדברי ימי פולין.

---

* אמנם על אבן שניה שהונחה על מירד התל היה גם פסוק מעליב ועוקצני ליהודים: „לא בסחר־מכר כי אם בדמו השיג ברק יוסלביץ את תוארו", והמבין יבין...

שלום גאָלדפאַרב (אַמעריקע)

ל״ג בעומר ביים קבר פון בערעק יאסעלעוויטש

בערעק יאָסעלעוויטש, דער באַרימטער יידישער העלד אין דער געשיכטע פון פוילנס באַפרייאונג, איז אין די דריי־סיקער יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט מלחמה געווארן אַ סימבאָל פון יידישער העלדישקייט ביי דער אָרגאַניזירטער יידישער יוגנט אין קאָצק און אין פוילן בכלל, וועלכע האָט אין אים געזען קודם־כל דעם יידישן אונדערשיטערליכן קעמפער און סאָלדאַט. די יוגנט וואָס האָט זיך געגרייט פאַרן קיין ארץ־ישראל האָט געזען אין בערעקן אַ באַווייז פון מוטיקן קאַמף פאַר פרייהייט און אומאָפהענגיקייט. עס האָט זיך אַזוי אָרום געשאָפן אין יענע יאָרן אַ טראַדיציע פון „עולה רגל״ זיין צום קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש. אין דער אַנטיסעמיטישער אַטמאָספער אין פוילן האָבן די צוזאַמענפאָרן און דער־פילאַדעס צו בערעקס קבר געהאָט אויך אַ פאָליטישע כוונה — מען זאָל ניט פאַרגעסן אַז די יידן האָבן אויך פאַרגאָסן בלוט פאַר פוילנס פרייהייט...

איינע אַזאַ פייערונג, ל״ג בעומר 1934, איז מיר געבליבן אין זכרון. עס האָבן אָנטייל גענומען אין איר יידישע און פוילישע אָרגאַניזאַציעס, פאָרשטייער פון וואָיעוואָדסטוואָ, אַ מיליטערישע אָפטיילונג פון פולק אויפן נאָמען פון „בערעק יאָסעלעוויטש״, שולען א.אָ.וו. אָם אימפאָזאַנטסטן האָט אויסגעזען די דעפילאַדע פון ״השומר־הצעיר״ פאָרן קבר, צום טאָקט פון העברעאישע מאַרשן.

עס איז דאָן קיינעם ניט אָנגעפאַלן, אַז עס דערנענטערט זיך אַ מלחמה, וועלכע וועט אַזוי מערדערלעך פאַרניכטן דאָס פוילישע יידנטום, אָלט און יונג, פרויען און מענער. און אין קאָצק וועט פאַרבלייבן אָלס איינציקער עדות פון אַ לאָנגן יידישן קיום — נאָר דער קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש!

משלחת הנוער הציוני מארץ ישראל בקונגרס הציוני הי"ז בבאזל, 1934

חסידות קוצק

קאצקער חסידות

אלפסי יצחק (תל-אביב)

רבני קוצק ואדמו"ריה

רבני קוצק בימי קדם

קוצק קהילה עתיקה היא. כבר בשלהי המאה ה־17 ישבו בה יהודים, ובלי ספק בחרו להם מורה דרך ופוסק הלכות כמנהג שאר עיירות ישראל בתפוצות הגולה. ברם, תולדותיהם של גדולי קוצק ורבניה בדורות ההם נתעלמו ממנו. עכשו שהשואה הכחידה את יהודי קוצק, הרסה את בתי מדרשותיה ובתי כנסיותיה שהיו מלאים תורה וחסידות, החריבה את בתי הקברות ואת זקני העיירה ויודעי תולדו־תיה — אין בידינו לרשום את תולדות גדוליה בימים עברו.

ידוע לנו רק, כי לפנים בשנת ת"ל (1670), כיהן ברבנותה של קוצק — ר' לימא מקוצק, בנו של ר' משה בעל ה„חלקת מחוקק" (רבה של וילנא) וחתנו של ר' שמואל דיקוץ אב"ד דווענ־גראָוו, — שניהם מגדולי הדור. מסופר, כי ר' מנדלי, מייסד שושלת קוצק, היה מפליג בשבחי ר' לימא ואף היה קורא לו „לימא כתנאי". פעם, בשעת גזירה קשה, הראה היכן מצוי קברו של ר' לימא בקוצק, כי שישתטחו עליו ויבקשו רחמים. מאז לא ידע איש את קברו של ר' לימא. מהעובדה שר' לימא שימש בקוצק כרב, אנו למדים שהיא היתה כבר אז קהילה חשובה. רבי לימא מקוצק נפטר בשנת תס"ז (1707).

אחרי פטירת רבי לימא מקוצק בשנת תס"ז נתמנה כרב בקוצק רבי דוד. מי הוא רבי דוד ומה הם פעליו — נעלם מאתנו. ידוע לנו, כי היה בנו של רבי נתן נטע ממזריטש, בנו של רבי נחום מסלוצק, שהיה מגדולי היחש בישראל. רבי נחום היה בנו של רבי מאיר וואהל בן השר שאול וואהל, שלפי האגדה היה מלכה של פולין ליום אחד. בנו של רבי דוד אב"ד דקוצק היה „הרב החריף נחום", אבי בנימין ביינוש, אבי רבי יהודה אב"ד וויסאקי שבליטא („דעת קדושים").

כנראה לא האריך רבי דוד ימים ברבנותה של קוצק, ואחריו נתקבל רבי מרדכי הלוי כרבה של קוצק. רבי מרדכי נפטר בשנת תקי״א (1751).

מי כיהן ברבנותה של קוצק החל משנת תקי״א — אין הדברים ידועים. על כל פנים הרב הראשון הידוע לנו לאחר שנת תקי״א — הוא רבי מתתיהו מקוסוב שסוף תקופת רבנותו חלה בזמן שכבר איווה לו את קוצק למושב הארי שבחבורה, הענק בצדיקי החסידות — רבי מנדלי מקוצק. — ומאז ידועים לנו כבר שמות רבני קוצק ותולדותיהם — ועל כך בהמשך הדברים.

רבי מנדלי — פארה של קוצק

כיצד בא ר׳ מנדלי לקוצק, עיירה קטנה זו ששכנה במחוז לובלין בדרך לווארשה הבירה, שכל פירסומה בא לה בעיקר מהקרבות, שבהן נפל הגבור היהודי ברק יוסלביץ׳?

על כך חלוקות הדעות בין החסידים. יש שאמרו: תלמידו ר׳ מתתיהו קורנר, רבה של קוסוב (הפולנית) נשא אשה קוצקאית וקיבל עמה את זכות הרבנות בקוצק, העביר לשם את רבו, ר׳ מנדלי, שסבל קשות בעירו טומשוב לובלסקי ממתנגדו ר׳ יוסף מיאריטשוב, תושב טומשוב אף הוא. אגדה חסידית אומרת: כשהחליט ר׳ מנדלי לעזוב את טומשוב משום המחלוקת אמר: כתוב „שני תלמידי חכמים הדרים בעיר אחת ואינם נוחים זה לזה בהלכה, אחד מת ואחד גולה״ (סוטה, מ״ט) — אהיה אני הגולה!

יצא ר׳ מנדלי עם בחירי תלמידיו למצוא מקום מבטחים ולא ידע היכן להשתקע. עברו ערים ועיירות עד שהגיעו לקוצק. שיסו בהם אנשי העיר את כלביהם וידו בהם אבנים. אמר ר׳ מנדלי: עיר שזורקים בה אבנים, משמע, עיר היא! — כאן נשב.

בין כך ובין כך, עבר רבי מנדלי בשנת תקפ״ט (1829) לקוצק ומאז היתה קוצק, עיירה רדומה שכוחה ובלתי נודעת, לפלטרין של החסידות הפולנית, למשכנה של החסידות החריפה, המעמיקה. קוצק היתה לשם דבר, אשר לא יישכח לנצח בתולדות החסידות. בכל מקום בפולין הקונגרסאית וגם מחוצה לה, היה נשמע הפזמון־ההמנון: לקוצק לא נוסעים, לקוצק — הולכים!

נעוריו

רבי מנדלי מקוצק נולד בשנת תקמ״ז (1787) בעיירה גוריי שבמחוז לובלין. אביו רבי אריה לייבוש הלפרין היה מנכבדי הקהילה, נצר ממשפחה מיוחסת שהתייחסה לרבי דוד הלפרין, רבה של זאסלב ואוסטרהא, שהיה בנו של רבי ישראל חריף אב״ד זאסלב. גזע משפחתו מתייחס גם לרבי שלמה, רבה המפורסם של קראקא, מחבר „מגיני שלמה״ ולרבי השל, רבה של לובלין, שנודע בפי כל בחכמתו הבלתי רגילה.

רבי מנדלי עצמו היה מזלזל ביחוסו. „אין לי זמן להתגדר ביוחסין" — היה שגור בלשונו. מפורסם ביטויו החריף על ה„יחסנים" למיניהם, המתפארים בייחוסם: „שמנת עבית" — יכול אתה להיות יחסן, „שמן זית", משופרא דשופרא — ובכל זאת להיות עבה וגס. אף על פי כן, קרא את בניו ונכדיו בשם זקניו הגדולים.

כבר בימי ילדותו ניכר בו כי לגדולות נוצר. לא פעם מצאוהו חבריו מתבודד לנפשו וזועק: „לבי ובשרי ירננו לאל חי". מוחו היה חריף ובלתי רגיל, במבט עין היה תופס ענין, בשמיעה — היה חודר לעומקה של סוגיה קשה.

אביו שרצה לראות בו גדול בתורה — שלחו לישיבתו המפורסמת של רבי יוסף הוכגלרנטר, רבה של זאמושץ ומחבר הספר „משנת חכמים" על ספר המדע לרמב"ם. על התמדתו של רבי מנדלי באותה תקופה מסופרות אגדות רבות. באותן השנים יצא החוק של שנת תקנ"ה—תקס"ח (1808—1795), שלפניו נאסר על כל מי שלא ילמד בבית ספר ממשלתי לשאת אשה. רבי מנדלי נסע ללמברג ובמשך ששה חדשים סיים את לימודיו ועמד בבחינות. על תקופת לימודיו, היה רבי מנדלי אומר: „צריך הייתי שמירה רבה מפני החיצוניים ואני שמרתי אז על עצמי".

בשנת תקס"ז, במלאות לו עשרים שנה, נשא לאשה את גליקל בת רב אייזיק ניי, מנכבדיה של טומשוב. לרבי מנדלי הובטחו מזונות לכל חייו והוא עבר לגור בטומשוב הסמוכה ללובלין — טומשוב־לובלסק.

בדרכי חסידות

באותם הימים הגיעה החסידות בפולין לשיא כיבושיה. מרכזיה: לובלין, קוז'ניץ, אפטא, רכשו את אהדת המוני העם והנוער בסערה. בעיקר התכוונו צדיקי הדור לרכישת „ניצוצות קדושים", בני מעלה, בעלי מידות.

ה„חוזה" רבי יעקב יצחק מלובלין, שראה בעיניו המפליאות כי בטומשוב יושב אברך, גדול בתורה ובמידות, אשר נועדו לו גדולות, שיגר חסידים מובחרים כדי להשפיע עליו לבוא ללובלין.

רבי מנדלי, שהיה מבית „מתנגדים", חש זה מכבר בחוסר סיפוק בסביבתו ה„מתנגדית". הוא נענה, איפוא, להצעה לנסוע ללובלין בחפץ לב ובהתלהבות. בלובלין נתקבל הצעיר רבי מנדלי בסבר פנים יפות. ה„חוזה" הזמינו למניינו הפרטי המצומצם, אף שוחח עמו ביחידות שיחה ארוכה; כבוד רב חולק לו במעמד זה. „הרבה צריך הייתי לעמול כדי להוציא ממני את הכבוד שקבלתי אז" — גילה רבי מנדלי בזקנותו.

אביו של רבי מנדלי שנחרד מהשמועה על הצטרפות בנו לחסידות, מיהר ללובלין כדי לשכנע את רבי מנדלי לחזור בו מדרכו. „זה אלי ואנוהו, אלהי אבי וארוממהו" — ענה לו רבי מנדלי קצרות — קודם כל א ל י, ואח"כ אלהי א ב י.

רבי מנדלי נסע גם לקוז'ניץ, אולם בשני המקומות — בלובלין ובקוז'ניץ,

הוא לא מצא סיפוק לנפשו הסוערת, המעמיקה ומגמאת מרחקים. החסידות היתה אמונה אז עלי פשטות ועממיות: אהבת ישראל, צדקה, מופתים, רוח הקודש — לא באלה חפץ רבי מנדלי. הוא שאף לשלמות, לעליה, לעמל וליגיעה בעבודת ה'. „מנדלי, — סנטו בו אברכי לובלין — וכי רצונך להיות בעל שם טוב שני?". „ומה בכך — הוא עונה להם בחריפות — וכי השביע הבעש"ט את העולם, לבל יקום שני כמוהו?".

באותם הימים פרצה מרידה בלובלין. אחד מגדולי התלמידים וראש הלמדנים בלובלין, רבי יעקב יצחק, המכונה ה„יהודי הקדוש", החל להנהיג עדת חסידים בעירו פשיסחא. הנהגה זו הצטיינה בחריפות המחשבה, באוירה של למדנות. רבי מנדלי אינו מהסס; הוא עוזב את לובלין ונוסע לפשיסחא. ה„תורה" הראשונה של רבו החדש שבתה את לבו: „מנדלי! — יהודי חייב להיות ירא שמים, מבטן ומלידה! — דברים כדרבנות. „נכנסו הדברים לתוך כל גידי ועצמותי" — שח רבי מנדלי על התרשמותו.

בפשיסחא תופס ר' מנדלי מקום בולט; כשנשאל ה„יהודי הקדוש" אם יש לי בחורים טובים בין חסידיו, הוא עונה מיד: „מנדלי רוצה להיות טוב". אף רבי מנדלי ראה ב„יהודי הקדוש" את מורו העיקרי, והיה אומר: אני איני מכיר אלא את ה„יהודי הקדוש".

משנסתלק ה„יהודי הקדוש", היה רבי מנדלי אובד עצות. הוא נסע אל האדמו"ר רבי לייבוש משידלובצה, אך לא מצא שם את סיפוקו. הוא החליט, יחד עם קבוצת תלמידים מובחרים, להכתיר את גדול תלמידיו של ה„יהודי הקדוש", את רבי שמחה בונים, כיורשו של האדמו"ר הנערץ וממשיך דרכו.

במחיצתו של רבי שמחה בונים מפשיסחא, גאון בתורה, חכם במדעים ורוקח מוסמך שהיה מפורסם בחכמתו הרבה ובידיעתיו המקיפות בשטחים שונים — נעשה רבי מנדלי ראש החבורה. דבר לא נעשה בפשיסחא בלי רבי מנדלי, שהיה שוהה שם במשך רוב ימי השנה.

באותן שנים שהיה רבי מנדלי בפשיסחא, היתה אשתו מפרנסת ביתו והיתה פרנסתה קשה ולחוצה, אולם לא היה בכך כדי להטריד את רבי מנדלי ולהפריעו מלמודיו ומעליותיו הנפשיות וגידול שיעור קומתו הרוחנית.

סיפר רבי פייבל מגריצא, חברו של רבי מנדלי ומגדולי החסידים בפשיסחא: „בקשתי ממנדלי שינסה לקבל תמיכה כל שהיא מהנדבנית תמרל ברגסון המפורסמת, שהיתה מהנה את החסידים מכספה ביד נדיבה. כתשובה ירק מנדלי והפליט בכעס: מה? כסף??? — מאז — סיים רבי פייבל — כשהיו מראים לי כסף, היתה תוקפת אותי בחילה!...

רבי בונים מפשיסחא בעצמו, היה חולק כבוד רב לתלמידו — רבי מנדלי, באומרו: „רבי מנדלי הוא „נוטר ברית" שהוא בחינת מלך!"

הרבי מקוצק!

בשנת תקפ"ז נסתלק רבי בונים מפשיסחא. חסידיו נתפלגו: המתונים שבהם ובראשם רבי יצחק מוורקא נטו אחרי בנו של ר' בונים, רבי אברהם משה מפשיסחא — ואילו החריפים שבחבורה הכתירו את רבי מנדלי כאלוף לראשם, אליהם הצטרף גם הגאון רבי יצחק מאיר מגור, שאמר: „ראיתי חתיכת אש לוהטת וכספתי עצמי כלפיו!"

רבי מנדלי, שהמשיך לשבת בטומשוב, החל בהדרכה חסידית נלהבת. חסידיו ייסדו להם „קומונה" בטומשוב ועסקו בלימוד ובעלייה נפשית בהדרכתו האישית של הרבי, הלומד עמם אף שיעורים בגמרא ובפוסקים. „כשם שניתנה תורה מסיני בקולות ובברקים, כך גם בטומשוב. יום יום רואים את קבלת התורה בקולות ובברקים" — מגלה רבי יצחק מאיר לשואלים על הנעשה בטומשוב; שיחה אחת של הרבי — סיפר אחד מתלמידיו — ארכה למעלה מ־10 שעות!

רבי מנדלי דרש מחסידיו את המקסימום. „אין ברצוני בחסידים רבים — היה זועק — דייני במאתיים—שלוש מאות אברכים שיצעדו ברחוב ויחוו כלפי מעלה ויאמרו: זה אלי ואנווהו!" או: "רצוני במאתיים חסידים שיהיה כל אחד מהם בדרגתו של הבעש"ט!"

המצב הכלכלי שלו היה עדיין חמור ביותר. „האמת אגיד ולא אבוש — הוא כותב בשנה הראשונה להנהגתו לרי"ם מגור — כי יוכל להיות זמנים אשר אין ביניכו לשלם על הפאסט". אעפ"כ אין העלייה וגדלות המוחין מתעכבות! „ראויים היו חסידי טומשוב להיות כל אחד בדרגת הבעש"ט — אמר הרי"ם מגור — אלא שהזיקה להם ההתנגדות".

בגלל התנגדות זו, עזב רבי מנדלי את טומשוב ועבר לקוצק!

בעוברו, כאמור, בשנת תקפ"ט לקוצק, החלה תקופת השגשוג והפריחה של חסידות זו; טומשוב לא היתה אלא בבואה ממה שעתיד היה להתרחש בקוצק. עד מהרה נתפרסמה קוצק והרבי היושב בתוכה והמונים החלו נוהרים אליה.

קוצק החלה מאכלסת בתוכה את וותיקי החסידים הפשיסחאים, גאונים וגדולים בתורה. תעיד על קסמו העז של רבי מנדלי העובדא, שכמעט כל בני הגאונים בפולין וחתניהם נסעו לקוצק לחדשים וללא רשות בני ביתם, כגון רבי לייבלה איגר, נכדו של רבי עקיבא איגר, בנו ונכדו של בעל „חמדת שלמה" — רבה של וורשה; רבי אלעזר הכהן מפלטוסק — חתנו של רבי יעקב מליסא. נכדו של בעל „קצות החושן"; בנו של רבי אלעזר לנדא הרב מבראד, בני וחתני הצדיקים מקוז'מיר, צ'כנוב, זאלושין, וורקא ורדומסק.

יפה תואר היה רבי מנדלי מקוצק. פניו עטורות זקן שחור ועיניו לוהטות ויוקדות מתחת לגבותיו הארוכות והעבותות. מראה פניו היה אומר הוד ומטיל דרך ארץ על הבריות.

אישיותו של רבי מנדלי

החינוך בקוצק היה מעמיק. דברי הרבי היו חריפים, שנונים, יורדים חדרי בטן עד תמציתה של הנפש. „בקוצק מיישרים את העצמות" — אמר רבי הניך מאלכסנדר.

יראת הכבוד והפחד מפני הרבי היו בלתי רגילים. מעטים התקדימים לדרך ארץ ופחד כזה. כשהיה הרבי גוער בחסידים — היו בורחים מפניו מבית המדרש מרוב אימה. רבי אברהם מסוכטשוב, שהיה זהיר בדברים, העיד, כי בעומדו בפני הרבי, היו שערותיו סומרות מרוב פחד! — והוא היה חתנו האהוב של הרבי!

ואף רבי יצחק מאיר מגור, גאונה של פולין, היה אומר: גדול בתורה אני עד בואי לקוצק — שם רואה אני גדול בתורה מהו! בכלל, הערצת תלמידיו אליו היא מפליאה ובלתי רגילה. „ודאי — אמר הרי"ם מגור — אלמלי חי בתקופת התנאים היה תנא". רבי יחיאל מאיר מגוסטנין, כשהיה חוזר מנסיעתו לקוצק, היה מתחיל לבכות מרוב געגועים והעיד על רבו: „בחתיכת בצק יכול רבי מנדלי להחיות מתים!" רבי אליהו מויסקוט: „מכל תיבה ושיחה של הרבי מקוצק — אפשר ללמוד תילי תילים של הלכות בנגלה ובנסתר". ה„שפת אמת": „מלאך הסתובב בעולם!", רבי אברהם מסוכטשוב: „מורי חמי — מלאך הדומה לה' צבאות!".

בקוצק שמו דגש חזק על לימוד תורה ועל אמת פנימית מוחלטת. ביטלו בה את ה„מעמדות" ואת „היהודים היפים". מופתים היו נתקלים בלעג ובזלזול — „אותות ומופתים באדמת בני ח ם" — ה ם זקוקים למופתים...

בשל שיטה קיצונית זו — חלקו על רבי מנדלי רבים מגדולי החסידות, שלא מ„ביתו" של רבי בונים מפשיסחא. ביניהם: רבי ישכר בער מראדושיץ, רבי שלמה מראדומסק, רבי חיים מצאנז, רבי נתן דוד משידלובצה, רבי חיים מאיר יחיאל ממוגלניצא, רבי יוסף מיאריטשוב ורבים אחרים.

בקוצק אין מתפעלים ממתנגדים: שם התכלית היא השתלמות ועליה בלתי פוסקת. יום־יום באים אברכים צעירים שעזבו את בתיהם לאחר חתונתם, והם שוהים בקוצק חדשים שלמים ומתעלים בתורה ובמידות: מבית מדרשה של קוצק יצאו אישים מחושלי אופי, אמיצי לב ובעלי השקפת עולם נועזת.

תורת קוצק מכילה את היסודות הבאים: א) תורה — לימוד תורה, התעמקות בה, התמדה וחידוש. ב. כוונה עצמית ללא זיוף וגניבת הדעת. ג. להסתלק מהמוניות. ד. ביקורת תהיה בכל מעשה אשר יעשה. ה. ביטול האריכות בתפילה והפיוטים, כדי שהתפילה לא תהיה על דרך השיגרה.

מחלוקת איז'ביצא

לימים, כשגבר זרם הבאים לקוצק, חש רבי מנדלי בסילוף הדרך שהתהווה לעצמו. המוני העם החלו מטרידים אותו בבעיות אישיות של פרנסה ובעיות גשמיות. לא לכך הוא פילל וקיווה. הוא החל מסתגר יותר ויותר בתוך עצמו, ורק לעתים נדירות הופיע בפני החסידים.

המוני אברכים אינם יכולים לנסוע לבתיהם ללא ברכת פרידה מהרבי — ואילו הוא — מה לו ולהם, יסעו להם! אין לו הפץ בחסידים מסוג זה.

התנהגותו עוררה את גדול תלמידיו בחסידות — רבי מרדכי יוסף מאיז'ביצא — להכריז על מרד ולקבץ אל דגלו בקוצק גופא חסידים שונים תחת הנהגתו הוא. מיד לאחר מכן עבר לטומשוב ומשם לאיז'ביצא והכריז על הקמת שושלת חסידית חדשה — שושלת איז'ביצא־ראדזין. היה זה בשנת ת"ר.

עזיבת תלמידו הטוב באופן כה דרמטי עוררה ברבי מנדלי סערת רוח, שכתוצאה ממנה הסתתר יותר מעיני חסידיו וכמעט שלא יצא אליהם. שנים אלה ידועות כשנות ההסתגרות של רבי מנדלי. מפורסמת אמרה שלו משנים אלה: כשנשא בנו, רבי משה ירוחם, את בתו של הגביר רבי איצ'ה בלאס מגור, סירב רבי מנדלי לצאת לחופה: „אם איצ'ה געררער — אמר — משיא את בתו, כלום חייב אנוכי להיות בחופתה?"....

אף על פי כן היה מקבל בסבר פנים יפות את תלמידיו הוותיקים, בעיקר את הלמדנים שביניהם. בשנים אלה מיעט בדיבור ובאכילה; חדרו היה לא מכובד, אולם הוא לא שם לב לכך. גם בתקופה זו מעיד מחבר בן דורו ומתלמידיו: „גם עד זקנה ושיבה לא כהתה עינו הבדולח וחציו היו שנונים להיות קולע אל המטרה ולא יחטיא כפעם בפעם ביום קרב".

בחיים המדיניים והציבוריים

רבי מנדלי היה מביע את דעתו גם בעניינים המדיניים והציבוריים שעמדו על הפרק בזמנו. הוא דאג לרבנויות עבור כמה מתלמידיו. בשנת תקצ"א (1831), כשפרץ המרד הפולני נגד הרוסים, פרסם רבי מנדלי, ברצונו או שלא ברצונו, כרוז הקורא ליהודי פולין להצטרף אל המורדים ולסייע בידם. לאחר נצחון הרוסים נאלץ רבי מנדלי לעזוב את קוצק ולברוח יחד עם הרי"ם מגור ללמברג, שהיתה אז תחת שלטון אוסטרי. רק לאחר שהחליפו את שמותיהם— רבי מנדלי מהלפרין למורגנ־שטרן ורבי יצחק מאיר מרוטנברג לאלטר — יכלו לחזור למקומותיהם. אעפ"כ כשדרשה קהילת וורשה למנות את הרי"ם מגור כדיין, ביקשו השלטונות הרוסים לדעת, מה היתה עמדתו במרד 1831...

מעניין יחסו של רבי מנדלי ל„נבואה" שהתייחסה לשנת ת"ר. אדמורי"ם רבים סברו שבשנת ת"ר יבוא משיח, על סמך דברי הזוהר: „בשנת ת"ר יפתחו

שערי חכמה". רבי מנדלי הזהיר את חסידיו לבלי להאמין לשמועה זו, והסביר כי כוונת הזוהר לפתיחת שערי חכמה חילונית ואכן נתקיימו דבריו.

כשיצאה הגזירה על שינוי המלבושים של יהודי פולין ורבי יצחק מאיר מגור הכריז מלחמה כנגדה ופסק: „ייהרג ואל יעבור", תמה רבי מנדלי על דבריו ואמר: „כך פסקו? גם אני בקי ב.אותיות הקטנות' ולא ראיתי דין זה!" והוא הגן על דעתו זו בתקיפות.

בשנת 1853—1855 התפלל רבי מנדלי לנצחון האומות המאוחדות — אנגליה, צרפת ותורכיה שנלחמו נגד רוסיה, ומדי יום ביומו שאל על מצב המלחמה. כך ליווה רבי מנדלי את העם גם בחייו הציבוריים והמדיניים.

ימיו האחרונים והסתלקותו

19 שנה ארכו ימי התבודדותו ונזירותו שבהם „הוסיף קדושה על קדושתו וטהרה על טהרתו".

העידו עליו: „עד הרגע האחרון היה עולה ביהדות כצעיר שהתחיל זה עתה בעבודת השם".

בשנת תרי"ט חלה בשיגרון, אולם סירב לקבל את התרופות. רבי יצחק מאיר מגור הוזעק לבוא מוורשה והוא פסק לתת לו את התרופות בכוח. כששמע על כך רבי מנדלי, אמר: „כך, אותי יכריחו?" והוא נענע בידו כמוותר. הוא הסכים לקבל את הרפואות, אולם ללא הועיל. ברגעו האחרון אמר: „ערב אני לכל מי שיניח ראשו בתורה". נפטר ביום ה' כ"ב שבט תרי"ט (1859), ונטמן בקוצק. על קברו הוקם „אוהל", שמימינו קבור בנו רבי בנימין ומשמאלו בנו רבי דוד, האדמו"ר השני בקוצק.

על אהלו שבקוצק חרות: „עיר גאריי הרה וילדה, עיר טומשוב גידלה שעשועיה, אוי נא לה אמרה קוצק כי אבדה כלי חמדתה. פה השליך איש האלוהים אדרתו ה"ה אדוננו, מורנו ורבינו, רוח אפינו, משיח ה', שר התורה, מקור הבינה, עמוק הדעת, אלוף הגאונים וקודש הקדשים, עמוד העולם ופלאו, רכבו ופרשו, רבינו הגדול, ראש גולת אריאל, מאורן של ישראל, ורבנן של כל חכמי וצדיקי דורו כמלאך ה' צבאות הוא הוא קדוש ונורא שמו, מרנא ורבנא, מנחם מענדל נבג"מ ברבי יהודה זלה"ה והן בעוון הדור נכסף אל קדושיו ושבה אל אלהים נפשו בשנת שבעים ושתים לימי חייו ביום חמישי לסדר ואל משה אמר ה' עלה אל ה' ב"ך שבט לפרט אוי נא כי נלקח ארון אלהים (תרי"ט) לפ"ק. זכותו יעמוד לדור אחרון ובכל עת יגן עליהם ועל כל ישראל אחיהם".

ב„אוהל" שנבנה על קברו קבורים גם: רבי בנימין מקוצק, רבי דוד מקוצק — בניו, רב דב זאב אב"ד דקוצק — חתנו, הרבנית חיה — רעיתו, רבי יעקב יהושע — נכדו, בתו — הרבנית ברכה.

אחרי פטירתו נתחלקו חסידיו. החלק הגדול נטה אחרי הרי"ם מגור וחלקו השני נשאר נאמן לקוצק, בה ניהל את החסידים בנו של רבי מנדלי — רבי דוד מקוצק, שממנו נסתעפו כמה שושלות אדמורי"ם.

תלמידים

גם תלמידיו יסדו „דינסטיות" חשובות ומהם שכיהנו ברבנות של ערים גדולות, כגון:

רבי אברהם מפאריסוב, רבי אליהו מויסקוט, רבי אלעזר מפאלטוסק, רבי ברוך מטשיזעוו, רבי דוד צבי מניישטאט, רבי זאב מסטריקוב, רבי זאב נחום מביאלה, רבי זליג משרנצק, רבי חנוך מאלכסנדר, רבי יוסף מדוואהרט, רבי יעקב דוד מאמשינוב רבי יעקב דוד מווישגרד, רבי לייבלה איגר מלובלין, רבי יחיאל מאיר מגוסטנין, רבי מנחם מנדל מוורקא, רבי מרדכי יוסף מאיז'ביצא, רבי משה מיכל מביאלה, רבי משה ליפשיץ מלודז, רבי נוח מקארוב, רבי שלום צבי מזגרז', רבי שמואל משיניווה.

בניו וצאצאיו

בנו הבכור רבי דוד מילא את מקומו בקוצק. בניו האחרים — רבי בנימין ורבי משה ירוחם, שהיו בעלי מידות, נפטרו בצעירותם. חתניו היו: רבי אברהם מסוכטשוב ורבי דב זאב הכהן רפפורט, רבה של קוצק.

מצאצאיו יש לציין את רבי שמואל מסוכטשוב ובנו רבי דוד מסוכטשוב, רבי חיים ישראל מפילוב שישב בראשית ימיו בקוצק ועליו ידובר בפרטות, רבי צבי הירש מלומז, רבי יצחק זליג מסוקולוב, רבי משה רפפורט רבה של קוצק ורבי יוסלה, רבה האחרון של קוצק (ראה עליהם בנפרד), רבי צבי מלוקוב, רבי משה מרדכי מפילוב.

עליו וממנו

רבי מנדלי לא חיבר ספרים על אף חריפותו וידיעותיו הרבות, כפי שגם רבותיו לא חיברו ספרים.

אך בכל זאת היה רבי מנדלי אבן שואבת למחברי ספרים. תורתו המצטיינת בחריפות רבה ובברקה הקצר נלקטה ונדפסה בכמה ספרים. אין עוד אדמו"ר חסידי שעליו נכתבו ספרים כה רבים כעל רבי מנדלי, מהם יזכרו ספרים הדנים בפרטות על רבי מנדלי:

1. „אהל תורה" — תורות — ר' אליעזר צבי ציגלמן, לובלין תרס"ט.

2. שיח שרפי קודש ה"ח — בעיקר תורות מאת יועץ קים קדיש ראקאץ מפשיטעק — לודז — תרפ"ו—תרצ"א.

3. „אמת ואמונה" — תורות שהופיע בשתי מהדורות לר' ישראל אראטין. ירושלים ת"ש ותש"ט.

4. רבי מנדלי מקוצק — לקט אמרות ושיחות — ישראל ארליך, תל־אביב תשי"ב.

5. דער קאָצקער רבי — תולדה — פנחס זליג גליקסמן, פיעטרקוב תרצ"ח.

6. הרבי מקוצק — תולדה — יצחק אלפסי, תל־אביב תשי"ב.

7. עמוד האמת — תורות — משה פלר, תל־אביב תשי"ד.

8. פשיסחא און קאָצק — ספור היסטורי — מנשה אונגר, בואנוס־איירס 1949.

9. „דער רבי פון קאָצק" — דרמה ב־3 חלקים — צבי כהן, ניו־יורק 1950.

10. קוצק — ספור היסטורי — יצחק אריגור, תל־אביב תרצ"ו.

11. קוצק — שלמה וינרב — ב„הדרך", ניסן־אייר תש"ג.

12. לקורות החסידות — קוצק — י. ל. אלוט ב„העברי", שנה עשירית, גל' י"ט וגם „המזרחי", גליון 17.

13. „והצדיקו את הצדיק" — הרב י. ל. גרויברט — „המזרחי", גליון 17.

14. „קאָצקער חסידות" — שלמה וינרב — אַרטאַדאָקסישע בלעטעלעך, תרפ"ג.

15. התבודדותו של הקוצקאי — אהרן צייטלין — „הצפה", י"ד תשרי תשי"א.

בשנה זו הופיע הספר „בית קוצק" — על תלמידי קוצק ו„שרף" מקוצק — לי"ל לוין.

תורותיו ודבריו מובאים, כמובן, בעשרות ספרים ומאמרים נוספים, המוקדשים לצדיקי החסידות, מהם ראויים לציון מיוחד: „אביר הרועים", „אור הגנוז", „מאוצר המחשבה של החסידות", „מדור דור", „פון אונזער אַלטן אוצר", „רמתים צופים" „שם משמואל", „שפת אמת", „שפתי צדיקים", „השירה העברית בפשיסחא ובקוצק", „מאיר עיני הגולה" ועוד.

עתה עומד להופיע ספר נוסף על כל בית קוצק ותלמידיו בשם „היכל קוצק" בהוצאת „נצח", בו מתורגמים לעברית גם ספרו הנזכר לעיל של פ. ז. גליקסמן. ספר זה יהיה גולת הכותרת ביצירה על קוצק עד היום. כן מוכן לדפוס ספר המכיל אמרות הרבי מקוצק לפי נושאים. מוכנה לדפוס גם תורתו ושיטתו של רבי מנדלי מקוצק בידי הסופר מ. אוריין.

רבי דוד מקוצק

את מקומו של רבי מנדלי, כאדמו"ר בקוצק, מילא בנו רבי דוד.

רבי דוד מקוצק נולד בשנת תקס"ט בטומשוב, וגודל ע"י אביו שסבל באותם ימים חרפת רעב. חתנו של החסיד הפשיסחאי המפורסם רבי הירשל דישקעס מאופוטשנה. חתונתו בח' אלול מפורסמת בתולדות החסידות של פשיסחא־קוצק כי בימים אלה שרבי מנדלי היה באופוטשנה לרגל חתונת בנו, נסתלק רבי שמחה בונים מפשיסחא (י"ב באלול תקפ"ז).

משנת תקפ"ז שבה החל רבי מנדלי לכהן כאדמו"ר, לא זזה ידו מתחת ידי אביו. פרנסתו היתה על חנות מנופקטורה שנוהלה ע"י אשתו והוא עסק בתורה ובחסידות.

בשנת תרי"ט קיבלו חסידים רבים את מרותו כאדמו"ר. כדאי לציין שרובם של חסידי קוצק הליטאים נשארו דבוקים ברבי דוד, בראשם החסיד הקוצקאי המפורסם רבי אלעזר מביאליסטוק.

לפי המסופר הסכים גם הרי"ם מגור, יורשו החשוב ביותר של רבי מנדלי למנוי זה, אולם תקופה מסויימת היה ריב בין חסידי רבי דוד לחסידי הרי"ם. בתרכ"ו, אחרי פטירת הרי"ם מגור, הצטרפו אליו חסידים רבים מחסידי גור.

ר' דוד המשיך בחסידות בדרכו של אביו: חריפות, למדנות והבנה. תורותיו אף הן קצרות וחריפות — יורדות עד תוכה של נפש. היה שופע תורה.

ר' דוד היה סופר נמלץ ובעל סגנון מצויין. אעפ"כ, כאביו, לא רשם את דבריו. היה בעל צורה, גבוה ומוצק.

נפטר בן ששים וארבע בכ"ב תמוז תרל"ג, ממחלת אסכרה.

לקוטי תורתו בספר „חסדי דוד" שהוצא לאור ע"י בנו רבי ישראל מקוצק־פילוב, בתוספת הערותיו. מדבריו גם בספרים „לקוטים חדשים" ו„נפלאות חדשות" לבן משפחתו — רבי יחיאל משה מיאדימוב.

מבניו: רבי יעקב יהושע מקוצק, שהיה למדן גדול, אישיות רבת חשיבות, שלא נהג כאדמו"ר ונסע אל אחיו, רבי חיים ישראל מפילוב־קוצק (נפטר ט"ו ניסן תרס"ז) ורבי צבי הירש מלומז.

על מצבתו בתוך ה„אוהל" של רבי מנדלי חרות: „פה נגנז ארון הקודש, אדוננו, מורנו ורבנו, אלופנו ומאורנו, אדון החכמים, נזר הנבונים ופאר הקדושים, הרב הגדול, איש אלוהים, קדוש וטהור, רבן של ישראל נזרם תפארתם אור טמיר ונעלם מרנא ורבנא, דוד נבג"מ במרנא ורבנא מנחם מנדל, נר עולם. הן בעוון הדור, העליונים ביקשו את רבי ונתבקש בישיבה של מעלה בשנת ששים ושלוש לימי חייו, ביום חמישי לסדר ויכפר על בני ישראל ב"ך תמוז לפרט ודוד עבדי נשא לעולם, זכותו יגן עלינו, ואור תורתו יאיר בתוכנו וקדושתו יחופף על ראשינו וצדקתו נזכה לחזות באור פני מלך חיים".

רבי חיים ישראל מקוצק־פילוב

את שלשלת אדמו״רות קוצק המשיך בקוצק העיר בנו של רבי דוד מקוצק — רבי חיים ישראל מפילוב, שהיה אישיות חשובה וממפורסמי האדמו״רים בדורו.

נולד בשנת ת״ר וזכה להתגדל על ברכי זקנו הגדול רבי מנדלי מקוצק, שהשתתף גם בחתונתו שהתקיימה בשנת תרי״ז עם בת ר׳ יצחק זליג פרנקל מזגרז׳. רבי מנדלי אהב מאוד את נכדו זה ובהיותו כבר ילד גדול, היה קורא לו: „מיין ראלישעל״.

משנת תרי״ט ואילך נחשב כיד ימינו של אביו האדמו״ר.

בתרל״ג נבחר ע״י חלקם הגדול של חסידי אביו כאדמו״ר. הוא המשיך להתגורר בקוצק עד לשנת תרמ״ח שאז עבר לפילוב, אולם המשיך לחתום את שמו „ישראל מקוצק״. משנה זו פסקה שושלת קוצק לנהל את עדת החסידים מהעיר קוצק, עד לבואו של רבי יוסף, בנו של רבי ישראל, — לאחר שנים, — כרב בקוצק ולאחר מכן גם כאדמו״ר ועל כך בהמשך הדברים, כשיסופר על רבני העיר.

רבי ישראל היה גדול בתורה וחריף מוח. נערץ גם על צדיקי הדור וגדוליו; ריב אברהם מסוכאטשוב, דודו, קורא לו: „הרב הגדול, מעוז ומגדול, הצדיק המפורסם״, רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, כותב לו: „בנן של קדושים, סיני ועוקר הרים, נר ישראל, פטיש החזק, עמוד הימיני״.

ר׳ ישראל הרעיש בשעתו את עולם החסידות והיהדות בהצעתו המהפכנית — שהלוואי והיו נהגים לפיה — „לאסוף אלף אנשים חרדים ויעשו ישוב לחרוש ולזרוע ולקיים את כל המצוות התלויות בארץ״.

להנמקת ולהסברת תכנית זו, הוציא את הספר „שלום ירושלים״, בו הוא מוכיח כי הגאולה צריכה להיות בתחילתה טבעית — היינו: חרישה, זריעה ובניה. הוא גם הצדיק את העובדה שהארץ נבנית גם על ידי מזלזלים במצוות.

לאחר מות בתו הצעירה שנועדה להיות כלת רבי דוד מסוכאטשוב, חדל מפעולותיו אלה, כי חשש פן אסונו אירע בשל דחיקתו את הקץ, אם כי המשיך להתעניין בישובה של ארץ ישראל.

סופר מהיר ובעל עט חרוץ. כתב ספרים רבים בתורה ובחסידות. הוציא לאור את ספרו של אביו — „אהבת דוד״ בתוספת הערותיו בשם „מנורה הטהורה״. הרבה באמירת דברי תורה. מלבד סעודות שבת וחג — בהם אמר תורה לחסידיו, נהג לומר תורה גם בשבת בבוקר, לפני התפילה.

נפטר בי״ב סיון תרס״ו ועל קברו נבנה „אהל״.

מבניו: רבי צבי אדמו״ר בלוקוב, רבי משה מרדכי בפילוב־וורשה, רבי יצחק זעליג מסוקולוב, רבי יוסף בקוצק.

רבי מתתיהו מקאסוב ב"ר נחמן זוראניר

מתלמידיו הצעירים של ה„חוזה" מלובלין שקרבו מאוד, והורה לאחד מגדולי תלמידיו ,רבי שמואל מקארוב, לחנכו.

אחרי פטירת ה„חוזה" דבק בחום ברבי שמואל והיה גדול תלמידיו.

עם פטירת רבו נתמנה אדמו"ר והחלו לנסוע אליו חסידים, אך הוא עזבם ונסע לפשיסחא אל הרבי ר' בונים — שם קורב מאוד ונספח לחבורתו הקיצונית של רבי מנדלי מקוצק. ביקר כחסיד גם אצל רבי שלמה ליב מלענטשנה.

אחרי פטירתו של הרר"ב, היה הראשון שהכתיר את רבי מנדלי מקוצק לאדמו"ר בטומשוב.

כיהן כרב בעיר קאסוב שבגליל וועגרוב, שממנה עבר בערך בשנת תקפ"ח לרבנותה של קוצק לאחר שנשא אשה מקוצק, והוא שהעביר לשם את רבי מנדלי מטומשוב, לאחר שבה סבל קשות מרבי יוסף מיאריטשוב — מתנגדו שגר בטומשוב.

לפי האגדה, הזהירו רבו מקארוב לבל יעזוב את קאסוב, כי ברצונו שיהיה תמיד קרוב לו. אכן, לא האריך ימים ברבנותה של קוצק והוא עבר לרבנותה של זמברובה. הוא נטמן בקוסוב בה כיהן כרב רבות בשנים.

נפטר בשנת תרי"א.

רבי מנחם זאב ירוזלימסקי

אחרי ר' מתתיהו מקאסוב כיהן כרב בקוצק רבי מנחם זאב ירוזלמסקי ב"ר משולם זלמן הכהן מלובארנץ. נולד בלובארנץ, למשפחה מיוחסת ביותר, שהיה לה כתב יחוס מפורט עד לאהרן הכהן ושלפי המקובל החל לכתבה רבי חנינא סגן הכהנים. רבי זאב מסטריקוב בכה כששמע על שריפת כתב היחוס, באומרו: „העולם אינו יודע איזה אוצר אבד לו".

מפורסם בלמדנותו הרבה. כיהן כמורה הוראה בזגירז' ולאחר זמן קצר בשנת תקפ"ד נבחר כרב בלודז' שהחלה אז מתפתחת. רבי מנחם זאב, או רבי מענדל וולף כפי שהיה מפורסם, היה רבה הראשון המוכתר של לודז'.

משנסתלק בנו אהרן, שהיה עילוי נפלא ואיש קדוש בלתי מצוי, התהלך קודר ולא מצא מנוח. על קברו של עילוי זה כתוב „כאן נפטר אהרן שהיה לו נשמת אהרן הכהן הגדול". הועד עליו על ידי גדולי הדור, שכשם שבא לעולם בטהרה — כן חזר בטהרה. אמו הצדקנית חלמה כי יולד לה בן שתהיה לו נשמת אהרן הכהן. ביום הבר מצוה שהיתה צריכה להיות יום חתונתו — נסתלק. על קברו גבנה „אהל" המקובל רק לגבי אדמו"רים.

מלודז' עבר לרבנותה של יאנובה. תקופה זו היתה פוריה בשבילו. הוא שפע דברי תורה והחליף שו"ת עם כל גדולי הדור. חלק מהם נשתמר עד היום.

מיאנובה נתקבל לפי צו האדמו״ר מקוצק, רבו המובהק, לרבנותה של קוצק העיר, לאחר שרבה רבי מתתיהו עבר לרבנותה של זאמברובה.

אשתו הרבנית שרה רבקה היתה אחותו של רבי אברהם מטשעכנוב, אתו עמד רבי מנדל וולף בחלופי שו״ת קבועים.

רבי יצחק מאיר מגור באחת מתשובותיו מכנהו: אהובי ידידי הרב החריף ובקי פאר הדור, עמוד הימיני, חכם ושלם, מורנו הרב מנחם זאב אבדק״ק קוצק (שו״ת הרי״ם — חלק אבן העזר סי׳ ל״ג).

בתקופתו יצא הצו מהממשלה, שעל פיה הוטלה חובה על כל אורח לבחור לעצמו שם לווי. רבי מנחם זאב בחר את השם ירושלמסקי, משום שמן הדין לזכור את ירושלים תמיד...

נפטר בי״ב אדר תר״ו בהשאירו כתבי יד רבים, שרק שרידים מהם קיימים אחרי השואה.

הרבנית שרה רבקה האריכה ימים אחריו וקבלה על עצמה את ההשגחה על בית אחיה הצדיק בטשעכנוב. מסופר כי רבי אברהם מטשעכנוב שלח אחד מחסידיו לבקש את ברכתה של הרבנית שרה רבקה. נפטרה בזקנה מופלגת באסרו חג תרמ״ג.

רבי מנחם וולף היה דבוק מאוד ברבי מנדלי מקוצק ורבי מנדלי היה מוקירו מאוד וקובע לפי פסקיו.

רבי מנחם וולף היה מחותנו של רבי הירש טומשובר. בנו של רבי הירש טומשובר, רבי יהושע שמואל, היה חתנו של רבי מנחם וולף. רבי יהושע שמואל, אגב, היה מחותנו של רבי אהרן אלי׳ רוטנברג אחיו של הרי״מ מגור והיה אף הוא בילדותו מתלמידיו של רבי מנדלי מקוצק.

אחרי פטירת רבי מנחם וולף, רבה של קוצק, נתמנה כרב העיר — רבי חיים דוד.

רבי חיים דוד לא היה, כנראה, מפורסם בגדלותו בתורה, ונתמנה, כנראה, מבין תושבי העיר.

שמו אינו מופיע בהסכמות או בתשובות.

רבי חיים דוד נפטר בשנת תרכ״ח.

רבי דב זאב הכהן רפאפורט מקוצק

בן רבי ישראל אב״ד פינטשוב. נולד בשנת ת״ר. מצאצאיו של בעל הש״ך — בן אחרי בן. בנעוריו — עילוי מצטיין. בסוף שנת תרט״ו או בתחילת שנת תרט״ז נשא את בתו של הקוצקאי, תאומתה של אשת רבי אברהם מסוכטשוב. מסופר שאביו רבי ישראל אב״ד פינטשוב היה חסיד וורקא והתנגד לשידוך זה. אולם הבן חלה ואביו, מתוך חשש פן מחלתו באה בגלל הקפדת הרבי, החליט כי הוא מסכים לשידוך. אכן, מיד הבריא הבן והשידוך נעשה.

חונך כשנתיים על ידי חמיו. עד ש׳ תר״ל היה סמוך על שולחן חמותו, שהיתה מתכלכלת ע״י החסידים גם אחרי פטירת בעלה.

בתר״ל — נבחר לרב בקוצק. לאחר פטירת רבה רב חיים דוד. היה גבה קומה, יפה תואר ומראה. תלמיד חכם ובעל אופי. נעים לבריות.

מפורסם בפיקחותו ומרחוק באו לשאול עצותיו בעניני מסחר. הוא בעצמו עסק בשותפות עם סוחרים אחרים במסחר של יערות ואומרים, כי במסחרו הרויח יותר מרבנותו.

כחסיד נסע לרי״ם מגור, לרבי הניך מאלכסנדר ולבעל „השפת אמת״ מגור.

נתבקש למשרת הרבנות בערים גדולות בפולין, אך סירב לעזוב את קוצק העיר. אומרים, כי עשה זאת בגלל חמותו שלא רצתה לעזוב את עירו של בעלה הצדיק.

בזקנותו נסתמא והיו מספרים נפלאות, שבעוורונו הכיר אנשים אשר לא ראם זה עשרות בשנים.

בשמיני עצרת תרס״ב נפטר בקוצק ונקבר ליד חותנו — רבי מנדלי מקוצק בתוך ה„אהל״.

בנו רבי משה מילא את מקומו ברבנות קוצק. בנו רבי מאיר רפפורט, התגורר אף הוא בקוצק, ממנה עבר לוורשה.

על מצבתו בקוצק חרות:

ווי על האי שופרא דבלי בארעא, נפשא יקירא, גברא רבא, חסידא ופרישא, ה״ה הרב הצדיק מו״ה דב זאב בהרב הגאון מו״ה ישראל הכהן ז״ל אב״ד מפינטשוב ולמעלה בקודש, דור אחר דור, רבנים וגאונים עד הכהן הגדול הש״ך ז״ל, חתנא דבי נשיאה, רבינו הגדול, ר׳ מנחם מענדיל זצ״ל, אב״ד מפה קאצק. נפטר שמיני עצרת תרס״ב. תנצב״ה.

רבי משה חכהן רפאפורט מקוצק

משנת תרס״ב ממלא מקום אביו ברבנותה של קוצק. לאחר פטירתו בשנת תרפ״ד נבחר כרב העיר קרובו, רבי יוסף מורגנשטרן, נכדו של רבי מענדלי מקוצק.

רבי יוסף מורגנשטרן מקוצק בן רבי חיים ישראל מפילוב

גדול בתורה ובחסידות, מראשי מועצת גדולי התורה בפולין. תלמידו של אביו ואחרי פטירתו, בשנת תרס״ו, קיבל את מרותו של אחיו הגדול רבי משה מרדכי מפילוב.[24]

בשנת תרפ״ד (1924) נבחר כרב בקוצק והחל משנת תרפ״ט (1929), אחרי פטירת אחיו, נתמנה גם אדמו״ר. כך חזרה לקוצק — גם עטרת האדמו״רות.

נפטר בי״ד טבת תרצ״ט בוורשה, לאחר שחלה ב„שושנה״ על רגלו ונסע

אליה לדרוש ברופאים.

בהלוויתו השתתפו אלפי איש.

על הערצת חסידיו אליו מעיד מכתב של אחד מחסידיו — ישראל יצחק הוקמן, הכותב לר׳ אהרן הלוי שיף: „זכיתי לראות בעיני אשר הצדיק יסוד עולם פורח מיום ליום. ישבתי על יד שולחנו הטהור בשעת דיבור התורה. מה אומר לך הסתכלתי בפני מרן שליט״א והיו פניו בוערות כלפיד אש אשר לית דין בר נש, עד שנזלו עיני דמעה מרוב פחד הבא מתוך שמחה! רוח אלקים דובר בו״.

מצבו בקוצק לא היה מהמשופרים. משכורתו — 30 זהובים לשבוע, לא הספיקה לפרנסת ה„בית״. עליו היה מוטל העול של החזקת ישיבה של בחורים שלמדו בבית מדרשו.

את מקומו ברבנות קוצק מילא רבי ברוך מוולדובה — אליו נסעו גם חלק מחסידיו. יתר החסידים נסעו אל רבי יוסף אשר זליג הלוי פיש — רבה של סטריקוב.

ר׳ משה מרדכי אדמו״ר מפילוב
דער פילעווער רבי

רבי משה ברוך מורגנשטרן מוולאדובה

רבה האחרון של קוצק, בן רבי צבי הירש מליקובה, שהיה אחיו של רבי יוסף מקוצק.

משנת תר״פ אדמו״ר בליקובה, כממלא מקום אביו, אליה עבר מעיר רבנותו הראשונה גרובוב.

מליקובה עבר לוולאדובה. בשנת תרצ״ט, לאחר פטירת רבי יוסף מקוצק, נבחר כרבה של קוצק, חלק גדול מחסידיו של רבי יוסף הכתירוהו כאדמו״ר. את מקומו ברבנות וולדובה מסר לבנו.

נספה בשואה ועמו נחתמו תולדות יהדי קוצק — ספו תמו.

ה׳ ינקום דמם.

רבי צבי הירש טומשובר

(תק"ס—תר"ל)

בין הדמויות החשובות ביותר בקוצק, בן ישראל לייבל. נולד בבילגוריי פלך לובלין בערך בשנת תק"ס. בילדותו — רעהו של הצדק רבי חיים מצאנז, בישיבת טרניגראד.

לאחר נשואיו התישב בטומשוב־לובלסק ועל שמה מפורסם בין החסידים.

בהשפעת רבי מנדלי מקוצק, תושב טומשוב גם הוא, נתפס לחסידות ונסע לפשיסחא אל הרבי ר' בונים; שם קורב קרבה יתירה בגלל חריפותו, והיה מבין חבורתו המפורסמת של הרבי, שהשתתפה בשיעוריו.

בשנת תקפ"ז, לאחר פטירת הרבי מפשיסחא, כשנתפלגה האדמו"רות בין הטומשובי־קוצקאי ובין בן הרבי, רבי אברהם משה מפשיסחא, עמד בראש חסידיו של הקוצקאי והפך להיות נאמן ביתו.

כשעבר רבי מנדלי לקוצק עבר אתו גם רבי הירש מטומשוב, ועל בית הרבי היתה פרנסתו. רבי הירש היה מגדולי קוצק וחשוביה.

רבי הירש היה שליט יחיד בבית קוצק. כל סדורי בית הרבי, הבקשות אליו וכן כל הבעיות הכספיות סודרו ע"י רבי הירש טומשובר, שהיה נאמן על האדמו"ר חריף המוח והקפדן.

כשחלה הקוצקאי, הריץ מכתבים לחסידים להתפלל עליו והזעיק את הרי"ם מגור לקוצק.

נערץ בפי חסידים וכונה בספרי חסידות בשם הרב הצדיק. רבי אברהם מטשכנוב ורבי ישראל יהושע מקוטנה, הרשו לעצמם לאכול מאכלי בשר כשביקר רצ"ה אצלם בתוך „תשעת הימים", באומרם, כי נוכחותו הופכת את הסעודה לסעודת מצוה.

בתרי"ט, לאחר פטירת הקוצקאי, נסע בין הראשונים לגור ואחריו רבים. גם אחרי מות רבו המשיך לנהל את משק הכספים של חצר קוצק.

לאחר פטירתו של הרי"ם מגור (תרכ"ו) נסע אל יורשו הראשי, רבי הניך מאלכסנדר, ועם פטירתו (תר"ל) נסע אל בעל ה„שפת אמת" מגור.

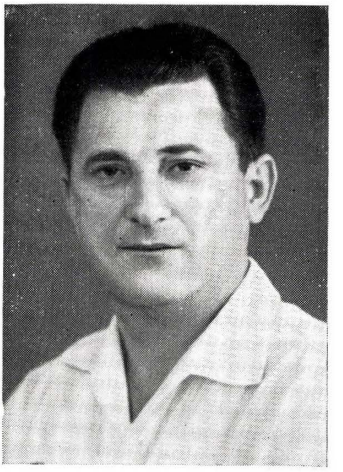
חסידים רצו למנותו אדמו"ר ורבים ניסו לתת לו „פתקאות", אולם הוא דחה את פניהם באומרו: למה לכם אדמו"ר שבקרוב תצטרכו לעמוד לידו עם ספרי תהלים... (רמז לזקנותו המופלגת).

נפטר ז' חשון תרל"א ומקום קברו סמוך ל„אהל" של הקוצקאי הזקן.

משה מיכאלירק (תל־אביב)

בזכות האילן הנאה

(אגדה עממית על בואו של ר' מנדלה לקוצק)

הימים ימי שלהי קיץ, אך השמש עדיין שולחת במלוא עוצמתה את קרניה החמות. בעיבורה של קוצק, במרחבי השׂדות, עוסקים האכרים בזריזות בהובלת אלומות הבר הגורנה.

לפתע נדמה העבודה. בבת־ראש נפסקו נקישות החרמשים שבידי הקוצרים ונאלמה שירת הבנות האוספות ומאַלמות. האכרים חבושי כובעי הקש הרחבים והנשׂים עטופות המטפחות הססגוניות לראשיהן יישרו גבם, זקפו קומתם והתבוננו בדומיה במרכבה המתקרבת אליהם בדרך העפר המובילה מראדזין לקוצק. אחרי רגע חמקה עברה על פניהם מרכבה הדורה, רתומה לזוג סוסים דוהרים, כשענן־אבק גדול עולה ומתאבך בעקבותיה.

השערות שונות העלו האכרים על המרכבה ונוסעה האלמוני. היו שאמרו, כי אציל פולני נסע בה; אחרים טענו כי מושל המחוז בא לבקר בעיר קוצק. אולם סברות אלה הופרכו חיש על ידי נערה צעירה, שבעיניה הכחולות וחדות־הראות הבחינה מיד, כי הרכב חבש לראשו כובע של ז'יד, והרי לא ייתכן, שאציל פולני או מושל מחוז יזמין יהודי להוביל את מרכבתו. אף בדמיונם המופלג ביותר, לא יכלו אכרים אלה להעלות, כי ביישרם גוום אל מול המרכבה נוסעה האלמוני חלקו כבוד לאיש, אשר עתיד להוציא מוניטין לעיר קוצק ברחבי העולם...

המרכבה המשיכה לנסוע עד שהגיעה בדרכה למטלית של חול עמוק — וגלגליה נתקעו ושקעו עמוק. העגלון הצליף בסוסים וזירזם למשוך את המרכבה מהחול, אך חרף כל מאמציו — לא זזה המרכבה כמלוא נימה. מעשה שטן, נעצרה המרכבה על יד סוכה קטנה מקושטת בפסל מרים „האם הקדושה", שממולה, בפנת הסימטא המובילה לבית העלמין היהודי ניצב צלב־עץ גבוה ועליו פסל ישו. העגלון היהודי ירד ממרכבתו השוקעת ואחריו גם הנוסע האלמוני, יהודי נמוך־קומה, לבוש קפוטת־שיראין חדשה ושטריימל על ראשו. ללא שהיות יתירות השעין את ידיו באופני המרכבה ובדחיפה זריזה הזיז את המרכבה ממקומה.

באותה שעה נתגלה המון יהודים הצועד מהעיר לסימטת בית־העלמין בהלוויית המת, בחור יהודי שטבע בנהר ה„ויפש" הסמוך לקוצק. המלווים נדהמו אף הם למראה המרכבה ההדורה המתקרבת לעירם, וגם על דעתם לא עלה, כי מרכבה זו מביאה לקוצק הרבה זוהר, כבוד ותהלה. אולם, שלא כאכרים, הבחינו מיד לפי לבושו של הנוסע ומראה־פניו העדינים המפיקים תורה, חכמה ודעת, כי אדם גדול לפניהם ויש לכבדו כראוי. מיד פינו המלווים את הדרך ונתנו לו לצעוד בראש ההלווייה. האורח שיתף עצמו באמירת פרקי תהילים בקול רם ובהתלהבות יתירה.

משהגיעו המלווים לבית העלמין ונתייצבו על יד הקבר, נתרחק משם האורח והתבודד בפנה, בצילו של אילן עבות, כשהוא שקוע כולו בהתבוננות עמוקה וחשבון הנפש. פתאום נשא עיניו לצמרת העץ ואמר: רבש"ע! מה נאה אילן זה שבצילו נחתי בשעת קיום מצוות הלוויית המת! ובתנועה חדה הרים עיניו למרומים ופתח בקול:

— אדיר במרומים! אנא תן לי להתגורר בין העדה היהודית הזאת, שאור שמשך הצמיח בה אילן נאה זה. הלואי ואזכה בסוף ימי לנוח תחתיו מנוחת עולמים.

כעבור חדשים אחדים קבע אותו אורח, איש טומשוב, את מושבו בקוצק העיר ונתגלה בכינויו החדש — רבי מנדלי מורגנשטרן, שהתפרסם לאחר זמן בעולם כולו כרבי מנדלי מקוצק.

יעקב בליטמאן (בוענאם איירעם)

דער אלטער קאצקער

אַ וועלט אַן אויסגעלייזטע — אַדער אַ מדבר זאָל זיין! און ווער עס קען זיך נישט אונטערגאַרטלען, דער זאָל בלייבן דאָ...

מיט דעם אויסגעשריי פֿאַרלאָזט מענדעלע טאַמאַשאָווער דעם פֿשיסכער בית המדרש נאָך דער פּטירה פון פֿשיסכער רבין, ר' בונים (י"ב אלול תקפ"ז — 1827). מענדעלע איז געווען איינער פון די שאַרפסטע תלמידים פון פֿשיסכער, וואָס האָט געהאַלטן אַז דער עיקר איז די כוונה פון דער מצווה, און נישט די פֿאַרמעלע מצווה אַליין... אויפן פסוק „לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר" — פלעגט דער פֿשיסכער זאָגן: לעולם — פֿאַר דער וועלט, יהא אדם — דאַרף מען זיין אַ מענטש, ירא שמים — דאַרף מען זיין בסתר... דאָס האָט געשמעקט מיט אַפּיקורסות — האָט זיך טאַקע צעפלאַקערט אַ געוואַלטיקע מחלוקת אין די חסידישע רייען.

וועז דער פשיסכער איז נפטר געוואָרן איז ר׳ מענדעלע גאָר געווען אויף דער חתונה פון זיין ערשטן זון ר׳ דודל. נאָך דער לוויה וואָרטן חסידים אויף ר׳ מענדעלין, איינער פון די נאָנטסטע צום פשיסכער דרך, כדי אים אויסצוקלייבן אַלס צוקונפטיגן רבין. ר׳ מענדעלע שליסט זיך אָפּ אין חדר המיוחד פון ר׳ בונעם — און גייט אַרויס אַ דעצידירטער. צו ר׳ מרדכי יוסף איזשביצער (דער שפּעטערדיקער ראַזינער) זאָגט ער אַרויסגייענדיק:

— זיי מיינען אַז ס׳וועט אַזוי ווייטער גיין, דער רבי וועט פאַר זיי אַלע אַרבעטן. פון איצט אָן וועט יעדער מענטש מוזן אַליין האָבן אַ רצון. אָבער אַזוי שטאַרק, אַז עס זאָל אַפילו קיין אייַן האָר נישט בלייבן וואָס וויל נישט...

ר׳ מענדעלע ווערט רבי — אָבער גאָר אַנדערש ווי אַלע חסידישע רביים אין פוילן. די רביים זענען אייגנטלעך געווען פאָלקס־מענטשן; זיי האָבן מיטגעלעבט מיטן פשוטן ייִד אַלע זיינע דאגות; זיי זענען געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיטן עולם פאַר וועלכן זיי האָבן געזאָגט תורה — און דעריבער איז זי געווען בילדעריש, דורכגעפלאָכטן מיט משלים. ר׳ מענדעלע איז אָבער אַנדערש: ער איז גלייך פון אַנפאַנג אָפּגערישן פון כלל, ער זוכט דעם אויסדערווייטן. די מאַסע איז פאַר אים נאָר אַ בריק, איבער וועלכע עס דאַרפן שפּאַנען די יחידי סגולה, די איבערמענטשן וועלכע זענען באַרופן צו בויען אַ נייע גייסטיקע וועלט.

טאַמאַשאָוו ווערט פול מיט חסידים וואָס לעכצן נאָך אַ וואָרט פון טרייסט. אָבער ר׳ מענדעלע זעט זיי נישט, ער שעלט, יאָגט פון זיך. ער פאַרלאָזט טאַמאַשאָוו און באַזעצט זיך אין קאָצק און ווערט באַקאַנט אַלס דער אַלטער קאָצקער רבי. קאָצק לעבט אויף: חסידים פון דער גאַנצער וועלט, יעדעס הויז אַן אַכסניה... און וואָס מער דער רבי יאָגט פון זיך אַלץ ציט ער און לאָקט געהיימניספול.

צווישן דרייסיק יאָר איז דער אַלטער קאָצקער געזעסן אויפן שטול פון אדמו״רות (תקפ״ז—תרי״ט). פון דעם נייַנצען יאָר איז ער געווען אָפּגעזונדערט פון עולם, די אַזוי גערופענע „ימי הסגירה״.

*

ר׳ מענדעלע דער אייביקער זוכער, שטענדיק אין ספקות, שרייבט און צעריסט, וואַרפט אַוועק אַלטע געדאַנקען און שוין בליצן אויף נייע. אָפט פאַרפֿלאָנטערט ער זיך אין סתירות. אַן אומצופרידענער פון אַלטן — זוכט ער נייע וועגן. זאָגט אויף אים הערש טאַמאַשאָווער: איך קען עדות זאָגן אויפן קאָצקער רבין, אַז ביז דער לעצטער מינוט האָט ער געאַרבעט אין יידישקייט ווי אַ יונגערמאַן אַן אָנפאַנגער.

נאָך זייענדיק אַ תלמיד פון פשיסכער מאַטערן אים ספקות, און אַזוי שילדערט אָפּאַטאָשו (פּוילישע וועלדער) יענע יאָרן:

אַ פּאָר׳מוח׳טער איז ער געלאָפֿן איבערן בית המדרש, האָט אומגעוואָרפֿן שטענדערס, איז איבערגעפֿלויגן בענק, האָט זיך געטראָגן ווי אַ רויע קראַפּט, אַוועקגעשאָרט יעדע זאַך, וואָס איז אים געשטאַנען אין וועג. דער עולם האָט זיך אָפּגעראוקט. אים געמאַכט פּלאַץ, געמיינט, אַז ער איז פּאַרטאַן אין עבודה הבורא און אין דער אמת׳ען האָט ער שטאַרק מקנא געווען דעם רבין ר׳ בונעם. ביי זיך אין האַרצן האָט ער שוין דאָמאָלס געגלויבט. נאָך גאָר אַ יונגערמאַן געווען, אַז ער איז מער למדן פון רבין, באַנעמט אַן עניין טיפער און פונדעסטוועגן האָט ער תמיד געפֿילט אַז עפּעס פעלט אים, אַז צו ווערן אַ רבי איז ווייניק וואָס מען איז אַ למדן — מען דאַרף אויך קענען איבערלייענען אַ קוויטל. און אַז ער נעמט אַ קוויטל אין דער האַנט אַריין, זעט ער דאָרט גאָרניט! ער האָט גרויס צער דערפון געהאַט, זיך געטראַכט, אַז צו אים וועט קיינער נישט פּאַרן, אַז ער וועט קיינמאָל נישט קומען צו דער מדרגה פון אַ ר׳ בונעם. אַז ער איז געבליבן אַליין מיט זיך האָט ער געפֿילט, אַז ער טראָגט אין זיך אַ גרויס וואָרט, וואָס ווען מאַכן אַן איבערקערעניש אין דער וועלט, געפֿילט, אַז ער ווען איבערשטייגן דעם בעש״ט. ער דאַרף נאָר צוזוכן עפּעס אַ „כלי״, זיכער געווען, אַז הייַנט, מאָרגן ווען ער די כלי געפֿינען און דאָמאָלס ווען די גאָנצע וועלט מיט אים קלינגען. איז ער אָבער געקומען צווישן חסידים, וואו מען האָט אים אין מויל געקוקט, געוואָלט הערן אַ נייַ וואָרט, איז ער תמיד שטום געוואָרן, האָט נישט געקענט דאָס מויל עפענען. האָט ער שוין יאָ אַמאָל אַרומגערעט אַ פסוק, איז דאָרט אַלץ געווען — חריפות, בקיאות, ער האָט דוכט זיך קיין זאַך נישט דורכגעלאָזט, נאָר דעם עיקר, דאָס וואָס מען קען נישט מסביר זיין, דעם קנייטש פון דער בּאָרד, די אויפגעהויבענע אויגן, די ליכטיקייט פון אַ ברייטן שטערן — דאָס וואָס נעמט אַזוי שטאַרק דעם עולם, דאָס האָט געפעלט. האָט ר׳ בונעם געזומען דעמזעלבן פסוק, האָט ער אים אַזויפיל נישט אַרומגערעט, געזאָגט צוויי, דריי וועריאַנטן, געגעבן אַ משל און דער פסוק האָט באָקומען אַ אַנדער פנים, באָקומען חיות, געלעבט! די חסידים האָבן זיך געקוויקט מיט דער תורה, זיי איבערגעגעבן בקבלה זייערע קינדער און דעם רבינס שם איז געוואָקסן פון דור צו דור.

מער ווי אַ פּאָר יונגעלייטלעך, שאַרפע קעפּ האָבן פון אים ניט געהאַלטן. ער וואָלט זיכער קיינמאָל קיין רבי נישט געוואָרן ווען ר׳ בונעם, שוין דאָמאָלס אַ בלינדער פון אַלטקייט, וואָלט עטלעכע יאָר פּאָר זיין פּטירה נישט געזאָגט ביים טיש, אַז מענדעלע האָט אים שוין איבערגעוואָקסן, זיצט אויף זיין הויקער. זענען די פּאָר ווערטער געווען, אַז די מיינסטע חסידים וואָס האָבן פון אים ניט געהאַלטן זאָלן אים אַ הויז אין קאָצק אויסבויען און פּאַרבלייבן דער „אַלטער קאָצקער רבי״.

*

דער קאָצקער האָט פון חסיד געפאָדערט דעם מענטש און שפּעטער אַפילו — דעם איבערמענטש. יחוס האָט ניט קיין ווערט — דער עיקר איז יחוס עצמו.

וועז דער פאַריסאָווער רבי איז אַמאָל געקומען צום קאָצקער, האָט ער אים געפרעגט: ווער ביסטו? — איך בין אַן אייניקל פון ייד הקדוש! ענטפערט דער פאַריסאָווער.

— נאָ, האָסטו שוין ווידער אַ מיוחס, גיי!

עס פלעגט אָפט זאָגען:

— איך האָב נישט קיין צייט מיך צו יחסנען.

דער וועג צום קאָצקער חסידות איז נישט געווען קיין לייכטער. דער קאָצקער האָט נישט געזוכט קיין גרויסן עולם, געטריבן פון זיך קוויטל שרייבערס, סגולה זוכערס. ער האָט געזוכט מענטשן מיט צעריסענע הערצער וואָס זוכן גאַנצקייט, וואָס שטרעבן נאָך דערגרייכונגען.

שלום אַש שילדערט אין „תהלים ייד" אַ סצענע בעת וועלכער דער קאָצקער צעשרייט זיך: פאַר יעדן מינדסטן שררה, פאַר יעדן קליינעם פויער האָבן מיר מורא — און פאַר גאָט ניט! שנאָרערס, בעטלערס זענען מיר אויף דער וועלט. איך האָב געמיינט אַז כאָטש אין הימל וועלן מיר זיין שררות, דאָרט וועלן מיר קומען ווי פריצים, ווי בנים, גאָרנישט צו פאַרלאַנגען — דאָמאָלט וואָלט זיך געלוינט צו פירן אַ בעטלער לעבן אויף דער ערד, כורעים ומשתחוים זיין פאַר יעדן פויער, כדי מיר זאָלן זיין בני חורין אויף יענער וועלט! היינט, אַז אויך אויף יענער וועלט קומען מיר ווי שנאָרערס — וואָס טויג אַזאַ לעבן? ערגעץ וואו מוזן מיר דאָך פריצים זיין!

און וועז דער חסיד ר׳ מרדכי יוסף קרעכצט אָפּ און פרעגט:

— קענן גאָט פריצים? און וואו איז דאָס צעבראָכענע האַרץ? עס שטייט דאָך: ממעמקים קראתיך ה״?

ענטפערט דער קאָצקער:

— עס שטייט: „אני לדודי ודודי לי", וועז איך בין גאָטס פריינד איז גאָט אַ פריינד צו מיר — בעטלערס קענען קיין פריינד ניט זיין. ווער עס וויל אַ בעטלער זיין, גייט מיט אים, נעם זיי דיר צונויף און גייט! שנאָרערס דאַרף איך ניט, איך דאַרף האָבן חסידים בני חורין, וועלכע קענען אין מלחמה גיין, די שוואָכע זאָלן אין דער היים זיצן אַדער צו אים גיין: צו מרדכי יוספן.

די שאַרפע קעפ זענען פון אים ניט אָפגעטראָטן, דער גרעסטער טייל חסידים איז אָבער אַוועק מיט מרדכי יוספן, וועלכן דער שאַרפער דרך פון קאָצקער איז שוין פון לאַנג ניט געפעלן געווארן.

אין אַ געוויסן פרייטיק צונאַכטס, נאָך אַ לאַנגער הפסקה פון ניט באַווייזן

זיך, וועז דער גאַנצער עולם, אַנגעפאַרן פון די שטעטלעך צו הערן דאָס נייע דער־ווארטעטע וואָרט, באַווייזט זיך דער קאָצקער, קומט אַריין און לעשט אויס מיטן שטריימל די שבת ליכט, פאַרטייטשנדיק דעם פסוק „וישלח יעקב מלאכים אל עשיו אחיו" — ווי לאַנג נאָך וועט מען אונדז דערציילן מעשיות ווי אַזוי יעקב שיקט מלאכים צו זיין ברודער עשיו! דאָן האָט ער זיך אַריינגעלאָזט אין אַ חקירה וועגן אונטערשייד פון עבודה מיראה און עבודה מאהבה און האָט אויסגערופן:

— איך האָב פאַר גאָר ניט קיין מורא!

אין דעם מאָמענט הערט זיך דאָס קול פון ר׳ מרדכי יוסף:

— אוי לאזנים שכך שומעות! לאָמיר זיך ראַטעווען!

— דרך ארץ! שרייען אַנדערע, און מרדכי יוסף ענטפערט:

— כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב (ברכות).

חסידים צעפאָרן זיך — אין קאָצק בלייבן ווייניק חסידים. דאָס רוב פאָרט קיין איזשביצע צו מרדכי יוספן. אַ טייל קומט צוריק — מרדכי יוסף האָט געקאָנט אָפרייסן פון קאָצק אָבער געפעלט אויטאָריטעט צו האַלטן די חסידים אַרום זיך.

דער קאָצקער שליסט זיך אָפּ אין גאַנצן פון דער וועלט. יצחק מאיר, דער חידושי הרי״ם, דעם קאָצקערס שוואָגער פרווט נאָך איינהאַלטן דעם הויף. אַזוי האָט ער זיך אָפגעזונדערט 19 יאָר.

דער קאָצקער איז נפטר געווארן דאָנערשטיק, פרשת משפטים, כ״ב שבט תרי״ט. דעם קאָצקער שטול פירט אָן ווייטער זיין זון (פון דער ערשטער פרוי) ר׳ דודל. גזע קאָצק צעוואַקסט זיך: פולאָוו, לוקאָוו, סאָקאָלאָוו.

*

פאַר דער צווייטער וועלט מלחמה איז געמאַכט געווארן אַ פרווו צו באַנייען די קאָצקער דינאַסטיע וועז אַלס קאָצקער רבי אוז רב איז געקרויצט געווארן ר׳ מענדעלעס אָן אור אייניקל, ר׳ יאָסעלע מאָרגנשטערן (ברודער פון די סאָקאָלאָווער אוז פולאָווער רביים). מען האָט געהאָפט דורכדעם רעסטאַורירן אַלט־קאָצקער חסידות — עס איז אָבער שוין ניט געווען די אַמאָליקע השפעה אוז אויטאָריטעט.

איז געקומען היטלער אוז האָט בעסטיאַליש אָן ענדע געמאַכט צום פוילישן יידנטום אוז צו דעם אַזוי באַרימטן גזע קאָצק.

דב טשארני (הרצליה)

הכתרתו של ר׳ יוסלה מורגנשטרן כרב בקוצק

לאחר פטירת הרב ר׳ משה׳לה היתה קוצק שרוייה תקופה ארוכה ללא רב, וכרועיה הרוחניים של העדה שימשו 2 מורי הוראה: ר׳ בעריש ור׳ הרש גדליה׳ס. הדיין ר׳ בעריש מילא גם תפקיד של רב רשמי כלפי השלטונות הפולניים, בעיקר בסידור העניינים הכרוכים ברישום לידות ונישואין והיחסים עם משרדי העירייה. ב־1914, כשנפטר ר׳ בעריש, נשאר בקוצק כמורה־הוראה יחידי, ר׳ הרש גדליה׳ס. השלטון הפולני דרש שייבחר רב רשמי („מטעם״). כנהוג, שימשה דרישה זו עי־לה למחלוקת פנימית בעיירה בין מפ־לגות הציוניים ו„אגודת־ישראל״, שכן כל אחת מן רצתה למנות לאיצטלא זו רב מאנשי שלומם. לבסוף הסכימו הצדדים לערוך בחירות ובהן ניצח מועמדה של „אגודת־ישראל״, ר׳ יוסלה מורגנשטרן, נכדו של ר׳ מנדלה מקוצק, שהתגורר אותה שעה בווארשה ועסק שם בפרקמטיה (שני אחיו, נכדי ר׳ מנדלה מקוצק כיהנו אז כאדמו״רים בסוקולוב ובפולאָוו). ר׳ יוסלה מורגנשטרן הסכים לקבל את הצעת המשלחת לעלות על כסא הרבנות בקוצק. ביום שהגיע לעיר נתקבל ר׳ יוסלה מורגנשטרן בכבוד גדול ע״י בני העיר, שהקימו לכבודו שערי־כבוד מקושטים, ויצאו בהמוניהם להקביל את פניו בשורות ערוכות, הגבאים ו„פני העיר״ בראשונה וילדי החדרים ובני הישיבה מאחריהם, כולם לבושי בגדי שבת ויום־טוב. אפילו ה„פריץ״ של העיר, ז׳ולטבסקי, חילק כבוד לרב, מצאצאי ר׳ מנדלה המפורסם, ושלח לקראתו מרכבת־פאר רתומה ל־4 זוגות סוסים... ר׳ יוסלה מורגנשטרן הובל בתהלוכה חגיגית לבית הכנסת ושם הוכתר כרב לקהילת קוצק באופן רשמי, לאחר ברכותיהם של באי־כוח כל המפלגות וראש העיר, מר גורצ׳ינסקי.

לאחר זמן קצר נפטר אחי הרב, האדמו״ר מפולאָוו. בהיות הרב ר׳ יוסלה מורגנשטרן בבית הקברות בשעת הלוויית אחיו, הוקף ע״י קהל החסידים מיד לאחר סתימת הגולל שקראו פה אחד: מזל טוב! ובצורה זו הכריזו על הרב מקוצק כעל יוררש האדמו״ר מפולאָוו.

מכתבו של האדמו"ר האחרון מקוצק, יוסלה מורגנשטרן לחסידיו בישראל (בשנת תרצ"ד)

אַ בריוו פון לעצטן קאָצקער רבין צו זיינע חסידים אין ישראל

וכך הוחזרה העטרה ליושנה. נכדו של ר' מנדלה שנתמנה לכתחילה כרב בקוצק המשיך במסורת סבו וכיהן גם כאדמו"ר. קוצק חידשה ימיה כקדם ומאות חסידים התחילו לנהור אליה מקרוב ומרחוק, כדי לזכות להסתופף במחיצתו של הרבי מצאצאיו של ר' מנדלה ולהאזין לדברי תורתו. ר' יוסלה מורגנשטרן שימש בשני כתרים, כתר הרבנות וכתר האדמו"רות. נפטר בוורשה לפני מלחמת העולם השנייה. תנצב"ה.

בליטמאַן יעקב (בוענאָס־אייראָס)

דער לעצטער קאצקער רבי

נאָך ר׳ מענדעלעס טויט האָט פאַרנומען זיין שטעלע דער עלטסטער זון ר׳ דודל, אָבער קאָצק האָט שוין ניט געהאַט דעם זעלבן גלאַנץ און פראַכט פון אַמאָל. איין מאָל אין יאָר, כ״ב שבט, צומיאָרצייט פון ר׳ מענדעלע לעבט אויף קאָצק איבער אַ נייס, וועלן עס קומען זיך צופאָרן די אייניקלעך, רביים מיט חסידים פון כמעט גאַנץ פוילן און אויסלאַנד.

אַ לאַנגע צייט איז קאָצק געבליבן ניט נאָר אַן אַ רבין, נאָר אויך אַן אַ רב. אין שטאָט פלעגן זיין צו דעם צוועק 2 דיינים אָדער מורי־הוראות — ווי הערש דיין, הערשל גדליהס. אין יאָר 1924 האָט אָבער די פוילישע רעגירונג פאַראָרדנט, אַז אין פאַרלויף פון 6 מאָנאַטן, דאַרף אויפגענומען ווערן אַ ראַבינער, אין פאַל וועלן ער וועט ביז יענער צייט ניט אויסגעקליבן ווערן, וועט די רעגירונג אַליין באַשטימען דעם ראַבינער. אין שטאָט האָבן זיך פאַרשפרייט פאַרשיידענע קלאַנגען — אַ טייל האָבן מורא געהאַט אַז דער ראַבינער וועט זיין אַ מאָדערנער פרייזיניקער מענטש. האָט מען זיך דעמאָנט אַז אין וואַרשע לעבט אַ ייד אַ סוחר, ר׳ יוסף מאַרגנשטערן, וועלכער שטאַמט פון דעם „גזע מענדעלע״ (ר׳ מענדעלעס אַן אור אייניקל, ברודער פון די סאָקאָלאָווער און פולאָווער רביים) — האָט מען אים אויפ־גענומען אַלס רב אין שטעטל (שפעטער וועלט ער „געקרוינט״ אויך אַלס רבי). געדענק איך ווי אַ פאָר טעג נאָכאַנאַנד זענען אַנגעקומען קאַראַוואַנען מיט חסידים כדי מקבל פנים זיין דעם נייעם קאָצקער רב — אַפילו דער „פריץ״ פון שטאָט, זשולטאָווסקי, האָט אַרויסגעשיקט אַ דעקאָרירטע קאָטש געשפאַנט צו 4 פערד... אַלס זייטיקער צושויער האָב איך זיך דאָן דערמאָנט וואָס חז״ל זאָגן: מי שלא ראה שמחת בית השואבה — לא ראה שמחה מימיו. עס האָט זיך געפילט ממש אין דער לופט וואָס קאָצק איז געווען — און וואָס זי וויל איצט וועלן — אַ קלייניקייט קאָצק!*

אָבער די רעסטאָוראַציע פון אַלט־קאָצק האָט שוין דאָן ניט געקענט האָבן אַזאַ שטאַרקע ווירקונג אויף דעם געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן לעבן אין שטעטל (איבערהויפט פון דער יוגנט) וועלכער האָט דאָן געבליט אין כמות און איכות.

---

* בכלל האָט דער נאָמען „קאָצק״ אַ גרויסע השפעה. נאָך היינט, זייענדיק אין אַזאַ כרך ווי בוענאָס־אייראָס, וועט איך שטעל זיך פאָר אַלס קאָצקער, מעסט מען מיך אָפּ מיט פאַרוואונדערונג, אַזוי ווי מען וואָלט געזוכט ביי מיר אויפן קאָפּ די שווערע חסידישע שטרײַמל... געווען אָפילו פאַלן ווען רמאים האָבן מיסברויכט דעם נאָמען קאָצק. אַזוי האָבן חיקעלע און הערשל יאָצעק (באָקאַנטע לצים פון קאָצק) דערשינען אין בערלין אַלס דער קאָצקער רבי מיט זיין משמש און געמאַכט אַ נישקשה׳דיקן פּדיון...

נייע צייטן — נייע פייגל, נייע פייגל — נייע לידער. די שוועדע פעסטונג פון פרומקייט, אין וועלכער עס האָט ניט געקאָנט אַרײַנדרינגען אַ נייער פרייער געדאַנק, איז שוין לאַנג געווען צעטרייסלט און די קינסטלעכע אויפלעבונג פון חסידישן צענטער אין קאָצק האָט שוין ניט געהאַט די אַמאָליקע השפעה און קאָמפעטענץ

ניגוני קוצק

די קאצקער נעזאנגען

יוסף סלע

צרור ניגוני קוצק

גירסא דינקותא אינה משתכחת. שיר, זמר וניגון, שהאוזן קלטה בימי הילדות, מהדהדים ומזמזמים בכל עת ובכל שעה, כאשר הנך מעלה זכרונות ודמויות מן העבר הרחוק מבחינת הזמן אך קרוב ללב, כאילו רק תמול שלשום האזנת להם.
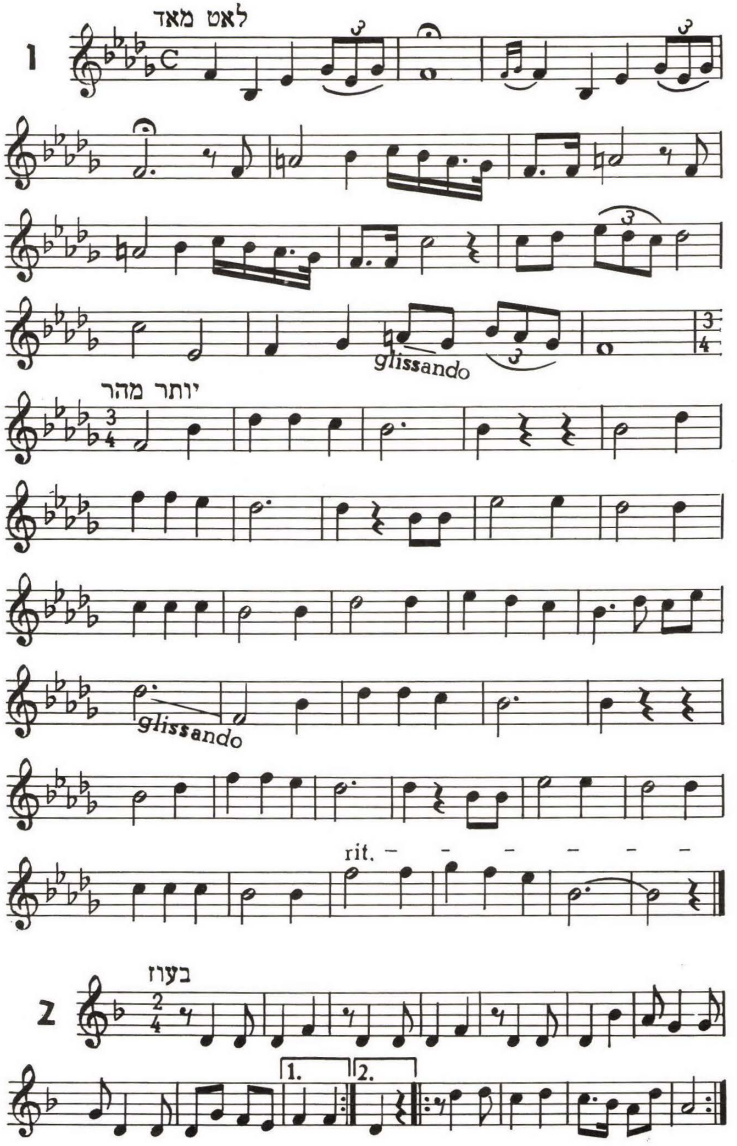
זר הניגונים המובאים בזה הם חלק מניגונים רבים שחסידי קוצק היו שרים אותם בהזדמנויות שונות בשטיבל: בתפילת שבת (בקבלת שבת וכן בתפילות של יום שבת), ב„זמירות", ב„שלוש־סעודות", „מלוה מלכה" וכן בשמחות אחרות.
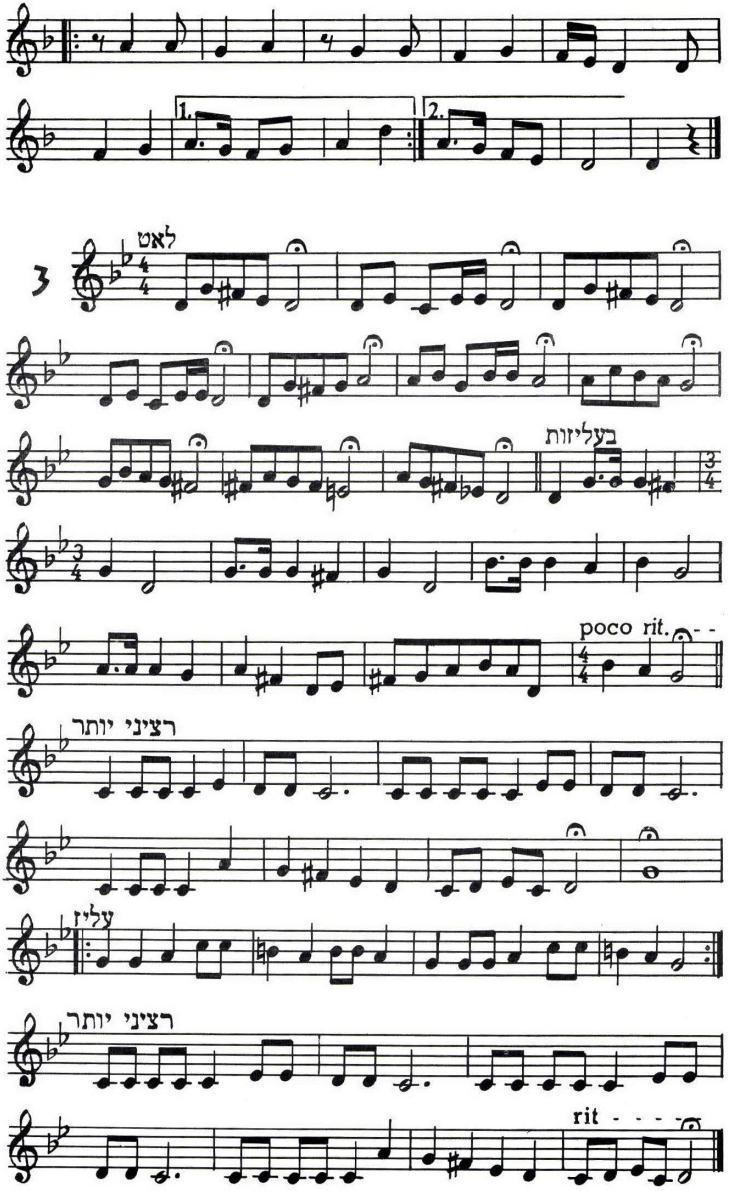
האם אפשר לומר שניגונים אלה הם ניגונים של חסידי קוצק?
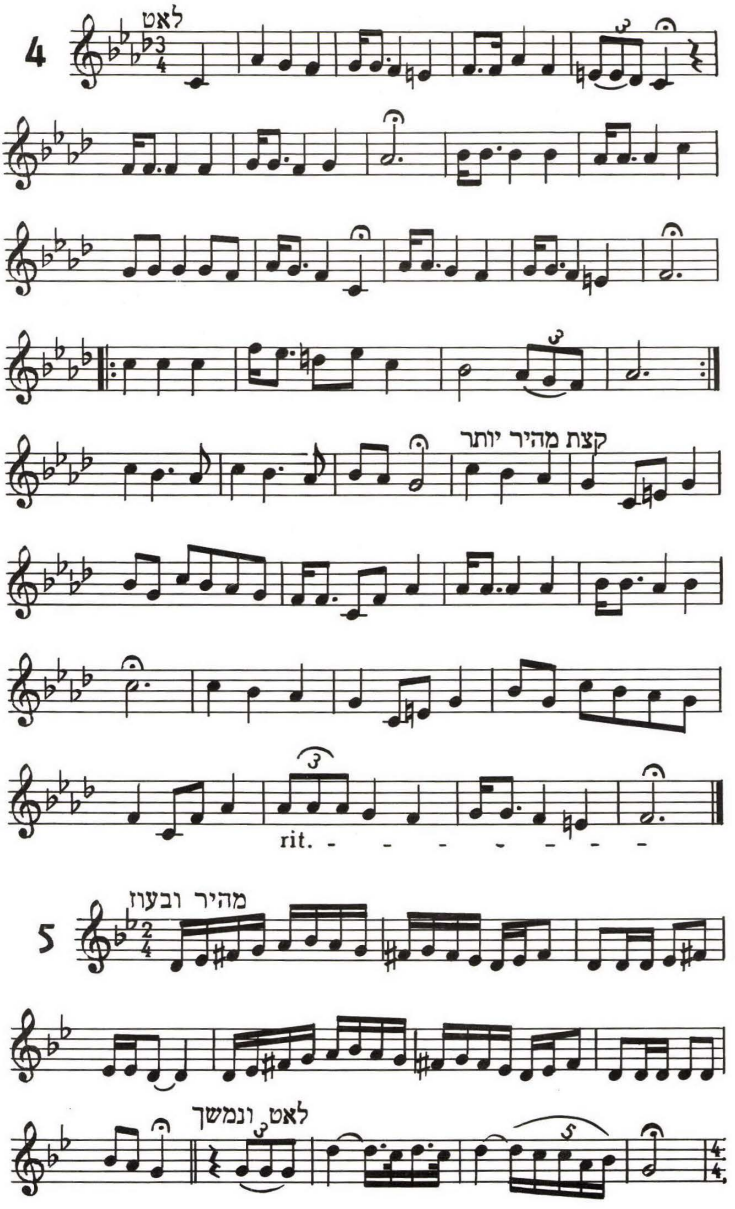
לאמיתו של דבר הושרו ניגונים אלה ע"י חסידים של „שטיבלעך" אחרים, ובכלל אין זה דבר קל לקבוע את זהות יוצרם ומלחינם. ודאי שניגונים רבים נתגלגלו ממקום למקום, מחצר רבי אחד לשניה ורובם — מקורם שונה — „גלגולו של ניגון". אך למעלה מכל ספק, שבימי ילדותי, היו ניגונים אלה מושרים בעיירתי בפי חסידי קוצק — ויהא מקורם אשר יהא.
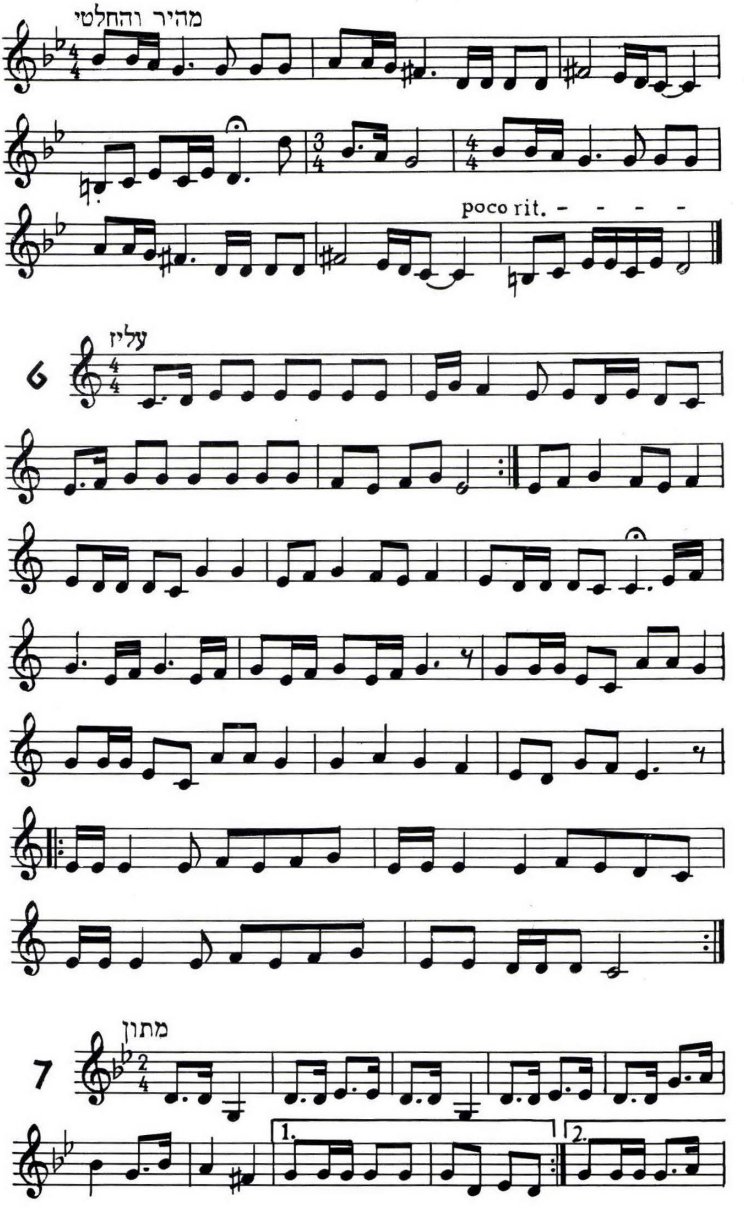
ביחוד נחרתה בזכרוני דמותו של ר' יואל חזן, שניחן בקול צלול וחזק ונהיה לחזן העיירה. ר' יואל שלא היה חסיד ולא מתנגד, היה תמיד מתפלל כשליח ציבור בביהכנ"ס, בבית המדרש ותמיד בין חסידי קוצק בכל שמחת יחיד או של הציבור היה מנעים זמירות בקולו הנלבב. בהיותו מחונן בשמיעה מוסיקלית בלתי רגילה היה תופס וצד כל ניגון, חדש ומנחילו לחסידים בשעת סעודת „מלוה מלכה", עד שהניגון היה נעשה שגור בפי כל. ר' יואל ידע להעלות כל ניגון וזמר לדרגת יצירה, לשזר ולהתאים כל ניגון לתפילה ולהיפך.
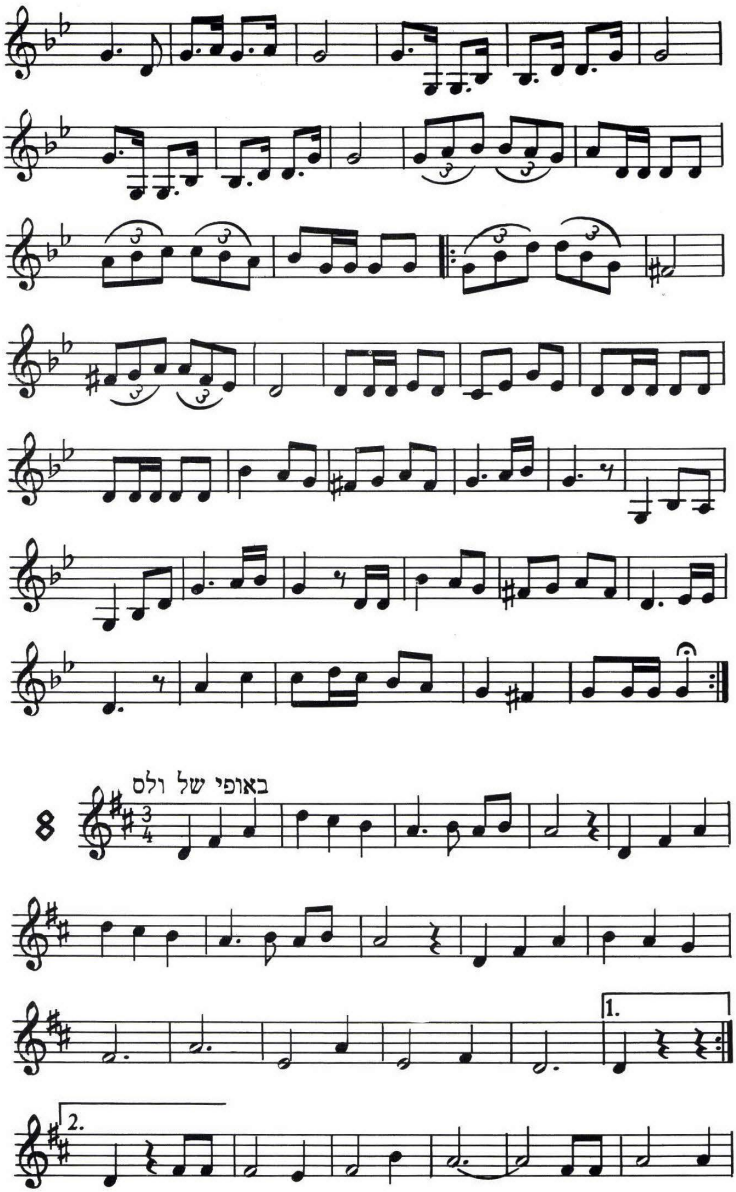
השתדלתי לשחזר את ניגוני קוצק ולהציל אותם מנשיה באותה צורה כפי שנחרתה בזכרוני.
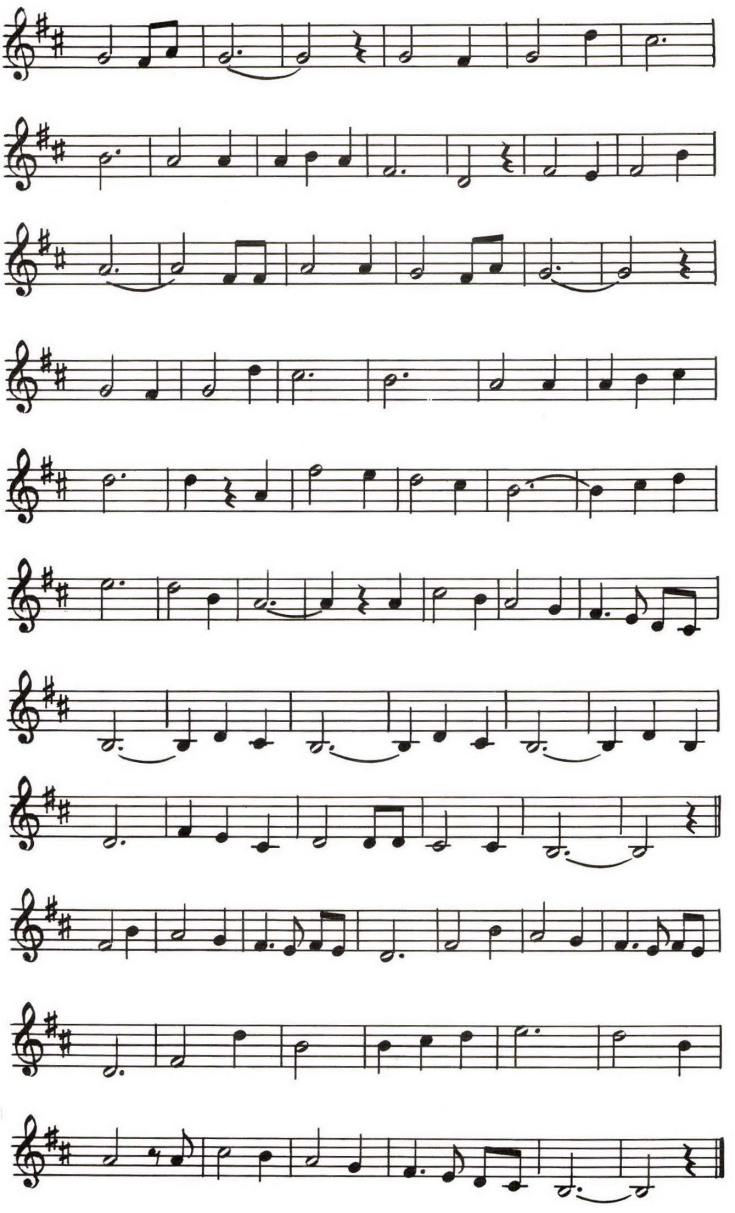

1
לאט מאד
glissando
יותר מהר
glissando
rit.
2
בעוז
1.
2.

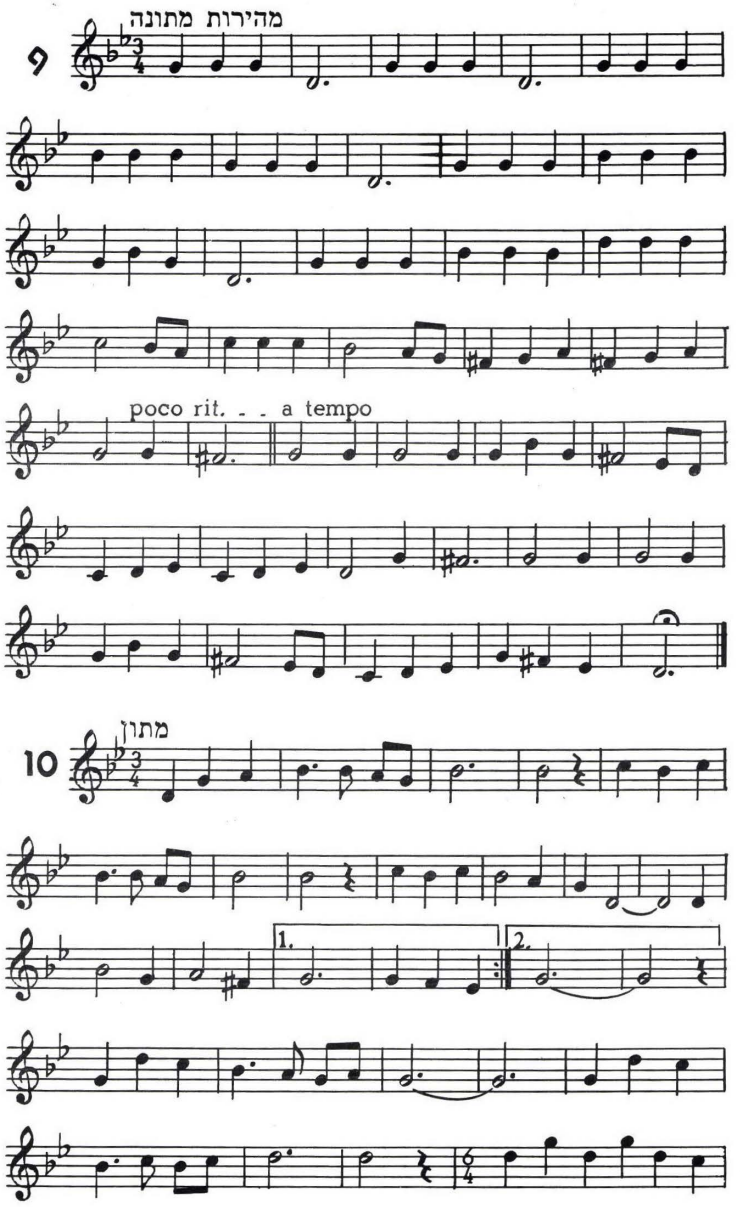

1.
2.
3
לאט
בעליזות
poco rit.
רציני יותר
עליז
רציני יותר
rit - - - -
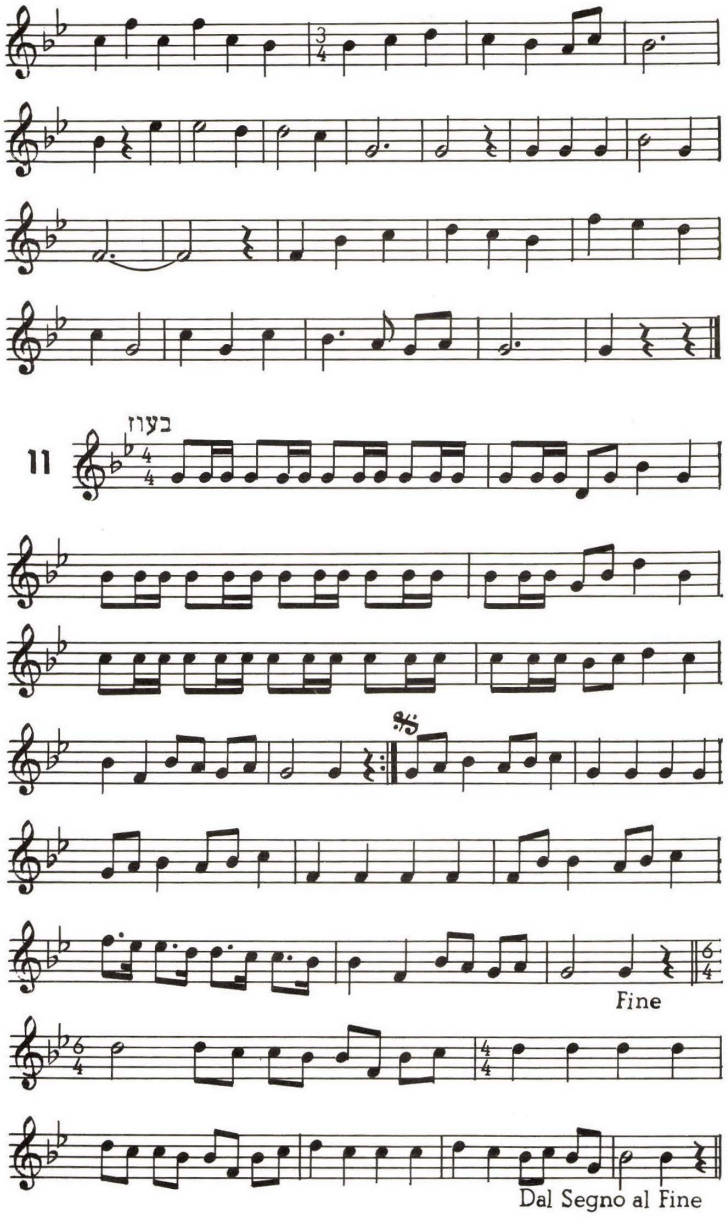

4
לאט
קצת מהיר יותר
rit.
5
מהיר ובעוז
לאט ונמשך

מהיר והחלטי
poco rit. - - - -
6
עליז
7
מתון
1.
2.

באופי של ולס
1.
2.

9
מהירות מתונה
poco rit. . . a tempo
10
מתון
1.
2.

11
בעוז
Fine
Dal Segno al Fine

מן העבר הקרוב

פון נאענטן עבר

יוסף סלע — יושע שולשטין (עין החורש)

דמויות ומאורעות

כשאני מעלה בדמיוני קטעי זכרונות מעברה של קוצק, מעשים ומאורעות, אישים ודמויות, תמונות ואגדות — הרי לי ולכשמותי מבני דורנו, שמבשרם חזו זאת, אין הם בחינת עלים בלים ומעשיות משכבר, אלא פרשיות־חיים, כעין דברים שארעו בימינו זה מקרוב. דומה, אך אתמול היה זה, כאשר תינוקות דבית־רבן עוד למדו תורה ב„חדרים" אצל „מלמדים" של קוצק, ואלו הבנות „הלכו" ל„שקולה" של הגויים, להבדיל, ולמדו יחד עם שקצים ושיקסעס. אגודות ציוניות עוררו געגועים לארץ־ישראל שבחומש, הסירו מ„לשון הקודש" אצטלת הקדושה ועשאוה שיחת חולין...

בעלי מלאכה שבעיירה התאגדו באגודות משלהם — הקימו צרכניה קואופרטיבית, קופת גמ"ח, וחברת „הכנסת כלה" שמתפקידה לשדך ולחתן יתומים ויתומות כדת משה וישראל... חסידי קוצק חלמו חלום ישן על „החזרת עטרה ליושנה" ולא נחה דעתם, עד שמצאו נצר מגזע הרבי ר' מנדלה, חבשו לראשו כתר רבנות ואדמו"רות ככתוב: „חדש ימינו כקדם"...

מעלעל אני בדפי העבר ואינני משלים עם השכחה, אדלה נא כמה טפות מהים הגדול.

*

קוצק, אעפ"י שנתברכה בזכרונות העבר ובאישים חשובים, כגון, הרבי ר' מנדלה, מייסד ה„שושלת הקוצקאית" ולהבדיל ברק יוסלביץ — גבור מלחמת השחרור של העם הפולני, — מונים היו אנשיה את השנים ואת המאורעות על פי „השריפה" שפרצה בעיירה, לפניה או לאחרי השריפה. וכשאמרת „שריפה" — לא אמרת עדיין ולא כלום, שכן זקני הדור היו שואלים מיד: — כוונתך לשריפה

הראשונה או לשנייה? בדורות האחרונים נהגו אמנם המתקדמים שבתושבי העיירה להציץ בלוח שבועי — לא לשם קביעת שבתות ומועדים נזקקו לו, הואיל ודבר זה מסור היה בידיהם מאז ומעולם, אלא כדי לדעת מה מזג אויר עתיד להיות ביום פלוני שבשבוע האלמוני, רוחות, שלגים או גשמים. וכשהיתה משתבשת לפעמים האצטגנינות של הלוח ונבואתו לא נתקיימה, גרם לכך בוודאי מן דהוא ש„איבד עצמו לדעת ע״י תלייה״ רחמנא ליצלן, שבעטיו השתוללו רוחות סוערות במשך שלושה ימים ולילות רצופים, כי הרי זה ידוע אליבא דכל הדעות... ליצנים וריקנים שבדור העדיפו את הלוח היומי על ה„שבועי״ משום הליצנות ודברי הבדיחותא שמעבר לכל דף יומי הנתלש עם ערוב היום.

קרן זוית היתה ועליה כל הודה וזיווה, ראשיתה ואחריתה — פנת בית הכנסת ובית המדרש, אחריתה על שום מה? שנוהג היה בקוצק ללוות את המת לדרכו האחרונה ע״י בית הכנסת.

בשבתות ובמועדים נהרו לכאן כל העדה, נסתיימה התפילה — חוזרים יראי שמיים ואנשי מעשה לבתיהם, עקב בצד אגודל, שלא להכשל חלילה בפסיעה גסה בשבת — והרחובות הסמוכים לכאן משחירים משפעת הקפוטות, משי ואטלס.

לא הרחק מכאן משכן בית המרחץ הפותח שעריו בערב שבת גם לאפיקורסים „חובבי הזעה״ ויש אומרים שגם „ערלים״ לא היו מדירים רגליהם ממנו...

*

אתא בוקר, שלמה השמש פוסע וצועד מבית לבית ומקיש במין ידית נטויה מקוצרת של מקל. שלוש דפיקות בתריס, משמע: יש להזדרז לעבודת הבורא, שתי „מכות״ סמוך לשקיעת השמש בערב שבת מבשרות את זמן „הדלקת הנרות״, עד היום פועמות נקישות אלו באזני בן קוצק...

עלה השחר. באפלולית הבוקר, מופיע ראשון מן הסימטא הסמוכה ברל באָרד (ברל הזקן) חוטב העצים, יהודי גמלוני שזקנו זקן־ישישים לבן, יורד על פי מדותיו, וחצוי לשניים, מונה את צעדיו האיטיים כשגרזן בידו האחת, ובשנייה משור ארוך ששיניו המלוטשות מבריקות, כביכול, ששות אלי מלאכת הנסירה...

משה גריצקי, העגלון, האביס והשקה כבר את צמד סוסיו, ומכניסם לעול הרתמות שמשני צדי הייצול, מתיר וקושר ומחזק את רצועות הרתמות בכל כוחו כשהוא נתמך בברך רגלו הימנית. הוא נוטל את המושכות ומשליכן לעבר העגלה המלאה נוסעים זה מכבר, היושבים בהולים, בלב כבד: דרך ארוכה לפניהם, מלווה טלטולים מרובים, המזומנים להם עד שיגיעו לרדזין העיר — ומשם עוד כברת דרך הגונה לתחנת הרכבות. אמנם דרך יותר נוחה בכרכרות הקלות של עגלוני רדזין.

די גראָבע שרה (שרה השמנה) עוסקת כבר בזריזות בלתי רגילה בערוגות גנתה הזעירה המצמיחה מכל טוב: בצל ירוק, צנוניות אדמדמות, אפונה, מלפפונים וחמניות. לא אחת התגנבו לכאן מעבר לגדר ילדי העיירה ועשו בה שמות.

והנה חדרו של ר׳ אברהם השוחט. עומד הוא ועוסק ב„כוונה״ במלאכת הקודש. בידים אמונות הוא תופס את התרנגולת, תוקע בזריזות את ה„חלף״ בין שיניו. בידו האחת אוסף את כנפי העוף, ובשנייה משמיט את ראשה לאחוריה, מורט כמה נוצות מצווארה כדי שלא ייפגם חלילה ה„חלף״ שהוא מוציאו מבין השיניים ומעבירו ביעף על הגרגרת, והלהב הנוצץ תקוע שנית בין שיניו של ר׳ אברהם שוחט, מוכן ומזומן לחזור למלאכתו בעוף הבא המקרטע בידו וחוזר חלילה. יש ותרנגול אמיץ, גבר בין גברים, נמלט מידי השוחט, מתרוצץ וקופץ בגרגרת השחוטה למחצה, מדלג על פני החצרות הסמוכות וקורא בקולי־קולות, כרוצה לאמור: יהודים, בני רחמנים! הביטו וראו מה עולל לי מלאך המוות הזה — הלא שחוט שחטני... עומדים אז הרואים ומלחשים זה לזה — „גלגול״, אין זאת כי אם אדם חוטא נתגלגל בשכווי זה, הבא לעולם הזה על מנת לתקן את חטאיו שחטא עוד בזמן היותו אדם ב„גלגול״ הקודם, וכי מי יודע? שמא אכל חס וחלילה „דבר־אחר״ בשעתו — לא משחיטת ר׳ אברהם שוחט...

בסמטא אחרת, סמוך לר׳ יקותיאל הסופר סת״ם, התגורר אברהמ׳לה „די רויטע קו״ (פרה אדומה). כינוי זה בא אליו משום יסוד האש האדמוני שבפניו, כאלו לא פני יהודי המה. יהודי גברתן, בריא־גו, וזקוף־קומה — שעתו היתה מגיעה בזמן שדליקה פרצה בעיירה או בסביבותיה. מיד עם שמיעת תרועת החצוצרה של מכבי האש היה מתעורר לחיים, חובש כובע הנחושת הנוצץ לראשו האדום ואץ בכל כוחותיו ל„שופה״ (צריף מכבי האש). סוס ראשון שנזדמן לו בדרכו — היה מחרימו, מתירו מן העגלה, קופץ עליו בזריזות ורוכב בדהרה לשם, האכר — בעל הסוס, היה נשאר כהמום, פוער פה ומשתאה למראה, ואוי לו אם ניסה להניא את אברהמ׳לע „פרה אדומה״ מלקחת את הסוס... אברהמ׳לע היה מנחית אז עליו מכות נאמנות ומכבדנו בנחת זרועו „למען ידעו״ — הראיתם? — היה טוען כלפיו, — הראיתם מימיכם גוי חצוף כזה? הכפר שלו עלול לעלות באש ואלו הוא לא נע ולא זע...

ר׳ יקותיאל, סופר סת״ם, היה בודק מזוזות שנפסלו, מוכר ציציות ו„ארבע כנפות״, סדור „קרבן־מנחה״ וטייטש־חומש, מי שנפשו חשקה ב„מעשה־ביכל״ או רומאן של שמ״ר — אנא, יטריח את עצמו לאלתר׳ל הסופר, הגר ברחוב המעלה. כשהגעת לשם מובטח לך כי לא תצא בידים ריקות. אלתר׳ל יפרוש בפניך מיד את כל ה„מציאות״ שבאמתחתו, וילחש באזניך כי הנה אך עתה קבל למכירה את הספר שכולם ציפו לו, זהו „ספר הגורלות״ שם תוכל לדעת, מה צפוי לגורלך בצורה

פשוטה וברורה. הנה לפניך הדף השחור בספר, עגול לבן במרכז הדף, ובו מצויירים 12 מספרים כמו בלוח השעות של השעון. קח כדור לחם זעיר, שנלוש היטב, זרוק אותו על הלוח בזהירות רבה, שים לב למספר, שעליו או סמוך לו נפל הכדור, ועיין בדף אחר שבספר, לפי המספר שבו נפל הכדור, וקראת את הכתוב כתשובה לשאלתך: התהיה עני או עשיר? היחזור הבעל אל חיק אשתו העגונה? המזומן לך למות על מטתך בביתך — או, חס מלהזכיר, על מטת זרים בנכר?

*

בדרך לטחנת הקמח — נפחיה של אברהם הנפח. הוא מנגד פרסות לסוסים, גלגלים לעגלות, צירי ברזל וכיוצא בזה. נערים מתקהלים בפתח הנפחיה ומסתכלים במפוח המלבה את האש בגחלים. אברהם הנפח מפוייח תמיד עד שחור, ידיו לא נחות אף לרגע, מעלה ומוריד את קורנסו הכבד על הברזל הלוהט ורוקעו כאלו היה דונג רך. שביבי־אש מתעופפים מסביב, כבים ונעלמים, נקישות הקורנס הקצובות באות בזו אחר זו, על הברזל ועל הסדן חליפות, מלוות אנחות גבורה של אברהם. יש וסוס מתעקש וממאן להתפרזל; אברהם הנפח נגש אז לסוס העקש כשצבת הנפחים בידו, לופף בה את אוזן הסוס, כאלו לוחש לו מה צפוי לו אם יעמוד בעקשנותו. הסוס מוסר אז בהכנעה את רגלו לידי אברהם ואינו מורידו חזרה לקרקע אפילו לאחר הפרזול, — כרוצה לומר: אם לא תורידו לי את הרגל לא אתן לפרזל את הרגל האחרת...

בטחנת הקמח של האחים זקליק לא נקבעו מזוזות למשקופי הפתחים, — כך ספרו בעיירה — ושדים מתרוצצים שם כל הלילה באין מפריע. מעשה והטוחן ראה בלילה „שד" בצורת פרה או שור, מסתובב בין הרצועות והגלגלים... סמוך לאידיהם של הגויים עובדת הטחנה יומם ולילה. הטוחן הגוי, אינו פושט בגדיו המקומחים, משתטח על גבי שקי קמח וישן שינה טרופה. באחד הלילות — מספרים — היה מעשה והטוחן הגוי עמד להעביר את הרצועה על הגלילים, באותו הרגע תפסו השד בשולי בגדיו וסחבו בין הרצועה לבין הגלגל. הלז התחיל להסתובב עם הגלגלים עד שנעצרו המכונות — ופרחה נשמתו של אותו טוחן. וודאי שלטוחן היהודי לא אירע מעולם כדבר הזה, חס מלהזכיר; הרי דיו אם יקרא את הפסוק „שמע ישראל" והשדים המבוהלים יתפרחו לכל עבר מפחד יושב במרומים...

אלתר חיה ביניש עומד בחנות המכולת של זוגתו חיה ביני, ומוכר קומץ גבינה, מעט חמאה ומעשה מאפה. חיה בינה טורחת אותה שעה בפנים מלוהטות על יד התנור, מוליכה ומביאה את המרדה בידה המאומנת, אופה היא „גריטשענע באָבעלעך" (רקיקי כוסמת) מרוחים בשמן, שטרודל, לחם־שקדים, לקח וכיוצא בזה. מכאן היא מצווה לאלתר בעלה: שקול מעט גבינה לקונה! השמעת? אלתר נשמע לה, חותך את חריץ הגבינה בחוט „כשר" ושם אותו בכף מאזני הנחושת החלודים,

כשעל הכף השנייה הוא מניח כמשקל שכנגד — מטבע בצורת „עשיריה" מנחושת עוד מימי ניקולי.

והנה אחד מאנשי החולין שבעיירה נטול יחוס ו„זכות אבות", ידוע ומפורסם בכנויו „דאָס לאָמע הענטעלע" (היד המשותקת), על שום מום שבידו השמאלית עוד מימי ילדותו. אך לא היה כלל בכנוי זה משום גנאי — אדרבא, היו בו חבה, כבוד ואף השתוממות, שכן היה „דאָס לאָמע הענטעלע" החייט המעולה שבעיר, אשר לאו כל אדם זוכה לתפור בגדיו אצלו. כשהיה נראה ברחוב — לעתים נדירות, כי חס על זמנו — בדרכו לאחד הגבירים בענין מערך מלבושים לבנו החתן שהגיע לפרקו — לווהו עיני המסתכלים בהערצה מתוך חבה. מראהו החיצוני דל וכחוש, נמוך קומה, בעל פנים צנומים... אך כבר אמרו חז"ל: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו...

המשא ומתן עם הגביר מסתיים במהירות. מחר יעבירו החיט והשוליא את מטלטליהם — המכונה, המספריים והמגהצים — לביתו של הגביר ואחד החדרים ייהפך לבית מלאכה ממש, לתקופה קצרה. הגביר יתפאר בכך כי חייט זה יתפור בגדיו. אחרים שהסתפקו לעת עתה ב„סתם־חייט" מ„מדרגה ראשונה" התפללו בחשאי בלבם, שאף הם יזכו להזמינו בקרוב לביתם... בעלי המלאכה שבעיר אף הם הציצו בו ביראת־הכבוד, שכן זכו כי אחד שלחם צמח ועלה לגדולה הודות ל„מעשי ידיו להתפאר". הבו גודל לחייט „דאָס לאָמע הענטעלע" המהולל והמכובד בפי כל אנשי העיירה, מקטן ועד גדול, עני ועשיר גם יחד.

לאחרונה נודע ברבים, והדבר נעשה לשיחה בפי כל, כי אברהמ'לה שערער (בעל המספרה) התחיל אף הוא לעסוק במלאכת התפירה. שמועה זו, שאברהמ'לה שערער נהפך לחייט והיה ל„מלבוש ערומים" הכתה גלים בעיירה. קטני אמונה לא נרתעו ולא חסו על זמנם עד הגיעם לפתח ביתו של המספרה והציצו מבעד לדלת הפתוחה של המספרה לראות ולהווכח, אם דמותו המוכרת לא נראית שם עוד... אך עובדא היא: ששלושת בניו של ראובעלע חיים קרייצמאנס (ראובן חיים קריצמן) שנקראו בפי כל: „מאָטעק", „ישראל" ו„שמחה'לה" הצעיר שבהם — מגונדרים במעילים חדשים וחדישים, שאך זה עתה יצאו מתחת ידו של אברהמ'לה שערער! והראיה — חוטי הכליבה עדיין מלבינים על בגדיהם, שכן לא הספיקו להוציאם לפני הדלקת הנרות; בשבת זו חל „בר־מצוה" של הצעיר שבהם. שידוד מערכות זה היה לפלא בעיני תושבי העיירה, שהרי אברהמ'לה שערער ידוע היה כעוסק במלאכות אחרות לגמרי, כגון תספורת וגילוח ראש לכל דורש, גילוח זקן — לאפיקורסים בלבד, ואלו השומר על פאותיו מובטח לו שלא ייגע בהם בקצה מספריו. מלבד זאת היה ידוע אברהמ'לה שערער כ„פעלדשער" (חובש) ורופא חולים של העיירה, האץ רץ אפילו בחצות הלילה למי שחש בבטנו, או למי שצמרמורת אחזתו — כשמקלו בימינו ואמתחת החובשים בשמאלו. אמתחת זו —

ספק ארנק ספק מזוודה, הכילה מכשירי רפואה ותרופות מוכנות, כגון שמן קיק, כוסות רוח, עלוקות וכד'. יש ואחד החולים היה מתאונן על כאב שיניים, אז יזמינהו אברהמ'לה למרפאת השיניים שבמספרה, שם מושיב אברהמ'לה את החולה על כסא התספורת, מטיל את ראשו אחורה על כרית הכסא שאך זה עתה שימשה למלאכת הגלוח, נגש לארון המרפאה התלוי ממול הראי, מחטט ומוציא משם צבתות מצבתות שונות, המבריקות ונוצצות ומטילות אימה ופחד בבעל „השן הכואבת". יש אומרים: שמיד עם הישמע צלצול המכשירים הנוצצים הללו, היו פוסקים הכאבים והחולה מבקש לדחות את עקירת השן לפעם אחרת...

אברהמ'לה שערער בטוב לבו אינו נעלב ואינו רוגז — אדרבא: מגלה הוא הבנה ל„פאציינט" הבהול. הוא עוזר לו להתגבר על מכאוביו — בהכניסו צמר גפן טבול ביי"ש או בספירט 96% לתוך השן, לאחר מכן הוא נפרד מהחולה בברכת „רפואה שלמה", ויהי רצון שלא נדע מכאב שיניים, חס ושלום, (החולה עונה לעומתו) — הלואי, רבונו של עולם...

אך כשהפציינט עומד כבר על סף היציאה, מחייך אברהמ'לה ומזכיר לו — שאם חלילה וחס יתקפוהו הכאבים שנית, הוא מוכן לקבלהו לבקור, אפילו בחצות הלילה — דפיקה קלה בדלת והוא יקום לעזור לו ואל יתבייש — למען השם...

העליתי בזכרוני נשכחות מפשוטי העם שבעיירה, שלא נקראו בשמות אבותיהם ושמות אבות אבותיהם כמנהג הגבירים המופלגים, או בני תורה ויראי שמיים. וודאי היו בעיירה גם יהודים חשובים ונכבדים, כגון, פנחס איצל'ס ה„מלמד" שתלמידיו, נערי קוצק, היו מסיימים אצלו את הש"ס עם תוספות והמהרש"א עוד לפני הגיעם ל„בר־מצוה" או למשל — מנדל חיים שאול'ס, בעל תפילת „מוסף" לראש השנה ויום כפור בשטיבל דחסידי קוצק — על אף קולו הצרוד, ועוד רבים אחרים.

אך אני התכוונתי להיות לפה, ולספר מקצת מן המעט — על יהודים מכל ימות השנה, ללא „יחוס" ו„זכות אבות" — שחייהם עברו תחת שמי קוצק בשמחה ויגון, צחוק ועצב, פשטות וגדולה כאחד.

דוד רַאק (תל־אביב)

אין קאצק פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה

חדרים און מלמדים

קיין מאַדערנע שולן פאַר קינדער זענען נאָך דאָן אין קאָצק ניט געווען — אַלע האָבן געלערנט אין חדרים. אַ שעה אין טאָג פלעגט מען לערנען שרייבן רוסיש און חשבון ביי מענדל שילדקרויט.

פון מיין קינדהייט געדענק איך קאָצקער מלמדים: ר׳ יעקב יצחק בצלו־מענפעלד, אַן איידעלער ייד, וואָס האָט ממש ניט געקאָנט ריידן הויך אַ וואָרט. ער האָט מיט אונדז געלערנט רוהיג און שטיל. דאָקעגן אין דער צווייטער מלמד, ר׳ פנחס איצלס, געווען אַ שטרענגער און אַ כעסן. ביים לערנען פלעגט ער זיך בייזערן און שרייען, און גלייכצייטיק זיך בייסן די שפיצן פון בּאָרד. אָבער טראָץ דעם פלעגט ער אונדז גאָרניט טאָן — זיין כעס האָט ער אויסגעלאָזן צו זיין זון אהרן, וואָס האָט געלערנט מיט אונדז: אים פלעגט ער קנייפן נאָכאָנאַנד. ר׳ פנחס איצלס איז אָבער געווען אַ גרויסער למדן.

מיר פלעגן לערנען ביז שפעט ביינאַכט ביי אַ נאָפּט לעמפּל מיט אַ צעבראָכן גלעזל, וואָס איז געווען פאַרקלעפּט מיט פּאַפּיר. וויינטער פלעגן מיר אַהיים גיין פון חדר ביי נאַכט מיט אַ לאָמטערנע. אין די קאָצקער גאַסן איז דאָן געווען שטאָק פינסטער.

אין דער ישיבה

ר׳ אברהם טשאָרני (אָדער אברהם ליטוואַק, ווייל ער האָט געשטאַמט פון בריסק), זייער אַ קלוגער און מיט אַ סך פאַרשטענדניש צו זיינע תלמידים אין דער ישיבה, האָט אונדז געגעבן יעדן טאָג אַ שיעור אין גמרא און פוסקים. ער האָט איינגעפירט אַז די תלמידים זאָלן דאָווענען אין אַן אייגענעם מנין, אַן דער באַטייליקונג פון דערוואַקסענע.

ר׳ יהושע ליבערמאַן (שיע מגיד), אַן אָרנטלעכער און בעל מזג־טוב, פלעגט

לערנען מיט אונדז יעדן טאָג גמרא און תנ"ך. אויסער דעם, פלעגט ער נאָך מנחה לערנען אין בית המדרש די פרשה פון דער וואָך פאַר בעלי־מלאכות, אויסטייטשנ־דיק פאַר זיי די פסוקים מיט משלים און מעשיות.

ר' הערשל יצחק דעם רב'ס, אַ למדן און אַ עילוי, פלעגט לערנען מיט אונדז שיעורים, מייסטנס בעל פה. איך געדענק אַן עפיזאָד, ווען דער סאָקאָלאָווער רבי, ר' זעליג מאַרגנשטערן, איז געקומען קיין קאָצק צום יאָרצייט פון זיין זיידן ר' מענדעלע (כ"ב שבט) און איינגעלאָדן געווארן אין דער ישיבה אונדז פאַרהערן. זיצנדיק ביים טיש מיט אַ גרויסע פמליא רבנים, שוחטים און חסידים, האָט דער רבי אונדז אויסגעפרעגט (מיר האָבן דאָן געלערנט מסכת חולין) און מיר האָבן געענטפערט. אין דעם האָט זיך אָנגעהויבן אַ לומדישער ויכוח צווישן דעם סאָקאָלאָווער רבין און דעם ראש הישיבה ר' הערשל יצחק דעם רב'ס, און קיינער פון זיי האָט ניט געוואָלט נאָכגעבן. האָט זיך דער סאָקאָלאָווער רבי אויפגעשטעלט און אָנגענומען בייַ די געקרייזלטע פאות פון ראש־ישיבה און געזאָגט צו אים: האָסט פאות ווי „קרני ראם"... אויף דעם האָט דער ראש הישיבה גלייך געענטפערט: „בהם עמים ינגח"...

און צום סוף דאָרף דערמאָנט ווערן אויך ר' פנחס ליבפריינד (פיניע אייזן קרעמער), דער הויפט גרינדער און גבאי פון דער ישיבה. ער פלעגט יעדן טאָג באָזוכן אַ פאָר מאָל אין דער ישיבה, און זיין פנים פלעגט שטראָלן, ווען ער האָט געזען ווי מיר זיצן און לערנען מיט געזאַנג און פרייד.

אין דער ישיבה, וועלכע איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1913, האָבן געלערנט צענדליקער בחורים פון קאָצק און דער סביבה. אין יאָר 1915, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט קריג, ווען עס זענען אָנגעקומען אין קאָצק פיל פליטים פון דער אַרומיקער געגנט, האָט מען זיי איינגעאָרדנט אין דער ישיבה און מיר האָבן זיך פאַרנומען מיט באָזאָרגן זיי מיט עסן און טרינקן.

שבת

שבת איז שוין געווען קענטיק אין שטעטל פרייטיק נאָך מיטאָג, ווען די חסידים האָבן זיך באַוויזן אין גאַס, איילנדיק צו דער מקווה. די פרויען האָבן געריימט און געוואַשן און באַשיט מיט זאָמד די פאָל. די קינדער, אָנגעטאָן שבת'דיק האָבן זיך אַרויסגעלאָזט מיט רעש אין די גאַסן.

שלמה דער שמש גייט איבער די הייזער און קלאַפּט מיט אַ הילצערנעם האָמער אין די לאָדנס — אַ סימן אַז עס איז צייט ליכט בענטשן. דער עולם גייט פאַמעלעך אין די שטיבלעך, אין שול, אין בית המדרש. מאָטל איטשע מאיר'ס דאָוונט פאָרן עמוד אין בית המדרש, און אין שול — יואל חזן. די בעלי בתים זיצן בייַ דער מזרח וואַנט און בייַ די זייטיקע טישן — בעלי מלאכות. איז געבוירן

געווארן יענע וואך אַ יינגל אין שטעטל, רופט דער שמש פרייטיק צו נאַכט פון באַלעמער צום „שלום זכר".

שבת גאַנץ פרי פלעגט דער שמש רופן צום דאַוונען. אין דער וואַכן פלעגט ער קלאַפן מיט זיין האַמער אויף יעדן פענסטער דריי קלעפ, דאָס האָט געהייסן: צייט צו גיין אין שול אַריין; צוויי קלעפ — אַ סימן אַז אימיצער איז נפטר געווארן, גרייט זיך צו אַ לוויה.

חסידים באַקן מצה „שמירה" ערב־פסח

אויף פסח האָט מען זיך שוין געגרייט אַ גאַנצןווינטער. שוין חנוכה האָט מען געפרעגלט שמאַלץ, איינגעזויערט בוראַקעס, געקויפט ראָזינקעס אויף אַרבע כוסות. נאָך פורים האָט מען אָנגעהויבן באַקן מצות (ביי מיין זיידן ר׳ פאַליק גראָסמאַן ז״ל). די הכנות זענען געווען גרויסע: מען האָט געקשר״ט דער אויוון און די טישן וואָס גאַבן געדינט צו וועלגערן די מצות, די קופערנע בעקנס צום קנעטן די מצות טייג און די וואַלגער העלצער. אַכטונג געגעבן אויף די כשרות האָבן די מורי־הוראות, ר׳ בעריש און ר׳ הערשל גדליה׳ס.

און האָט אַזוי האָט מען געבאַקן מצות: יעדער בעל־הבית האָט געבראַכט אַ פוד, אַדער צוויי, מעל, אַ 20 פרויען און מיידלעך האָבן געוואַלגערט, געקנעטן און געראָלדט די מצות. בקיצור, אַ גאַנצע פאַבריק. פרומע יידן פלעגן באַקן זייערע מצות אין דער פרי אויפן ערשטן אויוון.

די מצות „שמירה" פאַר די געדאַר חסידים האָט מען געבאַקן ערב־פסה נאָכן פאַרברענען דעם חמץ. אַ נאַכט פאַר דעם פלעגן די חסידים ברענגען וואַסער פון ברונעם צום באַקן די מצה שמורה. איך געדענק ווי 10 חסידים (יהושע גראָסמאַן, לייבל גראָסמאַן, בעריש דער מורה הוראה, הערש לייב, דער געלער מענדל און אַנדערע) האָבן געטראָגן איין עמער וואַסער — יעדער האָט געהאַלטן מיט אַ פינגער און אַזוי מקיים געווען די מצווה.

ביים באַקן די מצה שמורה זענען אַלע געווען אָנגעטאָן יום־טוב׳דיק. די חסידים האָבן אַליין מיט די אייגענע הענט אויסגעפירט אַלע אַרבעטן. אַזוי, געדענק איך, ווי מיין פאָטער מיכאל ראָק ז״ל, איז געווען וואַסער גיסער; ר׳ יוסף מאיר ערליך — בעקן רייבער; חנה גיטל רויזעס מאַן — קנעטער. ביים וואַלגערן די שמורה מצות האָט מען מיט התלהבות געזאָגט הלל. יעדער פלעגט נעמען אַהיים 6 מצות שמורה, אויף די 2 סדרים.

אַ חתונה אין שטעטל

אַ חתונה האָט געדויערט, געווייניגטלעך, אַ גאַנצע וואָך, און די הכנות דערצו האָבן זיך געצויגן חדשים. אויב דער חתן איז געווען פון אַ צווייטער שטאָט,

פלעגט מען אַנטקעגן פאָרן דעם חתן מיט מוזיק, וועו מען האָט אים געבראַכט צו דער חתונה. דער חתן פלעגט בלייבן ביי זיך מיט מענער און חברים, און די כלה, ביי אירע חברות מיט פרויען. נאָכהער איז דער חתן געקומען צו דער כלה צום „באַדעקן". דערבייַ האָט דער בדחן באַזונגען און אַלע פרויען האָבן מיטגעווויינט מיט דער כלה. די חופה פלעגט פאָרקומען ביי דער שול. דעם חתן האָט מען געפירט איבער אַלע גאַסן מיט כליזמרים. פאָרויס זענען געריטן חברה פון הכנסת כלה אויף פערד מיט פלאַקערס. עס איז געווען אַ מנהג אַרויס צו שטעלן אַ לאָמפּ אין פענסטער צו באַלייכטן די גאַס.

דעם חתן האָט מען אַוועקגעשטעלט אונטער דער חופה, און ער האָט זיך פאַרדעקט מיט אַ טאָשן טיכל די אויגן און געוואָרט ביז מען וועט ברענגען די כלה. די כלה פלעגט מען ברענגען צו דער חופה מיט מוזיק. בשעת מען האָט זיי צוריק געפירט פון דער חופה — פלעגט מען זיי אַנטקעגן טאַנצן מיט אַ חלה. מען האָט אַריינגעפירט חתן כלה אין אַ באַזונדער צימער און מען האָט זיי דערלאַנגט די „גאָלדענע יויך" נאָכן פאַסטן. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אָנגעהויבן די סעודה ביי געדעקטע טישן. כלי זמרים האָבן געשפילט און דער בדחן האָט געזאָגט „גראַמען". נאָך דער סעודה האָט מען געגעבן „דרשה געשאַנק" — צום ערשט די מחותנים פון חתן׳ס צד, נאָכהער פון כלה׳ס צד. יעדער אייניער האָט דערלאַנגט די מתנה דעם בדחן, וועלכער איז געשטאַנען אויף אַ טיש און אויסגערופן די מתנה און דעם נאָמען פון שענקער. נאָך יעדער אויסרופענישׂ האָבן די כלי זמר ווידער געשפילט. אַזוי האָט עס זיך געצויגן ביז פאַרטאָג. דאַן האָט מען געטאַנצט דאָס „מצוה־טענצל": יעדער פון די מחותנים האָט געטאַנצט מיט דער כלה, און צום סוף האָט דער חתן געטאַנצט מיט איר, און אַזוי ביז אין טאָג אַריין. אויף צו מאַרגנס האָבן זיך אָנגעהויבן די „שבע ברכות". שבת האָט מען געפירט חתן־כלה אין שול אַריין. נאָך מיטאָג ווידער אויף די „שבע ברכות". די מחותנים ברענגען קוגעל מיט ביר און מען איז משמח חתן כלה.

אַזוי האָט אויסגעזען אַ חתונה אין קאָצק אין יענע טעג.

פּערל די בריוון טרעגערין

די בריוו קיין קאָצק פלעגט מען ברענגען פון ראַדזין אויף אַ וואָגן פון 2 רעדער, געשפאַנט צו אַ פלינקן פערד. פון דער פאָסט האָט זיי געמוזט פּערל די בריוון טרעגערין און צעטיילט אין שטעטל. אינטערעסאַנט איז, אַז פּערל האָט ניט געקענט לייענען די אַדרעסן — און דאָך האָט יעדער באַקומען זיין בריוו. איך דערמאָן זיך, ווי זי פלעגט אַריינקומען צו אונדז, און מיין מוטער, אַלטע פאַליקס ז״ל, פלעגט איר איבערלייענען די אַדרעסן, און פערל פלעגט מאַכן אויף זיי אַ ספּעציעלן סימן. אַזוי האָט זי יאָרן געטיילט די בריוו אין קאָצק.

ביי אַ געווינערין

איז געבוירן געוואָרן מיט מזל אַ קינד — פלעגט די געווינערין ליגן אין בעט, פאַרהאָנגען מיט ליילעכער, און ביי יעדן אַריינגאַנג אָדער אויפן פענסטער האָבן געהאַנגען שיר המעלות'ן. איז דאָס קינד געווען אַ בן זכר — פלעגן די חדר קינדער מיט דעם מלמד קומען לייענען קריאת־שמע ביים רך הנולד. די קינדער פלעגן באַקומען זיסוואָרג. פאַרן ברית פלעגט זיין אַ וואַך־נאַכט, מען פלעגט זאָגן תהילים און לערנען, עס זאָל אים ניט געשען קיין שלעכט.

משה מיכאלי—רק (תל־אביב)

זכרונות משנות הילדות

דמויות, מראות וספורים מימי הילדות נחרתים עמוק בזכרון האדם ונשארים בו לאורך ימים. מדי פעם בפעם בפגישת רעים, אנו נזכרים בדמות זו או אחרת, שמעשיה משמשים כציון דוגמא וסמל להתנהגות דומה בחיינו היום יומיים. במיוחד צפות ועולות בזכרון דמויות אלה כאשר אנו נפגשים עם בני עיר שהיה להם קשר חי עם אותן הדמויות המוכרות. לכן ראיתי חובה נפשית להעלות אי־אלה דמויות מהעבר הבלתי נשכח ותקל לי היד אם במקצת אזכרן ולשבח אציינן.

החדר והאכסניה

ברחוב ווסולה, זה הרחוב רחב־הידים שמצדו האחד בתי־אבן וממול בתי־עץ, עמד בית קטן שבנייתו טרם הושלמה. היה זה ביתו של רבי איזיק מאיכר המלמד. בבית 2 חדרים, באחד מהם קיים את המלמדות והשני — חדר שינה וכן פינת המטבח. ארונות לא היו שם, שכן בגדי השבת של רבי איזיק ומשפחתו היו תלויים על הקיר, מכוסים סדין לבן, והכביסה כולה היתה מונחת ב„קופרט" גדול (מין תיבה גדולה) המורכב על 4 גלגלים שעמד בפינת החדר. רבי איזיק — יהודי נמוך קומה, שמנמן, בעל זקן שחור, בריא־גוף שקולו החד נשמע בצליל ברור. המלמדות לא היתה אצלו קרדום לחפור בו. הוא למד תורה לשמה וראה בה שליחות עליונה. תלמיד שנעדר מהחדר, מיד שלח שליח לבית הוריו כדי לקבל פרטים על סיבת ההעדרות, ואם תלמיד הסיח את דעתו בלמודים — היה פונה אליו בתוכחת־מוסר כזו: „החושב אתה שאביך משלם לי עבורך חנם שכר־לימוד? וכי מה יהיה בעתידך, אם אין לך רצון ללימודים מצדך".

אשתו, רחל־לאה, לא נפלה בטוב לבה מבעלה רבי איזיק. היא טיפלה בילדי החדר כאם, השגיחה עליהם, וריב כי נפל בין הילדים היתה עושה שלום ביניהם. משהגיעה שעת האוכל היתה עוברת על יד השולחן כשעיניה נתונות בכל צרור אוכל שנפרס. ואם לחמו של הילד היה בלי ממרח, הלכה והביאה מיד את הצנצנת עם השומן ובנוטלה את לחמו למריחה היתה אומרת לילד: „נכון! אמך שכחה היום למרוח את לחמך — אין דבר, אין דבר — אכול בתיאבון". בחורף היתה מגישה לילדים תה חם בשעת האוכל, ובימים הקרים משהגיעה שעת ההליכה הביתה, היתה עומדת בפתח הדלת, בודקת כל ילד אם לבושו הולם את מזג האויר בחוץ, ומי שלבושו היה דל הוסיפה לו בגד משלה. כשהשתוללו סופות שלג בחוץ היתה ראל־לאה מלווה את הילדים קבוצות קבוצות לפי מקומות מגוריהם. מחוץ למשק ביתה ועזרתה במלמדות לבעלה היתה רחל־לאה מקיימת בדירתה, בחדר השני, אכסניה לעניים — עוברי אורח. בכל יום שלישי בשבוע החלה מכינה את החדר, שוטפת הרצפה, מנקה אותו, מאוררת את המצעים כדי להכינם למחרת היום לקראת בואם של ראשוני העניים העירה. רחל־לאה היתה מקבלת בביתה את פני העניים בסבר פנים יפות ושואלת לשלומם ולשלום משפחתם, מכבדם במשקה חם וארוחה קלה שלא על מנת לקבל פרס. בהסבירה לשכנותיה ומכריה את חובת הטיפול בעניים היתה שגורה בפיה האמרה: „לרוב אושרנו — אנו נמצאים בטפולו הישיר של רבון העולמים והוא הדואג לנו בכל, אבל את הטפול בעניים הטיל עלינו, לכן מחובתנו לטפל בהם כדוגמת טפול רבון העולמים בנו". כי על כן ידועה היתה בקוצק רחל־לאה אשת רבי איזיק המלמד „כאם העניים".

דער געלער מענדל

כך קראו לו בעיר — בשל צבע שערותיו הצהובות. זוכר אני אותו היטב ואת אמרותיו וספוריו הערבים לאוזן וטובי הטעם. חסיד היה, שומר תורה ומצוות וגם התעניין בבעיות העולם הגדול. גר היה בדירה צנועה ברחוב השוק, התעסקות קבועה לא היתה לו והתפרנס מעבודות ארעיות, כגון: תווך, שדכנות, בוררות וכו' — אך מרוב „הפרנסות" התקיים בצמצום ושעתו היתה פנויה.

מדי יום ביומו, לאחר תפילת מנחה־מעריב, בהגיע האוטובוס מלוקוב עם הדואר והעתונים, היה רבי מענדל סר לביתנו כדי לקרוא בעתון על המתרחש בעולם. בקי היה בכל הנעשה במדיניות העולם. נתוחיו הפוליטיים היו מקוריים וחדורים הומור יהודי דק ומשעשע. רבי מענדל לא היה מסתפק בקריאת החדשות, הוא גם שקע בקריאת הרומנים והמאמרים שבעמודים הפנימיים. זוכר אני את הרומן בהמשכים „יושה־עגל", שהיה קורא בשעתו בקביעות.

לקריאה בעתון בביתנו היו לרבי מענדל שני שותפים קבועים והם הערשל וועדשניטער והירש־לייבעלע שטרן.

לשלושתם כמעט אותן „הפרנסות" בתוספת מכירת הגרלות ממשלתיות שהיו להירש־לייבעלע. שלושתם התעניינו בעתון מבחינה מקצועית, רצו לדעת על הנעשה בעולם כדי להעריך לפי זה נכונה את ערכם של הנכסים העומדים למכירה, ולייעץ לבעליהם להשלים עם המחיר המוצע להם ע"י הקונים.

רבי מענדל היה נחון בכשרון רב של שכנוע. דבורו היה בנחת ולכל דבר מצא בן־רגע סיפור או משל מן העולם היהודי או מן העולם החסידי. אחד מסיפוריו שנחרת בזכרוני, שלפיו נסב על אחד מרבני שושלת קוצק, נחרת עמוק בזכרוני: —

היה זה ב„שבת תשובה". הרבי ניהל כדרכו את השולחן, השמיע דברי תורה מתוך התעמקות ודביקות מיוחדת. פתאום נדם קולו. החסידים פערו את פיהם בתמהון וציפו לבאות. לא ארכה השעה והרבי קם מכסאו, הושיט ידיו כלפי חסידיו, הרים את קולו והתחיל מצעק ואומר: „אתה מעכב את בואו של המשיח!!" בקמטו את מצחו הנמוך מעט את קולו והמשיך: „ישעיהו הנביא אומר: למה לי רוב זבחיכם? יאמר ד' — שבעתי עלות אילים וחלב מראים... חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי... כי תרבו תפילה אינני שומע: ידיכם דמים מלאו. דמים — פירוש גזל ועושק הדומים בעיני הנביא לשפיכת דמים. ופירוש נוסף לדמים — כסף, ובעיניי כסף אין אתם כשרים לגמרי, מרמים אתם איש את רעהו, לכן מעכבים אתם את בואו של המשיח". בין המקשיבים לדברי התוכחה של הרבי היה חלבן אחד. בשומעו דברי הרבי הרהר בנפשו ומצא כי דברי הרבי מכוונים אליו. החלבן חזר מדוכדך הביתה וסיפר לאשתו את אשר שמע מפי הרבי ושידלה בדברים, כי למען לא לעכב את בואו של המשיח יחדלו מיד למהול מים בחלב.

ביום ראשון של מכירת החלב הנקי, התלוננו מספר לקוחותיהם כי החלב החמיץ, למחרת היום התלוננו מספר יותר גדול של לקוחות על כך, ואז החזירו את החלב שהחמיץ וכן היה גם ביום השלישי ולמחרתו ביום הרביעי.

ביום החמישי עמדו החלבן ואשתו מיואשים בראותם כי מטה לחמם נשבר וחרפת רעב צפויה לביתם. החלבן, החסיד הקוצקאי הנלהב, החלטתו נחושה היתה לעמוד בנסיונו ולא לחזור לסורו. אולם כדי לקדם את פני הרעה החליט כי עליו להגיע עוד לפני רדת השבת לקוצק ולספר הכל לרבי. בהגיעו לקוצק רץ מבוהל לביתו של הרבי, וכשניצב כולו רועד מפחד, החל מספר: „זה 30 שנה אני חלבן וכל שנותי מכרתי חלב מהול בלא מעט מים. עשיתי זאת כדי לקיים את משפחתי ברוכת הילדים, למרות זאת שמי הלך לפני כחלבן הטוב ביותר בעיר. מאותו יום לאחר דברי התורה ששמעתי מפי הרבי החלטתי למכור חלב נקי — וכאן קרה האסון!..."

בשמעו הרבי את דברי החלבן — הרים ידיו כלפי שמים באומרו: „רבון העולמים — ידוע ידעתי כי עולם זה אוהב את השקר — אבל, כי שונא אמת הוא לא ידעתי".

„ראה שלום הצאן"

החיים היהודיים ודאגתם מחוץ לפרנסת בני ביתם התחילה עם דאגתם לחינוך בניהם. אך בעניין זה היו גישות שונות ליהדי קוצק. על פי רוב, ילדים בגיל 3—5 למדו בחדרים אצל מלמדים דרדקאים; מהשנה השישית ומעלה למדו אצל מלמדים חומש ורש"י גמרא עם תוספות. בפסח ובסוכות, לקראת ה„זמן" החדש, היו המלמדים מגייסים תלמידים חדשים. לא חסכו מאמצים כדי להצליח בימים הראשונים לקבל מספר תלמידים בני טובים.

עם חידוש הפעולה הציונית בקוצק בשנת 1924 חל מפנה בקוצק. ביוזמת חבר פעילים מהתנועה הציונית בעיר הוקם החדר הציוני בהנהלתו של המורה והמחנך אבוש רוזנברג — אחד המשכילים שבעיר ובעל תכונות מצויינות להוראה.

בחדר הציוני הונהגו סידורים מעין אלה הקיימים בבתי־הספר הממלכתיים. קיימו בו שעורי תורה, עברית (דיבור, קריאה וכתיבה), חשבון, ציור וזמרה.

אחרי כל שעור — הפסקה, ובכל יום הוקצבו מספר דקות להתעמלות. קירות החדר היו מקושטים בתמונות מנהיגים ציונים, תמונות מארץ־ישראל, וכן היו פינות „קרן הקימת" ו„קרן היסוד". כן התקיימו שיחות על אישים ונושאים ציוניים.

החדר הציוני היה לתפארת העיר. בתקופה של חצי שנה הוא הרחיב את תחום פעולתו ומ־8 תלמידים עם פתיחתו, הגיע ל־25 תלמידים.

כשבני קוצק קיבלו את פני הרב יוסלה מורגנשטרן, נינו של רבי מנדלה מקוצק, צעדו תלמידי החדר הציוני בשורות מלוכדות כשדגל ציוני בידיהם ובראש התהלוכה צעד המחנך אבוש רוזנברג. על חזיהם של השלישיה הראשונה בתהלוכה היתה צמודה סיסמה משולבת: „ראה — שלום — הצאן", הקוראת לרב הבא העירה לשים לב לחינוך הדור הצעיר.

יחושע טאַשעמקא (פּאַריז)

פון מיין יוגנט

(אין קאַצקער ישיבה)

נאָך דעם ווי איך האָב געלערנט ביי אַלע מלמדים אין קאַצק, האָט מיין מוטער מיך אַרײַנגעגעבן אין דער קאַצקער ישיבה. ווי דער שטייגער איז דאַן געווען, האָב איך, ווי ס׳רוב תלמידים, געגעסן „טעג״. אין קאַצק האָב איך געהאַט אַ פאַרצווייגטע משפחה, אַזוי אַז עס איז מיר אויסגעקומען יעדן טאָג צו עסן ביי אַן אַנדערן קרוב (יקותיאל אלטפישער, מאַטקע פרידמאַן, וועלוול העשקעס, מלכה׳לע לייבל, בנימין גלעזערס א.א.). שבת פלעג איך עסן ביי מיין פעטער יהודה נגיד, וואו שבת פאַר נאַכט פלעגט מען פראַוון גרויסע שלוש־סעודות׳ן. מיינע מומעס און פעטער, ווי אַלע קאַצקער יידן, זענען געווען זייער צופרידן, וואָס אַ ישיבה־בחור עסט ביי זיי קעסט. אַנדערש האָבן אַבער זיך פאַרקוקט אויף דעם די ישיבה־בחורים גופא. איך געדענק עד היום אַ פאָפולער לידל צווישן די יונגע בחורים׳לעך, וואָס האָבן נעבעך געמוזט עסן ביי פרעמדע טישן:

אַך און ווי צום באַטראַנשטשיקס יאָרן
וואָס איז פון דער היים אַוועק געפאָרן.
אוי וויי, מען ווערט פאַרלאָרן —
גלייכער מען ווערט נישט געבאָרן.

בעסער צו עסן אין דער היים
אַ שטיקל ברויט אַליין —
אײדער אין דער פרעמד
פלייש מיט כריין.

אָבער אויסער די צרה פון „טעג״ האָט מען אויך געליטן פון דער שטרענגער דיסציפלין, און בעיקר פון משגיח. איבער דעם פלעגן מיר אויך דאַן זינגען:

גרויסע צרות טוען מיר פאַרלייַדן.
אַז דער משגיח גיט אַ פּאַטש
מוזן מיר פאַרשווייגן.
אוי וויי מען וועט פאַרלוירן —
גלייכער מען וועט ניט געבוירן. א.אַ.וו.

זייענדיק דער יינגסטער צווישן די בחורים, פלעג איך אָפט גיין קויפן די „באָבעלעך" ביי לאה נחמיה'ס, וואָס האָט געוואוינט ניט וויַיט פון דער ישיבה. מיט דער צייט בין איך געוואָרן געניט אין דעם מסחר — איך פלעג קויפן אַ סך „באָבעלעך" פאַר אַ ביליקן פרייז, און דער עיקר זיי זענען געווען פול מיט אייל...

ניט שטענדיק האָט געהערשט אַ מרה־שחורה שטימונג אין דער ישיבה. די יונגע בחורים האָבן זיך ערלויבט כל מיני קאַטאָווסע. אַזוי האָט איין מאָל מיין חבר פון דער זעלבער כיתה, שמחה ראָטבוים, צוגעקלעפט די געלע באָרד פון אונדזער רבי'ן (ר' יעקב יצחק) צום טיש מיט סמאָלע... און דאָס גלייכן אַנדערע שטיפע־ריין.

חנה בלומאַן (אַרגענטינע)

די גרויסע שריפה אין קאצק (1927)

די גרויסע שריפה אין קאַצק אין יאָר 1927 איז ניט געווען די ערשטע אין דער געשיכטע פון דער שטאָט, אָבער לויט איר פאַרנעם און רעזולטאַטן האָט זי אי־בערגעשטיגן די פריערדיקע, און האָט זיך טיף אייַנגעקריצט אין זכרון פון די קאַצ־קער איינוואוינער.

ווי איך געדענק, האָט זיך די שרי־פה אָנגעהויבן אין אַ שיינעם זומער טאָג, 10 אַ זייגער אין דער פרי פון דער גרוי־סער מיל, וואָס האָט געהערט צו אַ פאָר שותפים (לייבל קעסלבערענער, דודל קויפמאַנס און אברהם זאַקאַליק). צום אומגליק האָט אויסגעבראָכן דאָן אַ שטאַר־

קער ווינט, און די גאַנצע שטאָט איז באַלד איינגעהילט געוואָרן אין אַ שוואַרצן וואָלקן פון רויך. אין געציילטע שעה'ן האָבן אָפּגעברענט ¾ שטאָט, און פון זיי זענען געבליבן נאָר אַרויסשטאַרנצנדיקע שוואַרצע קוימענס, טראָץ די באַמיאונגען צו לעשן די שריפה.

פיינלעכע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפילט צו מאָרגנס, ווען די נשרפים האָבן באַזוכט די פאַרברענטע פלעצער, זוכנדיק עפּעס צו ראַטעווען פון אונטער די חורבות. עס איז באַלד אַנטשטאַנען אויך אַ שווערער הויז־פראָבלעם פאַר די נשרפים: די פערטל שטאָט וואָס איז ניצול געוואָרן פון דער שריפה איז ניט געווען ביכולת צו אַבסאָרבירן די וואָס האָבן זיך געגייטיקט אין אַ דירה. אַ סך זענען זיך צופּאָרן אין אַנדערע שטעט. פון גרויס ענגשאַפּט זענען אויסגעבראָכן עפּידעמיעס און באַלד זענען געפאַלן קרבנות פון דער שריפה (ווי אבא צובעק).

ביסלעכווייז האָבן אַ טייל איינוואוינער אויפגעבויט נייע הייזער, און די שטאָט האָט זיך באַרואיקט. אָבער אין אַלגעמיין, האָט זי זיך שטאַרק פאַר־אָרעמט. צום אומגליק האָט די פּוילישע רעגירונג דאַן אויסגעאיבט אַ שוועכן שטייער־דרוק אויף דער יידישער באַפעלקערונג, און מען קאָן זאָגן, אַז קאָצק האָט שוין צו איר פּריערדיקן מצב זיך ניט אומגעקערט.

כמעט אַ פּאָגראָם צוליב אַ משומדת

דער פאָלגנדיקער עפּיזאָד, ביי וועלכן איך האָב בייגעוואוינט, איז כאַראַקטע־ריסטיש פאַר די יידיש־קריסטלעכע באַציאונגען צו יענער צייט אין קאָצק.

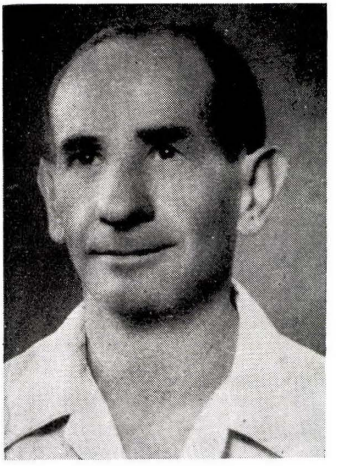
אין איינעם אַ העלן מאַרק־טאָג (אין קאָצק אין דער מאַרק־טאָג געווען דינסטאָג) האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז אַ געוויסע יידישע פרוי (מיינס חנה'לה) גייט זיך שמד'ן. זעלבסטפאַרשטענדלעך איז אָזאַ אַקט אין קאָצק געווען אַ זעלטענער. באַלד האָט זיך געשאָפן אַ גרויס אָנגעלויף פון יידן, וועלכע האָבן געוואָלט זען די פרוי, אַגב אַ יידענע פון אַ פאָר און פופציק יאָר. אין שטאָט האָט מען געוואוסט אַז די סיבה פון שמד איז אַ „ראַמאַנטישע": שוין אַ סך יאָרן ווי זי איז אַוועק פון איר מאַן צו אַ גליטבטן, אַ פּויער מיטן נאָמען יאָנצאָק.

ווען די גויים, וועלכע זענען געקומען פון קאָצקער אומגעגנט צום מאַרק־טאָג, האָבן דערזען דעם יידישן המון, האָבן זיי געכאָפט די דרענגער פון די פורען און געשלאָגן מיט זייערע אויף רעכטס און לינקס. פיל יידן האָבן באַקומען טיפע וואונדן און פאַרבלוטיקטע פאַרלאָזן דעם מאַרק. די קריסטן האָבן צוטרעטן מיט די פיס דאָס ביסל סחורה פאַר די געוועלבער, און עס האָט געשמעקט אין דער לופט מיט אַ קליינעם פאָגראָם.

אברהם ראָזענבלום (תל־אביב)

דאַרפסגייער

(קאַצקער פּרנסות)

איינע פון די פּאַרשפּרייטסטע פּרנסות אין קאַצק איז געווען דאָס דאַרפסגייערי. אמת, פּרנסה בריווח האָט מען פון דעם ניט געצויגן, דאָך האָט דאָס געהייסן פּרנסה — און די וואָס האָבן זיך דערמיט באַשעפטיקט האָבן זיך געדופן סוחרים אַ טייל פון זיי האָבן זיך מיט דער צייט אַרויפגעאַרבעט און געוואָרן אָנגעזעענע בעלי־בתים אין שטעטל, דאָזערס און דעה זאָגערס — אָבער אין אַלגעמיין האָט מען זיי געהאַלטן פּאַר באַלעבאַטישע קבצנים...

געהאַנדלט האָבן דאָרף גייער מיט מיט עופות, אייער און פּוטער א.אַ.וו. די אָרעמע (יתומים, אלמנות) פלעגן טראָגן פּעקלעך סחורה, ווי צום ביישפּיל: טאַשמעס. נאָדלען, בענדלעך צו שיך. די מער פּאַרמעגלעכע האָבן געהאַנדלט מיט תבואה. דאָס אַלץ פלעגט זיך לאָזן אין די נאָענטע דערפער טאָג־טעגלעך, סיי אין די הייסע זומערטעג און סיי אין די קאַלטע פרעסט.

גאַנץ פרי, וועו ס׳האָט נאָר אָנגעהויבן טאָגן, פלעגן די דאָרף גייער אויפּ־שטיין און דאָס ערשטע — צו עבודת הבורא. געוומען דעם גראָבן אָנגעפּאַקטן טלית־זאַק אונטערן אָרעם און זיך געלאָזט, מידע ניט אויסגעשלאָפענע, אין בית המדרש. אָפּגעדאָוונט מיטן ערשטן מנין, קומט מען אַהיים, מען כאַפּט אַ כזית, זאָגט אָפּ שנעל דעם „תפילת הדרך", מען פּאַרוואַרפט דעם זאַק מיט סחורה אויפן פלייצע — און גלייך אין וועג אַריין. געקומען אונטערן שטאָט פלעגן די דאָרף גייער אויסטאָן די שטיוול, צובינדן די אויערלעך און זיי אויך פּאַרוואַרפן אויפן פלייצע.

יעדער דאָרף גייער האָט געהאַט „זיין" דאָרף וואו ער פלעגט האָנדלען: טאָלטשין, טורקעוויץ, גורקי, טכוזשעוו און אַנדערע. קומענדיק אין דאָרף פלעגן זיי טיף אָפּזיפצן און אויפהייבן די אויגן צום הימל: אפשר איז זיי באַשערט היינט אַ גוטער פּאַרדינסט? אַ שווערער טאָג שטייט זיי פּאָר. עס איז ניט געווען אַזוי

לייכט זיך אַרומשלעפן אַ גאַנצן טאָג אין דאָרף און אויסשטיין צרות פון די הינט און די שקצישע שטייגער...

פאַר נאַכט פלעגט מען צוריק קומען אין קאָצק. קודם כל — אין בית המדרש צו מנחה־מעריב, און צווישן דעם דאַוונען פלעגט מען אַריין כאַפן אַ שמועס וועגן מסחר, פאָליטיק א.אַ.וו. אין אַלגעמיין האָבן די דאָרף גייער געלעבט צווישן זיך זייער ברידערלעך; מען פלעגט זיך באָרגן אַ פאָר גילדן און אַפילו טיילן מיט אַ פאַפּיראָס... דער גרונט קאַפּיטאַל איז געווען אַ גמילות־חסד׳ל...

דינסטיק פלעגט מען ניט גיין איבער די דערפער — ס׳איז דאָך דער מאַרק־טאָג און די פּויערים פלעגן קומען מיט זייער סחורה און זיך אויסשטעלן אַרום סקווער. יידן פלעגן דאַן אַרומטאָפּטשען אין די בלאָטעס אויפן מאַרק צווישן די פּויערשע פורלעך, טאַפּן די תבואה, שיטן פון איין האַנט אין דער צווייטער, בלאָזן אין דער לופטן — און האָבן ווייניק פרנסה.

איך דערמאָן זיך איינעם פון די דאָרף גייער: דוד העני מנשה׳ס, אַ יונגער־מאַן מיט אַ קליין געל בערדל, אַ גרויסער לץ. אַלע דאָרף גייער זענען ביי אים געווען אין קעשענע — ער האָט געהאַט אַ רשימה פון אַלע קבצנים אין שטעטל. האָט איינער פון די קבצנים אין שטעטל זיך אַרויף געאַרבעט — פלעגט אים באַלד דוד אויסמעקן פון דער רשימה. איז איינער געוואָרן, לא עליכם, אַ יורד — פלעגט אים דוד באַלד איינשרייבן אין זיין פנקס. בעלי־בתים יורדים, וואָס זייערע טעכטער זענען געשטאָנען אין שידוכים האָבן ניט געוואָלט, פאַרשטייט זיך, מען זאָל וויסן וועגן זייער אמת׳ן מצב. אָבער פון דוד׳לען איז ניטאָ קיין פאַרבאַרגענע זאַך. „וואָס איז די חרפה? — פלעגט ער טענה׳ן — אַ יורד? איז וואָס? פאָלג מיך און פאַר־שרייב זיך ביי מיר אין דער רשימה — וועט דיר לייכטער ווערן. ווייסט דאָך אַז צרות רבים איז חצי נחמה... צו וואָס דאַרפסט דו זיך פלאָגן?...

אָבער דוד׳ל איז געווען צופרידן אויך ווען איינער פון זיינע „קליענטן" פלעגט זיך „אויסשרייבן" פון זיין רשימה. פאַרקערט, ער פלעגט פאַראיבל האָבן אויף די, וועלכע פלעגן זיך סטאָביל פאַרצייכענען ביי אים און ניט בייטן זייער פאָזיציע...

אַ מסתּפּק במוֹעט

דוד בונים יאָנצעס דער דאָרף גייער, איז געווען אַ ייד וואָס האָט שטענדיק געהאַט געוג. ער פלעגט זאָגן אַז וויפל גאָט גיט איז געוג אוּן מען דאַרף זיין צופרידן. „איז דאָ וויין — פלעגט ער זאָגן — מאַכט מען קידוש אויף וויין; איז וויין ניטאָ — מאַכט מען קידוש אויף חלה׳ס. ניטאָ קיין חלה׳ס — איז ברויט אויך רעכט; איז ניטאָ קיין ברויט — בראָט מען אָפּ 2 קאַרטאָפּל אוּן מען מאַכט קידוש, אַבי ניט אָנצוקומען צו לייטן".

דוד בונים יאַנצעס מיט זיין פרוי רחל׳ע נחמה׳ס האָבן געוואוינט אין דעם קאָמענדאַנסקען געסל. פאַר דער גרויסער שריפה פלעגט ער זיך באַרימען, אַז אַ גאַנצן ווינטער באַנוצט ער ניט קיין האָלץ צום הייצן דעם אויוון. „פון איין זייט — פלעגט ער זאָגן — וואוינען די באָציאַנעס און פון דער צווייטער זייט די פלאַמעקעס און איך וואוין אין דער מיט — צו וואָס דאַרף איך הייצן דעם אויוון?". אַזוי פלעגט ער אויסלאַכן די רייכע וואָס האָבן קאָפּ דרייענדיש מיט זייערע צימערן, אַן עס צימער, אַ שלאָף צימער, אַ קיך... איז דען ניט בעסער איין צימער, מען ווערט דאָן ניט מיד פון אַרומלויפן איבער די צימערן...

נאָך דער שריפה פון 1927 איז אָפּגעבערעט געוואָרן דוד בונים יאַנצעס. ער האָט זיך אָבער אויפגעבויט איבער אַ נייס זיין כאַטקע — אָבער די רייכע שכנים זענען שוין ניט צוריק געקומען. עס האָט געבלאָזן פון אַלע זייטן. דוד בונים האָט פיל געליטן פון קעלט. ער האָט אָבער זיין מוט און הומאָר ניט פאַרלוירן. איין מאָל אין יאָר פלעגט ער זיך גוט אויסוואַרעמען — ערב פסח. ער האָט געהאָט אַ חזקה ביי רבקה׳לע פסח משה׳קעס צו באָקן מצות. דוד פלעגט קומען דאָן מיט זיינע צוויי פאַרשניצטע לאָפאַטעס און זיך דאָרט אויסוואַרעמען פאַרן גאַנצן קאָלטן ווינטער.

מרים צובעק—פז (תל־אביב)

די משומדת׳טע „מיינס חנה"

עס האָט אַ מאָל געלעבט אין קאָצק אַ תבואה סוחר, מיטן נאָמען שלמה. געהאַנדלט האָט ער מיט די פויערים אין די דערפער אַרום, געהאָט פרנסה בשפע און זיך געלעבט גליקלעך מיט זיין פרוי, ווען עס האָט זייער ליב געהאָט און איר געוואָלט תמיד „מיינס חנה". קיין קינדער האָבן זיי אָבער ניט געהאָט.

צווישן די פויערים, מיט וועלכע שלמה האָט געהאַנדלט איז געווען אַ קלוגער און כיטרער גוי מיטן נאָמען יונצאַק, וואָס האָט זיך מיט זיי זייער באַפרייַנדעט. וען יונצאַק פלעגט פאַרש־ פעטיקן אַהיים צו פאַרן — פלעגט ער שוין

נעכטיקן ביי שלמה דעם תבואה סוחר. שלמה שטייט אויף גאַנץ פרי צו זיינע געשעפטן, איז ער צופרידן אַז זיין ווייב שלאָפט נאָך און בלייבט ניט אַליין אין שטוב.

נאָך דער גרויסער קאַצקער שריפה, אין 1927, ווען מער ווי אַ העלפט איינ־ווואוינער זענען געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ, איז „מיינס חנה" אויך געווען פון די אָפּגעברענטע. איז געקומען צו זיי זייער פריינד יונצאַק מיט אַ פערד און וואָגן, אַרויפגעלייגט דאָס ביסל בעטגעוואַנט און זיי אַרויסגעפירט צו זיך אין דאָרף, וואו ער האָט זיי אָפּגעגעבן אַ צימער ביי זיך אין הויז. וועגן די אָפּגעברענטע האָבן אין אַ צייט אַרום אָנגעהויבן צוריק אויפבויען זייערע הייזער — האָט זיך אויך „מיינס חנה" מיט שלמה'ן אויסגעבויט צוריק זייער הויז און זיך פאַרשטאַרקט געקערט אין שטאָט. די פריינדשאַפט אָבער מיט יונצאַקן האָט זיך פאַרשטאַרקט און ער איז געוואָרן ביי זיי אָן אָפּטער גאַסט. אין דיווינטערדיקע קאַלטע שבתים, ווען יידן זענען געגאַנגען אין שול דאַוונען, האָט מען געזען ווי יונצאַק האָקט האָלץ נעבן שלמה'ס הויז, כדי איינצוהייצן ביי אים דעם אויוון.

אין יענער צייט איז געשטאַרבן די פרוי פון זייער פריינד יונצאַק. מיינס חנה האָט ניט געוואָלט, אַ פנים, אַז יונצאַק זאָל פאַרפרעמדעט ווערן, חתונה האָבנדיק מיט אַ צווייטער, האָט זי אַוועקגעוואָרפן שלמה'ן אין דעם יידישן גלויבן און איז אַוועק חתונה האָבן מיט יונצאַקן. דאָס גאַנצע שטעטל איז געגאַנגען אויף רעדער: אין קאָצק זאָל אַזעלכעס פאַסירן? און דערצו נאָך אָן עלטערע יידענע! „מיינס חנה" איז שוין דאָן געווען עטלעכע און פערציק יאָר אַלט. קאָצקער בעלי־בתים האָבן זיך באַראַטן, ווי אַזוי אָפּצוראַטעווען „מיינס חנה" פון שמד. דערוויסנדיק זיך, ווען „מיינס חנה" פאָרט צום שמד, איז מען איר אַנטקעגן געפאָרן, כדי צו רעדן מיט איר. ווען זי האָט זיי דערזען האָט זי צו זיי אַ זאָג געטאָן:

— יידן, פאָרט צוריק, איך וועל זיין שבת אין דער היים...

די יידן האָבן צוריק געבראַכט די גוטע בשורה, און דאָס גאַנצע שטעטל האָט מיט שמחה געוואָרט אויף „מיינס חנה"ס קומען. „מיינס חנה" האָט געהאַלטן וואָרט: פרייטיק איז זי טאָקע אַהיים געקומען. איר מאַן שלמה האָט זיך שטאַרק געפרייט מיט זיין טייערן גאַסט און איר זייער וואָרעם אויפגענומען. שבת־צו־נאַכט, ווען שלמה האָט געענדיקט דאַוונען אין שול, האָט ער פאַרבעטן צו זיך זיינע פריינד, זיי זאָלן גיין מיט אים זיך פרייען מיט זיין ווייב. ווען שלמה האָט געענדיקט מאַכן הבדלה, זאָגט ער צו זיין ווייב:

— גוט ווואָך, חנה'לע! ביי יונצאַקן האָסטו אויך געהערט הבדלה? און מיט תמימות'דיקער פרייד זאָגט שלמה צו זיינע פריינד: נישקשה, מיין חנה'לע האָט חלילה קיין שלעכטס ניט געטאָן — ביי יונצאַקן אין שטוב שטייען 2 בעטן...

„מיינס חנה" האָט אָבער אַנדערש געטראַכט. צו מאָרגנס, ווען איר מאַן איז

אַרויס פֿאַר טאָג צו זיין מסחר, האָט „מיינס חנה" צוזאַמען געזומען אַלע וועלט־פולע זאַכן (צווישן וועלכע עס זענען געווען אויך יונצאַקס וועקסלען) און געמאַכט אַ ויברח. גלייך נאָך דעם האָט זיך „מיינס חנה" ג׳שמד׳ט און חתונה געהאַט מיט יונצאַקן. מער פֿלעגט „מיינס חנה" אין שטעטל ניט קומען. זי האָט אָבער זייער ליב געהאַט די געשמאַקע פֿלעצלעך פֿון חוה דער בעקערין, פֿלעגט זי שיקן איר קריסטלעכן מאַן, יונצאַקן, צו חוה׳ן כדי צו קויפן „טע פֿלאַצקי צאָ חאַנאַ לובי" — ווי יונצאַק פֿלעגט זאָגן.

ווי גרויזאַם איז דער גורל! אַלע אומשולדיקע קינדער און טייערע יידן פון קאָצק האָט היטלער אומגעבראַכט — און „מיינס חנה" איז געבליבן לעבן עד היום.

מדנס שמחה (תל־אביב)

ז ל א ט ק ע

שטענדיק האָט זי ביי אונדז אַרויסגערופן אַ געלעכטער. אירע שמאָטעס, איר הילוך, איר אייביק זיצן אין דרויסן. וועג מיר האָבן, אַלס חדר יינגלעך, אויס־געלאַכט איר קאָמישן אויסזען, האָט זי, דוכט זיך, אויך הנאה געהאַט פון דעם. שטענדיק עלנט אָך אומעטיק — האָט דאָס לאַכן פון חברה קינדער שטיפער, דערוועקט אַ שמייכל אויף איר טרוקן פנים.

ווער איז געווען זלאַטקע, ווער זענען געווען אירע עלטערן, וועג איז זי פאַר׳יתומ׳ט געוואָרן, וועג און ווי אַזוי איז זי אומגליקלעך געוואָרן — דאָס האָבן מיר קינדער ניט געוואוסט און ניט געוואָלט וויסן וועג אַודאי זיך דאָן ניט אינטער־רעסירט אויב עס ווארט אויף איר אַ ווארעמע היים, אַ גוטע וועטשערע, אַ גלעט אָן אַ קוש פון טאַטע־מאַמע.

אייגנטלעך ווייס איך זייער ווייניק פון איר עד היום. פאַרוואָס דוקא האָט זי זיך ביי מיר אין זכרון אַזוי איינגעקריצט? אפשר דערפאַר, ווייל זייענדיק אין די אייזיקע וועלדער פון ווייטן צפון, נאַקעט און באַרוועס אין די גרויסע פרעסט, צעשראָקן, ניט ווייסנדיק וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען — זענען מיר געווען זייער ענלעך צו זלאַטקען. שטייענדיק אין רייַ נאָך אַ ביסל „יושקע" (זופ) אָדער אַ שטיקל ברויט, אונטערהאַלטנדיק די האַנט אַז אַ ברעקל זאָל חלילה ניט אַראָפּ־פאַלן, לעקנדיק דעם ליידיקן קעסל פון זופ מיט אַ „לאַנגע צונג" — פלעגן מיר זיך אָפט דערמאָנען אין זלאַטקען...זייענדיק אין די לאַגערן האָבן מיר איר אַפילו מקנא געווען — האָט זי דאָך געהאַט אַן אייגן צימערל, און וועג דער הונגער האָט

איר געפֿיניקט פֿלעגט זי צוגיין צו דער טיר פֿון אונדזערע מלמדים (יעקב יצחק אַדער יצחק אייזיק) און מיט אַ שעמעדיקן שמייכעלע בעטן אַ ביסל עסן...

וועו מיר דערמאָנען זיך אין אונדזערע טייערע און זעלטן מקיים זייער צוואה פֿאַרן אַריינגיין אין די גאַז־קאַמערן: „פֿאַרגעסט אונדז ניט" — לאָמיר אויך ניט פֿאַרגעסן די אומגליקלעכע זלאַטקע, און ענלעכע צו איר, די „מוכי גורל" און קרבנות פֿון די סאָציאַלע באַדינגונגען אין די שטעטלעך פֿון פֿוילן.

מיר וועלכע האָבן זוכה געווען אַרויסרייסן זיך פֿון די נעגל פֿון דעם נאַצישן מערדער, דאַרפן אויסקריצן אויף אונדזער האַרץ אַלע טייערע נשמות וואָס האָבן ניט זוכה געווען, אונדזערע מוטערס אין פּאָטערס, שוועסטער און ברידער און אַלע קרובים און באַקאַנטע — און צווישן זיי אויך ניט פֿאַרגעסן די טראַגיש־אומגליק־לעכע נשמות.

בל תיעדר מזכדנגו אף נפש מקהלתנו.

יעקב הערץ (תל־אביב)

ק א פ ל

בין השמשות וועו ס׳וועבט זיך
שטילע סודות׳דיקע פֿיין,
הערט מען שרייען קאָפּעלס וואַלד־קול,
ס׳רייסט אין שטובן זיך אַריין.

היי! כ׳פֿאָר שוין צו דער פּאָסט צו,
ברענגט די פּעקלעך שוין אַרויס!
פֿון זיין שרייען וועלט געמונטערט
אינעם שטעטל יעדעס הויז.

ס׳טראָגן מענטשן אָנגעפּעלצטע
קערבלעך, פּעקלעך צו די פֿור,
בגניבה צו די פּאָסט צו
מאָכן פֿאָרלעך אַ שפּאַציר...

און קאָפּל איז מסדר
שטרוי־געזעסן נאָכאַנאַנד
ס׳קומען ווייבער אויך באַגלייטן
מיר די קינדער ביי דער האַנט.

און ס׳האַלט אַלץ אין איין פאַרן.
דער קאָפּל בעל עגלה.
אויפן וואָגן „המבדיל״ זאָגט ער
מוצאי שבת נאָך הבדלה.

ס׳לעבט זיך קאָפּל גאָר אָן דאגות
אַבי בראָנפן איז פאַראַן.
צוויי חיות, קיין עין הרע,
און אַ גוטער פעסטער שפּאַן.

פאַר די שרעקן פונעם וואַלד
דאַרף מען קאָפּלען גאָר ניט זאָגן —
אַ צי די לייצן און זיי לויפן
ווי די רוחות מיטן וואָגן.

דער רויטער גאַרטל, אויך ס׳פּנים,
אויף קאָפּלען עדות זאָגן,
אַז ער לעבט שוין לאַנגע יאָרן
אויף די קעלניע מיטן וואָגן.

אַנדערע צייטן אַנגעקומען
אויך די כוחות שוין נישט מער,
נישט די חיות ווי אַ מאָל —
ס׳איז דער וואָגן פאַר זיי שווער.

נישט דער גאַרטל, נישט די רויטקייט,
ר׳קען דאָס פּאָרן נישט פאַרטראָגן,
נישט די סוחרים פון אַ מאָל —
העטאָ! ווישטאָ! שטופ דעם וואָגן.

שטיל איז אין שטעטל.
פול מיט אומעט יעדעס הויז.
ס׳גייען מענטשן פון צער געבויגן,
ס׳ציט אַ פערדל זיך פאַרויס.

מ׳זאָגט נאָך אים שבחים
וועט מ׳גייט שוין פון לוויה:
געווען אַ גוטער בעל עגלה,
צו פאָרן אַ מחיה!

מפלגות, ארגונים ומוסדות

פארטייען און ארגאניזאציעס

גדליהו גרוסמן (תל־אביב)

התנועה הציונית בקוצק

אף על פי שקשיים רבים עמדו למכשול להחדרת הרעיון הציוני בקוצק החסידית והחרדית, היו בוודאי ציונים בודדים בעיר עוד בטרם 1916, בשנה שבה קמה והתארגנה התנועה הציונית בקוצק בשם „בני־ציון". בכל זאת משמשת שנה זו תאריך בהופעתה הגלויה של התנועה בעיר. מייסדי „בני ציון" היו יעקב הרץ, לייזער סעמיאַטיצקי, מיכאל רק והרב אברהם טשאַרני. לאגודה זו הצטרפו רבים מבין יהודי העיר מכל השכבות (סוחרים, חנוונים ובעלי־מלאכה) זקנים וצעירים, והרעיון הציוני הכה גלים והקיף גם חוגים דתיים שהתייחסו בחשד לכל ארגון מודרני. במשך זמן קצר הצליחה התנועה הציונית להרחיב את פעולותיה בחינוך, במוסדות הקהילה וחברות הצדקה. ראשי התנועה ייצגו את התושבים היהודים כלפי חוץ (בעירייה — יעקב הרץ וליזר סמיאַטיצקי) וכלפי פנים (הרב טשרני בין ראשי הקהילה), כן נמצאו בידי אגודת „בני־ציון" המוסדות לפעולה סוציאלית (כגון ג'וינט ואחרים). הקופסה הכחולה של הקרן־הקיימת לישראל חדרה לכל בית יהודי, ואצל החסידים בסמוך לקופסת ר' מאיר בעל־הנס.

עם פרסום הצהרת־בלפור הגיעה ההתלהבות הציונית בעיר לשיאה. באותו זמן הוקם גם ביה"ס „תרבות" בעיר.

„בני ציון" ניהלו את כל הפעולה היומיומית באיסוף כספים לקק"ל ע"י ארגון נשפים והצגות וגביית תרומות בעיר. בבחירות לסיים הפולני הראשון השתתפו „בני־ציון" ופעלו לטובת רשימתו של יצחק גרינבוים. אסיפות הבחירות נתקיימו בבית הכנסת. רוב הקולות בעיר היו לטובת רשימה זו.

כשפרצה מלחמת רוסיה—פולין בשנת 1919 נפסקה הפעולה, וביה"ס העברי חדל אף הוא להתקיים (יעקב הרץ עלה ארצה והמורים גויסו לצבא הפולני), אך אחרי גמר המלחמה נתחדשה הפעולה הציונית בעיר. היו נסיונות להקמת הסתדרות „התאחדות" אך לא זכו לאריכות ימים. לעומת זה קמה אז תנועת „השומר־הצעיר" שבה התרכז כל הנוער התוסס בעיר והיא היא אשר חדרה וקיימה את הפעולה הציונית למשך שנים רבות עד פרוץ השואה.

באותה תקופה נפתח גם חדר מתוקן בהנהלתו של אבוש רוזנברג. הופצו בעיר ספרים ועתונים ציוניים (העתון היומי העברי „היום"). התקיים אף „מניין" של מתפללים ציונים, שבו היו התרומות לעליית התורה מוקדשות לקק"ל. כן היו מקריאים שם חדשות מארץ־ישראל לאחר התפילה. בבית הכנסת הגדול נתקיימו אסיפות פומביות שבה נאם הרב טשרני. יהודי העיר ראו בתנועה הציונית את דרכם לעתיד. כל ידיעה מהארץ על הקמת מושבה, כפר או קיבוץ היכתה גלים של שמחה, וכל ידיעה רעה ח"ו גרמה לצער. בזמן המאורעות בשנת 1929 תרמו יהודי העיר ביד מלאה לקרנות הציוניות.

רבים מבני העיר הגשימו את הרעיון הציוני ועלו ארצה בכל הדרכים, בסרטיפיקטים ובאניות מעפילים, והם חיים כיום בארץ ותורמים מחלקם לבניין המדינה והפרחתה.

בית ספר „תרבות" בקוצק

הרעיון להקמת בי"ס עברי בקוצק נולד אחרי מאבקים קשים ורציניים, כי לא היה זה דבר פשוט לפתוח בי"ס עברי מעורב לילדים ולילדות בקוצק החסידית והחרדית. עצם הפעולה דרשה מאמץ ועוז־רוח מאלה שנגשו להגשים את הרעיון הזה. הם עמדו בפני מאבק קשה הן מצד ההורים של בעלי הרעיון גופא והן מצד רוב אנשי העיר.

כן נתייצבה שאלת החזקת המוסד ואמצעים כספיים. בכל זאת כדאי לציין, שלמרות המכשולים נגשו היוזמים לפעולה, והם: הרב טשרני, מיכאל רק, יחיאל טאַשעמקי, יצחק אליה צוקרמן ויבלח"א — יעקב הרץ. אחרי הכרוז הראשון בשנת 1918 שקרא לרשום ילדים בביה"ס, הופתעו המארגנים מהפניות הרבות לקבלת ילדיהם לבית הספר גם מחוגי המתנגדים לרעיון הזה.

הקרן הראשונה למטרה זו באה מהכנסות נשף שנערך במיוחד לכך. לאחר שהושגה הדירה הראוייה לבי"ס הביא יעקב הרץ חבר מורים להוראה מן הקורטריום שע"י מרכז ההסתדרות הציונית בורשא.

תחילה מנה ביה"ס 4 כיתות יסודיות ובין המורים הראשונים היו גוטבטר ומרמלשטיין (שנשלחו ע"י הקורטריום) וכן יעקב הרץ ואחרים מאנשי המקום. כעבור זמן קצר התפתח ביה"ס והוקם על ידו מטבח לתלמידים, שנעזר ע"י הג'וינט. הודות לקיום ביה"ס נשמעה השפה העברית ברחובותיה של קוצק והוא גרם להפצת השפה בחוגי הנוער בכלל. מורי ביה"ס קיימו פגישות עם הורי התלמידים, שנושאיהן היו בעיות חינוכיות. לאחר זמן עבר ביה"ס לבניין גדול יותר ואף הגדיל את מספר הכיתות; בין המורים נמנו אז סרני ומלרשטין.

לאחר שיעקב הרץ עלה ארצה והמורים גויסו לצבא הפולני נאלץ היה ביה"ס להיסגר. לאחר שנה, בערך, נפתח ביה"ס מחדש בהנהלתם של מוטל אלתרמן, יצחק אליה צוקרמן ויעקב סעמאַטיצקי.

גן־ילדים עברי

ביוזמת קן „השומר־הצעיר" נוסד בקוצק גן־ילדים עברי בהנהלתו של משה סמולר, ששימש באותה תקופה כראש־הקן הקוצקאי. בין יתר הפעילים בגן נמנו דוד ליבפרוינד, ינטה מונצ'רז'. הגן זכה לפופולריות רבה בין תושבי העיירה ורכש לו עמדה מכובדת.

גן ילדים עברי בקוצק — דער העברייאישער קינדערגאָרטן אין קאָצק

חנה מילגרום־מונצ'רז' (חיפה)

„השומר הצעיר" בקוצק

ביום מן הימים החלה פתאום לנשוב רוח חדשה בנהר וויעפש המנומנם, המגלגל לאיטו את מימיו לויסלה. בלילות הקיץ התחילו להחליק על פניו סירות, ומהן בקעה שירה רווית־געגועים לארץ ישראל ולגדות הירדן הרחוקות. היו אלה בני הנוער הקוצ־קאי, שהתארגנו בקן „השומר הצעיר", שנוסד ב־1925 ע"י כמה מצעירי קוצק. תלבושתם הצופית של חברי התנועה עוררה תשומת־לב כללית בין יהודי העיירה וגוייה כאחד. כולם תמהו: האלה הם הצעירים היהודים, ילידי פרברי קוצק, כפופי־הגב וחיוורי־הפנים? ואכן הקן, בהדרכת יצחק זיגלמן ודוד רוזנבאום לאחר מכן, התפתח וריכז בתוכו רבים מתלמידי בית הספר העממי וסתם נערים שזקפו קומתם וטיילו בחורשות רוסקביש, בילובז'ג וסקראמאוויצה, שקועים בשירה נלהבת ובשיחות על המולדת הנכספת.

עם השריפה הגדולה נפסקה פעולת הקן זמנית, אך חודשה בשנת 1932. הקן נהפך למרכז הנוער בעיר (פעל בו אז משה סמוליאר). חבורות־חבורות ישבו ולמדו תולדות העם היהודי, גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, צופיות, ערכי מוסר כללי ועברי. כן ערכו טיולים ונשפיות. התארגנו חוגים ללימוד השפה העברית, חוג דרמתי, מקהלה וספריה. המוני נוער התחנכו בשורות „השומר הצעיר" לאהבת ציון וחלוציות.

בשנת 1930 בא המשבר. רוב חברי הנהגת הקן עזבו את העיר (יוסקה שולשטין ואחרים עלו ארצה — משה בליטמאן ודוד סמיאטיצקי נסעו לארגנטינה) אך החינוך החלוצי נתן אותותיו: מדי שנה יצאו צעירים להכשרה, שבה הכינו את עצמם לקראת חייהם בארץ.

בשנת 1933 חידש קומץ צעירים, בני 16—17, את פעולת הקן וחיי הנוער היהודי זרמו במרץ ואון עד לאותה התקופה בה הושמד לנצח הקיבוץ היהודי בקוצק.

ראשוני „השומר הצעיר" בקוצק — די ערשטע חברים פון „השומר הצעיר"

מושבת־קיץ של „השומר הצעיר" בבילובז'ג ע"י קוצק
אַ זומער קאָלאָניע פון „השומר־הצעיר" אין ביאַלאָבזשעג ביי קאָצק

דב טשרני (הרצליה)

ראשיתו של „השומר הצעיר" בקוצק

הסתדרות „השומר הצעיר" נוסדה בקוצק בשנת 1925 ע"י כותב השורות האלה, בהשפעת ביקורי ברדזין, העיר הסמוכה, שבה כבר היתה קיימת הסתדרות זו. אספתי בקוצק ילדים בגיל 14—15 ויחד עם חברי הקימונו את „הקן". המיפקדים של הקן התקיימו בחצר גדולה של יהודה טאַמעשקא (שבה גרה חברת הקן הפעילה, ינטה מונצ'רז'). במשך הזמן נצטרפו אלינו נערים ונערות יותר מבוגרים וקבלו עליהם את העבודה בקן. כעבור זמן קצר השגנו מועדון ולפתיחתו באו חברי ההנהגה הגלילית, כגון יצחק זיגלמן וחיים שלימאַק. בשנת 1926 הגיע אלינו דוד רוזנבוים כמדריך, וכיהן בעבודה זו עד השריפה הגדולה בשלהי 1927, שבה נשרף גם המועדון. אף על פי כן המשכנו בעבודה. נבחרה הנהגה מקומית (יעקב בליטמן, יעקב מונצ'רז', משה בליטמן, יושע שולשטיין) וחולקה העבודה לפי השכבות והגדודים, כמקובל. קוימה גם פעולה תרבותית כללית, היה חוג דרמטי וכן חוגים ללימוד העברית.

בשנים הראשונות היתה זו תנועת הנוער היחידה בעיר. מדי שנה היתה מתקיימת מושבת־קיץ בבילובז'ג הסמוך לקוצק, במקום יערות יפים ונהר ויפש. למושבה זו היו מגיעים שומרים מגליל פודלסיה ולובלין. בשנת 1930—32 עלו לארץ החברים הראשונים של הסתדרות „השומר הצעיר" בקוצק.

משה פרידמן (תל־אביב)

קן תוסס ומלא־חיים

קבוצת הצעירים שהחליטה להקים בקוצק קן של „השומר הצעיר" — דרכם לא היתה סוגה בשושנים. קשיים ומכשולים לרוב נערמו על דרכם וקמו להם מתנגדים על כל צעד ושעל. ביחוד התנהלו ויכוחים מרים עם ההורים, רובם שומרי מסורת ואדוקים. עצם ייסוד הקן היה בו משום מהפכה גדולה באופן החיים של הנוער היהודי בקוצק. יש לציין, שגם בית הספר הפולני העממי, שבו למדו רוב ילדי ישראל לפי חוק חינוך חובה של הממשלה, גם הוא התנקש בקיומו של הקן ע"י כל מיני נגישות, כגון עונשים והורדת ציונים וכו'. אך כל זה לא הפריע למרצם ולהתמדתם של מייסדי הקן.

בראשיתו היה הקן מורכב בעיקר מבנים שעסקו בתרגילי התעמלות ובצופיות,

כארגון נוער בלתי מוגדר מבחינה אידיאולוגית אבל בעל אופי ציוני. הפקודות ניתנו כבר אז בשפה העברית. לאחר זמן קצר התחיל הקן לרכז סביבו חלק גדול מהנוער המקומי. בגלל חוסר מועדון התקיימו הפגישות תחת כיפת השמים, בכבישים וביערות הסמוכים — ואף השלג והכפור העז בחורף לא היווה מכשול לפגישות אלה. נערכו טיולים (או „הפלגות" כפי שנקראו אז) למרחקים וכך בלינו בחיק הטבע מבלי שנהיה לראווה לעין כול בפעולותינו. אספות הקן היו מתקיימות בשבתות ובחגים, ואילו בימי חול אספות גדודים וקבוצות. לרוב היו אספות אלה נפתחות במפקד ואחריו שירה וריקודים ונסתיימו בשיחה על עניני דיומא, בעיות אקטואליות (במיוחד ארצישראליות) שנדונו בהרחבה.

קן השומ"צ בכנס ל"ג בעומר — אַ ל"ג בעומר טאָג אין השומר הצעיר

הצמאון לקריאה אצל חברי הקן היה רב ונוצלו במלואן הספריות שעמדו לרשותנו, כגון הספריה העממית ע"ש י. ל. פרץ, ספרית אגוד עובדי העור והספריה הנודדת של ההנהגה הראשית של השומ"צ. בהמשך הזמן נהפך הקן למרכז ההתענינות והחיים של הנוער במקום. לא חסרו גם התנגשויות עם חלק מהנוער שהלך שבי אחר הסיסמאות של המפלגה הקומוניסטית שלחמו ברעיון הציוני. מטרתנו

הסופית היתה ברורה לכל נער ונערה: עלייה ארצה. אך הדרך להגשמה היתה זרועה התלבטויות ולא כולם יכלו לעמוד בהן.

הקן הקדיש הרבה ממרצו להחיאת החגים הלאומיים ובתוכם את יום ל"ג בעומר, שהיינו מבלים ביער הסמוך בפעולות ספורטיביות וצופיות. כשהיינו חוזרים בתהלוכה מסודרת דרך חוצות העיר, נתקבלנו באהדה ובהתענינות על ידי כל תושבי העיר (ואף על ידי ראש העיר הפולני). וכך הפך הקן לעובדא, שאין מערערים עליה. היינו הגוף היחידי שביצע את כל הפעולות הציוניות בעיר, כי ראינו בכך חלק מעבודתנו החינוכית והחלוצית.

כאן המקום להזכיר שתי משפחות בקוצק, שמהן שאבנו השראה ואומץ בעבודתנו: בית זיגלמן ובית משפחת מונצ'רז'. עדיין זכור לי בית משפחת זיגלמן, שהפך מקום ועד ומיפגש לנוער המתקדם והמשכיל שבעיר ובו התנהלו ויכוחים ושיחות על סופרי יידיש, על הספרות הקלאסית, על פילוסופיה ודראמטורגיה ועל כל הבעיות האקטואליות. מבית מתקדם זה אף יצאה היוזמה להצגות תיאטרון בהשתתפותם הפעילה של בני משפחה. דוד טבל מונצ'רז' איש משכיל, שקט וצנוע היה מוכן תמיד להושיט עזרה ועצה לכל פעולה תרבותית ולכל נער המחפש דרכו בחיים. שנים אחדות מתקופת נעורי בליתי בבית זה. חיים מונצ'רז' היה חברי לכתה בבית הספר, יענטה חברה בקבוצת הבוגרים בקן — והאם זלאטה, אשה יקרה ושופעת חיים, שלמרות עיסוקיה הרבים במשק בית וכלכלת המשפחה ידעה תמיד לשתף את עצמה במפעלי התרבות של הנוער. הקן מצא כאן את ביתו. כל תוכנית פעולה נידונה כאן, כל מסיבה הוכנה בבית זה וכן השירים, הדקלומים וההצגות וכו'.

במאמצים רבים ובעזרת אוהדינו המבוגרים רכשנו לנו אולם, מדריך ומרכז. פעולתנו התרחבה יותר ואנו היינו תנועה פעילה ומרכזית בעיר. במשך הזמן הוכשרו מדריכים מבין חברינו בשביל הקבוצות הצעירות. קבוצת הבוגרים גדלה אף היא ונתעוררה הדרישה לצעדים ראשונים של הגשמה עצמית. חלק גדול יצא לקיבוצי הכשרה במקומות שונים בפולין. הימים ימי ה„ספר הלבן" — וחברינו נידונו לישיבה ממושכת בקיבוצי ההכשרה ללא סיכוי לעלייה קרובה. חלק מחברינו עלו אז ארצה כמעפילים (ביניהם כותב השורות הללו) — אך, לדאבוננו, מעטים בלבד. אלה שנשארו בעיירה קבלו לידיהם את התפקידים הרבים והמשיכו במרץ רב — עד שפרצה מלחמת העולם השנייה והשואה האיומה שפקדה את יהדות פולין והושם קץ לנוער התוסס ומלא החיים, יחד עם כל יקירינו וקרובינו וכל יהודי קוצק.

משה סמוליאר (תל־אביב)

הנוער הקוצקאי במאבקו

על גדות הנהרות טישמניצה וויפש, במקום מפגשם והתמזגותם, חי את חייו זה דורות הישוב היהודי בעיירה הקטנה קוצק. ההיסטוריה יודעת לספר דברים מעניינים על קורותיו של ישוב יהודי זה שנתפרסם בזכות כמה אישים ומאורעות. אני מתכוון רק להעלות קטע אחד מחייו ובעיקר מחיי הנוער הקוצקאי בו טפלתי והכרתיו מקרוב בשנות ה־30.

היה זה ביום סגריר של סתו 1932. הגעתי לקוצק כשליח תנועת השוה"צ. העיירה עשתה עלי רושם מדכא: השוק המרובע המוזנח במרכז העיירה, החנויות הריקות למחצה העידו על תלישות הישוב ממקורות פרנסה רציניים. הרגשתי שנתקעתי לפינה נידחת חסרת טעם וענין, ותוהה הייתי אם לא איטיב לעשות באורזי את חפצי ובחוזרי להכשרה שממנה יצאתי לשליחות זו.

הפגישה הראשונה

אך הפגישה הראשונה עם הנהגת הקן וחבר הפעילים השפיעה על רוחי ושנתה את דעתי מן הקצה אל הקצה. התברר שבעיירה זו ישנו נוער לוחם, אמיץ, מלא חדוות חיים ותשוקת יצירה — המצפה ליד מכוונת ומדריכה. התכניות שהותוו כבר בישיבות הראשונות (אירגון הקן והרחבתו, הקמת חוגים רעיוניים, ויסוד ספריה ואחרון אחרון — הקמת בית־ספר תרבות) העידו כמאה עדים שבעיירה זו גלום ים של מרץ ורצון ובקצת מחשבה ויוזמה ניתן כאן לפעול גדולות.

לא במעט השפיעה עלי בכיוון זה משפחת בליטמן, שביתם שימש לי אז אכסניה ידידותית לפי מיטב החמימות העממית. היתה זאת משפחת אנשי עבודה, ישרי־דרך ומתקדמים שחנכו גם את בניהם לעמל ולמעשים טובים. האתמוספירה של בית זה קבעה בהרבה את ראשית צעדי ומעשי בעיירה זו.

אך לא רק תכניות יפות לעתיד הועלו בפגישות הראשונות ע"י פעילי הקן, היה גם בידיהם דבר של קיימא: מסגרת אירגונית של קן השוה"צ במידה המניחה

את הדעת. במאמצים רבים קיינו פעילי המקום קן קטן על שכבותיו החינוכיות השונות הנהוגות בתנועה.

החברים יחיאל רוזנבלאט, גזיבץ' יוכבד, הבליטמנים, מונצ'רז' יענטה ודוד ליבפריינד היוו את עמודי התווך של הבנין הזה. הרגשתי שהם תולים בי תקוות רבות אולי... כל התקוות. השאלה שנקרה במוחי היתה: האם אעמוד אני במבחן? האוכל לשאת בעול הזה? היעמדו החברים לימיני בביצוע המשימה של מדריך ומחנך הנוער במקום?

גדוד „העמק" של השוה"צ — אַ גרופע שומרים אין קאַצק

הנוער

הנוער במקום הושפע מרוח הזמן. הוא היה כולו נתון בתהליך המהפכה הלאומית הגדולה שנתחוללה לנגד עניו והיה שקוע בה ברמ"ח אבריו. קוצק על עברה החסידי המפואר היתה בתקופה זו שסועה לשני גושים מגובשים, כל אחד בעל צביון, אופי ומסגרת חיים משלו. הדור הישן הקופא על שמריו וניזון מהמסורת שבעבר, כשהוא יונק ממקורות ה„חצר" הקוצקאית — היה ביטוי נאמן לתקופה שעבר זמנה. מצבו הכלכלי הירוד הגביר עוד ביתר שאת את ההרגשה של חוסר פרספקטיבה להמשך הקיום. לא היו בעיירה כל מפעלי תעשיה, בעלי המלאכה נאלצו להגר משם לערים הגדולות או לצאת ל„עונה" לווארשה, כדי להרויח פת לחמם. המשטר האנטישמי של פולין דאז נתן אותותיו, והגיוון המשקי והכלכלי

אכל בכל פה. אין תימה, שהנוער לא ראה את עתידו במקום ותלה כל תקוותיו בתנועת הנוער שתשאנו אי פעם בכנפיה לעולם הגדול.

הנוער, מאידך, היה כולו מרד. הוא שלל בתכלית השלילה את ההווה ואת ההויי בעיירה זו על כל גילוייהם: הכלכלי, הרוחני והמוסרי. השקפותיו ומושגיו על אורחות החיים בחברה ובמשפחה היו מנוגדים למקובל וראדיקליים מאוד. ייתכן שבעיקר היתה זאת תגובה על השמרנות המיוחדת בה הצטיינה המשפחה בעיירה זו, ותגובה לדפוסי חיים נוקשים ומאובנים של חסידי קוצק. משום כך היה נוער זה תוסס יותר, רגיש יותר ולוחם ומהפכני יותר מן הנוער בעיירות וולין, למשל. הקיטוב בין המחנות היה כאן חריף יותר ומנוגד יותר. הנוער שאף לפרוק את העול ולהשתחרר לחלוטין מהישן ובצורה בלתי פשרנית. נוער זה ברובו עוד הכיר את „החדר" בו עשה את ראשית צעדיו וחונך בו ברוח המסורת היהודית, ישר מבית־המדרש יצא עם נס המרד.

משנבעו הסדקים הראשונים בחומת יריחו של החיים היהודיים בקוצק וקרני השמש של העולם החדש והרחב חדרו לתוכה — הקיץ הקץ על מי המנוחות של חיי העיירה ועורער השלום בין שני הדורות. התנועה פרצה ושטפה כנחשול מים אדירים — ושוב לא הועילו המאמצים מצד אבות העיירה לרסנה ולהחזירה ל„מוטב" — הנוער הפך לגורם פעיל ומפעיל, חי נושא את עצמו, שהקרין מאורו על החיים הציבוריים והחברתיים בעיירה.

„השומר־הצעיר"

תנועת השוה"צ בקוצק הקיפה את מרבית הנוער בעיירה ואף ילדי בית־הספר מהכיתות הנמוכות מצאו בקן מקום חם, נעים לבילוי זמנם הפנוי בשירה, ריקודים ומשחקים בהדרכת המנהל, — דבר שלא היה בנמצא בבית־הספר הפולני, ב„חדר" המסורתי ואף לא בבית הטרוד בדאגות פרנסה.

אך הקן לא הצטמצם רק בהקמת אהלו הוא; עם גידולו, התבצרותו והתבססותו חרג ממסגרת הפעולות הרגילות של התנועה. הוא חלם על הפצת השפה העברית — בעיר ואף — הקמת בית־ספר „תרבות". אורגנו שעורי ערב לעברית, הוצא עתון קיר בעברית, בחוצות העיירה ובאספות צלצלה השפה והשירה העברית החדשה. השפה שמשה סמל ממשי לתוכן ציוני מעמיק, ביטוי לאהבת המולדת ומעשה מהפכני יום יום.

בעקשנות רבה חתר הנוער הציוני בעיר להקמת בית־ספר עברי. הוקם גן ילדים במגמה להכשיר את הקרקע למטרה זו, אך לא נסתייע הדבר. ייתכן ולא היה זה בכוחותיו של הנוער לבצע משימה כזו והישוב לא היה מסוגל לשאת בה. אבל עצם השאיפה והרצון העז לבנות מוסד כזה במקום מעיד על הרוח החדשה והנועזת שפעמה בלב הנוער הזה.

פעילי הקן אף יזמו את הקמת הספריה בעיר שהיתה צורך השעה. ספריה לחניכ הקן, לבוגרים ולשכבות החינוכיות. ללא תורמים ונדיבים, באמצעים עצמיים, ע"י צירוף פרוטה לפרוטה הקים הנוער בכוחותיו הוא את הספריה — מכשיר רב ערך להשתלמות והרחבת הדעת. היו בה ספרים ממיטב היוצרים בעברית וביידיש, ומדור הספרות הסוציאליסטית היוה בה חלק נכבד. ביראת כבוד ממש הובאו הספרים מוארשה. קטנה היתה הספריה, שהיתה היחידה בעיר, אך מעין רוח הקודש רחפה עליה. טפחו וטפלו בייצור רך זה, תוך דאגה רבה על מנת שלאורו יתחממו לבבות ויתחנכו דורות. איש באותם הימים לא פילל שבאחד הימים תתחולל בשמי אירופה סערה עזה, אשר תשמיד כל נבט וציץ רענן, תזרע הרס וחורבן ותציית אש גדולה, בה ישרפו לא רק היצירות הנעלות של סופרים, משוררים והוגים, אלא יושמד כל הישוב השקט מלא־געגועים וכיסופים לחיים חדשים, חופש ומולדת.

ויכוחים חמים בלילות קרים

מועדון התנועה ששכן ב„שוק" שימש אכסניה לכלל הנוער במקום ותדיר היה מלא מפה לפה. ידע הנוער הקוצקאי שבתוך כותלי מועדון זה מזומנת לו במה לחילוף דעות חופשי, ה„קעסטל־אָוונט" (ערבי שאלות ותשובות) נהפך לחלק בלתי נפרד מחיי הנוער. בלילות החורף הקרים האזין לויכוחים סוערים על בעיות היסטוריות, ספרותיות ואחרות. לפעמים היה אפילו חם מדי במועדון... בעיקר נסערו הרוחות בנושא הציונות ופתרון בעיית היהודית. השמאלנים ניצלו את היחס הליבראלי של חופש הויכוח ששרר במועדון זה והתקיפו את דרך הציונות־הסוציא־ליסטית בנוסח התעמולתי הזול. ייאמר לשבחם של חניכי הקן שעמדו בויכוחים לוהטים אלה כסלע מוצק בים סוער ונסער. ובאותם הלילות לא פילל איש שיבוא יום והמתנגדים הללו יחפשו עוגן והצלה בחופיה של „פאַלעסטינע" זו שלעגו לה, אם כי יש להודות שמחבקי זרועות עולם אלה האמינו בכנות, באמונה שלמה, שבעולם של צדק ואמת ימצאו גם הם קן בטוח וחם להם ולצאצאיהם. אמונה זו נגוזה רק על סף בורות המוות.

קבר עזוב על אם הדרך

סמוך לקוצק ע"י כביש צדדי בואכה לעיירה מוטלת אבן גדולה מוזנחת, עטורת קוצים ודרדרים — הלא הוא קברו של הגבור היהודי ברק יוסלביץ. בקושי רב ניתן לפענח את האותיות החרותות על המצבה שהשתחקו מרוב שנים. המקום לא מטופח, פרוץ, ללא גדר. המצבה אף היא איננה ראויה לשמה. השלטונות הרשמיים הפולניים, שגבור זה הקריב את עצמו למען חרותם, נזכרו בו בשנת 1933 — 100 שנה למותו. נערכה תהלוכה רבת רושם. הרב הצבאי ערך תפילה ברוב פאר. העצרת רבת הרושם נסתיימה ולמחרת היום חזר המקום לקדמותו...

הקבר העזוב גרם לעלבון וכאב צורב לכל יהודי עובר אורח וביחוד בלב היהודי. קבר עזוב זה הנהו רק פרח בודד משיח השושנים הנהדר של גבורה יהודית פזורה ברחבי התבל, בה דרכה הרגל היהודית במשך דורות רבים של חיי הגולה. הזהו הגמול לחזיון מופלא של גבורה יהודית בגולה?...

קבר דומם זה שימש ביטוי מוחשי לגורלה של הקרבה עצמית של גבור יהודי על מזבח לא לו. ולא במעט השפיע חשבון היסטורי זה על התמורות שנתחוללו בקרב הנוער הקוצקאי והצטרפותו המלאה לתנועת השחרור היהודי. ככל שכאב הנוער היהודי במקום את עלבון הגבורה היהודית כן טפח בלבו יחס מיוחד לנושא זה.

מאבקו הטרגי של הנוער וגילויי גבורה

הנוער הקוצקאי עמד בכבוד במאבקו עם החיה הנאצית, כיאה לנוער שחונך על ברכי התנועה ולמד לקח היסטורי מעברו הטרגי של עמו. עת השטן השתולל ברחובותיה של עיירה זו והציף אותה בנהרי נחלי דם יהודי של זקנים, נשים וטף התפזרו בסביבה בדרכים ללא דרכים קבוצות ויחידים מהנוער היהודי בנשק ביד להגנה ולמעשה־נקם. בחורים אלה גילו גבורה, אומץ לב והקרבה עצמית יוצאת מהכלל למען להציל אחים ולנקום ברוצחים. מעשי הגבורה של הנוער הזה מחכים לגואלם. עשרות מהם נפלו אחרי קרב מר עם האויב ורק כוכבי השמים היו עדים לגבורתם ואומץ רוחם.

בלילות ההם בהם שוטטו בחורי קוצק ביערות וסדרו את חשבונם עם אויבים ובוגדים מקרב האוכלוסיה המקומית, הצילו יחידים ומשפחות שקננו במערות וביערות — צעדו רבים מהם בשורות הצבא האדום מסטאלינגרד לאורך הדרך הארוכה.

אלה מהלוחמים שזכו להשתתף בחג הנצחון הגדול על האויב האכזרי והצליחו להצטרף לבוני המדינה, יודעים לספר על דמות הלוחם היהודי ולהעלות ניצוצות ממאבקו הירואי וממעשי הגבורה שאין כדוגמתם. בסיפורים אלה עובר כחוט השני תיאור בלתי פוסק של גבורה יהודית שלובה ושזורה בזר הנפלא של לוחמי החופש והשוויון על עולם חדש ומחר יותר טוב. בדמם סימנו את שבילי הנצחון והגאולה.

ואכן זכה הנוער הזה בחייו ובמותו לתהילה ולתפארת.

סניף „החלוץ" בקוצק — דער „החלוץ" אין קאָצק

„החלוץ" בקוצק

„החלוץ" נוסד בקוצק בשנת 1929, והסניף הראשון נפתח בביתו של אבא צובעק. הסניף ריכז את הנוער מכל החוגים ומדי ערב התנהלו בו חוגים ללימוד השפה העברית וכן נשמעו הרצאות על נושאים כלליים, אך בעיקר, עסקו בהכשרה לעליה לא"י. בוגרי קן השומ"צ השתייכו אף הם מבחינה ארגונית ל„החלוץ", כדי להיכלל במסגרת היציאה להכשרה. כן נוסדה גם תנועת נוער בשם „החלוץ הצעיר".

בין פעילי „החלוץ" בתקופות שונות בקוצק, נמנו: צבי מדנס, מאיר צובעק, חנה מונצ'רז', נחמה ארליך, גרוניה גזשיוואטש, אסתר בלומנפלד ומנוחה קרייצמן.

הסתדרות „המזרחי" בקוצק

באותו זמן, כאשר נחלשה תנועת צעירי אגודת ישראל חידשה הסתדרות „המזרחי" את פעולתה ביוזמת ר' מיכאל ראַק, שהשקיע בה הרבה מרץ ומאמצים. עזרו על ידו בפעולה זו, ישראל זאקאליק, ראובן קרייצמן, שמואל גולדפינגר, משה זוננשין. לפי פנייתו של ר' מיכאל רק שיתף אתו פעולה כותב הטורים האלה

בהקמת „צעירי המזרחי". בועד הסניף היו: גדליה גרוסמן, יצחק אלטביר, יוסף אוברקליד, ליבל גולדמן, פיגה ווארשניטר ויהודית אלטביר.

רבה היתה פעולת הסניף. בכל ליל שבת התקיימו הרצאות והקראות, שנס־תיימו עפ״י רוב בויכוחים נלהבים. מדי שבת היה נערך ויכוח פומבי על בעיות שונות, שבו השתתפו גם חברי יתר הארגונים שבעיר. התנהלו גם שעורים לתנ״ך, מסיבות וכו׳. בשנים האחרונות ארגנו גם מקומות הכשרה למתעתדים לעלות ארצה. צעירי המזרחי נעשו לגורם רציני ומתחרה לשאר ארגוני הנוער. ב־1935 עם עלות משפחת ראַק ארצה וחלק מהצעירים נדדו לוורשה וללובלין — חלה התפוררות בסניף. החברים נצטרפו לשורות „השומר הצעיר" ו„הנוער הציוני" ו„צעירי ציון" וכן לאיגודים המקצועיים שהיו קיימים בעיר (איגוד החייטים, עמד בהשפעת ה„בונד" והתפרים — הקומוניסטים). אם כי הסתדרות „המזרחי" (כולל „צעירי המזרחי") התקיימה עד פרוץ המלחמה, הרי השפעתה על הנוער בשנים האחרונות היתה מועטת.

גדליהו גרוסמן (תל־אביב)

„אגודת ישראל" בקוצק

ייסוד הסניף

הסניף של „אגודת ישראל" בקוצק נוסד ב־1921 ע״י ר׳ בעריש, מורה הוראה בקוצק והסביבה, מנכבדי חסידי גור. באספת היסוד שהתקיימה ב„שטיבל דחסידי גור" (בבית ר׳ ליבל גולדשטין) חתם ר׳ בעריש הראשון את שמו כחבר לאגודה ואחריו נצטרפו חסידי גור, כגון אבי ז״ל ר׳ ליבל גרוסמן, מנדל גולדשטין, ליבל גולדשטין, יוסף מאיר ארליך ואחרים. ייסוד הסניף של „אגודת ישראל" בקוצק עורר התנגדות בחוגי חסידי פולאַוו וחרדים אחרים שבקוצק, שראו בזה מעשה אפיקורסות וביטול תורה. ר׳ בעריש הביא אז לקוצק את ר׳ מאיר שפירא, הרב מלובלין, שהצדיק בנאום פומבי את ארגון הסניף ואת רעיון אגודת־ישראל בכלל, ובהשפעתו נספחו לסניף גם חסידי ראדזין (בראשם שלמה טופל) וחסידי לובלין (יוסף ליזר אסטמן ומשה דוד וינברג ואחרים).

הישיבה

מטעם סניף „אגודת ישראל" נוסדה באותו זמן ישיבה, שבה היו 3 כיתות לחמשים תלמידים. המלמדים בישיבה היו פנחס איצלס, דוד ליאק (תלמוד ופוסקים). בועד הישיבה היו ר׳ בעריש מורה־הוראה, יוסף ליב אַסטמאַן, אברהם שו״ב, יעקב וינריב, לוי זוסמן והרשל מרחבקה. מתלמידי הישיבה נשארו בחיים: גדליה גרוסמן,

יוסף סלע (שלשטין), דב טשארני (כולם בארץ) ואברהם מדנס בארגנטינה.

נוהג היה בישיבה לשלוח את התלמידים בכל יום שבת להיבחן אצל תלמידי חכמים שבעיר. כרגיל, היו הבוחנים משני טוגים: קפדנים ומקלים. ר' אברהם שו"ב היה בין המחמירים ובחן את התלמידים כמעט עד לתפילת מנחה בשבת, לעומתו היה ר' יעקב וינריב מכבד את התלמיד הנבחן בתקרובת קלה ובמשקה. אנו התלמידים העדפנו להיבחן, כמובן, אצל ר' יעקב וינריב. אך היום הקשה ביותר לתלמידים כשהזדמן האדמו"ר ר' זליג יצחק מורגנשטרן מסוקולוב לישיבה ובחן את התלמידים. בכלל בקרו בישיבה אורחים רבים, תלמידי חכמים, אדמו"רים ורבנים, והואיל וחברי ההנהלה השתדלו להראות להם את רמת הלימודים, היו האורחים בוחנים אותנו בהזדמנויות אלה.

ר' בעריש פטרונה של הישיבה

ר' בעריש מורה־הוראה היה פטרונה של הישיבה ודאג לצרכיה כאב לבניו. הוא דרש מהמלמדים לא להכביד את אַכפם על התלמידים ולקבוע גם הפסקות למנוחה. כשהיה ר' פנחס איצלס מתלונן לפניו שהתלמידים שובבים — היה ר' בעריש דורש זאת לשבח ומרגלא בפומיה: מי שהוא שובב בנערותו יהיה בעל מרץ ויהודי טוב לכשיגדל, ואילו השקט עלול להיות ל„גולם"... ר' בעריש, חשוך ילדים היה ונפטר גלמוד ובודד בוורשה, ונבצר היה מאתנו, תלמידיו, ללוותו למנוחת עולמים.

„צעירי אגודת ישראל"

בעת ובעונה אחת עם ייסוד „אגודת ישראל" הקימו הצעירים את הארגון „צעירי שלומי אמוני ישראל" וקבעו את מועדונם באולם הישיבה (אצל הרשל סקרבניק), שבו פיתחו פעולה ארגונית ותרבותית ענפה, כגון ספריה גדולה ואולם קריאה, הרצאות, שיעורי ערב ללימודי קודש וחול, שיחות חברים, נשפי שאלות ותשובות. יש לציין, שלארגון זה הצטרף בתקופה ההיא כמעט כל הנוער החרדי והנוטים להם, והוא הקיף רוב מניין ורוב בניין של הנוער בעיירה (פרט למאורגנים באיגודים המקצועיים). פעולות הסניף לא הצטמצמו בקוצק — נערכו גם ביקורים בסביבה הקרובה (לוקוב וכו'). כן נוסדה אז גם תנועת „בית יעקב". בועד הסניף היו צדוק מרחבקה, מרדכי מרחבקה, שאול אלטביר, מאיר אבערקלייד, ישעיה שטרן, ישראל רזניקוביץ — וייבדל לחיים אהרן בן־יוסף (כעת בארץ).

אך הארגון לא האריך ימים ואחרי זמן קצר חלה התפוררות בסניף ורבים עזבוהו.

שמחה קרייצמן (תל-אביב)

בית"ר ארגאניזאציע אין קאצק

דער איבערגאַנג פון פנחס־איצל'ס חדר און פון קאַצקער שטיבל צום ציוניזם — איז געווען זייער אַ געוואַגטער, דאָך האָט די קאַצקער יוגנט זיך מיט מסירות־נפש און התלהבות אַרײַנגעוואַרפן אין די פאַרשיידענע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן עקזיסטירט אין שטעטל.

דער אָנפאַנג פון ציוניסטישער טעטיקייט אין קאַצק קאָן גערעכנט ווערן פון יענעם צוזאַמנטרעף וואָס איז פאַרגעקומען נאָך פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה, אין אַ קליין צימערל ביי נח גרינהויז, וואו עס האָבן זיך פאַרזאַמלט יעקב הערץ, שמחה שיעלע קצבס און יצחק אליה צוקערמאַן; מיט דעם הייבט זיך אָן די היסטאָריע פון ציוניזם אין קאַצק. שפעטער האָט די אַרגאַניזאַציע געוואַקסן און מיטגעצויגן מיט זיך פיל מיטגלידער (צווישן וועלכע עס זענען געווען מיכאל ראַק, אברהם טשאַרני, שייקע ווייסבראָט, ראובן קרייצמאַן, נטע בוימנפעלד, אַבוש ראָזענבערג און משה זאַנענשיין). צו יענער צייט האָט מען באַשלאָסן גרינדן אַ העברעאישע שולע. די לערער זענען געווען: יעקב הערץ, יצחק אליה צוקערמאַן און יונה זיגעלמאַן. געדענק איך נאָך דעם ערשטן חנוכה אָוונט אין דער שולע, וועו יעקב הערץ האָט אונדז אײַנגעחזרט דאָס באַקאַנטע לידל: „אָ, איר קליינע ליכטעלעך"...

די אַרבעט האָט זיך פאַרצווייגט. מען האָט געדונגען אַ גרויסן לאָקאַל ביי שמואל לייב אייזנמאַן און דאָרט איז שוין געווען אַן אמת'ער „בית הספר". עס זענען שוין געווען אמת'ע לערער פון דער פרעמד, פראָפעסיאָנעלע. דער לאָקאַל איז שוין געוואָרן קליין — האָט מען געדונגען אַ גרעסערן ביי איטשע בושטשיסקער און די פרייד ביי דער יוגנט איז געווען זייער גרויס.

אַזוי איז עס אַנגעגאַנגען ביזן אויסברוך פון קריג צווישן פוילן און רוסלאַנד (ענדע פון ערשטן וועלט קריג). דאָן הויבט זיך אָן די „ערשטע עלייה" פון קאַצק. עס פאָרן אַוועק קיין ארץ־ישראל יעקב הערץ, לייביש קרייצמאַן, אליה טאָפל א.א.

די „צווייטע עלייה" האָט געבראַכט אין ארץ ישראל דוד רַאָק, זיסל קרייצמאַן, פינטשע קרייצמאַן, יונה גאָלדפינגער, מיכאל רַאָק און נאָך. עס הייבט זיך אָן די חלוצישע באַוועגונג אין שטעטל. עס שאַפן זיך נייע אָרגאַניזאַציעס „המזרחי", „הנוער הציוני", „השומר הצעיר" — און פון דער צווייטער זייט די קאָמוניסטן, וואָס האָבן געקעמפט קעגן ציוניסטישן געדאַנק.

*

צו יענער צייט האָט דער שרייבער פון די שורות צוגעטרעטן צו אָרגאַניזירן דעם בית"ר אין קאָצק. ניט לייכט איז אָנגעקומען דאָס גרינדן פון בית"ר אין קאָצק — איז דאָך די גאַנצע יוגנט כמעט שוין געווען אָרגאַניזירט אין די פאַרשיידענע פאַרטייען. איך געדענק ווי איך האָב זיך באַראַטן מיט הערשל מאַדאַנעס, יחיאל סטאַראַוויעשטשיק, יצחק מאיר ראָזענבלאָט און אַלטער זאַקאַליק אין איינער א שיינע לבנה נאַכט אויפן וועג וואָס פירט קיין ווארשע, ביי צווי גרויסע ביימער. אויף מיין ערקלערונג אַז איך גיי אויפשטעלן דעם בית"ר אין קאָצק, האָבן זיי געענטפערט אַז זיי געהערן שוין צום החלוץ, השומר הצעיר און מזרחי. דאָך האָבן צווּיי פון זיי מיר צוגעזאָגט (אַלטער זאַקאַליק און יחיאל סטאַראַוויעשטשיק) העלפן מיר אין אָרגאַניזיר־טעטיקייט. שפעטער האָבן זיך אָנגעשלאָסן נייע אָנהענגער, ביז דער „נוער הציוני" איז פולשטענדיק איבערגעגאַנגען אין אונדזער אָרגאַניזאַציע, און זייערע לאָקאַל איז אָריבער אין אונדזער רשות, אונדזער טעטיקייט האָט זיך צעוואַקסן: מיר האָבן איינגעאָרדנט פאַרטאַגן און דיסקוסיע־אָוונטן, אויף וועלכע מיר פלעגן איינלאָדן אַלע אָרגאַניזאַציעס פון „השומר הצעיר" ביז „מזרחי".

דער בית"ר איז געווארן זייער פאָפולער אין קאָצק. פיל עלטערן האָבן געבראַכט די קינדער זיך פאַרשרייבן אין דער אָרגאַניזאַציע. דער לאָקאַל איז געווארן אין אַ קורצע צייט קליין פאַר אונדזער אָרבעט, און מיר האָבן געדונגען אַ גרויסן זאַל פון 3 צימערן (בייַ בעריש סאָדע־וואַסער). מיר האָבן אויך געגרינדעט קורסן פאַר עברית (די לערער: אבוש ראָזענבערג, דער מדריך געלעס און יאַנקל שערמאַן). מיר האָבן אָנגעבונדן באַציאונגען מיט די שכנות'דיקע בית"ר אָרגאַניזאַציעס אין ראָדזין און אין לעווערטאָוו. מיר פלעגן אויך אָנטיילנעמען אין די כינוסים אין לובלין און אין ווארשע.

אין 1936, אין דער צייט וועז עס האָבן אויסגעבראָכן די מאורעות אין א"י האָב איך באַקומען אַ באַפעל פון דער צענטראַלע פון דער אומלעגאַלער עלייה — עולה זיין קיין ארץ־ישראל, און איך האָב פאַרלאָזן קאָצק.

תנועת הפועלים היהודית בקוצק
יידישע ארבעטער באוועגונג אין קאצק

רחל ופנחס קריצמן (תל-אביב)

קוצק ב־1905

בהתחלת המאה הנוכחית היתה קוצק עיירה מבודדת ורחוקה מדרך המלך. לא רכבת ולא עתונים. אמצעי התחבורה היחיד היתה עגלת סוסים, שבה היו נוסעים לוורשה במוצאי־שבת אחר הבדלה כדי להביא את הסחורה בערב שבת לפני הדלקת הנרות.

בתחילת שנת 1900 החלו לנשו בגם בקוצק רוחות חדשות. עוף השמים הביא לעיירה בשורת הזעזועים המהפכניים שבחבי רוסיה, ואף בה החל להתרחש משהו. ב־1905 התקיימו גם בקוצק הפגנות, הורדת תמונת הצאר במקומות פומביים (במועצה המקומית, במשרד המונופולין וכו'). המפגינים התנפלו על מחסני המשקאות החריפים ולאחר חילופי יריות עם המשטרה פוצצו המחסנים והיי״ש זרם ברחוב כמים... הרוח החיה בארגון ההתקוממות הללו היה בחור צעיר (ברוסאק) בנו של ברל בוצ'ן, שפרנסתם היתה על חכירת גני־פרי אצל האכרים האמידים.

במשך תקופה קצרה אף השתלטו המורדים על העיר ולקחו את השלטון לידיהם. יום־יום התקיימו הפגנות עם דגלים אדומים; העשירים חויבו לשלם מסים והחנוונים אולצו לחלק מזון לעניים. תנועה זו הקיפה גם את הנוצרים שהיו מתאספים כל יום א׳ לתפילה בכנסיה. שלטון המורדים נמשך כמה שבועות עד בוא הקוזאקים ששמו קץ למצב זה ע״י הריגות, מאסרים וגירוש לסיביר. שני האחים פינקלשטין (בניו של ליבל בורקר) ממנהיגי המרד נהרגו באותו זמן.

שיע ערליך (ארגענטינע)

„שטרייקערס"

די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע וואָס האָט פאַרפלייצט די רוסישע אימפעריע אין 1905, האָט געהאַט אַ השפּעה אויך אויף קאָצק, טראָץ דעם וואָס קיין פּראָלע־טאַריאַט — לויט דער אָנגענומענער דעפּיניציע — האָט דאָרט ניט עקזיסטירט; דאָס רוב מנין און רוב בנין פון דער יידישער באַפעלקערונג אין קאָצק איז דאָן באַשטאַנען פון קליינע בעלי־מלאכות (שוס־טערס, שניידערס, סטאָליאַרעס א.אַ.וו.). דער אַרבעטס טאָג האָט זיך געצויגן פון זון אויפגאַנג ביז שפּעט אין דער נאַכט און דער געהאַלט איז געווען קליין. פאַר־שטענדלעך אַז די האָרעפאַשנע שיכטן זענען געניגט געווען זיך אָנצוכאַפּן אין די רעוואָלוציאָנערע בשורה, וואָס איז אַריין־געדרונגען אויך אין פאַרוואָרפענעם שטעטל קאָצק. עס האָבן זיך געגרינדעט דאָן גרופּן, וועלכע האָבן זיך געוראָפן „שטרייקערס" — קיין אידעאָלאָגישן פּלאַטפאָרם האָבן זיי ניט געהאַט. דאָך האָבן זיי זיך ספּאָנטאַן אָרגאַניזירט און געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין יענער ברויזנדער עפּאָכע. צו יענער צייט האָט זיך פאָרמירט דער אָנפאָנג פון די אַרבעטער אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן שפּעטער עקזיסטירט אין קאָצק. פון דער סטיכישער, אָפילו נעגאַטיווער, רעוואָלוציאָנערע כוואַליע האָבן זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן געשאָפן פאַרטייען מיט באַשטימטע אידעאָלאָגיעס, ווי דער „בונד", „פועלי־ציון" (רעכטע און לינקע) און די גאָר לינקע אָרגאַניזאַציעס.

די פאַרטייען האָבן געזאָרגט ניט נאָר פאַר אויסבעסערן די עקאָנאָמישע לאָגע פון די אַרבעטער אין קאָצק, נאָר אויך געפירט אַ ברייט פאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט. דער דאָזיקער פאָזיטיווער פאַרמעסט פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג אין קאָצק האָט דערגרייכט זיין העכסטן פונקט אין די יאָרן צווישן די צוויי וועלט מלחמות.

יחזקאל שטערן (אַרגענטינע)

ארבעטער פארטייען אין קאצק

אין יאָר 1915, מיט דער דייטשער אָקופּאַציע און צוריקטרעטן פון דער צאַרישער אַרמיי קומט פאַר אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין לעבנס־שטייגער פון שטעטל. קאַצק ווערט דאָן דער גרענעץ פונקט צווישן עסטרייך און דייטשלאַנד. דער טייך וויעפש טיילט אָפּ — קינסטלעך — די אַזוי נאָנטע שטעטלעך ווי מיעכאָוו, לעוואַרטאָוו א אַ עס בליט דאָן דער „שמוגל", אין וועלכן עס נעמען אָנטייל דער גרעסטער טייל פון דער סוחרישער באַפעלקערונג. די דייטשע אַרמיי פאָדערט אָבער באַשפייזונג און באַקליידונג — עס אַנטשטייען דאָן ווערקשטאַטן מיט אַ גרעסערע צאָל לוין אַרבעטער, וועלכע שטעלן שוין עקאָנאָמישע פאָדערונגען, באַגרענעצן דעם אַרבעטס טאָג, העכערע לוינען א.אַ.וו. דאָס רוקט אַרויס די נייטרוועגדיקייט פון פראָפעסיאָנעלער אָרגאַניזאַציע. אין אָנפאַנג אָן אַ טעאָרעטישן הינטערגרונד — שפּעטער פאָרמירן זיך אידעאָלאָגישע דיפערענצירונגען, פון וועלכע עס וואַקסן אַרויס אַרבעטער פאַרטייען.

די ענדע פון דער ערשטער וועלט מלחמה און די וואַלן צום ערשטן סיים — קאָנען פאַרעכנט ווערן אַלס דער אָנפאַנג פון אַ ריכטיקן פאַרטיי לעבן, קליין נאָך אין צאָל אָבער זייער לעבהאַפּט און ברויזנד. אין דער שפּיץ פון די אַרבעטער פאַרטייען שטייען בחורים, צום ביישפּיל, אייזיק בערנהאָלץ (חיים נאַסקע׳ס זון) וועלכער האָט אָנגעפירט דעם „בונד". צווישן די לינקע פועלי־ציון געפינען זיך: חיים ברוך וואַרשניטער, משה פיערניק, אַהרן גלייכגעוויכט, חיים זאַקאַליק, ישראל שטערן, יצחק אייזנמאַן א.אַ.

כאַראַקטעריסטיש אַז אַלע פאַרטייען האָבן זיך דאָן קאָנצענטרירט ביי דער ביבליאָטעק.

שפּעטער שאָפן זיך אָרגאַניזאַציעס וועלכע טראָגן ניט קיין פאַרטייאישן כאַראַקטער, אָבער זאָרגן פאַר דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער פאַרבעסערונג פון די פאַרשיידענע שיכטן פון די באַפעלקערונג, ווי צ. ב. האָנטווערקער ליי־קאָסע,

גמילות חסדים קאַסע א.אַ. ערשט אין 1926 שאַפט זיך דער פראָפ. פאַראיין אונטער דער אָנפירערשאַפט פון „בונד" מיט לייזער קליינמאַן, נחמיה זשעזשניקעוויטש, חאַצקל שטערן, וועלוול ווארטאַוועניק א.אַ. (אַן אַנדער טייל האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דעם לעדער־פאַראיין). דער פראָפ. פאַראיין איז אייגנטלעך געווען אַ קאָנ־גלאָמעראַט פון פאַרשיידענע אידעאָלאָגישע ריכטונגען און האָט אייגעשלאָסן אין זיך אויך פאַרשיידענע פאַכן. די הויפט אויפגאַבע פון פראָפ. פאַראיין איז געווען פירן אַ קאַמף פאַר אָפשאַפן די „יאָר־אַרבעט" און איינפירן דעם 8־שעה־דיקן אַרבעטס טאָג. אויפן קולטור־געביט: שאַפן אַ ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון דער „קולטור ליגע" מיט אַ ברייט פאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט. נאָך אַ קורצער צייט צעפאַלט זיך דער נאָדל־פאַראיין. די השפעה אויף דער אַרבעטער יוגנט אין שטעטל באַקומט די לינקע פאַרטיי (קאָמוניסטן), וועלכע פירן זייער אַרבעט אונטערן שילד פון ספאָרט־פאַראיין". אין דער אמת'ן האָבן זיי געפירט אַ פאָליטישע און פראָפעסיאָנעלע טעטיקייט. זיי האָבן אויך געשאַפן אַ פרעכטיקע ביבליאָטעק און געוואָרן דער שטאַרקסטער כוח אויף דער אַרבעטער גאַס.

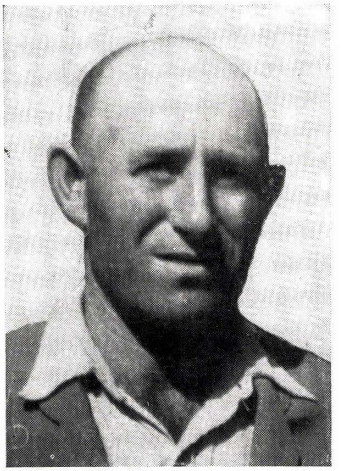
תנועת ה„בונד" בקוצק — די „בונד" אָרגאַניזאַציע אין קאָצק

ערשט וועז די ביבליאָטעק איז קאָנפיסקירט געוואָרן און דער קלוב צוגע־מאַכט האָט זיך די אַרבעט אַרויסגעטראָגן אין גאַס, אַן אַרבעט פון וועלכע די פּוילישע מאַכט אַרגאַנען האָבן קיין גרויס נחת ניט געהאַט.

עס איז געווען אַמאָל אַ ברויזנדע אַרבעטער באַוועגונג אין קאָצק, וועלכע האָט צווישן זיך געקעמפט — אידעאָלאָגיש — איבער דער העגעמאָניע אויף די מאַסן. די נאַצישע רוצחים האָבן אַלץ אויסגעגליכט און פון דעם געלאָזן בלויז בלוטיקע קברים.

מענדל שלעפאַכאָווסקי (כפר־יהושע)

דער „בונד" אין קאצק

קאָצק, אַ קליין רואיק שטעטל, האָט געציילט פאַר דער מלחמה ביי 4000 יידישע איינוואוינער. ווי געווײנלעך אין אַלע שטעטלעך אין פוילן, האָבן אויך דאָ עקזיסטירט פאַרשיידענע פארטייאישע ריכטונגען און אַרגאַניזאַציעס. די יוגנט האָט געפירט צווישן זיך הייסע דיסקוסיעס וועגן אַלע יידישע און וועלט פראָב־לעמען. דאָ וועל איבערגעבן בלויז וועגן דער אַנטשטייאונג פון „בונד" אין קאָצק.

די באַדינגונגען אין וועלכע עס האָבן זיך געפונען די יידישע אַרבעטער אין קאָצק זענען געווען דאָן זייער שווערע. די אַרבעטס־שעה'ן זענען פון 6 אין דער פרי ביז 12 ביינאַכט. פאַרשטייט זיך אַז דעם אַרבעטער איז שוין ניט געבליבן קיין צייט צו לערנען אַדער לייענען. שבת פלעגט דער אַרבעטער גיין אין בית־המדרש אָבער אויך דאָרט האָט ער וויניק געלערנט — ווייל שבת־צו־נאַכט האָט ער שוין געמוזט זיין ביים מייסטער. ניט בעסער איז עס געווען מיט דער אַרבעטער־יוגנט. 12 יאָריקע קינדער זענען געגאַנגען זיך לערנען אַ פּאָר. דאָס האָט געדויערט, געווענלעך, 3 יאָר, און אין דער זעלבער צייט האָבן זיי געמוזט טאָן אַלע שטוב־אַרבעט און שליחות'ן פון מייסטער. בכלל האָט די בירגערלעכע באַלעבאַטישע יוגנט זיך געשעמט מיט'ן בעל־מלאכה.

די איניציאַטיוו צו גרינדן דעם „בונד" אין קאַצק איז געקומען פון דעם נאַנטן שטעטל ראַדזין, ווו עס האָט שוין עקזיסטירט אַ באַוואוסטזיניקער אַרבעטער־קלאַס מיט פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און קולטור געזעלשאַפטן. פון ראַדזין איז געקומען אַ שליח פון „בונד", וועלכער האָט משפּיע געווען אויף נחמיה זשעזשניקעוויטש גרינדן אַ פראָפעסיאָנעלן נאַדל־פאַראיין אין קאַצק.

די דערגרייכונגען פון „בונד" אין קאַצק זענען געווען פאָלגנדע: 1) דער פאַראיין האָט אויסגעקעמפט אַ 10 שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג; 2) דער „בונד" האָט געשאַפן אַ „קולטור־ליגע" מיט א גרויסע ביבליאָטעק; 3) עס האָט זיך געשאַפן דורך זיין איניציאטיוו א סאָציאַליסטישער האַנטווערקער פאַראיין (מיט יצחק קרייצמאַן אין דער שפּיץ).

דער „בונד" האָט עקזיסטירט אין קאַצק, גלייך ווי די איבעריקע פאַרטייען (ציוניסטן, קאָמוניסטן, אגודה א.א.). ביז די היטלער בעסטיע האָט אַלץ פאַרניכטעט.

איך וויל דאָ דערמאָנען די טיכטיקע חברים פון „בונד": אברהם יאַנקל ביבולא, ליפּע וואַסערמאַן, מייטע ריטענער און ברוך קוויאט.

נטע קופערשלאג (חיפה)

פראפעסיאנעלע פאראיינען אין קאצק

די ערשטע יידישע אַרבעטער אָרגאַניזאַציע האָט זיך געגרינדעט אין קאַצק אין 1926, אין אַ הינטער גאסל אויף די בראָווארנע ביי שמואל וואַרטאָוויק אין הויז. די איניציאַטאָרן זענען געווען: נחמיה זשעזשניקאָוויטש, ישראל שילד־קרויט, יעקב קליינמאַן, מרדכי קופערשלאג, נטע פעפערקאָרן א.א. געווינלעך זענען באַלד אַרויס צום שיין פאַרשיידענע פאָליטישע מיינונגען, און עס האָבן זיך געשאַפן צוויי פראָפעסיאָנעלע פאַריינען: דער נאַדל־פאַראיין אונטערן איינפלוס פון ,בונד', און דער לעדער־פאַראיין אונטער דער השפּעה פון די קאָמוניסטן.

אין אַזוי געוראָפענעם „לינקן פליגל״ (קאָמוניסטן) זענען געשטאַנען אין דער שפּיץ — יעקב לייזער קליינמאַן, נטע פּעפּערקאָרן, מרדכי קופּערשלאָג א.א. ביידע פּאַראיינען האָבן געפּירט אַ שטאַרקע טעטיקייט צווישן די אַרבעטער און זיך באַמיט זיי אַרייַנציען אין זייערע רייַען. דער לעדער־פּאַראיין האָט גלייך אָנגעפּאַנגען אַ פּאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט צווישן דער אַרבעטער יוגנט, וואָס האָט צו יענער צייט ניט באַזוכט קיין פּאָלק־שולע אָפּילו, נאָר געלערנט אַביסל אין די חדרים. עס האָבן זיך געשאַפֿן קורסן פּאַר דער אַרבעטער יוגנט (מען האָט ספּעציעל געבראַכט אַ לערער פון פּינסק). אויסער דער קולטורעלער טעטיקייט האָט זיך אויך געפּירט אַ לעבהאַפֿטע פּראָפּעסיאָנעלע טעטיקייט, אַזוי, צום ביישפּיל, האָט מען אויסגעקעמפּט אַ 10 שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג ביי די בעלי־מלאכות, און אויך אַן אָפּמאַך וועגן אָנגענומען אַרבעטער נאָר דורך דעם פּאַראיין. דער אָפּמאַך איז געמאַכט געוואָרן אויף אַ האַלב־יאָר (פון פּסח ביז סוכות). אַן אָפּזאָג פון דער אַרבעט איז דערלויבט געווען ביז 6 וואָכן — און אויך נאָר דאַן ווען דער מייסטער האָט ניט געהאַט קיין אַרבעט. עס האָט זיך אויך געפּירט אַ קאַמף איבער הוספות פּאַר די אַרבעטער. עס האָט געהערשט אַ שטרענגע דיסציפּלין ביי די אַרבעטער, און ווער עס האָט ניט אויסגעפּילט די פּאַראַרדנונגען איז אויסגעשלאָסן געוואָרן פון פּאַראיין.

די פּוילישע מאַכט אַרגאַנען האָבן געקוקט קרום אויף דער פּראָפּעסיאָנעלער טעטיקייט, זענדיק אין דעם אַ פּאַרמאַסקירטע קאָמוניסטישע אַרגאַניזאַציע. עס האָבן זיך אָנגעהויבן פּאַרשיידענע שיקאַנעס, ביז די פּאָליציי האָט געשלאָסן די אַרגאַניזאַציע אויף 3 מאַנאַט אין יאָר 1930. דער פּראָפּעסיאָנעלער פּאַראיין האָט אָבער פּאָרגעזעצט די פּראָלעטאַרישע און פּאָליטישע טעטיקייט אונטערן נאָמען פון אַ „ספּאָרט פּאַראיין״ (ביי בערל קאָוואָל אויפן 2־טן שטאָק). אין 1931 האָבן די מיטגלידער פון ספּאָרט־פּאַראיין איינגעאָרדנט אַ יאָרצייט אַקאַדעמיע צום אָנדענקען פון לענינען, אָבער די פּאָליציי האָט זיך אַרייַנגעריסן אין זאַל און געזוכט פּאַרדעכטיקן מאַטעריאַל (דאָס בילד פון לענינען איז ביי אַ צייכן פון חברים וועגן אָנקומען פון פּאָליציי גלייך פּאַרברענט געוואָרן אין אויוון). עס האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ רדיפה איבער די איינצעלנע חברים און דאָס האָט טאַקע געהאָלפן — די גרעסטע טייל יוגנט האָט אויפגעהערט אָנטייל נעמען אין דעם „ספּאָרט פּאַראיין״, און היות לויטן סטאָטוס האָבן געמוזט געהערן צום פּאַראיין 200 מיטגלידער, איז דער פּאָליציי געלונגען צו פּאַרמאַכן דעם פּאַראיין.

די יוגנט האָט זיך אָנגעשלאָסן דאַן אין די אַנדערע אַרגאַניזאַציעס, ווי דער „בונד״ און „השומר־הצעיר״.

אייניג פון די קולטורעלע דערגרייכונגען פון „לעדער־פּאַראיין״ איז געווען דאָס פּאַרגרעסערן די ביבליאָטעק, צו וועלכער עס האָבן אָנגעהערט אַלע קריזן

חברי „ספּאָרט פּאַריין" בקוצק
מיטגלידער פון ספּאָרט פּאַריין אין קאָצק

פון שטעטל. אין דער ביבליאָטעק האָט די יוגנט געקענט באַקומען צום לעזן די קלאַסישע יידישע ליטעראַטור ווי פרץ, שלום עליכם, שלום אַש א.א., איבערזעצונ־ גען פון דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור, און אויך ווערק פון מאַרקס, טראָצקי א.א.

ביי דער ביבליאָטעק זענען פאָרגעקומען חברים־שמועסן און קעסטל־אָוונטן, וואו עס האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן יוגנט פון אַלע ריכטונגען. עס זענען אויך דאָן פאָרשפּרייט געווען די גאַנצע טעגלעכע, וואָכנטלעכע און מאָנאַטלעכע צייטונגען און זשורנאַלן — כמעט יעדער יוגנטלעכער האָט געקויפט אַ צייטונג.

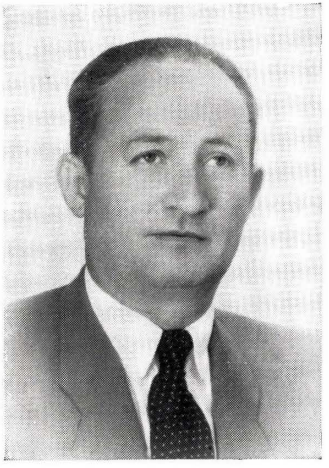
אין 1933 האָט די פאָליציי ווידער אָנגעפאַנגען רודפֿן דעם „לעדער־ פאַראיין", מיט׳ן אויסרייד אַז דער פאַראיין און די ביבליאָטעק דינען נאָר פאַר אַ צענטער פון קאָמוניסטישער טעטיקייט. דער פאָרזיצנדער שלום זיידשניצער און

דער סעקרעטאַר שלום גאָלדפאַרב זענען אַרעסטירט געוואָרן און די ביבליאָטעק (וועלכע האָט געציילט דאַן ביי 800 ביכער) איז פאַרחתּ׳מעט געוואָרן. עס איז אָבער געלונגען אַ טייל טעטיקע חברים איבערטוישן 400 ביכער פון דער ביבליאָ־טעק מיט צעריסענע שמות און תהלימלעך פון בית־המדרש, און אַזוי איז די ביבליאָטעק איבערגעשיקט געוואָרן קיין לוקאָוו צו דער רעוויזיע. די „לינקע פאַרטיי" (ווי זי האָט געהייסן דאַן) איז אַראָפּ אין אונטערגרונד, אָבער די פאָליטישע טעטיקייט האָט זיך וויטער געפירט.

אין 1934 האָבן אַ גרופּע חברים און חברות איינגעאָרדנט אַ שליטל אָוונט קיין ראַדזין, און צוריקווענט פאַרשפּרייט אויפרופן וועגן פייערן דעם אָנדענק פון דער פּאַריזער קאָמונע. עס זענען פאָרגעקומען נאָך דעם אַרעסטן און אַ טייל פון זיי האָט מען איבערגעפירט אין דער שעדלעצער טורמע. עס האָט אָבער געלונגען דורך איבערקויפן די פּאָליציי זיי באַפרייען. די אַרבעט האָט זיך וויטער געפירט (שטרייקן און אַנדערע אַקציעס) ביז — דער קריג האָט פון אַלץ געמאַכט אַן ענדע.

ישראל רויטאפעל (תל־אביב)

דער ערשטער שטרייק אין קאצק

די לאַגע פון קאָצקער אַרבעטער און לערן־יינגלעך איז געווען בשפּל המדרגה. דער אַרבעטס־טאָג אונבאַגרענעצט, דער לוין אַ נישטיקער, און נישט שטענדיק באַ־צאָלט. די מייסטערס פלעגן אָננעמען אַר־בעטער און אָפּזאָגן אַן קיין שום קאָנטראָל.

דאָס אַלץ האָט זיך געענדערט מיטן אנטשטיין פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיי־נען, אין יאָר 1926. די אַרבעטער האָבן זיך אָרגאַניזירט און מען האָט דערקלערט אַ שטרייק כדי צו באַקומען די פאָלגנדע פאָדערונגען: 1) אַ 10 שעה׳דיקן אַרבעטס טאָג; 2) אַ חזוה וועגן אָפּזאָגן אַרבעטער. די מייסטערס האָבן זיך ניט געקענט שנעל דעצידירן איינשטימען אויף די פאָדערונגען און די אַרבעט איז

איבערגעריסן געוואָרן. אַ טייל אַרבעטער האָבן ניט פאַרשטאַנען אַז מיטן איבערייסן די אַרבעט וועלן פאַרבעסערט ווערן די באַדינגונגען און זיי האָבן פאָרגעזעצט זייער אַרבעט; קעגן זיי זענען אָנגעוועגדט געוואָרן צוואַנג־מיטלען, און די אַרבעט איז איבערגעריסן געוואָרן אין אַלע ווערקשטאַטן. די פאַרוואַלטונג פון פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין האָט געשאַפן אַ פאָנד צו אונטערשטיצן די שטרייקערס. טאָג טעגלעך זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אויפקלערונגס־פאַרזאַמלונגען.

היות ווי דער שטרייק איז אויסגעבראָכן פאַר יום־טוב, און עס איז געווען פיל אַרבעט, האָבן די מייסטערס געמוזט נאָכגעבן און אָננעמען די פאָדערונגען. דער ערשטער מייסטער וואָס איז געקומען אין פאַראיין אונטערשרייבן די פאָדערונגען איז געווען הערשל יאַנקל אַבעס, און נאָך אים זענען געקומען אַלע מייסטערס (טראָץ דעם וואָס זיי האָבן באַשלאָסן אין זייער האַנטוועלקער־פאַראיין זיך ניט אונטערגעבן).

דער קאָצקער מייסטער האָט אין אָנפאַנג ניט געגלויבט אַז די אַרבעטער וועלן זיך וואַגן אויף אַזאַ שריט — אָבער מיט דער צייט האָט מען זיך צוגעוואויגט צו די נייע באַדינגונגען, וועלכע זענען אָפּגעהיט געוואָרן ביזן אויסברוך פון דער מלחמה, כאָטש דער אַרבעטער־פאַראיין איז געשלאָסן געוואָרן, צוליב פאַרשיידענע סיבות נאָך אין יאָר 1929.

מוסדות ציבוריים בקוצק
געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין קאצק

די יידישע קהלה אין קאַצק

ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, איז די „יידישע קהלה" אין קאַצק געווען די אייניקע אַנערקענטע פֿאַרשטייערין פון די יידישע איינוואוינער אין שטעטל. אירע הויפט־אויפגאַבע איז געווען צו באַזאָרגן די רעליגיעזע בעדער־פענישן פון שטעטל, ווי רבנים, שוחטים, חזנים, שמשים, בתי־מדרשים, מקוה א.א.וו. איך האָט די קהלה געזאָרגט פאַר סאָציאַלע הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע. די אַלע אויסגאַבן זענען געדעקט געוואָרן דורך אַ ספעציעלן שטייער אויף די יידישע איינ־וואוינער, וועלכער איז באַטראַכט געוואָרן אַלס אַ הייליקער פליכט. דער שטייער איז אַרויפגעלייגט געוואָרן לויט אַ ספעציעלע אויסגעוויילטע אָפשאַצונגס־קאָמיסיע.

בנין הקהלה היהודית בקוצק — יידישע קהילה הויז אין קאַצק

די קהלה האָט זיך אויך באַשעפטיקט מיט אַלע פאַרמעלע אַקטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, ווי געבורטס־אַקטן, חתונה־אַקטן און טויט באַשיינונגען. די אַקטיוויטע לאַנג־יעריקע דאָזאָרעס זענען געווען: יואל קרייצמאַן, משה

דוד ווייַנבערג, יעקב מאַרכעווקאַ, שלמה טאָפּעל, חיים רעכטמאַן, ישראל זאַקאַליק, הערשל סקאַרבניק, יונה זיגלמאַן, מענדל גאָלדפינגער, אבא צובעק און דוד מאַנטשאַרזש.

„קופת גמילות חסד" בקוצק

בגמר מלחמת העולם הראשונה כשנתרבו הצרכים לעזרה הדדית, יזם קומץ בני עיר את הרעיון ליסוד קופת גמ"ח. לכתחילה התרכזה הקופה במתן הלוואות בסכומים שונים ללא כל רבית והוצאות. הקופה, שהיתה מסונפת למרכז קופות הגמ"ח בפולין, שאבה את מקורותיה הכספיים מתרומות בני העיר שנגבו ע"י מתנדבים, שאספו מדי שבוע אצל התושבים וכן מהלוואות מן המרכז. פעולותיה של הקופה היו מורגשות מאוד בעיר, שכן הושיטה עזרה בכל עת לכל מי שנזקק לה, אך בעיקר למעוטי היכולת בעיר, כגון לעגלון בנפול סוסו, מקור פרנסתו היחיד, או לאלמנה שנהפכה למפרנסת היחידה של בני־ביתה לאחר מות בעלה. כמו־כן באה הקופה בחלקה לעזרת בעלי־מלאכה וחנוונים זעירים. מבין הפעילים בקופה בשנים האחרונות זכורים לנו שלפכובסקי מרדכי, יהושע מלוטק, מנדל גולדפרב.

בענק אין קאַצק

אין שטאָט האָבן עקזיסטירט 2 בענק: די סוחרים־באַנק, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1908, אין אַ צייט וועז דער מסחר איז געווען בשפל המדרגה. די באַנק וועלכע איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער צענטראַלע אין וואַרשע, האָט פיל בייגעשטייערט צו דער אַנטוויקלונג פון מסחר אין שטאָט אויף אַ גרעסערן מאַסשטאַב.

די באַנק האָט דורכגעמאַכט פאַרשיידענע קריזיסן. עס זענען געווען יאָרן וועז די טעטיקייט איז איבערגעריסן געוואָרן צוליב מלחמה אָדער עקאָנאָמישע טעמים. טראָץ דעם האָט די באַנק וויידער באַגייט איר טעטיקייט נאָך דעם פּויליש־רוסישן קריג אין יאָר 1920. אין יענעם שווערן מאָמענט האָט זי פיל געהאָלפן דעם מסחר־קרייז וועלכער איז רואיניירט געוואָרן פון דער מלחמה. צווישן אירע גרינדער און טוער זענען געווען לייזער סעמיאַטיצקי, יואל קרייצמאַן, שלמה טאָפּעל, שאול האַנדלסמאַן.

אין יאָר 1930 האָט די קאָאָפּעראַטיוו באַנק געצוואונגען צו שליסן די סוחרים באַנק. די דאָזיקע באַנק איז געווען אַן אָפּטיילונג פון די קאָאָפּעראַטיוו בענק אין פּויליז, און אירע מיטגלידער זענען געווען פון אַלע קרייזן אין שטאָט. זי האָט אויסגעפירט אַלע באַנק אָפּעראַציעס און געטיילט הלוואות פאַר סוחרים, בעלי מלאכות און אַנדערע. די קאָאָפּעראַטיוו באַנק האָט געוואונען דעם צוטרוי

הבנק הקואופרטיבי בקוצק — די קאָאָפּעראַטיוו באַנק אין קאָצק

פון דער גאַנצער באַפעלקערונג און איז אויך געווארן אַ פּאָלקס־שפּאַר־קאַסע, וואו יעדער האָט אַנגעטרויט זיינע אָפּשפּאַרונגען. דורכדעם האָט די באַנק דיס־פּאָנירט מיט גרעסערע סומען געלט און פּאַרטיילט גרעסערע הלוואות פּאַר אירע מיטגלידער. אין פּאַרלויף פון איר טעטיקייט האָט זיך די באַנק אַנטוויקלט און פּאַרגרעסערט אירע אָפּעראַציעס. אין באַנק האָט געאַרבעט אַ סטאַבילער פערסאָנעל אונטער דער אָנפירערשאַפט פון יונה זיגעלמאַן. עס האָבן דאָרט געאַרבעט אסתר רעזניק, שטערן, מאיר צובעק, אלתר פעלדמאַן. די גרינדער פון באַנק זענען געווען יונה זיגעלמאַן, מיכאל ראַק, אבא צובעק און — יבלח״א — פנחס קרייצמאַן.

דער בעלי־מלאכה קאָאָפּעראַטיוו

דער קאָאָפּעראַטיוו פון די בעלי־מלאכה איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1922 (ס׳איז גלייכצייטיק אַנטשטאַנען אַ גמילות־חסדים קאַסע און חברת עזרת חולים). די ערשטע גרינדער זענען געווען אלימלך קופערשלאַג, יעקב איגלא, שמואל וואַרטאָוניק, יעקב סטאַראָוויעשטשיק, אבא צובעק א.א.

דער קאָאָפּעראַטיוו האָט זיך פאַרנומען מיט צושטעלן ביליקע לעבנס מיטלען פאַר די חברים, כמעט אַן שום פאַרדינסט. די וואָס האָבן זיך געגנייטיקט האָבן

באַקומען אויף באָרג און ניט שטענדיק געהאָט צו באַצאָלן, אַזוי אַרום האָט דער מאָנאַטלעכער געהאַלט פון אָנגעשטעלטן (אפרים פרוימאן פון טכאָרזשעוו) אויפ־געגעסן דעם קרן. דער איינציקער אויסוועג איז געווען אַ נייע באַשטייערונג פון די חברים, וועלכע פלעגן זיך פאַרזאַמלען 6 מאָנאַטן. דער קאָאָפעראַטיוו האָט עקזיסטירט ביז 1926 און דאַן איז געשאפן געוואָרן די קאָאָפעראַטיווע באַנק. אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען יונה זיגעלמאַן, לייזער איטשעס און טבל דוד מאָנטשאַרזש. די באַנק האָט עקזיסטירט ביז דעם אָנפאַנג פון קריג 1939.

חברה תהילים

אין קאָצק האָט עקזיסטירט אַ חברה תהילים. דאָס איז געווען אַ געזעל־שאַפטלעכער קרייז, וועלכער האָט געהאַט אַ ספעציעלן מנין אין הויז פון אברהמ׳לע טאָפעל. יעדן שבת בהשכמה האָט זיך דער קרייז צונויפגעקומען אין שטאָטישן בית־המדרש און צוזאַמען געזאָגט תהילים. אויך האָט דער קרייז געזאָגט תהילים וועז עס איז געווען אַ שווער קראַנקער אין שטעטל.

יעדן שמחת־תורה איז געווילט געוואָרן אַ נייער „גבאי תהילים". אין די לעצטע יאָרן האָט זיך מטפל געווען אין דער חברה: חיים קרייצמאַן, הענעך מאַדאַנעס, ראובן קרייצמאַן, בערל גאָלדבערג, ישראל באָרנשטיין.

חברה קדישא

די חברה קדישא איז געווען אַן אינטעגראַלער טייל פון דער קהלה טעטי־קייט. יעדעס יאָר, הושענא רבה ביינאַכט, זענען זיך צונויפגעקומען חסידים און מתפללים פון אַלע שטיבלעך און בית המדרש, און דאָרט אויף אַ דעמאָקראַטישן אופן געווילט די גבאים פון חברה קדישא, וועלכע האָבן זיך בהתנדבות פאַר־פליכטעט מטפל צו זיין בטהרת המת. דער אויסגעווילטער גבאי ראשון פלעגט לכבוד דעם איינאָרדענען אַ יום־טוב׳דיקע סעודה מיט משקאות פאַר אַ טייל פון קהל.

צווישן די גבאים פון פאַרשיידענע תקופות זענען געווען: אברהם שוב, יהושע גראָסמאַן, מענדל גאָלדשטיין, לייבל גראָסמאַן, ישראל ברוך שולשטיין, יוסף מאיר ערליך, לייבל זאַקאַליק, צבי ויעקב מאַרכעווקאַ.

הכנסת כלה

אין קאָצק האָט עקזיסטירט אַ קרייז וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט העלפן אָרעמע כלות. די הילף האָט זיך אויסגעדריקט מיט שאַפן קליידונג און חתונה הוצאות, און צייטנווייז אויך נדן פאַר די דערמאָנטע כלות. אויך האָבן די מיט־

גלידער פון דער חברה זיך באַשעפטיקט מיט אַלע צוגרייטונגען צו משמח זיין די כלות יתומות אין זייער טאָג פון שמחה.

אין שפיץ פון דער חברה זענען געשטאַנען: לייזער רעזניק, חיים יהושע זאַלצמאַן, חיים דוד גאָלדפאַרב, מרדכי פאַליק א.א.

עזרת חולים

נאָך דער גרויסער שריפה אין קאָצק אין יאָר 1927 האָט זיך געפילט אַ גרויס באַדערפניש אין הילף פאַר דער קראַנקער ליידנדער באַפעלקערונג. עס האָט זיך דאַן געגרינדעט דער קרייז פון „עזרת חולים", וואָס זיין אויפגאַבע איז געווען זאָרגן פאַר אַ דאָקטער און רפואות, אָדער שיקן אין שפיטאָל וועו עס איז נייטיק געווען. די חברה האָט געהאַט צו איר דיספאָזיציע פאַרשיידענע רפואות, מכשירים, וועלכע מען האָט געקענט באַקומען צו יעדער צייט. די הילף איז געווען טעטיק 24 שעה אין מעת־לעת. אויך האָט די חברה געזאָרגט פאַר ספעציעלע עסן פאַר די קראַנקע.

די חברים האָבן יעדן פרייטאָג זיך מתנדב געווען צו קלייבן אין די הייזער תרומות פאַר די עזרת־חולים קאַסע. אויך איז געזאַמלט געוואָרן ביי יעדער געלעגנהייט אין שול, אין בית המדרש און אין די חסידישע שטיבלעך, אויף חתונות און אַנדערע שמחות.

אַקטיווע מיטגלידער זענען געווען: איטשע גאָלדפאַרב, לייבל זאָקאַליק, ראובן חיים קרייצמאַן, שמאי גאָלדפאַרב און שמואל ווירובניק.

STOW. POMOCY LEKARSK. p.n. „EZRAS HACHOLIM WELINAS HACEDEK" w KOCKU.

ZAPROSZENIE.

Niniejszem uprzejmie zapraszamy

Sz. P. _____

na przedstawienie amatorskie odbyć się mającą dnia 30 lipca 1932 r. w remizie Straży Ogniowej w Kocku.

Dano będzie dramat w 4-ch akt

„MIRELE EFROS"

J. GORDINA.

Początek o godz. 9-ej wieczorem.

Z poważaniem

ZARZĄD.

PROGRAM

OSOBY:

Mirele Efros	Ch. Erlichówna
Josele jej syn	M. Goldfarb
Donie „ „	N. Perelman
Machla	G. Grynhajmówna
Rab Szalmy	~~Sz. Brol~~ Alexander Herschel
„ Nuchemci	Sz. Gotesdyner
Chana Dwojra jego żona	Ch. S. Mącarzówna
Szajndel ich córka	Ch. Szyfmanówna
Szlomele	A. Kupiec

Reż. D. MĄCARZ.

הצגת „מירלה אפרת" לטובת „עזרת חולים"

„מירעלע אפרת" פאַרשטעלונג „לטובת עזרת חולים"

מנופה של קוצק
קאצקער בילדער

אגף של השוק. אַ ווינקל פון קאַצקער מאַרק.

חצרו של ר' מנדלה מקוצק. דעם רבינ'ס הויף.

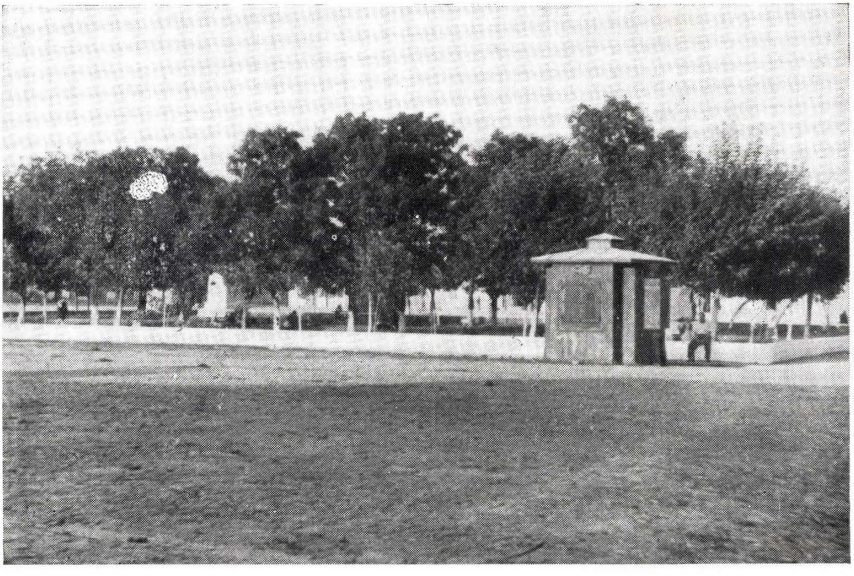
ביתו של ר׳ יהונתן אייבושיץ (מנכבדי קוצק). יהונתן אייבשיצעס ה׳יז.

הפינה מ„השוק" המובילה לטחנת־קמח של האחים זאקאליק.
דער ווינקל פון מאַרק וואָס פירט צו דער מיל.

שורת חנויות בשוק. אַ בליק אויפן קאָצקער רינעק

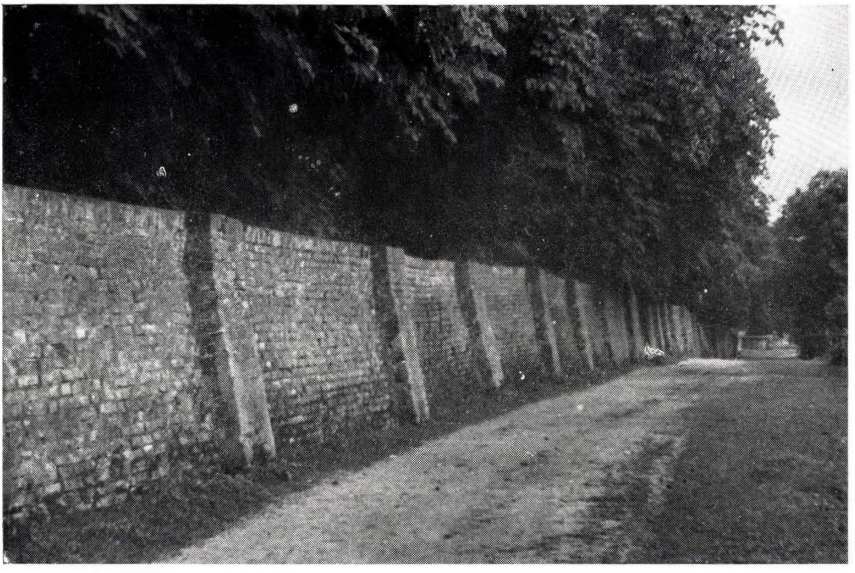
הגן הציבורי בקוצק. דער סקווער אין קאָצק.

רחוב פאלאצובה. די „רייטשיל".

האגף האחורי של ארמון ד׳ולטובסקי. אַ בליק אויפן כראָריעס פּאַלאַץ.

השדרה המובילה לגן הבוטאני של כראביה ד׳ולטובסקי. דער וועג צום „אַגראַדניק".

הכניסה לעיר מכביש לובארטאָוו. אַ בליק אויף קאָצק פון לובאַרטאָווער שאָסיי.

הדרך לכפר גורקי ביציאה מהעיר. דער וועג קיין גערקע.

הכביש המוביל לראדזין ביציאה מקוצק. דער ראַדזינער שאָסיי.

הכביש לדמבלין (ביציאה מקוצק)
דער דעמבלינער שאָסיי ביים אַרויסגאַנג פון קאָצק

השדרה המובילה לבּרו של ברק יוסלביץ׳
דער מאָלטשינער וועג אין ריכטונג פון בערעק יאָסעלעוויטשעס קבר

איך חרבה קוצק

קאצקער חורבן

קונטרס

יוסף סלע (עין־החורש)

זכור את אשר עשה לך!

ברטט של הרדה וקדושה אנו פותחים את מגילת החורבן של עדת יהודי קוצק, שצעדו את מצעדם האחרון בנתיב הכליון וההשמדה.

הנס לא קרה. היד הטמאה לא נגדעה. ב„שמע ישראל" על שפתותיהם ובאמונה שלמה בביאת הגואל יצאה נשמתם הטהורה.

את כל אשר להם, בגוף ובנפש, הורישו לניצולים אחריהם, הממשיכים את החיים וזוכרים את צוואתם: זכור את אשר עשה לך!

לא נשכח את בני עירנו, פשוטי העם, חוטבי העצים ושואבי המים, בעלי האומנויות, בעלי־בתים, סוחרים ובעלי עגלות, עניי העיירה ואורחים עוברי דרך, פליטי מלחמת העולם, הראשונים שעלו על הגרדום בעיירה. נזכור את כל חסידי קוצק, סוקולוב ולוקוב, אדמו"רים מצאצאי ר' מנדלה, השוכן באוהלו שבבית העלמין בקוצק.

נציב מצבת־עד לאמהות ופעוטותיהן בחיקן, שנסחבו באכזריות לדרכן האחרונה.

במותם נתנו לנו את החיים, שאותם אנו ממשיכים כבנים במולדת, לא כנטולי קרקע ופזורי גלויות.

מי יתן וייעמוד לנו הכוח למשא שליחותנו זו, והלוואי שנצא ידי חובה, ולו במעט מזעיר, למען בנינו ובנותינו והבאים אחרינו.

נספר להם כי יהודי קוצק שמרו על צלם האדם בכל ישותם, עמדו בקומה זקופה מול צוררים, חלאת המין האנושי, גם בנשק ביד כפארטיזאנים ביערות קוצק.

גברים ונשים, זקנים וטף, עטופים בגדי חג וקפוטת השבת, או מעילי עבודה מאובקים, יחד כל העדה — צעדתם לקץ רווי־הדם, הסבל והיסורים, אל השער בו יבואו צדיקים.

נזכור ונזכיר — לא נשכחכם לעולם!

יעקב אבירם־גז'ביין (עין־המפרץ)

חורבן קהילת קוצק

א. כיבוש העיר על־ידי הנאצים

קוצק עיירה למודת־קרבות: אין לך מלחמה שהתנהלה אי־פעם בשטחי פולין הקונגרסאית, שלא פקדה את קוצק. וכך קרה גם עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. לאחר שווארשה נכבשה על־ידי הנאצים, נמצאו עדיין כמה גדודים פולניים בסביבת קוצק, שעמדו נגד הפולש הגרמני, אך מלחמתם היתה לשווא, יומיים נערכה ההתנגשות במבואות העיר, חלק גדול ממנה נהרס, תושבים רבים נהרגו וכבר דרך המגף הנאצי ברחובות קוצק. מיד עם כיבוש העיר החלו הגרמנים ברדיפת היהודים, והאות לכך ניתן בשריפת בית־הכנסת.

ב. ה„יודנראט" והמשטרה היהודית

רק יהודים מעטים מתושבי קוצק הצילו את חייהם על־ידי בריחה לרוסיה. רוב תושבי העיר נשארו במקום וניסו „להסתדר" ולמצוא פרנסתם תחת השלטון החדש. בבוא החורף הראשון התחילו להגיע לקוצק פליטים מחוסרי־כל מן הערים שסופחו לרייך הגרמני וסיפורי זוועה בפיהם על הגירוש, השוד והרצח. יהודי קוצק הכניסו אותם לבתיהם, דאגו להלבשתם וכלכלו אותם במזון.

כמקשרים בין היהודים והשלטון הגרמני הוקמו ה„יודנראט" והמשטרה היהודית, שתפקידם היה לראשונה, לדאוג לכך, שכל יהודי מגיל 16—60 יצא יום־יום לעבודה.

מצבם הכלכלי של יהודי קוצק בחורף הראשון לכיבוש הגרמנים היה משביע רצון. אך עם בוא הקיץ הלך המצב והחמיר. החנויות נסגרו, או יותר נכון — „נחטפו" על־ידי הפולנים. חוקי נירנברג החלו לתת אותותיהם. היהודים היו תלויים בחסדם של איכרים פולנים ממכריהם וידידיהם, שהיו תומכים בהם ונותנים להם קצת מזון, כגון תפוחי־אדמה וכו'. הפליטים שבקוצק סבלו ממש חרפת רעב, וכתוצאה מכך פרצה מגפת הטיפוס שהפילה חללים רבים.

ג. מחנות עבודה

הנאצים נוכחו לדעת, שאין להשמיד את היהודים בשיטות כלכליות בלבד. ואז התחילו בהקמת מחנות ריכוז, בחושבם שעל־ידי ריכוז הגברים היהודים והעבדתם בפרך במחנות — תישאר המשפחה ללא משען ותגוע ברעב. רוב הגברים בגיל 16—60 נלקחו למחנות אלה. הצורה בה גוייסו היהודים למחנות היתה שפלה וערמומית כדרך הנאצים. ביום בהיר אחד יצא הצוו בקוצק, שכל גבר מחוייב להופיע בכיכר השוק, על־מנת להחתים את פנקס העבודה שלו (כל יהודי בגיל העבודה היה מצוייד בפנקס כזה מטעם משרד העבודה הגרמני). היתה זאת מלכודת: כל הגברים שהופיעו בשוק הועברו למחנה ריכוז. בפעם השנייה לא צייתו לצוו הזה, ואז פרצו גדודי ס.ס. במקלות בידיים לחדרים והוציאו משם את הגברים בכוח, שהועברו בין שורות והוכו עד זוב דם. תשושים ויגעים הועמסו על מכוניות והועברו למחנה כפייה בלובלין. קבוצת אנשים שגוייסה לעבודה ביערות ובמנסרה (וביניהם כותב השורות האלה) לא נשלחה למחנה ונשארה בעיר.

ד. הקרבנות הראשונים

בין שאר החוקים שהוציאו הגרמנים, נאסר על היהודים לעזוב את גבולות העיר קוצק. הקרבנות הראשונים נפלו מבין אלה, שנתפסו בעוון בקשת פת־לחם אצל האיכרים בכפרי הסביבה.

בשלהי קיץ של שנת 1942 החלו הנאצים בהשמדה המונית של היהודים על־ידי גירושם לתאי־הגאזים בטרבלינקה. משום־מה פסחו הגרמנים לראשונה על קוצק והחלו במלאכה זו בעיירות לוברטוב ומייכוב הסמוכות לקוצק. ניצולי העיירות הללו, שהצליחו להימלט מצפרני התליינים, מצאו מקלט בקוצק אצל קרוביהם או מכריהם. באותם הימים עדיין לא האמינו המוני היהודים, שהגירושים הם למחנה מוות. נפוצו אפילו שמועות, שפלוני קיבל מכתב מקרוביו המגורשים, ע"י הנאצים. איך אפשר היה להעלות אז על הדעת, שהנאצים מתכוונים להשמדה גמורה של העם היהודי?

ה. טבח המוני בקוצק

ימים ספורים לאחר בואם של ניצולי העיירות הסמוכות לקוצק, נודע על כך לאנשי הגיסטאפו, שבאו בכתובות מדוייקות למקומות מגוריהם והוציאום, יחד עם הדיירים הקבועים, ישר לבית הקברות ושם רצחום נפש (מבין הנרצחים אני זוכר רק מעטים, כגון יעקב רכטמן ובנו הרשל, לייבל אוטשס, יואל קריצמן ועוד). נרצחו אז עשרים וכמה יהודים. אך הגיסטאפו לא הסתפקה בכך: באותו יום הופיעו חיות טרף אלה למנסרה, שבה עבדתי, וביקשו להביא למשרד כמה מאנשינו שעבדו ביערות בכריתת עצים (היו אלה אברהם בן ישראל זקליק, וועלוול בן לייבל זקליק, שלום ברוט ועוד שלושה ששמותיהם איני זוכר). ללא כל סיבה הוצאו להורג.

טבח שני היה באחת השבתות, כמה שבועות לפני גירוש היהודים מקוצק. בשעות הבוקר נודע בעיר, שגרמני אחד נהרג בכפר טלצ'ין הסמוך על־ידי שבויים רוסים שברחו מהשבי. קבוצת „עונשין" של הגרמנים הקיפה מיד את הכפר, רצחה את תושביו ושרפה אותו כליל. אולם בזה לא אמרו די: בצהרי היום באו לקוצק ודרשו מהיודנראט והמשטרה היהודית למסור לידיהם 100 יהודים, כדי להוציאם להורג, בטענם שגם ליהודים יד בהריגת הגרמני. החל מקח וממכר בין היודנראט ובין הנאצים, והיודנראט התחייב לספק 50 איש. המשטרה היהודית אספה לשוק 50 יהודים, בעיקר מקרב הפליטים (ביניהם ישישים, בעלי־מום וכו'). אולם גם זה לא ריווה את צמאונם לדם. הם פלשו לחדרים והוציאו את כל מי שמצאו. 200 איש הובלו באותו יום אל מחוץ לעיר ושם נרצחו (ביניהם נרצחה גם אחותי רבקה).

ו. גירוש יהודי קוצק

פעולות אלו הגיעו לשיאן עם גירוש היהודים מהעיר. וגם הפעם היה ה„יודנראט" „פעיל" מאוד. לראשונה נתקבלה הוראה להעביר 100 משפחות לפאר־טשב. ראשונים הועברו, כמובן, הפליטים. לא עברו כמה ימים וניתנה פקודה לגרש את כל תושבי המקום לגיטו בלוקוב. בקוצק גופא הוקם ברחוב היהודי (ulica żydowska) גיטו קטן, שבו הותר להשאר ל־120 גברים (בלי המשפחות) העובדים ביערות. בהיותנו בגיטו הגיעתנו הידיעה האיומה, שמשפחותינו גורשו מלוקוב לטרבלינקה. נותרנו, איפוא, אלמנים ויתומים, ובעוד אנו מתאבלים על יקירינו ציוו גם עלינו לעבור ללוקוב. המומים ומשותקים עלו האנשים על העגלות המובילות ללוקוב, בלווית 3 גרמנים צעירים מיוצאי פולין, פולקסדויטשה. עד היום איני תופס, כיצד השלמנו עם הגזירה, חבורה של גברים צעירים ובריאים מול 3 גרמנים בלבד... בדרך הם הורידו אנשים מעגלות (ביניהם שמואל סקארבניק) ורצחום בצידי הדרך, ללא כל סיבה. גזלו את רכושנו הדל, היכו ועינו — ואנו שתקנו. הסיבה אולי, היתה נעוצה בכך, שכל אחד מאתנו נשאר בודד וגלמוד ללא קרובי משפחה, שנרצחו כולם בטרבלינקי, וניטל מאתנו כל כושר התנגדות. אף זה מדרכי הנאצים: להשמיד חלק מהמשפחה ולשתק מפחד את הנותרים. רק מעטים בלבד, ללא קשר וארגון כלשהו, החלו להסתתר ביערות עם נשק ביד, ואף אלה הסתירו זאת מהאחרים, מפחד הלשנה.

ז. האקציות

מיד למחרת בואנו ללוקוב, השכם בבוקר, נודע שהגיטו מוקף על־ידי אוקראינים — ומתחילה ה„אקציה". בגיטו קמה בהלה שאין לתארה. התחילה התרוצצות וחיפושים אחר בונקרים. אנו, זרים בעיר ללא קרוב ומכר, חשופים היינו לאויב ללא מחסה ומסתור. בלית־ברירה מצאנו — אני ואבי — מקלט מתחת למיטה

בחדר שבו לננו. נחבאנו שם והתכסינו במטלטלים שונים. הגרמנים (בעזרת המשטרה היהודית והפולנית, וגם מכבי־האש הפולניים) פרצו לחדרים ואספו את האנשים לשוק. הם פוצצו קירות ובתים שלמים בחיפושיהם אחר בונקרים. אנשים נורו בחדריהם וברחובות. הגוויות התגלגלו כמו בחזית. הרגשנו שיד מרצחת תרה גם מתחת למיטה, במקום מחבואנו, אך, למזלנו, לא השיגתנו. ידענו שיש מיד לשנות את מקום המחבוא, ועלינו לעליית הגג באותו בית, שממנו כבר הורידו הנאצים כמה יהודים שהסתתרו שם. סידרנו שם מקום מחבוא מכוסה בגזירי עצים, שתושביו הכינו לקראת החורף. כעבור כמה דקות הופיע פולני ממכבי־האש על העלייה וגילה את מחבואנו. ידעתי שפירוש הדבר: מוות. העזתי לפנות אליו במתת כסף בתור כופר נפש והוא הסכים. הכסף נמצא אצל אבי, משום כך נאלצתי לגלותו. בראות הפולני שאנו שניים — דרש סכום כפול. מובן שלא עמדנו על המיקח וכך פדינו את נפשותינו.

ח. שרידי קוצק בגיטו לוקוב

חלפה האקציה והגיטו בלוקוב נשאר על תילו. אלה, שיד הנאצים השיגתם הועברו לטרבלינקה, והשאר המשיכו להיות בגיטו, בתוכם — אבי ואני. גויות הנרצחים התגלגלו בחדרים וברחובות והיה הכרח לקברם. ל„עבודה" זאת „התנדבנו" כמה אנשים מיוצאי קוצק. עסקנו בחפירת קברות המוניים. יום אחד נתפרסם צוו, שעל כל תושבי הגיטו לצאת לרחוב, כדי לקבל פנקסי מזון. הגיטו לא היה מוקף חיילים והאנשים האמינו, שאין כאן מעשה־מרמה ויצאו לשוק קרוב לחמש מאות איש. מיד הוקפו על־ידי הגרמנים והוצאו לבית־הקברות (מהלך 3 ק"מ מהעיר). היה זה בחודש ינואר והקור היה גדול. שם נצטוו כולם לפשוט את בגדיהם ובקבוצות של 50 איש נשכבו על האדמה. כל גרמני (מספרם היה גם־כן 50) ירה ביהודי אחד וכך נורו כולם. הקבוצה האחרונה נאלצה לעמוד ערומים ולחזות במעשה האימים עד הסוף. בטבח נורא זה נרצחו 500 יהודים (ביניהם ישראל זקליק ומשפחתו). אנו, כעובדי בית־הקברות, נצטווינו לקבור מיד את ההרוגים. חפרנו קברות עמוקים וארוכים, בהם הוטמנו המתים 5—6 בגובה וכוסו בעפר.

גרנו חבורה של 40 איש מיוצאי קוצק בתוך חדר אחד (ביניהם היו שמואל צאַלעס הנגר, מנדל ריטנר, אריה גולדמן). כמובן, שסבלנו מטיפוס ומחלות עור שונות. קשה לתאר את החיים בגיטו. אנשים גוועו מרעב ומקור, ומאידך, היו אנשים ששתו יי"ש לשכרה והשכיחו בזה את מרי גורלם.

ט. הבריחה מן הגיטו

ימים ספורים אחרי מרד גיטו ווארשה חוסל גם הגיטו בלוקוב, שבו נכלאי השרידים מיוצאי קוצק. כמו באקציות הקודמות הוקף הגיטו גם הפעם על־ידי

אוקראינים והאנשים נצטוו לצאת לשוק. הפעם יצאו גם אנשי ה„יודנראט" והמשטרה היהודית — והנאצים החלו במלאכת הרצח. גרי החדר שלנו ירדו לבונקר, שהוכן בלילות החורף, ובו נשארנו כל אותו היום. בלילה יצאנו על־מנת להשיג ידיעות על המצב, ואז נודע לנו, כי הפעם סיסמת הנאצים היא „יודן־ריין", כלומר, חיסול הגיטו לחלוטין, לבל יישאר ממנו שריד ופליט. למחרת הציע שלמה צבֶּהס (רוזנבלאט) לראשונה את רעיון הבריחה, אך אנו דחינו את הצעתו, ביודענו שאין לאן לברוח. אולם שלמה לא הסכים לחכות עד שהגרמנים יבואו לרוצחנו וברח. גם אני, אריה גולדמן וישראל משה בן בריש רוזנבלאט (שהיה להם בקוצק ביח"ר למי־סודה) החלטנו לברוח מהגיטו. איני זוכר כיום מה גרם להחלטתנו, שהרי ידוע היה שלא נוכל להחזיק מעמד בים של אויבים מסביב. העדפנו להיהרג בזמן שרודפים אחרינו, מאשר להסתכל בפרצופו של הרוצח. גם המבוגרים שבנו — בתוכם אבי — עודדו אותנו והפצירו בנו שנברח, והצטערו על שאינם יכולים להצטרף אלינו מחמת גילם.

בערב עברנו את גדר הגיטו והסתתרנו בבית יהודי הרוס למחצה. חצי שעה לאחר זה פרצו הרוצחים לגיטו והחל החיסול הממשי של כל הניצולים. כולם נרצחו עד אחד. שכבנו בבית שמחוץ לגיטו, ראינו וגם שמענו כיצד נרצחים אחינו. תעלות הביוב נתמלאו דם. הרוצחים פוצצו את כל הבתים, ביניהם את הבית בו גרנו אנו, שרידי העיר קוצק (ביניהם — אבי ז"ל).

היה זה ב־3 במאי 1943.

י. הנדידה

עם ערוב היום עזבנו את הבית שבו הסתתרנו והתחלנו בנדידה, כשפנינו מועדות לסביבת קוצק ויערותיה. בלילות היינו נודדים ובימים מסתתרים ביערות ובשדות. את המזון השגנו אצל האיכרים בשיטות „פרטיזניות". לאחר יומיים הגענו לאיכר אחד מידידי משפחתנו מקוצק. האיכר קבלנו בסבר פנים יפות, האכיל אותנו מכל טוב והציע לנו לחפור בונקר ביער הסמוך לביתו, על־מנת שנוכל לבקרו בערבים ולקבל אצלו ארוחה חמה. הוא גם נתן לנו כלי־חפירה ולוחות — ובמשך יום אחד הקימונו את הבונקר. לא אשכח לעולם את חסדו של אותו איכר — אם נשארנו, אני ואריה גולדמן, בחיים, הרי זה במידה רבה תודות לטוב לבו. בבונקר הזה שכבנו שלושתנו (אני, אריה גולדמן וישראל רוזנבלאט) חצי שנה. את לילות החורף ניצלנו להשגת מזון אצל איכרי הסביבה הן בתור „פרטיזנים" והן „במשיכה". החורף התקרב, וידענו שהבונקר אינו מקום מחבוא בטוח, מה גם שעם רדת השלג הראשון נתגלינו על־ידי שומר היער. החלטנו, איפוא, לנדוד הלאה.

במשך שהותנו בבונקר הספקנו לקשור קשרים עם עוד קבוצות יהודים שהסתתרו בסביבה (ביניהם ברוך ליבפריינד ומשפחתו, משה קליינמן ומשפחתו,

אריה ושלמה וישניה, שמואל רובצ׳ק ואחותו) ועם קבוצות רוסיות מזויינות. שלושתנו התחלנו לחשוב על השגת נשק. וכאן בא שוב לעזרתנו האיכר הידיד שלי. באחת הפגישות עם יתר הקבוצות החלטנו על איחוד קבוצות הפרטיזנים. היינו כבר מזויינים כראוי ואיכרי הסביבה התחשבו בכוחנו. היה גם מקרה של הלשנה, שכתוצאה ממנה נהרגו שמחה ליבפריינד, חיים יענקל הנהג והמשפחה הפולנית, שאצלה הסתתרו. המלשין ומשפחתו שילמו על כך אח״כ בחייהם.

י״א. כפרטיזנים ביער

עז היה רצוננו לפעולות נקם בגרמנים. חלק מקבוצתנו הצטרף לפלוגת פרטיזנים רוסיים, ואנו כקבוצת פרטיזנים יהודים התחלנו יחד אתם במעשי חבלה, כגון פיצוץ רכבות, שריפת גשרים, חבלה בקשר טלפוני, מארבים על גרמנים בכבישים. הגיעו הדברים לידי כך, שהנאצים פחדו לנוע בכבישים בקבוצות קטנות.

קרוב לשיחרורנו התארגנו בכפרים, שהיו בתחום „שלטוננו״, קבוצות פרטיזנים פולנים פאשיסטיים A.K., שמטרתן היתה ללחום נגד הגרמנים וגם נגד הפרטיזנים הרוסיים והיהודים. היינו נאלצים ללחום גם בהם, למרות שהם היוו כוח חזק ומזויין היטב. באחד הקרבות עם הקבוצות האלה נהרג חברנו לבונקר ישראל משה רוזנבלט.

המחבר יעקב אבירם (משמאל) בקבוצת חיילים יהודים לפני הוציאם להורג את המפקד הנאצי של מחנה „מיידאנעק״.
דער מחבר פון די שורות (לינקס) פאר׳ן אויספירן דעם טויט אורטייל איבערן נאצישן קאמענדאנט פון מיידאנעק

י"ב. השיחרור

במשך כל הזמן לא חדלנו לקבל ידיעות ממקורות שונים על המלחמה. ידענו שהתבוסה של הגרמנים קרובה לבוא. עקבנו אחרי נסיגת הגרמנים והתקדמות הרוסים. ב־22 ביוני 1944 נהדפו הגייסות הפאשיסטיים מנהר בוג על־ידי הצבא האדום וקוצק וסביבתה שוחררו, ובתוכם גם אנו.

שכולים ובודדים — ללא הורים, אחים ואחיות — נשארנו לפליטה, שרידים בודדים מקהילת יהודי קוצק.

המלחמה המרה נסתיימה. אך אנו לא היינו מסוגלים להישאר בארץ זו, שבה הושמד עמנו, למרות שיווי הזכויות שהוענק לנו על־ידי המשטר הסוציאליסטי החדש בפולין — עינינו היו נשואות לציון.

בדרך־לא־דרך, כמעפילים, חתרנו והגענו סוף־סוף למקום מקלט במולדתנו המתחדשת.

גדליה גרוסמן (תל־אביב)

אחרית ימיה של קוצק היהודית

עם פרוץ המלחמה

ביום ה', 31 באוגוסט 1939, בשעות הערב, בדרכי לטחנת הקמח של האחים זאקאַליק, נתעכבתי על יד קבוצת אנשים, שנתקהלה ברחוב והקשיבה במתיחות לידיעות המסעירות הבוקעות מן המקלט (בחדרה של המורה סוניה ריכטנברג, בביתו של הרשל סקארבניק), שהיה מן היחידים בעיר. צמרמורת עברה בגופי; עד אז לא האמנתי שהמלחמה תפרוץ — אך לפי הידיעות הרגשתי שאנו כבר נמצאים במצב מלחמה. למחרת, ביום ו', 1 בספטמבר 1939, הופצצו הערים הגדולות. בכול הרס וחרבן. בצבא הפולני ובממשלה — התפוררות גמורה. פליטים רבים, וביניהם יהודים, החלו לזרום דרך קוצק לגבול המזרחי.

תושבי קוצק הגישו מיד עזרה לפליטים, ולא פיללו כלל, שגם עירם תהיה בקרוב מטרה לפצצות גרמניות מן האויר. ביום השבת, 8 בספטמבר, הגיחו לפתע אוירונים גרמניים לעבר עירנו. פצצה אחת, מן הראשונות, פגעה פגיעה ישירה בחצרו של האדמו"ר ורוב בני משפחתו נהרגו. בהלה איומה אחזה את העיר וכל הגברים, נשים וטף ברחו מיד לכפרים הסמוכים. במוצ"ש חזרנו, ויחד עם עוד יהודים (ביניהם חיים גז'יוואץ'), אספנו את איבריהם המרוסקים של בני משפחת הרבי, כדי להביאם לקבורה. בינתיים המשיכו החיילים הפולנים ועל ידו האספסוף

הנוצרי בהרס ושדידת החנויות היהודיות, שבעליהן התפזרו לכל רוח, ביערות ובכפרים. זרם הפליטים והחיילים הבורחים מן החזית הלך וגבר, בעיקר זוגות צעירים יהודים הנודדים ברגל לגבולות רוסיה. כמה מהם הכנסתי לביתי והאכלתים, ביניהם אנשי רוח וסופרים מווארשה ולודז׳.

עם כיבוש הגרמנים חזרו רוב התושבים העירה. נפוצו אז שמועות שהרוסים יתקדמו עד לובלין — וליהודים היתה הרווחה, אך לא לזמן רב. הצבא הרוסי נסוג לגבולותיו והגרמנים התפשטו על כל שטח פולין. חלק מהצעירים עזב את קוצק לכיוון הגבול הרוסי, אך בין הדור המבוגר נתחלקו הדעות. היו כאלה, שטענו כי בעזרת ה׳ לא תהיה לנאצים שליטה עלינו... היו גם שחזרו לאחר זמן מרוסיה לקוצק מרוב געגועים לבני משפחתם.

לאחר ששדדו את חנותי והציגוה ככלי ריק נסעתי לראַדזין כדי להביא סחורה חדשה. רבים בקשו ממני להיוודע מיהודי ראַדזין, האם הם נוסעים לרוסיה או לאו. יצאתי בשתי עגלות סוסים ואחרי 5 ק״מ בין היערות האנובקה וטחורז׳ב יצא מתוך היער קולונל פולני וחקר אותי על תנועת הצבא הגרמני בסביבה. עניתי לו שטנקים גרמניים מסיירים בקבוצות של שלוש או ארבע והמשכתי בדרכי.

כל הסביבה היתה מלאה חיילים פולנים, פרשים, טנקים וכו׳. בהגיעי לראדזין מצאתי שם תמונה מוכרת מקוצק: חיילים פולנים משוטטים בלווית אספסוף ושודדים את החנויות. קניתי בטחנת הקמח של אקהייזר כמה שקי קמח וגריסים וחזרתי לקוצק. סמוך לקוצק ראיתי 4 טנקים גרמנים בוערים באש ועל ידם כובעי פלדה מנוקבים. בחצות הגעתי לקוצק המלאה חיילים שודדים ומשתוללים. הכנסתי איך שהוא את הסחורה למרתף שבחנות וכסיתי אותה בתפוחי־אדמה.

הצבא הפולני התבצר בגבולות העיר והביא אתו נשק כבד, כמו־כן הקימו עמדות על הבתים הגבוהים בעיר. למחרת החלה ההפגזה של הגרמנים ואנו ירדנו למרתפים. בפרוזדור הארוך שבביתי נפגשתי עם לויטננט פולני, שהודה לי בגלוי לב שהמצב קשה ושהגרמנים מביאים תגבורת לסביבות ביאלובז׳ג ונהר וייפש. לא ספרתי על השיחה לאיש, כדי לא להגדיל את הבהלה. בינתיים מתגברת ההפגזה ופורצת מהומה בין החיילים — הם רצים לחפש בגדים אזרחיים... מצאנו את עצמנו לפתע בקלחת של מלחמה כבדה, בהרס בתים, בשריפות, פצועים והרוגים...

מסורת היתה בקוצק, שכל מלחמה פוגעת בה, ולא זו בלבד, אלא שעל ידה התרחשו מאורעות חשובים בזמן המלחמות. כך היה ב־1794 בזמן מרד הפולנים, כשנהרג סמוך לקוצק ברק יוסלביץ, וכן בשנת 1920 כשמקוצק התחילה נסיגת הבולשביקים מפולין, והוא הדין בשנת 1939, כשהנאצים הכריעו על ידה אחרוני הלוחמים הפולנים. יומיים ארכה המלחמה בסביבות קוצק ולאחר שנגרמו לצבא הפולני קרבנות רבים נכנע גדודו של הגנרל קלאַבר והפרשים של גנרל בורטנובסקי נלקחו בשבי — ובזה תמה המלחמה בפולין והתחילה המלחמה ביהודים.

גזירות ראשונות

עם כניסת חיל היטלר לקוצק החלו מיד להוציא את התושבים מהבתים ולאספם ברחוב. בזמן החיפושים (אחר יהודים ואחר נשק) ספגו היהודים מכות אכזריות וזקניהם נגזזו (כך עשו ביום הראשון לאחים זאקאליק בעלי טחנת־הקמח) והכריחו אותם לעבוד עבודת־כפייה. כששרפו את בית הכנסת חשו יהודים לכבות את האש, אך נתקלו בגרמנים שהיכום וגזזו את זקניהם. לאחר כמה ימים הוציאו את לייזר סעמאַטיצקי, גזבר העירייה, ובצליפות שוט כפו עליו לטאטא את הרחוב, לצחוקם ולהנאתם של התושבים הפולנים שהתאספו לראות במחזה.

באותו יום באה אלי אשתו של בן־דודי שלמה גרוסמן וסיפרה בבכי שגרמנים עומדים להרוג את בעלה. מצאתי בביתה 5 גרמנים מה„פולקס־דויטשה" מסביבת קוצק, שהיו לקוחותיו של סבא שלי, ואני הכרתי אותם היטב (עם כניסת הגרמנים חולק להם נשק והם שלטו במקומות מגוריהם). דיברתי על לבם לחדול ממעשה זה, אך הם התעקשו, בטענם שבעת היותם במחנה ריכוז בקרטוז־ברזה באה גרמניה צעירה לקנות בחנותי ושלמה גרוסמן שהיה באותו מעמד אמר לא למכור לה, כי „יש לתלות את כל הגרמנים". על סמך עדותה הם רוצים להרוג אותו. התחננתי אני ואחותי אסתר בלומה — אך ללא הועיל. צץ רעיון במוחי ובקשתי מהם שיתנו לו כמחצית השעה להכין מזון לבני ביתו ואני ערב שיחזור. הסכימו. מיד צוויתי לשלמה להסתלק ואני סרתי לחנותי. לאחר חצי שעה באו אלי בטענה ששלמה איננו ואני ערב לשובו. התפרצתי וצעקתי אליהם ברוב כעס: הלא תמול שלשום הייתם ככל האנשים וכיצד אתם מוכנים היום להרוג אב לשלושה ילדים, ובתוך כך זלגו עיני דמעות. לאחר חילופי דברים נרגזים עזבו את החנות ובן־דודי נמלט מידיהם. מאורע זה סיפק לי חומר רב למחשבה. הבנתי את המצב לאשורו. ראיתי כיצד חברים ומכירים מאתמול, שיחד דברנו על סוציאליזם ועל עולם יותר יפה, שינו בבת אחת את עורם ונהפכו לחיות־טרף...

למחרת ביום השבת, ביום התשיעי לכניסת הגרמנים, סגרו הגרמנים על הרובע היהודי בעיר והוציאו את היהודים מבתיהם לנקות את הרחוב מהבוץ. רבים מהיהודים השכיבו על הבוץ ברחוב הראשי (ביניהם יעקב הנדלסמן, יצחק אליהו פרלשטין ועוד) ודרכו עליהם במגפיהם. באותו זמן ישבתי בביתי דואג אם לא יוציאו גם אותי לרחוב. פתאום מופיעים ה„פולקס־דויטשה", מתיישבים ודורשים יי"ש. כיבדתי אותם ב„וודקה" ודג מלוח. כטוב לבם ביין אמרו: הצלת בן־אדם ממוות, אבל גם אנו ניצלנו, שכן היינו מצטערים כל חיינו שהרגנו את בן־דודך. אל תדאג, לשלמה לא יאונה כל רע. ועד היום לא מחוור לי אם אמרו זאת משום שעדיין לא היו רגילים במעשי רצח או בגלל היי"ש...

ה„יודנראט"

המצב בעיר החמיר. בזו אחר זו הגיעו פקודות על קונטריבוציות וגזירות מגזירות שונות. הרכוש היהודי נשדד; בתי היהודים הוחרמו; כל יהודי צריך לשלם שכר דירה גם בעד הבית השייך לו; כל יהודי חייב לענוד סרט לבן עם מגן־דוד על השרוול, כי שה„גיסטאפו" תדע להבחין בין יהודי ולא יהודי.

באותם הימים ארגנו הגרמנים את ה„יודנראט", שישמש להם מכשיר למלא את כל הוראות והגזירות שהוטלו על היהודים, כמו־כן ארגנו משטרה יהודית עם סרטים מיוחדים. שוטרים אלה התהלכו כל הימים באַלות ולא פעם הנחיתו אותן על גב יהודי שבור ורצוץ, על מנת למצוא חן בעיני אדוניהם ה„גיסטאפו". משעה 7 בערב עד שעה 7 בבוקר אסור היה ליהודי לצאת מביתו לרחוב — אחרת צפוי לו מוות מידי הגרמנים. כדי להפחיד את הצבור היו הגרמנים יורים צרורות אש בלילות. 3 יהודים המשוחחים ביניהם ברחוב — הרי זו התקהלות שנותנים עליה את הדין.

כפי הנראה, לא הפיקו הגרמנים רצון מן ה„יודנראט" המקומי ועל־כן הובא לקוצק על ידיהם יהודי בשם ספירשטין מעיר פוזן, שמונה לראש ה„יודנראט" והמשטרה היהודית. ספירשטין זה הקפיד על ביצוע ההוראות בדייקנות, ולא פעם ספגו היהודים ממנו מכות מרצועה של עור, שהיה נוהג להחזיק בידו. ברנש זה גר אצל משפחת שטרן ברחוב גרבארסקה והיינו שכנים. פעם התלונן לפני שאינו מרוצה מהיודנראט והיה רוצה לארגנו מחדש ולמנות גם אותי כחבר ביודנראט. הוא התכוון לטובתי, שכן לחברי היודנראט היתה שליטה עצומה בעיר בתקופה הראשונה. התחמקתי מ„כבוד" זה בטענה, שאין אני ראוי לתפקיד נכבד כזה, מה גם שאני עוד צעיר וכו'. מאז לא חזר על דרישתו.

פליטים בקוצק

בימי חנוכה, בשנת 1940, הובאו לעיר בחשכת ליל שלג וכפור 1100 יהודים מגורשים מנשלסק, סרוצק וסובאלק, ביניהם זקנים וטף. העגלונים הפולנים הביאו אותם לרחוב, זרקו אותם ומטלטליהם מן העגלות. מיד פלחו את שלוות הלילה ברחוב ה„רינק" יללות־בכי של תינוקות. לעולם לא אשכח את הלילה ההוא. אנשים הסתובבו בחושך כצללים. אלה שתמול שלשום היו אמידים ונכבדים בעריהם גורשו מבתיהם בחוסר כל. נערכו חיפושים בבגדיהם, שמא הם מסתירים משהו אצלם. מי שנמצא משהו בכליו — חוסל.

תושבי קוצק הכניסו מיד את האומללים לבתיהם, למרות שאף הם גרו בצפיפות. לדירתי, שהיתה למעשה רק חדר אחד, הכנסתי משפחה בת 4 אנשים מסרוצק. אחותי הכניסה לדירתה משפחה מנשלסק עם שלושה ילדים קטנים מוסרת

להם את מיטותיהם, והיא ושלוש בנותיה ישנו על הרצפה בפינות החדר. היא גם האכילה את הפעוטות ביחד עם ילדיה.

החורף היה קשה. הכפור חזק. אך אסור היה להביא עצים מהיער להסיק בחדרים. קשה להעלות על הנייר את המצב ששרר בחורף ההוא. אמהות ופעוטות בזרועותיהן התחננו לפת לחם. המאכל היחידי בעיר היה תפוחי אדמה מבושלים, וגם זה בצמצום.

הגרמנים והשוטרים היהודים היו מוציאים את הפליטים לעבודה בכפור, ללא בגדים חמים וללא אוכל. בזמן החיפושים היו התושבים מוצאים להם מקום מחבוא, ואילו הפליטים היו תמיד גלויים לעיני הגרמנים. אך היו בעיר כמה אנשים שהירפו נפשם בעזרתם לפליטים, כגון אשתו של יצחק אייזיק המלמד, שהיתה אוספת הפצי־לבוש ואוכל ומחלקת בין הפליטים כל החודשים ההם, או אסתר בלומה אחותי, שקנתה מאות ככרי לחם, קמח וגריסים וחילקה תוך סכנת־נפשות בין קרוביה ומכיריה, כן היתה מחלקת כתנות ושמלות וחתיכות בד לפליטים.

בינתים התחילו לחטוף יהודים למחנות עבודה. מאות אנשים הוצאו לייבש את הביצות בשדות הגויים. תנאי העבודה היו איומים: עבדו בקור, שקועים במים, ללא לחם. רבים גוועו מרעב ומקור; אלה היו מעשים בכל יום. היודנראט התחיל

יהודים בעבודת כפיה ביבוש ביצות בסביבת קוצק.
יידן ביי צוואַנגס־אַרבייט (טריקענען זומפן).

להציק גם לי וקבלתי צו לצאת למחנה „אוסוביי" (Osowoj) ע"י ראדזין. הודות למכיר פולני (ויטקובסקי) שהכניס אותו לעבודת העירייה — ניצלתי מידיהם. העיר התרוקנה כמעט מאנשים. כל הגברים מגיל 16—55 נשלחו למחנות; העוני גבר, ואתו מחלות הטיפוס שעשתה שמות. לעירייה הגיע ראש עיר חדש, צורר ישראל, ולא יכולתי יותר לעסוק בעבודה.

ראשית החיסול

בחדשי האביב של שנת 1941 נראו חיילים גרמנים ואתם נשק כבד נעים יומם ולילה בכל הדרכים והכבישים לכיוון מזרח — ויהי הדבר לפלא. הרי ביניהם ובין רוסיה שוררים שלום ושלווה — למה, איפוא, כל התכונה הזאת? הרגשנו שעומד משהו להתרחש בגבולות. ואכן ב־21 ביוני 1941 בשעות של אחה"צ שמענו התפוצצויות אדירות וטרטור אווירונים בלתי־פוסק. צל של תקווה התגנב בלבנו: הרוסים וודאי ישלמו להם מנה אחת אפיים... מה גדול היה הכאב כשנודע לנו מיד על התקדמות הגרמנים בכל החזיתות. ר' ישראל זאקאַליק היה מנחם אותי ואומר, מה שהגרמנים כותבים הוא שקר וכזב — אך לא כן היה במציאות. כבר הגיעו רבבות שבויים רוסים לסביבותינו, והגרמנים נהגו בהם באכזריות יתירה.

מחמת היותם עסוקים במלחמה, הרפו הגרמנים קצת מן היהודים ונשמנו לרווחה. אולם היה זה שקט שלפני הסערה. עם התקרב חורף 1941 יצאה הגזירה על פרוות ובגדים חמים. אחרי שהיודנראט אסף את כל הפרוות והבגדים היקרים, נערך חיפוש, שמא הסתיר מישהו איזו פרווה. אצל וולוול, חתנו של מנדל שמחה"ס סוחר הדגים, מצאו פרווה קטנה — והרגוהו במקום. אח"כ ציוו הס"ס לאסוף 2 ק"ג זהב, והנשים התפרקו מתכשיטיהם ומסרו אותם ליודנראט. גזירה יוצאת וגזירה באה: מגפים, בדים לחליפות וכו'. באביב 1942 שבעו כבר הגרמנים הון יהודים למכביר והתחילו תובעים גם את נשמותיהם. התחילו להטיל מכסות של יהודים למחנות עבודה (קרי מוות). באמצע הקיץ 1942 לא נראה כבר אדם צעיר בחוצות קוצק; גם אני הובלתי למחנה עבודה בטוראוו (ע"י מזריץ'). אינני רוצה לזכור ולהזכיר את הסבל והעינויים. אנשים השתגעו מייסורים. הראו לנו את המקום שבו הוציאו להורג שתי בחורות יהודיות עטופות־טלאים (ממזריץ'), ממחנה־נשים סמוך, על שביקשו פת־לחם מאכר... לבסוף הצלחתי לברוח מטוראוו וחזרתי לקוצק — אך גם שם לא הונח לי. מדי יום אספו זקנים וטף ברחוב ה„רינק", הרביצו מכות, חלק מהם הובלו ולא חזרו עוד. בלילות הוציאו אנשים ממטותיהם וירו בהם. כך הרגו את ישראל שטרן ובנו אהרן בן ה־17. באמצע היום ירו ביו"ר היודנראט, דוד סטאַראַוויעשצ'יק.

הרדיפית התגברו והאנשים התהלכו אבלים וחפויי־ראש, ללא תקווה ובאפיסת כוחות.

יום אחד, באותו קיץ, הגיעו לקוצק אנשי הגיסטאפו מרדזין והתחילו לירות באנשים ללא סיבה. הצלחתי להתחבא עד עבור זעם. בערב נודע על 17 יהודים שנרצחו (ביניהם וולוול טאַשעמקאַ, משפחת יעקב רכטמן ור׳ יענקל ווייניריב שראיתי אותו באותו יום יושב בחנותו ומעיין בגמרא ועוד). העיירות מיעכאַוו ובאַראַנאַוו כבר היו „יודנריין", והנאצים חשדו שכמה פליטים מעיירות אלה התחבאו בקוצק.

בשבת אחת, בקיץ 1942, הקיפו אנשי הגיסטאפו את העיר ודרשו לספק להם 200 יהודים כדי להוציאם להורג. אם לאוו — יעשו את המלאכה בעצמם. לאחר שהשוטרים היהודים סיפקו להם את הקרבנות, לא הסתפקו בזה ורצחו במגרש שברחוב גורצקה בדם קר 220 איש וקברו אותם בקרב אחים באותו המקום. כמה ימים לאחר מכן עוד פעפע דמם על הארץ.

בגיטו ברחוב ז׳ידובספקה

אבד כל ניצוץ של תקווה. הימים קודרים ושחורים מני־שחור. יהודים בהמוניהם מוצאים ללוקוב — ומשם לטרבלינקה. מה פירוש טרבלינקה — ידענו.

באחד הימים קבלה גם משפחתי צו מהיודנראט לנסוע ללוקוב. אמי ז״ל, בת שבעים היתה, אמרה לי: בני, למה אסע למות במיתה משונה ע״י גאזים, אתחבא במרתף הקטן שבביתך וכשיגיע זמני אסתלק מן העולם. אבי ז״ל היה אז כבר קרוב לשמונים, יהודי שמח בחלקו, זהיר במחשבה ובדיבור, שלא התרעם מעולם על מעשי ה׳, שכל חייו חי בבטחון — והנה נגעלו שערי הרחמים ונשפך עלינו כל זעמו.

200 עגלות שהובאו מהכפרים מחכות לקרבנות להובילם ללוקוב. בעיר מהומה ומבוכה. משפחות שלימות מנשקות את המזוזות בפעם האחרונה, והגיסטאפו מזרז בהן בצעקות וגידופים לעלות על העגלות. והנה כבר מגיעים הרוצחים על יד ביתנו. בדרך נס התחמקתי וברחתי בסכנת־נפשות אל מחוץ לעיר והתחבאתי בערימת תבן אצל פולני אחד מכרי. עם רדת הלילה יצאתי ממחבואי. התקרבתי לביתי והנה הוא ריק, רהיטיו שבורים ואין בו נפש חיה. באותו רגע גמלה בקרבי החלטה נחושה: לא ליפול בידי הקלגסים הנאצים — ויהי מה!

זמן מה עוד היינו בקוצק מרוכזים ברחוב ז׳דאַווסקה בפקודת הגיסטאפו והמשטרה היהודית. ידענו שקרובים הימים של חיסול שארית הפליטה. והנה יצא צו שב־5 בנובמבר על הצעירים האחרונים שנותרו בעיר לנסוע לטרבלינקה. הגיע הרגע להוציא לפועל את החלטתי — לברוח. לאלה שהתייעצו אתי אמרתי גלויות: בוחר אני למות בכל המיתות שבעולם ובלבד לא להיות מובל כצאן לטבח. אני מוסר עצמי לגורל.

במחבואים ובבונקרים

אור ליום 5 בנובמבר עזבתי את ביתי ויצאתי לדרך בלי פרוטה בכיס, עם קצת צורכי אוכל, במורד הרחוב של בית הכנסת (רחוב גורצקי). נכנסתי לפולניה מכירה (טאצ'אלסקה), שהאכילה אותי ובירכה אותי לדרכי. בליל חושך זה שמתי פעמי לכפר גורקי. כשהגעתי לפרשת הדרכים במרחק 4 ק"מ מקוצק ישבתי לנוח על אבן גדולה מחוסר אונים. מרוב עייפות נרדמתי. כשהתעוררתי שמעתי קולות של בני־אדם המשוחחים לפי תומם. מסביב שלוות הגויים שאינם מוטרדים ע"י הנאצים בכפריהם השקטים — ואני נע ונד, ואיני יודע לאן ללכת. נזכרתי שבכפר טארקאוויץ גר אכר בשם דומין מיטורה, שהיו לי אתו עסקים מסחריים. נגשתי לאחד הבתים בכפר והנה אני רואה את מיטורה יושב על יד התנור ואתו כמה אכרים. כשראה אותי עומד בחוץ, קפץ ממקומו ושאל אותי מה חפצי. הסברתי לו את מצבי, אך הוא לא נענה לבקשתי. בקושי הסכים שאתחבא בחצר בתוך ערימת שחת. הלחם שבילקוטי קפא ולא טעמתי שום דבר. גם למחרת היום, בראותי שהוא מחלק אוכל לבהמות ולחזירים קראתי לו בשקט שאני רעב, ואז הגיש לי כמה תפוחי אדמה מהבליל שחילק לבהמות. כך עברו כ־6 ימים. לאחר מכן נסיתי בלילה לרדת מהערימה, אולם הרגלים לא זזו מהמקום. חכיתי עד שהאכר בא לאורווה ובקשתי ממנו שיעזור לרדת מהערימה. האכר הביא סולם ועזר לי לרדת. לאחר שהוכנסתי לבית התכתי בסכין את המגפים והנה רגלי נפוחות כמו שני גושי קרח. אחרי כמה שעות, כשהוטב לי במקצת, עטפתי את הרגלים בסמרטוטים והתחלתי לזוז על ברכי בעזרת 2 מקלות לכפר וולקי רוזוואדובסקי, במרחק 6 ק"מ מטאר־קאוויץ. לכתחילה לא האמנתי שאוכל לעבור אפילו 50 מטר, אך ה' נותן ליעף כוח וזחלתי כל הלילה ועם אור היום הגעתי למקום שאחותי אסתר בלומה התחבאה בבונקר יחד עם ילדיה. אחותי התחילה לטפל ברגלי, עשו לי תחבושות, והאכר, שאצלו התחבאה, הביא כמה תרופות מהעיר עד שמצבי קצת השתפר. האכר דרש בלי הרף כסף, ואחותי הבטיחה לתת לו בדים. האכר נתרצה לקבל בדים אך דרש אותם מייד. נסתכנה אחותי ונסעה מלובשת כאכרה לכפר טחורזב, מעבר לקוצק, שם היו טמונים הבדים של אחותי. בדרכם חזרה הגיעו לכפר ביאלוברז'ג. האכר פחד להעביר אותה דרך הכפר והבטיח לה לחכות מאחורי הכפר מן הצד השני. אחותי תעתה בדרך ולא מצאה את העגלה המחכה לה והגיעה עד טחנת הקמח של ז'ולטובסקי, סמוך לקוצק, ושם הכירוה נערים פולנים שהתחילו לצעוק „יהודיה". היא נמסרה על ידם לגיסטאפו ואחרי יומיים של עינויים קשים (דרשו ממנה שתסגיר עוד יהודים) הוציאוה להורג בככר ארמונו של ז'ולטובסקי. בחצות הלילה נודע לנו על מותה מפי משה זוסמן ומשרה'לה, וכולנו בכינו מר על אובדן אם ואחות, שכל חייה הקדישה לעזרת הזולת, ומרצה התוסס היה קודש לתנועה הציונית בקוצק. גם בימים הקשים של המלחמה הושיטה עזרה לנצרכים יותר מכפי

יכולתה, ובימים האפורים ביותר של גזירות קשות עמד בה רוחה לנחם אותנו ולעודדנו.

הגיעונו ימים קשים. האכר הציק לנו ודרש לעזוב את המחבוא. שרויים היינו ללא מזון. בעצם הימים האלה קיבלתי פתק מאחותי שרה, שהתחבאה בבונקר סמוך עם בני משפחתה, שאין היא מסוגלת לסבול יותר והיא תאבד עצמה לדעת. עדיין לא ידעה על מות אחותנו אסתר. עניתי לה ע"י האכר במלים אלה: דיננו כבר נחתם. כל יום שאנו חיים — הוא מתת חסד. מה שאירע לעם כולו — יקרה גם לנו. נהיה אדישים לגורל. אם המוות יאַחר — הרי זה לא באשמתנו ולא בזכותנו. טובים מאתנו הלכו. אין להיחפז ולבצע את הגזר־דין בידינו. נחכה לימים הבאים — — —

ב־2 בפברואר 1943 עזבנו, 6 אנשים, את הבונקר, והתחלנו בחיי נדודים, כשאנו מחולקים ל־3 קבוצות: יעקב אַרליך עם בתו הצעירה מלכה'לה, משה זוסמן עם שרה'לה ואני עם לאה. בדומיה עלינו מהבור. נפרדנו ללא בכי וללא נשיקות, וגם ראשינו למעלה לא הרימונו: העולם — חושך, הלילה — גוש אפל, ואף השמים הסתירו אורם ממנו.

ללא שביל וללא דרך, בחשכת הלילה, התקדמנו לאורך נהר ווִפּש בכיוון קוצק. הגענו לכפר וואלה סקראמאבסקה שבו גרו אכרים שהיו בקשרי מסחר עם הורי לאה. רצינו להכנס לביתו של אכר שעמד מבודד מן הכפר — אך הוא לא נתן לנו להכנס, כיוון שבאותו יום חיפשו אצלו יהודים... קפואים מקור ורעבים שבנו על עקבותינו והגענו לבית האכר מיטורה. פתחנו את בור תפוחי האדמה, נכנסנו לתוכן וסגרנו אחרינו את המכסה. אך האכר, שהיה חייב לי כסף, הרגיש בנו השכם בבוקר, פתח את הבור ודרש מאתנו בצעקות, כשהוא מנפנף במקל, לעזוב תיכף ומיד את המחבוא. בסוף נתרצה לתחנונינו והרשה לנו לשכב שם עד חשיכה. עם רדת הלילה הסתובבנו בסימטאות הכפר ולבסוף נפרדו דרכינו — לאה הלכה לאכרים בכפר ביקאווש'יזני, שבו גרו אכרים מידידי אביה, ואני נסיתי ללכת לכפר טארקאוויץ. באמצע הדרך חזרתי בי, מחמת איזה חשד, והתעכבתי בחצרו של אכר בוואלה סקראמאבסקה, עליתי על ערימת הקש, התחפרתי בה וכך עבר הלילה. למחרת דרש ממני לעזוב את המקום ובקושי הסכים שאשאר עד הלילה. כך נשארתי שם כמה ימים. בלילות שמעתי טרטור של עגלות וראיתי שנסעו בהן גרמנים — רגעי מתיחות אלה מי יתנה!

יהודים מזויינים ביערות קוצק

באותם הימים נודע לי על כמה עשרות יהוד יקוצק (ביניהם וולוול זאַקאַליק ואשתו וילדם, בניו של איצ'ה בודזיסקר, בנו של אברהם אהרן מונצ'רז', הרש לייב יאשתו ועוד, שהיו בבונקר אצל פולני אחד (מחצינסקי) ברח' טולצ'נסקה ע"י

הדואר. לאחדים מהם היה נשק. בלילות היו יוצאים להשיג מזון אצל האכרים. נערים פולנים הרגישו בהם והלשינו לפני הס.ס., שהקיפו את הבונקר. בצאת היהודים משם לא הספיקו להפעיל את נשקם והס.ס. הרגו את כולם. יומיים נשארו גוויותיהם ללא קבורה והפולנים פשטו מהם את בגדיהם. מאיר זאקאליק, בחור בן 22, יפה וגבוה הצליח להימלט משם, אך נתפס ע"י הגרמנים. הם עינו אותו באכזריות במשך שבועיים עד שנפח את נשמתו. לפני מותו הכריז בקול רם לס.ס. שקרוב יום הנקם והם ישלמו ביוקר.

בתקופה זו היו 40 איש מזויינים ביערות וואלה אוסובינסקה וואושצ'פלין (בין קוצק ולוקוב), שהטילו פחדם על כל הסביבה. ראש היחידה היה בעלה של רבקה ליבפריינד מקוצק, מי שהיה סמל בצבא הפולני. שומרי היער ו„ידידים" פולנים סתם בלשו אחריהם ומסרו הכל לגרמנים, שהקיפו אותם לאחר הכנות ממושכות בכוח של כמה פלוגות ובנשק אוטומטי. בעלה של רבקה נהרג על יד המקלע וכולם נהרגו ולא נפלו בשבי.

כך נודע לי אז גם על מקרה, שאכר אחד, יוזף גרובי מרח' סטודולנא, תפס את חיים מנצ'רז', בחור כבן 22, שהתחבא ביערות הנובקה, שע"י קוצק, כפת אותו בעגלתו ומסרו ישר לידי הגרמנים.

החלטתי לנסות את מזלי אצל אכר אחר (יוזעף צערסקי) בכפר זה. בחצות הלילה דפקתי בדלת ביתו. אשתו פתחה לי, נכנסתי וישבתי על יד התנור בדומיה, ולא הוצאתי הגה מפי. כבר לא צפיתי לשום דבר. ידעתי שהם עלולים לגרש אותי מהבית או להסגירני לידי הגיסטאפו. בשוויון נפש ואדישות שמתי ראשי על אבני התנור, אך לא נרדמתי. לפנות בוקר רמזה לי האשה לעלות לעליית הגג שבביתם והביאה לי לשם שמיכה חמה. פשטתי את מגפי הרטובים ואת מעילי הארוך הקפוא מקור. לאחר כמה שעות הביאו לי תפוחי אדמה מבושלים וחמים, בשר וחמיצה. היתה זו הפעם הראשונה לאחר חודשים, שטעמתי תבשיל חם. נתנו לי גם עתון וקראתי בו בשמחה על מפלת הגרמנים בסטלינגרד. נתעודדתי והתמלאתי רגשי תודה למשפחת אכרים זו — הם קנו את עולמם בשעה אחת. ביקשתי מהם להיוודע אצל קרוביהם בביקאוושצ'יזני על מצבה של לאה, והוא מסר לי שהיא בחיים ונמצאת במקום בטוח. במה ארצה גויז זה — ואני חסר פרוטה? כתבתי מכתב ללאה והיא שלחה לי כמה מטבעות זהב ונתתי אותם לאכר.

לאחר כמה ימים נאלצתי לעזוב את מחבואי על העלייה (המרווח יחסית) ונכנסתי לבור צר שבסוף החצר. נסיתי להרחיב את הבור בחופרי באצבעותי. נפצעתי. קבלתי חום וכאבים חזקים — אך התגברתי על כך. כך שכבתי ימים ולילות במשך 4 שבועות, עד שנמאסו עלי החיים. החלטתי לעזוב את הבור ולצאת לאויר העולם.

בודד ביער

באמצע חודש מרץ 1943, בליל ירח בהיר, עליתי מבור הכלא. הבחנתי סימני לבלוב בעצים ודשא חדש, אביבי, על הארץ. פערתי את פי לרווחה וחפצתי לנשום לריאותי את כל אווירו של עולם. אין זאת, כי אם הבורא יצר את האביב למעני! מעכשיו חסל סדר בורות — חיה אחיה בשדות, ביערות ובשבילים...

כעבור כמה ימים הודיתי לצערסקי מטיבי על הכנסת האורחים ועזבתי את המקום. היה זה ערב חג הפסחא 1943. שקט שרר בכפר. אני צועד בבטחון, כאילו אין אני כלל יהודי שנמלט מגיטו קוצק ומבונקרים; אדם חופשי אני. פני מגולחים למחצה, מגפים בעלי סוליות־עץ לרגלי ומעילי הארוך, שהיה בעבר משמשני לתפילה בשבת, על שכמי; זה כל רכושי. סרתי לראשונה לביקור לידידי האכר שיוועק בוואלה סקראמאבסקה היה זה בשעות הערב המוקדמות. האכר קיבלני בסבר פנים יפות. ביקשני לשבת בפינה על מנת שבני משפחתו לא ישגיחו בי. האכר סיפר לי על מלחמת היהודים בוורשה בגרמנים, וכי אלפים מהם נופלים בידי היהודים... הוא כיבדני גם בחלב ועוגות של פסחא. השמועה על יהודים לוחמים הזרימה מרץ בעורקי ונתעודדתי. בהיפרדי ממנו לחש לי שיש ברשותו אקדח קטן עם שני כדורים והוא נותן לי זאת במתנה, בתנאי שלא אסגור אותו לגרמנים אם אפול בידיהם. עם צידה לדרך נפרדתי ממנו בידידות.

החלטתי ללכת למקום שאחותי מתחבאת. היה עלי לעבור את הוויעפש. השעה היתה חצות־לילה, המים קרים ככפור. עברתי את הנהר, היטבתי לבי בעוגות של פסחא ויחם לי. פוסע אני בשביל צר בין שיחים על יד הנהר. ליל אביב. שקט ודממה. לפתע אני מבחין במשהו מלבין על האדמה — קליפות טריות של ביצים. משמע, עברו כאן בדרך לא מזמן. זוחל אני לתוך השיחים ומקשיב — במרחק קטן ממני יושבים אנשים, משוחחים ומעשנים סיגריות. קפאתי על עומדי, ורק צפיתי לבוקר, ולאורו ראיתי דמויות של לובשי מדים ורובים על שכמיהם הולכים לכפר. נזדרזתי ללכת בעקבותיהם, על מנת להגיע לפני עלות השחר לבונקר של אחותי. השמש עלה ואני בתוך הכפר. האכרים עוד ישנים. אני מתגנב לתוך הגורן בזחילה ומתחבא בקש. אחרי כמה דקות יוצא האכר ומחפש משהו. אני יוצא מן הערימה ומודיע לו שאני אחיה של שרה ורוצה לראותה. בזחילה — לפי הוראותיו — הגעתי לבונקר שלהם, שמתחת לדיר החזירים. בבור — חושך, טחב. בתוך הבונקר אחותי שרה ובעלה ישראל רוטאפל וילדתם הניה. פניהם כפני מתים — ללא הכר. כבר 6 חודשים הם מבלים בבונקר והגיעו לידי אפיסות כוחות ממש. הייתי אתם כמה שעות והוברר לי, שכך לא יוכלו להמשיך. החלטתי להעבירם למקום יותר טוב. חזרתי לצערסקי וסידרתי אתו, בעד תשלום, לאכסן בעליית הגג את משפחת אחותי. אך הכסף מאַין יימצא? קראתי לבור את שני האכרים האחים, בעל יהבית, שהיו חייבים לנו זהב ועורות, ודרשתי מהם לתת מקום יותר טוב למשפחתי, ואם

לאוו — להחזיר את כספנו וסחורתנו. כמובן, שהגויים סירבו. לאחר שאיימתי עליהם בצורה חריפה, שאעשה הכל כדי להציל את 3 הנפשות — נכנעו והחזירו את הכל.

כעת היה עלינו להעבירם דרך נהר וויעפש. חילקתי אותם, כיעקב אבינו בשעתו, לכמה מחנות. בלילה הראשון העברתי את אחותי, בשני — את הניה, ילדתם בת ארבע, ולבסוף — את גיסי ישראל. במקום החדש, בעליית הגג, היה יותר מרווח; הגיעו לכאן רוחות היער והשדה ונשמע ציוץ הצפרים. הניה הפעוטה, לאחר שהותה 6 חודשים בבור אפל, לא יכלה להבין באיזה עולם היא חיה. היא שמעה קולות ילדים משחקים מבין סדקי העלייה. היא ראתה בעלי־חיים משונים... אי־אפשר היה להשתיק את קולות התמהון שלה, הבכי והצחוק... קשה היה להסביר לה, שילדי האכרים יכולים לשחק ולטייל והיא מוכרחה לשבת בקש ולשתוק.

כחיית השדה...

עזבתי את בני משפחתי, יצאתי ליער ושם סידרתי לי בונקר סמוך לנהר וויעפש. את האוכל הייתי משיג אצל האכרים, כדרך הפארטיזנים. לפי סבר פניהם הבחנתי במצב המלחמה: קבלוני האכרים בידידות — ידעתי שהיטלר נוחל מפלות, ולא — סימן שהוא הולך מַחֲיִל אל חַיִל... לפעמים מילאתי כרסי בעשבים ודשאים להשקיט רעבוני. הייתי ישן בתוך השיחים ובקמת השבלים הגבוהה. כשירדו גשמים נרטבתי עד העצמות. סידרתי לי מחבואים בכמה מקומות, כדי שהאכרים לא יתחקו על עקבותי. וכשהייתי מופיע מכיוונים שונים היו תמהים: הלא הגרמנים הרגו איש במקום פלוני והיו בטוחים שאני הוא ההרוג... במחשבתי הייתי חוזר על פרק העצמות היבשות שביחזקאל, או קטעים אחרים שבתנ"ך, כגון נחמו, נחמו, עמי. וכי על מה היה לי לחשוב ימים ולילות, בודד וגלמוד, כחיה בשדה? שנאתי את היום, שנאתי את אור השמש — אהבתי את הלילה.

יום אחד התהלכתי שקוע במחשבות ולפתע אני שומע יריות. התקרבתי לנהר בכוונה להטביע את עצמי אם יתפסוני הגרמנים. בערב נודע לי שקבוצת יהודים מזויינים עברו את הכפר ואחד מהם כבן 22 ניגש לשתות מים מהבאר. גרמני קלע בו מרחוק והרגו. לאחר כמה ימים שמעתי בצהרי היום יריות. אכרים סיפרו לי אח"כ שיהודים עברו את הנהר וויעפש וכנופיית רוסים שברחו מן השבי ירו בהם. שניהם נהרגו ואחד נפצע קשה. הרוסים צעקו אליו: יהודי מטונף, עוד תסבול הרבה עד שתמות. אכרי הסביבה הודיעו לגיסטאפו והם העבירו אותו למִכּוב ושם המיתוהו. מקרה זה זיעזע אותי עד היסוד: גם הם, שבויים קומוניסטים, יורים בנו? אם כן אפס עוזר ואין תוחלת.

ימים קודרים

בלילות הייתי ישן בקמת השבלים בשדות ומשנה תמיד את מקום מחבואי. שימשתי כעין מקשר בין בני משפחתי שהיו מתחבאים בבונקרים שונים. חפשתי את מחבואו של יעקב אֶרליך ושתי בנותיו לאה ומלכה, ואחרי עמל רב עלה בידי למוצאם. ימים אחדים הייתי אצלם בבונקר מתחת לרפת ומסרתי על הפגישה הזאת לאחותי והם שמחו מאוד. אך מצבם הכספי היה בכל רע. ידעתי שאצל אכר אחד מצויים בדים שיהודים הפקידו אצלו לפני הגירוש מקוצק. יחד עם גיסי ישראל רוטאפל הלכנו אליו ודרשנו ממנו, שבמשך 20 רגע עליו להכין שני שקים עם בדים. בניו שעסקו אותו שעה בניפוץ פשתן נבהלו מאתנו וברחו דרך החלונות לשדה. האכר מסר לידינו את הבדים ובזה שלמנו לצערסקי, שהחביא את אחותי.

פעם, בבקרי אצל אכרים כדי להשיג מזון, שמעתי שהם מדברים על צערסקי, שיהודים מתחבאים אצלו. באותו לילה הודעתי להם, שהם מוכרחים לעזוב את המחבוא. באישון לילה לקחתי אתי את הילדה (הניה) והעברתי אותה על פני הנהר. החוף ממול היה גבוה והיא טפסה על שכמי ואני זרקתיה בתנופה על החול, אחרי כן טפסתי גם אני ועליתי ובשלום מסרתי אותה למחבוא של יעקב ארליך. בשביל אחותי ובעלה מצאתי מקום מקלט אחר בכפר ביקאוושציזני. באותו לילה העברתי את אחותי בסירה בעזרת מקל פשוט ששימש לי כמשוט. באמצע הדרך נתהפכה הסירה ואחותי נפלה לתוך המים. עד היום איני תופס, כיצד הצלחתי להצילה ולהעבירה לחוף... למחרת העברתי גם את גיסי ישראל. לאחר זמן סבלה הניה מגעגועים להוריה והמצב רוח בבונקרים היה ירוד. החלטתי לאחד את כל בני המשפחה והוסכם עם האכר שידלובסקי שגם אחותי ובעלה יצטרפו למשפחת ארליך.

הגיעו ימים של יאוש ורעב. הקור גבר והתחלתי ללון אצל האכרים בכפרים. פעמים הייתי לן ביער ולמחרת קם מכוסה בשלג. גברו הרציחות בין הפרטיזנים הרוסים והפולנים. שקלתי בדעתי האם להצטרף לפרטיזנים ביערות פולסיה, אך כשנזכרתי בבני משפחתי המתחבאים בבונקרים, החיים כמו על הר געש, נראתה בעיני ההליכה לפרטיזנים, בבחינת „אני את נפשי הצלתי". אך המצב החמיר והלך. האכרים היו מספרים על גופות יהודים המתגוללות בשדות, נקורי־עינים. היו יהודים שהתייאשו מחיים־לא־חיים אלה ומסרו את עצמם להורג. כך סיפרו על מאיר שליפקה, סוחר בהמות מקוצק, שנכנס באפיסות־כוחות לגיסטאפו וביקש שיהרגוהו... הרגשתי שהשרשרת מתהדקת סביבי. נוספה סכנה חדשה ביער: ארגוני הפרטיזנים הפאשיסטים הפולנים (א.ק.), שהיו הורגים כל יהודי שנקרה להם ביער. החלטתי גמלה בקרבי — לברוח. לדעתי זו נצטרף גם גיסי ישראל.

באותו יום שעסקנו בסידורים אחרונים ליציאה, סיפר מאַרחנו האכר, שע"י הגשר התנהל קרב בין קבוצת פרטיזנים עם 4 חיילים גרמניים שנסעו בג'יפ.

הגרמנים הצליחו לעבור את הנהר והגי׳פ נשאר בידי הפארטיזנים. האכר חושש שפעולת התגמול של הגרמנים לא תאחר לבוא. הוא סגר את מכסה הבונקר, שבו הסתתר גיסי, ונשארנו יום ולילה ללא לחם ומים, חרדים למה שעלול להתרחש כל רגע. בינתיים נשמע טרטור חזק של מכוניות כבדות. בהיותנו בטוחים שהגרמנים הגיעו להתנקם בכפר, נפתח המכסה והאכר שידלובסקי יורד לבור ומוסר לנו... שהרוסים הגיעו עם משוריינים והרי הם מתקרבים לנהר וויעפש...

היה זה ערב 22 ביולי 1944. נולדנו מחדש.

בקוצק המשוחררת

בעלות השחר יצאנו, אני וגיסי ישראל, לקוצק. רגלינו עומדות ברחוב ה„רינק״. תושבי העיר הפולנים, על נשיהם וטפם, יצאו לראות בפלא הגדול: יהודים חיים... נשים הסבירו לילדיהם הקטנים: אלה הם „זשידזי״, יהודים. בראותנו את הזעם הנשקף מעיני האספסוף שהקיפנו ומעיני השוטרים הפולנים (אנשי העולם התחתון בעיר), שמתי נפשי בכפי ופניתי בקול רם לשוטרים: למה אינכם מקימים שער כבוד לצבא שיקורסקי, חיל השחרור של פולין, העומד להגיע כל רגע? יחד עם השוטר נחלצנו מן ההמון, שראה בנו נציגים של הצבא, כביכול. אך כעבור כמה רגעים באו לקראתנו 4 היילים רוסים ברובים מכודנים ובגידופים עסיסיים דרשו מאתנו להרים את הידים. הסברתי להם שאנו תושבי העיר שהיו 22 חודש בבונקרים וביערות — אך ללא הועיל. הייינו מוכרחים ללכת אחריהם למפקדה לשם חקירה (המפקדה שכנה בבית קפה של הפולני קולצ׳ק ברחוב השוק). כך היתה פגישתנו הראשונה עם חיל ההצלה לעיני קהל גויים מרצחים ושודדים.

קצין המפקדה, איש מבוגר, בעל חזות פני יהודי, ציווה על החיילים להסתלק וכיבד אותנו בייי״ש. למשמע טענותי הנרגזות על „קבלת פנים״ זו בעיני קהל משתפי פעולה עם הגרמנים, ביקש סליחה וניסה להרגיענו, בטענו, שכאן המצב עוד לא בטוח וכי יש חשש שהגרמנים יחזרו. יעקב ארליך וישראל חזרו למשפחותיהם לבונקר ואני שוטטתי ברחובות ובסימטאות. נסיתי לשוחח עם מכירי — אך הם התנכרו ולא רצו לדבר אתי. לפנות ערב, רחצתי בנהר ושם פגשתי קבוצת יהודים מזויינים מסביבות קוצק. נכנסנו יחד לעיר וירינו כמה צרורות באוויר. נפש לא נראתה בעיר. מהחלונות הסתכלו בנו התושבים בחרדה. הלכנו למנהל בית הספר ולעוד 2 נכבדים והתרינו בהם, שהם ערבים לכל פגיעה ביהודי הבא לקוצק, ועליהם לסדר להם דיור ומזון.

שוטטתי ברחובות קוצק. הגעתי למקום שהיתה חנותי לפנים. לא יכולתי לזוז משם. גל חם ואדיר עברני — הורדתי ראשי ופרצתי בבכי ממושך. רציתי לשכב על האדמה ולבכות ללא הרף, רק לבכות ותו לא...

היה כבר ערב. הלכתי לחפש לי מקום מנוחה ללילה.

אנדרלמוסיה חדשה

אחרי יומיים באתי לעיר וכבר פגשתי בה את משפחת זיגלמן. איכשהו הסתדרנו בדירתה. יהודים שהיו עוברים את העיר, חיילים יהודים בצבא פולין — כולם אכלו ושתו אצלנו. היינו נותנים להם את מיטותינו וישנים בעצמנו על הרצפה. היה לכל אחד הרבה מה לספר. ישבנו, דיברנו, שרנו ורקדנו.

בתחילת חודש אוגוסט חזרו לעיר משפחת ארליך ורוטאפל וכן משפחת ד"ר פלומן מוורשה. ניחמנו אחד את השני. מעטים נשארנו — אך לא היו ביניהם „קאפוס" או מי שהתעלל בחברו בזמנים הקשים. בנשק ביד או בבונקר עברנו את הגלים הסוערים וסוף־סוף הגענו לחוף מבטחים — בתינו הרוסים ולבנו שסוע...

לאחר זמן קצר הוזמנתי ע"י מפקד הצבא הרוסי בעיר ושם הוצע לי לקבל את תפקיד מזכיר הפ.פ.ר. לראש העיר נבחר יוזף נאוויצקי, סוציאליסט ידוע עוד מלפני מלחמת העולם. ביצענו יחד פעולות ארגוניות ובטחוניות. באותו זמן שוטטו בסביבה כנופיות פאשיסטיות, שלחמו במחתרת נגד הממשלה הפולנית הסוציא־ליסטית (נהרגו על ידיהם פקידי ממשלה ומהנדסים שעסקו בחלוקת קרקעות בעלי האחוזות לאכרים). בקוצק גופא נהרג אז לעין היום משה מונצרז', שחזר מרוסיה ושרת במשטרה. רובם של ההמונים הפולנים תמכו בפאשיסטים. למשלת ביערוט היו קשיים עצומים, כי על כן היו הרוסים עסוקים בפעולות צבאיות והמוסדות הפולנים נאלצו ל„הסתדר" בכוחות עצמם.

בגבור הרציחות בסביבת קוצק, יצא ליערות קצין רוסי גבוה (יהודי מקיוב) שהצטיין בכל החזיתות ואף היה פצוע כמה פעמים, על מנת לבער את קני הפורעים. קצין זה נהרג אף הוא בידי הכנופיות. נערכה לו לוויה צבאית, שבה השתתפו כל היהודים שנתלקטו בעיר וילדיהם הקטנים נשאו זר פרחים אחרי הארון.

פניתי לגנרל הרוסי שהשתתף בהלוויה בשם המטכ"ל, מה פשר הרציחות האלה, ולמה נותנים לנפול קרבנות יקרים כל כך. טענתי שהרוצחים מסתובבים בגלוי ואין נלחמים בהם ברצינות. לא קיבלתי ממנו תשובה מניחה את הדעת והתפטרתי מתפקידי כמזכיר הפ.פ.ר. פעם בזמן כנס משותף של התושבים, יהודים ופולנים, שבו ניגן המנגן הראשי את ה„מרסליזה" על פסנתר הכנסיה, אמרתי בקול רם: שלושה מיליון יהודים נרצחו בפולין על ידי קלגסי היטלר בעזרתם הנדיבה של האוכלוסיה הפולנית. אך, כנראה, עדיין הפולנים לא שבעו דם. אך טועים אלה, החושבים שלא ישלמו בדמים על כך". דברים אלה אמרתי, לאחר שבסביבת קוצק נהרגו חיה ווארום מקוצק ובחור אחד מפולאוו בלכתם לגבות חובותיהם מהאכרים.

הרוסים נתנו בתקופה ההיא אימון רב ביהודים ודרשו שהם יעמדו בראש המוסדות. ממני דרשו שאהיה אחראי על המשטרה החשאית בלובלין וכיוצא בזה. אך כמה עובדות פקחו את עיני, והתחלתי להתעניין יותר בשארית הפליטה שבאיזור המשוחרר. ראיתי יאוש רב ועוני ברחובות לובלין.

באותו זמן התארגן בלובלין ועד יהודי בשטח המשוחרר. לכינוס הראשון שנתקיים בתחילת החורף 1944 באו 28 נציגים מ־13 ערים, ובה נכח גם ד״ר אמיל זומרשטין, מי שהיה שר בממשלת פולין בלובלין וכן ד״ר ברמן, מניצולי גיטו וורשה. במוסרי דו״ח על המצב באיזור קוצק, תיארתי את חיי היהודים הבודדים (13 במספרם), ביניהם ילדי קוצק והסביבה הנמצאים בעיר. ד״ר זומרשטין ניחם ועודד את הנציגים. אַל יאוש — אמר — אינכם בודדים. היישוב בארץ ישראל זוכר אתכם ובקרוב גם ישוחררו רבים ממחנות פוזן וגרמניה. באותו מעמד קיבלתי 5 אלפים זלוטי לעזרת יהודי קוצק.

בלובלין נפגשתי גם עם יהודי קוצק שמילאו תפקידים אחראיים, כגון את ליבל גולדמן, יעקב גז׳ביין, שמעון ומאליה רובאצ׳יק, ששימשו כסמלים במשטרת לובלין. בכלל היו היהודים מתרכזים כמעט ביחד בערבים אצל יעקב ארליך, שעבר לגור בלובלין. יהודי קוצק, שארית הפליטה, עזבו כולם את קוצק למרכזים יותר גדולים, מחמת הבדידות והשיעמום בעיירה וכן מפני הסכנה שנשקפה לחייהם מן הפולנים. אני המשכתי לבקר בקוצק, והייתי משנה כל פעם את האכסניה שלי, מטעמי ביטחון. פעם מצא אותי ראש העיר נאוויצקי הנ״ל והזמין אותי לישיבה. ראש העיר התלונן על כך, שהיהודים אינם עוזרים בשיקום העיר תחת המשטר הסוציאליסטי, אלא בורחים לערים גדולות. ביחוד טען כלפי, שאני עוזר ליהודים למכור את רכושם בקוצק ולקבל דירות בערים הגדולות.

בריתחת הוויכוח אף שלף אקדח מולי. למזלי היה גם ברשותי אקדח והסכסוך הסתיים איכשהו. הבינותי שגם בשבילי חסל סדר קוצק. הזדמן לי פעם נוספת לבקר בקוצק, כשטובה סקרבניק ביקשה את עזרתי בעניין מכירת נכסיה מבעלה מוניש. הפולני שהשתכן בחנותה אינו רוצה לשלם לה, מכיוון שהוא מקווה לרשת אותה חנם אין כסף. נסעתי אתה לקוצק ודרשתי מהפולני בתוקף או לשלם לה בעד החנות או לעזוב את החנות. אחרי משא ומתן קצר שילם לה 12 אלף זלוטי. לאחר זמן מועט פגשני ראש העיר נאוויצקי הנ״ל בלווית שוטרים אחדים לא מוכרים לי, וביקש ממני ללכת אתם לאסור את הכמרים שבכנסיה ויתר הפאשיסטים המתחבאים שם. הבחנתי שהם כולם שכורים ואין לי דרך לסגת. בבואנו לכנסיה הצעתי להם שאעמוד בחוץ כשומר על הנמלטים מהכנסיה. ברגע היכנסם פנימה נמלטתי דרך סימטא צדדית לנהר וויעפש ועזבתי לתמיד את קוצק, שבה עמדה עריסתי, עיירת־מולדתי שכה אהבתיה על יופיה ועל חוט של חן, טהרה וקדושה, שהיה מתוח עליה. עוד עומדים לפני עיני רוחי כחיים, זקני העיירה, צעיריה וילדיה. קולות ה„קאַצקער שטיבל״ וארגוני הנוער ומוסדותיו היו מנסרים תמיד בחלל עולמה. עוד היתה לי הזכות לאסוף 400 ספרים שנשארו מספריותיה, לסדר אותם ולהתבונן בדפים שעליהם היו חתומים שמות הקוראים, אותיות דאזלין ערטילאין, שנתייתמו ונשארו שם ללא מעיין.

בדרך ארצה

בחודש יולי 1945 עזבתי את קוצק והשתכנתי באופן זמני בלובלין. שם הוצע לי תפקיד של מנהל המחסנים לועד יהודי פולין (ע״י יו״ר הועד מר זליצקי, שמילא את מקום ד״ר זומרשטין), דחיתי את הצעתו כי עיני היו נשואות לציון. הפארטיזנים והלוחמים היהודים מקוצק עזבו את שירותם בפולין, נפרדו מהמשרות והתעודות המיוחסות, ובבריחה בלילות דרך גבולות צ׳כיה, גרמניה, צרפת העפילו לעלות ארצה. כאן נכנסו לשורות ההגנה, למלווי השיירות לירושלים, במצור, במלחמת השיחרור, בקיבוצים ובמושבות. תמצא אותם בכל הארץ עמלים בזיעת אפם ומוצאים לחמם מן הארץ. בחקלאות, בסדנא ובכל עבודה, ומחנכים את הדור הבא לחלוציות בהתלהבות קוצקאית.

קוצק תישאר להם תמיד כסמל מזהיר של צדק, יושר ואמונה.

מאַניה שלייפער־זיגלמאַן

דורך יסורים און פורעניות...

דער טאָג איז געווען עפעס ניט ווי אַלע מאָל. דער זון־אונטערגאַנג, דאַכט זיך, געווינלעך; דער זעלבער מאַרק, די זעלבע גאַסן — דאָך האָט זיך געמערקט אויף די מענטשנס פנימ׳ער אַן ענדערונג. מען האָט געפילט אין דער לופט אַז די לאַגע אין אַן אַנגעשטרענגטע און ערנסטע.

אָט געדענק איך דעם לעצטן אָוונט פון אויגוסט 1939. די נאַכט איז צוגעפאַלן און עס איז ניט געווען דערלויבט אָנציזדן קיין ליכט. ביי די הייזער, וואו עס זענען געווען ראַדיאָ אַפּאַראַטן, זענען געשטאַנען גרופן מענטשן און זיך צוגעהערט צו די קאָמוניקאַטן, וועלכע זענען איבערגעגעבן געוואָרן פון איינעם צום צווייטן. מען האָט זיך מער נישט געקענט נאָרן: די מלחמה איז געהאָנגען אין דער לופט! דעם 1-טן סעפטעמבער איז שוין אַלץ געוואָרן קלאָר און קאָנקרעט. דער שוואַרצער

שטיוול האָט איבערגעטראָטן די גרענעצן פון פוילן און געטראָגן מיט זיך פאַר־ניכטונג און טויט.

*

שבת גאַנץ פרי, דעם 8־טן טאָג פון קריג. דאָס שטעטל איז אייגנעהילט אין שלאָף און עס הערשט אַן אויסערגעווייגלעכע שטילקייט. דער וועטער שיין, ווי אין די ערשטע טעג פון באַרימטן פוילישן גאָלדענעם הערבסט. ביי אונדז אין שטוב איז קיינער שוין ניט געשלאָפן; מיר זענען אַרויס פאַרן הויז עפעס ווי מיט אַ פאַרגעפיל. עס זענען אַרויסגעקומען נאָך אייניקע שכנים, און ביסלעכווייז איז דער גאַנצער מאַרק געוואָרן פול פון קליינע גרופּן, וועלכע האָבן געשמועסט וועגן דער לאָגע. באַלד זענען דערשינען אַראָפלאָזנען אין פאָרעם פון אַ דרייעק, וועלכע האָבן אויסגעזען ווי פייגעלעך וואָס פליען העט ווייט אין דער הויך. די מענטשן זענען געשטאַנען און געקוקט, גלייך ניט זיי מיינט מען. נאָך אייניקע מאָל אַרום־קרייזלען איבערן שטעטל, האָבן זיי זיך געגעבן אַ לאָז אַראָפּ און גלייך אָנגעהויבן באָמבאַרדירן. איך האָב געזען פון דערווייטנס ווי די באָמבעס פאַלן... מען האָט זיך אין אָנפאָנג ניט פאַרגעשטעלט ווי גרויס עס איז דאָס געפאָר. די ערד האָט זיך געטרייסלט; עס איז געוואָרן אַ טומל, און מענטשן האָבן אָנגעהויבן אַנטלויפן פון שטעטל.

אין אַלע זייטן איבער די גערטנער און פעלדער האָבן זיך געלאָזט שורות מענטשן. מען האָט געזוכט אַ ביימל, עטוואָס גרינס, אַבי זיך צודעקן פון דעם שונא׳ס אויג.

מיר זענען אַנטלאָפן אין דער זייט פון גורקער פאָלוואַרק. דערשראָקענע מיט קלאַפנדיקע הערצער, האָבן מיר זיך באַהאַלטן אין אַ ראָוו און געקוקט מיט פחד איינער אויפן צווייטן. מיר זענען דאָרט געווען צוזאַמען, איך, מיין מוטער מיטן פאָטער, דער ברודער מיינער און ריווטשע ראָטבוים־מאנטשארזש, וועלכע אי געווען דאָן ביי אונד מיט אירע צוויי קינדער. פון די זייטיקע ראָוועס באַדעקט מיט בלעטער האָבן אַרויסגעקוקט אויגן און געקוקט אין דער הויך. די אַראָפלאָזנען האָבן דערווייל געטאָן זייערס. אַרומגעקרייזלט אייניקע מאָל, און דאָן געוואָרן אויף אייניקע מינוטן שטיל, און נאָכהער האָבן ווייטער געקרייזלט... עס האָט אַזוי געדויערט אַ גאַנצן טאָג ביז עס איז געוואָרן פינצטער. דאָן האָט דאָס ברומען אויפגעהערט און מען האָט דערפילט, אַז זיי האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל. ביסלעכ־ווייס האָט מען אָנגעהויבן אַרויסקריכן פון די לעכער נאָכן ערשטן שוערן טאָג. ניט געגעסן, ניט געטרונקען, שטאַרק מידע, האָבן מיר זיך צוריק געקערט אין אונדזערע וואוינונגען. גלייך האָט מען זיך דערוואוסט וועגן דער טראַגעדיע, וואָס האָט פאַסירט אין רבינס הויף — כמעט די גאַנצע משפּחה איז אומגעקומען אונטער די באָמבעס, און צוזאַמען מיט זיי פיל חסידים, וועלכע זענען אַרויס נעבן הויז

באַהאַלטן זיך אין די גריבער און דאָרט טאַקע געפונען זייער טויט.

דאָס איז געווען דער ערשטער טייערער קרבן אין קאָנפליקט וואָס איז געפאַלן פון דער בעסטיאַלישער דייטשער אַוויאַציע.

מען האָט מער שוין דאָ ניט געקענט פאַרבלייבן; יעדער האָט זיך פאַרפאַקט אַ קליין פעקל און גאַנץ פרי פאַרלאָזט דאָס שטעטעלע, אין די דערפער און קאָלאָניעס אַרום. די קנאַלן פון די נעכטיקע באַמבעס האָבן נאָך אָפּגעהילכט אין אונדזערע אויערן. גלייך מיט אַלע זענען מיר אויך אַוועק אין אַ קאָלאָניע. דאָרט האָבן מיר געהערט אַז די רויטע אַרמיי גייט פאָרויס און דערנענטערט זיך צום וויסל. וועלן מיר האָבן זיך נאָך אייניקע טעג צוריק געקערט אַהיים, האָבן מיר זיך דערוואוסט אַז זי ציט זיך נאָר צוריק ביז צום בוג...

עס האָט, ווייזט אויס, געוואָלט דער גורל, אַז ביי קאָנצק זאָל זיך פאַרענדיקן די מלחמה פון פוילן. וואַרשע האָט זיך שוין געהאַט אונטערגעגעבן, דאָס פויליש מיליטער האָט שוין געלייגט דאָס געווער — און דאָך האָבן נאָך די איינוואוינער פון קאָנצק געמוזט אַדורכמאַכן אַ ביסל שרעק אונטער די פליענדע קוילן. עס האָט זיך געפונען אַ ענגעראַל מיט אַ דיוויזיע מיליטער, וועלכע זענען געווען אָפּגעריסן פון די איבעריקע אַרמיי און ניט געוואוסט פון דעם אמת'ן צושטאַנד (אַדער אפשר האָבן זיי יאָ געוואוסט און געוואָלט נאָך פירן דעם שלאַכט). זיי האָבן באַלאַגערט אונדזער שטעטל און פון צוויי זייטן, פון מערב און דרום, געשאָסן צו די דייטשן מיט שווער געווער.

געווען איז דאָס סוכות צייט. עס האָט מיט אַ מאָל אָנגעהויבן קנאַלן די שווערע אַרטילעריע, און גלייכצייטיק הונדערטער קליינע שאָסן פון מאַשין ביקסן; דאָס שטעטעלע האָט געציטערט; די מענטשן זענען איינגעבויגענע געלאָפן פאַר־באַהאַלטן זיך הינטער די דיקע וועגט פון די געמויערטע הייזער. מיר זענען אויך געלאָפן זוכן אַ פלאַץ וואו זיך צו באַהאַלטן פון די שווערע אַרטילעריע. דאָ און דאָרט האָט מען געזען אַרויספלאַצן וואָלקנס רויך... איך בין געלאָפן מיט ריוטשען, און מיר זענען אַריין אין אַ קעלער. פון דעם טומל האָבן מיר ניט באַמערקט אַז דער דאָך איז באַדעקט מיט שטרוי. דער קעלער איז געווען אַ טיפער, אָנגעפאַקט פול מיט מענטשן, און מיר האָבן זיך דאָרט געפילט זיכער, ווייל מיר זענען דאָך געווען אונטער דער ערד. פלוצלונג האָבן מיר דערזען איבער אונדז פלאַמען און גלייך דערפילט אַז דער דאָך איבער אונדז ברענט! מענטשן האָבן אָנגעהויבן שרעכל אַרויסלויפן פון קעלער, שטעלנדיק זיך איינער אויפן צווייטן, ווייל קיין לייטער איז דאָרט ניט געווען. מיר האָבן געזען אַז מיר זענען פאַרלוירן. מען האָט אונדז פון דאָרט אַרויסגעשלעפט פאַר׳חלש׳טע, און איך ווייס ניט ווי עס האָט זיך געפונען גלייך כוח ביי אונדז ווייטער צו לויפן.

אָוונט האָט דאָס שיסן אויפגעהערט. איך האָב אָפּגעזוכט מיין משפחה.

מענטשן האָבן זיך גרופּירט שטילערהייט און באַראַטן, וואָס טוט מען ווייטער. זייער פיל האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל קיין טשעמערניק. פאַר אונדז איז געשטאַנען ריווטשע מיט די צוויי קליינע קינדער און מיט פאַרווייניגטע אויגן געפרעגט: מיינע טייערע, ווי לאָזט מען זיך אין אַזאַ שטרעקע מיט צוויי קליינע קינדער? מיין פאַטער האָט איר באַרואיקט: זאָרג ניט, מיר וועלן דיך ניט פאַרלאָזן, מיר וועלן זיך אויסזוכן עפּעס אַ זיכערן פּלאַץ. מיר האָבן שנעל געשפּאַנט איבער די גאַסן און אָנגעקומען אין הויז פון אַלטן רבי'נס הויף, וואו עס האָבן געוואוינט די שולשטיינס. די גזשיוואַטשעס און אויך גרשון בראָנשטיין. מיר האָבן אָנגעקלאַפּט ביי משה שולשטיין. מען האָט אונדז גלייך געעפנט און מיט אַן אָנגענעמע שטימע האָט ער אונדז איינגעלאָדן אין דעם זיכערן צימער. קיין פענצטער זענען דאָרט ניט געווען, פון אַלע זייטן פאַרמאַכטע וועגט, ווי אין אַ פעסטונג. דאָס צימער איז געווען איבערפילט, אַן אַ ביסל לופט. מיר זענען גלייך אַנידער געפאַלן אויף דער פּאָל, מידע פון אַ גאַנצן טאָג און איינגעדרימלט (דער ברודער מיינער איז ניט געווען מיט אונדז — ער איז אַוועק קיין טשעמערניק). גאַנץ פרי, ווען עס האָט גענומען טאָגן, האָבן זיך גלייך באַנייט די קנאַלן פון דער אַרטילעריע און זענען געוואָרן פיל שטאַרקער. מיר זענען געזעסן מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם און געציטערט נאָך יעדן קנאַל. שוין דעם צווייטן טאָג ניט געגעסן. מען האָט אונדז דערלאַנגט אַ ביסל וואַסער זיך צו דערכאַפּן דאָס האַרץ. די לופט איז געווען שטאַרק ענג, און מען איז געווען מיד פון שרעק, הונגער און דאָרשטיק פון דער הינ.

דאָן האָט אויפגעהערט דאָס שיסעריי און מיר האָבן געוואוסט אַז עס איז צוגעפאַלן די נאַכט. מען האָט געעפנט אַ טיר און באַמיט אַרויס קוקן אויף דער גאַס. מען האָט ווידער געזען קליינע גרופּן מענטשן, וועלכע זענען אַרויס געוואויר ווערן די לאַגע. מען האָט אונדז דערציילט, אַז עס זענען דאָ פיל פאַרברענטע הייזער. צומאָרגנס זענען מיר אויך אָפּגעזעסן אַ טאָג מיט שרעק. ווען מיר האָבן זיך ווידער אויפגעכאַפּט אין דער פרי און מער ניט געהערט שיסן, האָבן מיר פאַרשטאַנען אַז איצט וועט זיין עפּעס נייעס.

פּלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ שטאַרק קלאַפּן אין דער טיר. קיינער האָט ניט געהאָט קיין מוט צו עפענען. דאָס קלאַפּן איז אָבער געוואָרן זייער שטאַרק. מיר האָבן געזען ווי די טיר צוברעכט זיך.

עס האָט ווער געעפנט.

אַ סאָלדאָט מיט אַ ווילד פּנים, מיט פאַרביסענע ציין און פאַרגלאָנצטע אויגן האָט זיך באַוויזן אין דער טיר, אין דער האַנט אַ ביקס גרייט צום שיסן. עס האָט זיך דערהערט אַ שטאַרקע שטימע: אַללע הערַאוס!

מען האָט אָנגעהויבן אייניקווייז אַרויס גיין אויף דער גאַס. דאָס ליכט האָט אונדז פאַרבלענדט, נאָך צווויי טעג זיצן פאַרשפּאַרט אין דער פינצטערניש.

צוויי סאָלדאַטן האָבן אונדז רעווידירט צי מיר האָבן ניט קיין וואָפן און גלייכ־צייטיק צוגענומען וואָס עס איז זיי געפעלן. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין אַ שורה, איינציקווייז, און געפירט צום מאַרק. דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן די פאַר־געזען פירן שורות מיט מענטשן צום מאַרק. דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן די פאַר־שטעלונג. מען האָט אַלע איינוואוינער אויסגעשטעלט אין צווייען און געהייסן מאַרשירן אין דער זייט פון דער פאַשיסטאָוועַ גאַס, און נאַכהער אויסער דער שטאָט. מען האָט געהייסן זינגען. אונטער דער שטאָט האָט מען געזען די דייטשע סאָלדאַטן. זיי זענען געזעסן אָנגעשפאַרט אַן סנאָפּעס שטרוי, געלאָכט פון אונדז און געשפילט אויפן אַקאָרדיאָן: יעשטשע פאָלסקאַ ניע זגינעלאַ... דאַן האָבן זיי אויסגעשטעלט די מענער באַזונדער און פרויען באַזונדער. די פרויען האָט מען געהייסן גיין אַהיים. מיר זענען אַוועק מיט צעבראָכענע הערצער. מיר האָבן זיך עטוואָס דערווייטערט, אָבער גלייך זיך צוריק געקערט און געוואָלט וויסן וואָס וועט זיין מיט די מענער. מען האָט גלייך צוטיילט יידן באַזונדער — קריסטן באַזונדער, און מען האָט זיי אַריינגעזעצט אין די צווויי געביידעס, יואָס מען האָט געבויט פאַר אַ שולע אויפן נאָמען פון בערעק יאָסעלעוויטש, ביי ענדע פון וואַרשעוואר גאַס. אין איין געביידע די יידן און אין דער אַנדערער — די קריסטן. צומאָרגנס האָט מען די קריסטן אָפּגעלאָזט אַהיים, און די יידן געזומען צו פאַרשיידענע אַרבעטן.

די שטאָט איז געווען ווי אויסגעשטאָרבן. די געשעפטן געשלאָסן; די לאָדן פאַרמאַכט; די גאַסן פוסט. עס האָט געהערשט אַ שטילקייט, וועלכע איז פון צייט צו צייט איבערגעריסן געוואָרן דורך די באַפעלערישע שטימע פון די דייטשן. אין אייניקע טעג זענען אָנגעקומען זייער פיל דייטשע מאָטאָריזאַציע און באַדעקט געדיכט דעם גאַנצן מאַרק פון עק צו עק. דאָס שטעטל האָט דערפילט אויף זיך דעם יאָך. עס איז שוין מער ניט געווען אַ דערציילונג סתם — עס איז געווען די שווערע ווירקלעכקייט. פאַר די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן די אמת׳ע צרות: מען האָט געשלעפט יעדן טאָג אויף אַרבעט, מען האָט אַרויסגענומען פון די וואוינונגען עלטערע מענטשן, געברענט זיי די בערד, אויסגעטאָן נאַקעט, באַגאָסן מיט וואַסער אין די קאַלטעווינטער טעג א.אַ.וו.

איך געדענק איין מאָל, אין אַ רעגנדיקן פרימאָרגן, האָט מען אויסגעשטעלט אַ שורה פון בחורים אין מאַרק און געמאַכט מיט זיי איבונגען. מ׳האָט געהייסן זיי זיך לייגן מיט די פנימ׳ער אין בלאָטע און וועו זיי זענען שוין געווען גענוג פאַרשמירט, האָבן זיי געמוזט אויפהייבן די הענט און לויפן אַרום אַרום דעם מאַרק. איך האָב אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער און דערקענט צווישן זיי צווויי פנימ׳ער: יעקב האַנדלסמאַן און יחיאל ראָזנבלאַט.

פיל יונגע לייט האָבן נאָך דעם זעלבן טאָג פאַרלאָזט די שטאָט. מען האָט געשפּאַנט צום בוג, „שוואַרצן" די גרענעצן צום ראַטן־פאַרבאַנד.

די לאַגע איז געווארן פון טאָג צו טאָג ערנסטער. אין אַ שיינעם פרי־אָסטיקן ווינטער טאָג, אָנפאַנג דעצעמבער, ווען איך בין צוריק געקומען פון דעם ניט געלונגענעם שוואַרצן די גרענעצן, האָב איך געפונען אין מיין שטעטל הונדערטער היימלאָזע יידן פון אויסגעזידלטע שטעטלעך אין פוילן (סווואַלק, נאַשעלסק אָן סעראָצק). יונגע, אַלטע, מענער, פרויען און קינדער זענען אַרויסגעוואַרפן געוואָרן פון זייערע היימען באַרוועס און נאַקעט, געטריבן אין דער וועלט אין די פראָסטיקע ווינטער טעג און אין דער פינסטערניש פון דער נאַכט. דאָס בילד איז געווען גרויזאַם. מיר האָבן דאָן זיך ניט פאַרגעשטעלט אַז דאָס איז אפילו ניט דער אָנפאַנג... אונדזער שטעטל האָט זיי וואַרם אויפגענומען. מען האָט צוטיילט אין יעדער שטוב דערוואַקסענע און קינדער; אין לייַדיקע צימערן האָט מען אַריין געזעצט משפחה׳ס און מען האָט זיי אויסגעהאַלטן. די קאָצקער איינוווינער גופא האָבן שוין דאָן ניט געהאַט קיין פרנסה, און מען האָט געלעבט פון דעם, וואָס עס איז פאַרבליבן פון פריער.

דאָן איז אַרויס דער באַפעל פון טראָגן די „יודנבאַנד". אַלע יידן, פון 16 יאָר אָן, האָבן געמוזט טראָגן איבערן לינקן עלנבויגן אַ ווייסע לענטע, 10 סמ. די ברייט, אויף וועלכע עס איז געווען אויסגענייט אַ בלויער „מגן דוד". דאָס ערשטע מאָל אָנטאָן די לענטע, וועלכע האָט זיך געראפן „יודן־באַנד", איז אָנגעקומען זייער שוואר. נאָכהער האָט זיך אָנגעפאַנגען דאָס כאַפן אויף אַרבעט.

עס איז געווען שוין זומער 1940. אַ זייער שענער זומער טאָג. דייטשן זענען דאָן געווען ווייניק אין שטעטל. עס האָט זיך מיר פאַרגלוסט אַרויסגיין פון שטוב צו דער טישמיעניצע, געניסן אַ ביסל פון דער לופט, פון דער זון און פון דעם טייכל. וועלן איך האָב זיך אומגעקערט אַהיים, האָט זיך געהערט אַ שיסעריי פון ביקסן אין שטאָט און פיל יידן זענען געלאָפן פון דאָרט.

— גיי ניט אין שטאָט, מען כאַפט אויף אַרבעט. אָנטלויף! באַהאַלט זיך! — האָט מען געראפן צו מיר. איך בין געלאָפן גלייך מיט אַלע ביז נאָך דער בריק אין זייט פון וואַלאָ און געווען דאָרט ביז פאַרנאַכט. איך האָב שוין זייער אומגעדולדיק געווארטן וויסן וואָס הערט זיך און כ׳בין אַוועק אין שטאָט. דער פאָטער מיטן ברודער זענען נאָר וואָס געהאַט אַרויס פונעם באַהעלטעניש.

איך האָב זיך דערוואוסט דאָס די דייטשן האָבן באַלאַגערט די שטאָט און אַוועקגענומען זייער פיל יידישע מענער אין לאַגער. דער קלאַפ איז געווען זייער גרויס; אין גאַס האָבן זיך באַווייזן פרויען מיט פאַרווייניגטע פנימ׳ער. מען האָט געווארטן וויסן וואו פירט מען זיי און וואָס איז דער צוועק פונעם כאַפן.

נאָכהער האָבן זיך שוין כסדר איבערגע׳חזר׳ט די כאַפערייען צום לאַגער. זיי פלעגן נאָך דעם שוין כאַפן אין מיטן דער נאַכט. זיי פלעגן אַרומרינגלען דאָס

שטעטל מיט זשאַנדאַרמעריע, אָנהויבן שיסן מיט אַ מאָל, כדי אַרויסרופן אַ פּאָניק און אַרויסנעמען די מענער וואו זיי זענען נאָר געווען. מיר זענען שוין ניט געשלאָפן גאַנצע נעכט; מיר פלעגן זיצן אין דער פינסטער ביים פענסטער און זיך אַלע מאָל טוישן, כדי אונטערהערן וואָס טוט זיך דרויסן. האָט מען געהערט פאַרדעכטיקע טריט אָדער אַ רויש פון אַ וואָגן פון דערווייטנס — האָבן מיר אויפגעוועקט דעם פאָטער מיטן ברודער און זיי זענען געווען גרייט צו באַהאַלטן זיך אָדער אַנטלויפן. זייער פיל נעכט זענען זיי איבערהויפט ניט געשלאָפן אין שטוב נאָר באַהאַלטן זיך אין שטרוי אין די נאָנטע דערפער.

די מענער האָבן באַקומען אַרבייטסקאַרטן אין רויטער פאַרב. יעדער ייד וועלכער איז נאָך ניט געווען פאַרכאַפּט צום לאָגער האָט געמוזט האָבן אַזאַ קאַרטע ביי זיך.

איין מאָל איז אַראָפגעקומען דער שעף פון אַרבעטס אַמט פון ראַדזין (צו וועלכן קאָנצק האָט דאָן געהערט) מיט באַהעלפערס און אַדורך געפירט אַ רעגיסטראַציע. דעם יודנראַט האָט מען באַפוילן מודיע זיין אַלע יידן, מענער פון 16 יאָר אָן, אַז זיי זאָלן אַרויסקומען אין מאַרק, כדי אָפּצושטעמפלען די אַרבעטסקאַרטן. וועט מען נאָכהער טרעפן אַ ייד אָן אָפּגעשטעמפלטע קאַרטע — וועט ער גלייך אָפּגעשיקט ווערן אין לאָגער. דער שעף איז אַרויס אין מאַרק און געוואָרט צוזאַמען מיט זיינע באַהעלפערס אויף די קרבנות.

די לאָגע איז געווען אַ שווערע: אַרויסגיין אין גאַס — אפשר נאָרן זיי אָפּ אוןווילן נאָר אַרויסציען די מענטשן פון די הייזער; ניט אַרויסגיין? וואָס טוט מען נאָכהער מיט אַ ניט געשטעמפלטע קאַרטע? יעדער האָט געטאָן לויט זיין באַשלוס. עס האָבן זיך באַלד באַוויזן אין מאַרק יידן אין אַ גרעסערער צאָל. דאָן האָט דער שעף באַפוילן מיט אַ שטאַרקע שטימע:

— זאָלן זיך די שוויינען אויסשטעלען!

נאָכן אויסשטעלן זיך האָט ער אויסגעקליבן די וועלכע זענען אים געפעלן געוואָרן און זיי אַוועקגעפירט. דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל וועט עס האָט זיך זיי איינגעגעבן אָפּנאַרן.

אַ געוויסע צאָל יידן האָבן געאַרבעט אין וואַלד ביים שאָבן קלעצער. דער פּלאָץ האָט געהייסן אַ „גוטע פּלאָצווקע": די מענטשן זענען געווען נאָנט פון שטאָט און פון דער היים.

די פרויען האָט מען געמוען צו פאַרשיידענע אַרבעטן, ווי רייסן האָפּן, רייניקן דעם גראָפס שלאָס, וועלכער איז געווען באַזעצט מיט דייטשן, רייסן גראָז א.א.וו.

איין מאָל, גאַנץ פרי, דעם זעלבן זומער, האָט מען דערהערט שיסן. מען איז גלייך געלאָפן אין די באַהעלטענישן. מען האָט ניט געוואוסט וואָס דאָס באַדייט: כאַפן אויף אַרבעט האָט דאָס ניט אויסגעזען — דער פּאַרנעם איז געווען אַ צו קליינער. דייטשן אין שטאָט האָט מען געזען — אָבער ניט קיין זשאַנדאַרמעריע, די שוואַרצע קעלנער פון דער געסטאַפּאָ, וועלכע האָט געוואָרפן דעם גרעסטן פחד. מען האָט ניט געוואָגט אַרויס אין גאַס, נאָר געוואַרט און געוואָלט וויסן, וואָס באַדייטט די שאָסן. דאָס איז געווען די ערשטע אַקציע. זיי זענען אַריין אין פאַרשיידענע וואוינונגען, אַרויסגענומען מענטשן און זיי געשאָסן. צווישן די וואָס איך געדענק זענען געווען יעקב וווינריב, לייבל גאָלדשטיין, הערשל רעכטמאַן, וועלוול טאַשמקא, שלום בראָד, שמאי קליינמאַן און אַנדערע. קרבנות האָבן אָנגעהויבן פאָלן טאָג טעגלעך. וועג מען האָט געטראָפן איינעם עטלעכע טריט אויסער די גרענעצן פון שטאָט — האָט מען געשאָסן; אַן אַ יודנבאַנד — געשאָסן; און אַזוי פאָר יעדער קליניקייט.

די באַדינונגען זענען געווָארן ערגער פון טאָג צו טאָג. פון וואַרשע האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קאָצקער, וועלכע האָבן פאַרלאָזט מיט יאָרן צוריק די שטאָט און זיי האָבן איבערגעגעבן גרויליקע גרוסן: מענטשן גייען אין גאַס און פאַלן פון הונגער; מען דעקט זיי צו מיט אַ צייטונג און מען גייט ווייטער. די עפידעמיעס און פאַרשיידענע קראַנקהייטן זענען זייער גרויס.

און אָט איז אַ בילד, וואָס איך וועל אין מיין לעבן ניט פאַרגעסן:

איין מאָל, בייטאָג, זענען מיר געזעסן אין שטוב און געגעסן דאָס, וואָס איז נאָך געבליבן. פלוצלונג באַווייזט זיך ביי אונדז אין טיר אַ געשטאַלט, עפעס אַ סילוועטקע פון אַ מענטש, הויט און ביינער, וועמענס פנים דערמאָנט דעם טויט.

ער איז אַזוי געשטאַנען אין דער טיר און געזאָגט: גוט מאָרגן. אַ ציטער איז אונדז אַדורך: ווער איז דאָס? וואָס קאָן דאָס זיין פאַר אַ געשטאַלט? — איר דערקענט מיך ניט? — זאָגט ער שטיל. מיר האָבן דערקענט דאָס באַקאַנטע קול פון דוד מאנטשארז. — איר קוקט מיך אָן? אַזוי זענען אוי סדי מענטשן אין וואַרשע. מיין פאָטער האָט זיך מיט אים האַרציק דערפרייט און מיר אַלע האָבן געווויינט (די קינדער זיינע, יענטע און חיים, זענען שוין געווען פון פריער אין קאַצק).

דער הונגער האָט ניט אויסגעמיטן אויך אונדזער שטעטל, און צוזאַמען מיט אים — די עפידעמיעס.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן אין די גאַסן שורות פון היימלאָזע, אָפּגעריסענע, מיט ווייסע אויסגעבלייכטע פנימ׳ער, פאַרצווייפלטע אויגן און

אַראָפגעלאָזטע קעפּ. ניט דרייסט פּלעגן זיי זיך פֿאַרהאַלטן ביי אַ טיר, עפּענען שטיל און שעפּטשענען: — שענקט עפּעס, איך בין הונגעריק...

די, וועלכע האָבן נאָך גענאַט עפּעס, פּלעגן ניט אָפּזאָגן: אַ קאַרטאָפּל, אַ שטיקל שוואַרץ ברויט, אָדער אַ פּאָר מטבעות. איך געדענק עד היום די פּנימ׳ער — איך קאָן זיין ניט פֿאַרגעסן...

די קליניקע קינדערלעך מיט די באַרוועסע פּיסעלעך און צעריסענע קליידער, פּון וועלכע מען האָט דאָ און דאָרט אַרויסגעזען אַ קליין הענטל אָדער פּיסל... אין דיווינטער טעג פּלעגן זיי אַרומגיין אויפן קאַלטן שניי, און וועט זיי האָבן זיך גוט אָנגעפרוירן האָבן זיך געמאַכט וואונדן אויף זייערע פּיס. אַזוי זענען זיי גע־גאַנגען און דאָס בלוט האָט גערינען פּון די וואונדן. זייערע שיינע פּנימ׳ער זענען געוואָרן אויסגעלאָשן ביסלעכווייז, ווי ליכט, וועלכע ברענען און גייען אויס...

דער הונגער איז געוואָרן פּון טאָג צו טאָג גרעסער. דערצו נאָך דער קאַלטער ווינטער און עס איז אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכע עפּידעמיע פּון „פּלעק טיפוס״. קאָמיסיעס זענען אַרומגעגאַנגען אונטערזוכן די וואוינונגען. מען האָט געשלעפּט דאָס בעטגעוואָנט צו דיזנפעקציע און געשוירן די קעפּ פּון די יידישע טעכטער, אַפּילו פּון די געזונטע און רייניע. דער טיפוס האָט געבושעוועט, פּיל זענען געשטאָרבן פּון דער עפּידעמיע, צווישן וועלכע איך געדענק: זעלדע ראַט, ביילע שפּילבערג, איר ברודער בנימין שפּילבערג און פּיל אַנדערע.

עס איז אַרויס אַ באַפּעל אָפּצוגעבן די פּוטער מאַנטלען. ווער עס האָט געהאָט אַ פּעלץ, אַ פּוטערנעם קעלנערל, אַפּילו אַ קנעפּל פּון פּוטער האָט געמוזט אָפּגעבן די דייטשן. אין מיטן ברען פּון פּוילישן ווינטער, האָט אַן אַלט פּעלצל אָדער אַ פּוטער קעלנערל נאָך אַביסל געהאָלפֿן דערהאַלטן די נשמה. מען האָט נאָך ניט אָפּגענאָטעמט פּון נעכטן, און שוין אַ פּרישער באַפּעל פּון דעם היינט.

מען האָט אָנגעהויבן טראָגן דאָס פּוטער אויפן באַצייכנטן פּלאַץ. מאַנכע האָבן באַהאַלטן אין באַהעלטנישן, די דייטשן זאָלן ניט האָבן פּון דעם קיין נוצן. די דייטשן האָבן ניט געהאַט קיין צוטרוי און אין פּיל ערטער אָדורכגעפּירט רעוויזיעס. אויך דאָ איז ניט אָדורך אַן אַ קרבן: ביי וועלוול שפּילבערג (שטריקנ־מאַכער) אין שטוב האָבן זיי געפּונען אַ קליין שטיקעלע פּוטער. ער האָט אויפן פּלאַץ באַקומען די קויל.

מען איז געווען גאָנץ דערשלאָגן. קיין ראַדיאָ האָט מען ניט געהאַט; קיין שום ידיעות פּון דער וועלט זענען ניט דערגאָנגען; פּאָר יידן איז געווען אַ צייטונג אין דער פּוילישער שפּראַך, וועלכע האָט געטראָגן דעם טיטל: גאַזעטאַ זשידאָווסקא.

די צייטונג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין קראָקע איין מאָל אין מאָנאַט און דאָרט זענען געווען שטאַרק באַגרענעצטע נאַכריכטן פּון לאַנד. פּאַרשטייט זיך, אַז וועגן אַלץ, וואָס די דייטשן האָבן אָפּגעטאָן טאָג טעגלעך איז אין דער

צייטונג ניט געווען דערמאָנט. עס איז עפּעס אַ מאַל יאָ אַריינגעפאַלן צו אונדז אַ צעטעלע פון דער „אונטער ערד", אָבער וויניק זענען מיר פון דעם געוואויר געוואָרן.

מיין ברודער פלעגט פון צייט צו צייט באַקומען קאָרטלען פון וואַרשעווער געטאָ. די שרייבערין פון די קאָרטלען איז געווען טאָשיאַ אַלטמאַן, די באַוואוסטע קעמפערין פון געטאָ, צוזאַמען מיט מרדכי אַניעלעוויטש. זי האָט געשריבן, אַז דער ברודער זאָל זיך אין קורבן גרייטן צום אָפּפאָרן, מיט פאַרשיידענע דערציילונגען וועגן מומע, באָבע און אַנדערע קרובים. מיין ברודער האָט אַלץ גאָנץ דייטלעך פאַרשטאַנען, און דאָס געהאַלטן שטאַרק אין געהיים. וואַרשיינלעך האָט אין יענע שטרענגע צייט געזאָלט אָפּגיין אַן אומלעגאַלע עליה פון פיילן. אויף וואָס פאַר אַן אופן — איז געווען פאַר אונדז אומפאַרשטענדלעך.

אין זומער 1941 האָט זיך אָנגעהויבן אַ זייער גרויסע באַוועגונג אויף מזרח זייט. ביי טאָג און ביינאַכט האָט מען געזען פאָרן דייטש מיליטער. קיינער האָט ניט געקענט פאַרשטיין. די פריינדשאַפט צווישן דייטשלאַנד מיט רוסלאַנד איז דאָך אַזוי גרויס.

עס איז אָבער אַלץ קלאָר געוואָרן, וועג אין דעם באַוואוסטן פרימאָרגן 22.6 האָבן מיר דערהערט דאָס אָפּהילכן פון די שווערע קנאַלן. מיר האָבן געזען, געהערט און שוין גאָנץ דייטלעך געפילט: מלחמה.

פאַרשיידענע געדאַנקען: אפשר דאָך... מען איז געשטאַנען אויף דער וואָך, ניט געשלאָפן ביינאַכט. מיר האָבן געהאָפט, אַז אָט וועלן די קנאַלן וועלן שטאַרקער. עס דערנענטערט זיך דער פראָנט, מיר וועלן זיך מוזן באַהאַלטן — און נאָכהער... אָבער ליידער! דאָס שיסעריי האָט זיך דערווייטערט, און מיר זענען ווידער געבליבן אַן האָפענונג. מיר האָבן שוין געוווסט אַז די דייטשן גייען פאָרויס מיט אַ בליץ שנעלקייט.

זייער פיל סאָלדאַטן פון דער רויטער אַרמיי זענען אַריינגעפאַלן אין גע־פאַנגענשאַפט ביי די דייטשן. די דייטשן האָבן געשאָפן פאַר די רוסישע געפאַנגענע זייער גרויסע לאַגערן אויף די פוילישע טעריטאָריעס. עס זענען אונדז דערגאַנגען קלאַנגען, אַז אין דעם לאַגער, וועלכער האָט זיך געפונען אונטער פולאַוו, איז פאָרגעקומען אַ בונט און זייער פיל פון זיי זענען זיך צעלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער. מען האָט דערציילט אַז מען זעט פיל פון זיי אין די וועלדער מיט געווער. עס האָבן ווידער אָנגעהויבן שווערע בריזנדע געדאַנקען ביי זייער פיל יונגע... אָ, וואו נעמט מען געווער צו קענען אַוועק אין וואַלד...

אין דער זעלבער צייט האָבן די דייטשן דערקלערט אַז זיי מאַכן אין אונדזער ראַיאָן דריי „יודנשטעט": פאַרטשעוו, לוקאָוו, אוֹן מיענדזירזעץ לובעלסקי.

אין די דריי שטעט וועלן זיי קאָנצענטרירן די יידן, און דאָרט וועט זיי זיין דער־לויבט צו וואוינען. פון אַלע אַנדערע שטעטלעך מוז מען אַריבערפאָרן אַהין.

מיט דעם פאָרויסמאַרש פון דער דייטשער אַרמיי אין טיף רוסלאַנד האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער פאַרניכטונג. מיר האָבן געפילט אַז די לאַגע איז אָן אַן אויסוועג. איך געדענק ווי איך בין אייגנמאָל אַריין אין שטוב און געטראָפן מיין פאָטער מיט פאַרווייַנטע אויגן.

— וואָס טוט זיך מיט דיר פאָטער, פאָר וואָס ווייַנסטו?

— די לאַגע — האָט ער געענטפערט — איז זייער אָן ערנסטע. מאָניעק וועט גיין אין וואַלד מיט געווער גלייך מיט אַנדערע בחורים, און וואָס וועט זיין מיט דיר און מיט דער מוטער?

איך האָב אים באַרואיקט, אָבער גלייכצייטיק געוואוסט אַז דער פאָטער מיינער איז געראַטן.

די יוגנט, ספּעציעל די בחורים, ווען זיי פלעגן זיך צונויפטרעפן האָבן צווישן זיך געשמועסט וועגן געווער, וועגן אַ מעגלעכקייט צו נעמען נקמה. פיל פון זיי האָבן זיך טאַקע געשאָפן געווער.

פּסח, 1942. עס זענען אונדז דערגאַנגען קלאָנגען וועגן לובלין. דאָרט קומט פאָר אַ טראָגישע אויסזידלונג פון דער געדיכטער יידישער באַפעלקערונג. די ערשטע ידיעות האָבן אָנגעווארפן אַ געפערלעכן פחד. מען שיקט זיי אַרויס — וואוהין שיקט מען זיי? מען האָט נאָכגעשיקט מענטשן געוואויר צו ווערן ווי איז די לעצטע סטאַציע פון די אויסגעזידלטע, אָבער אָן אַ נוצן. די דייטשן האָבן געזאָגט, אַז מען פירט זיי איבער אין ערטער וואָס וועלן זיין באַזעצט בלויז פון יידן. די פאָלגן פון די לעצטע ידיעות האָט מען דערקענט אויף אַלעמען. מיין פאָטער האָט אַ זיפץ געטאָן... איך האָב געוואוסט אַז עס איז זייער שלעכט.

דאָס איז געווען דער לעצטער פסח פון זיין לעבן. ער האָט אונדז פאַרלאָזט אויף אייביק; מיר זענען געווארן גאַנץ דערשלאָגן און מוטלאָז.

ביסלעכווייז האָט מען אָנגעהויבן שמועסן וועגן טרעבלינקע און אויך וועגן אַנדערע פאַרניכטונגס פלעצער. די מענטשן האָבן ניט געוואָלט גלויבן: וואָס הייסט עס מען נעמט מענטשן און מען ברענט זיי? ווי קען דאָס מעגלעך זיין? די ידיעות האָבן זיך אָנגעהויבן באַשטעטיקן.

מען האָט דערציילט אַז נאָך מעזריטש איז אַדורך געפאָרן אַ טראַנספּאָרט מיט יידן אין פאַרשלאָסענע וואַגאָנען. זיי זענען געפאָרן פון פראַנקרייך און געפירט מיט זיך פלעשער מיט שאַמפאַן. אָפשטעלנדיק זיך אין שטאָט האָבן זיי געפרעגט ביי די יידן וואָס זיי האָבן באַגעגנט: איז נאָך ווייט צו דער שטאָט טרעבלינקע? אומגליקלעכע, זיי האָבן אַפילו ניט געוואוסט וואוהין מען פירט זיי.

ענדע זומער 1942, האָט מען ביי קאָצק געשאָסן אַ דייטשן סאָלדאָט. די

נייעס האָט זיך בליץ שנעל פאַרשפרייט איבער דער שטאָט. מען האָט געוואוסט אַז עס וועט ניט אַריבער גלאַט.

מיר האָבן געמאַכט ביי אונדז אין שטוב אַ באַהעלטעניש. מיר האָבן געגראָבן אַ גאַנצע נאַכט אַ גרוב אונטער דער שאַנק אין שלאָף צימער; דער אַריינגאַנג אין גרוב איז געווען דורך אַ שופלאָד פון דער שאַנק, וועלכן מען האָט צוגערוקט און פאַרדעקט מיט אַ ברעט. אין דער זייט איז געווען אַ קליינע עפענונג פאַר לופט און אַ ביסל ליכט. די דייטשע סאָלדאַטן פלעגן קלאַפן מיט די שטיוול איבערן גאַנצן צימער, צי מען פילט ניט עפעס אַ הוילקייט אונטער די ברעטער פון דער פּאָל. האָבן מיר געמאַכט דערפאַר דאָס באַהעלטעניש אונטערן שראַנק.

עס איז געווען אַ שבת, סוכות צייט, אייניקע טעג נאָכן אַטענטאַט אויפן דייטש. ביי אונדז אין שטוב זענען געווען אַ פּאָר יוגנטלעכע: ברכה קרייצמן, רבקה גזשעביען, פינקל קורמאַן און יעקב קופיעץ. מיר האָבן געשמועסט וועגן דעם וואָס איז געשען. מען האָט זיך באַמיט ריידן מיט הומאָר, ווי מיר האָבן דאָס געטאָן אין די ערגסטע צייטן... נאָכער זענען זיך אַלע צעגאַנגען. באַלד האָבן זיך געלאָזט הערן שאָסן, מ׳האָט דערפילט דאָס געפאָר, מיר האָבן שנעל געעפנט די טירן מיט די פענצטער, די דייטשן זאָלן מיינען אַז מיר זענען אַנטלאָפן, און שנעל אַראָפּ אין דעם גרוב. איך, מיינע מוטער, דער ברודער און דעם ברודערס אַ חבר, יעקב.

ניט שטיין, ניט זיצן און ניט קיין לופט. די מוטער איז דאָן געווען פאַרקילט און מיר האָבן זי צוגעהאַלטן און געבעטן זי זאָל איינהאַלטן דעם הוסט. מען האָט געהערט די גאַנצע צייט אַ שטאַרקע שיסעריי. אַזוי האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג. מיר האָבן ניט געוואוסט וואָס עס קומט פאָר איבער די גאַסן פון אונדזער שטעטל.

עס איז שוין געווען נאָך מיטאָג, ווען מיר האָבן דערהערט אַ מענלעכע שטימע: מאַניע, מאַניעק, ווי זענט איר?

מיר האָבן דערקענט די שטימע פון יענקעלע גזשעביען, און גלייך אַרויס פונעם באַהעלטעניש.

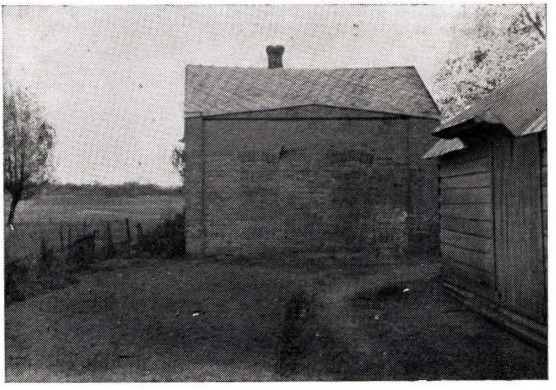
— וואָס איז?

— איר האָט אפשר געזען מיין רבקהן?

— דיין רבקה איז היינט ביי אונדז געווען מיט דעם קליינעם ברודערל, ישראלקע און איז אַוועק געגאַנגען.

ער איז שנעל געגאַנגען זוכן די שוועסטער.

מיר זענען אַרויס אויף דער גאַס. וואָס פאַר אַן אומגליק! איבער 200 קרבנות! מיר האָבן זיך צוגעהערט פאַרשיידענע שוידערלעכע איינצלהייטן. גלייך האָבן מיר זיך דערוואוסט אַז רבקה גזשעביען לעבט שוין ניט מער. איך האָב אויפגעציטערט: נאָך היינט פרי איר געזען און געערעדט מיט איר. איך בין אַוועק

המקום בו נהרגו ונקברו למעלה מ־200 יהודי קוצק.
ביי דער סטאדאלע וואו כס זיינען געשאסן און באגראבן געוואָרן איבער 200 קרבנות
פון קאצקער יידן.

אויפן גרופן קבר פון דעם שוידערלעכן טאָג: אונטער אַ סטאַדאָלע אויף דער גורקער גאַס, אַ בערגל, אַנגעשיט אַ ביסל העכער מיט ערד און פאַרשמירט מיט ווייסן קאַלך. איבער דעם אַלעמען ברויזן אַרויס פלעקן פון בלוט. איך האָב אויסגעשריען און פאַרמאַכט די אויגן. עס איז ניט מעגלעך איבערצוגעבן וואָס איך האָב דאָרטן געזען. דאָס בלוט האָט געשפריצט פון דער ערד, דאָס פרישע, נאָך ניט פאַרגליווערטע, וואָרימע בלוט פון די אומשולדיקע, וועלכע האָבן נאָך היינט גאַנץ פרי געלעבט און געחלומט איבערצולעבן די מלחמה און היטלערן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די „אויסזידלונג". מען האָט איינגערעדט אַז מען פירט נאָר אין די „יידנשטעט". די ערשטע אויסזידלונג איז פאַרגעקומען קיין פאַרטשעוו. די ערשטע זענען אַרויסגעפאָרן די היימלאָזע, וועלכע זענען אָנגעקומען צו אונדז פון אַנדערע שטעט אין אָנהויב פון דער מלחמה. וויניק זענען זיי שוין פאַרבליבן אין דער צאָל. פיל פון זיי זענען פאַרכאַפט געוואָרן אין די לאָגערן, אייניקע געפאַלן פון דער עפידעמיע, און די רעשט — פאַרלאָזן די ערשטע דאָס שטעטל.

דער מאַרק איז אָנגעפילט געוואָרן מיט פערד און וואָגנס, וועלכע מען האָט צוגעשטעלט פאַר דער אויסזידלונג. די היימלאָזע האָבן זיך אַרויף געזעצט און מען האָט זיי געפירט אין ריכטונג פון פאַרטשעוו. אַ טרער איז געפאַלן פון די אויגן, דאָס האַרץ האָט זיך שטאַרק פאַרקלעמט... פאַר וואָס שווייגט די וועלט, וואו קען מען באַקומען אַן ענטפער?

אין אייניקע וואָכן אַרום איז פאַרגעקומען די אויסזידולנג קיין לוקאָוו. מען האָט ווידער צוגעשטעלט פערד און וואָגנס; דאָס מאָל זענען געפאָרן קאָצקער איינוואוינער.

קיין לוקאָוו איז די אויסזידלונג פאַרגעקומען אין אייניקע טראַנספאָרטן. דער באַפעל איז געווען אַז קאָצק מוז זיין אין אַ קורצער צייט „יודנריין", און מען האָט געוואוסט אַז דאָס וועט אויסגעפילט ווערן. נאָך אַ טאָג, צוויי און קיין ייד טאָר זיך מער דאָ ניט געפינען. אָבער וואָס וועט זיין דאָרט אין לוקאָוו?

איך בין געשטאַנען מיט מיין מוטער ניט ווייט פון אונדזער הויז, וועג עס איז צו אונדז צוגעקומען מעכלה גזשעביען און געזאָגט:

— שרה'שי, דו פאָרסט נאָך ניט, זיי מיר געזונט און גלייכצייטיק אַרויס־גענומען פון ערגעץ אַ שטיק שאָרבן פון אַ קאָפּ באַדעקט מיט האָר. די שוואַרצע לאָק פון איר טאָכטער רבקה זענען געווען גאַנץ אויסגעווייקט מיט טרערן, וועלכע האָבן אָן אויפהער גערונען פון אירע אויגן... זי איז אָפגעפאָרן.

די פורן האָבן פאַרלאָזט דעם מאַרק און מיט זיי די איינוואוינער פון אונדזער שטעטעלע, וועלכע האָבן דאָ לאַנג געוואוינט, געאַרבעט, געהאַנדלט, געלעבט ווי איינער האָט געקענט. עס איז נאָך פאַרבליבן אַ קליינע צאָל וועלכע האָט געדאַרפט היינט־מאָרגן אָפפאָרן.

צומאָרגנס אין דער פרי האָבן זיך אַרויסגעכאָפט אייניקע פון די אויסגע־זידלטע און געקומען פאַרסאָפּעטע: אין לוקאָוו איז פאַרגעקומען אַן אַקציע. די גרויליקע ידיעות האָבן אויפגעטריסלט די נשמה. די סאָדיסטישע באַרבאַרישע אויפפירונג, דאָס שלאָגן, קאָפּן, האָקן מיט די קעפלעך פון די קליינע קינדער אין די וועגט, און נאָכהער די וואָגאָנען...

אין דער זעלבער צייט האָט זיך ביי אונדז אין שטוב באַווויזן אַ באַקאַנטער קריסט און ער האָט דערקלערט אַז ער וויל אונדז קומען צו הילף און נעמען איינעם פון אונדז צו זיך. מיר האָבן אָנגענומען דעם פאַרשלאָג און באַשטימט, אַז די מוטער וועט גיין צו אים. איך האָב נאָך ניט געהאָט באַשטימט וואָס צו טאָן.

אייניקע האָבן זיך געמאַכט פויליש דאָקומענטן און אָפּגעפאָרן אַלס אַריער. מיידלעך זענען אָפּגעפאָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. איך האָב זיך געפונען אין אַ געביידע אויף דער פאַלאַצאָוועג גאָס מיט נאָך פיל יונגע מיידלעך און בחורים. די געביידע איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכיקן דראָט. די אַרבעט איז באַ־שטאַנען פון שאָבן קלעצער. מיר האָבן גערעכנט ווי אַמשנעלסטן פון דאָרט צו אַטנלויפן, מיר האָבן נאָר געוואָלט באַשליסן וואוהין צו גיין. מיין ברודער איז אויך דאָרטן געווען.

פאַרנאַכט, וועג עס איז פינצטער געוואָרן, אויפן צווייטן טאָג פון אונדזער געפינען זיך דאָרט, האָט זיך אַריינגענבעט אַ קריסט, וואָס האָט געאַרבעט פריער

ביי דעם גראַף און אונדז געוואָרנט צו אַנטלויפן נאָך היינט, ווייל מאָרגן „זידלט" מען פון דאַנען אויס אין לאַגער.

אַ גרופּע בחורים: פּסח קרייצמאַן, חנוך קרייצמאַן, אברהם קופיעץ, אהרון קאַרמאַן, יידל פּייגענבלאַט און אַנדערע, פון וועלכע איך געדענק נישט די נעמען, זענען אַנטלאָפן אין וואַלד מיט געווער. זיי האָבן געהאַט פּריער צוגעגרייט אַ בונקער. אַ צווייטע גרופּע איז געגאַנגען אין באַהעלטעניש צו מאַכצינסקין (דאָס איז געווען זייער אַ גרויסער בונקער).

מיין ברודער האָט באַשטימט צו פאָרן אויף אַרישע פּאַפּירן. ער האָט געוואָלט זיך קענען אַרײַנקריגן קיין וואַרשע און דאָרט אָנבינדן קאָנטאַקט מיט זיינע חברים.

עס איז אויף מיר אָנגעפאַלן אַ פּחד פאָרן וואַלד אין ווינטער. איך האָב געוואוסט אַז עס איז צו שווער פאַר מיר, איך וועל גיין צו דער מוטער.

איך האָב צוגערעדט דעם ברודער ער זאָל אויך מיט מיר גיין, אָבער ער האָט זיך ניט געוואָלט באַהאַלטן. איך האָב אים ניט געקאָנט איבצערצייגן און מיין טייערער ברודער האָט מיט מיר זיך געזעגנט און איז אַוועק פון מיר. געווען איז דאָס די לעצטע נאַכט פון אָקטאָבער 1942. איך בין געבליבן שטיין מיט אַ פאַר־קלעמט האַרץ, איך האָב געוואָלט שרייען: מאָניעק, מאָניעק! מען האָט מיך אַ שלעפּ געטאָן ביי דער האַנט: וואָס טוסטו? וואָס שרייסטו? איך האָב געפילט אַז איך גיי אַראָפּ פון זינען. פאַרוואָס האָב איך אים געלאָזט אַוועק גיין פון מיר?

עס איז געווען 3 ביינאַכט. די פינצטערניש האָט אָנגעהויבן אַ ביסל נאָכלאָזן און איך האָב געפילט אַז אויב איך גיי ניט איצט אַרויס פון דאַנען, וועט נאָכהער זיין צו שפּעט. איך האָב געגומען דעם קליינעם רוקזאַק, און אין האַנט אַ קליין פּעקל מיט עסן. שטיל זיך געזעגנט מיט די וואָס זענען נאָך פאַרבליבן, אונטערגעהויבן די דראָטן און אַרויס אויף די פּאַלאַצאָוועג גאָס.

די שטילקייט אַרום איז פון צייט צו צייט איבערגעריסן געוואָרן דורכן אָפּקלאַנג פון די טריט פון דער וואַך ביים שלאָס. דער שלאָס איז געווען באַלאַגערט מיט שוצפּאָליציי. דער סאָלדאָט האָט מאַרשירט מיט שוועָרע טריט אַהין און צוריק אויפן וועג, וואָס האָט געפירט אין שלאָס. ווען די טריט זענען געוואָרן שטילער, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז דער דייטש געפינט זיך איצט טיפער אין שלאָס. איך בין שנעל אַריבער דעם טויער אין די פּאַלאַצאָוועג. איך בין געלאָפן אויף די שפּיץ פינגער אַן אָטעם ביז צו דער קירכע און נאָכהער זיך פאַרקערעוועט אין דער זייט פון גערקער גאָס. צו דעם האָבן מיר צוגעהאַלפן די גומענע שטיוול וועלכע איך האָב געטראָגן. ווען איך בין אַריין אין גערקער גאָס האָבן איך דערהערט שווערע טריט פון דעם פּאָטראָל, וואָס האָט געהיטן די יידן זאָלן ניט אַנטלויפן.

איך האָב זיך באַהאַלטן אונטער אַ הויז און ווען דער פּאָטראָל איז פאַרביי, בין איך געלאָפן ביז צום קריסטלעכן בית־עלמין. דאָרט האָב איך זיך אַ ווייל

אָפּגערוט, אָבער גלייך האָט מיר ווידער געזומען קלאָפן דאָס האַרץ. עס האָט זיך מיר געדאַכט אַז פון יעדן בוים קומט אַרויס אַ זשאַנדאַרם, יעדער קוסט האָט מיך איבערגעשראָקן, און טראָץ דעם וואָס איך בין געווען שטאַרק מיד, האָב איך גע־מוזט גיין: אָט אָט הייבט שוין אָן צו טאָגן. איך בין צוגעקומען צום דורכגאַנג איבערן וויעפרש. די בריק איז אָבער געווען אויפגעריסן. אַנשטאָט די בריק איז געלעגן אַ שמאָל ברעט. דער פּחד אַז נאָך אַ ביסל הייבט אָן צו טאָגן און דער געדאַנק אַז איך טאָר ניט שטיין בלייבן אַזוי אין מיטן פעלד, האָט מיר געגעבן מוט און איך בין אויף אַלע פיר געקראָכן איבערן ברעטל ביז איך בין אַריבער דאָס וואַסער. נאָכהער האָב איך נאָך געבלאָנדזשעט אויף די פעלדער און ניט געקאָנט גיפינען די וועגלעך, אָבער ענדלעך בין איך אָנגעקומען אויפן באַשטימטן אָרט.

וועז איך בין אָנגעקומען צום קריסט האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן; דער הונט האָט געבילט, און באַלד האָט זיך באַוויזן דער אייגנטימער. מיין קומען איז געווען אומגעריכט, אָבער ער האָט מיך גלייך געפירט צו מיין מוטער. איך בין געווען אַזוי מיד אַז איך בין גלייך אַנידערגעפאַלן און אייגעשלאָפן אויף אַ גאַנצן מעת־לעת.

וועז איך האָב געעפנט די אויגן איז די ערשטע פראַגע פון מיין מוטער געווען, וואו איז משה (מיין ברודער). איך האָב איר דערציילט.

די מוטער האָט געווויינט: פאַר וואָס האָסטו אים ניט מיטגענומען אַהער? מיר זענען געווען ביידע זייער אָנגעוויטיקט.

דערווייל איז די לאַגע ביי אונדז געוואָרן זייער ערנסט. מיר זענען געזעסן אויפן בוידעם איבער די בהמות שטאַל, אָבער דאָס איז ניט געווען קיין רעכט באַהעלטעניש.

טאָג־טעגלעך האָט אונדז דער קריסט דערציילט נייעס, אַז מען האָט געטראָפן אין דערפער באַהאַלטענע יידן, אַז מען האָט געשאָסן די אייגנטימער און פאַרברענט זייערע פאַרמעגנס. ער איז געווען זייער פאַרזאָרגט — און איך מיט מיין מוטער ניט ווייניקער. מיר האָבן אים געבעטן מאַכן אַ בעסער באַהעלטעניש.

איין מאָל, גאַנץ פרי, האָט ער אויסגעגראָבן אַ קליין גריבל באַדעקט מיט ברעטער און נאַכהער אַרויפגעשיט ערד. אַריינקריכן זיך דאָרט האָט מען געקענט נאָר דורך אַ קליינע עפענונג פון דעם חזירים שטאַל. די גרוב איז געווען זייער קליין, מיר האָבן זיך ניט געקענט אויסציען צו ליגן און ניט זיצן פריי, נאָר אַראָפ־בייגן דעם קאָפּ.

נאָך אייניקע טעג האָבן מיר דערפילט אַז עס איז אוממעגלעך דאָס איבער־צוטראָגן. פון דעם חזיר־שטאַל האָט אַריין געריכט דאָס שמוץ און די לופט איז געווען געפערלעך: עס איז ניט געווען מיט וואָס צו אָטעמען.

איך האָב באַקומען שטאַרק פּחד און געפילט ווי עס זעט אויס זיין באַגראָבן ביים לעבן.

אין יאַנואַר 1943 האָט מען אין דער סביבה, וואו מיר האָבן זיך געפונען, דערהרגעט אַ דייטש. דער קריסט מיט די גאַנצע משפּחה זענען אַנטלאָפן פון שטוב — זיי האָבן זיך זייער געשראָקן פאַר די פּאָלגן. און איך מיט מיין מוטער, וואָס האָבן מיר געקאָנט מאַכן? ווער וועט אונדז אַריינלאָזן?

מיר זענען געזעסן; דאָס עסן האָט זיך אויסגעלאָזט און זיי זענען נאָך ניט דאָ צוריק. שוין 12 שעה ניט געגעסן, 24, שוין 48 שעה... עס איז מיר געוואָרן זייער שלעכט. די מוטער האָט מיך אַרויס געשלעפט אויף די אויבערפלאַך — סיי ווי ניט געוועז וואָס איינצושטעלן. עס איז געווען אַ פראָסטיקעווינטער נאַכט. איך האָב גלייך אָנגעהויבן אָטעמען די פרישע לופט און גלייכצייטיק דערפילט דעם שטאַרקן הונגער.

פלוצלונג האָט זיך באַוויזן דער קריסט. ער האָט שוין געניו געוואוסט די לאַגע, אָבער ער האָט זיך פאַרענטפערט: עס איז אוממעגלעך געווען צו קומען. ער האָט זיך אַרויסגעכאַפט, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז מיר וועלן שטאַרבן פון הונגער. מיר האָבן באַקומען עסן.

איך האָב געפילט אַז מיר מוזן אַרויס פונעם גרוב, ווייל מיר וועלן לאַנג ניט בלייבן לעבן. ענדע יאַנואַר זענען מיר ווידער אַרויף אויפן בוידעם איבער די בהמות. דער ווינטער איז געווען זייער אַ קאַלטער. מיר האָבן שוין בעסער געוואָלט ליידן קעלט, איידער דערשטיקט ווערן אָן לופט. קיין לייטער איז ניט געווען; עסן פלעגט אונדז ברענגען די 13 יעריקע טאָכטער פון קריסטלעכן בעל הבית. ווען זי האָט געגעבן אַ הוסט, האָבן מיר דערקענט דעם צייכן. אייניע פון אונדז פלעגט צוגיין אויפהייבן אַ ביסל שטרוי און אַראָפנעמען דאָס עסן. אַזוי זענען מיר בידע געזעסן אָנגעטאָן אין די ווינטער מאַנטלען, וועלכע האָבן שוין ניט געהאַט קיין צורה פון קיין בגד. רעדן האָבן מיר ניט געטאָרט; אַלץ איז געגאַנגען אויף סימנים מיט די הענט...

פעברואַר 1943. אַ שניי, אַ זאַוויערוכע. מען הערט ווי די ווינטן וואַיען. עס האָט געבלאָזן פון אַלע זייטן. דער בוידעם קלאַפט און טרעשטשעט. מיר האָבן זיך ביידע איינגעטוליעט. די זאַוויערוכע ווערט וואָס אַמאָל שטאַרקער. מיט אַ מאָל איז געוואָרן ליכטיק — דער שפּיץ פון דאַך איז אַוועק מיטן ווינד און מיר זענען געבליבן אָן אַ דאַך. עס האָט זיך מיר געדאַכט אַז מען זעט אונדז פון אַלע זייטן. מיר האָבן געבעטן דעם קריסט ער זאָל פאַרריכטן דעם דאַך, ער האָט אָבער מורא געהאַט אַז עס זאָל ניט פאַלן אויף אים אַ פאַרדאַכט. ער האָט אונדז געהייסן זיך שטאַרקן ביז עס וועט ווערן וואַרעם. מיר האָבן זיך געשטאַרקט, אָבער עס איז ניט אַזוי פשוט צו שלאָפן אונטערן בלויזן הימל אין אַזאַ טעמפּעראַטור.

וועז מיין מוטער איז געשלאָפן האָב איך געוואָכט, זי זאָל ניט פאַרפרוירן ווערן. וועז איך בין געשלאָפן, האָט מיין מוטער געוואָכט.

די נייעס וואָס מיר האָבן באַקומען זענען געווען זייער שלעכטע. עס האָט אויסגעזען אַז די לאַגע אין אַן אויסוועג. אין די לאַנגע קאַלטעווינטער זענען מיר געזעסן אין דער פינצטער און געטראַכט אַן אויפהער... דער ווינטער איז אַוועק, און דער פרילינג 1943 האָט זיך דערנענטערט.

אַלץ אַרום אונדז האָט אויפגעוואָכט צום לעבן; גאַנץ פרי האָבן די פאַס־טושקעס אונטערזינגענדיק אַרויסגעטריבן די בהמות. די פויערן זענען אַרויס אין פעלד אַקערן; די פייגעלעך האָבן געזונגען און די קינדער האָבן זיך געשפילט... און מיר? מיר זענען געזעסן און געטראַכט...

וועז עס איז געוואָרן וואַרעם האָט מען אונדז פאַרמאַכט דעם דאַך. מיטן אָנקומען פון זומער האָבן מיר דערפילט געוויסע ענדערונגען. יעדן אויף דער נאַכט האָבן מיר געהערט באַוועגונגען פון מענטשן אַרום אונדז; געהערט בילן אַלע הינט פון דאָרף, מיר האָבן ניט געקאָנט פאַרשטיין וואָס קומט דאָ פאָר. נאָך אייניקע מאָל נאָכפרעגן, האָט מען אונדז דערציילט, אַז דאָס זענען פאַרטיזאַנער, וועלכע פאַרלאָזן ביינאַכט די וועלדער און קומען צו די פויערים נאָך פאַרשיידענע נייטיקע זאַכן און נעכטיקן אויך אַמאָל דאַרט איבער. איך האָב איין מאָל געהערט ווי די פויערים האָבן צווישן זיך געשמועסט, אַז עס זענען פאַרהאַנען אין דער סביבה פיל יידישע פאַרטיזאַנער. איך האָב געהערט וועגן פאַקטן ווי זיי האָבן זיך נוקם געווען אין די פויערים, וואָס האָבן אויסגעבן אָדער געטאָן שלעכטס יידן. כ׳האָב אָנגעהויבן קלערן אַנדערש. אין האַרץ האָט אויפגעטויכט אַ פונק פון האָפנונג...

איינמאָל נאָכמיטאָג, ענדע זומער, אין דער צייט פון קאָפן קאַרטאָפל, וועז קיינער איז ניט געווען פון די פויערים אין דער היים, האָב איך זיך שטיל צו גערוקט צו אַווינקל פון דאַך, צורוקט אַ ביסל דאָס שטרוי אויף אַזוי פיל, מען זאָל דאָס ניט באַמערקן פון דרויסן און געקוקט אויף דער וועלט. איך האָב געזען פון דערווייטנס ווי די פויערים אַרבעטן אין פעלד. נעבן זיי זענען געשטאַנען זעק מיט אָנגעשיטע קאַרטאָפל. מיט אַ מאָל האָב איך אין גאַנצן אויפגעציטערט. נעבן דער אָבאָרע, אויף אַ שמאָל וועגל, זענען געגאַנגען אין אַ שורה אַ גרופּע בחורים מיט ביקסן. אין מיטן העלן טאָג אַזוי פריי! איך האָב דערקענט צוויישן זיי באַ־קאַנטע: משה וואַרום און נאָך אים ישראל האַנדעלסמאַן, רויזע צירלס מאַן. עס זענען געגאַנגען נאָך אייניקע, וואָס איך האָב ניט געקענט. איך האָב געוואָלט צו זיי רעדן, אָבער גלייך זיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז עס קאָן אונדז עמיצער באַמערקען און דאַן זענען מיר פאַרלוירן. איך האָב געשוויגן און זיי זענען פאַר־שוואונדז.

אין אייניקע וואָכן אַרום אין אַ געוויסן אין דער פרי, הערן מיר דעם צייכן:

זואָס איז באַשטאַנען פון באַקאַנטן הוסט. דעם פויערס טאָכטער, איר פנים בלאָס און די אויגן שטאַרק דערשראָקענע. שטילערהייט, אין איין אָטעם, זאָגט זי, אַז מיר זענען איצט אַלע פאַרלוירן. דאָס דאָרף איז פול מיט דייטשע זשאַנדאַמעריע. זואָס טוט מען? מיין האַרץ האָט אָנגעהויבן שטאַרק קלאַפן. נאָך אַ מינוט האָט זיך באַוויזן דער פויער. ער איז אַרויף זען ווי אונדז צו באַהאַלטן. ער האָט אונדז פאַרלייגט אין אַ ווינקל מיט אייניקע סנאָפעס שטרוי; געמאַכט אַז מען זאָל גאָרנישט דערקענען. מיר זענען ביידע געלעגן מיט גרייס שרעק. מיט אַ מאָל האָב איך געפילט דאָס מיין האַרץ ווערט מיר צעשפרונגען פאַר שרעק: איך האָב דערהערט די שפּראַך וואָס איך האָב שוין אַ לענגערע צייט ניט געהערט... ניט ווייט פון אונדז זענען געווען דייטשן. איך האָב גענוי געהערט זייער שריייען און די באַפעלערישע טענער... כ׳האָב איינגעהאַלטן דעם אָטעם און זיך שוין פאַרגעסטעלט אין געדאַנק ווי מען נעמט אונדז אַראָפּ פון דאַנען.

אַזוי האָט געדויערט אַ געוויסע צייט און נאָכהער איז געוואָרן שטיל. מיר האָבן געוואָרט מיט אומגעדולד. אין אַ פאָר שעה אַרום איז אַרויפגעקומען די טאָכטער און אונדז דערציילט, אַז די דייטשן זענען געקומען נעמען תבואה.

דאָס גאַנצע הויז איז געווען זייער פאַרביטערט נאָכן שווערן טאָג, וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט. מען האָט זיי געהערט כסדר זיפצן.

עס איז אָנגעקומען דער ווינטער און ווידער איז געוואָרן שווער. מיר האָבן געהאַט שוין ווייניקער כוח ווי מיט אַ יאָר צוריק. ווידער די לאַנגע ווינטער נעכט, די קעלט און פינצטערניש... גאַנצע נעכט האָבן געבילט די הינט — מיר האָבן געוואוסט אַז דאָס באַוועגן זיך מענטשן. מען האָט גערעדט, געשאָסן... גאַנץ אָפט פלעגן קומען אַנטלאָפענע פון אַנדערע דערפער, וואו עס האָט עפעס פאַסירט. דאָן האָבן מיר געמוזט הונגערן. עס איז אוממעגלעך געווען צוברענגען עסן...

אונדזערע קליידער זענען געוואָרן שטאַרק צוריסן. וועגן וואַשן זיך האָבן מיר נאָר געטרוימט... דער פויער האָט כסדר געברומט — ווער האָט עס געוואוסט אַז דאָס וועט אַזוי לאַנג דויערן? ווי קען מען אויסהאַלטן אין שרעק אַזוי לאַנג? ווער ווייסט וואָס וועט זיין? מיר וועלן אַלע אומקומען. ער האָט אונדז דערציילט אַז די יידן פון קאָצק זענען שוין אַלע אומגעקומען; זייער פיל פויערים האָבן דערהרגעט יידן, וואָס זענען געווען באַהאַלטן ביי זיי, און די קערפּערס אַריין געוואָרפן אין וואַסער. מען האָט זייער פיל יידן געפונען אין די טישמיענציע מיט אָפּגעהאַקטע קעפ — מיר האָבן שוין אויפגעהערט פרעגן נייעס...

אַזוי איז אַדורך אַ וואָך נאָך אַ וואָך און עס האָט זיך אָנגעהויבן דערנענטערן דער פרילינג, וועלכער האָט אויך ניט אָנגעזאָגט קיין פאַרבעסערונג.

עס איז געוואָרן וואַרעמער. מיין מוטער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיטן גאַנק, זי מוז אַראָפּ פון בוידעם און געוואויר ווערן די לאַגע. געווען איז דאָס

אַנפאַנג זומער, אַ זונטיק אין דער פרי; דער פויער מיט דער פרוי זענען אַוועק אין דער קירכע; די מוטער האָט באַשטימט אַז איצט גייט זי אַרויס געוואויר ווערן... איך האָב איר אָפּגערעדט — זי האָט אָבער ניט געוואָלט הערן, זיך אַראָפּ־גלאָזט אויף אַ דיקן שטעקן וואָס איז געשטאַנען אין דער אָבאָרע, און איז אַוועק געגאַנגען. איך בין געזעסן אַ גאַנצן טאָג אַליין. עס זענען מיר אַדורך פאַרשיידענע געדאַנקען און איך האָב געהאַט זייער גרויס צער וואָס איך האָב געלאָזט די מוטער גיין; איך האָב געוואָרט אויף איר צוריק קומען מיט גרויס אומגעדולד. די פויערים זענען צוריק געקומען פון שטאָט און ניט געוואוסט וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. עס איז געוואָרן פינצטער און די מוטער איז נאָך ניטאָ. עס איז שוין געווען זייער שפּעט ווען איך האָב געהערט שטיל זיך עפענען די טיר פון דער אָבאָרע.

די מוטער האָט געשפּטשעט איך זאָל איר העלפן צוריק אַרויף. כ׳האָב איר אַראָפּגעוואָרפן דאָס אָנטון און זי האָט דאָס צוגעבונדן צום דראָנג, און אַזוי איז זי נאָך גרויס מאַטערן צוריק אַרויף אויפן בוידעם — איך האָב אָפּ־געאָטעמט פריי...

די מוטער איז געווען זייער דערשראָקן און שטאַרק באַדויערט וואָס זי האָט געטאָן. גלייך ווי זי איז אַרויס אויפן וועג מיט איר צוריסענעם אָנטאָן, האָט מען איר דערקענט אַז זי איז אַ „זשידווקע". מען האָט איר אָנגעהויבן נאָכגיין און נאָכקוקן. זי האָט געטראָפן עפּעס אַ פויער וועלכער האָט איר געזאָגט: — וואו גייסטו! מען דערקענט דאָך אַז דו ביזט אַ יידישע? אפשר ביזטו הונגעריק, וועל איך דיר געבן עסן — אָבער דו מוזט גלייך אַוועק און זיך באַהאַלטן! ער האָט איר דערציילט דאָס זעלבע וואָס דער פויער האָט אונדז איבערגעגעבן. זי האָט אויך געטראָפן אַ יונג מיידל, אַ קריסטין, וועלכע האָט איר געוואָרנט פאַר איר דרייסטקייט זיך צו באַווייזן אין ריכטונג פון שטאָט. זי האָט דערציילט אַז אין שטאָט זענען פאָראַנען פיל דייטשן. די מוטער איז אַוועק אין אַ זייט, זיך באַהאַלטן און געווען דאָרט ביזן אָוונט.

עס זענען ווידער אַדורך אייניקע וואָכן.

מיט אַ מאָל זענען פאָרגעקומען געשעענישן אויף וועלכע מען האָט זיך גאָר־נישט גערייכט. מיר האָבן אַליין אויסגעפילט די נייעס — די לופט האָט זיי געבראַכט. עס האָבן זיך גלאָזט הערן באָמבאַרדירונגען, עקספלאָזיעס, שיסעריי־ען. די ערד האָט זיך געטרייסלט, די אָבאָרע האָט אונטערגעטאַנצט מיט אונדז צוזאַמען, מיר האָבן זיך דערוואוסט וועגן די גרויסע אָפּענסיוון פון די רוסישע אַרמיי און וועגן איר פאָרויסמאַרש. די שיסעריי־ען זענען געוואָרן נענטער און נענטער. מען האָט באָמבאַרדירט אַלע אַרומיקע גרעסערע שטעט אַרום אונדז. אַזוי האָט דאָס געדויערט גאַנצע נעכט.

איך האָב צורוקט אַביסל דאָס שטרוי און אַרויסגעקוקט. אַרום און אַרום

פלאַמען, — איין גרויס פייער! אויפן הימל צענדליקער גרויסע שטערן אין פאַר־
שיידענע פאַרבן. דער פראָצעס האָט זיך דערנענטערט. די פויערים האָבן זיך צוגע־
גרייט גריבער, פלעצער זיך צו באַשיצן. מיר זענען געווען אָבער אַן פחד, ניט
געשראָקן זיך פאַרן פייער, — מיר האָבן געוואוסט, עס דערנענטערט זיך די ענדע.
עס איז אַדורך אַ קורצע צייט און מיר האָבן זיך דערוואוסט אַז לובלין איז געפאַלן,
און דאָן איז געקומען אונדזער באַפרייאונג. איך האָב אַרויסגעקוקט און געזען פורן
מיט רוסיש מיליטער. ווי שוואר איז דאָס געווען צו באַגרייפן! צי איז דאָס די
ווירקלעכקייט? איך בין געבליבן אין גאַנצן אַ צעמישטע... צי איז דאָס מעגלעך אַז
מיר זאָלן נאָך קאָנען זיין אויף דער פריי, גלייך מיט מענטשן זיך באַוועגן...

מיר האָבן פאַרלאָזט דעם פלאַץ מיט די מענטשן, וועלכע האָבן אונדז געגעבן
דאָס לעבן.

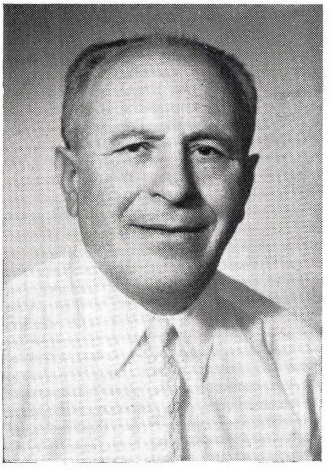
טראָץ דעם וואָס מיר זענען געווען אָפגעוואוינט פון גיין, זענען מיר נאָך
גרויסע מאַטערניש אָנגעקומען אין אונדזער שטעטל. מיר זענען אַריין צו אונדז
אין וואוינונג און געבליבן שטיין. מיר זענען געזעסן און געוקקט איינע אויף די
צווייטע: פוסט, לער, ניטאָ קיינער. ניטאָ קיין יידן. אַלע אונטערגעבראַכט, אויס־
נאָך אייניקע טעג זענען אָנגעקומען אייניצלנע, וועלכע האָבן אויף פאַר־
שיידענע אופנים איבערגעלעבט די מלחמה. מיר האָבן זיך געפונען אין קאַצק
אייניקע מאָנאַטן. עס האָבן זיך געהערט קלאַנגען, אַז אין פאַרשיידענע שטעטלעך
זענען אויסגעהרגעט געוואָרן יידן, וועלכע האָבן איבערגעלעבט די קריג, דורך די
באַנדעס פון א. ק. דער יידישער קאָמיטעט אין לובלין האָט געפאָדערט די יידן
זאָלן אַרויספאָרן פון די קליינע שטעטלעך. איך מיט מיין מוטער זענען נאָך געבליבן
די לעצטע. מיר האָבן זיך אויך שוין געגרייט פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

עס איז געווען אַפּריל 1945, 12 ביינאַכט. איך בין געזעסן, געשריבן בריף
צו מיינע קרובים. די מוטער איז שוין געשלאָפן. איך האָב געהערט עס איז צו־
געפאָרן אַ פור און זיך אָפּגעשטעלט ביי אונדזער הויז. עמעצער איז צוגעגאַנגען
און אָנגעהויבן רייסן די טיר פון פאַרקאַן, און וועז די האָט זיך געעפנט, האָבן
זיי מיט כוח געוואָלט עפענען די טיר פון דער וועראַנדע און זיך אַרייַנקריגן אין
שטוב. גלייכצייטיק האָבן מיר געהערט שרייַען און שעלטן: פּשיאַ קרעוו יאַק
זשידזי שיען זאַמקנעלי! איך האָב געזען אַז מיר זענען אויפסניי פאַרלוירן. איך
האָב אויפגעוועקט די מוטער. זי האָט געזאָגט: מאַניע, בייג זיך אַראָפּ, זיי וועלן
נאָך אַריינשיסן... עס איז מיר געפאַלן אַ געדאַנק. מיר הבן זיך אויסגעטאָן די שיך,
איך האָב געעפנט די טיר פון פראָנט און מיר זענען אין איין אָטעם גלאָפן. איך
האָב זיך באַהאַלטן ביי די ראָזענבלאָטס אויפן בוידעם, די מוטער איז געלאָפן אויף
אַ צווייטן פלאַץ. גאַנץ פרי האָבן מיר זיך אָפּגעזוכט. אַריין אויף אַ וויילע אין שטוב
און נאָכהער שנעל פאַרלאָזט דאָס שטעטל.

יעקב ארליך (תל־אביב)

אונטער די נאצישׂ

די ערשטע יאָרן פון דער מלחמה

שבת, דעם 2־טן סעפטעמבער 1939, האָבן זיך באַוויזן אין קאָנצ די ערשטע יידישע הייַמלאָזע, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון דעם שטאַרקן באָמבאַרדירטן דעמבלין. האָפנדיק געפינען אין קאָנצ אַ מקום מקלט. אַ גאַנצן וואָך נאָכאַנאַנד האָט זיך געצויגן דער שטראָם פון די אַנטלויפנדע: מיליטער, ציווילע, פרויען און קינדער. פרייטיק, דעם 8־טן סעפטעמבער, זענען דערשינען דייטשע אַראָפלאָזנען; מורא האָבנדיק פאַר דער נאָענטער באָמבאַרדירונג האָב איך שבת פרי אַוועקגעפירט מיינע 3 קינדער צו אַ קריסט אין וואלא סקראָמאווסקע (אַ דאָרף נאָענט פון קאָנצ) און צוריק געקומען קיין קאָנצ. באַלד האָבן אָנגעהויבן פאַלן באָמבעס איבערן שטעטל. און איך מיט מיין פרוי אסתר בלימה ז"ל, זענען אַנטלאָפן צו די קינדער. וועג אין אַוונט איז שטילער געווארן, זענען מיר צוריקגעפאָרן קיין קאָנצ, כדי צו ראַטעווען אַ ביסל סחורה פון פייער; צוליב די באָמבעס האָבן זיך צעשפרייט שריפות אין שטעטל. דאָרט האָבן מיר זיך דערוואוסט אַז אין רבינ'ס הויף זענען געפאַלן 15 יידן, די ערשטע קרבנות פון דער מערדערלעכער באָמבאַרדירונג.

די ערשטע טעג סוכות האָט דאָס פוילישע מיליטער נאָך אַרויסגעווען אַ וויידערשטאַנד, און קאָנצ איז געשטאַנען אין פלאָמען. הושענא־רבה האָבן די דייטשן אָקופירט דאָס שטעטל און באַלד צוזאַמענגענומען אַלע איינוואוינער, כדי זיי אונטערזוכן. די דייטשן האָבן באַלד אָפגעטיילט די יידן פון די קריסטן; צוגענומען אַלע פערזענלעכע זאַכן ביי די יידן און זיי אַוועקגעגעבן די קריסטן. אַזוי האָט מען געהאַלטן אַלע יידן (מענער) ביי דער שולע אויפן נאָמען פון בערעק יאסעלע־וויטש אַ גאַנצן טאָג און אַ גאַנצע נאַכט. צומאָרגנס ערשט האָט מען זיי באַפרייט.

נאָך אַזאַ „ברוך הבא" האָט די יידישע באָפעלקערונג גלייך דערפילט אַז עס קומען אָן שווערע, ביטערע צייטן. צעשראָקענע און פאַרזאָרגטע האָבן מיר זיך

אומגעקערט אין אונדזערע היימען. באַלד האָבן די קריסטלעכע אייגנוואוינער, צוזאַמען מיט די דייטשן, אָנגעהויבן ראַבירן די געשעפטן און הייזער. אין גאַס פלעגט מען כאַפן יידן צו קערן די גאַסן. דעם זעלבן טאָג האָבן די דייטשן פאַרברענט די שול מיטן בית המדרש.

מקום בו עמד ביהכ"נ בקוצק שנשרף ע"י הנאצים, כעת הוקמה שם נפחיה.
רער פלאַץ פון די פאַרברענטע שול אין קאָצק, יעצט שטייט דאָרט אַ קוזשניע.

באַלד נאָך דער אָקופאַציע האָבן די דייטשן נאָמינירט אַ יודנראַט, און אים געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר צוזאַמענקלייבן די קאָנטריבוציע פון 25 טויזנט זלאָטיס, וועלכע זיי האָבן געפאָדערט פון די קאָצקער יידן. מען האָט גלייך צונויפגעזאַמלט די דערמאָנטע סומע, און געהאָפט אַז דערמיט איז מען פטור געווארן פון אַלע צרות.

דעם צווייטן שבת האָט די דייטשע קאָמענדאַנטור באַפוילן אַלע יידן טראָגן אַ ווייסן באַנד מיט אַ בלאָען מגן־דוד אויפן אַרבל; פאַרבאָטן אַרויסצופאָרן פון שטעטל און נאָך אַנדערע שיקאַנעס און דערנידערונגען (ווי זיך אויסלייגן אויפן מאַרק מיטן פנים אין בלאָטע).

אין יאָר 1940, חנוכה־צייט, זענען אָנגעקומען קיין קאָצק ביי 1.100 היימלאָזע פון סווואַלק, סעראָצק און נאשעלסק, אַלע אָרים און בחוסר־כל; מער ווי 20 זלאָטעס איז ניט ערלויבט געווען צו האָבן מיט זיך. אין קאָצק האָט זיך גליי

געשאפן אַ ועד, וועלכער האָט איינגעאָרדענט די היימלאָזע בײַ די איינוואוינער. איך האָב אויפגענומען אַ פאַמיליע פון 5 פערזאָן און זיי אויסגעהאַלטן צוזאַמען מיט מיין הויז־געזינט.

פורים יענעם יאָר האָט מען נאָך געמאַכט אַביסל פורים׳דיק; פסח האָט מען געבאַקט מצות און געפרוווט מאַכן אַ יום־טוב׳דיקע שטימונג, טראָצדעם וואָס מען האָט גוט געפילט די סכנה וואָס שוועבט איבער אונדזערע קעפ. אין דעם זעלבן יאָר האָט מען אַוועקגעפירט פיל יונגעלייט קיין ביאַלע־פאָדלאַסקי אויף שווערע אַרבעט. אַ סך יידן האָט מען אַריבערגעפירט אויף אַרבעט אין לאַגער „אסאבוי" בײַ ראדזין.

1942 — קאָנץ ווערט „יודנריין"

אין מאַנאַט יולי 1942 האָט זיך געפילט אין קאָנץ אַ געוויסע אַנטשפּאַנונג. די אָפּטע שיסעריײַען פון די דייטשן האָבן אויפגעהערט. אײניקע האָבן אָנגעהויבן האָפן, אַז מען וועט דעם קריג אביערלעבן... ליידער, איז דאָס געווען אַן אילוזיע. אינגיכן האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פּויזע אין דער נאַצישער פאַרניכטונגס־פּאָליטיק איז נאָר אַ צייטווייליקע: טרעבלינקע איז געווען דאָן איבערפולט מיט יידן — האָבן די נאַצי־ס איבערגעריסן אויף אַ געוויסע צייט די אָפּקציעס.

צו יענער צייט האָבן זיך פיל קאָנצקער יידן געפונען אין דעם לאַגער „אסאבוי" בײַ ראדזין. דער יודנראַט האָט געוואָלט שיקן שפּייז אַהין, איז אָבער ניט געווען ווער זאָל דאָס אַריבערפירן. אַרויספאָרן פון שטאָט איז געווען פאַרבאָטן. גרשון בראנשטיין, אַ מיטגליד פון יודנראַט, האָט זיך פרייוויליק געמאָלדן איבערפירן דאָס שפּייז אין „אסאבוי". פאָרנדיק צוריק פון לאַגער, וואו ער האָט דאָס שליחות אויסגעפירט, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין מעזריטש דאָרט האָט אים די געסטאַפּאָ געכאַפּט און דערמאָרדעט.

פון טאָג צו טאָג איז די לאַגע געוואָרן ערגער. עס זענען דערשינען נייע גזירות (צווישן אַנדערע האָבן די יידן געמוזט אָפּגעבן זייערע פוטערס). עס האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן קלאַנגען, אַז מען פירט אַרויס יידן פון לובלין און פון אַנדערע שטעט — און מען דערשיסט זיי. מיר האָבן געפילט, אַז קאָנץ וועט ניט זיין קיין אויסנאַם. באַלד האָבן זיך באַווויזן יידן וואָס האָבן זיך גערעטעוועט פון מיעכאוו (אויך פון ליסאביקי); די אַרומיקע שטעטלעך זענען שוין געווען „יודנריין". די אַנטלאָפענע האָבן מיר באַהאַלטן אין אונדזערע הייזער, טראָץ דעם לעבנס־געפאָר (עס האָט געדראָט מיט דערשאָסן ווערן).

פאַר סוכות האָבן די דייטשן באַפוילן, אַז אין קאָנץ דאַרפן בלייבן נאָר 2000 יידן, און די איבעריקע וועלן אַריבערגעשיקט ווערן קיין פ א ר ט ש ע ו ו. אין ערשטן טאָג סוכות האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אין טאַלטשין (6 קילא־

מעטער פון קאָצק) האָט מען דערשאָסן 2 דייטשע זשאַנדאַרן. עס איז אונדז באַפאַלן אַ גרויס שרעק, ווייל אין סאראקאמלע (אַ שטעטל ביי קאָצק) האָט מען אויסגעשאָסן אַלע יידן נאָך אַן ענלעכן אַטענטאַט איבער דייטשע זשאַנדאַרן.

חול־המועד סוכות זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ טייל יידן קיין פארטשעוו, אוּן אין קאָצק זענען פאַרבליבן ביי אַ צוויי טויזנט יידן. אין אַ קורצע צייט שפעטער, איז דערשינען אַ באַפעל, אַז קאָצק מוז ווערן „יודנריין", און אַלע יידן מוזן פאַרלאָזן די שטאָט.

די יידן האָט מען געשיקט קיין לוקאָוו. אין איינעם אַ טראַנספאָרט זענען געפאָרן צווישן אַנדערע שרה'קע זאקאליק און יחזקאל בלומענפעלד. קומענדיק קיין לוקאָוו, האָבן זיי זיך דערוווסט, אַז אַלע יידן ווערן דערשאָסן — זענען זיי אַנטלאָפן צוריק קיין קאָצק. דאָרט האָבן זיי פאָליאַקן געכאַפט און איבערגעגעבן צו די דייטשן, וועלכע האָבן זיי דערשאָסן אויפן אָרט. איך האָב דאָן מיין פרוי מיט מיינע 3 קינדער באַהאַלטן ביי אַ קריסטין. אין לעצטן טאָג פון די טראַנספאָרטן בין איך אויך אַוועק זיך באַהאַלטן.

שפעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ווען קאָצק איז שוין געווען „יודנריין", איז דאָרט נאָך פאַרבליבן איין יידּ, אברהם זאקאליק, ווייל דער קריסט וואָס האָט צוגענומען ביי אים די מיל, האָט אויסגעפועלט ביי די דייטשן אַז אברהם זאָל פאַרבלייבן אין קאָצק אַלס פאַכמאַן אין דער מיל. אברהם האָט געאַרבעט אַ לענגערע צייט אין קאָצק, ביז ער האָט זיך דערוואוסט, אַז זיינע טעג זענען געציילטע — מען וועט אים אינגיכן דערשיסן. ער האָט באַלד זיך צוגעגרייט אַרישע פאַפירן אוּן אָפּגעמאַכט מיטן אַפטייקערס זון יאש גאנשיראווסקי ער זאָל אים איבערפירן קיין דעמבלין; פון דאָרט האָט ער געהאָפט זיך איבערכאַפּן קיין וואַרשע אוּן דאָרט איבערלעבן דעם קריג. אין איינעם אַן אָוונט האָט דעם אפטייקערס זון אים געזומען אין זיין טאַקסי מכלומרשט צו פירן קיין דעמבלין; ער האָט אים אָבער אַוועקגעפירט קיין ראדזין אוּן איבערגעגעבן צו דער „געסטאַפּאָ".

אין באהעלטעניש

וועג איך בין געקומען צום קריסט וואו מיין פאַמיליע האָט זיך אויסבאַהאַלטן, האָב איך שוין ניט געטראָפן מיין פרוי אסתר בלימה ז"ל, נאָר בלויז מיין יינגסטע טאָכטער מלכה'לע מיט גדליה גראסמאנען. פון זיי האָב איך זיך דערוואוסט, אַז מיין פרוי איז געגאַנגען צו אַ באַקאַנטן קריסט, און שרה'לע מיט לאה'לע געפינען זיך ביי אַ צווייטע קריסטין. אין מיטן נאַכט איז געקומען שרה'לע מיט אַ געווייר אוּן דערציילט, אַז זשאַנדאַרן האָבן געכאַפט אסתר בלימה'ן אוּן איר דערשאָסן.

2 מאָנאַטן זענען מיר געווען פאַרבאַהאַלטן ביי דעם קריסט — מער האָט ער ניט געוואָלט; ער האָט מורא געהאַט פאַר די דייטשן. מיר זענען זיך צוגאַנגען:

איך מיט מלכה׳לען, לאה׳לע מיט גדליה גראסמאן און שרהלע מיט משה זוסמאן. מיר האָבן אַ גאַנצע נאַכט געזוכט אַן אָרט וואו אַרײַנצוגיין, אָבער די קריסטן האָבן ניט געוואָלט אונז אַרײַנלאָזן צו זיך. ענדליך האָט איינער מסכים געווען פאַר געלט אונז אויסבאַהאַלטן. נאָך אַ געוויסער צייט האָט ער אָנגעהויבן דראָען, אַז אויב מיר וועלן ניט אַוועקגיין, וועט ער אונז איבערגעבן די דייטשן. עס האָט ניט געהאָלפן אונזער געלט, געווײַן און געבעטן — מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן. אין אונזער פאַרצווײפלטער לאָגע האָבן מיר זיך פרובירט ביי אַ צווייטן קריסט, וועלכער האָט אונז אַרײַנגעלאָזן אום עסן געגעבן. נאָכדעם האָט ער אָבער געפאָדערט מיר זאָלן פאַרלאָזן זיין הויז — ווײל ער האָט מורא פאַר דער דינסט. מיר האָבן געענטפערט, אַז מיר האָבן ניט וואו צו גיין — סיידן זיך טרינקען אין וויעפש. דאָן האָט ער זיך פאַרשטענדיקט מיט אַ שכן, מיינער אַ באַקאַנטער (יאש שידלאווסקי), וועלכער האָט באַלד מסכים געווען אונז אויפנעמען.

דער גוטער קריסט האָט אונז אויסבאַהאַלטן אויפן בוידעם, געבראַכט אונז שפּייז, און מיר זענען געווען ביי אים 10 מאָנאַטן. ער האָט אונז אויך געבראַכט, צו אונדזער גרויסער פרייד, מיין טאָכטער לאה׳לע.

אין יולי 1944 האָט אונז דער קריסט אָנגעזאָגט, אַז די רוסן זענען אָנגעקומען און מיר זענען שוין פריי! דאָן האָט ער אונדז ניט געראַטן באַלד אַרויסגיין אויף דער פריי, ווײל עס איז אַ סכנה דערשאָסן צו ווערן פון די פאָליאַקן. ערשט נאָך עטלעכע וואָכן האָבן מיר געוואָגט אַרײַסגיין אויף דער פרייער וועלט.

רחל זויינשטיין (תל־אביב)

מיינע איבערלעבענישן אין די היטלער צייט

עס ציטערן מיר די הענט וען איך הויב אָן שרייבן מיינע דערינערונגען אוֹן איבערלעבענישן אין קאָנצ בעת דער גרויזאַמער וועלט מלחמה. פאַר מיינע אויגן גייט פאַרבי אַ קאַליידעסקאָפּ פון טיפּן אוֹן געשטאַלטן פון דער נאָבעלער יידישער קהילה פון קאָנצ.

כ׳בין געקומען קיין קאָנצ אין יאָר 1935 אַלס כלה פון מ ע נ ד ל ו י ש נ י ע, מיין שפּעטערדיקער מאַן. שנעל זענען פאַרפלאָסן מיינע רואיקע שיינע יוגנט יאָרן אין קאָנצ, וואו עס האָט דאָן געשפּרודלט אַן אימפּולסיוו געזעלשאַפטלעך יידיש לעבן, סיי אין די רעליגיעז־חסידישע קרייזן, סיי אין די וועלטלעכע אָרגאַניזאַציעס אוֹן אינסטיטוציעס, מיט זייערע איבערגעגעבענע טרייַע עסקנים. אין קאָנצ האָט זיך דאָן שטאַרק אָנגעזעון די לעבהאַפּטע ציוניסטיש־חלוצישע טעטיקייט. אין מיין זכרון איז פאַרבליבן יונה זיגעלמאַן ז״ל, אַ געטרייער אוֹן מסירות־נפש־דיקער געזעלשאַפטלעכער טוער, פאַרשטייער אין שטאָט־ראַט, מיטגליד פון דער לייטונג פון דער ליי־קאָסע א.א.וו.

שווער זיך צוגעוואוינען צו דעם געדאַנק, אַז די טייערע יידישע משפּחות, קרובים, פריינד אוֹן באַקאַנטע זענען אומגעקומען אוֹן פאַרפייניקט געוואָרן דורך די בלוט־דורשטיקע נאַציס, ימח שמם וזכרם.

די ערשטע באָמבעס אין קאָנצ

דער זומער 1939 איז געווען אַ שווערער. מען האָט געפילט ממש אין דער שטיקנדיקער לופט דעם אָנקומענדיקן קריג. די אַטמאָספערע איז געווען פול מיט פּולווער, אוֹן שווערע בלייערנע כמאָרעס האָבן פאַרדעקט דעם בלויען הימל... גרופּעס מענטשן האָבן כסדר דיסקוטירט וועגן מלחמה. מען האָט געמאַכט פאַרגלייכן מיט דער ערשטער וועלט מלחמה, זיך געטרייסט אַז די סכנה איז ניט אַזוי

נאָענט און געפלאַנט ווי זיך צו באַהאַלטן און אויסהיטן זיך. עס האָט זיך קיינעם ניט פאַרגעשטעלט, אַז עס קומט אַן אַ שוידערלעכע קאַטאַסטראָפע, וואָס וועט פאַרניכטן דעם יידישן לעבן אין פוילן און אין אייראָפּע בכלל.

קאָנצק האָט דערפילט די מלחמה גלייך אין די ערשטע טעג פון איר אויסברוך. שבת דעם 8־טן סעפטעמבער 1939 פאַרטאָג, איז די קאָנצקער באַפעלקערונג דער־שיטערט געוואָרן פון די אויפרייס באַמבעס פון דער היטלעריש־ער מערדערלעכער אויאַציע. די ערשטע קרבנות זענען געפאַלן אין קאָנצקער רבינ׳ס הויף, וואו עס האָבן זיך דאַן געפונען אַ סך חסידים פון די אַרומיקע שטעטלעך. פון וועלכע דאָס רוב איז אומגעקומען מיט דעם קאָנצקער רבינס משפחה. די באַפעלקערונג האָט פון גרויס שרעק איבערגעלאָזן די ברענענדיקע שטאָט און אַנטלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער. 2 וואָכן האָבן געדויערט די קאָמפן ביז די דייטשן האָבן איינ־גענומען קאָנצק, און דאַן האָבן זיך די יידן צוריקגעקערט צו זייערע חרובע היימען, ניט אַנעדיק וואָס דערוואַרט זיי ביי דער נאָצי אָקופאַציע.

די דייטשע ווערמאַכט האָט באַלד אַרויסגענומען פאַרשיידענע פאַראַרדענונ־גען, ווי בלאָקירן די באַנק־קאָנטעס און די פאַרמעגנס אין די סייפן, רעקווירירן די יידישע וואוינונגען. עס ווערן אויפגעריסן באַלד די יידישע געשעפטן, די סחורות רעקווירירט, און מיט דער הילף פון דער פוילישער באַפעלקערונג ווערט אַלץ צעראַבירט. די מענער פון שטעטל, יונג און אַלט, ווערן אויפגעפאַדערט דורך די דייטשן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק. די היטלעריסטן האָבן באַלד אָנגעהויבן פיניקן די פאַרזאַמלטע, ווי צום ביישפיל: מיט שער מאַשינקעס האָבן זיי אויס־געשאָרן אויף די יידישע קעפ די פאַרם פון אַ האַקענקרייץ, און דערביי געשלאָגן און געזידלט. ביי די פרומע יידן האָבן זיי אָפּגעשוירן באָרד און פיאות. צום סוף האָבן זיי געצוואונגען דורך קלעפ צו שפייען אייניער דעם אַנדערן אין פנים און שרייען אַז די מלחמה איז אויסגעבראָכן צוליב יידן. אַזוי האָבן זיי אָפּגעהאַלטן די פאַרזאַמלטע יידן אויפן מאַרק אַ גאַנצן טאָג אָן עסן און טרינקען.

די „אקציעס"

די לאָגע אין קאָנצק ווערט פון טאָג צו טאָג ערגער. אין שטאָט זענען אָנגע־קומען די ס.ס.־טרופען, וועלכע האָבן אָרגאַניזירט די „אַקציעס" פון אַרויסשיקן יידן אין די גאַז־קאַמערן. די דייטשן פאָדערן פון יודנראַט אַלץ גרעסערע קאָנטי־גענטן און קאָנטריבוציעס, און דערביי פירן זיי אויס אויך אינדיווידועלע מאָרדן ווי שיסן דורך די פענצטער.

די ערשטע עטאַפּן וואו מען האָט צַרויסגעשיקט די אומגליקלעכע זענען געווען: ראַדזין, אָסאָוואָ און אַנדערע ערטער, וואָס זענען געהאַלטן געוואָרן אין געהיים.

די ערשטע צייטן פלעגן אַנקומען ידיעות דורך אומוועגן פון די קאַצעטני־קעס, שפּעטער איז פֿאַרלוירן געוואָרן יעדער שפּור פון זיי. מיין מאַן, וועלכן איז געלונגען דאַן צו אַנטלויפן פון אַזאַ עטאַפּ, האָט דערציילט ווי מען האָט צונויפ־געזאַמלט די אומגליקלעכע יידן אין ראַדזינער שול און זיי אַריינגעשפּאַרט ווי בהמות אין אַ געפּערלעכער ענגשאַפּט. דאָרט האָט מען זיי גענאַלטן אַן לעבנס־מיטל און וואַסער, שטייענדיק, ווייל עס איז ניט געווען קיין פּלאַץ וואו צו זיצן אַדער ליגן. עס האָבן זיך דאָרט אָפּגעשפּילט האַרצרייסנדע סצענעס.

אָט שטייט פֿאַר מיינע אויגן דער זאַמל־פונקט פון די געפּיניקטע קאַצקער יידן, וועלכע זענען נאַכהער אויסגעמאַרדעט געוואָרן אויפן בית־עולם. איך וויל דאָ דערמאָנען די מאַסן־קברים פון קאַצקער יידן אין וועלכע מען האָט אַריינגע־וואָרפן דערמאָרדעטע קינדער, פרויען און מענער.

די לאַגע פון די לעבעדיקע יידן אין קאַצק איז אויך ניט געווען בעסער. מענטשן האָבן זיך באַוועגט ווי שאַטנס, מיט געלע אויסגעהונגערטע פנימער און פּלאַמענדיקע צעשראָקענע אויגן. עס האָט געהערשט אַ פּולקאַמע דעפּרעסיע. מאַכטלאָזן און מוטלאָז — האָט זיך ניט דערוועקט ביי זיי דער מינדסטער ווילן צו קעמפן. אָן ווידערשטאַנד האָבן זיי געוואָרט אויף זייער רייַ, און פּאַסיוו זיך אונטער־געגעבן זייער גורל. די נאַציס האָבן גוט געקאָנט די מעטאָדע פון דערפירן מענטשן צו אַ פּיזשן און פּסיכישן צוזאַמענברוך. עס איז געווען אַזאַ עטלעכע דייטשן זאָלן שפּאַצירנדיק מיט אַ שיכנדיקן אויטאָמאַט זייען טויט צווישן טויזנטער יידן, וואָס האָבן ניט געוואָגט זיך קעגנשטעלן.

מיט אַרישע פּאַפּירן

אין סעפּטעמבער 1942 האָבן די דייטשן באַשלאָסן צו מאַכן די שטאָט קאַצק „יודן־ריין". די לעבנגעבליבענע זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין לוקאָוו, און נאָר אַ קליינע גרופּע יוגנטלעכע זענען פֿאַראַרדנט געוואָרן צו בלייבן אין קאַצק. עס איז מיר דאַן געלונגען צו באַקומען, ביים וואויט פון טאָלטשין, אַ מעטריקע אָלס אַ קריסטין מיטן נאָמען יאַנינאַ יעראָשימיוק און איך בין אָפּגעפֿאָרן, צוזאַמען מיט אַ קליין קינד פון 14 מאָנאַטן, קיין וואַרשע.

מיין וועג קיין וואַרשע איז אַדורך מיט טרויעריקע איבערלעבונגען. אין צוג דעמבלין—וואַרשע בין איך דערקענט געוואָרן דורך די קריסטלעכע פּאַסאַזשירן אָלס אַ יידישע. באַלד האָבן זיי מיך אָנגעהויבן טעראָריזירן. פון גרויס פֿאַרצווייפ־לונג האָט איך זיך געוואָלט וואַרפן דורכן באַן פענסטער. דאַן האָט אַן עלטערער קריסט זיך אַריינגעמישט. אמת, זאָגט ער, קיין יידן פֿאַרטראָגט ער ניט, אָבער אַ מוטער מיט אַ קינד וויל ער ראַטעוונען. איך בין געפּאַלן אין חלשות. מען האָט מיך אָפּגעראַטעוועט און פֿאַרשיידענע שאַנטאַזשיסטן האָבן ביי מיר אויסגעפרעסט

געלט. איך האָב אַפילו דעם באַן־קאָנדוקטאָר געמוזט אָפגעבן אַ מתנה פון מיין מאן: אַ גאָלדענע בראָשקע מיט בריליאַנטן.

אַזוי בין איך ווי אַ פאַרפאַלגטע חיה, אויסגעמאַטערט און רעזיגנירט, אָנגעקומען אין וואַרשע.

אין וואַרשע

אין יאָר 1942 האָב איך געוואוינט צוזאַמען מיט מיין יונגע טעכטערל אין פראַגע אויף טאַרגאָווע גאַס 78 ביי אַ קריסטלעכע פרוי מיטן נאָמען עווא קעלישעק, פאַר אַ געוויסן חודש־אָפצאָל און מתנות.

מיין טאָג־טעגלעכער לעבן האָט אויסגעזען אַזוי: די קריסטן פלעגט מיך פאַרשליסן אין הויז אין דער פרי ביי איר אָוועקגיין צו דער אַרבעט, און אַזוי בין איך געזעסן אַ גאַנצן טאָג ווי אין אַ תפיסה, מיד און דערשעפט פון לאַנגוויליקייט, פול מיט שרעק און דריקנדע געדאַנקען. ביי יעדן שאָרך אויף די שטיגן בין איך געווען גרייט זיך איבערצוגעבן אין די הענט פון געסטאַפאָ. נאָך די שלאָפלאָזע נעכט און די קאָשמאַרנע אָפגעריסענע חלומות, פלעג איך קוקן אומעטיק אין דער פרי ווי די זון גייט אויף און ניט געהאָט קיין מוט אויפצושטיין פון בעט. יעדער טאָג האָט מיר אויסגעזען ווי דער לעצטער. איך האָב איבערהויפט פאַרלאָרן דעם באַגריף פון צייט. וועז איך פלעג דערהערן דעם באַקאַנטן סקריפן פון שליסל, האָב איך זיך דערמאָנט אַז עס איז שוין פאַרנאַכט. באַלד פלעגט די קריסטן קומען און ברענגען פיל נייעס, וואָס פלעגן מיר צערודערן. זי פלעגט דערציילן וועגן שרעקלעכע סצענעס און בילדער, ווי די דייטשן ברענגען אום יידן, וועלכע באַהאַלטן זיך אויף דער אַרישער זייט, און איר כוונה איז געווען, אַז עס איז כדאי איך זאָל פאַרלאָזן איר דירה. איך האָב שוין דאָן געוואוינט ביי איר 3 חדשים (דעצעמבער 1942—פעברואַר 1943). די אַטמאָספערע ביי אונדז איז געווארן זייער דריקנד. איך האָב באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די דירה. איך האָב איר געבעטן אַז זי זאָל ערגעץ איינאַרדענען מיין קינד.

וועז זי האָט ניט געוואָלט דאָס אויספירן, האָב איך איר דערקלערט, אַז איך וועל דאָס הויז ניט פאַרלאָזן ביז זי וועט ניט איינאַרדענען דאָס קינד. דאָן האָט זי געבראַכט איר קוזין פון מעזריטש, וועלכער האָט ביי מיר געוומען 300 זלאָטעס, צוזאָגנדיק איינאַרדענען דאָס קינד, בתנאי אַז דער אַדרעס פון קינד מוז בלייבן אין געהיים פאַר מיר. דאָס צושיידן זיך מיט מיין פיצל קינד איז געווען אַזוי האַרצרייסנד, אַז אָפילו די קריסטן זענען געווען געירירט ביז טרערן.

אָלם אַ דינסט אין גראָכאָוו

נאָכן אָוועקגעבן דאָס קינד בין איך אַריינגעפאַלן אין אַ האַלב באָוואוסטלאָזן צושטאַנד. ווידער בין איך געווען גלייכגילטיק און גרייט אַריינצופאַלן אין די

הענט פון געסטאפּאָ: זאָלן זיי אַן ענדע מאַכן צו מיינע יסורים. נאָר אַ קליינע האָפענונג האָט געצאַנקט אין מיין באַוואוסטזיין: אפשר וועל איך נאָך איבערלעבן און זען מיין קינד (ערשט נאָך דער באַפרייאונג האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דעם קינד האָט דער קריסט דאָן אונטערגעוואָרפן אויף זאַמקאָווסקאַ גאַס מיט אַ צלם אויפן העלדזל. די דאָרטיקע איינוואוינערין, יאַדזשאַ ניעפּאָגאָדאַ, האָט דעם קינד געגומען צו זיך, געטויפט און אַ נאָמען געגעבן באַרבאָראַ ניעפּאָגאָדאַ, און געהאַלטן עס ביי זיך ביז 1945).

אָרויסציענדיק זיך פון דער דירה אין פּראָגע, האָט מיר די פּרויּ קעלישעק איינגעאָרדנט אַלס דינסט אויף גראָכאָוו ביי דער פּאַמיליע ווזשעסינסקי. דער בעל־הבית איז געווען אַ הומאַניטאָרער מענטש, אָן אינהאַבער פון אַ פּאָבריק פון מעבל מיט עטלעכע צענדליק אָרבעטער. אָפּזייענדיק ביי זיי 3 חדשים האָט ער מורא געקריגן, די אָרבעטער זאָלן ניט אויסגעבן די דייטשן אַז אַ יידישע פּרויּ אָרבעט ביי אים, און מיר געמאָלדן אַז איך קען ווייטער ביי אים ניט בלייבן. ער האָט אויסגעדריקט זיין באַדויערן, צוגעזאָגט מיר העלפן, און אויסצאָלנדיק מיר עטלעכע טויזנט זלאָטע (מער ווי עס האָט מיר געקומען) האָט ער זיך מיט מיר געזעגנט. גלייך נאָכדעם האָב איך זיך צוריקגעקערט צו דער קריסטין קעלישעק.

ביי מיין שוועסטער אין שעדלעץ

ביי דער פּרויּ קעלישעק האָב איך געפונען אַ בריוו, אין וועלכן מען האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז מיין שוועסטער און מוטער געפינען זיך אין אַ בונקער נעבן שעדלעץ. מיין מוטער איז פון צרות בלינד געוואָרן. איך האָב באַשלאָסן צו פּאָרן צו מיין פּאַמיליע כדי צו שטאַרבן צוזאַמען. אין שעדלעץ האָט מיר מיין פּאַמיליע צוגערעדט, איך זאָל גלייך פּאָרן קיין וואַרשע כדי לעבן צו בלייבן צולויבן קינד. אויף דער אַרישער זייט אין וואַרשע זענען דאָך פּאָראַן מער שאַנסן איבערצולעבן ווי אין אַ בונקער ביי שעדלעץ. איך בין טאַקע צוריק געפּאָרן קיין וואַרשע, און אויפן צוג זיך באַקענט מיט אַ מאַסאַזשיסטקע, וועלכע האָט זיך פּאָרגעשטעלט אַלס אַ פּאָלקס־דייטשקע. זי האָט מיר גלייך דערקענט אַלס יידין און האָט מיר צו־געזאָגט צו ראָטעוועזן (זי האָט, ווייזט אויס, געהערט צו אַ אונטערערדישער אָרגאַ־ניזאַציע און געהאַט פיל פּאָרבינדונגען). זי האָט ווירקלעך מיר געמאַכט א דאָקומענט מיטן נאָמען יאַנינאַ פּלימעצקאַ און באַקומען פּאָר מיר באַשעפּטיקונג ביי איינעם ליטמאַנאָוויטש, וועלכער האָט אָנגעפּירט מיט אַ רייַ פּאַבריקן און געהאַט פיל אָרבעטער. איך האָב געאָרבעט זייער שווער אין זיין פריוואָטער ווילע און מיינע נערוון זענען געווען זייער געשפּאַנט. די בענקשאַפט נאָכן קינד האָט מיר פּאָרפאָלגט טאָג און נאַכט. פון מיין אָרבעטס פּלאַץ בין איך געווען אַן עדות צום וואָרשעווער געטאָ אויפשטאַנד און געזען ווי יידן אָנגעטאָן אין טליתים

שפּרינגען אין פּייער, כדי ניט אַריינפֿאַלן אין די נאַצישע הענט. נאָך דעם פּוילישן אויפֿשטאַנד אין וואַרשע בין איך צוזאַמען מיט אַנדערע „וואַרשעווער באַנדיטן" אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. דאָרט בין איך געווען באַ־שעפֿטיקט אין אַ רייַ אַמוניציע פֿאַבריקן, און שפּעטער אין אַ האָטעל אין מאַקלענ־בורגער געגנט, ביז אָנפֿאַנג מאַי 1945, וועַן די רוסן און אַמעריקאַנער האָבן אונדז באַפֿרייט פֿון די נאַצישע נעגל.

*

20 יאָר זענען פֿאַרבּיי פֿון יענער צייט. אין מיינע חלומות דערשיינען נאָך עד היום די געשפּענסטער פֿון דער דאָזיקער גרויזאַמער עפּאָכע. די דאָ באַשריבענע פּראַגמענטן זענען נאָר אַ טייל פֿון די שוידערלעכע איבערלעבענישן, וואָס איך האָב אַדורכגעמאַכט אין דער צייט פֿון דער צווייטער וועלט מלחמה אונטער דער נאַצי אָקופּאַציע.

ישראל רויטאַפּעל (תל־אביב)

אין לאגער „אסאוואי"

ענדע אַפּריל 1942, האָבן די דייטשן אַרויסגעפּירט פּיל קאַצקער יידן (און צווישן זיי דעם שרייבער פֿון די שורות) אין לאַגער „אַסאַוואי" (ביי ראַדזין). דער שטח פֿון לאַגער איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכעדיקן דראָט און איז געווען זייער שטרענג געהיט דורך די דייטשן. די מענטשן זענען אייַנגעטיילט געוואָרן אין 2 סטאַדאָלעס, ווו עס זענען געווען נאָרעס צום שלאָפֿן, 60 צענטימעטער די הויך. דאָרט האָט יעדער באַקומען אַן אָרט צווישן 2 שכנים, אין אַ רייַ פֿון 20 מענטשן. דאָ איז געווען דער אָפֿרו־פּלאַץ נאָך אַ שוועָרן טאָג אַרבעט, וועלכער איז באַשטאַנען פֿון אויסטריקענען זומפּיקע פּעלדער. מיט פּיל יאָרן צוריק איז דאָרט געווען אַ טייכל מיטן נאָמען ביאַלקע, וועלכער אָבער איז שוין שטאַרק פֿאַרוואַקסן געוואָרן מיט זומפּ־פּלאַנצן. צו דער אַרבעט פּלעגן מיר גיין 7 ק״מ אין זומפּן ביז 1 מעטער טיף. קומענדיק אויפֿן אָרט, מידע פֿון שלעפּן זיך אין די בלאָטעס. פּלעגט יעדער איינער פֿון אונדז באַקומען אַ שטח פֿון 20 קוואַדראַט מעטער — זיין אַרבעטס־נאָרמע אויפֿן טאָג. אויף יעדער 10 מענטשן איז געווען אַן אויפֿזעער. ווער עס האָט ניט געמאַכט די נאָרמע דורכן טאָג, האָט באַקומען ביז 50 שמיץ מיט אַ קאַנטשיק. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז דער וואָס האָט ניט געענדיקט דעם טאָג — האָט אויך צומאָרגנס ניט געענדיקט.

במחנה „אוטובוי" — אין לאַגער „אַסאָוואי"

נאָך אַזאַ טאָג קאַטאַרזשנע אַרבעט, צוריקקומענדיק ווידער דורך די בלאָטעס אין לאַגער, האָט יעדער באַקומען ביז 200 גראַם ברויט מיט אַ האַלבן ליטער זופּ, אין וועלכע עס האָט זעלטן אַרומגעשווימען אַ קאַרטאָפל. דער הונגער איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט געלעקט די אויסגעגאָסענע זופּ אויף דער ערד.

פון טאָג צו טאָג האָט זיך פאַרקלענערט דער צאָל מענטשן. ניט אַלע האָבן געקענט אויסהאַלטן די שרעקלעכע באַדינגונגען. די אַרבעט איז אָבער געגאַנגען ווייטער — און סוף 1942 האָט מען געענדיקט טריקענען די פעלדער.

אַ רואיק שיין טייכל איז זיך געפלאָסן וואו עס זענען אַמאָל געווען זומפּן — אַ טייכל וואָס האָט איינגעשלונגען פיל יידישע בלוט אין זיך.

אויסזידלונג פון די יידן אין קאצק
דורך די דייטשן אין יולי 1942

לזכרון עולם אבינו הקדוש ר׳ אליעזר סעמיאַטיצקי פאַרפיניקט אין טרעבלינקע דורך די דייטשן ימח שמם, מיט זיין פרוי פעסיה מיין שטיפמוטער און די צוויי ליכטיקע קינדער, גיטעלע גוטקאַ און בן ציון ע״ה, מיין עלטערער ברודער יעקב, אומ־געבראַכט אין קאַברין.

וואָס איז דאָס פאַר אַ געוודער היינט
אויפן אַלטן בריייטן קאַצקער מאַרק?
ס׳איז דאָך אַ פראָסטער מיטוואָך נאָר
ניט קיין יריד טאָג, ניט קיין טאַרג.

וואָס פאַרן זיך צונויף פון אַלע עקן
פאָדוואָדעס, פערד, וואָגן און געשפאַן?
יאָגן פויערים אַזוי זיכער אַזוי בריייט.
וואָס וועט דאָ געגריייט? וואָס איז דאָ פאַראַן?

וואָס באַוועגן זיך שאָטנס אין מורא און שרעק,
שאַרן זיך פינצטער צוזאַמען און באַזונדער?
ס׳איז דאָך מיין פאָלק, מיינע שוועסטער און ברידער,
דריי דורות, טאַטעס, מאַמעס און קינדער!

ס׳האָט אַ באַפעל דער יודענראַט באַקומען
אַז קאַצק, אַלט־קאַצק, מוז „יודענריין״ זיין.
ווי מיט אַ האַק אָפגעהאַקט, אַן שוין!
אַ שאָד אַ וואָרט: אַ העלפט מוז היינט גיין!

יאָמערן פענצטער — בליקן זוכן באַשייד:
אוי וואוהין פירן וועגן אויף פיין און לייד?
שטום איז דער ענטפער פון אַלעם אַרום,
דער באַפעל איז אין איין וואָרט: זיין גרייט!

אָט קומען שוין אַ ריי פאָליציאַנטן — געסטאַפּאָ
מיט רויטע מאָרדעס, ווי חיות פּרעך.
מישן זיך צונויף אין דעם לעצטן אַקט
מערדער גזלנים און קרבן אין שרעק.

טוליען זיך צוזאַמען משפחות גאַנצע,
דריי דורות קאָצקער — צום לעצטן פאַרלענד.
וועקן זיך אויך דראַגגען, בוילן זיך פויסטן
און אַרום וואַקסן אין רייען באַגנעטן וועגט.

און עס ווערט ניט שוואַרץ דער הימל.
אַרום אַ ליכטיגער העלער יולי־טאָג...
פעלדער מיט זעטיקייט און פרייד
טראָגן ווייטער גאָטס־ברכה און גאָב.

האָט דער אַשמדאי מיטן שוואַרצן קרייץ
ווי אַן אָפּמאַך מיט דער וועלט, שטיל און איידל:
איך וועל רויבן, מאָרדן, שעכטן —
און דו שווייג! אָדער דריי מיט דער צונג ווי אַ דריידל...

*

קאָצק, ווער קען דיך פאַרגעסן, אָ קאָצק!
שטאָט פון מיין געבוירן ,פון רבין ר׳ מענדעלע.
פאַרפולט דאָס בית החיים האָבן באָבעס און זיידעס,
ווי ליב און הייליק איז מיר דיין יעדער זעמדעלע!

שוין יאָרן אויף יאָרן
ווי יידיש קאָצק זיך מערט און וואַקסט.
פורמאַנעס, בעלי־מלאכהס, קצבים, גראָבע יונגען
און צדיקים, רבנים, למדנים ווי ס׳פאַסט.

געלעבט האָט זיך פון פאַרצייטן אַן עדה
צוזאַמענגעקנעטן פון פסולת און שמן.
געהאַלטן שטאָט האָבן אָפּילו די גרעבסטע,
יראת שמים אויף יעדנס בערד און פּיאות און ברעמען...

אברהם שוחט דער הויכער, אַ בליק פון אַן אָדלער,
וואָס פלעגט טאָגן און נעכטיקן ביי יעדן קראַנקען.
פלעגט נאָר דער חולה זיין האַנט מילד דערשפירן —
זענען אין אים באַלד אַריין די היילנדע געטראַנקען.

משה׳לע דער יונגער רב, קאָצקער רבינס אייידעם,
דער עילוי מיט פאַרשטענדניש פאַר אָרעם און רייך,
וואָס האָט אין די הייסע זומער־טעג
אַזוי שטאַטיש געשפּאַנט צום שטעטלדיקן טייך...

שלמה טאָפּעל, דער גרויסער סוחר,
אַ ייד אַ גבור, אַ הדרת פּנים,
וואָס אַן אים וואָלט דאָס שטעטלדיקע בילד
געווען אַ שטייגער ווי כעלם אַן נאַראָנים...

ברידער ישראל און לייבל זאַקאַליק,
פּשוטע יידן און אונטערנעמערס גרויס,
געבויט מילן, שטאָט־עלעקטראָוועיע,
אַוועקגערוקט דאָס שטעטל אויף יאָרן פאָרויס.

און דאָן לייזער איטשעס — אַ ייד אַ פּיקח,
פול תורה און חכמה — אַ האַרץ פון אַ טויב.
דער שטאָלצער נאַציאָנאַלער ר׳ לייזער ע״ה,
וועמען סיי ייד סיי קריסט האָבן געזונגען אַ לויב.

און דאָן, און דאָן און דאָן...
ווער קען זיי ציילן, ווער קען זיי מעסטן.
אַ יידיש דורותדיק שטעטל פאַרוואָרצלט
טיפן — געשטאַלטן פון שענסטן און בעסטן.

יונה זייגערמאַכער, דער באַנק בוכהאַלטער
שטאָטישער קולטור־טוער, פון ערשטער מדרגה,
אַלץ האָט געשטימט: וויסן און פּינקטלעכקייט
ווי אויף זיין טיש דאָס וועדק פון אַ זייגער.

איצט יוגנט! גאָט מיינער, וואָס פאַר אַ יוגנט!
אַן אַלט יידיש שטעטל מיט שטרויענע דעכער
און אַזאַ דראַנג נאָך קולטור:
אַזאַ דראַנג נאָך „אויב נישט נאָך העכער"...

ציוניסטן, בונדיסטן, לינקע, רעוויזיאָניסטן —
אַלץ שאַרפט מוחות פאַר געפעכטן.
פאַרנאַכט, נאָך דער אַרבעט, קומט זיך אַלץ צוזאַמען
אין י.ל. פרץ ביבליאָטעק הערן באַריכטן.

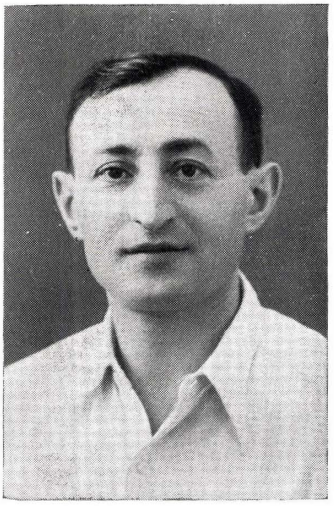
און דאָס בעסטע — „השומר הצעיר"
געפלאַקערט מיטן ריינעם יוגנט־שיין
און מיט געזאַנג און פרייד
עולה געווען אויף אַרבעט און פיין.

אָט דאָס אַלץ איז געווען יידיש שטעטל
ביז הערבסט ניינצן ניין און דרייסיק,
ווען מיט אַמאָל, אין אַ הייסן סעפּטעמבער טאָג
איז אַלץ שטיין געבליבן ווי געקרייצט.

קיין ווינטל — קיין לופט אָטעם:
די היץ פון דער הויך פאַרעט אַראָפּ. פון אונטן אַרויף,
און אין מיטן: העלמען, געקאָוועטע שטיוול —
היטלער איז אַריין אין וויסטן געלויף!

אריה גאָלדמאַן (תל־אביב)

דאס אומשולדיקע פארגאסענע בלוט

קאָצק איז זיך געלעגן רואיק אוּן שטיל צווישן טייך אוּן וואַלד, ווייט פון דער גרויסער וועלט אוּן האָט צומאָל ניט געהערט אַ פיין פון אַ באַן. דאָך איז דער נאָמען קאָצק געווען פאָפולער אומעטום. עס איז פאַראַן אַפילו אַ ווערטל: קיין קאָצק פאָרט מען ניט — קיין קאָצק גייט מען... מען האָט טאַקע אַהין עולה־רגל געווען, ווי פאַרצייטן קיין ירושלים.

אַ מזל האָט קאָצק געהאָט צו מלח־מות: וואו נאָר אַ שלאָכט איז אונדזער שטעטל קאָצק געווען אין דערמיט. אַזוי ביי די צייטן פון בערעק יאָסעלעוויטש, אין 1914 אוּן אויך אין 1939.

די ערשטע באָמבעס

געווען איז דאָס שבת אין דער פרי, אין איינעם פון די ערשטע טעג נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה. צופעליק בין איך דאָן געווען ביים קאָצקער רבין. פאַרן דאָוונען האָט דער עולם אַ סך געשמועסט וועגן דער מלחמה. וועו איינער האָט אַרויסגעאָגט זיין מיינונג, אַז די דייטשן וועלן אַוודאי פאַרנעמען גאַנץ פוילן — האָט דער רבי זיך אָפגערופן:

— איידער אַריינפאַלן אין די דייטשע הענט — זאָל מיך בעסער טרעפן אַ באָמבע!

אין אַ שעה אַרום, נאָכן דאָוונען, איז טאָקע געפאַלן די ערשטע באָמבע אין הויף פון רבין — אַ גרויסער טייל פון זיין משפחה זענען צעריסן געוואָרן אויף שטיקלעך. אַ גאַנצן טאָג האָט געדויערט די באָמבאַרדירונג. ערשט מוצאי־שבת איז אונדז געלונגען, נאָך שווערער מי, צונויפזאַמלען די איבערים פון די הרוגים. חברה־קדישא האָט זיי געוואָלט מקבר זיין ביים אוהל פון ר' מענדעלע, ווי עס פאַסט פאַר קאָצקער אייניקלעך; דער וולאָדאַווער רבי, זייער זיידע, וועלכער איז ניצול געוואָרן, האָט אָבער געפסקנט אַז מען זאָל זיי באַגראָבען ביים פאַרקאַן. אַזוי האָט מען געלייגט די קדושים וטהורים באַזונדער — דין בלייבט דין!

קאָצק אין פלאַמען

די שטאָט האָט אויסגעזען נאָך דער באָמבאַרדירונג ווי נאָך אַ חורבן. די געשעפטן צעפראַלט און אויפגעריסן דורך פּוילישׁ מיליטער און סתם גנבים. די איינוואוינער זענען זיך צעלאָפן אין די דערבייאיקע דערפער, און זיך אומגעקערט נאָר שפּעטער, ווען עס האָט אויפגעהערט די באָמבאַרדירונג.

די ערשטע טעג סוכות האָבן זיך ווידער באַווייזן אין קאָצק פּוילישע סאָל־דאַטן, וועלכע האָבן, ווייזט אויס, ניט געווואוסט אַז ווארשע איז שוין געפאַלן. זיי האָבן געפאָדערט אַפּראָוויזאַציע פּאַר אַ גרויסע מחנה מיליטער, וואָס גייט שטעלן אַ ווידערשטאַנד די דייטשן. ד״ר לאַנקיעוויטש, דער דאַמאַלסדיקער בירגערמייסטער פון קאָצק, האָט זיי אויפגעקלערט די אמתע לאַגע, און אַז זייער קאַמף האָט קיין תכלית ניט. מען האָט אים אָבער אָנגענומען פּאַר אַ פּאַרעטער און שיער ניט דערשאָסן. זיי האָבן זיך דווקא געגרייט מלחמה האַלטן! במשך פון דער נאַכט זענען פיל איינווינער ווידער אָנטלאָפן, מורא האָבנדיק פּאַר די שלאַכטן. וועו די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט קיין קאָצק האָבן זיי ניט געווואוסט פון די פּוילישע מיליטערישע הכנות, און עס זענען טאָקע געפאַלן פיל דייטשן. צומאָרגנס זענען זיי געקומען מיט אַ פּאַרשטאַרקטן כוח און שוועדע אַרטילעריע. קאָצק איז דערווייל געשטאַנען אין פלאַמען. עס האָבן אויסגעבראָכן גרויסע שריפות און דער קאָשציאָל איז אויפגעריסן געוואָרן.

מיר אַנטלויפן קיין טשעמערניק

מורא האָבנדיק פאַרן מאָרגנדיקן טאָג האָבן מיר פאַרלאָזט קאָצק און אַוועק קיין טשעמערניק, מיטנעמענדיק בלויז די פרויען מיט די קינדער. די נאַכט איז געווען שטאָקפינסטער; די וועג האָבן מיר געמאַכט בייס ליכט פון די שטערנס און בייס שיין פון די אויפרייסנדע ראָקעטעס. ערשט פאַרטאָג, הושענא־רבה, זענען מיר אָנגעקומען קיין טשעמערניק. אין שטעטל איז געווען שטיל און רואיק ווי פאַרן מבול. יידענעס זענען געגאַנגען מיט עופות צום שוחט; מענער האָבן זיך געאיילט אין מקווה אַריין — ערב יום־טוב! מען האָט זיך אָבער באַלד פאַראינטערעסירט מיט אונדז און איטלעכן איינגעאָרדנט אַן אָרט אויף יום־טוב.

באַלד נאָך יום־טוב האָבן מיר פאַרלאָזן טשעמערניק צוריק קיין קאָצק.

די דייטשן פאַרברענען קאָצקער שול

נאָענט פאַר קאָצק האָט מען אונדז מודיע געווען, אַז דער דייטשער פאַטראָל אונטערזוכט אַלע יידן און רעקווירירט אַלץ וואָס מען פאַרמאָגט (געלט, צירונג און מלבושים). די מענער האָבן גלייך איבערגעגעבן די טאַשן צו די פרויען, מיינענדיק אַז די דייטשן וועלן ניט וואָגן אונטערזוכן די פרויען. די אילוזיעס זענען אָבער באַלד צערונען בייס ערשטן „ברוך הבא״ פון דייטשן פאַטראָל. זיי

האָבן ברוטאַל אונטערזוכט די פרויען און אָפּגעגעבן אַ טייל פון די וועגן־טפּולע זאָכן צו די אַרטיקע קריסטן, וועלכע האָבן שוין געוואָרט אויף דעם. מיר האָבן דאָס אויך אַראָפּגעשלונגען, אַבי וואָס גיכער זיין אין דער היים. קומענדיק אין קאָנצ און זענדיק די הייזער ליידיק, אויפגעריסן, טיר און פענצטער אָפן — האָבן מיר שוין אויף קיין גרויסע גליקן ניט געוואָרט. די גאָסן זענען געווען באַלאַגערט פון דייטשע מיליטער און דער מאַרק איז געווען פול מיט אויטאָס און טאַנקען וווי אויף אַ יריד.

באַלד האָבן די דייטשן באָפוילן, אַז אַלע יידן מוזן גיין צו צוואַנגס־אַרבעט. אין דער פרי פלעגט מען כאָפּן יידן (אַפילו 70 יעריקע, ווי לייבל יאנקעלס, ישראל ברוך א.א.) און געהייסן זיי שלעפּן קוישן מיט שוועכע שטייגער; דערביי האָבן די דייטשן זיי אונטערגעיאָגט: יודע, שנעלער, שנעלער... די יוגנט האָט אַנגעהויבן לויפן קיין רוסלאַנד. מען האָט געגנבעט דעם בוג און אַריבער קיין בריסק און סאַרני.

אין שטאָט איז דערווייל געוואָקסן די נויט. יידן איז פאַרבאָטן געוואָרן צו האַלטן געשעפטן — אַלץ איז אַריבער אין קריסטלעכע הענט. דורך דער איניציאַטיוו פון די אַרטיקע קריסטן האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן די שול און דעם בית המדרש. יידן האָבן געוואָלט שפּרינגען אין פייער און ראַטעוונען די ספר־תורה׳ס. האָבן אָבער די דייטשן ניט געלאָזט צוגיין און געשלאָגן מכות רצח.

אַ גאַנצע נאַכט האָבן די פלאַמען פון דער ברענענדיקער שול און פון דעם בית־המדרש העל באַלויכטן די קאָנקער געסלעך. אַ טיפּע פינצטערניש און טרויער האָבן אונדז איינגעהילט — כמעט ווי ביים חורבן בית המקדש.

דער בלוטיקער טאָג

דעם ערשטן טאָג סוכות 1942 זענען שוידערלעך אומגעקומען אין קאָנצ 250 יידן דורך די דייטשע רוצחים.

באַלד אין דער פרי האָט זיך פאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז מען האָט דערהרגעט אַ דייטשן זשאַנדאַרם נעבן דאָרף טאָלטשין, 5 קילאָמעטער פון קאָנצק. אַ גרויסע שרעק האָט אַרומגענומען די יידישע איינוואוינער, ווייל מען האָט געוואוסט אַז די דייטשן וועלן זיך נוקם זיין אין די קאָנקער יידן. אַ טייל יידן האָבן גלייך אַנגעהויבן פאַרלאָזן די שטאָט; מען איז געלאָפּן אין פעלדער און וועלדער, וואו די אויגן טראָגן, אַבי זיך צו פאַרבאָהאַלטן; די פאַניק איז געוואַקסן. אַרום 11 אַזייגער איז אָנגעקומען אַ גרויסער אויטאָ מיט דייטשע זשאַנדאַרמעריע און פאַרפאַרן גלייך צום „יודענראַט"; די שטאָט איז גלייך אַרומגערינגלט געוואָרן מיט דייטשע פאָליציי. מען האָט זיך באַלד דערוואוסט, אַז זיי פאַרלאַנגען ניט קיין געלט (דאָס האָבן זיי שוין פון לאַנג צעראַבירט) נאָר 600 יידן צום שיסן

אַלס נקמה פֿאַרן געהרג׳טן דייטש. אויב דער יודענראַט וועט ניט צישטעלן די קרבנות, וועלן זיי אַליין כאַפּן די מענטשן צום שיסן.

עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ מיאוסע טראַגיקאָמעדיע: דער יודענראַט האָט פֿאַרגעלאָגן 50, נאָך אַ שעה אונטערהאַנדלונגען איז מען געקומען צו אַ פּשרה: דער יודענראַט מוז צושטעלן ביז 3 אַזייגער נאָך מיטאָג 200 יידן! דער יודענראַט האָט רעכט אויסצוקלייבן צו דעם צוועק אַלטע, קאַליקעס און היימלאָזע...

אַזוי איז עס געשען. די יידישע פּאָליציי צוזאַמען מיט די דייטשע זשאַנדאַרן האָבן אָנגעהויבן די אַרבעט. מען האָט געקליבן מענטשן ווי פֿאַרפוילטע קאַרטאָפֿל... איך וויל נאָר דערמאָנען אַ פּאָר קרבנות: דער לאָמער שמאי קאַשעמאַכער, דער לאָמער וועלוול בלעכער מיט זיין פּרוי און נאָך. מען האָט אַלע אויסגעזעצט אין מיטן מאַרק ביים סקווער. עס האָט געהערשט אַ מוראדיקע שטילקייט. מען האָט שוין אַפֿילו ניט געווייניט. עס איז שוין קיין כוח צו דעם ניט געוועז. אַלע האָבן געוואוסט וואָס עס דערוואַרט זיי... יאָסל גזשיוואַטשעס צוויי יונגע שיינע טעכטער האָבן זיך ניט געוואָלט שיידן פון די עלטערן און צוזאַמען מיט זיי געגאַנגען צום טויט: הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!

די 200 יידן (נאָך 50 יידן זענען נעפּאַלן ביים פּרובן זיך אַרויסרייסן פון שטאָט) האָט מען אַרויסגעפירט אונטערן שטאָט, אויפן וועג צום קריסטלעכן בית־עולם, נעבן אַליוניאַקס סטאַדאָלע און דאָרט האָט מען זיי אַלע אויסגעשאָסן. מיר האָבן געהערט אין שטאָט די געשיסעריי, וואָס האָט געדויערט בערך אַ שעה.

נאָך דער ברוטאַלער רציחה האָבן די דייטשן פֿאַרלאַנגט אַז מען זאָל זיי גלייך באַגראָבן. איך בין געווען פון די וואָס זענען אַרויס צו דער אַרבעט. מיר זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג, פון וואַנען עס האָבן זיך געהערט די שאָסן, דאָרט האָבן מיר געטראָפֿן די יידישע פּאָליציי.

מיר בריינגן צו קבורה די קאָצקער קדושים

עס איז געווען שוין טונקל, און מיר האָבן אָנגעהויבן צו ברענגען צו קבורה — — —

צומאָרגנס, נאָך אַ שלאָפלאָז נאַכט, האָט מען געהערט פון כמעט יעדן הויז געשרייען און געווייניגן: דאָ האָבן געפּעלט עלטערן, און דאָרט שוועסטער און ברידער. מיר זענען נאָך געווען באַשעפטיקט מיט ברייגען צו קבורה די וועלכע זענען געפּאַלן אַנטלויפּנדיק פון שטאָט.

פּיל צייט זענען מיר שוין ניט געבליבן אין קאָצק נאָך דעם בלוטיקן טאָג. אַלע טאָג פלעגן מיר גיין באַזוכן דעם גרויסן בית־הקברות. פיל טערערן האָבן מיר פֿאַרגאָסן אויף זייער בלוט, וואָס די ערד האָט ניט געקענט איינזאָפּן.

אינגיכן איז געקומען אַ באָפעל, אַז אַלע יידן מוזן אַריבערפֿאָרן קיין לוקאָוו.

אין לוקאווער געטאָ

וועג עס איז אַרויס דער באַפעל, אַז קאָצק מוז ווערן „יודנריין" — זענען אַ טייל אַנטלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער, אַדער צו באַקאַנטע קריסטן. אָבער דאָס איז געווען אַ קליינע מינדערהייט. די איבעריקע האָבן ניט געהאַט קיין ברירה אוּן געוואַרט איבערגעשיקט צו ווערן אין לוקאָווער געטאָ.

פרייטיק, דעם לעצטן טאָג פון איבערפירן קיין לוקאָוו, זענען אָנגעקומען אין קאָצק פיל קריסטלעכע פורן. עס האָט געהערשט ביי זיי אַ גרויסע שמחה — אַ קליניקייט, מען באַגלייט די לעצטע יידן פון קאָצק...

שוין פאַרן אַרויספאָרן האָבן די דייטשן דערשאָסן שלמה טאפעלן, דעם פֿרעזעס פון יודענראַט אוּן דעם סעקרעטאַר מיט זיין מוטער אוּן 2 שוועסטער. די אָנפירונג איבער דעם צוג פון די פורן איז געווען ביי 3 ס. ס. לייט. דער צאָל פון די אַרויסגעשיקטע יידן — 700. דער טאָג איז געווען אַ כמורנער, פון צייט צו צייט האָבן געקאַפּעט טראָפנס, ווי די הימלען וואָלטן אויך געווייַנט אויף אונדזער חורבן. די ס. ס. לייט האָבן געשלאָגן מיט שטעקנס אויף די קעפּ. וועג מען האָט אויסגעשפּאַנט די פערד אויף פּאַשע ביים זאַקרענט ראדזין—לוקאוו האָט זיך אַנגעהויבן די אמת׳ע מערדערלעכע אַרבעט. זיי האָבן אַראָפּגענומען שמואל סקארבניקן פון פור אוּן דערשאָסן אויפן אָרט, אוּן אויך אַ יונג מיידל — דבורה טריף.

פאַר לוקאָוו איז אָנגעקומען פוילישע פאָליציי אונדז צו בעגלייטן אין שטאָט. די נאַכט איז צוגעפאַלן אוּן עס איז באַלד פינסטער געוואָרן. מיר זענען געפאָרן דורך אַ וואַלד אוּן די רוצחים זענען אַוועק פאָרויס, מורא האָבנדיק פאַר נקמה.

אין געטאָ זענען מיר אָנגעקומען פרייטיק צו נאַכט, אוּן גלייך האָבן אונדז ווידער מקבל־פּנים געווען שטעקנס פון דייטשע זשאַנדאַרן אוּן געסטאַפּאָ רוצחים. מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין אַ קליין אוּן מיאוס געסל אין לוקאָוו — קאַנאַלאָוע — וואו עס זענען שוין געווען קאָנצענטרירט ביי 40.000 יידן פון פוילן אוּן אויך פון אויסלאַנד. אין צימער וואו מען האָט אונדז אַריינגעפירט, איז געווען אַזוי ענג, אַז מען האָט נעמוזט שטיין אויף די פיס אַ גאַנצע נאַכט.

די אַקציע אין לוקאָווער געטאָ

צומאָרגנס אין דער פרי, שבת, האָט זיך דערהערט אַ גערויש פון פרישע אָנגעקומענע. מען האָט דערציילט, אַז דער געטאָ איז אַרומגערינגלט מיט אוקראינער. די פאַניק איז געוואָרן זייער גרויס; מענטשן האָבן זיך געלאָזט לויפן ווהו די אויגן טראָגן, אבי זיך אַרויסרייסן פון געטאָ. באַלד איז געוואָרן אַ געשיסערייַ אוּן שוין זענען געפאַלן טויטע אין די גאַסן. די געשרייַען אוּן געווייַנען זענען געגאַנגען עד לב השמים. מיר, אַ גרופּע קאָצקער (שמואל לייב אייזנמאַן,

פעסיא, איטשע חיים ברוך מלמד׳ס זון מיט די גאַנצע פאַמיליע, מיין שוועסטער אין איר מאַן לייבל רובינשטיין, חיה זיסל און אַנדערע*), זענען געלאָפן צו אַ בונקער. די מענטשן אינעווייניק האָבן אונדז ניט גערוּאָלט אַרייַנלאָזן, ווייל ער איז געווען פיל געפאַקט. נאָר וועז מיר האָבן געדראָט, אַז מיר וועלן זיך פון אָרט ניט רירן — האָט מען אונדז אַרייַנגעלאָזן. עס איז באמת ניט געווען דאָרט וואו זיך צו רירן מיט די פיס אָדער מיט די הענט. אַזוי זענען מיר געזעסן־געשטאַנען ביז אויף דער נאַכט.

די שיסעריַען אין די גאַסן האָבן ניט אויפגעהערט אַ גאַנצן טאָג. מיר האָבן געהערט די געווייַנען און געשריַען פון אינדזערע נאַענטע, עלטערע און קינדער. די נאַצישע רוצחים האָבן זיך דערמיט ניט באַגנוגענט — זיי האָבן אויך געזוכט אין די בונקערס. ניט ווייט פון אונדז האָט אויפגעריסן אַ בונקער, און מיר האָבן געוואָרט, אַז אַ ליאַדע מינוט וועט מען ענדיקן אויך מיט אונדז. פלוצעם האָט זיך דערהערט אין דער ענגשאַפט פון בונקער אַ קרעכצן פון אַ קראַנק קינד. פאַר גרויס שרעק ניט אַנדעקט צו ווערן האָט מען געפאָדערט ביי דער מוטער זי זאָל דערשטיקן איר קליין קינד — — —

ביינאַכט, וועז די מערדער האָבן פאַרלאָזן דעם געטאָ, איז געוואָרן שטילעו׳ און מיר זענען אַרויס פון בונקער אויסגלייכן די פאַרשטייפטע איבערים. אויף די גאַסן האָבן זיך געוואָלגערט טויטע קערפערס פון באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע. צווישן אַנדערע האָבן מיר דאָרט דערקענט די קערפערס פון אברהם שוחט, יצחק פיעפשאָוניק (אוליאַרזש) א. אַ.

די מאַסן קבֿרים

צומאַרגנס נאָך דער אַקציע, האָבן זיך אַרומגעדרייט אין די גאַסן נאָר די יידישע פּאָליציי און סאַניטאַרן. די איבערגעבליבענע יידן האָבן זיך באַהאַלטן אין די הייזער־באַהעלטענישן און בונקערס. דערווייל איז פאַרעפנטליכט געוואָרן אַ באַפעל פון יודנראַט, אַז אַלע מוזן זיך צושטעלן אין גאַס, כדי צו באַקומען קאַרטן. די וועלכע וועלן ניט האָבן קיין קאַרטן וועלן דערשאָסן ווערן, 700 יידן (צווישן זיי פיל קאַצקער) האָבן זיך צוגעשטעלט, זענען אַרומגערינגלט געוואָרן דורך זשאַנדאַרן און אָפּגעפירט געוואָרן אין מאַגיסטראַט. דאָרט האָט מען זיי אויפגעהאַלטן אַ גאַנצע נאַכט, און צומאָרגנס געפירט אויפן בית הקברות, וואו מען האָט זיי נאָקעטערהייט דערשאָסן ליגנדיק אין רייעס פון 50 מאַן. דעם זעלבן טאָג האָט מען אויך דערשאָסן די באַגרעבער פון בית הקברות. לויטן פאָרשלאָג פון

---

* מיין ברודער ישראל איז דערמאָרדעט געוואָרן אין אַ פריערדיקער אַקציע.

יודנראַט האָבן די איבערגעבליבענע קאָנצקער זיך אונטערגענומען צו באַגראָבן די הרוגים. עס האָבן געאַרבעט בייַ דעם: דער שרייבער פון די שורות, אברהם גזשעב־ יען מיט זיין זון יעקב (איצט איז ישראל), נחום קרייצמאַן, אַלתר זאקאליק, מנדל ריטנער, שלמה יאָסקעס, משה ליבפרייַנד, שמואל צאלעס און ישראל משה ראָזענבלאַט (בעריש סאָדא־וואַסער׳ס זון). וועַן מיר זענען געקומען אויפן בית־ הקברות איז אונדז פינסטער געווארן אין די אויגן. הונדערטער מענטשן אין די בלויזע העמדער, מיט צעריסענע גופים, זענען געלעגן אויסגעלייגט אין גלייכע שורות ווי סאָלדאַטן. פאַר שרעק און גרויל האָבן מיר קיין מוט ניט געהאַט צו דער אַרבעט. מיר האָבן מיט די לעצטע כוחות געגראָבן גריבער פון 30 מעטער די ליינג און 3 מעטער טיף און דאָרט מקבר געווען אונדזערע ברידער און שוועסטער.

אַזוי האָבן זיך איבערגע׳חזר׳ט די שחיטות. דעם צווייטן פרייטיק האָט דער יידנראַט ווידער באַפוילן זיך צושטעלן אין גאַס. דאָס וואָס איז געווען — האָבן זיי פאַרזיכערט — וועט שוין ניט פאַרקומען. אדרבא, די דייטשן זענען פאַראינטערע׳ סירט אַז די איבערגעבליבענע זאָלן בלייבן לעבן... צום באַשטימטן טערמין האָבן זיך צוגעשטעלט נאָך מער ווי פריער (פון זיי אַ העלפט קאָנצקער). ביינאַכט האָט מען זיי ווידער געהאַלטן אין מאַגיסטראַט. עס האָט זיי געהיט בלויז איין שומר, אַ קריסט. דאָך האָט קיינער דעם מוט ניט געהאַט זיך אַנטקעגן צו שטעלן. צווישן

עצמותיהם של קדושי קוצק לאחר חיסול גיטו לוקוב.
ביינער פון די אומגעקומענע קאצקער יידן נאכן ליקווידירן דעם לוקאווער געטא.

די קרבנות נאָך דעם טאָג איז אויך געווען מיין שוועסטער זיסל מיט מיין ברודערס אַ קינד.

די נאַצישע רוצחים האָבן צוגעגרייט אַ נייעם גרויסן מאַסן־קבר אין מאלצאנאוו (3 קילאָמעטער פון לוקאוו אויפן וועג קיין קאָצק). הונדערטער מענטשן זענען דאָרט באַגראָבן געוואָרן, 5 מאָן אייגנער אויפן צווייטן. די ערד פון אויבן איז געווען נאַס פון בלוט. ווען מיר פלעגן באַשיטן מיט ערד די קברים, פלעגט צומאָרגנס די ערד ווידער זיין אָנגעזאַפּט מיט בלוט.

אפשר איז דאָס געווען אַ פּראָטעסט פון דער ערד און אַ רוף צו נקמה פאַר די אומשולדיקע קרבנות, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע חיות.

שמעון רובצ'ק (עין המפרץ)

ביערות קוצק

(מפי פּאַרטיזנים קוצקאים)

עם גבור הרעב בגיטו וארשה, גמ־רה משפחתנו אומר באביב 1941 לחזור לקוצק, כור מחצבתנו. לפי השמועה עדיין היה שבר בעיירות הקטנות. באותו זמן טרם היה גיטו בקוצק, אך גזירות לא חסרו: בערבים היה אסור ליהודים לצאת לרחוב וכל הגברים עבדו ביערות עבודת כפייה. מפעם לפעם היו מוציאים להורג על כל עבירה קלה. יצאתי את קוצק והת־גוררתי אצל פולני במרחק 10 ק"מ מהעיירה (אחותי ואמי נשארו בקוצק) ועבדתי אצ־לו. באותו חוה התגוררו עוד 3 משפחות יהודיות ומצבנו היה „עדין", הואיל וא־סור היה ליהודים להימצא בכפרים. כך המשכתי לעבוד אצל הפולני עד גירוש היהודים מקוצק, בקיץ 1942, ללוקוב (ובחלקם לפרצ'ב). אמי, יחד עם עוד 15 איש, ירדה למחבוא בתוך העיר, שכניסתו

הוסוותה יפה והוכן בו לחם לזמן־מה (אצל שלמה טופל). אחותי ירדה לבונקר אצל מחצינסקי. נתפסתי אז ע"י הגרמנים וסודרתי לקבוצת 15 הבחורים שעסקו בקבורת ההרוגים. בימים עסקנו בעבודה זו ובלילות סגרו אותנו בבית־הספר תחת משמר. לאחר שהוזהרנו שעומדים ל„חסלנו", התפזרנו למחבואים שונים. אני נצטרפתי לאמי במחבואו של שלמה טופל (11 בנובמבר 1942). המקלט היה מלא וגדוש זקנים וצעירים, הלחם אזל והאנשים סבלו רעב. הואיל ואני לא הייתי מוכר לתושבים הפולנים הייתי מצליח לקנות בלילות כמה ככרות לחם. אך הבעייה העיקרית היתה השגת מים: נשיאת דליי־מים בלילות עוררה מיד חשדות, וביחוד כשירד השלג והעקבות הובילו ישר למקלט. המצב במחבוא היה ללא־נשוא ויהודי זקן אחד, ישעיהו בלכרז, לא החזיק מעמד ויצא בגלוי לרחוב. הגרמנים תפסו אותו, עינוהו קשות ודרשו ממנו שיראה את מקום המחבוא. בפחד רב שמענו את צעדי הגרמנים המובילים את הזקן סמוך למקלטנו, אך הוא הראה על מרתף אחר ולא גילה אותנו. לאחר שהמרתף ההוא היה ריק מאדם ירו בו הגרמנים והרגוהו.

עזבתי את המחבוא הזה ונצטרפתי לבונקר של מחצינסקי (יחד עם יעקב טופל), שבו היתה אחותי. ליהודים היה שם נשק ובלילות היו יוצאים להביא מזון. היו שם כ־40 איש. המקלט היה מתחת לרצפה של חדר, שבו גרו פולנים. באותו זמן הסתובב בכפרים על יד קוצק פולני אחד, סטשק גוז, שהגרמנים הרגו את כל משפחתו על שנתן מקלט בביתו לשבויים רוסיים. בודד, מזויין, עזר לקבוצות יהודים להסתתר תמורת כסף. החלטתי לעבור יחד עם אחותי לכפר אנפול הסמוך, שבתיו מפוזרים זה מזה ונוח היה להסתתר בהם בין ערימות הקש. לאחר כמה ימים נודע לנו שהגרמנים גילו את המחבואים אצל מחצינסקי וטופל. ממחבואו של מחצינסקי ניצלו רק שנים, ואחד (מאיר זקליק) נתפס חי על ידי הגרמנים, שהכריחו אותו להובילם למחבואים בכפרנו כשהוא ערום ויחף. אנו ישבנו בבית בודדים (גם הפולנים ברחו) ושמענו איך הגרמנים מגיעים במזחילות לא הרחק מאתנו, אך זקליק לא הראה על ביתנו. אחד מניצולי מחצינסקי, בחור מראדזין, שהיה אתנו, יצא החוצה וכיוון את רובהו (שלא ירה) מול הגרמנים במזחלת. הללו ירדו מהמזחלת ושכבו על הארץ מפחד — וכך ניצלנו.

החלטנו ללכת לראדזין. בדרך היה מחבוא ביער ובו יהודים מזויינים, שקבלו אותנו יפה והציע לנו להצטרף אליהם ו„להשיג" נשק. כששכבנו לישון הקיפו הגרמנים את היער וברחנו משם.

חזרתי עם טופל לסביבות קוצק. באנו לעיירה ונכנסנו למחבוא הפרוץ ושהינו שם כמה ימים. בלילות היינו „סוחבים" קליפות תפוחי־אדמה מהבליל שהאכרים הכינו לחזירים.

לאחר כמה ימים נפגשנו שוב באכר סטשק גוז, שעסק בארגון פלוגות בודדות מזויינות מאלה שהסתובבו ללא מקלט. הצטרפנו אליו ואף קבלנו נשק

ממנו (היינו בקבוצה אני ואחותי, יצחק „בותן התורה" ועוד גוי אחד).

היינו ידועים בסביבה כפארטיזנים פולנים (לא כיהודים). סטשק היה לבוש במדי קצין פולני עטור מדליות. אחותי כתבה על מכונת־כתיבה כרוזים ופקודות ובזכותם השגנו בקלות אוכל ובגדים. באותו זמן פעלו בסביבה גם קבוצות שבויים רוסיים מזויינים, שעסקו בהתנפלויות על גרמנים, שריפת תבואותיהם, השגת נשק וכו'. הם ביקשו להיפגש אתנו.

באחד הערבים באביב 1943 כשיצאנו להשיג מיצרכי מזון אצל האכרים, הבחנו בבית אחד אש בוערת על הכירים — ודאי מתבשל שם איזה תבשיל. נכנסנו ודרשנו אוכל, אך האכר הודיע שהאוכל מיועד לפארטיזנים רוסים, העומדים להגיע כל רגע. יצאנו לאפלת הלילה לחכות לפארטיזנים. לפתע נשמעו קריאות „הרימו ידיכם!" ואחד הפארטיזנים ניגש לזהותנו. לגודל תדהמתנו ושמחתנו הכרנו בפארטיזן את חברנו הטוב ינק *).

בקיץ זה עצבנו את המחבוא ביער ועברנו לסביבת אַגמים ובריכות־דגים, שהיתה מוסתרת יפה בקני־סוף. במרכז אחד האגמים, על אי צף הקימונו אוהל מקני־סוף ושם קבענו את משכננו. בלילות היינו יוצאים להשיג מזון. כן עסקנו במציאת מקלטים בעבור היהודים שנמלטו מגיטו לוקוב. היינו מוסרים אותם לידי אכרים פולנים ומזהירים את מאַרחיהם בלשון תקיפה ובנשק ביד, שהם אחראים להם. באופן זה ניצלו כמה קבוצות יהודים (ביניהם ברוך ליבפריינד ומשפחתו — כעת באורוגוויי). נמצאו אכרים שמסרו את היהודים לגרמנים (מהם זכורים לי: האחיות גולדפינגר, חיים יענקל הנהג עם שני בניו, פייבל „קאַשע־מאַכער"), ואלה באו על ענשם.

כשנתארגנה אז המחתרת הפולנית A. K. היו ראשית מעשיה, כידוע, רציחת יהודים ורוסים. כשהם החלו לפעול בסביבה שלנו הורע מצבנו והחלטנו לעבור את הבוג כדי להצטרף לפארטיזנים הרוסים ה„סדירים". בסיס A. K. היה מעבר לנהר וויעפש, מזרחית־דרומית לקוצק (הכפרים וולית, טרגוביצה, פיאסק) והקבוצות הרוסיות שפעלו שם הושמדו על ידי אנשי A. K. ערב אחד, בהיותנו בכפר פויזדוב, יצאנו את הבית ובו בזמן יצאה קבוצה מזויינת מהבית השכן. תחילה חשבנו שהם רוסים, אך כשהתקרבנו אליהם הבחנתי ביניהם את בן דידי, משה וואַרום, איש קוצק. נתברר שאחותו גרה בכפר פיאסק עוד מלפני המלחמה (במקום בסיס A. K.). בתחילת המלחמה גרשו אותה (עם בעלה ותינוקת) לקיצק. הם הצליחו לברוח והסתתרו כל הזמן ביערות, ושם הצטרף לקבוצת רוסים.

---

* יעקב אבירם — היה בין אלה שהובלו ללוקוב עם חיסול הגיטו בקוצק. גוייס שם כ„קברן" ונשאר עד האקציה האחרונה. הצליח להימלט ערב החיסול, הסתתר ביערות ופעל כפארטיזן. כעת חבר קיבוץ „עין המפרץ".

אחותו עם התינוקת נשארו אצל אכר פולני. מובן שמשה וואַרום הצטרף מיד אלינו, ופעולתנו הראשונה היתה לחדור לקן ה־A. K., כדי להציל את אחותו וילדתה משם ולהעבירם למקום אחר.

קבוצת פרטיזנים ביערות קוצק, ביניהם: שמעון רובצ'ק (כותב המאמר), משה וארום ויצחק גלבך.
אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער אין די קאָצקער וועלדער, צווישן וועלכע עס געפינען זיך שמעון רובאצ'עק (דער מחבר פון דאָזיקן אַרטיקל), משה און יצחק געלבאַן.

מאז לא זזה ידו מתחת ידי (וואַרום כעת בארץ). בדרכנו פגשנו את קבוצת הפארטיזנים המפורסמת מפארצ'ב „חיל" (נזכרת ב„ספר הפארטיזנים") ואף נפגשנו עם מפקדם יחיאל. לכתחילה חשבנו שהם אנשי A. K. וכך נראינו אנו בעיניהם. הקפנו את המזחלות שלהם ודרשנו מהם שייכנעו. רק כאשר שמעו שאנו משוחחים ביניינו אידיש הותר הסבך. לקבוצה זו היה נשק רוסי שהוצנח אליהם מטעם מפקח הפארטיזנים הפולנים הקומוניסטים שהיו כפופים למוסקבה. שמם יצא לתהילה והרוסים העריצו אותם. בחורים אלה היו גם אחראים על מחנה יהודים זקנים, נשים וילדים שהיה בקירבה. בדרך למפקדה הרוסית התקיפו אותנו גרמנים ופרץ קרב שבו השתתפנו גם אנו. לאחר שיצאנו מהכיתור הובלנו למפקדת הפארטיזנים הרוסים.

בחורף 1943 נצטרפתי איפוא לפלוגת פארטיזנים רוסים שהיתה שייכת לבריגאדה ע"ש דזרז'ינסקי שמנתה קרוב לאלף איש, בעיקר שבויים רוסים שהוצנחו ע"י המפקדה. הואיל ואנו הכרנו יפה את סביבות קוצק הוטל עלינו לחזור ולפעול שם (פעולת הפארטיזנים הרוסים הצטמצמה רק עד הבוג). חזרנו איפוא לגוב האריות — לבסיסי ה־A. K. תפקידנו היה לפוצץ רכבות, לרשום תנועת המכוניות של הגרמנים, תפיסת שבויים והובלתם למטה, מארבים על קבוצות גרמנים בכבישים, מיקוש ועוד. בפעולות אלה השתתף גם משה וארום. קיימנו קשר עם הקבוצה של יצחק „נותן התורה" (12 איש) שהוטלו עליהם תפקידים מיוחדים. בחור זה מקוצק, בעל הכינוי המוזר, היה מפורסם בסביבה בגבורותיו ובאומץ לבו. פעם רכב בלילה על סוסו ואכר אחד תפס את רובהו. יצחק לא איבד עשתונותיו וירה מהרובה שהיה נתון בידי האכר. הלה ברח ויצחק ביצע את תפקידו. הוא הצטיין בפלוגה כסייר. באחד הימים התקפנו מכונית שבה נסעו מודדים גרמנים. לאחר שהגרמנים נהרגו התיישבו הפארטיזנים במכונית והתחילו לנסוע בכביש לאור היום. בינתיים הגיע ג'יפ עם גרמנים. יצחק שרכב על סוסו כסייר סמוך לכביש רצה להודיע לנו על כך, אך סוסו התעקש ולא רצה לעבור את התעלה. הגרמנים ריכזו את האש על יצחק אך לא פגעו בו. בשמענו את הירויות יצאנו מן המכונית. באותו רגע חלף הג'יפ על פנינו. פתחנו עליהם באש. שנים נהרגו והנהג נפצע. העלינו את הג'יפ באש.

פעם הפלנו אוירון גרמני ביער. הגרמנים חשבו שקרתה להם תקלה, וכי המטוס נחת נחיתת־אונס. לאחר שהוברר להם מה המצב, פתחו עלינו באש מאקדוחים. ענינו באש ואחד הגרמנים הרים ידיו וזרק את האקדח. בינתיים הופיע יצחק „נותן התורה" על סוסו. הגרמני הרים את האקדח בחזרה וירה ברוכב. יצחק ירד מסוסו והמשיך לירות בגרמנים.

בחור אמיץ־לב זה נפצע מכדור שנפלט מרובהו ומחמת חוסר תרופות מת ביער.

*

על הפלוגה שלנו הוטל להעביר דיפלומט רוסי ממוסקבה שנשלח לשם משא ימתן עם ה־A. K. רכבנו כל הלילה עד שהגענו לכפר אחד. הסתדרנו ב־3 בתים ושכבנו לנוח. תושבי הכפר מסרו לגרמנים על בואנו והם הקיפו את הבתים הקיצוניים שבהם לנו. כשהרגשנו בהם כבר נתקרבו הגרמנים על יד החלונות, מוכנים להטיל בנו את רימוניהם. נכנסנו לקרב עם הגרמנים שארך כל הלילה ולמחרתו עד הערב. פרצנו את המצור והתחלנו לסגת. בינתיים הגיעה אלינו תגבורת ואז החלטנו לחזור ולאסוף את ההרוגים. יחד עם התגבורת מנינו כ־200 איש. גם הגרמנים ריכזו תגבורת והלכו בעקבותינו. 3 ימים הלכנו ללא אוכל ושתיה, כשהגרמנים הולכים אחרינו, מבלי שנבוא לכלל מגע קרבי. ביצענו את תפקידנו ולווינו את השליח עד מפקדת ה־A. K.

כשהצבא הרוסי הלך והתקרב לבוג, ריכזה הבריגדה את הפלוגות וחילקה להן תפקידים חדשים. עלינו הוטל ללכת לסביבות צ'נסטוכובה. עברנו שוב את סביבות קוצק. בדרך נכנסנו בקרב שנמשך יומיים עם הגרמנים (בסביבות קוז'ניץ). בהיותנו בעיירה זו נפגשתי שוב עם בן־דודי משה ווארום שנקלע לפלוגה אחרת. שימשתי אז ביחידה של רובה אנטי־טנקי ובקרב זה נהרג מספר 1 והצטרכתי לסחוב את הרובה לבדי. התבצרנו בחורשה, התחפרנו וחכינו לבוא הגרמנים. ובאמת אחרי שעה קלה התקרבו אלינו טנקים. לתמהוננו הרב ראינו שאלה הם טנקים של הצבא הרוסי...

*

בצבא הרוסי נחשבנו כחטיבה מיוחדת בפני עצמה. הוטל עלינו אז לעבור את הבוג. לבסוף פיזרו אותנו וצירפונו באופן סדיר לצבא הרוסי. פולנים יוצאי השטחים המזרחיים ורוסים שידעו לדבר פולנית הועברו לצבא הפולני.

נשלחתי לקורס קצינים ושם נפגשתי עם קוצקאי אחד (קופל), שסיפר לי שבלובלין נתאספו שרידי היהודים שהיו בקבוצות פארטיזניות והם משמשים שם עכשיו במשטרה. מפיו נודע לי שגם אחותי נמצאת בלובלין. שוחררתי מהצבא והועברתי למשטרה (וכן גם ווארום). בלובלין הייתי עד דצמבר 1945 ובקרתי גם בקוצק כמה פעמים.

גראסמאן גדליהו (תל־אביב)

קאצקער יידן אונטער דער נאצי אקופאציע

(פונקן פון הערַאיישן ווידערשטַאנד)

ווי נאָר די דייטשן זענען אַריין אין קאָצק, האָבן די יידן אין שטעטל גאַנץ גוט געוואוסט וואָס דאָס באַדייט פאַר זייער גורל. מען האָט דאָס מיט די ליפן נישט געוואָלט אַרויסזאָגן, אָבער אין האַרצן האָט יעדער געפילט דעם גרויזאַמען צוקונפט. יידן וואָס האָבן שטענדיק געלעבט מיט בטחון, אמונה און האָפענונג האָבן געהאָפט אויף סייעתא דשמיא. מען האָט געפילט אַזאָ מצב וועט לאַנג נישט אַנהאַלטן: אַדער מען וועט די נאַציס אַדורכלעבן, אַדער זיי וועלן אונדז בייקומען, און מען האָט דאָך געגלויבט אַז מען וועט אויסהאַלטן די יסורים. יידן מיט שארפע גמרא קעפ האָבן אויפגעוויזן מיט כל־ערליי טעאָריעס און סטראַטעגיעס אַז היטלער'ס סוף איז נאָענט. אָבער טיף אין הארצן האָט מען אַנדערש געטראַכט...

היטלערס פאַרניכטונגס מאַשין האָט דערווייל געטאָן איר אַרבעט. די נאַציס האָבן זיך באַמיט אַראָפּרייסן ביים יידּ און מענטש דעם צלם אלהים. אָבער קאָצקער יידן האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן. וועָן די נאַציס האָבן געטריבן, איז מען געגאַנגען מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ מען האָט אויסגעמידן דעם בליק פון דייטש — און מען איז ווייטער געווען ביי זיך ייִד און מענטש. מען האָט אָנגענומען די יסורים ווי אַן אָפּקומענישׂ פאַר זינד. דער גוף האָט זיך געלייטערט אין ליידן, כדי די נשמה זאָל ווערן ריינער און געלייטערטער. דער מאָראַל ביי די קאָצקער יידן איז נישט געפאַלן.

*

אָט געדיינק איך ווי אין מיטן אַ העלן פרילינגס־טאָג אין יאָר 1942 האָבן קאָצקער יידן באַצאָלט מיט 17 קרבנות, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט אַרויסגעבן יידן פּליטים פון אַנדערע שטעט, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי זיי. פאַר נישט אויספילן דעם נאַצישן באַפעל זענען דאָן דערמאָרדעט געוואָרן יעקב וויינריב, וועלכן די נאַציס האָבן אַוועקגענומען פון דער גמרא אַן איינגעהילטן אין אַ טלית, יעקב רעכטמאַן, וועלוול טאשעמקא א. אַ. — —

און אָט נאָך אַ ביישפיל פון פּאַסיוון ווידערשטַאנד, וואָס האָט געקאָסט בלוטיקע קרבנות. ווי באַוואוסט האָבן די דייטשן אויסגעמאָרדעט אַלע יידישע זעלנער פון דער רוסישער אַרמיי, וועלכע זענען אַריינגעפאַלן צו זיי אַלס געפאַנגענע. 4 יידישע זעלנער זענען אָנטלאָפן פון אַ געפאַנגען־לאָגער און האָבן זיך באַהאַלטן אין קאָצק. מען האָט גלייך זיי איבערגעטאָן אין ציווילע בגדים, באַקומען פאַר זיי דאָקומענטן אַלס קאָצקער בירגער, און אין אַ צייט נאָכדעם

זענען זיי צוזאַמען מיט אַנדערע יידן, אַזועקגעשיקט געוואָרן אין אַרבייטסלאַגער אין טוראָוו ביי מעזריטש. דאָרט האָט אַ פּוילישער אויפזעער דער־הערט ווי יידן רעדן צווישן זיך רוסיש. ער האָט זוגעגן דעם גלייך געמאַלדן דעם „געסטאַפּאָ". דער לאַגער איז באַלד אָפּגעשלאָסן געוואָרן און די דייטשן האָבן געפאָדערט, אַז די יידן זאָלן אַרויסגעבן די וועלכע רעדן רוסיש, אויב נישט — וועט מען אַלע אויסשיסן. קיינער האָט נישט פאַראָטן די רוסישע יידן, און דערפאַר טאָקי האָבן די דייטשן געשאָסן אויפן אָרט 12 קאָצקער יוגנטלעכע. — —

און אָט אַ ביישפּיל ווי קאָצקער יידן האָבן פאַרטיידיקט זייער כבוד אַלס ייד. געווען איז דאָס גלייך נאָך דער אָקופּאַציע, ווען דער בלוטיקער פּרצוף פון נאַצי איז נאָך נישט געווען אַזוי בולט. ווי באַוואוסט געפינט זיך ביי קאָצק דער דיינקמאָל אויפן קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש. ביי אַ טייל פון דער פּוילישער באַפעלקערונג איז דער קבר געווען שטענדיק ווי אַ דאָרן אין אויג. ווי קומט עס אַז אַ יידישער פּולקאָוניק זאָל קעמפן פאַר פּוילנס באַפרייאונג? זיי האָבן, אַלזאָ, מיט דער הילף פון די דייטשן געפלאָנט צושטערן דעם דיינקמאָל. יידן האָבן אייגנגעריסן וועלטן, מיט מתנות און געלט געפועלט אַז מען זאָל מבטל מאָכן די גזירה. דער קבר און די מצבה זענען געבליבן ביזן היינטיקן טאָג — אָבער אין קאָצק איז היינט נישטאָ קיין איין ייד. — —

דער נאַצי הויבט אָן באַווייזן זיינע נעגל. רציחות, הונגער, טיפוס, טויט־לאָגערן. אָבער דייטשע אָפּיצירן ווילן זיך ווייל. די פּאָליאַקן אַרדנען איין פאַר זיי אוונטן און פאַרוויילונגען, בראָנפן גיסט זיך ווי וואַסער, פרויען, טענץ... ביי פּייוול זאקאליק אויף גארבאַרסקי גאַס איז פאַראַן אַ בילד־שיינע טאָכטער, דאָבע. א דייטשער אָפּיציר וואַרפט אויף איר אָן אויג, און אַז עס גייט נישט מיט גוטן, פרובירט ער מיט געוואַלד. דער אַלטער פּייוול פאַרטיידיקט דער טאָכטער און דער דייטש צעשנייט מיטן באַגנעט דעם אַלטן פאָטערס האַנט. — —

פון זון אונטערגאַנג ביז זון אויפגאַנג טאָר זיך אַ ייד נישט געפינען אין גאַס. טרעפט מען וועמען אין די שעה'ן — וועט ער דערשאָסן אויפן אָרט. אָבער וען מען באַקומט אַ ידיעה פון אַן אונטערגרונט־צייטונג אָדער פון אַ געהיימער ראַדיאָ־סטאַציע אַז היטלערס חיילות פאַרשפּילן אויפן פראָנט — וועט די נייעס בליץ־שנעל פאַרשפּרייט פון שטוב צו שטוב. מוטיקע יונגעלייט באַזוכן פון שטאָט צו שטאָט און גיבן איבער ידיעות פון געהיימע קוועלן. — —

עלטערע יידן זיצן און לערנען תורה. מען זוכט רמזים און גימטריות. לויט אַלע סימנים, באַוויזן זיי אַז עס מוז קומען אַ שנעלער סוף אויף היטלערן. מיט געוואַלד ווילן זיי ברענגען די ישועה וואָס גיכער.

היטלערס סוף איז טאָקי געקומען, אָבער צו שפּעט.

משה קליינגן (תל־אביב)

ווּאו געטאָגט דאָרט ניט געטעבטיקט

(עפּיזאָדן און זכרונות)

דעם 22־טן מערץ 1939 בין איך מאָ־ביליזירט געוואָרן אין דער פּוילישער אַרמיי און געווען דאָרט (צוזאַמען מיט אַלטער זאקאליק) 7 מאָנאַטן. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה בין איז געווען 6 וואָכן אוי אַ געפאַנגענ־לאָגער אין טאָרן. דאָז האָט מען מיך באַפרייט און איך בין געקומען אין קאָצק.

קומענדיק אין קאָצק האָב איך געטראָפן די יידישע באַפעלקערונג דערשלאָגן מאון מוטלאָז. ד ידייטשן פלעגן דאָן כאַפן די יידן און זיי אַפשערן די בערד, האָבן פיל יידן אַליין אָפּגעשאָרן די בערד. ס׳איז געווען זייער טרויעריק צו זען פּרומע קאָצקער יידן אין אַזאַ מצב. אָבער דאָס איז ניט געווען די ערגסטע צרה. די דייטשן האָבן אויך געכאַפּט צו דער אַרבעט, און דערביי געשלאָגן מכות־רצח. דער „יודנראַט״ האָט גלייך צוגעשטעלט מענטשן צו די דייטשן, כדי זיי זאָלן זיי ניט שלאָגן — אָבער עס האָט ווייניק געהאָלפן: זיי פלעגן אויסגעפונען פּרישע פיינעגונגען ווי, צום ביישפּיל, נויטן די יידן זיי זאָלן וואָשן איינער דעם צווייטן מיט קאַלט וואַסער פון אונטערן פלומפּ, א. אַ. וו. אַ טייל מענטשן זענען אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד, אָבער נאָכער האָבן זיך אייניקע אומגעקערט. אין 1940 זענען צוריק געקומען פון רוסלאַנד שמאי קליינמאַן, יוסף בראַט און שלום מיט זיין פּרוי.

אין 1941 האָט מען אַרויסגעשיקט פיל יידן קיין ראַדזין (אויך די וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־שיינען). אָנקומענדיק קיין ראַדזין, האָט מען אונדז אַריינגעטריבן אין שול. ראַדזינער יידן האָבן אונדז געבראַכט טיי מיט ברויט. די דייטשן האָבן אָבער באַלד אונז אָנגעהויבן פייניקן. מען האָט אונז געהייסן לויפן הין און צוריק, פון איין וואַנט צו דער צווייטער. מיר זענען געווען ביי 300 יידן, און לויפנדיק זענען מיר געפאַלן איינער אויפן אַנדערן. דאָן האָבן אונז די דייטשן נאָך באַוואָרפן מיט שטיינער און ביר פלעשער. צומאָרגנס האָט מען אונז אַוועקגעפירט קיין ביאלי־פּאָדלאַסקי אין אַ לאָגער.

אין 1942 (ראש חודש תמוז) זענען געקומען „געסטאַפּאָ" לייט אין קאָצק, געכאַפט 21 יידן (צווישן זיי חיים קליינמאַן, שלמה קליינמאַן, יאַנקל יואלס, יאַנקל רעכטמאַן, הערשל רעכטמאַן) און אַוועקגעפירט אויפן בית־עולם. דאָרט האָט מען זיי אַריינגעפירט אין אַ אוהל אַריין, און זיי איינציקווייז אויסגעשאָסן. דאָן האָבן זיי אויך געגומען 2 יידן פון די אַרבעטערס אין וואַלד (שלום בראט און נאָך איינעם).

אַ וואָך פאַר סוכות האָט מען אָנגעהויבן אַרויסשיקן יידן קיין פּאַרטשעוו. נאָך סוכות האָט מען אונז געמאַלדן אַז קאָצק דאַרף ווערן „יודנריין". יעדע נאַכט האָט מען אַרויסגעשיקט פון אַ אַנדער גאַס. ווען אונזער גאַס האָט געדאַרפט ווערן „יודנריין", זענען מיר אַוועק קיין פאגיזדאוו, דורך זייטיקע וועגן. דאָרט זענען מיר געווען 8 טאָג.

דערווויסנדיק זיך אַז אין קאָצק איז דערלויבט צו בלייבן נאָר 120 אַרבעטער, האָב איך באַשלאָסן זיך צוריקקערן קיין קאָצק. די שטאָט איז געווען ליידיק פון יידן. אַלץ איז געווען פאַרמאַכט, די פּוילישע איינוואוינער האָבן אַרויסגעפירט די מעבל פון די יידישע הייזער. איך האָב דאָרט געטראָפן שלום גאלדפאַרב (וועלכער האָט מיר דערציילט אַז זיין פאָטער חיים דוד איז דערמאָרדעט געווארן מיט נאָך יידן אויפן וועג פון לוקאוו קיין קאָצק) און יצחק זאַלץ. לאַנג בלייבן אין קאָצק האָב איך ניט געקענט, ווייל מען האָט מורא געהאַט דאָרט מיך אויפצוהאַלטן. איך בין געווארן אַ וואַלד־מענטש, זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן, און געמוזט פון צייט צו צייט בייטן די פלעצער צוליב מסירות.

זומער 1943 האָב איך זיך געטראָפן מיט 2 קאָצקער יידן: פסח ראזענבלאָט און פייבל גדליה׳ס, באַוואָפנטע מיט געווער. צומאָרגנס זענען זיי געפאַלן אין סערקאמלער וואַלד. ענדע 1943 האָט מען אונדז געמסר׳ט. די זעלבע נאַכט, איידער מיר זענען אַנטלאָפן, זענען געקומען צו אונזער קריסט 2 רוסן. אין דער פרי זענען דערשינען 25 געסטאַפאָוצעס און געפרעגט דעם בעל־הבית, ווער געפינט זיך ביי אים אין שטוב. ווען ער האָט געזאָגט אַז 2 רוסן זענען געקומען ביינאַכט האָבן די דייטשן גלייך געשאָסן און איין רוס איז געפאַלן באַלד. דער צווייטער איז אַרויף אויפן בוידעם און אַראָפגעווארפן אַ האַנט־גראַנאַט. איין דייטש איז פאַרוווּנדעט געוואָרן. די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן דאָס הויז און דער רוס איז אַראָפּ פון בוידעם און אַנטלאָפן. ווען די דייטשן זענען געלאָפן נאָכן רוס — זענען אַנטלאָפן פון הויז דער קריסט מיט זיין פרוי און קינדער. אָבער די דייטשן האָבן זיך צוריקגעקערט און געזוכט נאָך מענטשן אין הויז. ביינאַכט זענען מיר אַוועק פון דעם באַהעלטענישׂ, וואו מיר זענען געווען 14 מאָנאַטן. דאָן זענען מיר אַוועק צו אַנדערע קריסטן. אָבער די לאַגע איז געווארן ערגער: מען האָט אונז ניט געלאָזט נעכטיקן אין די סטאַדאָלעס. ס׳איז געווען אַ קאַלטער ווינטער אוו עס

פלעגט שנייען געדיכט אַ גאַנצן טאָג אין וואַלד. אַזוי זענען מיר אַריבער די לעצטע חודשים פון דער מלחמה באַפרייאונג. וואו מיר האָבן געטאָגט דאָרט האָבן מיר ניט געענעכטיקט...

מסיפורי השואה

(מעשים שהיו)

טוב לי כי עניתני...

כשכבשו הנאצים את קוצק, התחילו מיד פושטים ברחובותיה, תופסים את היהודים, מכים אותם, מגלחים זקניהם ומענים בכל מיני עינויים קשים. באותה שעה ברחו כל היהודים מן השוק כדי להימלט מידי הרוצחים. פגשו בדרך את ר' דוד לאַק, אמרו לו:

— חזור בך, הרחוב מלא נאצים משתוללים.

ענה ר' דוד: כל ימי השתוקקתי לעזור לאחי ועכשיו שמצווה זו באה לידי, אחמיצנה? אלך לשוק והם יכוני, וממילא לא יכו יהודי אחר במקומי...

למחרת פגשו את ר' דוד יפניו מכוסים פצעים וחבורות, זקנו מגולח וכולו אין בו מתום. שאלוהו:

— מה ראית שנתת גורך למכים?

ענה ר' דוד:

— אדרבה, טוב לי כי עניתני, שכן לולא היו מתעללים בי, היו מכלים זעמם ביהודי אחר, נמצא שעזרתי לאחד מאַחי.

לא אמר „קדיש"...

כשהגרמנים כבשו את קוצק חלה ר' ראובן בר' חיים ברוך ושכב על ערש דווי. ביום א' דסוכות תש"ב אספו הנאצים 250 יהודים מתושבי קוצק ופליטי העיירות הסמוכות ורצחום נפש ביריות. באותה שעה שכב ר' ראובן בביתו, והיה אומר פרקי תהלים. כיוון שהגיע לפרק כ' ופתח: „למנצח מזמור לדוד יענך ה' ביום צרה", נכנסו הנאצים לביתו ומצאוהו שוכב. שאלוהו הרוצחים למה הוא שוכב. אמר להם: חולה אני. ציוו עליו לפתוח פיו, כדי לבדוק אם אמנם חולה הוא. כשפתח ר' ראובן את פיו, ירו הנאצים לתוכו ויצאה נשמתו בטהרה.

למחרת הובל למנוחות. היה שם באותו מעמד בנו חיים אברהם. מירר חיים אברהם בבכי וצעק מקירות לבו: רבונו של עולם, הבט משמים וראה, כי היינו ללעג ולקלס — לא, לא אומר „קדיש"!

וחיים אברהם, שירא שמים היה, לא אמר קדיש!

בכל אשר ילכו — נלך...

כשנכנסו הנאצים לביתו של ר' יוסף גז'יוואץ' בקוצק להוציא אותו ואת אשתו להורג, ביקשו שתי בנותיהם ללכת אתם. חסו הנאצים על הבנות, שיפות היו, ואמרו:

— חבל שבנות יפות כאלה יוצאו להורג.

ענו הבנות:

— בכל אשר ילכו הורינו — נלך גם אנו.

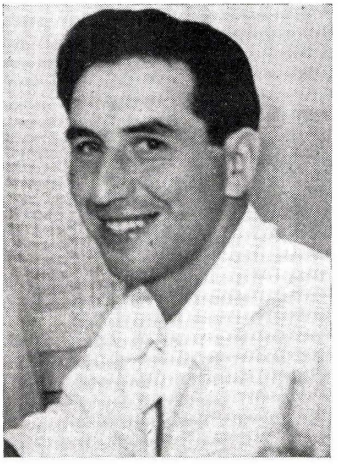
שילבו כל ארבעתם את זרועותיהם זה בזה ויצאו לדרכם האחרונה.

וכך, חבוקים ושלובים איש ברעהו, נורו האב והאם על הבנות.

(נמסר מפי **יעקב ארליך**)

משה אבירם גז'בין (תל־אביב)

צרור מכתבים מימי השואה

חבילת עלים ובלים, מכתבים וגלויות שהצהיבו, שנשלחו מקוצק בראשית ימי השואה — נשמרה אצל אחד הניצולים (משה גז'בין — ת"א), שעבר בתקופה ההיא מקוצק ל„ריכוז" השוה"צ בוילנה. כידוע שימשה אז וילנה הליטאית מקום ריכוז לנוער חלוצי, שצפוי היה להשמדה פיזית בשטחי הכיבוש הגרמני. הנוער הלך בדרכים משובשות, עבר גבולות והתרכז בוילנה על מנת לעלות משם לארץ — אחדים אף הספיקו לצאת לדרכם לפני כיבוש הרוסים.

במכתבים אלה, הכתובים פולנית במקורם, ניכרת היטב אוירת טרם ההשמדה, כשנדמה היה, שעדיין לא כלו כל הקצין והתקווה לעלייה עוד נצנצה באופק... שפת הרמזים (האדון „לא טוב", הדודה „נחמה" ו„עלייה") מגלה טפח מפרפוריהם, רגשותיהם ומעשיהם של הצעירים במאמץ עליון להינצל מהמלכודת המתהדקת...

קוצק, יולי 1940

משה!

את מכתבך קבלנו ומודה אני לך, אחי, שהנך זוכר אותנו. כן, משה, לא פעם הנני נזכרת בדודה נחמה שלנו, שהיתה אומרת עליך: עוד תמול שלשום היה ילדון — וכבר בגר! מהללת אני אותך על כתיבתך: אפשר להבין הכל מה שאתה כותב... האם זה כבר הסוף? הנני יושבת וחושבת שעות על גבי שעות אודות הכל. מרגישה אני בזמן האחרון כאבים נוראים. אני כבר מזדקנת ואתה רק מתחיל את חייך... אך אסור להיות סנטימנטלי, ההגיון והשכל אומרים שיש לחפש את החיים — והחיים הם לא בקוצק.

בפעם הראשונה ערכנו את ה„סדר" בלעדיכם (ידיעה בעקיפין, שגם אחותי עברה לצד הרוסי — מ. ג.). לך היה בוודאי נעים בוילנה — אבל לנו היה קשה. הסתובבתי כמי שנטרפה עליו דעתו, למרות שהכל היה כרגיל בכל פסח — גם מצות לא חסרו; רק אתם חסרתם. כל אחד מאתנו זכר עליכם ונאבק עם עצמו בגבורה שלא להעלות את שמכם על דל שפתיו — אחרת היינו פורצים מיד בבכי — — (כאן חתך הצנזור את המכתב — אולם מעבר השני של הגליון נשאר הקטע דלקמן — מ. ג.) לפני רבע שעה ביקר אצלנו מנדל ברונשטין והראה לנו מכתב ממך ובו חדשה חשובה ומשמחת. אסתר נישאה לאיש... אבא בכה שלא זכה להיות „בחופת" בתו. על אמא מוטב שלא חשאל — — — (ושוב חתך הצנזור — מ. ג.).

רבקה גז'בין

קוצק, 22.VI

(גלוייה מחבר פעיל ב„השומר הצעיר")

שלום משה!

בקבלי את גלוייתך התפלאתי קצת שהתקיימה מועצה. מה שנוגע לי — הרי בדרך כלל, מצבי לא רע בזמנים הללו. האדון קן מרגיש את עצמו טוב והוא מתחיל לעבוד, ייתכן שנקבל עבודה אצל האדון לא טוב — אך בוודאות טרם נדע.

אצלנו כבר החל החום... בזמן החופש אנו מטיילים... אנו מדברים הרבה על אודותיכם. הנני מתגעגע מאד ל„חברה" (כך בפולנית — והכוונה לחברי קיבוצו „הבוקע" שהגיע ל„ריכוז" בוילנה). ד"ש לכל המכרים. תראה שהמשפחה שלנו תכתוב גם כן.

מנדל

סרני, 16.VII.40

(לאחר שהרוסים כבשו את וילנה גברה ההרדה ב„ריכוז" קבוצי השומ"צ ואנשיו, שלא ייחשבו בעיני הרוסים כ„ציונים אנטי־מהפכניים" — בקשתי עצה מגיסי דוד ליבפריינד לאן לברוח ועל כך הוא עונה לי — מ.ג.).

בסרני התרכזה מושבה של קוצקאים, אני ואסתר (אחותי — מ. ג.), הרשל קרייצמן, באשה, דוד מילטייך ואשתו, דוד איידלמן ואשתו, יעקב צובעק, יהושע גלייכגעוויכט ועוד. היו עוד „חברה", כמו שמחה מדנס, לוציה, מרדכי ועוד. הם רצו לחזור לקוצק — אך לא הצליחו. מה שידוע הוא, ששמחה, מרדכי, לוציה, שלום גולדפרב, אברהם הנדלסמן, חיים קופרשלאג, מרדכי וארטובניק ועוד הרבה נמצאים כבר אצל הדובים הלבנים (מלים אלה נמחקו מגוף המכתב, אך ניתנות עדיין לקריאה, מעליהן רשום בכתב־ידה של אחותי אסתר „אינני יודעים את מקום הימצאם". באמת נשלחו הצעירים הללו למחנות עבודה בצפון הרחוק). הרבה לכתוב אינני יודע, בפרט היום, כאשר אני לא מרוצה כלל מכל החתונה... (הכוונה לשינוי שחל בוילנה עם כניסת הרוסים). אמנם יש לי אשה — אך היא לא נותנת לי לדבר מלה... הנני מוכרח להיות אלם, עוור וחרש, היא נותנת לי פקודות ואומרת לי זה אסור וזה מותר... חס אני על אסתר, לולא זאת הייתי מתגרש... משה, אתה עודך נער — אל תתחתן... יותר טוב אב חורג מאשר אשה כזאת (שורות אלה מוסרות ברמז על ההלך־רוח בין הפליטים בשטח הכיבוש הסובייטי)...

דוד

(למכתב זה הוסיפה אחותי „אלינו הגיע אדון „לא טוב". הידיעות מקוצק אומרות שם „יותר שקט" אך בוודאות אי־אפשר לדעת, שכן משם לא מגיע כבר אף אחד).

קוצק, 12.8 40

שלום משה!

תסלח שלא כתבתי לך מיד, כי האדון חאַפּע מגיע כל פעם אלינו. אצלנו ללא שנוי. חיים טוב, אני עובד בגן־ירק והולך מדי פעם אל הנחל. מה אצלך? האם תחסלו את הריכוז בוילנה.

דודה „עליה" איננה כבר. אין לי מה לכתוב, כי לא הבנתי את הגלויה הקודמת. אם אתה יודע משהו על אדון חדש, כתוב!

מנדל

ד"ש לכל החברה

קוצק, 12.1.41

(לאחר שהודעתי להורי על עלייתי ארצה)

אחי ובן יקר!

סוף־סוף אחרי תקופת סבל קשה וארוכה ואחרי שזלגו הרבה דמעות מעינינו, והרבה דאגות כרסמו לבנו — הגיע מכתבך, משה. למה שתקת עד כה מאז החגים — אתה יכול לשער לך מה יכול היה לקרות מאז. כבר שנה שעזבת אותנו — כיצד

יכולת להיות בלעדינו. ועכשיו שוב עם דודה עליה ונחמה — למה אינך מודיע הכל באופן מפורט, אינך משער כמה זה משפיע עלינו. מי יתן וכל מחשבותיך ומעשיך יהיו מכוונים בדרך האמת. מי יתן ומכתבי אחותך והוריך ייחרתו צזכרונך, כדי שבדרך למטרה יוקל על לבך, בהיזכרך שאנו איננו עוזבים אותך בזכרוננו אף לרגע — הנך מבין אותי, אחי. הננו שמחים שיכולת להגיע ולהגשים את חלומותיך. כל העיירה מדברת אדותיך. אנו כמו מטורפים, ספק משמחה ספק מצער... קשה לגמור את המכתב, אין הלב נותן. איני רוצה לגרום לך צער בסנטי־מנטים חביבי, בראש מורם תקח מהחיים מה שניתן, כיאה לגבר אמתי, תתגבר על כל הקשיים אפילו לחרוש בין קוצים — האם אתה מבין אותי?.. בינתים הנני גאה שיש לי אח כזה.

אחותך **רבקה**

שמחה מדנס (תל־אביב)

מן הפח אל הפחת

(במחנה עבודה בצפון הרחוק)

היה זה באחד מימי שלהי הקיץ, שכמותו רבים בחודשי אוגוסט—ספטמבר בקוצק. השמים תכולים־בהירים; ריחות השדה נישאים מרחוק ומגיעים לעיירה; בסביבות ה„ארמון" מצייצות הצפורים, בנתרן מעץ לעץ; מפעם לפעם פולחת את האויר קריאתם־צריחתם של הטווסים המתהדרים.

לכאורה זרמו החיים כרגיל בקוצק השקטה והרומנטית. אך משום־מה הורגשה אוירה מחושמלת בכול; עצב היה נסוך על פני האנשים, הנצמדים למקלטי־הרדיו המעטים בעיירה, שמהם נשמעות קריאות גיוס והוראות הג״א. פה ושם נראו כבר מגוייסים במדי צבא, המתייצבים בתחנות האיסוף.

אולם בטרם כבשה האוירה המלחמתית את העיירה — כבר באה ההפצצה הראשונה, המביאה אתה הרס וחורבן לקוצק. נפלו הקרבנות הראשונים בחצר הרבי.

*

עם כניסת החיילים הגרמנים החלו הרדיפות והגיוסים לעבודה בזוייה בלווי מכות. זכור לי יום אחד כשהסיבונו לארוחת בוקר, והנה מתפרצים לביתנו שני חיילים גרמנים ובצווחות סוחבים אותי החוצה. ברחוב כבר עמדה קבוצת יהודים עם כלי עבודה בידיהם. הובלנו לבית המרחץ העירוני, כדי לנקות ולהכין את האמבטיות בשביל הגרמנים. היה זה יום מפרך, רצוף גידופים ומכות אכזריות.

בלבי גמלה ההחלטה: לברוח ויהי מה! באותם הימים החלו להתארגן קבוצות קטנות של בני נוער קוצקאי במטרה לברוח לצד הרוסי, שממנו הגיעו ידיעות מעודדות על חיים יותר חופשיים ויחס אוהד מצד הרוסים.

מתקופה זו ואלך נשארו אצלי כמה רשימות לפי התאריכים, והנני להעלותם כהווייתם.

23.10.1939. החברים בורחים לצד המזרחי של הבוג. בבוקר ניגשתי למ. ג. אבא עטוף טלית ותפילין מציץ בפחד מעליית הגג. עדיין אין הם יודעים מה צפוי לנו וקשה ההחלטה. גם אני מתלבט אם לעזוב את אבא ורייזלה (אחותי). סוף־סוף אני ה„בוגר" והמפרנס.

24.10. התייעצתי עם אבי. לדעתי עלי ללכת ולהמתין שם עד יעבור זעם. א. ב. מוכן להצטרף. בערב אנו אורזים קצת חפצים וצידה לדרך — אנו מוכנים.

25.10. הבוקר קמתי מוקדם. בלילה לא עצמתי עין. כולי שקוע בהרהורים על העתיד הבלתי ידוע... הדבר הקשה ביותר — הפרידה. לא יכולתי לעצור בפני דמעותי החונקות... כלום זוהי פרידה לנצח?

בין הסימטאות פילסנו לנו דרך לעבר לובּרטוב. בשעה מוקדמת זו הדבר כרוך בסכנה. הגענו לגשר על נהר טישמניצה, העפנו מבט אחרון על עיירתנו, בה נולדנו, חונכנו, גדלנו, חלמנו על עתיד טוב יותר...

26.10. לננו בלובלין אצל בן־דוד. למחרת יצאנו לדרך לחפש תחבורה הצטרפנו לעגלה הנוסעת לפארצ'ב, בה יהודים המובילים מזון מלובלין לפארצ'ב. בהתקרב העגלה לשערי לובּרטוב, נודע לנו מפי הגויים על גירוש יהודי לובּרטוב, חיפושים והחרמות. בגלל פרצופי ה„טוב" נפל עלי הגורל להעביר את העגלה דרך העיר. נוסעי העגלה ממשיכים דרכם ברגל. על מנת לחזק את סימני ה„אריות" שלי, הריני מחווה קידה כלפי הכנסיה, כיאה לנוצרי אדוק...

יודה?! — עוצר אותי חייל גרמני. אני מעמיד פני תם. פולנים מתקהלים סביבנו. לבי הולם בחוזקה ואני ממשיך לשחק. הצלחתי לשכנע גם את הפולנים, והם המליצו על „כשרותי" בפני שומרי החוק החדשים. לעת ערב נתקבצו כל נוסעי העגלה, סחוטים ומרוטים — ואנו המשכנו בדרכנו.

27.10. הגענו לסלבטיץ' בערב שבת. עיירה קטנה. משמרות הגרמנים מאיצים בתושבים להיכנס לבתיהם — עוצר! פה ושם נדלקים נרות שבת. אנה נפנה? משפחה יהודית מקבלת אותנו בסבר פנים יפות. נרדמנו מיד על מצע קש מרוב עייפות.

28.10. מארחינו המליצו להתקשר עם פולני, אשר יעבירנו, תמורת תשלום הגון, בסירה את הנהר בוג. רבים כאן הזרים, אשר פניהם מועדות לעבר הנהר, העובר כמעט בתוך העיירה. רק פסיעה מפרידה בין התהום והחופש!

הלילה אנו עוברים את הגבול! נתאספנו בביתו של הגוי ומצפים. חרש,

חרש אנו מתקרבים לחוף הנהר. ברעדה קפצנו לתוך הסירה. הצטופפנו, עצרנו נשימה... כל רשרוש עלול להסגירנו לידי שומרי הגבול שמשני עברי הנהר. והנה הגענו לקצה השני של הנהר. התפזרנו בשדות. אני ואברהם צמודים זה לזה, יד ביד, למען לא נאבד אחד את רעהו בחשכת הלילה. בזחילה עברנו דרך ארוכה בשדות חרושים. מרחוק נשמע טרטור המכוניות העוברות על הכביש הקרוב. עם עלות השחר התקרבנו לעיירת הגבול שבצד הסובייטי — דומצ'בו. אברהם מצא שם מכרים והם קבלונו בחמימות. אחרי מנוחה קצרה והחלפת רשמים הגענו ל„תכלית": מה לעשות עכשו? תחילה עלינו להתערב בין הבריות, פן יכירונו וישלחונו למאורת הנחשים. גמרנו אומר לנסוע מיד לבריסק. יצאנו לתחנת הרכבת. ברחובות שוררת עליזות. מנגינות רוסיות בוקעות מהרמקולים ומעיני האנשים מנצנצת תקוה...

29.10. לפנות ערב הגענו לבריסק. תחנת הרכבת הומה מאדם; אי אפשר לעבור בין הרובצים על ריצפת התחנה. הבקענו לעצמנו דרך. פגשנו מכרים מראדזין, מביאלה ומיתר העיירות הסמוכות: חברים מימים עברו, מכרים מ„מושבות קיץ", מכינוסים, מתקופה הנראית כבר רחוקה וזרה... אין איש יודע לאן לפנות ומה לעשות הלאה. בינתיים אוזלות פרוטותינו האחרונות — הרעב מתחיל להציק. הסתדרנו איכשהו ללינת לילה.

30.10. הגיעו לאזנינו שמועות על אפשרות להירשם לעבודה במפעלים ברוסיה. ללא היסוסים נרשמנו. אנו מצפים להתארגנות השיירה, בבריסק אין אפשרות להסתדר מרוב פליטים.

כעבור כמה ימי נסיעה ברכבת־משא ללא מים הגענו למקום המיועד לנו בעיירה בביאלורוסיה. כאן פגשנו אנשי קוצק רבים, שהגיעו לפנינו וסודרו למקומות עבודה שונים. בבתי אוכל המיועדים לפועלים פגשנו את יוסף ברוט, יצחק קרייצמן, יצחק הרש אוברקלייד, משה יעקב הסנדלר, מאיר צובעק ועוד. ביום בהיר אחד, בבואנו למסעדה, לא מצאנו יותר את אנשי קוצק (לאחר זמן נודע לנו, כי הם חזרו לקוצק ונספו ע"י הגרמנים. גם במוחנו החלה לכרסם מחשבה על שיבה לקוצק.

תנאי העבודה היו קשים. עבדנו במכרות מלט, וה„נורמות" אשר הוטלו עלינו בוצעו בקושי גם ע"י רוסים מבוגרים הוגילים לעבודה קשה, והרי אנו היינו עלמים רכים, בני 17, שמעולם לא החזקנו מכוש בידינו... אצבעותינו מלאו אבעבועות, בגדינו (היחידים לעורינו) נתרפטו ונקרעו, ולקנות חדשים לא השיגה ידנו.

עמדתי בקשר הדוק עם חברים במקומות אחרים, ונודע לי על אפשרות לעבור לליטא, ומשם להגיע לארץ־ישראל (ליטא עדיין היתה אז חופשית). התחנה הראשונה בשובי מרוסיה היתה סאַרנו. בלכתי ברחוב לפנות ערב, הופתעתי לפגוש את דוד ליבפריינד עם אסתר גז'ביץ כשהם מטיילים שלובי־זרוע... לשמחתנו לא היה גבול. מפיהם נודע לי על קוצקאים רבים הנמצאים בעיירה. השתקעו בה דוד

איידלמן, דוד מילכטייך, הרשל קרייצמן ובאשה בורנשטיין. כולם קיבלוני בלבביות רבה.

מפיהם נודע לי על נסיונות־נפל של כמה חברים לעבור לליטא. משה זיגלמן, מנדל ברונשטיין, הרשל רכטמן ומשה גז'ביין ניסו לעבור כמה פעמים ולא הצליחו (מלבד משה גז'ביין). בכל זאת החלטתי לנסות מזלי ויהי מה. בהגיעי לבריסק נודע לי על שובם של יתר החברים לקוצק, לאחר שלא הצליחו לעבור לליטא ובבריסק לא יכלו להשתקע.

15.6.40. יום חם ונעים, התרחצתי בנהר בוג ונהניתי מהמראה היפה מסביב. מצבי לא היה משופר: מכרתי בשוק את כל חפצי על מנת לקיים את עצמי. בשכבי שם בלילה, מוכן ל„פעולה" — והנה חיילי נ.ק.וו.ד. מולי, המצווים עלי להתלבש וללכת אחריהם. מסך הברזל נפל — ברגע שהמטרה היתה כה קרובה. כעבור זמן קצר אני מוצא את עצמי בין כותלי הכלא בבריסק, סגור ומסוגר מאחורי בריח. החלו חקירות על גבי חקירות.

בתאי „דרים" ארבעים וכמה אנשים. אין אפשרות לצעוד כמה צעדים. האשנב הקטן פתוח בצמצום והמחנק גדול. הרעב מציק. הכנים רומשות על הגוף עדרים, עדרים. זה שבועות לא התרחצתי ולא החלפתי בגד. חום הקיץ מדכא.

ובעיקר מעיקה השאלה: מה חטאי, ומה פשעי? קירות בית הסוהר סגרו עלי מכל צד ואי־אפשר להיחלץ מחיבוקם. לילות ללא שינה, ימים של פחד מתנהלים בעצלתיים, ללא סוף. יום־יום אותה מנת־לחם דלה ומרק דליל. בזהירות אנו מקבלים אותם שלא להפיל פירור או לאבד טפה...

דרך האשנב הצר של תאי ניתן לי להשקיף על השמים בלבד. תחת שמים אלה חיים אנשים חופשיים, לא כפותים, יוצרים ובונים. והרי אנו נחוצים להם... בתאי אין יושבים פושעים — כולם אנשים אשר רצו להציל נפשם מצפורני הנאצים ונפלו מהפח אל הפחת. האומנם צעירים אלה, ללא עוול בכפם, דינם להיות רתוקים לכבלים? דלתות הברזל אילמות וחרשות. הלנצח?

באחד הלילות האפלים נשמעו חריקות הבריח ודלתות התא נפתחו לרווחה. אני נמצא ברחבת בית הסוהר ומביט על הכתלים מבחוץ, האין זה חלום? אילו יכולתי לגעת בכוכבים ולשתפם בשמחתי...

החל המסע בקרונות חתומים, ללא מזון ומים, בצפיפות ובקור. מנקרת המח־שבה במוחי, לאן מובילים אותנו? אנו נעים צפונה, צפונה. הכפור חודר לעצמות. טייגה אינסופית מגלה את מקום הימצאותנו. איזו בהירות קודרת! משני צידי המסילה עצי אורן וליבנה בערבות שלג נצחי. עד מהרה התבררה תכלית נסיעתנו: עבודת כפייה. עלינו לחפש נפט, לגרש דובים לבנים, לכרות יערות עד.

החלה העבודה ביערות. קבוצות קבוצות סודרו ל„בריגדות" ועלינו למלא „נורמות", ולא — לא נקבל תשלום. ומהו? — מנת אוכל זעומה, הנקבעת לפי

ה„נורמה". והיה אם מלאת את המכסה — קבלת מנה מלאה, הרחוקה מלהיות משביעה. מי שלא מילא — קיבל פחות מן המעט...

באחד הערבים הגיעה משלחת מטעם מינהלת המחנה ובראשם רופא. לאחר שבדקו את אנשי המחנה, הוקראו שמות של כחמישים איש (ביניהם משה ניסנבוים מרדזין וכותב השורות הללו), ניתן להם ציוד ובגדים, ועד מהרה נתברר לנו, כי נבחרנו לאכספדיציה לטייגה, במקום שם טרם דרכה רגל אנוש, על מנת לעבוד בקידוחי נפט. לתפקיד „נכבד" כזה זכינו הודות לכושר בריאותנו הטוב.

יצאנו ופילסנו לנו דרך בתוך הטייגה. סללנו „כביש" מעצים, ואחרינו החל להגיע הציוד. בדרך „נשרו" מקבוצתנו אנשים, שלא יכלו לעמוד בתנאים כה קשים. בגלל חוסר מיבנים של ממש (הואיל ומדי כמה ימים התקדמנו בתוך היער העבות), נאלצנו להתגורר באהלים (בטמפרטורה של 40—50 מעלות מתחת לאפס!). כאן היינו „חופשים" — כי לאן יכולנו לברוח?

21.12.40. סוף־סוף הגענו למקום המיועד, ועלינו להקים כאן מחנה קבוע. על שאלתנו איפה נגור? נשמעה התשובה הנצחית: „כפי שתסתדרו כך תחיו"... קראנו למקום הזה צ'וץ', על שם הנהר בקרבת המקום. החלה המלחמה בין האדם ובין איתני הטבע. שלגים, כפור יערות־עד, אספקה בלתי־תקינה, חוסר תחבורה, מרחקים עצומים... אט אט נידלדל המחנה. מחלת הצפדת הפילה קרבנות רבים, האנשים נתמעטו — ובמקומם הגיעו חדשים. „המתים לקבורה והחיים לעבודה" — היתה הסיסמה. עד מהרה נתפרסם צ'וץ' כמחנה מוות. היו שהעדיפו לקצץ אצבעות מרגליהם ובלבד לא להישלח לצ'וץ'.

28.8.41. האמנה הפולנית־סובייטית (בין שיקורסקי לסטאלין) באה לנו כנס מן השמים, ברגע האחרון ממש יצאנו מנבכי הטייגה. מקבוצת הראשונים, 80—90 איש, נשארו פחות מ„מנין". חברים יקרים רבים, שציפו להינצל בבורחם מהגרמנים, מצאו את מותם ביערות ובערבות. במערב נשרפו אחינו בכבשנים הנאציים על עוון היותם יהודים, וכאן הם גוועו מרעב ומקור.

יזכרו השרידים שזכו להגיע לחוף מיבטחים במולדת, את אשר עוללו לנו. הבה נעשה כמיטב יכולתנו לבל יאונה זאת לעולמים.

הערשל קרייצמאן (קאַנאַדע)

א באזוך אין קאצק באלד נאך דער באפרייאונג

אין די ערשטע טעג פון דער צווייטער וועלט מלחמה, בין איך ניט געווען אין קאַצק. דאָרט בין איך אָנגעקומען אין זעלבן טאָג, וועו די דייטשן האָבן אַרײַנ־מאַרשירט אין קאַצק מיט זייערע שווערצע שטיוול און טויטע שאַרבן אויף זייערע היטלען.

וועמען האָט עס געקענט איינפאַלן, אַז דאָס איז דער מאָרש פון טויט, פאַר־ניכטונג און פאַרטיליגונג פון אונדזער ליבן שטעטל און פון פולישן יידנטום בכלל.

אין צוויי וואָכן אַרום האָבן מיר — איך און מיין ברודער יצחק — פאַרלאָזט קאַצק און אַוועק קיין בריסק. מיין ברו־דער יצחק האָט שטאַרק געבייגט נאָך דער מוטער, האָט ער זיך אומגעקערט קיין קאַצק אוּן, זעלבסטפאַרשטענדלעך, אומגעקומען דאָרט און באַגראָבן געוואָרן אין אַ מאַסן־קבר.

וועו איך האָב פאַרלאָזן קאַצק, איז דאָרט געווען מיין גאַנצע משפחה, אויסער מיין ברודער שמואל (שפעטער האָט מען מיר דערציילט, אַז אין יאָר 1940 האָט מען אים געזען אין לעמבערג). מיין שוועסטער צירל האָב איך געטראָפן אין סאַרנע אין יאָר 1941 וועו זי איז צוריקגעקומען פון רוסלאַנד. מיר זענען דאָרט געווען צוזאַמען ביי 3 מאָנאַטן.

צוויי מאָנאַטן פאַר דעם קריגס אויסברוך צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד, האָט מען מיך אַרײַנגעצויגן אין רוסישן מיליטער, כדי דורכצומאַכן די מאַנעווערס. אַזוי בין איך שוין געבליבן אין מילטער אין דער גרויסער וועלט־מלחמה.

*

זייענדיק אין יאָר 1945 אין דעם פולק וועלכער האָט פאַרנומען די געגנטן לובלין און וואַרשע, האָב איך געהאָט די געלעגנהייט צו באַזוכן קאַצק צוויי טעג נאָך דער באַפרייאונג. מיין באַטאַליאָן איז געשטאַנען 10 קילאָמעטר אונטער לעווערטאָוו און איך האָב דאָרט באַזוכט עטלעכע מאָל.

פון קרוב 5.000 יידן, וועלכע קאָצק האָט געציילט פאַר דער מלחמה, האָב איך דאָרט געטראָפן נאָר אַ פאָר יידן — שרה זיגעלמאן מיט איר טאָכטער, יעקב ערליך מיט זיין טאָכטער און גדליה גראסמאַן. דאָגעגן האָב איך געפינען אַלע גויים גאַנצע און צעפרידענע, אַנגעפאַקט מיט יידיש האָב און גוטס.

דער קריסט פיאָנטעק, אונזער אַ שכן, האָט מיר דערציילט אַז מיין ברודער יצחק מיט נאָך יינגלעך זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך דעם גאַיאָוועג אין ביאלאָבזשעגער וואַלד אין טאָג פון דער באָפרייאונג פון קאָצק. ער האָט מיך אויך געווייזן זייַן קבר. מיר האָבן אויפגעגראָבן און נאָך געפונען זייערע קערפערס גאַנצערהייט, איך האָב דערקענט מיין ברודער יצחק, הענעכן, און דעם דריטן דעם יינגסטן, האָב איך ניט דערקענט.

מיין עלטערנס הויז האָב איך שוין ניט געטראָפן. דער פלאַץ איז געווען ליידיק, און די ציגל זענען געווען אויף ראָואצקעס הויף.

ביי מיין אַנקומען אין קאָצק, זענען פיל קריסטלעכע שכנים אַרויסגעקומען מיך אַנקוקן, אָבער מערסטנטייל זיך אָפילו ניט באַגריסט צו מיר. פיל האָבן זיך געקרימט און געברומט אונטערן נאָז... עס האָט זיך געמערקט קלאָר זייער אַנטוישונג: האָט מען דאָך געזאָגט אַז די דייטשן האָבן אויסגעראָטן אַלע יידן... איך האָב געפרעגט מאָניעק ראָואצקי (אַ שכן, מיט וועלכן איך האָב זיך צוזאַמען געהאַדעוועט), אויב ער וויסט וואו זענען אונדזערע מענטשן און וואָס האָט מיט זיי פאַסירט, האָט ער מיר געענטפערט: איך בין ניט געווען זייער היטער און דאָס איז ניט געווען מיין פליכט. קיינער פון אונדזערע אַמאָליקע גוטע פריינט האָט מיך ניט פאַרבעטן צו זיך אויך אַ טרונק וואַסער.. אייניקע מינוטן בין איך געבליבן שטיין אַליין מיט מיין פערד, אויף וועלכן איך בין געריטן. אַזוי האָט אויסגעזען מיין צוריקקער קיין קאָצק און די אויפנאָמע פון די קריסטלעכע שכנים!

אויף צוריקוועגס האָב איך געטראָפן אַ באַקאַנטן, פיאָטער שטשעפאַנסקי. ער האָט מיר געזאָגט, מעשה גוטער ברודער, אַז איך דאָרף טרינקען לחיים אויב איך בין אַרויס לעבעדיק פון קאָצק, און אַ צווייט מאָל זאָל איך ניט ריזיקירן דאָס לעבן... איך האָב באַלד דערפילט, אַז די דייטשן האָבן געהאָט וואונדערבאַרע שותפים און העלפער צו זייער בלוטיקער אַרבעט.

*

איך האָב ניט געטראָפן קיינעם, וואָס זאָל מיר דערציילן גענויע פאַקטן וועגן אומקום פון די קאָצקער יידן. איך האָב געהערט אַז מען האָט אַלע יידן אַרויסגעשיקט קיין לוקאָוו אַדער פארטשעוו, וואו מען האָט זיי דערמאָרדעט, אונטער דער נייער מיל האָב איך געפונען אַן אָרט, וואו מען האָט נאָך דערקענט בלוט פלעקן. דאָרטן האָבן די נאַצישע מערדער אויסגעשאָסן אַלטע מענטשן, קינדער, קראַנקע און קאַליקעס — און אויך די היימלאָזע.

זייענדיק אין לעוערטאוו האָב איך געטראָפן משה רימארזש מיט זיין פרוי. משה׳לע קויפמאנען האָבן ערמאָרדעט די A. K. אויף אַן אכזריות׳דיקן אופן.

איך האָב אויך געטראָפן אונדזער קוזין שמואל׳ן אין קאַצק. וועלכער איז געווען אין פוילישן מיליטער, און אונדזער קוזינע אסתר רחל קרייצמאן.

זייענדיק אין ס א ר נ ע האָב איך דאָרט געטראָפן פיל קאָצקער איינוואוינער, צווישן זיי מיין קוזין משה יצחק קרייצמאן מיט זיין פרוי, אונדזער קוזין דוווטשע מילכטייך מיט זיין פרוי, אברהם גזשעביענס טאָכטער אסתר מיט איר מאַן און שיע אידעלמאַנס זון דוד מיט זיין פרוי, און באַשע בארנשטיין, ישראל ברוכ׳ס אייניקל (זיי האָבן געוואוינט אין הויז פון קאָצקער שטיבל).

אברהם ראזענבלום (תל־אביב)

א חלום

געזונזן בין איך אין שטעטל קאַצק,
און צוריקגעקומען פון דאָרט בשלום.
געזען דאָרט אַלץ ווי אויף דער וואָר —
דאָך איז עס נאָר אַ פיינלעכער חלום!

אָט שטיי איך אין מאַרק איינער אַליין.
קיין יידן, קיין קרעמער — שאַ שטיל.
קיין טרעגער, קיין זעקלעך —
נאָר גויים אַרום, אַזוי פיל.

לייף איך גלייך אין גערקער געסל
זען וואָס מאַכט מיין אַלטע מוטער.
זי־רעף איך גאָר דאָרט גויים שיכורים
שרייען ווילד ווי דער ניט גוטער..

וואָס איז דאָ? וואו זענען די יידן?
אַ יידישע שטוב, אַ כשר׳ער טיש?
ס׳איז דאָך היינט פרייטיק, ערב־שבת
מען הערט גאָר ניט האַקן פיש...

וואָס שלאָפן די בעקעריין?
באַקט מען היינט ניט קיין חלות?
וואָס שווייגן עפעס די קצבים?
וואָס באַדייטעט דאָס אַלעס?

אַלץ איז ווי אויף דער וואָר,
דאָך עפעס אַ גרויסער וואונדער!
איז איצט טאָג אַדער נאַכט,
וואָס שלאָפן נאָך די קינדער?

אַ וואונדער! איך שטוין אוֹן מורמל,
פּרעג שאלות כסדר —
מען זעט ניט קיין רבין
קיין קינד אוֹן קיין חדר.

וואו זענען די קבצנים
צעווארפן אין אַלע עקן —
וואו איז דער בלינדער יצחק
מיט זיין גרויסן שטעקן?

ס׳איז דאָך היינט פרייטיק,
דאָס שטעטל האָט געקאָכט אוֹן געלעבט.
ווייבער צעפלאַמטע אין קיך —
דער טשאָלנט איז שוין פאַרקלעפט.

פאַרנאַכט אין בית המדרש
מ׳איילט פון יעדער געסל.
ביי לייטן שבת שוין געמאַכט,
ס׳פונקלט וויין פון געלן מענדלס פעסל.

חרוב איז דאָס שטעטל,
דער בית המדרש צעלייגט.
דרייען זיך הינט אין די גאַסן,
שיכורים אין רינשטאָק אויסגעוויקט.

*

אויף אליוניאק׳ס וועגט
220 יידן געשאָסן.
נאָך קענטיק די בלוט־פלעקן
וואָס בעסטיעס האָבן פאַרגאָסן.

יעדער טריט זאָגט עדות
פון מאָרד, פיין אוֹן שאַנד.
די גאַסן פול מצבות —
די נעמען גוט באַקאַנט.

בריך יוסף פיערניק (פראַנקרייך)

קאנקער אין פראנקרייך בעת דער דייטשער אקופאציע

1. אויף „הכשרה" אין דרום־פראנקרייך

אין פרילינג 1920, וועו איך בין אַלט געווען 13 יאָר, האָט אונדזער פאַמיליע פאַרלאָזט קאַצק און אַריבער קיין וואַרשע, וואו מיר האָבן איבערגעלעבט די צרות פון דעם רוסיש־פוילישן קריג. איך, צוזאַמען מיט מיינע ברידער משה און מרדכי, האָבן באַשלאָסן זיך לערנען אַ פאַך און ניט זיין קיין ישיבה־בחורים (אַדער „בענק־קוועטשער"). שנידערייַ — האָבן די עלטערן ניט מסכים געווען, בין איך געווארן אַ היטלמאַכער. אין 1925 האָב איך זיך אַנגעשלאָסן אין „החלוץ", און דעם זומער 1926 בין איך געווען אויף הכשרה אין טראוניק, נעבן לובלין. די עלייה איז געווען דאַן זייער באַגרענעצט און עס איז געווען זייער שווער צו באַקומען אַ „סערטיפיקאַט". דער „החלוץ העולמי" האָט געמאַכט אַ פרווו צו שיקן חלוצים אויף הכשרה קיין דרום־פראַנקרייך — און איך האָב באַשלאָסן צו פאָרן דאָרט אויף הכשרה, טראָצדעם וואָס מיין פאָטער איז געווען שטאַרק ברוגז אויף מיר. „אין פאַריז זענען אַפילו די שטיינער טריף" — האָט ער געטענה'ט. אין 1929 בין איך אַנגעקומען אין פראַנקרייך אַלס חלוץ, דורך דער פאַרמיטלונג פון „יעאַס".

6 מאַנאַטן האָב איך געאַרבעט ביי פאַרשידענע פויערים און פאַרמער אין דרום־פראַנקרייך, זיך שטאַרק אַנגעליטן — ביז איך בין אַוועק קיין פאַריז, וואו איך האָב געפונען אַ גרופּע „שומרים" (צווישן וועלכע איז אויך געווען ה' פישער, דער שפּעטערדיקער אַמבאַסאַדאָר פון ישראל אין פאַריז). דאָרט האָב איך געטראָפן פיל קאַצקער לאַנדסלייט, ווי משה סקארבניק, נחמיה זשעזשניק מיט זיין פרוי מרים א. א. אפּזייענדיק אַ יאָר אין פאַריז האָב איך אַבער געמוזט עוקר זיין פון דאָרט, ווייל אַלס לאַנדווירטשאַפּטלעכער אַרבעטער האָב איך געהאַט רעכט נאָר צו וואוינען אין דער פראַווינץ. פון 1930 האָב איך ווידער געאַרבעט אין די ווייַנגערטנער פון דרום־פראַנקרייך, זיך אויסגעלערנט גוט לאַנדווירטשאַפּט, שוין געריידט און געשריבן גוט פראַנצויזיש און כמעט געווארן אַ תושב. אַנפאַנג 1934 האָב איך זיך נאַטוראַליזירט און אין אַקטאָבער דעם זעלבן יאָר געהייראַט מיט מיין פרוי וואָס איז געקומען צו מיר פון וואַרשע. 2 וואָכן שפּעטער האָט מען מיך גענומען צום מיליטער דינסט, וואו איך האָב זיך אויסגעצייכנט. אין פרילינג 1936 האָב איך מיט מיין פרוי זיך איבערגעקליבן קיין פאַריז וואו איך וואוין ביז היינט. אין פאַריז האָבן מיר געפונען אַ בליענדע קאָצקער געזעלשאַפט און ביי אונדזער אַפּטע פאַרזאַמלונגען דערמאַנען מיט האַרציקער בויַנקשאַפּט די פאַרגאַנגענע יאָרן

אין אונדזער שטעטל. געפונען האָבן זיך דאָן אין פּאַריז אברהם וועלניאזש (געשטאָרבן נאָך פּאַר'ן קריג), ווּאַרשניטער, ווּאָס האָט פּיל געהאָלפן די קאָנקער לאַנדסלייט. אַ מענטש מיט אַ גאָלדן האַרץ, אומגעקומען אויף דעפּאַרטאַציע. לייביש קרייצמאַן מיט זיין פּרוי גוטשע ראטבוים, אַן איבערגעבענער ציוניסט, דער איניציאַטאָר פון „קאווא" (דער געמיינזאַמער קבר פון קאָנקער אין פּאַריז) — אומגעקומען ציזאַמען מיט זיין פּרוי אויף דעפּאַרטאַציע, יעקב שיע דוד'ל מיט זיין פּרוי (דעפּאַרטירט), אויך די פּאַמיליע זילבערשפּאַרן איז אומגעקומען אויף דעפּאַרטאַציע, ווי אויך יוסף ראטבוים מיט זיין פּרוי, וועלכע זענען שפּעטער אַנגעקומען קיין פּאַריז (אויך דעפּאַרטירט).

עס זענען אויך דאָן געווען קאָנקער, וועלכע זענען, ברוך השם, ניצול געוואָרן און געפינען זיך מיט אונדז אין פּאַריז עד היום, ווי שמהה ראטבוים, שיע טאשעמקא, נחמיה זשעזשניק, גדליה קנאפּפער, משה סקארבניק, אליהו לייביש, חנה און גיטל שטשעטשיניארזש (לייזער צאלקעס) קינדער, שמחה פרידמאַן (יואל חזנ'ס זון). אפשר האָב איך פארגעסן אייניקע קאָנקער פון יענער צייט, זאָל מען מיר דאָס מוחל זיין.

2. אַלס אַ סאָלדאַט אין דער וועלט־מלחמה

אַזוי האָבן מיר געלעבט אין פּאַריז ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין 1939 איז ביי אונדז געבוירן געוואָרן אַ טאָכטער — און דעם זעלבן טאָג האָבן די היטלער חיילות אַריינגעמאַרשירט אין טשעכאָסלאָוואַקיע. דער האָריזאָנט איז געוואָרן שוואַרץ און די מלחמה האָט באַלד אויסגעבראָכן (2.9.1939). דעם זעלבן טאָג בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער פּראַנצייזישער אַרמיי, 6 וואָכן זענען מיר געווען אויף דער איטאַליעניעשער גרענעץ, געוואָרט אויף זייער אַטאַקע — און דערווייל האָט היטלער געמאַכט אַ תל פון פוילן... האָלב נאָוועמבער, האָט מען אונדז ענדלעך טראַנספּאָרטירט אויפן מזרח פראָנט, אין דער באַרימטער מאָזשינאָ־ליניע, וואו איך בין אָפּגעווען דעם גאַנצן ווינטער 1940—1939. עס איז געווען דאָן אַ קאַלטער ווינטער מיט שטאַרקע פרעסט, די פּראַנצויזן האָבן אָבער ניט מווהר געווען אויף אַ גלעזל ווײַן — מען האָט אונדז געגעבן ווײַן אין פּאָרם פון רויטע שטיקער אייז! פון צייט צו צייט האָבן מיר געשאָסן מיט אונדזערע קאַנאָנען צו די דייטשן. אָבער ווען מיר האָבן געשאָסן אַ שעה — פלעגן די דייטשן ענטפערן אַ מעת־לעת — אַ מאָדנע מלחמה!

דעם 10־טן מאי האָט זיך אָנגעהויבן די אמת'דיקע מלחמה. אונטער דער שטאַרקער אַטאַקע פון די דייטשן האָבן זיך צוזאַמענגעבראָכן אַלע פּראַנצויזישע פּראָנטן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ הונערהערטע פּאָניק און מיר האָבן געוואָנדערט מיט די קאָנאָנען פון איין וואָלד צום צווייטן, כדי כאָטש צו איינהאַלטן אַ ביסל דעם

מאַרש פון די דייטשן. 13 טעג האָבן מיר זיי אָפּגעהאַלטן ביים טייך סאָם. ביינאַכט פלעגן זיי בויען ברידזשן כדי אַריבערצופירן זייערע פּאַנצער־דיוויזיעס און מיר פלעגן פאַרניכטן די ברידזשן מיט די טאַנקן. צום סוף האָבן זיי געבראַכט פיל אַוויאַציע אויף באַמבאַרדירט אָן אויפהער און מיר האָבן געמאַכט אַ ויברח. נאָך עד היום פאַרשטייַ איך ניט ווי בין איך אַרויס אַ לעבעדיקער פון דעם גהינום — ממש אַ נס! דעם טאָג האָבן די דייטשן געוואונען דעם קריג מיט פראַנקרייך — דאָס וואָס איז געווען נאָכדעם ביז דעם אונטערשרייבן פון וואָפנשטילשטאַנד (24־טן יוני 1940), איז נאָר געווען אַ מין שפיל פון קאַץ און מויז און ניט קיין ריכטיקע שלאַכטן. אונדזער אויפגאַבע איז געווען נאָר ניט אַריינפאַלן אין די דייטשישע הענט און דאָס האָבן מיר געמאַכט בשלימות.

3. מיט דער גרעסטער לאַטע אין פּאַריז

די „מאַדנע מלחמה" האָט זיך שוין פאַרענדיקט און איך בין נאָך געווען אין אַ מיליטעריישן צענטער אין דרום־פראַנקרייך ביז ענדע סעפּטעמבער 1940. פון מיין פרוי און קינד אין פּאַריז האָב איך ניט געהאַט קיין ידיעות — פראַנקרייך איז צעטיילט געווארן אויף צוויי. די מיליטערישע מאַכט האָט מיך — אַלס ייִד — ניט געקענט דעמאַבאַליזירן און שיקן קיין פּאַריז, מיין שטענדיק וואוין־אָרט. אָנפאַנג 1941 האָב איך אין אַ געוויסער נאַכט, גייענדיק אין בלאָטעס ביז די קני אַדורכ־געשוואַרצט (מיט דער הילף פון פראַנצויזישע קוילן גריבער) די גרענעץ און צומאַרגנס בין איך שוין געווען ביי מיר אין פּאַריז. די שטימונג אַ דערדריקענדע. יידן לעבן אין שרעק. די רייכערע זענען אַנטלאָפן, געבליבן בלויז אַרבעטער, בעלי־מלאכות. די דייטשע סאָלדאַטן זענען געווען סוחרים, קויפן אַלץ וואָס איז מעגלעך. עס הערשט אומעטום דחקות. דעם 7־טן יוני 1942 ווערט אייַנגעפירט די גזירה פון דער גרעלער לאַטע מיטן מגן־דוד. די פראַנצויזישע באַפעלקערונג האָט אָבער סימפּאַטיזירט מיט די יידן, טראָץ דער אַנטיסעמיטישער גרויל פּראָפּאַגאַנדע פון די דייטשן. אין פּריז האָט מען געזען גלחים וואָס האָבן געטראָגן געלע לאַטעס. אין מעטראָ פלעגט מען אָפּטרעטן זיך־פלעצער פאַר די וואָס טראָגן די גרעלע לאַטעס. וועט איך בין געקומען דעם ערשטן טאָג אין פּאַבריק צו דער אַרבעט מיט דער גרעלער לאַטע — האָבן אַ סך אַרבעטער מיר געדריקט די האַנט מיט טרערן אין די אויגן...

4. פּאַריזער יידן ווערן עקספּאַרטירט אין די טויט־לאַגערן

עטלעכע טעג נאָך דער גזירה פון דער גרעלער לאַטע, האָבן די דייטשן דורכגעפירט אַן אַבלאַווע אין דעם 11־טן באַצירק און צוגענומען אַלע יידן, אַלט און יונג, מענער און פרויען. זייער ווייניק מענטשן זענען צוריקגעקומען פון דער־אַבלאַווע. דער 16־טער יולי 1942 איז דער טאָג פון גרעסטן אומגליק פאַר דעם

פֿאַריזער יידנטום! צענדליקער טויזנטער יידן האָט מען אויפגעכאַפּט און זיי עקספּאַרטירט אין די פֿאַרשידענע טויט־לאַגערן — די וויניקע וואָס זענען ניצול געוואָרן זענען זיך צעלאָפֿן און פֿאַריז איז געוואָרן כמעט יודן־ריין. איך האָב אָבער ניט געהאַט וואו און מיט וואָס צו לויפן — בין איך געגאַנגען טאָג טעגלעך צו דער אַרבעט, און געמוזט צוזען מיט האַרצווייטיק ווי די דייטשן ליידיקן אויס די וואוינונגען פון די דעפּאָרטירטע, שלעפּן אַרויס די אַרעמקייט פון יידישע אַרבעטער פאַמיליעס, אַפילו אייזערנע בעטן מיט קיך געשיר איז געווען פאַר זיי אַ סחורה. אַ גענויסן שבת, גייענדיק אויפן בולוואַר מאזשענטא, האָב איך געטראָפֿן אַ גרופּע ציווילע דייטשן, אַנגעפּרעסענע מענער און פרויען, מיט דעם גאָלדענעם האַקן־קרייץ אין לאַץ, וויכטיקע פאַרטיי־טויער מסתמא, און זענדיק מיר, זאָגט איינער מיט חידוש: „גיבט דאָס נאָך יודן אין פֿאַריז?" איך האָב באַלד צוגעאיילט מיינע טריט און באַמערקט ווי צוויי פון זיי האָבן זיך געוואָקלט: לויפן נאָך מיר אַדער ניט... אין דעם ערשטן געסל בין איך פאַרשוואונדן און אָן אָטעם אַהיים געקומען — געמעגט זיכער גומל־בענטשן.

די ערשטע קאָנצקער כאַרזאַמלונג אין פֿאַריז נאָך דער מלחמה

אָבער טראָץ די ליגנערישע פראָפּאַגאַנדע פון די דייטשן, פילט מען שוין אַז זייער סוף איז נאָענט, עס ווערט באַקאַנט זייער מפלה אין סטאַלינגראַד. אונדזער אייניציקע האָפענונג: זען מיט די אייגענע אויגן היטלערס סוף. דערווייל ליידן מיר הונגער און דחקות, קוים איז אונדז דערלויבט צו אָטעמען די פרייַע לופט. אונדזערע פריינט און באַקאַנטע זענען געכאַפּט געוואָרן דורך מסירות — מיר בלייבן אַליין. ענדליך דעם 6־טן יוני 1944 דעבארקירן די אַלירטע אין נארמאנדיע. די לופט אַלאַרמען ווערן אָפטער — כוואַליעס פון אַמעריקאַנער אַראָפּלאַנען פליען אונאויפהערליך. די דייטשן לויפן אין די בונקערס זיך צו באַהאַלטן — אַ סוף צו זייער לעגענדאַרישער העלדישקייט, זיי האָבן מורא! מיר קומט אויס זיצן 6 שעה פאַרמאַכט אין „מעטראָ" אין אַ לופט־אַלאַרם, אָבער דאָס פאַרשאַפט מיר גרויס פאַרגעניגן. אין גאַנצן לאַנד דערשיינען די פאַרטיזאַנער, צווישן זיי פיל יידישע יונגע לייט, וועלכע נעמען נקמה אין די היטלעריסטן פאַר זייערע דעפּאָרטירטע עלטערן און פאַמיליעס.

דעם 25־טן אויגוסט 1944 איז פאַריז באַפרייט געוואָרן פון נאַצישן יאָך און מיר האָבן זיך דערפילט ווי ניי געבוירן. ערשט איצט האָבן מיר דערזען ווי גרויס איז אונדזער חורבן! פון אַלע אונדזערע פריינט און באַקאַנטע וואָס זענען דעפּאָרטירט געוואָרן זענען נאָר איינצעלנע צוריקגעקומען. אונדזער גאַנצע משפּחה אין פוילן איז אומגעקומען. אַ גענויסן טאָג זע איך אין דער פרעסע אַ מעלדונג וועגן אַ פאַרזאַמלונג פון „קאָנצק־זשעלעכאוו" אין פאַריז. איך בין גלייך אָוועק אַהין

אין דאָרט געטראָפן נחמיה זשעזשניק, נאָך אין מיליטער בגדים, נאָר וואָס צוריק־געקומען פון געפאַנגען־לאַגער — מיר האָבן זיך אַרומגעכאַפט און צעקושט ווי ברידער. נאָך 8 יאָר האָב איך באַגעגנט דעם ערשטן קאָצקער! ביסלעכווייז האָבן זיך צוזאַמענגעקומען אַלע אַנדערע קאָצקער וואָס לעבן היינט אין פאַריז. פערשטייט זיך, אַז עס איז געווען פיל צו טאָן און העלפן. עס זענען אויך אָנגעקומען פרישע פון די דייטשע לאַגערן, וואָס זענען געווען אין פאַריז אַ קורצע צייט און זיך צופאָרן אין אַלע עקן וועלט. מיר האָבן געטאָן וואָס איז מעגלעך געווען זיי צו העלפן.

יאָרן גייען פאַרבי און מיר קאָצקער לאָנדסלייט אין פאַריז האַלטן זיך געאייניקט, וויל מיר ווייסן, אַז, ליידער, זענען מיר די לעצטע קאָצקער יידן. מיר האָבן דורכגעמאַכט אין לעבן אַ לאַנגן אין שווערן וועג, וועג פון דער טראַדיציאָנעלער וואַרעמער היים אין קאָצק זענען מיר מגולגל געוואָרן ווער אין פאַריז, ניו־יאָרק, אַרגענטינע און איצט זייער פיל אין ישראל. לאָמיר שטענדיק געדיינקען די טויזנטער פון אונדז וואָס זענען אומגעקומען, ווער אויף קידוש השם, ווער מיט געווער אין דער האַנט און ווער אין די היטלעריסטישע טויט־לאַגערן.

ערע זייער אַנדענק! וויצרור בצרור החיים את נשמתם!

יהושע טאשעמקא (פראַנקרייך)

אין פראנקרייך בעת דער דייטשער אקופאציע

1. איך בעהאַלט זיך אין ניס (NICE)

וועז די דייטשן האָבן אקופירט פאַריז, בין איך אַוועקגעפאָרן קיין ניס (Nice) און באַקומען אַרבעט. אַ קורצע צייט נאָכדעם, זענען אין ניס אָנגעקומען לייבוש קרייצמאַן מיט זיין פרוי און זייער טאָכטער שרה. וועז די איטאַליענער זענען אַריין אין ניס איז די לאַגע געוואָרן לייכטער, און עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז פיל יידן זענען פאַראַן אין ניס. באַלד נאָכדעם זענען אָבער געקומען די דייטשן, און די לאַגע איז געוואָרן ערגער. איך האָב געדונגען אַ דירה פון 2 צימערן מיט אַ קוך וואָס מיין באַלעבאָסטע האָט געהאַט אויפן בארג אין ניס, און צוזאַמען מיט די פאַמיליע קרייצמאַן האָבן מיר זיך אַרויפגעצויגן אין דער דירה. 2 מאָנאַטן האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן אין דער דירה. מיר האָבן אויך צוגעגרייט אַ באַהעלטעניש אין פאַל וועז די דייטשן וועלן קומען זוכן ביינאַכט. אונדזער באַלעבאָסטע איז אָבער מיט דער צייט געוואָרן אונצופרידן מיט אונדזער

אַנווענהייט אין דער דירה, ווייל די דייטשן האָבן געדראָט מיט שווערע שטראָפן, די וועלכע וועלן באַהאַלטן יידן.

איין טאָג איז אונדזער באַלעבאָסטע פאַרשוואונדן אויף אַ גאַנצן טאָג. באַלד נאָכמיטאָג וועט איך בין אַראָפגעגאַנגען פון ערשטן שטאָק, האָב איך געהערט קלאָפן ביים טויער פון הויף: די דייטשן זענען דאָ! איך בין באַלד אַריין אין מיין באַהעלטעניש אונטער דעם גרויסן שפּיגל. דער דייטש לויפט שוין און רייסט די טירן און קלאָפט ביי מיר אין שפּיגל. עטלעכע דייטשן זענען אַרויף אויפן ערשטן שטאָק און באַלד האָבן זיך דערהערט געשריען. איינער פון זיי איז אַראָפּ צו מיין צימער און זאָגט אַן דעם דייטש, וואָס האָט מיר געזוכט, אַז זיי האָבן שוין געפונען די יידן אויבן.

איך האָב געהערט ווי מען האָט אַרויסגעפירט די משפּחה קרייצמאַן, איך האָב נאָך געהערט ווי די פרוי קרייצמאַן זאָגט: נו, שאַ, מען קאָן נאָך פון דאָרט אויך צוריקומען... ליידער, זענען זיי שוין ניט צוריקגעקומען.

אַזוי בין איך געלעגן ביז ביינאַכט, און דאָן האָב איך זיך אַרומגעוואַלגערט אַ פּאָר טעג אין ניס. די לאָגע איז געווען זייער געפערלעך: די דייטשן פלעגן כאָפּן מענטשן אין די גאַסן. איך האָב באַשלאָסן אַוועקגיין אין די בערג, און דאָרט בין איך פאַרבליבן אין גרויסע צרות ביז דער באַפרייאונג.

2. אין די בערג

אין זייער פרוי זיך צו ראַטעוועז האָבן אַלע יידן אין פראַנקרייך זיך געמאַכט פאַלשע דאָקומענטן. איך האָב באַצאָלט 20 גאָלדענע דאָלאָרן און באַקומען אַ פראַנצויזישן פּאַספּאָרט, מיט אַ פאַלשן קריסטלעכן נאָמען, זשאַן אַלאָס, אָבר אַ נאָמען פון מיינעם אַ געווען־חוב. דעם נאָמען האָב איך אויסגעקליבן. כדי עס זאָל מיר זיין לייכטער צו געדענקען ביי אַן עווענטועלער אויספּאָרשונג ווי איך הייס, און ווי הייסן מיינע עלטערן. דאָך האָב איך גאַנצע טעג געחזרט מיין נייעם נאָמען איך זאָל ניט פאַרגעסן.

האָבנדיק די דאָקומענטן, בין איך געגאַנגען צו מיינעם אַ באַקאַנטן, אַ אָנפירער פון אַ פּאַרטיזאַנער גרופּע און אים אַלץ דערציילט. ער האָט מיר געראַטן פאָרן קיין פּאָ, וואו ער האָט פאַרבינדונגען, און מיר מיטגעגעבן אַ בריף צו זיינעם אַ חבר, אויך אַ פּאַרטיזאַנער.דעם זעלבן טאָג בין איך אַוועקגעפאָרן קיין פּאָ, מיט דער באַן אַלס היימלאָזער. דאָרט האָט מען מיר איבערגעגעבן צו אַ פּויער. ביינאַכט פלעגן מיר זיך צוזאַמענקומען ביים אָנפירער פון די פּאַרטיזאַנער און געהערט לאָנדאָנער קאָמוניקאַטן. מיר זענען געווען פאַרבונדן מיט דער פראַנצויזישער פּאָליציי, וועלכע פלעגט אונדז איבערגעבן אַלע נייטיקע ידיעות. איך בין אָבער ניט געווען צופרידן מיטן פּויער, ביי וועלכן איך האָב געוואוינט:

ער האָט מיר צו פיל אויסגעניצט צו די שוועריקייטן. איך האָב געפונען טרבעט אַלס אַ שניידער אין אַרעסי, 4 קילאָמעטער פון פּאָ, און פלעג דאָרט אַלע טאָג פּאָרן אויף אַ ראָוועי. ווען די לאַגע איז געווען גענוג גוט, האָט מען מיר איבערגעפירט אין מאָנפּעזאָ, אין די בערג, 40 קילאָמעטער פון פּאָ, וואו די פּאַרטיזאַנער האָבן כמעט געהאַט די איינציקע שליטה. ד יערשטע נאַכט האָב איך געענדיקט ביים שפּיץ, וועלכער האָט מיר איבערגעגעבן אַז די צייט איז איצט זייער קריטיש: די דייטשן אַרדנען איין אַלע נעכט איבערפאַלן איבער די דערפער און שיסן אויס די מענער. אין יענער געגנט זענען געווען 2־ערליי גרופּן פּאַרטיזאַנער: פּראָנציוזישע און פּויליש. איך האָב געהערט צו די פּראָנציוזישע. ביינאַכט פלעגן מיר אָנצינדן פּייערן, און די אַרפאָלאַנען האָבן אונדז פאַראָשוטירט געווער. אין אַ פּאָר טעג שפּעטער נאָך מיין אָנקומען, זענען געקומען פּוילישע פּאַרטיזאַנער קאָנטראָלירן מיינע פּאַפּירן, מורא האָבנדיק אַז איך בין אַ דייטשער שפּיאָן. איך האָב זיי באַוויזן מיינע אמת׳ע פּאַפּירן און זיי דערציילט אַז איך בין אַ ייד און דאָן האָבן זיי זיך באַרואיקט.

3. די באַפרייאונג

איין טאָג האָבן די גלאָקן אָנגעהויבן קלינגען, און מען האָט געמאָלדן, אַז די דייטשן אַנטלויפן פון פּראָנקרייך און פּאָ איז שוין באַפרייט! די יונגע פּאַרטיזאַנער האָבן זיך גלייך אָנגעשלאָסן אין דער אַלירטער אַרמיי, וועלכע האָט זיך דערנענטערט צו פּאַריז, און די עלטערע האָבן געזוכט אַ מעגלעכקייט זיך אומקערן צו זייערע היימען. איך האָב באַקומען אַ שיין פון דער פּאַרטיזאַנער־שפּע און אויף מיין ראָוועי צוריקגעפּאָרן נאָך פּאָ. מאָסן מענטשן האָבן געשטראָמט צופוס קיין פּאָ. פיל בוימער זענען געלעגן אויפן שאָסיי כדי צו שטערן די דייטשע טאַנקען. אויפן וועג האָבן מיר געזען פיל געהאָנגענע דייטשן.

4. מען אַרעסטירט מיך אַלס דייטש

אָנגעקומען אין פּאָ, האָב איך די ערשטע נאַכט געענדיקט אין אַ האָטעל. אין מיטן נאַכט קלאָפּט מען אין טיר. עס קומען אַריין 4 ציווילע באַוואָפנטע מיט רעוואָלווערן, וועלכע מעלדן זיך אַלס פּאָליציי און באַפוילן מיך מיטגיין מיט זיי אין קאָמיסאַריאַט, כדי צו רעווידירן מיינע פּאַפּירן. נאָך אַ פּאָר שעה וואַרטן, רופט מען מיך אַריין צום שפּיץ, וואו איך דערווייס זיך, אַז איך בין אַ דייטש... דער חשד האָט זיך באַזירט, היות איך בין בלאָנד און אַלע דייטשן זענען בלאָנד... עס האָבן נישט געהאָלפן מיינע יידישע אויסלענדישע פּאַפּירן, ווייל צו יענער צייט האָבן זיך די דייטשן צוגעגרייט יידישע פּאַפּירן. אַ נס וואָס איך האָב געדיינקט דעם נאָמען פון פּאַרטיזאַנער שעף אין פּאָ. אַזוי אַרום בין איך באַפרייט געוואָרן פון חשד אַלס דייטש. דער שעף האָט מיך אָבער געוואָרנט איך זאָל אַנטלויפן, ווייל אַסך ליידן

איצט אומשולדיק. צו מאַרגנס בין איך אַרויסגעפאָרן פון פּאָ און אויפן וועג זיך אַנגעשלאָסן צו אַ גרופּע פּראַנצויזן, וועלכע האָבן זיך באַפרייט פון אַ לאַגער. אַזוי זענען מיר אַנגעקומען קיין טאראסקאן אוּן מיר האָבן געוואַרט ביי די פּאַרטיזאַנער מיליציע. עס זענען כסדר געקומען נייע גרופּן פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן ביינאַכט באַלד אויסגעפירט אַ עקזעקוציע איבער פּאַרעטער.

צומאָרגנס, האָבן מיר באַקומען אַ מיליטערישן אויטאָ, וועלכער האָט אונדז צוריקגעפירט קיין ניס. זעענדיק אַז מיין דירה איז פאַרנומען דורך אַנדערע איינוואוינער, האָב איך מיר געמעלדעט צו מיין באַקאַנטן פּאַרטיזאַנער־שעף, וועלכער האָט גלייך באַפוילן מיר איבערגעבן מיין דירה. דער ייד האָט שוין אַזוי אויך געוואַלט — האָט ער געזאָגט. דאָס איז געווען די ערשטע נאַכט נאָך דער באַפרייאונג וועו איך בין געשלאָפן רואיק אין מיין דירה.

5. אַ פּרעס אייזן מיט בריליאַנטן

צומאָרגנס בין איך אַרויפגעגאַנגען אויפן באַרג, וואו מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן מיט דער פאַמיליע קרייצמאַן. קומענדיק אין דער וואוינונג טרעף איך דער באַלעבאָסטעס אַן אייניקל, אַ יינגל פון אַ יאָר 16, וועלכער דערציילט מיר, אַז זיין באָבע איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך אומבעקאַנטע. איך האָב אַנגעהויבן צוזאַמענקלויבן מיינע זאַכן, וואָס זענען געבליבן נאָכן חורבן, אוּן שטויס זיך אַן אויף צוויי פּרעס־אייזנס, מיינע אוּן קרייצמאַנס. איך האָב פּרובירט די פּרעס־אייזנס ביים עלעקטרישן קאָנטאַקט, אוּן געוּנומען, זעלבסטפאַרשטענדלעך דעם פּרעס־אייזן וויאָס האָט גאָבראָכט. דעם צווייטן האָב איך איבערגעלאָזן אין דער דירה ביים פּראַנצויז. אין אַ צייט אַרום האָב איך שוין זייענדיק אין פּאַריז אין מיין פאַריקער דירה, זיך דערוואוסט פון סימאן ראטבוים, אַז אין צווייטן פּרעס־אייזן האָט קרייצמאַן אַרויסגענומען דאָס אינעווייניקסטע אוּן דאָרט אַריינגעלייגט בריליאַנטן. אַזוי איז יידיש האָב אוּן גוטס פּערלירן געגאַנגען...

נאָך עד היום שטעלן מיר זיך פאָר די טרויעריקע בילדער פון דער צייט אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. אָבער פון אַלע איבערלעבונגען איז מיר אומפּערגעסלעך געבליבן אי זכרון די סצענע ווי די דייטשן האָבן אַרויסגעפירט די פאַמיליע קרייצמאַן. פון מיין באַהעלטעניש האָב איך געהערט די רואיקע פול מיט בטחון, שטימע פון גוטשע קרייצמאַן, וועלכע האָט געבעטן ביי די דייטשן, אומפּערגעסלעך געבליבן אין זכרון די סצענע ווי די דייטשן האָבן אַרויסגעפירט די דייטשע סאָלדאַטן: אָבער, זי ברויכן דאָך גאָרניכטס. קרייצמאַן שרייט אוממענטש־לעך, אוּן גוטשע זאָגט צו אים: נו, שא, מען קאָן דאָך אויך פון דאָרטן צוריקומען...

אָלע יאָר פּאָר איך קיין ניס אוּן גיי אַהין וואו מיר האָבן געוואוינט צוזאַמען. איך שטעל זיך אָוועק דאָרט אויף אַ פּאָר מינוט, ווי אויף קבר אבות, אוּן זאָג קדיש צו זייער אָנדענק.

אישים ודמויות

קאצקער טיפן

ר' יהונתן איבושיץ

ר' יהונתן איבושיץ היה בנו בכורו של ר' בונם איבושיץ, שגידלו מנעוריו לתורה ולמעשים טובים. בעודו צעיר התפרסם ר' יהונתן בידיעותיו המרובות בתורה, וקהילות רבות בפולין הזמינוהו לכסא הרבנות. אך הוא בחר לחיות באוירה של קוצק ולא רצה לעשות תורתו קרדום לחפור בו. ר' יהונתן עסק במסחר היערות והצליח בו מאד, ובביתו היו תורה וגדולה במקום אחד. ביתו בן שתי הקומות שברחוב השוק היה הגדול בעיר וכולו אומר כבוד.

ר' יהונתן שימש כתובת לכל הנצרכים בעיר. מי שבתו הגיעה לפרקה ואין לה נדוניה, פנה לר' יהונתן והוא הוציאו ממצוקתו; חולה שהיה זקוק לרפואה או למאכל מיוחד — ר' יהונתן היה מספק לו את הדרוש. ידו היתה פתוחה תמיד לעני ולדל. חנוונים רבים שניהלו את עסקיהם בעיר נעזרו ע"י ה„גמילות חסד" שלו. ועם היות טרוד בעסקים, קבע גם עתים לתורה בכל יום.

בסוף ימיו לא עצר כוח להתפרנס מהמסחר, ובלית ברירה קיבל את כסא הרבנות בעיר לושיץ. בתחילת שנת 1900 נפטר בלושיץ ושם נקבר.

יהי זכרו ברוך!

ר' הרשל בר' גדליה — מורה הוראה בקוצק

בר־אוריין, שנתמזגו בו תורה וחכמה. היה עד לבואו של ר' יוסלה מורגנשטרן הפוסק והדיין היחידי בעיר. בכל סכסוך בין אדם לחברו, גם מחוץ לדיני תורה, היה שיפוטו נבון וחכם עד ששני הצדדים נתרצו תמיד וקיבלו את הדין. למרות שקידתו הרבה בלימוד התורה, יצא מדי יום ביומו לחוצות העיר כדי לשמוע על הנעשה בחיים היהודיים, הוא התעניין בכל פרט ובכל מאורע שאירע בעיר. אדם כי יחלה — היה ר' הרשל מבקרו, שואל בשלומו ומברכו בהחלמה מהירה. ואם היה זקוק לעזרה ידע להפנות למי שצריך ולארגן את העזרה הדרושה. בגלל הליכותיו אלו נתחבב על כל שכבות העם והכל אהבו אותו אהבת־אמת.

למרות אדיקותו ידע לדבר על לב המתנגד בלשון רכה ובמתינות. הוא חיפש תמיד את שביל הזהב בחיים, ובזה טמון היה סוד הצלחתו אצל כל השכבות.

יהי זכרו ברוך!

ר' בעריש מורה הוראה

ר' בעריש היה בעל קומה בינונית וזקן לבן יורד על פי מידותיו. על פניו היו נסוכים תמיד צער ושמחה בערבוביא — צער גלות השכינה ובת־צחוק של יהודי מאמין ובעל „בטחון".

ר' בעריש היה מתפלל יום־יום בין „פני העיר" בקיר המזרח ע"י ארון הקודש, אך לבו היה נתון ל„עמך", לפשוטי־עם הנאבקים על פת־לחם. הוא היה להם ידיד־נפש בעת־צרה ומלמד אותם תורה בכל ימות השבוע, בין מנחה למעריב, פרק במשניות ומדי שבת בבוקר — חומש ורש"י לפני התפילה. ממנהגו זה לא שינה אף בימי שלג וקור או בגשמים שוטפים. כל שבת היה שלמה השמש דופק על תריס חלונו ומעוררו לקום ל„עבודת הבורא". גם תלמידיו ושומעי לקחו, שאהבו את הסברותיו המתובלות במשלים ומדרשים, היו קמים ו„מתגברים כארי" ורצים לבית המדרש הגדול לשמוע את ה„שיעור". אף לומדים מופלגים היו נוהגים להטות אוזן לדברי תורתו, כי לר' בעריש היתה דרך מיוחדת בלימודו והכל היה נראה כתורה אחת, מסודרת ומקובצת.

אחרי קבלת־שבת היו המתפללים נגשים

לר׳ בעריש ומברכים אותו ב„שבת טובה״, ואף הוא היה מחזיר להם ברכה בפנים שוה־קות — ובמיוחד היה מסביר פניו לילדים הקטנים המתלווים אל הוריהם.

ביום פטירתו לבשה העיר קוצק אֶבל ורבים חשו בו ביום לוארשה, ששם נפטר, אדם קדוש וצנוע, סמל האמונים ואהבת ישראל — יהי זכרו ברוך!

יהי זכרו ברוך!

איטשה ברוך גולדפינגר

היה בן־תורה ודעתו מקובלת על יהודי העיר. מן החסידים הנלהבים של הרבי מגור. היה בין קבוצת היהודים הנכבדים בעיר, כגון ר׳ יהונתן איבושיץ ובנימין גולדשטין. כל ימיו ישב על התורה והעבודה ועסק במעשים טובים ובצדקה. נפטר בשנת 1915.

יהי זכרו ברוך!

השו״ב אברהם שרפהרץ

ר׳ אברהם השו״ב היה יהודי תלמיד־חכם, קפדן ומחמיר, שעסק במקצוע השחיטה ובדיקה כל ימיו. בעניני שאלות טריפה וכשר היו מתגלעים ויכוחים ביניו ובין הרבי ר׳ יוסלה. הרבי היה מקיל בשאלות קורקבן או מעיים של עוף — אך ר׳ אברהם השו״ב היה מחמיר ועומד על דעתו, והיה מוציא מן האֲרון עשרות ספרים כדי להוכיח את צדקתו. אולם כשם שהיה קפדן בתורה, כך היה רחמן, נדיב לב ומוכן לעזור לזולתו. הוא לא חס על כחותיו וזמנו ומכתת רגליו אצל העשירים כדי לקבל מהם נדבה לעניים. בחו־רים שרצו ללמוד תורה ולא היה להם ממה להתקיים — פרנסתם היתה עליו. כן כלכל את נכדי בנו שנהרג בסקרניביץ וכן בעניים אחרים.

מתוך לימוד עצמי קנה לו ר׳ אברהם שו״ב ידיעות מסויימות ברפואה. בתקופה ההיא לא היה רופא בקוצק ור׳ אברהם היה פוקד את החולים, מתעניין במצבם וידע לייעץ להם ברפואות. כשנודע לו על אדות איזו תרופה בראדזין או בוארשה היה נוסע לשם ומביאה לחולה. ר׳ אברהם לא חיכה כלל שיקראו לו לחולה, בעצמו היה בא אליו ומטפל בו במסירות ובנאמנות עד שרפא לו.

יהי זכרו ברוך!

יואל קרייצמאן

געווען יאָרן־לאַנג דער ראש הקהילה, אַ דאַנק זיינע פעאיקייטן. אַ ייִד מיט חכמה, האָט ער פאַרשטאַנען צו פירן אַ שיין ברייט הויז, וואו יעדער האָט געפונען זיין ווינקל.

יואל קרייצמאן איז געווען פון די גרעס־טע סוחרים אין שטאָט, געהאָלפן מענטשן מיט עצות, מיט אַ גמילות־חסד. אין שטאָט האָט מען זיך באַצויגן צו אים מיט דרך־ארץ. געשטאָרבן אין ווארשע אין יאָר 1929.

יהי זכרו ברוך!

ישראל מענדל טאפעל

אַ ייִד מיט אַן הדרת־פנים, האָט געפירט אַ גרויס סוחר׳יש הויז. זיין שטוב איז געווען אַ צוזאַמענטרעף־פונקט פון די חסידישע קרייזן אין שטאָט.

אַ מכניס־אורח אין פולן זין פון ווארט: אַ הויז וואָס איז געווען אָפן פאַר אַרימע און קראַנקע. ביי אים אין שטוב איז אויך געווען אַ מקום תפילה ולימוד פון די גערער חסידים. געשטאָרבן אין קאָצק.

יהי זכרו ברוך!

משה דוד ווײַנבערג

איש משכיל, בעל מידות טובות, שמראהו החיצוני אמר כולו הדר, היה שנים רבות בין מנהיגי היהדות בקוצק. נמנה עם החברים היהודים הראשונים במועצת העיריה. נבחר כל השנים מחדש כנציג יהודי בהנהלת העיר ושימש גם זמן רב כיושב־ראש הקהילה היהודית בעיר. כלפי חוץ ייצג את האינט־רסים היהודים בגאווה וכבוד.

יהי זכרו ברוך!

יהושע פאליקס גראסמאן

געווען אַ לאַנג־יעריקער מיטגליד אין ועד הקהילה און אַ פאַרשטייער אין מאַגיסטראַט. אַליין אַ בעל נכסים, האָט ער דאָך געפונען צייט פאַר געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. אַ דאַנק זיינע פאַרבינדונגען מיט די מאַכט אַרגאַנען, האָט ער שטענדיק געטאָן טובות צו אַלע וואָס האָבן זיך נעווענדעט צו אים.

זייענדיק פיל באַשעפטיקט, האָט ער דאָך קובע עתים געווען צו לערנען תורה.

געשטאָרבן אין זיינע מיטעלע יאָרן, אין יאָר 1922.

יהי זכרו ברוך!

ר׳ שלמה דוד ויסמן

געבוירן אין קאָמארובקע, אַ שטעטל אין ליטווויש פוילן. אַ ייד אַ בעל תורה. אויסגעצייכנט זיך מיט גוטע מידות. אין זיין צייט, איז אין קאָצק ניט געווען קיין פאָלקס שולע פאַר יידישע קינדער, האָט ר׳ שלמה דוד געלערנט מיט זיי תורה און גמרא, און בעיקר רעכענען און שרייבן: יידיש, פויליש און רוסיש.

באַרימט אין שטעטל מיט זיין קאַליגראַפישע האַנטשריפט. אייך דערוואָקסענע מענטשן האָבן געפאָסן פון זיינע ידיעות.

שטענדיק גרייט צו העלפן, סיי צו לערנען שרייבן און סיי מיט שרייבן אַ בריוו צו די קרובים נאָך אויסלאַנד. באַליבט אין גאַנצן שטעטל פאַר זיין זויבערקייט און צניעות.

געשטאָרבן אין קאָצק בשיבה טובה.

יהי זכרו ברוך!

אבי לייבל גרוסמן

יהודי תלמיד חכם ובעל מידות טובות. עסק ימים ולילות בתורה ומדרשים. כשהיתה מתעוררת פלוגתא בין תלמידי חכמים בעיר באיזו סוגיא בתלמוד ופוסקים היה אבי הפוסק האחרון. אך הוא היה גם מעורב במילי דעלמא: כשהיה פורץ סכסוך כספי בין הסוחרים היה אבי הבורר היחידי וכולם סמכו עליו.

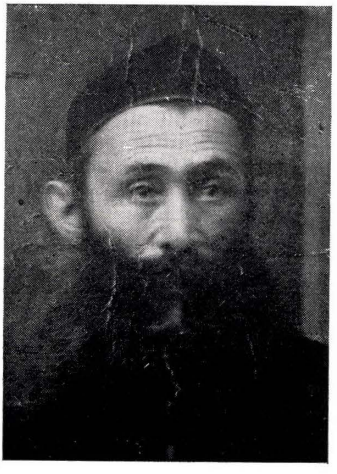
ליבל גרוסמן היה גבאי „חברא קדישא". השתייך לחסידי גור והיו יוצאי ונכנס אצל ה„שפת אמת" ז״ל. כל ימיו לא ידע שנאה וקנאה והיה דן כל אדם לכף זכות. במסחר שמר על יושר ואמת, ונתן צדקה לנצרכים.

את פרנסתו מצא בכבוד מטחנת הקמח שבבורקי (ע״י ראדזין). בשנת 1915 נשרפה הטחנה ואבי ירד מנכסיו. הוא מכר אז את ביתו הגדול שברחוב השוק והתפרנס מחנות מכולת קטנה, אך אם עם זאת לא התרעם על גורלו וקיבל הכל באהבה. היה ממשיך ללמוד תורה בהשכמה, כמנהגו. יחד עם ר׳ בריש קורש ארגן את סניף „אגודת ישראל" בקוצק. בשנת 1942 נשלח לטרבלינקי עם הגירוש האחרון של יהודי קוצק ושם נספה.

יהי זכרו ברוך!

ג.

ר׳ ישראל־ברוך שולשטין

ר׳ ישראל־ברוך שולשטין היה יהודי נכבד, חסיד נלהב ומלהיב. הוא היה הרוח

חהיה בשטיבל דחסידי קוצק, שבו נתייחד לו מקום כבוד בכותל המזרחי. מסירותו לעניני החסידות והחסידים היתה רבה מאוד. הרבי מסוקולוב בבקוריו בקוצק היה מתאכסן בביתו. כן היה נוהג ר׳ ישראל־ברוך לארגן נסיעות לרבי בימים נוראים. ר׳ ישראל ברוך היה גם מחונן בלב רגש ובעל תפילה מצויין, תפילתו בשחרית דראש השנה היתה נלהבת ומשפיעה על המתפללים בלהטה. הוא ניחן בקול יפה והיה מנעים זמירות וניגונים חסידים על יד שולחנו של הרבי.

ר׳ ישראל־ברוך שהתפרנס ממסחר התבואה, היה לפרקים דחוק בפרנסה, אעפ״י כן שמר על משלוח ה„פדיון״ לרבי כמנהגו בימים שפרנסתו היתה בשפע.

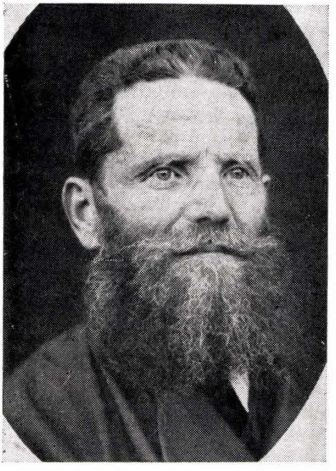
איש רעים וחביב על הבריות היה ר׳ ישראל־ברוך והיה מתעניין במעמד הפרנסה של כל אחד מ„אנשי שלומנו״. שמחה בבית אחד החסידים — הרי הוא טורח בכל מאודו לכנס את כל החברים להשתתף בה. בכל מעשה שעשה לטובת הרבים פעל תמיד בלב שלם ונפש חפצה ולא חס על זמנו וממונו.

יהי זכרו ברוך!

מיכאל רק

יליד לושיץ היה. עם היותו יהודי דתי הקפיד על כל חג שבמסורת, הה מראשוני חובבי ציון ונתפס לציונות המדינית מיד עם הקונגרסים הראשונים. עם ייסוד תנועת „המזרחי״ נצטרף אליה והיה אחד ממנהיגיה. בלהטו הציוני היה בין ראשוני המקימים של התנועה הציונית בקוצק. באותם הימים נחשב דבר זה כפירצה בחומת הקנאות החסידית ורבים התנגדו לו, אך הוא עמד על דעתו בעוז נפש.

בשנת 1919 היה בין מייסדי בית־הספר „תרבות״ בקוצק. במרוצת השנים, כשנסגר בית־הספר „תרבות״, יזם והקים חדר־מתוקן, שכנויו בעיר היה „החדר הציוני״ בהנהלתו של אבוש רוזנברג. מיכאל רק היה גם מורשה הקק״ל. כל השנים וראש לכל המוסדות הציוניים בעיר. הוא גם נאה קיים ובעצמו היה רץ לחתונות ונשפים עם הקופסה הכחולה כדי לאסוף פרוטות לקק״ל. בהתלהבותו סחף אתו את „אברכי המשי״ שבעיר לפעילות ציונית. בעזרת גיסו ר׳ ישראל זאקאליק, הרב טשארני ועוד ייסד סניף ל„המזרחי״ בקוצק, אשר מספר חבריו

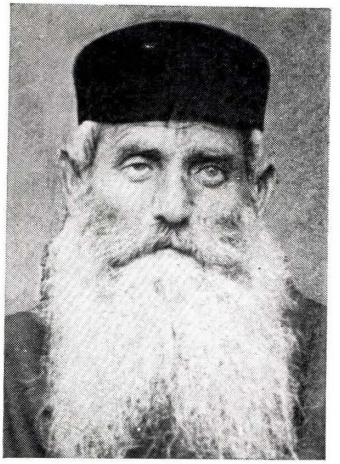
„המזרחי״ ו„צעירי המזרחי״ הגיע בו למאות בשנים 30—1935. מחמת התלהבותו ומסירותו לפעולה הציונית, נכנע לו הנוער החילוני גם כשדרש לשמור על מנהגי המסורת בהרפעות כלליות של פעילות ציונית בעיר.

בשנת 1936 חיסל את עסקיו המרובים ופרנסתו הבטוחה ועלה ארצה עם משפחתו מתוך אהבת ציון שבערה בלבו. בארץ היה חבר פעיל בארגון ברית־ראשונים וציונים ותיקים ובתנועת „המזרחי״.

נפטר בט״ז חשון ת״ש — אך לא זכה לראות בהתגשמות חזון מורו ורבו הרצל — מדינת היהודים.

יהי זכרו ברוך!

יואל ריטנער, דער שטאט־חזן

יואל ריטנער האָט געהאָט זייער אַ שיינע שטימע און גרויסע ידיעות אין חזנות, כאָטש ער איז ניט געווען מוזיקאַליש גענוג. בײַ דער שול האָט ער אַרגאַניזירט אַ חזנישן כאָר פון יונגעלייט, וועלכע האָבן געזונגען מיט אים אין די ימים־נוראים, ווי אויך ימים־טובים.

יואל חזנ׳ס תפילות האָבן צוגעציגן פיל יידן, אויך ניט פרומע. ער איז געווען אַ ייד מיט אַן הדרת־פנים. שטענדיק לוסטיק אין פריילעך, פלעגט ער גיין און ברומען אַ שטיל זמר׳ל, טראָץ דעם וואָס זיין פרנסה איז ניט געווען בריווח. געווען באַליבט אין אַלע קרייזן.

יהי זכרו ברוך!

ישראל זאקאליק

במאמצים עצמיים וללא כל עזרה שהיא הצליח להתבסס מבחינה חומרית ע״י הקמת טחנת קמח המונעת במוטור, הראשונה בעיר מסוג זה, יחד עם אחיו לייבל. במגוז הנוח ובכושרו הרב לקשירת יחסים הצליח לפתח את מפעלו ובמרוצת הזמן אף להרחיבו, בהקימו תחנת־חשמל שהאירה את קוצק בתיה ורחובותיה.

עם הכרזת קוצק למעמד של עיר היה ישראל זאקאליק בין החברים היהודים הראשונים במועצה בהיות איש מקובל על המוסדות הממשלתיים הפולניים. ליהודי העיר הוא שימש ככתובת בכל עת צרה והיה בא לעזרת המבקש.

היה בין ראשוני הציונים בעיר, בין פעילי ביה״ס „תרבות״ ועם הקמת ה„מזרחי״ היה בין פעיליה.

עם כיבוש קוצק ע״י הנאצים הופעל עליו לחץ לקבל תפקידים ב„יודנראַט״, אך הוא דחה זאת בשאט־נפש, כי לא רצה לשמש כלי שרת בידי הנאצים. נספה ע״י הנאצים בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך!

יעקב מרכווקה

חסיד הרבי ממארקישוב. מבין האישים הבולטים בפעולות ציבוריות בעיר. היה שנים רבות יו״ר ועד הקהילה היהודית

וביתו שימש מרכז לפעולה תורנית. בין מייסדי סניף „אגודת־ישראל" בעיר. נספה בשואה בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך!

שאול האנדלסמאן

סוחר עורית אמיד. היה כל חייו מעורה בחיים הצבוריים. שנים רבות שימש כנציג היהודים בהנהלת העיריה ובקהילה היהודית. מקובל בחיגי הסוחרים ונציגם בועדות ממשלתיות. זכורה עמידתו האיתנה בשנת 1920 בזמן מלחמת פולין עם הרוסים, כשהגן על האינטרסים החיוניים של היהודים במסירות־נפש, עד שרצו להוציאו להורג. הוא ניצל רק אחר התערבות והשתדלויות.

יהי זכרו ברוך!

שלמה טופל

בן משפחה ענפה בעיר. עסק רוב ימיו במסחר. היה חבר במועצת העיריה וחבר ועד הקהילה היהודית. מבין פעילי אגודת־ישראל" וראש הישיבה בעיר. נספה בשואה בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך!

אבא צובעק

אדם בעל מדות טובות, חי מיגיע כפיו. עסקן ציבורי המקובל על כל השכבות בעיר. נציג בעלי מלאכה במועצת העיריה. מבין מייסדי ה„בנק הקואופרטיבי" ופעיליו. נפטר בשנת 1928.

יהי זכרו ברוך!

הענעך בן זישע מאדאנעס

בעל הדרת־פנים. נוח לבריות, נעים־הליכות. מוכן תמיד לעזור לזולת.

היה ממייסדי אגוד הסוחרים בקוצק. עם התארגנות הסתדרות ה„מזרחי" ע"י הרב א. צ'רני ומיכאל ראק (שהיו ידידיו) מצטרף ר' הענעך לעזורותיה.

מבין מייסדי ה„חדר המתוקן" של „המזרחי" בקוצק. בסוף שנות השלשים (לפני מלחמת העולם השניה) כאשר המסחר היהודי הוחרם ע"י הפולנים, הורגש השפל הכלכלי בעיר ואנשי המסחר היו מתבטלים מאונס, היו נוהגים להתאסף בחנותו לשיחת חולין על עניני דיומא וקריאת עתון.

הענעך היה גבאי „חברת תהילים". היה מזמין מדי שבת בבוקר אחרי אמירת התהילים לשתיית תה — אשר הובא מהאופה — לפני תפילת שחרית.

בת־צחוק היתה תמיד נסוכה על פניו. בעל קול ערב. כזה ראינוהו תמיד. ברגעים הקשים שבשנות המלחמה היה תמיד מוצא בדיחה או אימרה קולעת למען להרים את המוראל של הסובבים אותו.

בעת חיסול גטו לוקוב, שם הושמדו רוב יהודי קוצק — נדם קולו הערב וצחוקו הל־בבי נפסק לנצח.

יהי זכרו ברוך!

ראובן בן חיים קריצמאן

טראָץ דער שטרענג רעליגיעזער דער־ציאונג ביי זיין פאָטער חיים קריצמאַן, גע־פינט ער דאָך דעם וועג צו וועלטלעכע ביל־דונג און טרעט אַריין אין די רייען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין קאָצק. געווען זייער אייגנעלעבט אין יידישן לעבן און אַרומגערינגלט מיט פריינט און חברים. גרייט שטענדיק יעדן צו קומען מיט הילף.

פון די ערשטע גרינדער און טויער פון „עזרת־חולים" און „גמילות חסד" קאָסט אין שטאָט.

אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין טאָכטער חוה און זון הרשיל דורך די נאַצים אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

נח מאיר בליטמאן

נח מאיר בליטמאַנס הויז איז באַוואוסט געווען אַלס צוזאַמענטרעף פון פראָגרעסיווע יוגנטלעכע. ער האָט אויך דערלויבט זיינע קינדער צו דערווערבן וועלטלעכע וויסן און צו נעמען אָן אָנטייל אין יוגנטלעכן געזעל־שאַפטלעכן לעבן, טראָץ דעם וואָס ער איז געווען אַ רעליגיעזער ייד. זיין עקאָנאָמישע לאָגע האָט דורכגעמאַכט פול קריזיסן, טראָץ דעם האָט ער געגעבן זיינע קינדער בילדונג.

אומגעקומען דורך די נאַצים אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

וועלווע וועלטשער

וועלווע וועלטשער געהערט צו די אַמא־ליקע חסידישע געשטאַלטן פון קאָצק. ער האָט אָבער שטענדיק געשטרעבט צו קומען קיין א"י, אוּן אין יאָר 1936 טאַקי עולה געווען צוזאַמען מיט זיין גאַנצע משפחה, וועלכע געפינט זיך איצט אין ישראל.

מיטן גרינדונג פון קאָצקער קאָמיטעט אין ישראל איז ער אויסגעוויילט געווארן אלס חבר פון ועד. געווען איינער פון די טיכטיקע חברים וועלכע האָבן זיך פאַרנו־מען מיט שאַפן הילף פאַר די איבערגעבלי־בענע יידן אין קאָצק. געווען טעטיק אין „ארגון יוצאי קוצק" און כל ימיו זיך עוסק געווען בתורה ובמעשים טובים.

נפטר געווארן אין תל־אביב.

יהי זכרו ברוך!

שמואל גאלדפינגער

איינער פון די פאַרשטייער פון די קאָצ־קער האַנטווערקער אין אַלע אינסטיטוציעס. אַ פאַרשטייער אין ועד הקהילה. אַ באַקאַנטע ציוניסטישע שטוב אין קאָצק און אַ צוזאַמענ־טרעף פונקט פאַר די יוגנט.

געווען איינער פון די גרינדער פון הס־תדרות המזרחי" אין שטאָט און פון אירע אַקטיוויסטן חברים.

אומגעקומען דורך די נאַצים אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

משה גזשיוואטש

דערצויגן געוואָרן אין אַ שטרענג־רע־ליגיעזע הויז, אין גייסט פון תורה און טראַדיציע. ער ווואַרפט זיך אַבער אַריין אין וועלטלעכע לימודים. זיין באַשעפטיקונג איז געווען וואָלד־מסחר. פיל אינטערעס גע־האָט אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, און איז געווען באַליבט אין אַלע קרייזן. אומגע־קומען דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

אביש רוזנברג

בן מוטל ודינה רוזנברג, שהתפרנסו מח־נות קטנה. אם כי למד ב„שטיבל", כדרך הצעירים באותו זמן, היה הראשון שהכניס ספרי השכלה מעיר ראדזין הסמוכה ויעורר את הצעירים לצאת מחוץ לעיר לטיולים, לשיחות ולוויכוחים. למד בכוחות עצמו ונסחף בזרם ההשכלה וסייע הרבה להפצתה בעיר. הוא השתתף גם בכל פעולות התר־בות ובלימוד השפה העברית, ועשה הרבה להרחיב את אופקי הנוער מעבר לד' אמות העיירה, שבה היו שרויים. לומד ומשתלם בספרות ופילוסופיה, שימש כמנהיג הרוחני של הנוער המתקדם. ניהון גם בנטיה לציור.

בשנת 1915 נשא לאשה בת עשירים בכפר הסמוך לדמבלין ושם מצא מנוחה לנפשו: ללימודים והשתלמות. לאחר שחותנו נרצח בכפר ע"י פורעים עבר לקוצק ושם ייסד

עם יעקב שרמן, צעיר משכיל מבריסק, בית־ספר שבו למדו את הלשון והספרות העברית. הי בדחקות ובשנת 1932 מת בגיל 40 ונקבר בקוצק. השאיר אחריו אשה ושלושה ילדים, שניספו בידי הנאצים.

יהי זכרו ברוך!

ראובן בן שמואל קרייצמאן

אין קאָצק האָט מען אים געדופן ראובן שמואל'ס. האָט געפירט גרויסע מסחרים — זיין געשעפט איז געווען אין צענטער פון שטאָט — אַבער אויך נישטט פאַרגעסן צו העלפן אַרימעלייט. וועו אַ הונגעריקער איז אַריין צו אים אין שטוב, איז ער אַרויס אַ זאָטער. איבערהויפט האָט זיך אויסגעצייכנט זיין פרוי גאָלדע מיט איר אָפענער האַנט און גרויס צדקה פאַר אַרימעלייט.

פון זייער משפחה איז פאַרבליבן אַ טאָכטער אין פראַנקרייך און אַ זון, וועלכער האָט

געקעמפט מיט די נאַציס אויף אַלע פראָנטן. האָט זיך אויך באַטייליקט אין דער מלחמה ביי קאָצק אויף דער זייט פון דער פוילישער באַפרייאונגס אַרמיי.

זיינדיק דעם חורבן אין קאָצק האָט ער עמיגרירט קיין קאַנאַדע.

יהי זכרו ברוך!

לייזר סעמיאטיצקי

איש משכיל ובן־תורה שייסד לראשונה באַנק בקוצק בשנת 1908 והיה מנהלה במשך שנים רבות. חוט של חן היה תמיד משוך עליו וצחוק לבבי האיר את פניו. את שלושת בניו חינך ברוח הציונית. עוד בזמן שלטון הרוסים עמד על משמר האינטרסים של יהודי קוצק, וכן נהג גם בזמן הכיבוש הגרמני בשנת 1915. מזמן שפולין קמה לתחייה שימש נציג קבוע של התושבים היהודים בעירייה וידע לעמוד בפרץ נגד גילוי האנטישמיות. למרות רצונם של הפולנים נבחר כגזבר העירייה והיה לעזר רב ליהודים בהקלת המסים, וביטול גזרות ואפליות. במשך הזמן רכש לו יחס כבוד גם מצד הפולנים.

עם כיבוש קוצק ע"י הנאצים הסיתו הפולנים את הגרמנים כנגדו, והוא סבל רדיפות ומכות בגלל מסירותו ליהודים. בשנת 1944 נשלח ע"י הנאצים ללוקוב בדרך לטרבלינקה ושם נספה.

יהי זכרו ברוך!

יונה זיגלמאן

הגיע לקוצק החרדית מראדזין הסמוכה והשפעתו ניכרה מיד על הנוער הקוצקאי בהשכלה ובפעולות תרבותיות־חברתיות. בנוסף הליכותיו השפיע גם על המבוגרים. היה בין מייסדי ביה"ס העברי הראשון בעיר, ובתקופה הראשונה שימש גם כמורה למתימטיקה בתוכו.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה, כשהורע המצב הכלכלי בעיר, אירגן יונה זיגלמן את אגודת בעלי המלאכה והיה בין המייסדים של ה„באנק הקואופרטיבי". הוא ניהל את הבאנק עד למלחמת העולם השנייה. כל השנים היה חבר מועצת העיריה והשתתף בפעולות

המוסדות. בכלל לא היתה אף פעולה חברתית ותרבותית שיונה זיגלמן לא יקח בה חבל ולא יתרום ממרצו.

היה מעורה בחיי העיר ומקובל על כל החוגים. בזמן שלטון הנאצים התרחק מכל הפעולות ולא שיתף פעולה בשום מוסד שיכול היה לעזור לנאצים. לבו לא ניבא לו טובות, ואמנם כרע נפל בטרם השיחרור. יום לוויתו היה יום אבל בעיר.

יהי זכרו ברוך!

דוד טבל מאנטשארזש

פון די פראָגרעסיווע קאָנקער יידן, געגומען אַ גרויסן אַנטייל אין קולטורעלן לעבן אין שטעטל. זיינע אַרטיסטישע פייאיקייטן ברענגען אים צו גרינדן אַ טעאַטערגרופּע, אין וועלכער ער דינט אַלס רעזישיסער און אַקטיאָר. זיין שטוב איז געווען אָפן פאַר די יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געזוכט אַ וועג צו קולטור און פראָגרעס.

אַלס אַ מענטש מיט באַוואוסטזיין און איבערצייגונג און נאַציאָנאַלער וועדעג איז ער געווען אַ פאַרשטייער פון יידישן לעבן אין קאָנקש. געווען אַ מיטגליד אין שטאָטראַט. אומגעקומען דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

נטע בומפלד

רצה הגורל ונטע בומפלד מהיוזמים הראשונים להוצאת ספר־זכרון זה לא זכה לראות את גמר העבודה. נלקח מאתנו בשעה שהיינו זקוקים לו ביותר. התכונן לתרום מפרי עטו וזכרונותיו לספר הזכרון.

איש משכיל, מראשוני התנועה הציונית בקונקש ופעיל במוסדות העירוניים. למרות עסקיו המרובים במסחר ובחיי הצבור, קבע עתים ללימוד תנ"ך וספרות כללית.

נטע בומפלד נולד בשנת 1889, קיבל חינוך מסורתי כרגיל בימים ההם, אך בכל זאת נמשך להשכלה כללית מבלי להזניח מסורת אבות. גם בזה הלך בדרכי אביו שהיה תלמיד־חכם ובקי בהוויות העולם. כשרבי יוסלה מורגנשטרן הוכתר בקונקש

כרבי קירב אותו והתיעץ אתו על כל בעיות העיר, למרות שהיה אדם מתקדם.

נטע בומפלד היה מן הציונים שלא רק נאה דורשים אלא גם נאה מקיימים. בשנת 1932 עזב את קוצק — והוא מן האמידים בעיר — ועלה ארצה. כאן הוא עבד בכל העבודות: בבניין ובנגרות, ועבר את כל שלבי ההתאקלמות. בעבודה מפרכת הקים את ביתו מחדש למשפחתו אשר העלה בשנת 1935. ביתו היה פתוח לכל הקוצקאים שעלו ארצה, היה מעודד אותם במצבים קשים ומדריכם בעצות טובות בצעדיהם הראשונים.

היה מקובל על כל מכיריו. פעל בארגון יוצאי קוצק בא"י ועם הידיעה הראשונה על חורבן קוצק ארגן עזרה לשרידי העיר. גם בין מייסדי קופת גמ"ח ע"ש קדושי קוצק. פעל למען הקק"ל ו„חבל ימי לישראל" עד יומו האחרון. גם בארץ קבע עתים לתורה.

נפטר ביום ו' כ"ח בסיון תשי"ט. הספידו בשם יוצאי קוצק ועדת הספר (שהיה חבר בה) מר יעקב הרץ, שפעל אתו ביחד בשדה החינוך העברי בקוצק.

יהי זכרו ברוך!

אברהם ליבפריינד

אברהם ליבפריינד איז געווען באַקאַנט אין קאָצק אַלס שטאָטישער פעלדשער, וועל־כער איז שטענדיק גרייט געווען העלפן אַרימע קראַנקע. בייטאָג און ביינאַכט האָט מען אים געזען אין די פינצטערע געסלעך לויפנדיק היילן קראַנקע. מיט זיין ליבליכן שמייכל האָט ער געווירקט אויפן געמיט פון קראַנקן, תמיד געטראָגן ביי זיך רפואות פאַר אַרימע חולים.

אויסער פעלדשעריי האָט ער זיך באַשעפ־טיקט מיט שניידעריי און אויך געאַרבעט אַלס פריזירער.

אַ גוט האַרציקער פאָלקס־מענטש. געווען באַליבט אין אַלע קרייזן אין קאָצק.

יהי זכרו ברוך!

שמואל ווארשניטער

איינער פון די אינטערעסאַנטסטע טיפּן פון דער אַרבעטער יוגנט אין קאָצק. נאָך זייער יונג, ווערט ער פאַר־יתומ־ט פון זיין מוטער און פאַרלאָזט קאָצק. אַלט זייענדיק 14 יאָר קומט ער קיין ווַארשע, אַרבעט

שוועך אויך זיין ברויט און דאָרט שליסט ער זיך אַן אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. ער ווערט געדודפט פון דער מאַכט, פאַרלאָזט

וואַרשע און קומט אַן אין פּאַריז. דאָרט איז ער טעטיק אין געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס. אויך אַרגאַניזירט ער די קאַצקער עמיגראַנטן אין פראַנקרייך.

אונטער דער נאַצי־אָקופּאַציע געפינט ער זיך אין דער אונטערגרונד באַוועגונג, אַרגאַניזירט הילף פאַר פרויען און קינדער פון די נאַצי קרבנות ביז זיין אַרעסט אין 1942, ווען ער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַציס.

יהי זכרו ברוך!

מרדכי מארכעווקע

מרדכי מארכעווקע איז געווען אַ געשטאַלט וואָס ס׳איז שווער צו פאַרגעסן. אַ בחור אַן „עילוי", אַ שאַרפער קאָפּ, שטענדיק עוסק געווען אין תורה ועבודה, אָבער געווען בעהאַוונט אויך אין וועלטלעכע ליטעראַטור. שטרענג רעליגיעז, אָבער אַ משכיל. פלעגט ליב האָבן צו דיסקוטירן איבער רעליגיעזע און ליטעראַרישע פראָבלעמען. געהאָט אויך אראַנזשירט פּאַעזיקייטן.

אַ שטענדיקער פאַרוואַלטונגס־מיטגליד אין „צעירי אגודת ישראל".

אומגעקומען דורך די נאַצים אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

דוד ליבפרוינד

דוד היה בחור בעל מרץ ואיש מעש. בן להורים עניים, הוא מקדיש את כל מרצו וזמנו לתנועה הציונית־חלוצית ומשתתף בכל פעולות הקק״ל וקרן־היסוד. מן הצעירים ב„השומר־הצעיר", אך מהר עלה והגיע לתפקיד ראש הקן.

עם כיבוש העיר ע״י הנאצים עבר לרוסיה עם בת זוגו אסתר גז׳בין. הכובש הנאצי משיג אותם על אדמת רוסיה ושם הם נספו בשואה.

יהי זכרו ברוך!

יעקב מונצ'רז'

בחור כארז, גביה ורחב־כתפיים, תמיד שמח ועליז וידע לשמח גם אחרים. כשנוסד בקיצק הקן הראשון של „השומר הצעיר" נבחר יעקב כראש־הקן. לאחר נשואיו עם ריבטשע רושבאום עבר לגור לווארשה. מדי פעם בפעם היה מבקר בקוצק. עם כיבוש הנאצי חזר עם אשתו ושני ילדיו לקוצק. ניספו ע"י הנאצי. יהי זכרם ברוך!

יהי זכרו ברוך!

יעקב ליזר קליינמן

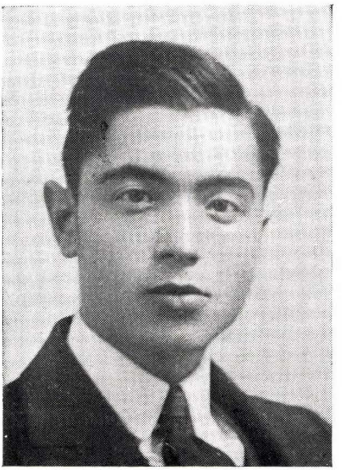
בן לחיים קליינמן. ממקצועו — רצען. עוד משחר ילדותו שקדן בלימודיו. התעמק במיוחד בספרי מארקס ואנגלס ונהיה לחסיד נלהב לתורת הקומוניזם. בימים עבד אצל אביו ובלילות למד תורה לפועלים והשתלם בעצמו. קליינמן היה הראשון שייסד אגודות מקצועיות בעיר (אגודת העור, החייטים ועוד) ודאג לספריה לפועלים. תחת לחץ עבידתו והשתלמותו ופעולתו העסקנית בשבר גופו והוא סבל ממחלה. אך גם אז לא עזב את פעולתו בין הפועלים למרות רדיפות המשטרה הפולנית.

קליינמן היה מכובד בעיני כל תושבי העיר ביושרו ובמלחמתו למען האיש הקטן. היה נציג הפועלים בעיריה והגן בעוז ובחרוף נפש על שיפור תנאיהם וחייהם. הוא היה גם מרצה משובח — אך היה מפסיק באמצע בגלל מחלתו — ורבים היו מקשיבים לדבריו. למרות היותו חסיד הקומוניזם השתתף בהרצאות על נושאים ציוניים והיה משתתף בויכוחים בהגיון ובשפה ברורה.

מת באביב ימיו בשנת 1937.

יהי זכרו ברוך!

יחיאל טאשעמקי

בן ליודל טאשעמקי, סוחר תבואות בקוצק. למד בחדר וב„שטיבל" כדרך כל הבחורים בתקופה ההיא. אך יחיאל היה בעל נפש תוססת ולא הסתפק בכך. בהיותו בגיל קרוב לעשרים — הריהו כבר בין ראשי המדברים בעיר. בחור גבוה, יפה־מראה, משכיל, משמיע דבריו בחברת מבוגרים ממנו וכולם

מטים לו אוזן קשבת ומקבלים דעתו. בין הראשונים שלחמו על נציגות יהודית במוסדות הממשלתיים והעירוניים. ביחד עם יעקב הרץ יבל"ח ארוכים. ייסד בי"ס „תרבות" בקוצק, מאורע חשוב בעיר שלא היה מהדברים הקלים: לפרנס מורים מקצועיים מן החוץ ולהחזיק בי"ס של 4 כיתות בשפה העברית.

יחיאל היה שוקד על השתלמותו ועשה ימים ולילות קודש להשכלה רב־גוונית. היה גם מנגן על כנור משירי ביאליק לפני התלמידים בכיתות, שהיו מחבבים אותם מאד. הוא ארס את דבורה, בתו של לייבל זאקאליק, אך מחלה קצרה תקפתו והוא נקטף באביב חייו בשנת 1922 והוא אך בן 24.

יהי זכרו ברוך!

מנדל גולדפרב

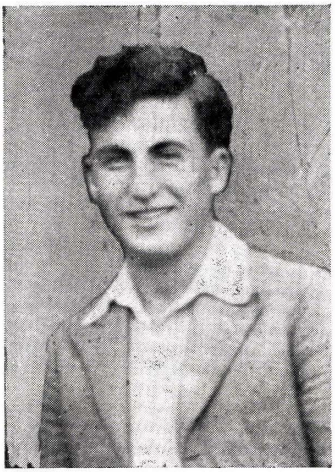
עסקן של בעלי־מלאכה בעיר. יזם ויסד את „ארגון בעלי מלאכה" בעיר ושימש כנציגם בועד הקהילה היהודית וכחבר במועצת העיריה.

היה בין הפעילים ב„קופת גמילות־חסד". ניספה בשואה בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך!

יחיאל רוזנבלט

עלם נעים־הליכות ויפה־מראה היה יחיאל ומקבל כל אדם בחיוך על פניו. עוד משחר נעוריו נתפס לרעיונות מהפכניים ובמזגו החם הסתער על הרחוב הקוצקאי כדי לכבוש את הנוער לדרך הציונות החלוצית. כשנוסד „השומר הצעיר" בעיר הריהו בשורה הראשונה של קבוצת הפעילים. במרוצת

הזמן הוא נעשה למדריך שכבה ואח"כ עומד בראש הקן בקוצק. ביתו של יחיאל נהפך לסניף של הפעילה הציונית־חלוצית בעיר. שליחי התנועה או חברים מערים אחרות שהזדמנו לקוצק מצאו אצלו אכסניה לבבית.

כנציג „השומר הצעיר" היה חבר בועדת הקק"ל וקרן היסוד ושימש כמזכירה. היה מקובל גם על נוער מזרמים אחרים.

נספה בשואה בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך!

ל ז כ ר ם

צום אנדענקונג

יזכור השם
את נשמת
הקדושים
והטהורים
שנפלו על קדוש השם
ועל קדוש העם
מידי רשע הבשימטי
בעיה - קאצק
פלק — לובלין
תנצבה

לזבר עיירתי

מאת **שמחה מדנס**, תל־אביב

יגון כבד נפל עלינו,
זכר קדושים קורא בזעם.
כולנו מבכים, דואב לבנו,
ותפילה בפינו לאל הרם:
רבון עולם, חוס על העם!

למה זה עמך תשכח,
קלוש ופזור־ביתו זנח
דם טהור נשפך כמים
ואין תגובה משמים.
שיניים חורקות, תובעות נקם,
ידיים שלובות — עתיד נרקם.

קומו עצמות מתרדמה,
וקרמו עור, הזרימו דם.
צבא ישראל קם, גואל האדמה,
קץ לנרדפים, ראש מורם.

יעקב הערץ (תל־אביב)

א מצבה

פון אויגן פאַרגליווערט טרערן טריפן
ווי פון אַ יאָרצייט ליכט אַ טראָפן פאַלט.
אַ מצבה די קברים נישט־קברים
א מצבה אַ סקעלעטן געשטאַלט.

אַ מצבה די וואָס האָבן
שיין געטראַכט, געחלומט שטיל,
געגלויבט אין אַ האַנט וואָס פירט
טיילט מיט רחמים אוצרות פיל.

אַ מצבה פאַר די אַלע
אויך די הייזלעך ווי די פרומע,
געבוקט זיך און געגלויבט
ס׳איז אַ גאָט דאָ פון נקמה.

די טיוולאַניש אומגעברענגטע
געפיניקטע גיהנום־פיין,
די מצבה זאָל פאַר ווייטע
ווייטערע דורות זיין.

מצבה יחידה ששרדה מבית הקברות של קהילת קוצק
די איינציקע מצבה וואָס איז געבליבן פון קאָצקער בית־עלמין

משה מיכאלירק (תל־אביב)

זכרם לנצח

דפי הספר הזה אינם חולין. כל אות ותג ספוגים דמעות. מכל מלה בוקעת המיה חרישית של נשמות טהורות — ספר קינות הוא על חורבן עירנו קוצק.

בדממת הלילה עולות בזכרוני כל אותן הדמויות היקרות אשר לא השלימו את מעגל חייהן. כחיה עומדת לפני העיר כולה ואני משוטט ברחובותיה ושבילֶיה, נעצר פה ומציץ שם, מסייר בחצרות שבהן שיחקתי בילדותי עם חברי, מתעכב בפינת המיפגש שע"י המספרה של ברוך ליבפרוינד, שם נהגו יהודי קוצק להתאסף בכל יום לשיחת־חולין ולשמיעת חדשות ונצורות בעולם הגדול, ובעיקר בעולמנו היהודי. בהמשך סיורי אני מגיע לפרוזדור האפל שע"י ביתו של ישראל־ברוך, שדרכו הלכתי ללמוד ב„שטיבל הקוצקאי". לא פעם רואה אני בדמיוני את יהודי קוצק בתפילת הימים הנוראים, כשאימת יום הדין על פניהם, ותפילתם המבקשת רחמים בוקעת שערי שמים. והנה תפילת „יזכור" המלווה בכי מר ודמעות רותחות...

לא אטפס מעלה כדי לקטוף מענפיה הגבוהים פרי הילולים. ארד לקוצק דלמטה על אנשיה והווי חייה. רובם של יהודי קוצק התהלכו בפשטות, הצטיינו באהבת ישראל, אהבת הכלל והפרט, ודאגו לחולה ולכושל, ליתום ולעני. לא אשכח לעולם את מרת רחל־לאה אשת המלמד יצחק־אייזיק, שהיתה ידועה בעיר בכינויה „אם העניים". ביתה הלא־מרווח שימש אכסניה לכל העניים עוברי אורח, והיא היתה מסורה להם כאם לבניה. נזכר אני באותם בעלי־מלאכה המזדרזים לגמור עבודתם בערב־שבת, מי בסנדלריה, מי במאפיה, כדי לעבור על פתחי הבתים, זוגות־זוגות, לאסוף תרומות ל„עזרת חולים" או „גמילות־חסדים".

בכל אשר אפנה, בדמיוני, אפגוש קרובים וידידים, חברים ומכרים, סוחרים ובעלי־מלאכה, משכילים ופשוטי־עם. כל אלה אשר ביחד היוו אגודה אחת שנקראה „יהודי קוצק", וכולם נטבחו באכזריות ע"י הנאצים.

יהא ספר זה נר־תמיד לנשמותיהם וזכרם לא ימוש מאתנו לעולמים!

משה אבירם־גז'ביץ (תל־אביב)

א י י כ ם ?

טרם נקף יובל שנים מאז שהיתי במחיצתכם, נהגתי כמנהגיכם ושיתפתי עצמי במלחמותיכם — וכבר אתם נשקפים אלי כמו מבעד ערפלי־חלום, רחוקים ולא מוחשים, לא מעלמא הדין...

אייכם, רבנים נשואי־פנים וחסידים נלהבים? בעלי עגלות ו„עמי־ארצות" מלמדים ואפיקורסים, אברכי משי הסמוכים לשולחן חותניהם, עשירים ופרולטארים?

נפשי מבקשת אתכם, חסידי קוצק, הזיגלמנים והמונצ'רז'ים, דודליך ומשה'ליך, בריש פראַדל'ס ופנחס איצל'ס, לוזר גלוק וחיים צ'ווק, משה גריצקי וזלטקה מוכת הגורל, מוטה'ליך וישפטליך ועוד ועוד — את כולכם אבקש ולמצוא לא אוכל תחת השמים הרחבים...

בחזון לילה עולה דמותכם לפני, ונפשי מרגוע לא תדע.

אלפי החסידים אשר נהרו לקוצק לשמוע מפי הרבי דברי אלהים חיים, לרוות בהם צמאונם ולהזין את נשמתם — היכן ריקודיכם בחוצות העיר קוצק וניגוניכם הבוקעים עד לב השמים? ולהבדיל — הזיגלמנים והמונצ'רז'ים, מבשרי המהפכה בעיירה, ש„סטו" מהדרך הישרה ונשאו על שכמם את ניצני התרבות היהודית במהדורה חדשה, שהפכתם את סיסמת החסידים „ברוך ה' יום יום" לסיסמא מודרנית: „דאג היום לעתיד ולמחר", שהרסתם חומות עתיקות והקימותם חדשות במקומן — אייכם?

ואייכם אתם, חיל הסבלים והעגלונים הרובצים ימים ולילות ליד עגלותיכם למצוא טרף לנפשות משפחותיכם?

כמו חיים מתיצבים לעיני רוחי המלמדים ובראשם פנחס איצל'ס. עוד אשמע קולכם המהדהד בהלכות הגמרא וה„פשטל'ך, בהכינכם את ה„דרשה" של הבנים לעלייתם לספר־תורה בהגיעם ל„בר־מצווה"... אותם הבנים אשר גידלתם ורוממתם והם — פשעו בכם...

והנה בריש פראַדל'ס וחבריו, המנשקים בוקר וערב את המזוזה ב„קוצקר שטיבל" המתפללים בהתלהבות אין־קץ ליד העמוד, משתחווים וכורעים ותוקעים בשופר ולעומתם — אברהמל'ה שערערס ושכמותו, אלה המבורכים בשפע מקצועות, רופאים מומחים לכל מדווי הגוף, בעזרת כוסות־רוח ושמן־קיק, מטפלים בשינים כואבות של הכפריים בצבתות — ובשעת הפנאי עוסקים גם בחייטות...

והנה זלאטקה וחברותיה, שצמותיהן כבר הלבינו ועדיין לא נישאו לאיש, המציצות בהחבא על הזוגות הצעירים המפליגים בטיולים עם דמדומי ערב הרחק מן העיירה...

והנה כל יהודי העיירה, חנוונים וחוזרים על הכפרים, המתרוצצים כל השבוע ובנפשם יביאו להמם — אַך משמגיע ערב־שבת נהפכים לבני מלכים...

כולם, כולם קמים ועומדים לפני בדמותם ותוארם, כמו חיים אראם — ונפשי לא תדע מרגוע.

גדליה גרוסמן

לדמותו של הרבי ר' אברהם יוסף מורגנשטרן

ברצוני להוסיף כאן קוים אחדים לדמותו של האדמו"ר האחרון מהשושלת הקוצקאית, הואיל וזכיתי ללמוד תורה מפיו יחד עם עוד שלושה בחורים. עוד זכור לי, כיצד קיבל אותי הרבי בסבר פנים יפות. ביחוד נתרשמתי מדיוקנו החיצוני — גבה־קומה, קלסתר־פנים זוהר ושופע חן, עינים שחורות יוקדות וזקן שחור יורד על פי מידותיו. היינו לומדים יום יום עד שעת הצהרים. שיטתו בלימוד היתה בנעימות ובחביבות, וכשנתגלעי חילוקי דעות בלימודים עשה זאת בצניעות ובענוה, כדי לא לפגוע בתלמיד. התקשרתי אל הרבי בלב ונפש, אכן היה איש שמשכמו ומעלה גבוה מכל אדם — אציל רוח, נדיב לב, מכניס אורחים ונותן צדקה בסתר. אין פלא איפוא שנתחבב על כל תושבי העיר — דתיים ולא דתיים, על יהודים ונוצרים. תמיד היו עוברי אורח, ולאו דוקא מחסידיו, ממתינים לו בבית מדרשו. כשהיה יהודי עני מתאונן שאין לו פרנסה, היה הרבי נכנס אתו לחדר צדדי, מריק את כיסיו ונותן לו. סכסוך כי יפרוץ בין סוחרים או בין בעלי־מלאכה, היו סומכים שני הצדדים על הבוררות של הרבי.

הרבי היה מעודד את כל מי שנכנס אתו לשיחה ומפיח בו רוח של תקוה. בעת השריפה הגדולה בקוצק בשנת 1927 ביטל הרבי את השיעורים וארגן ועדה לעזרת הנשרפים ופעל הרבה לשיקומם. כשפרצו מאורעות תרפ"ט בא"י אירגן הרבי ועדה מכל החוגים (ציונים ואנטי־ציונים, דתיים וכו') לעזרת הנפגעים. הוא הטיל מכסה מיוחדת על יהודי העיר למטרה זו — עליהם היה לתרום סכום השווה להוצאות לשבת.

לא היה מוסד חינוכי וסוציאלי בעיר שהרבי לא עמד בראשו. הוא אף הש־תתף בייסוד בי"ס מקצועי ע"ש ברק יוסלביץ'. בספרייתו בת אלפי הספרים היו גם ספרים ממקצועות הפילוסופיה, רפואה ואסטרונומיה, ועל כמה מהם היתה חתימתו של סבו הרבי ר' מנדלה.

מכל קצוות פולין נהרו אליו חסידים במאות ואלפים. בישיבה שהוא ייסד והחזיקה על חשבונו למדו בחורים מקוצק ומערים אחרות.

בשנת 1938 נפטר בורשא, בהיותו שם בריפוי ושם גם נקבר. רוב בני משפחתו נהרגו בזמן הפצצת הגרמנים ב־1939.

דגם בית מגורים אות ד. מוכר גם כדגם בית מגורים לבן. נמצא בשכונת מגורים בקיבוץ גבעת השלושה.
דגם בית מגורים אחד. מוכר גם כדגם בית מגורים לבן. נמצא בשכונת מגורים בקיבוץ גבעת השלושה.

הרב אברהם ישראל איסר טשרני

(לזכר אבי)

הרב אברהם ישראל איסר טשרני נולד לאביו ר׳ יהודה ואמו בלומה בבריסק דליטא בשנת 1878. בילדותו למד בחדר ובבית המדרש בריסק והצטיין בשכלו החריף והבהיר. כשבגר והתבלט בכשרונותיו עבר ללמוד לישיבת סלובודקה המ׳ פורסמת, והיה מלא וגדוש תורה. ר׳ משה גולדפינגר, מנכבדי קהילת קוצק, לקח אותו לחתן לבתו עפ״י המלצת ראש הישיבה, וכך איקלע העילוי הליטאי למצודת החסידות בקוצק.

עד שנת 1916 היה ר׳ אברהם ישראל איסר סמוך על שולחן חותנו ועסק כל ימיו בתורה ועבודה. באותה תקופה ייסד יחד עם ר׳ פנחס ליבפריינד (אייזענקרעמער) ור׳ יהושע מגיד ישיבה שבה למדו תלמידים רבים מקובק והסביבה.

ב־1916 עלה על כסא הרבנות בעיר סרוקומלה הסמוכה לקוצק, ובמשך שלש שנות כהונתו בעיר זו הקים שם לתחייה את מוסדות הקהילה והתרבות, שהיו שקועים עד אז בתרדמה עמוקה. בשנת 1919 מתה עליו אשתו והוא עזב את סרוקומלה ועבר לגור בחזרה בקוצק, שבה התחתן שנית.

מאז בואו לקוצק הצטיין ר׳ אברהם ישראל איסר בפעולתו הציונית והציבורית. הרעיון הציוני עדיין לא מצא לו מהלכים רבים בין אדוקי קוצק ורק מתי מספר נתפסו לו. ר׳ אברהם ישראל איסר היה מן החברים הראשונים שהטיף בפומבי לרעיון הציוני בדרשותיו בקוצק מדי שבת בשבתו. כמובן, לא חסרו מפריעים מצד חברי „אגודת ישראל״ שהיו מתקיפים אותו בשאלות, כיצד „המזרחי״ משתף פעולה עם הציונים האפיקורסים. אך הוא היה משיב להם תשובה כהלכה על יסוד מאמרי חז״ל ופסוקי התורה. באחת מדרשותיו הזכורה לי, הביא ראייה מפורשת מפרשת השבוע (בשלח) שאין לבדוק עכשו בציציות העוסקים בציונות, שכן נאמר: „ויאמר ה׳ אל משה מה תצעק אלי — דבר אל בני ישראל ויסעו״, והכוונה היא — אמר — אין עכשו השעה כשרה לתפלה ולצעקות ולחשבונות, אלא יש לעלות ולבנות את הארץ למען עם ישראל!

לר׳ אברהם ישראל איסר חלק רב בייסוד בית הספר „תרבות״ בקוצק יחד עם העסקנים יעקב הרץ ויחיאל טשרני; לא היה אף מפעל ציוני בקוצק שלא עמד בראשו. שליחי הקרנות והמפלגות הציוניות היו באים לביתו ומתייצבים אתו ומבקשים עזרתו בפעולתם.

בגלל סיבות משפחתיות עזב ר׳ אברהם ישראל איסר טשרני את קוצק ועבר לגור לבריסק דליטא, עיר מולדתו. גם כאן נחשב בין הרבנים המכובדים שבעיר. היה מורה בביה״ס „תחכמוני״ (שיעור גמרא ותנ״ך) ועמד בראש „המזרחי״. בחושו המעשי וקסמו האישי הצליח לפשר ולגשר בין תושבי העיר וזכה להכרה והוקרה כללית.

נספה בגיטו בריסק — יהא זכרו ברוך!

יעקב בליטמאן (אַרגענטינע)

ש י ע מ ג י ד

(לזכרו)

מיין רבי שיע מגיד, איז געווען אַ ייד פון מיטעלען וואוקס, ברייט־פלייציק, אַבער אַ חלוש, און געהאַט אַ הדרת־פנים׳דיקע באָרד און אַ וואונדערבאַרן שמייכל אין זיינע קלוגע אויגן. געווען איז ר׳ שיע אַ למדן, אַ מייסטער אויף אויפקלערן די פערוויקלסטע סוגיא אין תלמוד. יעדן שבת פלעגט ער האַלטן דרשות אין בית־מדרש פאַר אַ פול געפאַקטן עולם. דערפאַר, טאַקע, האָט מען אים גערופן שיע מ ג י ד.

וועז איך בין אַלט געוואָרן 11 יאָר, בין איך אָנגעגנומען געוואָרן אין שיע מגיד׳ס חדר. עס איז ניט געווען אַזוי לייכט. כדי צו אָנגענומען ווערן בייַ ר׳ שיען אין חדר האָט מען געדאַרפט זיין אַדער אַ גבירישער זון, אַדער האָבן אַ שם אַלס אַ בעל־כשרון.

שיין דער חדר גופא פון שיע מגיד איז אַנדערש געווען פון אַלע חדרים: אַ גרויס צימער מיט אַ פענצטער צום הויף, פול ליכט און זון. דער הויף ריין, ציכטיק מיט שאָטנדיקע בוימער. זומער לערנט מען גאָר אין דרויסן. דער לאַנגער טיש שטייט דאָן אין שאָטן פון די בוימער. דער רבי, אויבענאָן, איז מסביר, און די בחורים זיצן שטיל. ענדיקט דער רבי פרעגט ער, אויב עס זענען פאַראַן פראַגן. פרעגן די בחורים — שיינט דאָס פנים ביים רבין: אַ סימן, אַז מען פאַרשטייט. ניט — וועט ער טרויעריק: ס׳הייסט די בחורים זענען גלייכגילטיק. יואָרעם דער אופן לערנען פון ר׳ שיען איז פאַרשטיין און אויפקלערן אַנדערע, דערמיט באַווייזט דער תלמיד אַז ער איז תופס די שקלא וטריה. דער עיקר — זיין ערלעך מיט זיך און

זיך ניט לאָזן אָפנאַרן. יעדע וואָך „זאָגט" איינער פון די תלמידים דעם שיעור, אַנאַליזירט און דערקלערט די פראָבלעמען, וואָס ווערן דאָרט באַרירט.

ר׳ שיע האָט געהאַט אַ באַזונדערע הנאה אויפשטיין פרי און מעיין זיין אין אַ ספר צוזאַמען מיט אַ תלמיד. ניט יעדער האָט אָבער זוכה געווען צו דעם. נאָך היינט געדענק איך דעם פריידיקן ציטער און גאווה, ווען ר׳ שיע האָט מיך איינגעלאדן צו אַזאַ פרימאָרגן שיעור. גליקליך האָב איך זיך געשאַרט 4 אַזייגער באַגינען מיט אַ לאַמטערן אין דער האַנט צו ר׳ שיעס וואוינונג...

יאָרן זענען אַוועק. אַנדערע ענינים און פראָבלעמען האָבן געירשנט דעם פלאַץ פון די תלמוד סוגיה׳ס — אָבער ר׳ שיע מגיד׳ס געשטאַלט און זיין אופן באַנעמען זאַכן און דערשיינונגען, זיין פערטיפן זיך (הפוך בה והפוך בה) — האָבן זיך טיף אייַנגעקריצט אין מיין זכרון.

אַ שוועכע קרענק האָט אים פריצייטיק פון לעבן אַוועקגענומען — כבוד זיין אָנדענק!

יוסף פריידמאן (פראַנקרייך)

א קולטורעל־געזעלשאפטלעכע הויז

(צום אָנדענק פון מיין חבר יונה זיגלמאן)

יונה זיגלמאן, אַ נידעריקער מיט צוויי גוטמוטיקע לעבעדיקע אויגן און אַ שמייכלעדיק פנים, איז געווען אַן עכט יידישער פאָלקס מענטש, מיט אונערשעפלעכן ווילן צו באַרייכערן די קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין קאָצק. יונה זיגלמאן איז געווען אַ גוואַלדיקער ליבהאָבער פון מענטשן, און גלייך ווי ער איז אָנגעקומען מיט זיין פרוי שרה׳לע אין קאָצק זיין געבורטסשטאָט — ראַדזין) איז זייער הויז געוואָרן אַ קולטורעל־געזעלשאַפטלעך צענטר פאַר דער פראָגרעסיווער יוגנט אין שטעטל. יעדער יוגנטלעכער האָט געוואוסט אַז זיין הויז

איז אפן פאר אים, און נאך א טאג שוועכט ארבעט אדער זארגן — פלעגט מען זיך ארײנבאפן צו יונה זיגעלמאנען, כדי איינזאפן א ביסל די קולטורעלע גייסטיקע אטמאספער: דאָ האט מען געזונגען א יידיש פאלקס־ליד, דאָ האט מען געכאפט א שמועס וועגן ליטעראטור א. א. וו.

יונה זיגלמאן האט געוואוסט צו שאפן ארום זיך א סביבה, אין וועלכער ער איז געווען אי לערער אי שילער. אלײן א ליבהאבער פון אלץ וואס איז קולטורעל שאפעריש, האט ער שטענדיק געלערנט, געזוכט קענטניש און וויסן, און זיך געטיילט מיט חברים און יוגנט.

באזונדערס איז געווען גרויס זיין חלק אלס רעזשיסער פון דראמאטישן קרייז. ער האט פיל געפאדערט און ניט איינגעגאנגען אויף קאמפראמיסן. וועג דער רראמאטישער קרייז האט דאן אויפגעפירט זאכן ווי „דער דארפס יונג", „יאנקל דער שמיד", „חאשע די יתומה" א. א. וו. — האט יונה זיגעלמאן זיך באציגן צו דעם זייער ערנסט, און זיין איינשטודירן איז געשטאנען אויף א קינסטלעריישער הויך.

ער איז אויך געווען א געזעלשאפטלעכער מיטארבעטער אין פארשידענע אינסטיטוציעס אין קאצק; איז געווען דער גרינדער און לייטער פון האנטווערקער־באנק א. א. וו.

אין באציאונגען מיט מענטשן, איז ער געווען א קשה לכעוס ורך לרצות. שטענדיק גרייט געווען צו העלפן, אפילו פארנאכלעסנדיק זיין פרנסה. קיינמאל ניט מיד געווען, ווען עס האט זיך געהאנדלט וועגן א געזעלשאפטלעכן ענין.

חנה מילגרום מונצז' (חיפה)

דוד טבל מאנטשארזש

(לזכרו של אבי ז"ל)

מי מהקוצקאים אינו זוכר את האיש רב־הפעלים והמעש בשדה התרבות והחברה בעיר? מי אינו זוכר את ההצגות וההופעות שהיה מארגן ומבצע במסירות ואהבה? אכן, יש לזקוף לזכותו במידה רבה את התעוררות החיים הצבוריים והתרבותיים ואת התחזקות הפעולה הציונית בימים ההם בקוצק. מחונן במרץ רב לקח חבל בייסוד הספריה, בארגון חוגים ובעיקר — בהקמת להקת חובבים. הוא עצמו היה הבמאי, עורך התפאורות, הלחשן ולפעמים גם שחקן. עודני זוכרת את ההצגות שהשתתפתי בהן יחד עם אבי: „מירה'לה אפרת", „בן הכפר", „קרויצר

סונטה" ועוד... לא פעם היתה להקתנו מופיעה גם בעיירות הסמוכות וזוכה לתשואות רבות.

בית אבא בקוצק היה בית־ועד לכל שוחרי החיים הצבוריים־תרבותיים ה„חילוניים" שבעיר, והיה פתוח לרווחה למבקרים מכל שכבות העם. אבא לא היה בעל דעות „חופשיות" מנעוריו, להפך: כבנו של „ליזר גדול" למד ב„חדר" כמנהג הימים וההתעתד בנעוריו להיות רב בישראל, כשהוא שוקד על התורה והעבודה בהתמדה. לא לחינם נפלה עליו עיניו החדה של נטע בליטמאן ממיעכוב שלקח אותו אחר כבוד כבעל לבתו היפהפיה (היא אמי זלאטה ז"ל). בהיותו סמוך על שולחן חותנו, כנהוג, היתה לו לזרא אווירת הלימודים וחוסר המעשה. וביום בהיר אחד עבר עם אשתו וילדיו, שנילדו בינתיים, לקוצק. כאן נכנס בעול הפרנסה והיה עוסק במלאכות שונות. אך לא שכח את תלמודו ומדי פעם בפעם היה יחד עם גיסו (שלמה הירשבין) צולל בים הפירושים והביאורים במשך ערבים ארוכים. אך משום־מה נעשו ה„פירושים" מדי פעם נועזים וחופשיים יותר... אז מתחילה פעולתו הציבורית והציונית הרב־גוונית. לכתחילה — בחוגים מצומצמים שהיו מתכנסים בביתם של שרה ויונה זיגלמן ובהם גברים ונשים בצוותא, דבר שהיה „יוצא דופן" בקוצק וגרם באמת לסערה מצד האדוקים. בחוגים אלה שבהם נתגבשה הכרתם הציונית של כמה וכמה פעילים בעיר, היה אבא ז"ל הרוח החיה. גם כאשר גדלו הילדים ונכנסו לתנועת „השומר הצעיר" היה האב בין מדריכיהם.

אך חוץ מפעולתו התרבותית שימש גם כנציג הציבור במוסדות שונים ובין היתר כיהן גם כ„לאוניק" (חבר מועצת העיריה). בכל הופעותיו ופעולותיו התחבב מאד על הקהל, כי היה נוח לבריות, רצוי ודורש טוב לכל אדם.

ותיזכר לטובה אמי זלאטה ז"ל, שבהיותה שקועה וטרודה במשק ביתה, בטיפול בילדיה וגם בפרנסת הבית, ליוותה בהסכמה אוהדת את עבודתו הצבורית של בעלה ואף היתה מתגאה בו בסתר.

בשמחה ובקנאה ליווה אבי ז"ל את העולים ארצה. גם הוא שאף כל ימיו לכך, אך מצבו הכלכלי לא איפשר לו זאת. עם עלייתי בשנת 1936 גברו הסיכויים להתגשמות חלומו — אך לדאבון לב לא יצא הדבר לפועל.

בסערה האיומה שעברה על יהדות פולין נספה גם אבי ונותרו רק זכרונות על אישיותו היקרה, שלא ימושו ממני לעולם.

ברוך יוסף פיערניק (פאריז)

צבי פיערניק ז"ל

(א מצבה מיין פאטער)

געבוירן אין 1880. ווערנדיק אלט 18 יאר האט ער חתונה, ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, און עסט קעסט ביי שווער און שוויגער. ער פרווט זיך נעמען צו מסחר, אבער איז נישט מצליח. מיט זיין גאנצן טעמפעראמענט וואלפט ער זיך אריין אין עולם החסידות, ווערט א הייסער אנהענגער פון קאצקער דרך: זיין ערליך צו זיך אליין, זיך נישט בויגן פאר א רייכן און גיין זיין וועג מיט אמת און עניוות, אן פחד, און האסן דעם שקר.

וועז ר' יוסלה מארגענשטערן ווערט רבי אין קאצק ווערט צבי פיערניק די רעכטע האנט ביי אים, און דער רבי באראט זיך מיט אים אין ענינים פון חסידות און תורה. אזוי איז ער געגאנגען זיין יועג ביזן סוף, שטאלץ און מוטיק, מיטן ברען פון אלטן קאצקער אין זיין הארץ.

ערלעך צו זיך און צו אנדערע, האבן מענטשן טאקי געוואוסט אים צו שעצן מיט ליבע. זיין כוח איז געווען אראפרייסן די מאסקע פון מענטשן, באוויזן דעם שקר. נישט מורא געהאט פאר רייכן חסיד, נישט געשטרעבט צום עגל הזהב אדער צום כבוד פון מזרח־וואנט.

מיט די פטירה פון רביז ר' יוסלה, פארלאזט ער קאצק און גייט איבער אין ווארשע, וואו ער איז אומגעקומען דורך די נאציס דעם 5־טן טאג אין חודש אייר, תש"א.

יהי זכרו ברוך!

שמחה מדנס (תל-אביב)

לייזר מדנס

(לזכר דודי)

נולד 6.1.1888 — נפטר 6.8.1949, (ט' תמוז תש"ט)

היה זה באחד מלילות החורף בשנת 1905 בזמן מלחמת רוסיה—יפן, במחנה הצבא החונה „אי־שם" בפולין הכבושה על ידי הצאר. כבר השמיע החצוצרן את תרועת השֵנה, המשמשת אות לחיילים להימצא במיטותיהם. בקסרקטינים כבר כבה האור. שקט ושלווה שררו מסביב ופּכל דומם וחי. רק קריאות החיילים העומתיתי השלג הנופלים לאיטם כיסו בלובנם דים על המשמר „עמוד", „מי שם" הפריעו מדי פעם את הדממה.

עמדת משמר אחת, שעליה הופקד חייל יהודי, המשיכה כל הערב בשתיקתה. המפקד הרוסי שערך סיורו בין העמדות ידע היטב מיהו החייל העומד שם על המשמר — הלא בבוקר אותו יום חלק לו מכות נאמנות בלווי חירופים וגידופים אנטישמיים. אך בהתקרבו לעמדה מצא במקום החייל רק את רובהו הנשען על פתח המחסן... על קריאותיו „הי, חייל, אייך" — לא קיבל כל תשובה. רק כעבור כמה ימים נתקבלה במחנה חבילה על שמו של אותו סמל רוסי. בפה פעור קרא המפקד במכתב, שהיה רצוף לחבילת הבגדים הצבאיים: „כחייל הלוחם למען ארצך ולמען זכויות עמו באימפריה הצארית, לא אשלים עם מכות וגידופים אנטישמיים. החלטתי איפוא לחפש חיי דרור במקום אחר" — על החתום: לייזר מדנס.

*

לייזר מדנס נולד בקוצק. הוריו אידיש וזישה — ככל ההורים באותם הימים — נהגו בילדיהם בלשון תקיפה וביד קשה, למען ימשיכו בדרכי המסורת והאדיקות הקוצקאית. אולם לייזר לא היה כיתר בני גילו; משחר ילדותו אהב את החופש והדרור ולא יכול היה להסתגל לכבלי העיירה החסידית והקנאית, וביחוד לאוירה המחמירה של איצ'ה ברוך גולדפינגר; המורד שבנפשו חיפש לו פורקן במקום אחר.

הוא עזב את קוצק בעודנו נער ועבר לווארשה, שם התפרנס מעבודות שונות, ובתוכן ממקצוע התפרות. בווארשה נסחף לייזר עם זרם החיים החדשים. עם פרוץ מלחמת רוסיה—יפן גוייס לייזר לצבא הרוסי. סבל מהאנטישמיות. אך לא איש כלייזר ישלים עם אפליות והשפלות. הוא ערק מהצבא, ויחד עם חברו גאלדוואסר מראדזין, יצא לדרך רחוקה ובלתי־נודעת. כעבור חודשים רבים, עשיר הרפתקאות, הגיעו לארגנטינה, ארץ האפשרויות והתקוות הרבות. לאחר שנות סבל וקשיי קליטה התאקלם לייזר בארץ החדשה, נשא אשה והוליד בנים והיה לסוחר מצליח.

בשנת 1927, אחרי ה„שריפה הגדולה" בקוצק, הגיע לייזר מדנס לביקור בעיירת־ילדותו, צור מחצבתו. אך הפעם הופיע לייזר כאיש מסחר ותעשייה ידוע מבואנוס אייריס, כ„סיניור מדנס". הוא מצא את עיירתו חרבה, חרוכה ושרוייה בדחקות ובעוני. זכורה עדיין התמונה, כשלייזר עומד על המרכבה באמצע ה„רינק" וסביבו יהודי קוצק, קרועים ובלואים, מחוסרי קורת־גג. ידו של לייזר היתה פתוחה לנזקקים ולא השיב ריקם כל יד מושטת. תמונה זו חזרה גם בבית המדרש ובכל מקום שפנה. כקרובים כרחוקים נהנו כולם מעזרתו. אולם נוסף לעזרתו הכספית עזר לייזר לכל אדם שרצה להגר מפולין לארגנטינה. ובבואם שם אף עזר להם להסתדר. הוא גם ביקר אצל הרב והאדמו"ר מקוצק ר' יוסלה מורגנשטרן והבטיח לעזור בהקמת מקווה חדש והיגייני. בהיפרדו בירך אותו הרבי בדרך צלחה. בבואו לגדיניה כדי לעלות על האוניה נתברר שהוא איחר, ומאוכזב ציפה שם להפלגה הבאה. אך לאחר כמה ימים נתקבלה ידיעה שהאוניה ההיא טבעה בלב ים. מובן מאליו שבעיירה ראו בזה יד הרבי, שהצילה את חייו...

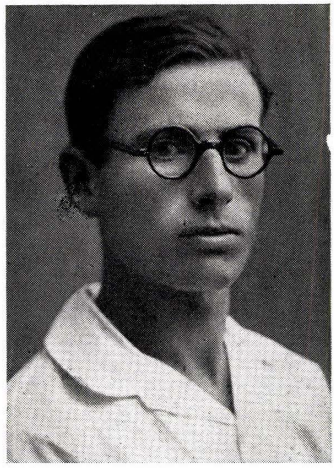
לאחר מלחמת העולם השנייה, בהיותו בעולם חורבן יהודי פולין, מיהר לייזר מדנס עם רעיתו שרה לבקר בקוצק. בתוכניתו היה לחפש שרידי משפחתו הענפה, ולאחר מכן לבקר בישראל לשם הקמת מפעלים והשקעת כספים. ואמנם הצליח לייזר למצוא באירופה את השרידים היחידים ממשפחתו: בן־ציון בורשטין מראדזין ובת דודה מקוצק, שרה רוט, שעמדה על סף ההתמוטטות הנפשית (כעת בארגנטינה בביתם). מזועזע ממראה החורבן של יהודי פולין, לקה לייזר במחלה ובהיותו בדרכו ארצה, התגברה יותר ונאלץ לחזור הביתה ולאחר זמן קצר נפטר. בארץ הוקמה על שם המנוח מעבדה בוטאנית באוניברסיטה העברית בירושלים, ובניו ממשיכים בביצוע תוכניותיו להשקעת הון והקמת מפעלי תעשייה בישראל.

יהי זכרו ברוך!

גדליהו גרוסמן

אחי מתתיהו

(לזכר אחי)

הוא היה גדול ממני בשלוש שנים ואין פלא שתמיד התבוננתי במעשיו ושתיתי בצמא את דברי פיו. בגיל רך מאוד כבר היה חובב ציון, בהשפעת אחינו המבוגר מאיר גרוסמן שהכניס לביתנו ספרים עבריים, כגון שירי ר' יהודה הלוי וביאליק; מפיו של מאיר שמענו את שירי הים של יהודה הלוי והם שנטעו בלבנו עוד בשחר ילדותנו את האהבה לציון. מתתיהו היה כבן 8 בזמן הכרזת באלפור, והוא תאר אז בפני את א"י בצבעים יפים וקוסמים. כבן 14 הלך ברגל לראדזין, כדי לרכוש ספרי לימוד ודקדוק בעברית וש־נינו למדנו מתוך הספרים האה. כשהתאר־גנה תנועת „השומר הצעיר" בקוצק, היה בין הראשונים שהתמסרו לה בלב ונפש. מתתיהו לא היה רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים: כל בוקר היה ממהר לכפר ביאלובז'גי הסמוך לעבוד אצל אכרים בעבודה חקלאית, כדי להכשיר עצמו להיות אכר בארץ. בגלל המצב הכלכלי נסע אח"כ לוארשה ומצא שם את דרכו לתנועת „על המשמר" מיסודו של יצחק גרינבוים. באותה תקופה עבד גם במוסדות ציוניים בוארשה אך לא מצא סיפוק בזה — שאיפתו היתה לעלות ארצה. בהיותו בעל אופי נזירי הסתפק בלחם צר, מים לחץ ובלבוש דל, ופרס מלחמו לרעב ולנצרך. בחודש מרץ 1932 התגשם חלומו והוא עלה ארצה. הוא עבד בכל עבודות הקשות, כגון בנין וכו' והיה גם חבר בקבוץ. הוא היה שולח אלי לקוצק ספר עברי שהופיע בארץ וכן את העתונות היומית. בשנת 1936 עברתו רוח אחרת: הוא נסע לספרד בזמן מלחמת האזרחים. במכתבו אלי הצדיק את מעשהו זה, בטענו שהוא לוחם למען הסוציאליזם, ובכך משתלב במלחמה נגד הריאקציה והפרעות בפולין... אחרי נצחון של פרנקו נכלא אחי במחנה מוקף גדר־תייל בפירניאים שבצרפת, והתאכזב אז מהסוציאליזם של ליאון בלום. לוחם אחד שהשתתף יחד אתו בקרבות בספרד כתב לי אח"כ: „אזכור את אחיך מתתיהו כל ימי חיי. בזמן שהפשיסטים התקיפו אותנו נשארתי פצוע בשדה. אחיך, הקצין היחידי שלא ברח, סיכן את עצמו, הוציא אותי על גבו והכניסני לבית החולים — וכך ניצלתי".

אחרי כיבוש צרפת בידי הנאצים, בימי מלחמת העולם נמצא אחי במחתרת הצרפתית. הנאצים אסרו אותו במחנה דרנסי ומשם שוחרר ע"י המחתרת, אך נתפס שוב ב־1943 ונשלח לאושויץ. יו"ר ארגוני היהודים בצרפת שהיה יחד אתו במחנה, סיפר אח"כ שאחי נהרג ע"י גרמנים מהס. ס., לאחר שהוא בא לעזרת צעירה אשר עונתה על ידיהם.

כך עברו חייו הטהורים, קדושים ומסורים לעזרת הזולת. במעשה נקמה נגד הנאצים נפח את נשמתו. יהא זכרו ברוך.

דב טשרני (הרצליה)

אריה טשרני

(לזכר אחי)

אריה טשרני נולד בקוצק בשנת 1907 להוריו אברהם ורבקה. בילדותו למד ב„חדרים" ואחר־כך מפי תלמידי־חכמים שבביהמ"ד דחסידי קוצק והושפע הרבה מרוח החסידות. כך המשיך לעסוק בתורה עד מות אמו.

מאז חל שינוי באורח מחשבותיו וחייו והוא הצטרף לתנועת „השומר הצעיר" ואח"כ ל„פועלי־ציון". שימש זמן־מה גם כמזכיר של „איגוד בעלי־מלאכה". לאחר שעזב את קוצק ועבר לבריסק המשיך את פעילותו בשורות פוע"צ ועמד לעלות לא"י, אך לא זכה להגשים את שאיפתו — פרצה המלחמה והוא נתפס בצפורני היטלר. נספה בגיטו בריסק.

היה בעל מזג טוב, עדין ונעים הליכות.

יהא זכרו ברוך.

אסתר ארזי (חיפה)

אלה שלא זכו

(לזכר בני משפחתי שניספו)

דומות היו משפחותינו בעיירה בגורלה, שהיו משופעות בבנים ובבני בנים לאילנות עתירי ענפים ושורשים. אנו, שנשארנו בחיים אחרי עלות הכורת על משפחותינו, משולים לזלזל בודד וקטן שנשאר לפליטה מאותו אילן ענף ורב־פארות.

דרך מקרה נשארנו אנו בחיים, ולאו דווקא החזקים והגבורים שבינינו — כך, כנראה, רצה הגורל. במקרה שלי כב־מקרים רבים אחרים, זכיתי בחיים תודות להחלטה גורלית — החלטתה של בת למשפחה חסידית מהעיירה קוצק לעזוב את עיר מולדתה ואת בני משפחתה, שכה היתה קשורה אליה ולנוע מעבר לים כדי לעלות לארץ ישראל. ואכן, כרוכה היתה החלטה זו ביסורים רבים: רבות סבלתי למראה צער ההורים, אשר ניסו בכל כוחם להניאני מצעד זה. אַחי, ובמיוחד אחי הצעיר משה, הבינו לרוחי, שכן שאיפותינו זהות היו, והשתדלו לעזור לי בכל יכולתם לבצע את תכניתי. עזבתי את הבית בלב שבור והגעתי לקבוץ ההכשרה חולה ומדוכאה. הטרידה אותי המחשבה שאני גורמת צער רב להורי ולא מצאתי לי מנוח. אחרי שנות עבודה בקיבוץ ההכשרה עליתי ארצה. ובהגיע מכתבי הראשון מהארץ למשפחתי בגולה היה הדבר להם כחג (לצערי הגדול אבי ז"ל לא זכה לזאת).

מונחים לפני מכתבי אחי, מלאי געגועים ואהבה לארץ ישראל, המביעים את כמיהתם הרבה אליה. במכתב ברכה לנשואי כותב אלי אחי מ ש ה: „הרבה משאיפות בני הגלות התגשמו אצלכם. שאיפות הנוער לבנות את ביתו בהרי ציון וירושלים, צריכים אתם להיות מאושרים שהגעתם לכך, והלואי שנזכה שהשם ארץ־ישראל יתגשם במלואו וישתקום מדינה עברית במלוא מובנה, בית יהודי אמתי — ואז תהיה הגאולה שלמה".

באחד המכתבים מחודש מאי 1939 פונה הוא בשאלה לבעלי:

„מבקש אני שתכתוב לי את דעתך לאחרי ששהית שנה בארץ: האם באמת הארץ מוכשרת לפתור את בעיית היהודים הכאובה בעולם כולו? האם הארץ

זקוקה לנו, והאם יש בה מקום ליהודים כה רבים הזקוקים לה"... כחדשיים לפני פרוץ מלחמת העולם כתב לי אחי משה:

„מרגישים כבר אצלנו את ריח המלחמה ואיש אינו יודע במה זה עלול להסתיים". לאחר הופעת הספר הלבן הוא כותב לבעלי ומבקש שימסור לו תמונה ברורה מהמצב בארץ.

„האם באמת המצב כה רציני ומתוח, ואיך מקבל הנוער החלוצי בארץ את הספר הלבן ואיך השפעתו בכלל על הישוב היהודי בארץ".

מכל מכתבי אחי מהגולה אלינו הרגשנו שאחינו בגלות חיים בנפשם את חיי הישוב בארץ. על כל בעיותיו, וכאילו הם חלק חי מהישוב היהודי בארץ ישראל.

גדול כאבי שאף אחד מבני משפחתי לא זכה להגיע ארצה ולהגשים את שאיפותיו.

אנו שזכינו לחיות חיים חופשים במדינת ישראל, במולדתנו המשוחררת, נעלה על ראש שמחותינו את היקרים לנו שקיוו, חלמו, שאפו — ולא זכו להגיע למחוז חפצם.

אבא שלי

אבא שלי, — בעבורי הטוב שבאבות,
כמוהו לא פגשתי עוד.
לעתים פנקני —
אך ראשית לימדני:
בשתיים האמן: בחזון
האנושות ובריבון.

אבא שלי, חביב וישר
התפרנס בכבוד ולזולת עזר.
סחורתו ממין מובחר,
אף זכה לברכת אכר.
חרמש משובח לעונת הקציר,
להב מושחז להרוש הניר.

אבא שלי, חסיד ונבון,
כילו אמונה ובטחון.
היה גבאי ב„חברת תהלים" —
בחל בדברים בטלים.

שחר עוד פרוש על היקום —
לבית המדרש השכים קום.

אבא שלי, תמיד עֵר ונרגש
בשובו מבית המדרש.
את פרקו שם הוא שנה
וגם התפלל „בכוונה".
בדרך, בעיניי דיוקא התווכח,
עליז, תוסס וקולח...

אבא שלי שב הביתה ומזמר,
השולחן ערוך ודולק הנר.
לעתים אליו נלווה אורח —
להכניס אורחים אבא שמח.
אהבה וחדוה שררה בביתנו
עת היה אבינו במחיצתנו.

אבא שלי, היכן נקבר?
אפרו לשמים פוזר...
לא הובא לקבר ישראל.
תנוח נשמתו בקרבת אל.
זכרו לנצח ישמר בלבי.
הלא היה זה אבא שלי!

הבן

משה זיגלמן

(לזכר אחי)

לא אשכח לנצח את הרגע בו עזבני בפעם האחרונה. כמו חי הוא ניצב לעיני בהופעתו העדינה ומבטו שבו נשקף טוב־לבו.

הוא אהב את החברה, חבר טוב ומסור בכל לבו לקן „השומר־הצעיר" שאליו השתייך. אם כי היה עדיין רך בשנים, הצטיין בכושר הדיבור ולא פעם נאם בריבים על בעיות שונות. בפרוץ המלחמה היה רק בן שבע־עשרה.

כשהגרמנים החלו בפעולת ההשמדה והיהודים נאלצו לעזוב את קוצק, עמדו בפני אחי שתי דרכים: או להתחבא יחד אתנו, או להיות שותף להמונים היהודים בגורלם — לייסורים ולתקוות.

הוא בחר בדרך השניה והלך לוארשה. שם כרע, נפל. כיצד — לא אדע עד היום.

יהא זכרו ברוך!

מניה

לזכר אחותי אהובתי שחייה נקטפו בנעוריה בידי צמאי דם.

אפרוח קטן, נחמד
חפש אמו בדד.
ילד רך ויקר
תפניק בקש מגוף נפטר,
יבב על חיוך שנקפד.
רשעים ערלי לב כפלד
יאבו בגוף הילד.
יה! פקוד מותה!
זכור ילדי בית רבן.
לנצח שמור זכרה
הויה! אל נשכחנה.

ש. מ.

אליעזר קליינמן (תל-אביב)

לזכר משפחתי

ווי באַוואוסט האָבן די היטלעריסטי־שע מערדער אַרויסגעטריבן אַ גרויסן טייל פון די קאָנצקער יידן אין לוקאוער געטאָ, און דאָרט זיי מיט די לוקאווער יידן אויסגעמאָרדעט. אַלע קדושים האָט מען באַגראָבן אין אַ מאַסן קבר אין מאלצענאוו. אין יאָר 1947 האָב איך געזען מיט גרויס צער דעם זאַמדיקן פלאַץ וואו עס ליגן אונדזערע טייערע. אַלץ איז דאָרט הפקר, די ביינער וואַלגערן זיך אַרום, דאָ און דאָרט שאַרבנס פון קדושים. פויליש קינדער האָבן דאָרט געזוכט גאלדענע ציין... די רעגירונג האָט נישט געפונען פאַר נויטיק אָפצוצאָמען דעם גרויסן בריידער קבר פון 10.000 לוקאוער און קאָנצקער יידן. וועט נאָך ווער אַ מאָל אויפשטעלן פאַר זיי אַ דיינקמאָל?

אַ פאַר ווערטער וועגן מיין משפחה. מיין פאָטער מאָטל מאיר׳ס קליינמאן, איז געווען אַ בכבוד׳יקער ייד, וועלכער פלעגט אָפט דאַוונען פאַרן עמוד אין בית המדרש — ער האָט געהאָט אַ פיינע שטימע. איך געדענק נאָך זיין צוריקומען שבת פון דאַוונען און זיין הילכיקן „גוט שבת". געוואוינט האָבן מיר דאָן ביי מיין זיידן, און דער פעטער פלעגט זיך דאַרפן אָביסל זיך איינבויגן ביים איבערטרעטן די שוועל. ביי מיין זיידן האָבן זיך אויסגעאָדעוועט בכבודיקע קאָנצקער, ווי מאָטל, רחל ישראל׳קע שולשטיין, איקעס מוטער חנה און שימע מיין פעטער... דער פעטער מאָטל פלעגט אַלע יאָר זאָגן „לשנה הבאה בירושלים" פאַר גאַנץ קהל — אָבער גאַנץ ווייניק פון דער משפחה האָבן זוכה געווען צו דעם. בכלל, ווער וועט געדיינקען די אַלע קאָנצקער יידן, און ווי אַזוי קאָנצק האָט אויסגעזען. —

זאָל כאָטש דער בוך זיין אַ זכרון און אַ דיינקמאָל פאַר זיי אַלע.

יוסף זשעזשניקעוויטש (בית־יהושע)

פון מיינע זכרונות

דאָס געשטאַלט פון די קאָצקער קדו־שים וואָס זענען אומגעקומען דורך דעם נאַצישן באַרבאַריזם שוועבט נאָך פאַר מיינע אויגן און פאַרהילט אַלעס. איך דערמאָן זיך אָבער אויך געוויסע עפיזאָדן פון קאָצקער לעבן.

אָט געדענק איך ווי מיר לערנען אין קאָצקער שטיבל. ביינאַכט לערנען מיט אונדז יונגעלייט, אייִדעמס אויף קעסט, ווי יצחק אלי פערלשטין, ישראל ראזנ־קראנץ, מרדכי מארחאווקע. אין גאָס לאָכט מען אַ ביסל פון אונדז: חסידימלאָך גייען... ברוך ראזענבערג מאַכט אונדז אָן צרות — ער פאַרהערט אין תוספות, און טאָמער ווייסט מען נישט, שרייט ער: פויער־ייִנגען...

אין יאָרן שפעטער — אַ ברויזנדע יוגנט אין קאָצק, אַ גרויסע ביבליאָטעק מיט די נייעסטע ביכער פון די בעסטע שרייבער אין יענער צייט. ס׳קומען פאָר פאָרלע־זונגען, און מען זעצט פאָר די דיסקוסיעס אויפן גאַס.

שפעטער — כמאַרעס שוואַרצע איבער אייראָפּע. אין פוילן וואַקסט דער אַנטי־סעמיטיזם; די באַרימטע לאָזונג פון גענעראַל סקלאדקאווסקי: בויקאָטירן מעג מען, שלאָגן נישט... פיקעטן ביי די יידישע קראָמען און סטראָגאַנעס. דער אָנפירער אין קאָצק אַ געוויסער אושאַק, אַן אינהאַבער פון שפייז געוועלב. די יידישע יוגנט שטעלט אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד. די כוליגאַנעס באַקומען אַ מיאוסן פסק און פון דאַן אָן ווערט שטיל אין שטעטל.

עס דערנענטערט זיך דאָס יאָר 1939. מלחמה שטימונג. אַ מהומה. מען באָמבאַרדירט דעם רבינ׳ס הויף. יענעם טאָג וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. מיר קלייבן צונויף די הרוגים, הענט און איברים באַזונדער, און ברענגען לקבר ישראל.

עס איז אָבער נאָר דער אָנפאַנג פון די צרות. 5 חברים גייען מיר אַוועק קיין בריסק. מען שטראָמט פון גאַנץ פוילן. איך קער מיך צוריק קיין קאָצק. געשלאָפן יענע נאַכט ביי מיין מייסטער ישראל רויטאפעל (היינט אין ישראל). אַ גאַנצע נאַכט

אַרומגערעט די סיטואציע — איך האָב אים איבערצייגט אַז מען דאַרף אַנטלויפן. צומאַרגנס פאַרלאָז איך מיין געבורטס־שטעטל קאָצק און קום קיין בריסק. עס זענען אַוועק פיל פון קאָצק — אָבער אַ גרויסער טייל האָט זיך אומגעקערט און ליידער פאַרניכטעט געוואָרן.

עס איז מיר שווער אַרויסצובערענגען אַלץ וואָס איך האָב איבערגעלעבט. פון קאָצק איז געבליבן נישט מער ווי אַ ביסל אַש. מיינע אויגן — ווי קוואַלן פון טרערן...

נחמה **ארליך** (תל־אביב)

מיין היים

געהאָט האָב איך אַ גוטע וואַרימע היים. דער טאַטע, אַ הויכער בריי־פלייציקער ייד מיט אַ לאַנגע ווייסע באָרד, די מאַמע אַ הויכע שוואַכע פרוי. געווען זענען אין שטוב ברידער, שוועסטער און אייניקלעך, פון וועלכע פיל האָב איך נישט געקענט.

מייט טאַטע האָט זיך פאַרנומען מיט אויסאַרבעטן אייל, ד. ה. אַן אָליאַרניע. געאַרבעט האָט מען מיט אַ קעראָסין, וואו אַ פערד האָט זיך געדרייט אַ גאַנצן טאָג. די קינדער פלעגן זיך קריגן צווישן זיך, ווער וועט זיצן אויפן עק פון ברעט כדי צו קענען פאָרן אַרום און אַרום.

דער טאַטע איז געווען זייער פרום. ער פלעגט אָפטזיצן האַלבע נעכט און לערנען תורה. אין קאָצק האָט מען אים געפרופן רב יוסף מאיר. דער טאַטע האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ דאָקטאָר און מען פלעגט רופן דעם פאָטער צו קראַנקע. ער פלעגט זיך פאַרנעמען מיט אָפשרייבן „ראָזן" (שושנים), און סתם קוויטלעך. פלעגט נאָר קומען ראש־חודש אלול, אַזוי פלעגן אָנקומען מענטשן פון פאַרשיידענע שטעט צו מיין פאטער ער זאָל שרייבן פאַר זיי קוויטלעך צו לייגן אויפן קבר פון רב מענדעלען. געטאָן האָט ער דאָס מיט גרויס ערפורכט און געגלויבט אַז דאָס איז אַ גרויסע מצוה.

אַמשטריינגסטן אָבער איז ביי אונדז אָפגעהיטן געוואָרן דער יום־טוב פסח.

איך געדענק נאָך עד היום וואָס עס האָט זיך אָפגעטון בײַ אונדז די וואָך פון ערב־פסח. די מצות האָבן געמוזט זײַן פון ערשטן אויוון, בײַ וועלכע דער טאַטע אַליין האָט געבראַכט דאָס וואַסער. ער פלעגט בייזיין ביז דעם ענדע באַקן און אַכטונג געבן, אַז אַלץ זאָל זײַן בסדר.

אין אָוונט פון בדיקת חמץ פלעגט אונדז פֿשוט אַ שרעק באַפאַלן פון דער שטרענגער פראָצעדור: דאָס צוטיילן די שטיקלאַך ברויט אין פאַרשיידענע ווינקעלעך, און דאָס אויפזוכן מיט אַ שטיקל ליכט. אַלץ האָט געמוזט אויסגעפירט ווערן פינטלעך.

ערב פסח. די שטוב איז אויפגעפוצט. געקאָכט, געבאַקן. די קינדער אין נייע שיך און נייע קאַפאָטעס — אַלץ גלאַנצט. דער טאַטע קומט פון שול און מ׳זעצט זיך צום סדר. אַלץ פירט זיך לויט אַלע דינים און מנהגים. אַ סך מענטשן זענען געשטאַנען שפּעט בײַ אונדזערע פענצטער און זיך צוגעהערט צו די סדר־געזאַנגען...

פון דעם אַלץ זענען נאָר געבליבן זכרונות, טרוימען. פאַרשוואונדן אויף אייביק...

שמחה מדנס (תל־אביב)

והיה כי ישאלך בנך

(לזכר הסבים והסבות שלא חזו בנכדם)

יבוא יום וילדך ישאל:
מהי התמונה?
התמונה עוזרת להסביר,
פעוטך לנצח יזכור.
התמונה מאפשרת להכיר
היכן המקור...

הזמן משכיח כאב
מרפא יסורים,
דמעות ודאבון לב.
בינתיים חולפים הימים
ואינך שם לב
שכאן שרשים עמוקים —
ושם הסבתא והסב
בנכר בין הרגבים.

היתה קוצק פעם
והיא כבר איננה.
היה סב אברהם
ועיניו אותו לא תראינה.
ונכדו רמי־רם
בתמימותו ישאל — למה?

לעתים נהייתי נבוך
משאלת הבן.
מדוע אני חנוך —
על שם הסבא הזקן?
היודע מחמדנו תובל
בהיר־השער ותכול העינים
שסבו לחנק הובל
לאור השמש ותכלת השמים?

אתה החמוד והחסון
סבך היה טוב וישר.
בהיותו עגלון,
נפח, נגר או סנדלר
היה ירא שמים ונבון.

הנכם נכדי המעונים.
זכיתם להיות מאושרים
ושמרו בלבבכם הגחלת.
זכרו סבים וסבות בשמי התכלת,
כאשר אצבעכם על התמונה תחליק.
חייהם ומותם לא היו לריק!

ר' יעקב יצחק בלומנפלד ז"ל

(קוים לדמותו)

אבי ז"ל היה תלמיד חכם מלא וגדוש ידיעות בתורה ופוסקים, ואת ידיעותיו הרבות השתדל להקנות לתלמידיו, אך לא רק לימודי תורה ודת הרביץ להם — הוא השתדל גם להנחות את תלמידיו בדרכו, דרך אדם נוח לבריות, טוב־לב, הרואה בעין יפה כל אדם, ללא הבדל מוצא והתעסקות. ואכן רבים מתלמידיו סיפרו לי, שעד היום מורגשת אצלם השפעתו זו בדרך חייהם.

בהיותו יהודי אדוק, קשה היה לבניו לעזוב את דפוסי החיים החסידיים ולהת־נהג כיהודים מתקדמים, כרצון רוב בני הנוער הקוצקאי. הוא התנגד בתוקף לדר־כם החדשה ואף הציק להם, אך מסירותו האבהית העדינה שימשה להם פיצוי לכך.

ואף שנפרדו דרכינו בעניינים אלה, לא היה אבי ז"ל מטיל מורא בבני־ביתו, כמנהג יהודים אדוקים בעיירות פולין. יחסו של אבי ז"ל לילדיו דומה היה ליחס האבות לבניהם כאן בארץ. תמיד שררו בינינו יחסים לבביים וחפשיים.

יחידה נשארתי מכל בניו ובני בניו הרבים, ויחד עם תלמידיו, שנפוצו בכל קצווי תבל, אזכרהו באהבה ובהערצה.

יצחק גלבך, הפרטיזן הגיבור מקוצק

יצחק גלבך, או בכינויו המוזר „יצחק נותן התורה", הפך בעיני הקוצקאים ששרדו בחיים לכעין דמות אגדתית. צעיר יהודי, ראש קבוצת פארטיזנים, לוחם יחידי ללא־חת מול עשרות ומאות נאצים ופאשיסטים, הדוהר תמיד על סוסו בדרך לא־דרך כדי להציל יהודים נרדפים ולנקום את נקמתם.

יצחק גלבך, עלם שחום־פנים ורזה, נולד בעיר קוצק להוריו דוד ואסתר, שמצאו את פרנסתם בצמצום ובדוחק בכפרים הסמוכים לקוצק. כשסיים יצחק את ביה"ס העממי התחיל לעבוד כחשמלאי בטחנת החשמל של האחים זאקאליק בקוצק. איש לא שם לב לבחור המטפס על עמודי החשמל ומזרים אור לבתי קוצק והסביבה.

כשפרצה המלחמה היה יצחק גלבך צעיר כבן 18, שאיש לא התעניין בגורלו. אך בסערת הימים ההם, כשהשמדת היהודים הגיעה לשיאה וקוצק והעיירות הסמוכות נתרוקנו מיהודים — נתפרסם שמו של הצעיר האלמוני בין כל אלה שהסתתרו בבונקרים וביערות. השמועה נתפשטה שיצחק נודד ביערות ובדרכים בסביבות קוצק כשהוא מזויין בנשק אוטומאטי וברימונים. נודד היה יצחק גלבך מכפר לכפר ומחפש את היהודים במחבואים ובבונקרים, כדי להגיש להם עזרה.

יצחק גלבך הטיל אימה על האכרים ותושבי הכפרים הפולנים בסביבות קוצק. פולני שהעז להלשין בפני הגרמנים על יהודי עובר־אורח, ידע שקיצו קרב. וכך נורה ונהרג על ידו לאור היום פולני שהסגיר את אחותי אסתר בלימה לידי הס.ס. וביתו ורכושו עלו באש. יצחק בישר לנו את הגאולה ואת סופו של היטלר.

מאימת הפרש הייהדי הגיבור היו האכרים הפולנים נותנים מזון ליהודים מעונים ונרדפים. אף בעיניהם היתה דמותו של יצחק אגדתית, ובראותם אותו רוכב על סוסו היו מתחבאים ונעלמים כדי לא להיפגש אתו פנים אל פנים. גם הסיירים הגרמנים נמנעו מלהיפגש אתו, שכן הרבה להפיל מהם חללים. יצחק ארגן חבורות פרטיזנים יהודים ורוסים והיה עובר בראשו לאור היום בדרכי קוצק—לובלין ללא פחד ומורא.

רצה הגורל האכזר והמר שדווקא שבוע ימים לפני שחרור קוצק פגע כדור תועה בידו השמאלית. יצחק לא שם לב לפצע הקל, אך חבריו האיצו בו שירפא את ידו. רופא פולני מעיר אדאמאוו „טיפל" בו, אך במקום לרפאו הרעיל הרופא האנטישמי את דמו וביסורים קשים הוציא את נשמתו. יצחק שניצל מפגזים ומרגמות נפל טרף בידי רופא זקן ושפל.

באותם הימים נהרגו גם שני בחורי קוצק — ישראל משה רוזנבלט ונתן רימרז' — שלחמו כפארטיזנים במשך 20 חדשים. שלושת הפרטיזאנים היהודים מקוצק מצאו את מותם בשבוע האחרון לפני השחרור ונקברו בשדות סמוך לקוצק השדודה והחרבה.

ישמשו שורות אלו גלעד לזכרם במקום מצבה על קברם. חרותים יהיו לנצח על לוח לבנו. יהי זכרם ברוך!

ג. ג.

יעקב ארזי (חיפה)

ל ז כ ר ם

מאז הגיע היום הנורא
לב כל יהודי נמלא פחד ומורא.

כחיות הם הרגו ללא רחם
תינוק, עולל גם אם.

פה ושם נשמעו יריות
ואמהות נשארו שכולות.

ופתאום נשמעה זעקה נוראה
זעקה מפי אם שכולה.

הם נטבחו לאלפים, למאות
ככבשים תמימים לשיני אריות.

הוי האדמה רווית הדמים
דמם של נשים עוללים וגברים.

כיצד תבלעי כל זאת בדממה?
איך לא תבושי להעלים הזוועה?

ואז למראה הסבל והיסורים
קמו הצעירים בלבבות סוערים.

בחרון, ברמה, בלהט־נקם
להגן על כולם ולנקום על הדם.

מעטים מול רבים
הם נלחמו בגרמנים.

מקל מול תותח
רובה מול אקדח.

אל נשכח את הזועה שנעשתה
וכן לא הגבורה שנתגלתה.

נעלה את זכרם של הקדושים והגבורים —
לזכרון עד לכל הימים!

יעקב ארזי בן 11½ כיתה ו׳ ב׳
בית ספר לאו באֶק, חיפה
נכדו של יעקב יצחק בלומנפלד.

הקוצקאים בארץ ובתפוצות
קאצקער אין ישראל
און אין אויסלאנד

הקוצקאים בארץ

ה„עלייה הראשונה" מקוצק, רישומיה ידועים היו בעיר. היו מספרים על ר' דוב'צה שעלה ארצה לפני 100 שני בהשתקע בירושלים עם כל משפחתו (בתו הנשואה לר' יוסקה רוזנבלט סוחר הבדים נשארה בקוצק). כן היתה ידועה בעיר עלייתו של ר' יצחק רפופורט, נכד ר' מנדלה מקוצק, לפני 60 שנה, שהיה גם „משולח" לאחר־מכן ואסף כספים לעזרת היישוב בארץ.

אך בתקופתנו אנו היה הראשון שפתח בעליית יהודי קוצק לישראל יעקב הרץ שעלה ארצה בשנת 1920 אחרי עבודה פוריה ומסורה בשדה הציונות והחינוך העברי. בבואו ארצה גר בסימטאות יפו, עבד בעבודות בניין והיה באותו זמן חבר ה„אופירה הישראלית" שבהנהלתו של גולינקין, ואף שימש כגזברה תקופת־מה. המוסיקאים בארץ ניבאו לו עתיד מזהיר. הוא למד בקונסרבטוריום האיטלקי במילאנו, גמר את לימודיו והשתקע בתל־אביב. באותו זמן עלה ארצה גם אברהם נחתומי ממייסדי תיאטרון ה„אהל" ושחקניו הקבועים. הוא גם מחבר הספר „בצל הדורות" שהופיע בעברית ובאידיש. כעבור שנה עלה ארצה יעקב טופל ומשפחתו למרות מוצאו מבית עשירים, וויתר על כל עזרה מצדם וכל שניו עבד בעבודות בניין. נפטר בשנת 1957.

משנת 1931 התחיל לזרום גל גדול של עולים מקוצק שבאו מהכשרות ומת־נועות החלוציות, ביניהם: יושה שולשטין (סלע), מתתיהו גרוסמן, פנחס קרייצמן, דב טשרני, נטע בומפלד, אברהם ורבקה רוזנבלום, שמעון מרחבקה, וולוול וועלצ'ער, נעמי קריצמן, חנה מונצרז', נחמה ארליך, ישעיה הורביץ, מיכאל רק, אהרן בן־יוסף, יהונתן גולדפינגר, יחזקאל גולדפרב (עכשיו בקבוץ תל־יוסף), גרוניה מרגלית, צבי מדנס, אסתר בלומענפעלד (ארזי), משה פרידמאן, פסח איזנמאן, מנוחה קרייצמאן.

עם פרוץ המלחמה העולמית הגיעו ארצה: שמחה קריצמן, אברהם סרטני, משה גז'בין, מרים צוביק, נטע קופרשלג, שמחה מדנס, ועם גמר המלחמה בשנת 1946 העפילו ארצה: יעקב קסלברנר, גדליה גרוסמן, יעקב גז'בין, שמעון רובאצ'ק, שמעון זיגלמן, שרה ומניה זיגלמן, אריה גולדמן, יעקב ארליך ובנותיו לאה ומלכה, רחל וינשטין, יוכבד איילפישר, רוטאפל ישראל, משה ובנימין גרינהיים, המשפחות רז'ז'ניקביץ (יוסל וחנה) ומשפחת זיסקינד וונדרמן (במושב בית־יהושע), האחים פלדמן מנדל ואלתר (בכפר יונה), משפחת רייזר , רבקה טופל (בעכו), זילברשטין מוליה (ברמלה), לייביש קורצאנד (בכפר יבנה), משה קלינמן (רמלה), קלינמן משה ואשתו חוה (בתל־אביב), פסח זאקאליק, רוזנבלאט יצחק, שילדקרוט

ישראל, רכטמן יצחק, וירובניק טוביה, שלפכובסקי מנדל (כפר יהושע), שוכמאכר ישראל, וישניה שלמה ואריה (בקיבוץ שמרת), איזנמן דוב (כפר מנחם), גולפרב גיטל (רמת־רחל), רבקה גולדפינגר ועוד. כיום נמצאים בארץ קרוב ל־500 נפש מיוצאי קוצק, חלקם בקיבוצים ובמושבות ורובם בתל־אביב ובחיפה. כולם אנשי עמל, העובדים בשדה ובבניין ובפקידות ונותנים את חלקם בהפרחת מדינת ישראל.

ג. ג.

קאצקער אין ישראל

די „ערשטע עלייה" פון קאַצק האָט איבערגעלאָזן אַ רושם אין שטעטל. מען פלעגט דערציילן וועגן ד' דוווטשע ווָאס איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל נאָך פאַר 100 יאָר און זיך באַזעצט אין ירושלים מיט זיין גאַנצער משפחה (זיין טאָכטער, ר' יאסקע ראזענבלאַטס דעם מאנופאַקטור־סוחר'ס ווייב, איז געבליבן אין קאַצק). אַזוי איז אויך באַקאַנט געווען די עלייה פון ר'יצחק ראַפאַפּאָרט, ר' מענדעלע קאַצקער'ס אַן אייניקל, וועלכער איז נאָכער געווען אַ „משולח" און געקליבן הילף פאַר ארץ־ישראל'דיקע יידן.

אָבער אין אונדזער צייט האָט דער ערשטער געפענט די עלייה פון קאַצקער יידן יעקב הערץ ווָאס איז געפאָרן קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1920 נאָך אַן איבער־געגעבענע און פרוכטפולע אַרבעט אויפן געביט פון ציוניזם און העברעאישע דערציאונג. קומענדיק אין לאַנד האָט ער צוערשט געוואוינט אין יפו'ער געסלעך, געאַרבעט ביי בוי־אַרבעט און איז גלייכצייטיק אַ מיטגליד אין דער „ארץ־ישראל־דיקע אָפּערע", אונטער דער אָנפירערשאַפט פון גאלינקין, און איז אַ געווויסע צייט געווען איר קאַסירער. די מוזיקאַלישע קרייזן האָבן אים פאַראויסגעזאָגט אַ גלענצענדע מוזיקאַלישע צוקונפט. ער האָט שטודירט אין אַן איטאַליענישן קאָנסערוואַטאָריום, געענדיקט דאָרט און זיך באַזעצט אין תל־אביב. צו יענער צייט איז אויך געקומען אין ארץ־ישראל אברהם נחתומי, איינער פון די גרינדער פון אַרבעטער־טעאַטער „האהל" און פון זיינע שטענדיקע אַרטיסטן. ער איז אויך דער פאַראַסער פון בוך „בצל הדורות" (דערשינען אויך אין יידיש). אין אַ יאָר אַרום איז געקומען אויך יעקב טאפל מיט זיין פאַמיליע. נישט קוקנדיק ווָאס ער האָט געשטאָמט פון אַ רייכן הויז, האָט ער מוותר געווען אויף יעדער הילף פון איר זייט און געאַרבעט זיין גאַנץ לעבן ביי בוי־אַרבעט. געשטאָרבן — 1957.

אין יאָר 1924 האָט אַנגעהויבן שטראָמען אַ גרויסע כוואַליע פון קאַצקער עולים, וועלכע זענען געקומען פון „הכשרות" און חלוצישע באַוועגונגען, צווישן

זיי: יאשע שולשטיין (סלע), מתתיהו גראסמאן, פנחס קריצמאן, דוב טשארני, נטע בימפעלד, אברהם ורבקה ראזענבלום, שמעון מארכעווקא, וולוול וועלטשער, נעמי קריצמאן, חנה מאנטשארזש, נחמה ארליך, ישעיה הורביץ, מיכאל רק, אהרן בן־יוסף, יהונתן גאלדפינגער, יחזקאל גאלדפארב (תל־יוסף), גרוניה מרגלית, צבי מאדאנעס און אַנדערע.

שולחן הנשיאות באזכרה לקדושי קוצק ע"י ארגון עולי קוצק בישראל בהשתתפות האורח יוסף פרידמן מצרפת.
אַ אזכרה־אַוונט צום אַנדענק פון די קדושים פון קאַצק אין ישראל, מיט דער באַטייליקונג פון יוסף פרידמן (פראַנקרייך)

מיטן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה קומען אַן אין ארץ־ישראל: שמחה קריצמאן, אסתר ארזי, מנוחה קריצמאן אברהם סרטני, משה פרידמאן, משה גזשעבינען, מרים צובעק, נטע קופערשלאג, שמחה מאדאנעס. ביים ענדע קריג, אין יאַר 1946, זענען געקומען אומלעגאַלע אַלס „מעפילים", יעקב קעסעלברענער, גדליהו גראסמאן, יעקב גזשעבינען שמעון רובאטשעק, שרה און מאניע זיגעלמאן, אריה גאלדמאן, יעקב ארליך און זיינע טעכטער לאה און מלכה, רחל ווייגשטיין, איילפישר יוכבד, ישראל רוטאפל, משה און בנימין גרינהיים, די פאַמיליעס רזשעזשניקאוויטש יאסל און חנה, די פאַמיליע וונדרמן זיסקינד (בית יהושע) די ברידער מנדל, אלתר אין גרשון פעלדמאן, די פאַמיליע רייזער (עכו), מוליע זילבערשטיין (רמלה) קורצבאנד לייביש (כפר יבנה), קליינמאן משה (רמלה),

קליינמאַן משה און זיין פרוי חוה (תל־אביב), פסח זאקאליק, יצחק ראזענבלאט, ישראל שילדקראש, יצחק רעכטמאן, טוביה ויראבניק, מנדל שלעפאכאווסקי (כפר יהושע), ישראל שוכמאַכער, שלמה און אריה ווישניא (קבוץ שמרת), דב און פסח אייזנמאן (קבוץ כפר מנחם), גיטל גאלדפארב (רמת־רחל) און נאָך אַנדערע.

אין ישראל לעבן יעצט קרוב ביי 500 נפשות וואָס שטאַמען פון קאָצק, אַ טייל אין קיבוצים און דערפער, די מערהייט אָבער אין תל־אביב און חיפה. אַלע לעבן פון אַרבעט, אין פעלד, ביים וועַרקשטאַט און אַלס אָנגעשטעלטע, און נעמען אָנטייל אין אויפבוי און אויפבלי פון מדינת ישראל.

אירגון יוצאי קוצק בישראל

עם קבלת הידיעה הראשונה על שרידי יהודי קוצק שנשארו בחיים ממכתבו של יעקב ארליך ביום 22.10.44, אשר פורסם בעתונות הישראלית, שבו הוא מוסר כי מהקהילה היהודית בקוצק נשארו בודדים בלבד — התכנסו יוצאי קוצק בישראל לאסיפה דחופה ביום 3.3.45 בביתו של דוד רק. באסיפה זו נמסרה אינפורמציה על ידיעות שנתקבלו על שרידי היהודים בקוצק וכמו כן קריאתם לעזרה. בכנס זה הוחלט על הקמת ארגון ובחרו בועד שבו נכנסו בומפלד נטע, וולציר זאב, מיכאלי

כנס יוצאי קוצק בישראל — אַ צוזאַמענטרעף פון קאָצקער אין ישראל.

משה, קריצמן פנחס, רק דוד, כמו כן נאסף בין הנוכחים סכום כסף להושיט את העזרה הראשונה המבוקשת ונשלחו חבילות מזון ובגדים. באותו מעמד הוחלט לפנות ליוצאי קוצק בתפוצות כדי לשתף אותם בעזרה הדרושה. מאותו זמן שימש הארגון כתובת לאלה שעלו ארצה אחרי השואה. ועד הארגון ערך פגישות קבועות שבהן דן בבעיות ארגון וקיים קשר מתמיד עם יוצאי קוצק הנמצאים בחו"ל.

כנס־אזכרה ראשון לקדושי קוצק התקיים בשנת 1951 בתל־אביב, שבו השתתפו כל יוצאי קוצק בישראל ובתוכם שרידי היהודים בקוצק שבמשך הזמן עלו ארצה. יו"ר הועד מר נטע בומפלד ז"ל הספיד את הקדושים. גרוסמן גדליהו וגולדמן אריה ספרו על השואה והמאבק של יהודי קוצק בתקופת השואה ובמחתרת, כיצד עשרות צעירים יהודים מקוצק ללא תקוה וסיכוי לא נכנעו להיטלר, יצאו ליערות קוצק המפורסמים, סבלו, לחמו והפילו קרבנות בצוררי היהודים. בכנס זה הוחלט על הקמת „קופת גמ"ח" והתרמת חברים. כן הועלה רעיון להנצחת קדושי קוצק על ידי הוצאת ספר זכרון שבו יבוא לידי ביטוי חיי יהודי קוצק בעבר, לבטיהם ומאבקם בתקופות שונות וכמו כן בתקופת השואה. הוחלט להוציא חוזר לכל יוצאי עירנו בארץ ובחו"ל להמצאת חומר לספר קוצק. כן נבחר ועד חדש לאירגון יוצאי קוצק והם: בומפלד נטע, גרוסמן גדליהו, זיגלמן שרה, לאק אהרן, פרידמן משה, קריצמן שמחה, רק דוד. כנהוג מתכנסים יוצאי קוצק בישראל מדי שנה בשנה לכנס אזכרה ביום ט"ז שבט, שהוא תאריך חיסול הקהילה היהודית בקוצק.

קאצקער לאנדסמאנשאפט („ארגון יוצאי קוצק") אין ישראל

גלוך ווי עס איז דערהאַלטן געוואָרן די ערשטע ידיעה וועגן די איבערגעבליבענע קאַצקער יידן דורך יעקב ערליכ׳ס בריוו (פון 22.10.44), וועלכער איז פאַרעפענט־לעכט געוואָרן אין דער ישראל׳דיקער פרעסע, וואו ער מעלדעט אַז פון דער קאַצקער יידישער קהילה זענען געבליבן נאָר איינצעלנע — האָבן די געוועזענע קאַצקער יידן אין ישראל איינגעאָרדנט אַן עקסטרע פאַרזאַמלונג אין הויז פון דוד ראק. אויף דער פאַרזאַמלונג איז איבערגעגעבן געוואָרן אַן אינפאָרמאַציע וועגן די איבערגע־בליבענע יידן אין קאַצק און אויך וועגן זייער וועגנדונג צו הילף. גלייכצייטיק איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַן „ארגון יוצאי קוצק" און אַ קאָמיטעט, צו וועלכן עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן: בומפלד נטע, וועלטשער זאב, מיכאלי משה, קרייצמאַן פנחס, ראק דוד. צווישן די אָנוועזנדע האָט מען צוזאַמענגעקליבן אַ סומע געלד פאַר די ערשטע הילף און אויך פּעקלעך שפייז און בגדים. עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן צו וועגדן זיך צו אַלע געוועזענע קאַצקער אין אַלע לענדער

מיט אַ הילפסרוף פֿאַר די איבערגעבליבענע יידן אין קאַצק.

פון דאַן דינט דער „ארגון" אַן אַדרעס פֿאַר די נייע עולים וועלכע זענען געקומען אין לאַנד נאָך דער מלחמה. דער קאָמיטעט אַרדנט אויך באַשטימטע ציוואַמענטרעפן וואו מען באַהאַנדלט די פֿראָבלעמען פון ארגון, און עס ווערט אָפּגעהאַלטן אַ שטענדיקער קאָנטאַקט מיט אַלע געווען קאַצקער אין אויסלאַנד.

דער ערשטער אזכרה־צוזאַמענטרעף לזכר קדושי קוצק איז פֿאָרגעקומען אין 1951 אין תל־אביב, אין וועלכן עס האָבן אָנטייל גענומען אַלע געווענע קאַצקער און אויך די נייע אָנגעקומענע. דער פֿאָרזיצענדער, נטע בלומפעלד ז״ל, האָט מספּיד געווען די אומגעקומענע, גראסמאן גדליה און גאלדמאן אריה האָבן דערציילט וועגן דעם אומקום פון קאַצקער יידן און זייער קאַמף אין אונטערגרונד, ווי צענדליקער יידישע בחורים פון קאַצק, אַן האָפנונג און צוקונפט, האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן היטלערן, און זענען אַרויס אין די באַרימטע קאַצקער וועלדער, געקעמפט און זיך נוקם געווען אין שונא.

אויף דעם צוזאַמענטרעף איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ גמילות חסדים קאַסע און חברים באַשטייערונגען. עס איז דאַן אויך באַשטימט געוואָרן צו פֿאָר־אייביקן די קאַצקער קהילה דורך אַ ספֿר־זיכרון, אין וועלכן עס זאָלן קומען צום אויסדרוק דאָס לעבן פון קאַצקער יידן אַמאָל, זייער ראַנגלענישן און קאַמפן אין פֿאַרשידענע עפֿאַכעס און דער עיקר אין דער צייט פון דער מלחמה. עס איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצושיקן אַ בריוו צו אַלע געווענע קאַצקער אין ישראל און חוץ־לארץ, זיי זאָלן צושיקן מאַטעריאַל צום בוך. גלייכצייטיק איז אויסגעווייטלט געוואָרן אַ נייער ועד פון דער קאַצקער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל: בומפעלד נטע, גראסמאן גדליהו, זיגעלמאן שרה, לאק אהרן, פרידמאן משה, קרייצמאן שמחה, ראק דוד.

געווענלעך קומען זיך צונויף אַלע געווענע קאַצקער אין ישראל צו אַ יערלעכן אזכרה־אָוונט אין ט״ז שבט, וואָס איז דאָטע פון דער ליקווידאַציע פון דער יידישער קהילה אין קאַצק.

קאצקער אין ארגענטינע

שוין כמעט 50 יאָר ווי דער ערשטער קאַצקער ייד האָט זיך פֿאַראַנקערט בייַ די ברעגן פון בוענאס־איירעס. געווען איז דאָס אין 1908, ווען לייזער מאדאנעס ע״ה האָט זיך אונטערגענומען אַזאַ געוואָגטן שריט — זיך אַרויסלאָזן אין אַזאַ יוייטן וועג. אָנקומענדיק אין אַרגענטינע האָט ער געהאַט גרויסע שווערקייטן, דאָך האָט ער זיך איינגעבירגערט און אין פֿאַרלויף פון יאָרן געשאַפן די אָנגעזעענע פירמע מאדאנעס. צוגלייך מיט דער עקאָנאָמישער טעטיקייט האָט ער

זיך אויך אַפּגעגעבן מיט העלפן די קרובים און זיי אַריבערפירן קיין אַרגענטינע. לייזער מאדאנעס איז געווארן דער אַדרעס פון קאַצקער. די פּריש געקומענע וועאַדן זיך צו אים — און קיינמאָל ווערן זיי נישט אַנטוישט. צו די איבערגעבליבענע פּין דער לעצטער מלחמה, האָט ער אַרויסגעוויזן אַ גאָר מענטשלעכע, כמעט פּאַטערלעכע באַציאונג.

אין 1913 הויבן זיך אָן באַווייזן נאָך קאַצקער אין אַרגענטינע: ירחמיאל זאקאליק, מענדל חיים סטרינעס, משה מאדאנעס, שלמה ווייסגראס א. אַ. (דער עלטסטער קאַצקער אין אַרגענטינע איז היינט צו טאָג — ירחמיאל זאקאליק).

אָן אזכרה פאַר די קדושים פון קאַצק אין בוענאס־איירעס (אַרגענטינע)
טכס אזכרה לקדושי קוצק בבואנוס־אירס (אַרגענטינה).

די ערשטע וועלט מלחמה (1914) רייסט איבער דעם שטראָם. מיט דער באַפרייאונג פון פוילן (1920), וועט עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די האָפנונג אַז פוילן וועט זיך באַצען הומאַניש צו דער יידישער מינדערהייט, איז נאָר אַן אילוזיע — קומען איינצעלנע קאַצקער אין אַרגענטינע (אַ טייל האָט דאָן עמיגרירט קיין צפון אַמעריקע אַדער עולה געווען נאָך א״י). ירחמיאל בנימין גראבארזש, גאלדשטיין באַמיט זיך צו יענער צייט לינדערן די ליידן פון די

אַנגעקומענע עמיגראַנטן דורך ווארט און טאַט, און פרווווט שאַפן אַ געזעלשאַפט־לעכע סביבה; לייזער מאדאנעס בריינגט אַראָפּ נייע משפחה מיטגלידער: שפרינצע מאדאנעס, אריה גאלדפינגער, שפעטער מענדל גאלדפינגער, מענדל מאדאנעס — יינגע בחורים מיט ווייניק דערפאַרונג אין לעבן, וועלכע ווערן איינגעשלונגען אין אַרגענטינער גרויס־שטעטישקייט.

פון 1927 קומט אָן אין אַרגענטינע אַ נייער עלעמענט מענטשן מיט אַ געזעלשאַפטלעכן באַגאַזש, מיט אַ דעפינירטן קוק אויפן לעבן: יעקב טאפעל — וועלכער האָט בייגעשטייערט ביים קריסטאַליזירן אַ מאַדערן געזעלשאַפטלעך לעבן

גילוי לוח־זיכרון לקדושי קוצק בארגנטינה: —אַנטה־לונג פון דעם אַנדענק־טאָוול נאָך דער דערמאָרדעטער קאָצקער קהילה.

אין קאָצק, שיע ערליך — טעטיק פון יונגווייז אָן אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, שאַפט גלייך מיט די ערשטע זאָרגן פאַר פרנסה אַ גייסטיק־געזעלשאַפטלעכע סביבה. ער וואוינט אין אַ געגנט („מאטאדעראס") וואו עס קאָנצענטרירן זיך רעליגיעז־געשטימטע יידן, גלידערט זיך איין אין זייער סביבה און פאַרוואַנדלט שפעטער די סביבה אין אַ מאָדערן־יידישע מיט אַלע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס (מגבית, קק"ל א. אַ. וו.). 1930 קומען אָן משה בליטמאן, דוד סעמיאטיצקי.

1935 — יעקב בליטמאן. 1936 — אברהם מאדאנעס. 1938 — חאצקל שטערן, שפעטער — חנה בליטמאן, הערשל בליטמאן. אין 1931 קומט אָן נטע טאפעל, וועלכער פאַרבלייבט נישט אין בוענאס־איירעס און פאַרקלייבט זיך אין אַ ווייטע פּראָווינץ („קאריענטעס") און איז דאָרט זייער טעטיק אין נאַציאָנאַל־ציוניסטישן לעבן (צוזאַמען מיט זיין שוועסטער אסתר טאפעל).

די צווייטע וועלט מלחמה רייסט איבער דעם שטראָם פון קאָצקער אין אַרגענטינע, נאָר אין 1948 גלעלינגט עס לייזער מאדאנעסן אַריבערצובריינגען שרה ראט, וועלכע ווערט פון אים פאָטערלעך באַהאַנדלט; ס׳קומען אויך: יצחק העלפּנ־בוים מיט פרוי און קינד און צום סוף — גוטשע טאפעל.

דער פאַרשידענער עלטער פון די עמיגראַנטן, זייער פאַרשידענער לעבן, צוגאַנג, דאָס צעווארפנקייט איבער ווייטע שטאָט־קווארטאַלן — האָבן נישט געשאַפן די נויטיקע באַדינגונגען צו אַ געמיינזאַמען צוזאַמענלעבן. מיטן רוף פון די חברים און לאַנדסלייט פון קאָצק אין ישראל אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך — האָט זיך די לאַגע געענדערט צום גוטן. דער ערשטער קול קורא האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג. און פאַרפרעמדעטע אַ ביסל האָבן זיך דערנענטערט. אַקטיוו אין דער דאָזיקער אַקציע זענען געווען: מינדל גאָלדפינגער, מעדל גאָלדפינגער, חאצקל שטערן, שיע ערליך, פאַמיליע בליטמאן א. אַ.

ס׳האָט אויפגעוואַכט דאָס פּינטעלע קאָצק — אַ סענטימענט וואָס איז געווען באַהאַלטן אין אונטערבאַוואוסטזיין. צוזאַמען מיט דער בוך־אַקציע האָבן מיר אויפגעשטעלט אַ טאָפל ביי דער מצבה פון לייזער מאדאנעס אין דאָנקבאַרקייט פאַר זיין האַרציקער באַציאונג צו אַלע קאָצקער.

י. בליטמאן (בוענאס־איירעס)

שמחה ראטבוים (פראַנקרייך)

קאצקער אין פראנקרייך

וואויך־רעכט און אַרבעטס־רעכט

אַנקומענדיק אין 1926 אין פראַנקרייך האָב איך דאָרט געטראָפן ווייניק קאָצקער. אברהם וועלניאזש ע״ה, שמואל גדליה ווארשניטער (אומגעקומען אין קריג) און ישראל מענדל און זיין איידעם. אין אַלגעמיין האָבן די קאָצקער פיל געליטן די ערשטע צייט, ביז זיי האָבן זיך דערשלאָגן צו אַ פּאָזיציע אין לעבן. ביי מיין אַנקומען זענען זיי שוין געווען „אויף אַ וועג". ישראל מענדלס איידעם איז געווען אַ

אייגענטימער פון אַ טאַקסי, שמואל ווארשניטער — אַן אייגענטימער פון אַ געוועלב, אברהם וועלניאזש האָט זיך נאָך געראַנגלט אויף זיין פרנסה.

איך אַליין האָב דאָן נאָך נישט געהאַט קיין פאַך. האָט מען מיך געראַטן גיין אין סינדיקאַט און זיך פאַרשרייבן אַלס פרעסער. אויף מיין טענה, אַז איך האָב ניט קיין אַנונג פון דער אַרבעט — האָט מען מיך אויסגעלאַכט: אַלע טוען אַזוי; מען וואַרפט זיי אַרויס אַמאָל, ביז זיי לערנען זיך אויס דעם פאַך... אַזוי איז דאָס טאַקע געווען און דורך פאַרשיידענע טריקן, מיט גרויסע צרות, האָב איך זיך אויסגעלערנט די אַרבעט. אָבער אויסער אַרבעט—איז נאָך געווען אַ פראַגע פון פאַפירן. נישט יעדער האָט זוכה געווען צו באַקומען פאַפירן מיט רעכט אויף אַרבעט. ערשטנס האָט מען געדאַרפט האָבן אַ פאַס מיט אַ וויזע, — און דאָס האָבן טאַקע זייער וויניק פון אונדז געהאַט. נישט האָבנדיק קיין פאַס, האָב איך זיך געפיי־ניקט דריי יאָר, איידער איך האָב באַקומען וואוין־רעכט — און נאָכער ערשט האָט זיך אַנגעהויבן די פרשה אַרבעטס־רעכט. אַזעלכע „טוריסטן" ווי מיר האָבן באַקומען אַ שטעמפל אויף דער קאָרט ד'אידענטיטע „וואוינרעכט אָן אַרבעטס־רעכט" — וואָס האָט באַדייט, אויב די הונגערסט, מעגסטו נאָגן דעם פינגער...

די קאָצקער לאַנדסמאַנשאַפט („סאסיעטע")

וועג מענדל ישראל משה'ס זון איז געשטאָרבן (זיינע שוועסטער האָבן אים געבראַכט אַ קראַנקן אויף צוקער פון וואַרשע) — האָט זיך געשטעלט די פראַגע: וואו בריינגט מען אים צו קבורה? אין פאַריז איז נישט פאַראַן אַ באַזונדער יידישער בית־עולם; נאָר אַן אַלייע טיילט אָפּ די קריסטליכע פון די יידישע מצבות. דערצו קאָסט אַ קבר אַ סך געלד. מיט גרויס מי האָבן די וויניקע קאָצקער עמיגראַנטן געקויפט ביי אַ סאָסיעטע (אַ חברה) אַ שטח פאַר אַן אַלגע־מיינעם קבר. דורך דעם עפיזאָד האָט זיך דערוועקט דער געדאַנק וועגן גרינדן אַ קאָצקער לאַנדסמאַנשאַפט.

וועג עס איז אויסגעבראָכן די גרויסע שריפה אין קאָצק און 300 פאַמיליעס זענען געבליבן אָן אַ דאַך — האָבן אונדזערע לאַנדסלייט געשיקט קיין קאָצק 15 טויזנט פראַנק, וואָס איז געווען זייער אַ גרויסע סומע.

באַלד נאָכדעם האָט זיך געגרינדעט אונדזער קאָצקער „סאָסיעטע". וועלכע האָט געפירט אַ געוויסע קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. ערשט עטלעכע יאָר שפעטער האָבן מיר זיך פאַראייניקט מיט דער זשעלעכאָווער געזעלשאַפט, און זייט דאמאָלס טראָגן מיר דעם נאָמען „קאָצק־זשעלעכאָווער סאסיעטע".

אין דער צייט פון דער מלחמה

די קאָצקער לאַנדסמאַנשאַפט האָט פיל געליטן פון דער צייט פון דער

צווייטער וועלט־מלחמה — פיל זענען געפאַלן אַלס דעפאָרטירטע אין די טויט לאַגערן. איך, צום ביישפיל, בין געבליבן נאָר מיט מיין ניכטע פון דער גאַנצער משפחה; אַנדערע זענען געבליבן גאַנץ אַליין, כמעט קיינעם איז ניט געלונגען צו ראַטעווען זיין משפחה.

איך בין פאַרהאַלטן געוואָרן דעם 25־טן סעפטעמבער 1941, און אָפּגעשיקט געוואָרן אין אַרבעטס־לאַגער (מיט יידן פון דייטשלאַנד, עסטרייך און פוילן) אין דעם אַזוי גערופענעם „פרייען פראַנקרייך" פון אונבאַזעצטן געביט. די אַרבעט איז באַשטאַנען אין האַקן שטיינער, שניידן ביימער אין וואַלד, ברענען קוילן, און אַרבעטן ביי שאָסייען — און ביי דעם אַלעמען הונגערן... דער לאַגער האָט געציילט 200 יידן און דער קאָמענדאַנט, אַ געשמדטער יד פון עלזאַס, וואָס איז געווען אַ סך ערגער פון אַ גוי אין באַציאונג צו אונדז. נאָך 18 חודשים אָפּמאַטערנדיק זיך אין לאַגער איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן קיין נ י ס. דאָרטן האָבן מיך די איטאַליענער אינטערנירט און אָפּגעשיקט אין די בערג ביי דער איטאַליע־נישער גרענעץ מיט נאָך 700 יידן, מענער, פרויען און קינדער. וועג מוסאָליני איז געפאַלן האָט זיך דאָס איטאַליענישע מיליטער צוריקגעצויגן פון פראַנקרייך און אונדז מיטגענומען מיט זיך. אויפן 5־טן טאָג זענען אַריין אין שטעטל דייטשן און האָבן צוגענומען 400 יידן, פון וועלכע נאָר צווויי זענען צוריקגעקומען לעבעדיק. די וואָס האָבן געקאָנט האָבן זיך גערעטעוועט אין די בערג. נאָקעט און בארוועס אין שניי פון אַנדערטהאַלבן מעטער די הויך אין די חודשים סעפטעמבער־יאַנואַר זענען מיר געווען אין די בערג. דאָן בין איך אַוועק קיין רוים, און דאָרט געהאַט פרישע צרות ביז דער באַפרייאונג. אין משך פון דער צייט האָב איך פאַרלוירן 40 ק״ג פין מיין געוויכט, די האָר און די ציין. מיטן אַנקומען פון דער יידישער בריגאַדע האָב מיר אָנגעהויבן גיין אַ ביסל בעסער. איך האָב געאַרבעט אין דער העברעאישער מיליטערישער צייטונג „לחייל". צו יענער צייט האָב איך דערקענט ליפצעס און נפתליס זין אַלס מיליטער לייט.

אין 1945 האָב איך זיך צוריקגעקערט אין פראַנקרייך. פון מיין גאַנצער פאַמיליע האָב איך שוין קיינעם ניט געטראָפן, אויך פון אונדזערע לאַנדסלייט זענען ליידער נישט פיל געבליבן.

קול קורא של הקוצקאים בצרפת

חשובער לאַנדסמאַן און פריינט,

ווי עס איז אייך שוין באַקאַנט האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל. וואָס זענען איבער הונדערט מענטשן (די גרעסטע גרופּע לעבנגעבליבענע קאָצקער אין דער וועלט) אונטערגענומען אַן אַקציע פאַר אַרויסגעבן אַן יזכור־בוך פון קאָצק.

מיר די גרופּע קאָצקער אין פאַריז זענען אין ענגן קאָנטאַקט מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל און מיר האָבן זיך אַנגעשלאָסן אין דער אַקציע פאַר דעם יזכור־בוך. ליידער זענען מיר אַ קליינע צאָל אין פאַריז, און טאַקע צוליב דעם קען קיין אייניקער אָפּשטאַמיקער פון קאָצק נישט בלייבן שטיין אין דער זייט פון דער דאָזיקער אַקציע. וועלכער פון אונדז, וואָס דערמאָנט זיך זיין יוגנט אין קאָצק, פילט נישט קיין ווייטאָג אין האַרצן, וויסנדיק, אַז דאָס אַלץ איז חרוב געוואָרן אויף אייביק!

מיר, די גרופּע קאָצקער אין פאַריז, זענען אין ענגן קאָנטאַקט מיט אונדזערע לעצטער רינג פון דער גאָלדענער קייט.

עס ליגט אויף אונדז דער חוב צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון קאָצק, בכדי, אַז די צוקונפטיקע דורות זאָלן וויסן, וואָס עס איז געווען דאָס לעבן אין קאָצק און איר טראָגישער אונטערגאַנג.

מיט פריינטלעכע גרוסן פאַר דער איניציאַטיוו־קאָמיסיע פון די קאָצקער לאַנדסלייט אין פאַריז.

ברוך פיערניק

יוצאי קוצק בצרפת — קאָצקער לאַנדסלייט אין פראַנקרייך.

קוצק בימינו

(מרשמי עתונאי פולני)

כביש וארשה—לובלין מתעקל הצידה בזוית ישרה. בפינה עומד בית אדום גדול־מידות. המולת פיהם של מאות ילדים מעידה כמאה עדים — כאן בית ספר. אנו בקוצק. יום שוק. קומץ ביצים, גבינה, שמנת, ערימת כובעים. „יריד" דל — כאן פודלשיה, חורשות קרחות וחולות.

האכסניה העממית „מגישה" עד הצהרים תה. מכאן ואילך — משקאות חריפים יותר. בקירבתה צצו ועלו חנות לפירות, בית־תה, ואפילו — בית קפה. כשביקשתי בו „משהו חם" גרמתי שם למבוכה. אחרי מועצת ייצור קטנה בין בעלת בית הקפה ואשה אחרת הוגש לי לאחר 20 רגעים מין מוהל שכזה, שדומה היה דווקא לתה.

בחדר הראשון, שבו אני יושב, נמצא מזנון עם כמה אצטבאות עשויות לוחות לא מהוקצעים ועליהם 2 צנצנות חרדל וכמה שקיות עם סוכריות. על הדלפק — ככר לחם ונתח קותל חזיר. מעט מאד דרוש למסחר, הזמנות האכרים הן פשוטות וכמעט שיגרתיות. רבע קילו קותל חזיר (10 זלוטי) וככר לחם. הקונים נכנסים לחדר השני בזה אחר זה, ונועלים אחריהם את הדלת בקפדנות. אך לשוא הזהירות. מדי רגע מופיע מישהו כשהוא מתנדנד על רגלים כושלות ולא בטוחות.

— צריך להתחמם — לוחש לי ישיש אחד הסולד מה„תה" שלי. ואכן, ניכר שהוא לא שתה תה...

לאושרנו אין תמונה זו משקפת את חיי יום־יום בקוצק. יש עבודה בפ. ג. ר. או פ. או. מ. ב„כותנה הפולנית" ובכמה חנויות ומשרדים. יש גם קצת חוסר עבודה, ובעיקר — שיעמום בק"ג ובטונות האופף את העיירה בת 3000 תושבים.

זר כי יבוא— מהווה כאן מאורע. כל מכתב ממרחקים — סנסציה. על „אותו" מכתב סיפרו לי כבר כמה אנשים. מניין להם? אין זה מענייני. המכתב היה מרחוק — מתל־אביב. כותב שמחה מדנס בשם ועד עולי קוצק בישראל. מכינים ספר על קוצק, זו שמלפני המלחמה ושל המרטירולוגיה היהודית בזמן הכיבוש. מבקשים תמונות, תעודות.

ב„אנציקלופדיה המצוירת החדשה" של ארצי, שהופיעה ב־1939 בערך „קוצק" מוסבר לאמור:

„העיר יושבת על נהר וויעפש, מחוז לובלין, 24 ק"מ מתחנת הרכבת (קשיודה): 4462 תושבים; ארמון מהמאה ה־18; נפל בה מות גבורים הפולקוב־ניק ברק יוסלביץ (גלעד)".

בנעורי קראתי ספר של וואלרי פשיבורובסקי „ברק על יד קוצק". נחרתה בי אז דמותו המשופמת וכובעו הגבוה של ברק יוסלביץ, מפקד בצבא פולין. לא

פעם חזרתי בדמיוני לדמות זו. בזמן התקוממות גיטו וארשה ואח"כ בחזית, כשהחובש של הגדוד, זילברט, העיב באומץ לבו כמה וכמה „אולאנים". כמה פצועים נשא על כתפיו בסערת הכדורים והפצצות? לא מעט זילברטים בגדוד היו, כמובן, בריות קטנוניות, כמו בכל מקום.

בברק יוסלביץ נזכרתי בסתו המוקדם של שנת 1947, כאשר באתי בפעם הראשונה לקוצק. ראש העיר דאז לא נתן לי לצאת מאפיטרופסותו, עד אשר היה בטוח שהבינותי אותו כהלכה. ומעשה שהיה כך היה: בשנים 8—1927 נוסד „ועד אזרחי לבניית בית־ספר עממי ומקצועי לזכר הפולקובניק ברק יוסלביץ בקוצק". התכוונו לגמור את בניינו במלאת 120 שנה למותו. הועד היה גדול, מכובד, אנדקו־סאנציה, ריכז בתוכו אצילים וקציניים, וגם יועצים עירונים יהודים מקוצק, עסקני תרבות. הבי"ס צריך היה לקום מתרומות. אותו בי"ס שבכניסה לעיירה, אותו בית אדום, השלד שלו הוקם עוד לפני המלחמה. בזמן הכיבוש נפסק הבניין. מייד לאחר המלחמה החליטו עסקנים אחדים לסיים את הבנייה. השלטונות — בפולניה העממית — לא ראו בעין יפה את איסוף התרומות לצורך זה, אך גם לא אישרו את ההוצאות הדרושות לכך.

— ובכן, מה עלינו לעשות? — ראש העיר החזיק בדש בגדי בסיירנו בבנין הלא גמור. לאחר מכן הראה לי את הדרך לביאלובז'ג, שבקילומטר השני בה עומדת מצבת זכרון במקום שבו טמונות עצמות הפולקובניק.

באותו אחר־הצהריים פסעתי בדרך החול למצבת הזכרון, ובצל העצים קראתי את החוברת על ברק, שכתב אחד מחברי הועד האזרחי מלפני המלחמה, מנהל ביה"ס לעתונאות ד"ר ארנסט לונינסקי.

תקופת חלוקת פולין. בקרטינגן, בעיירה ליטאית השייכת לאציל רודזקיביץ גדל הנער ברק. מלחמות נערים בחרבות־עץ, משרת באכסניה, סרסור אצל מַסלסקי. נסיעות בחוץ לארץ. פריז. ברוסל.

התקוממות קושציושקו. שעת המיבחן.

באפריל 1794 — כותב לונינסקי — נרשם בלשכת המפקד לעיר ווארשה, שבני עדת משה, ברק יוסלביץ ויוסף אהרונוביץ, הודיעו על נכונותם של אחדים מבני אמונתם להגן על ארץ המולדת.

כעבור חצי שנה מופיעה „בעתון הרשמי" הודעת קושציושקו על היערכותו של גדוד יהודי בהנהגת ברק ובעקבותיה — קול קורא של ברק לבני עדתו.

ההגנה על וארשה בפני התקפת סובורוב, אח"כ נע ונד על פני גליציה. בית הסוהר. ובסוף — השתתפות ממושכת, בקור וברעב, במסע נפוליאון. נחלקו הדעות לגבי מסע זה — ויש הרואים אותם כולו שלילה — אך דומברובסקי, וויביצקי, גודבסקי ויוסלביץ האמינו בתום־לב, שפעולתם במרחקים, באפנינים ובסן־דומינגו, בספרד ובגרמניה תקרב את יום גאולת פולין ממדכאיה.

ברק, חייל בצבא קושציושקו, נלחם בטוסקאניה, נוטל חלק במסע הרעב למילנו, איטליה, אוסטריה, פרוסיה, אוסטרליץ, קרבות ללא סוף. בהגיעו לסרוקומלה מודיע לו הסייר, שחיל הפרשים האוסטרי חונה על יד קוצק על נהר וויפש, וברק קופץ על סוסו בכוון לשם.

בן־כמה טדק כיום? אולי כבר התחתן? אז, ב־1947 היה בן 14—13. „כאזרח קוצקאי" הרגיש מחובתו למלא תפקיד של מורה דרך. כשהגענו לשוק, הראה לי סימטה קטנה.

— היודע אדוני, כאן היתה לפנים אכסניה. כאן נפל הפולקובניק המהולל ברק יוסלביץ. פולני טוב היה, אם כי יהודי.

הצטחקתי. מקורית היתה הגדרתו של טדזיק, ויותר קולעת מאשר נימוקים מחוכמים, הנשמעים „לפעמים" בשנה כך וכך ליסוד ממשלה סוציאליסטית בפולניה. לדאבוננו... לפעמים תכופות. אולי משום כך נזכרתי בדמותו של ברק, מפקד גדוד צבא פולין, אביר הצלב „וירטוטי מיליטארי"?

✶

היה זה ב־5 במאי 1809. ברק יוסלביץ דהר מסרוקמלה לקוצק, שבה חנו הגדודים האוסטריים. הלם בהם תוך התקדמותו, פיזר לכל עבר את פרשי האויב, שאריתם נסו לצד הגשר.

אחד הקצינים האוסטריים הודיע על כך למפקדה וברגע האחרון נחסם הגשר בפני הפולנים. הסוסים הזדקפו והעלו קצף. מחלקתו של ברק נסוגה לשוק, אך הגדודים האוסטרים כיתרוהו מעברים. ברק נקלע בסערת הקרב לחצר האכסניה. חיש מהר נסגר השער על בריח והוא נפל במלכודת. לונינסקי מתאר את הקטע האחרון של חייו בחוברת הנ"ל כך:

„מכותר מכל צד הכה על ימין ועל שמאל, לא נשמע לקריאה לרדת מהסוס ולהיכנע. זמן רב ארכה התגרותו עם המוות, עד ששם לו קץ פרש אוסטרי שהלם ברומח בראשו. ברק צנח מהאוכף ונפח נשמתו מתחת לפרסות הסוס".

✶

זה כאן. במלאות 100 שנה למותו הקים בעל אחוזה בקוצק האציל ז'ולטובסקי גלעד זה: „פה נטמן ברק יוסלביץ, נולד 1760, מת 1809".

✶

ועכשיו בימינו. בית הספר סואן, הומה. מזכרת עד. אלא... ששמו של ברק אינו מתנוסס עליו.

למה?

עונה מזכיר מ. ר. נ. מפני שקבעו מספרים לבתי"ס ולא שמות.

ייתכן. הכל הוכנס לסכימות, למספרים. אולם הרי בני בוואַרשה לומד בבי"ס ע"ש ירוסלאוו דומברובסקי? הכיצד?

טוען יו״ר המ. ר .ב. :

— יודע אתה, כבר חשבתי על כך. היה פעם רחוב על שם ברק יוסלביץ. גם בי״ס היה צריך לקום על שמו. עכשיו, מלבד האבן אין כלום. אך הרי קוצק מפורסמת בגלל עובדה היסטורית זו ולא רק בפולין. הוא מראה על המעטפת הכהולה־אדומה של „אותו״ מכתב.

— ואולי איזה טיפש עלול היה לראות בעין רעה כתובת „ע״ש ברק יוסלביץ״ על בית הספר.

*

שוחחתי עם אנשים רבים בקוצק — לפני עשר שנים ועכשיו, דברנו על ברק. כיצד נפל בקוצק, על יהודים פרולטריים שגרו כאן והתענו במצוקה כשכנים הקתולים.

„אנטישמיות ? אולי בווארשה. אצלנו — לא. אולי פה ושם... טוב תעשו אם תקראו את שמו של ברק על ביה״ס.

*

התכוונתי לשיחה מעניינת עם שכני הנעים. אספר לו מה ראיתי ושמעתי בקוצק.

— אַחֶרת — ענתה לי אשתי — לפני שלושה ימים נסעו לישראל. בכו...

ווי זעט אויס קאצק היינט ?

(איינדרוקן פון אַ פוילישן זשורנאַליסט)

דער שאַסיי וואַרשע־לובלין פאַרקערעוועט זיך שארף אין אַ זייט. אין ווינקל שטייט אַ רויט הויז, ברייט און גרויס. אַ געוויש און געפילדער פון הונדערטער קינדער זאָגען עדות גלייך — דאָ איז אַ שולע. מיר זענען אין קאָצק. אַ מאַרק טאָג, אַ פאָר אייער, אַ שטיקל קעז, סמעטענע, אַ פעקל היטלען. אַן אָרימער „יריד״ — דאָ איז פאַדלאַשיע, אויסגעקראַכענע וועלדלעך און זאַמדן.

די פאַלקס־קרעטשמע „דערלאַנגט״ טיי נאָר ביז מיטאָג. שפעטער — שארפערע געטראַנקען. נעבן איר זענען אויסגעוואַקסן אַן אויבס־קראָם, אַ טיי־הויז און אַפילו אַ קאַוויאַרניע. וועט איך האָב געבעטן דאָרט „עפעס וואַרעמעס״, זענען זיי דאָרט געווארן גאַנץ אומרואיק. נאָך אַ קורצער פראַדוציר־באַראַטונג צווישן דער באַלעבאָסטע פון קאַוויאַרניע און עפעס נאָך אַ פרוי האָט מען מיר דערלאַנגט נאָך 20 מינוט עפעס אַזאַ מין געמישעכץ, וואָס האָט דווקא אויסגעזען ווי טיי.

אין ערשטן צימער, ווואו איך זיץ, געפינט זיך אַ בופעט מיט אַ פאָר פאַליצעס פון נישט געהעבלעוועטע ברעטער און אויף זיי 2 סלאיקלעך מיט זענעף און אַ

פֿאַר פֿאַפּירלעך מיט צוקערקעס. אויפן טאָמבאָנק — אַ לעבל ברויט און אַ שטיקל געוויכערטער חזיר. דער מסחר פֿאַרלאָנגט דאָ זייער ווייניק, די הצטרכותן פון די פּויערים זענען פּשוטע און כמעט שאַבלאָנע. אַ פערטל קילאָ חזיר (10 זלאָטיס) און אַ לעבל ברויט. די קונדן גייען אַריין אין צווייטן צימער אייַנער נאָכן אַנדערן, און שליסן צו די טיר זאָרגפֿעלטיק. ס׳איז אָבער אומזיסט זייער פֿאַרזיכטיקייט — אַ ליאַדע מינוט דערשיינט פון דאָרט עמעצער וואָס שטייט קוים אויף זיינע פיס...

— מען דאַרף זיך אַ ביסל אָנווארעמען — שעפּטשעט צו מיר אַן אַלטיטשקער, וואָס קוקט מיט פֿאַראַכטונג אויף מיין „טיי״. מען פּילט טאַקי גלייך, אַז ער האָט קיין טיי נישט געטרונקען...

צום גליק שפּיגלט נישט אָפּ דאָס בילד דעם טאָג־טעגלעכן לעבן אין קאָצק, עס איז פֿאַראַן אַרבעט אין פּ. ג. ר. אָדער אין פּ. או. מ. אין די „פּוילישע בוימוואָל״ אוּן אין עטלעכע געשעפטן און אַמטן. אמת, ס׳איז אויך דאָ אַביסל אַרבעטסלאָזיקייט, און דער עיקר — לאַנגווייליקייט, אין קילאָס און אין טאָנען, וואָס דריקט אויפן שטעטעלע מיט אירע 3000 איינוואוינער.

קומט אַ פרעמדער אין שטעטל, איז עס אַ געשעענגיש. אַ בריוו פון דערווייטן — אַ סענסאַציע. וועגן „יענעם״ בריוו האָבן מיר שוין דערציילט עטלעכע מענטשן. פון וואַנען וויסן זיי? דער בריוו איז פון ווייט, אַזש פון תל־אביב. שרייבט דאָרט מאדאנעס אין נאָמען פון „ועד עולי קוצק בישראל״. מען גרייט צו אַ בוך וועגן קאָצק, פון דער פֿאַר מלחמה׳דיקער און פון דער יידישער מאַרטיר־רעלאָגיע אין צייט פון דער אָקופּאַציע.

אין דער „נייער אילוסטרירטער ענציקלאָפּעדיע״ פון אַרצט, וואָס איז דערשינען אין 1939, ווערט דערקלערט „קאָצק״ אָט אַזוי:

„די שטאָט ליגט ביים טייך וויעפש, לובלינער פּאָוויאַט, 24 קילאָמעטער פון אַ באַן סטאַציע (קשיודע); 4462 איינוואוינער; אַ פּאַלאַץ פון 18־טן יאָר־הונדערט; דער פּולקאָוניק בערעק יאָסעלעוויטש איז דאָרט געפֿאַלן ווי אַ העלד (אַן אָנדייַנקונגס שטיין).

אין מיין יוגנט האָב איך געלייענט אַ בוך פון וואַלערי פשיבאראווסקי „בערעק ביי קאָצק״. דאָס בילד פון בערעק יאָסעלעוויטש מיטן הויכן היטל און גרויסע וואָנסע איז מיר געבליבן אין זכרון ביז היינט. נישט איינמאָל איז מיר דאָס בילד געקומען אין געדאַנק: ביים וואַרשעווער געטאָ אויפשטאַנד און נאָכער, אויפן פראָנט, וועו דער סאַניטאַר פון פּולק, זילבערט, האָט איבערגעשטיגן מיט זיין העלדנמוט אַ סך „אולאַנער״. וויפל פֿאַרוואונדעטע האָט ער געטראָגן אויף זיינע פלייצעס אונטער אַ רעגן פון קוילן און באָמבעס? אמת, נישט וויניק זילבערטס אין פֿאַלק זענען געווען קליינליכע נפשות, ווי עס טרעפֿט אומעטום, ביי אַלע מענטשן.

איך בערעק יאָסעלעוויטשן האָב איך זיך דערמאָנט בשעת אַ געוויסן הערבסט, וועו איך בין געקומען דאָס ערשטע מאָל אין קאָצק. דער בורמיסטש האָט מיר דאַן נישט אָפּגעלאָזן, ביז ער איז געווען זיכער אַז איך פאַרשטיי ריכטיק דעם ענין. די מעשה איז אַזוי: אין 8—1927 האָט זיך געגרינדעט אין קאָצק „אַ בירגערליכער קאָמיטעט צום גרינדן אַ פּאָלקס־שולע און אַ פּאַך־שולע אויפן נאָמען פון פולקאָוויניק בערעק יאָסעלעוויטש". געוואָלט האָט מען ענדיקן דעם בנין צום הונדערט צוואַנציקסטן יאָרצייט פון בערעק יאָסעלעוויטש. דער קאָמיטעט איז געווען אַ גרויסער, אימפּאָזאַנטער, ענדעקא־סאנאציע, כראַביעס און אָפּיצירן, אויך יידישע לאָווניקעס פון קאָצק און קולטור־טורע. די שולעס האָבן געזאָלט געבויט ווערן פון נדבות. יענס רויט הויז ביים אַריינפאָר אין שטעטל, די נישט פאַרענדיקטע געביידע, שטאָמט טאַקע פון דעם קאָמיטעט. אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע האָט מען איבערגעריסן דאָס בויען. באַלד נאָך דער מלחמה האָבן עטלעכע עסקנים אין קאָצק באַשלאָסן פאַרענדיקן דעם בנין. דער רעגירונג — אין דעם דעמאָקראַטישן פוילן — איז נישט געפעלן געווארן דאָס קלייבן נדבות אויף דעם צוועק, זי האָט אָבער נישט באַשטעטיקט די הוצאות.

— אַלזאָ וואָס טוט מען? — דער בורמיסטש האָלט מיך ביים קנעפּל פון מאַרינאַרקע בשעת מיר באַזוכן אין דער נישט פאַרענדיקטער געביידע. נאָכער וויזט ער מיר דעם וועג קיין ביאַלאָבזשעג, וואו אויפן צווייטן קילאָמעטער שטייט אַן אָנדיינקונגס מצבה אויפן אָרט וואו מען האָט באַגראָבן דעם פולקאָוויניק.

אין זעלבן נאָכמיטאָג האָב איך געשפּרייזט אין זאָמדיקן וועג צו דער מצבה, אוּן אין שאָטן פון די בוימער גענייענט אַ בראָשור וועגן בערעקן, וואָס האָט אָנגעשריבן איינער פון דעם בירגערליכן קאָמיטעט פון פאַר דער מלחמה, ד״ר ערנסט לונינסקי, דירעקטאָר פון דער זשורנאַליסטן־שולע.

די עפאָכע פון פוילנ׳ס צעטיילונג. אין קרעטינגען, אַ ליטוויש שטעטל וואָס געהערט צום כראַביע רודזקעוויטש וואַקסט אַ אינגל, בערעק. קינדערשע געפּעכטן מיט הילצערנע שוועדלעך, אַ משרת אין אַן אכסניה, אַ מעקלער ביי מאסאלסקין. רייזעס אין אויסלאַנד. פּאַריז. בריסעל.

קאשטשישקעס אויפשטאַנד. אַ שעה פון אויספּרווו.

אין אַפּריל 1794 — שרייבט לונינסקי — ווערט פאַרצייכנט ביים וואַרשעווער קאָמענדאַנט, אַז בערעק יאסעלעוויטש אוּן יוסף אהרונאוויטש, „פון משה׳ס גלויבן", האָבן געמאַלדן וועגן דער גרייטשאַפט פון אַ טייל פון זייער רעליגיע אַנהיינגער צו פאַרטיידיקן דאָס פאַטערלאַנד.

אין אַ האַלב יאָר אַרום ווערט פאַרעפענטלעכט אין דער „אָפּיציעלער צייטונג" קאָשטשישקעס מעלדונג וועגן שאָפן אַ יידישן פולק אונטער דער אָנפירונג

פון בערעק יאסעלעוויטש — און גלייכצייטיק אַ „קול קורא" פון בערעק צו זיין געמיינדע.

בערעק באַטייליקט זיך אין דער פּאַרטיידיגונג פון וואַרשע קעגן סווואראווס אַטאַקע, נאַכער וואָגלט ער איבער גאַליציע. טורמע יאָרן. צום סוף — מיטגעמאַכט נאַפּאָלעאָנס מאַרשן, אין קעלט און הונגער. פאַראַן אַ מחלוקת וועגן דעם מאַרש — אַ טייל זענען אים כולו חייב — אָבער דאָמבראווסקי, וויביצקי, גודעווסקי און יאסעלעוויטש האָבן געגלויבט בתמימות, אַז זייער טעטיקייט איז דער ווייט, אין די אַפּעניען און סאַן־דאָמינגא, אין שפּאַניען און דייטשלאַנד וועט דערנענטערן די גאולה פון פוילן פון אירע דערדריקער.

בערעק, אַ סאָלדאַט אין קאשטשיושקעס אַרמיי, קעמפט אין טאסקאניע, נעמט אָנטייל אין הונגער־מאַרש קיין מילאַן, איטאַליען, עסטרייך, פרייסן, אסטערליץ — מלחמות אָן אַ סוף. קומענדיק אין סעראקאמלע מעלדעט אים דער אויסשפירער, אַז די עסטרייכישע קאָוואַלעריע געפינט זיך ביי קאָצק, נעבן טייך וויעפּש און בערעק שפּרינגט אַרויף אויף זיין פערד אין יענער ריכטונג.

ווי אַלט איז היינט טאַדעק? אפשר האָט ער שוין חתונה געהאַט? דאָן אין 1947 איז ער געווען אַ יינגל פון 14—13 יאָר. אַלס אַ „קאָצקער בירגער" האָט ער געפילט זיין פליכט מיר דינען ווי אַ וועג־ווייזער. ווען מיר זענען צוגעקומען צום מאַרק, ווייזט ער מיר אַ קליין געסל.

— אָט דאָ, — זאָגט ער — איז אַמאָל געווען אַ אכסניה. דאָ איז געפאַלן דער באַרימטער פולקאָווניק בערעק יאסעלעוויטש. אַ גוטער פאָליאַק געווען, טראָצדעם וואָס ער איז געווען אַ ייד.

איך האָב געשמייכלט. טאַדזשיקס דעפיניציע איז געווען אַריגינעלער, און צוטרעפנדער ווי אַ סך געקליגטע אַרגומענטן, וואָס מען הערט נישט איינמאָל אין יאָר אַזוי פיל זייט דעם אַנטשטיין פון אַ סאָציאַליסטישער רעגירונג אין פוילן. ליידער הערט מער דאָס צו אָפט...אפשר דערפאַר האָב איך זיך דערמאָנט אין בערעקס געשטאַלט, אין דעם קאָמענדאַנט פון דער פּוילישער אַרמיי, דעם ריטער פון קרייץ „וירטוטי מיליטאַרי"?

***

געווען איז דאָס דעם 5־טן מאי 1809. בערעק יאסעלעוויטש האָט גאַלאָפּירט פון סעראקאמלע קיין קאָצק, וואו עס האָבן געהרוט די עסטרייכישע פולקן. ער האָט צעקלאַפּט און צעטריבן דעם פיינדס קאָוואַלעריע, אַ טייל זענען אַנטלאָפן אין ריכטונג פון בריק.

איינער פן די עסטרייכישע אָפיצירן האָט געמאָלדן וועגן דעם אין דער

עסטרייכישער קאַמענדאַטור און אין דער לעצטער מינוט איז דער בריק בלאַקירט געוואָרן פאַר די פּוילישע סאַלדאַטן. פערד האָבן זיך אויפגעשטעלט אויף זייערע הינטערשטע פיס, ווייסע שוים אויף זייער לייבער. בערעקס אָפּטיילונג האָט זיך צוריקגעצויגן אין מאַרק. אָבער די עסטרייכישע פולקן האָבן אים אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן. אין געווירבל פון קאַמף איז בערעק פלוצעם אַריין אין הויף פון דער אכסניה. שנעל ווערט פאַריגלט דער טויער און בערעק איז אַריינגעפאַלן אין פאַסטקע. לונינסקי שילדערט דעם לעצטן פראַגמענט פון בערעקס לעבן אָט אַזוי:

„אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן האָט ער געשניטן אויף רעכטס און אויף לינקס, נישט געוואָלט הערן וועגן אונטערגעבן זיך און אַראָפּגיין פון פערד. אַ לאַנגע צייט האָט ער זיך געראַיצט מיט'ן טויט ביז אַ עסטרייכישער רייטער האָט אים מיטן שפּיז געטראָפן אין קאָפּ. בערעק האָט זיך אַראָפּגעגליטשט פון זאָטל און אויסגעהויכט זיין אָטעם אונטער דעם פערדס פאָדקאָוועס".

דאָ איז עס. 100 יאָר נאָך בערעקס טויט האָט דער כראַביע זשולטאווסקי, באַלעבאָס פון אַ גוט ביי קאָצק, אויפגעשטעלט די מצבה: „דאָ ליגט בערעק יאסעלעוויטש, געבוירן 1760, געשטאָרבן 1809".

**
*

און היינט רוישט די שולע און שפּרודלט. אַן אַנדיינקונג צו בערעקן. נאָר דער נאָמען פון בערעקן זעט זיך עפּעס ניט אויף דער געבוידע...

פּאַרוואָס?

ענטפערט דער סעקרעטאַר פון מ. ר. נ. — „ווייל אַלע שולען האָבן היינט צאָלן, נישט קיין נעמען".

מעגליך. אַלץ איז היינט סכעמאַטיש, צאָלן, ציפערן. אָבער מיין זון לערנט דאָך אין וואַרשע אין אַ שול אויפן נאָמען פון יאראסלאוו דאמבראווסקי? ס'טייטש? טענה'ט דער פאָרזיצער פון מ. ר. נ.:

— איך האָב טאַקי אויך געטראַכט וועגן דעם. געוואָלט אַ מאָל אַ גאַס אויפ'ן נאָמען פון בערעק יאסעלעוויטש. דאַרף טאַקי די שולע אויך טראָגן זיין נאָמען. אויסער דעם שטיין פון דער מצבה איז גאָרנישט געבליבן. קאָצק איז דאָך באַרימט צוליב בערעקן און נישט נאָר אין פוילן. און ער ווייזט מיר דעם רויט־בלויען קאָנווערט פון „יענעם" בריוו.

— אָבער אפשר וועט עפּעס אַ נאָר נישט פאַרטראָגן דעם אויפשריפט „אויפן נאָמען פון בערעק יאסעלעוויטש"...

**
*

איך האָב געשמועסט מיט אַ סך מענטשן אין קאָנצק — פאַר 10 יאָר און איצט. מיר האָבן געריידט וועגן בערעקן, וועגן פּראָלעטאַריער יידן וואָס האָבן דאָ געלעבט אוּן זיך געמאַטערט גלייך ווי זייערע שכנים, די קאַטאָליקן.

„אַנטיסעמיטיזם? אפשר אין וואַרשע. ביי אונדז — נישטאָ. אַ הונט דאָ אוּן דאָרט... ס׳וואָלט טאַקי געווען פיין אויסקריצן בערעקס נאָמען אויף דער שולע.

**
*

איך האָב זיך צוגעגרייט צו דערציילן מיין גוטן שכן וואָס איך האָב געזען אוּן געהערט אין קאָנצק.

— האָסט שוין פאַרשפּעטיקט — זאָגט מיר מיין פרוי — ערשט פאַר דריי טעג זענען זיי אַוועקגעפאָרן קיין ישראל. זיי האָבן געווייגט...

יד ושם

אברהם נחתומי

גבורה און קדושה

עס זענען פֿאַרהאַנען אויף דער וועלט, פֿאַרוואָרפענע ווינקעלעך, וועלכע האָבן זוכה געווען אַריינגעפלאָכטן צו ווערן אין דער אונשטערבליכקייט.

אַ פֿאַרוואָרפן ווינקעלע, וועלכע פֿאַרנעמט אַ ברייט־בכבודיקן אָרט אויף דער „מזרח־וואַנט" פון דער גרויסער וועלט, איז דאָס קליינע שטעטעלע קאָצק.

זוכה געווען האָט דאָס שטעטעלע, צוליב צוויי גרויסע בערג — אַ באַרג „גבורה" און אַ באַרג „קדושה": ר׳ מענדעלע טאַמאַשאָווער — „דער קאָצקער" זכרונו־לברכה, און דער פֿאָלקאָווניק פון יידישן לעגיאָן — דער העלד בערעק יאָסעלעוויטש.

זאָלן שטיין בלייבן שטעט, מדינות, מיט זייערע „קאַנקאַרדען", „פּיקאַדילעס", אַפֿילו דאָס האַרץ פון ניו־יאָרק — דער „טיים־סקווער" מיט זיינע מיליאָנען ליכטער, וואָס פֿאַרבלענדן די אויגן פון מענטש און וועלט. איך וועל אַריינגיין אינעם שטעטעלע קאָצק, ווי אין יענעם אלול׳דיקן פֿאַרטאָג, וועל אַרויסנעמען אַ געשעעניש וואָס פינקעלט אין מיין זכרון ווי אַ בליץ, איז אויך טיף אייַנגע־וואָרצלט אין דעם שורש פון מיין נשמה, — און האָט געלייגט דעם שטעמפּל אויף מיין „איך".

אָט דאָס געשעעניש, וואָס בעט זיך ממש איך זאָל דאָס דערציילן, איז מיין ערשטער קבלת־פּנים.

אין דעם קאָצקער מאַרק איז אַ ברונעם געשטאַנען, אַ טיפֿער, אַ ברייטער. אַן אייזערנע קייט מיט צוויי הילצערנע קובלעס האָט זיך געוויקלט אויף אַ ראָד אַרויף און אַראָפּ, ווי די „עולים" ו„יורדים" אויף יעקב אבינו׳ס לייטער.

די שליטה איבער דעם ברונעם האָבן געהאַט די דריי קאָצקער וואַסער־טרעגער — מענדל דער לאַנגער, יאָסל דער רויטער, און יששכר דער דאַרער.

ווי פרי מ׳זאָל נישט אַרויסגיין אין מאַרק, ווי שפּעט מ׳זאָל נישט אַהיים־גיין — זענען די דריי וואַסער־טרעגער ביים ברונעם געשטאַנען, ווי יעדער איינער וואָלט אַ שטיק ברונעם געווען.

זיי זענען געשטאַנען ווי אַריינגעוואָקסענע, איינגעבויגענע, ווי זיי זאָלן צום ברונעם „כורעים" פֿאַלן, די אייזערנע קייט אַראָפּגעלאָזט — אַרויפּגעשלעפּט, און בשעת־מעשה אינעם ברונעם אַריינרעדן, אַריינשרייען, אַ „וויידער־קול" פּלעגט פון דער טיפעניש אַרויפקומען, אָפּענטפערן, זיך פֿאַרשפּרייטן איבערן

מאַרק, אַריינרייסן אין די גאַסן, אין די שטובער. קיינער האָט נישט פאַר־
שטאַנען וואָס זיי רעדן, קיינער האָט נישט געוואוסט וואָס דער וויכטיקער־קול
זאַגט פערט, און איין מאָל איז געשען.

עס איז געווען די לעצטע נאַכט פון חודש אלול. גלייך נאָך „חצות", ווי
מ'האָט נאָר געענדיקט זאָגן „סליחות", האָט מען אָנגעהויבן מאַכן די לעצטע
הכנות צו פאָרן פונעם דאָרף וואָלע אין קאָצק אויף „ימים־נוראים".

אין וואָגן האָט מען אָנגעפאַקט מיט כל־טוב. אויפן צווייטן וואָגן האָבן
זיך אַריינגעזעצט דאָס גאַנצע בני־בית און מיר זענען געפאָרן.

איך בין נאָך דאָמאָלס אַ קינד געווען, דריי אָדער פיר יאָר אַלט און דאָס
געשעענע שטייט אַזוי לעבעדיק פריש פאַר מיינע אויגן, ווי עס וואָלט אָט נאָר־וואָס
געשען.

בשעת מיר זענען אָנגעקומען אין שטאָט, אַריינגעפאָרן אינעם מאַרק, האָט
קוים וואָס אָנגעהויבן טאָגן. מ'האָט קיין לעבעדיקן נפש אויף דער גאַס נישט
געזען. מיט אַמאָל זענען דריי געשטאַלטן ווי פון דער אלול־דיקער נאַכט אַרויס
און געגאַנגען. עס האָט אויסגעזען ווי זיי זאָלן אונדז אָנטקעגן קומען.

די דריי געשטאַלטן זענען די דריי וואָסער־טרעגער געווען. געגאַנגען פונעם
ברונעם צו דער גרויסער שול, אָנפילן די קופערנע „כיורים" לכבוד יום־טוב, און גאָר
אָן אויפהער גערעט, ניין! געברומט, איינער האָט ווי געפרעגט און די צוויי
אָפגעענטפערט — מיט אַ ברום אָפגעענטפערט.

די מאַמע דערזעענדיק אַז מ'קומט אָנטקעגן מיט „פולן" האָט אַ רייב געטון
די הענט און געזאָגט: רבונו־של־עולם! אַזוי ווי די קובלעס זענען פול, אַזוי זאָל
זיין אַ יאָר פול נחת און פרייד, ישועות ונחמות פאַרן גאַנצן פאָלק ישראל!

אמן! האָט דער טאַטע ווי סתם אין דער וועלט אַריין אַ זאָג געטון. און גלייך
נאָך אַ מאָל אמן, נאָך דעם צווייטן אַ דריטן, אוּן גאָר אָן אויפהער אויף די
ברימענדיקע וואָסער־טרעגער געקוקט — ווי דער טאַטע זאָל דעם אמן זיי זאָגן.

צו ערשט האָב איך דאָס נישט פאַרשטאַנען, נאָר בשעת זיי האָבן זיך
דערנעענטערט, פאַרבייגייענדיק דעם וואָגן, האָב איך געהערט ווי דער לאַנגער
מענדל זאָגט מיט זיין ברומענדיקן קול:

— ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם מלביש ערומים!..

אמן! האָבן ביידע — יאָסל דער רויטער פון איין זייט, און דער דאָרער
יששכר פון דער אַנדערער זייט אָפגעענטפערט.

נאָך דעם אמן האָט דער לאַנגער מענדל ווייטער געברומט.

— ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם זוקף כפופים!..

ביידע האָבן זיך אַ הויב געטון, אויסגעגלייכט די איינגעבויגענע רוקנס, אמן
אָפגעענטפערט און ווייטער געאַנגען.

איך האָב פֿאַרשטאַנען: בשעת דער לאַנגער מענדל וועט ענדיקן זאָגן „ברכת־הבוקר" וועט דער רויטער יאָסל אָנהויבן. נאָך אים — נאָך יאָסל דעם רויטן, ישׂשכר דער דאַרער, איינער וועט זאָגן און די אַנדערע צוויי אָפּענטפערן.

דאָס איז געווען מיין ערשטער קבלת־פּנים.

איך בין אינעם שטעטעלע געקומען, געבליבן, און אָווען. איך בין אָווען, אוּן דאָס שטעטעלע מיט זיך מיטגענומען. אָט דערפֿאַר פֿלעג איך ליבן האָבן דערציילן מעשה׳לעך פֿונעם שטעטל, פֿון די מענטשן.

נישט איינמאָל האָט מען מיר עצות געגעבן איך זאָל דאָס אָנשרייבן, ביי מיר איז אָבער קיינמאָל דער אינערליכער דראַנג דערצו נישט געווען. האָב איך דאָס ממילא ניט געטון. נאָר בשעת איך בין איינמאָל נאָך אַ רייזע איבער דער וועלט געקומען אינעם שטעטל, און צווישן אונדז איז געלעגן אַ מרחק פֿון יאָרן, דערזעענדיק ווי די מאָרגן און איבערמאָרגנדיקע „בשר־ודם׳לעך", שטייען בלאַסע פֿאַרגליווערטע, ווי די נעכטיקע און אייערנעכטיקע, האָט אין מיר ווי אָנגעהויבן זינגען אַ „בעילה"־ניגון, און איך האָב אויף זיי אָנגעהויבן רחמנות האָבן. פֿון גרויס רחמנות האָט זייער אַ קלעם געטון בייַם האַרץ, און עס האָט ווייַ געטאָן. און דער ווייטאָק האָט געזוכט אַ „תיקון". דאָס מאָל האָט זיך ווי אויסגעאָמערט דער ווילן צו דערציילן, צו שרייבן. איך האָב דערציילט און געשריבן.

איך האָב דערציילט פֿון קאָצק — קאָצק דאָס יידישע שטעטעלע, דעם רבינ׳ס הויף, די מחלוקת׳ן אָרום די „טישן". דערציילט איבער דעם מאָרק, איבער די גאַסן, געסעלעך, איבער דעם בית־המדרש, איבער דער שול, איבער דעם פֿאַליש, איבער די באָד, איבער דעם בית־עולם, איבער מתנגדישע מנינים און חסידים־שטיבלעך. איך האָב דערציילט איבער חתונות, בריתן, לוויות, זיך ווידער ווי אויפֿסניי געטראָפֿן מיט די „פֿריזבע־ווייבער", שמד׳קעס, גבאי׳טעס, שניידער, שוסטער, בעקער־יונגען, חדר־קינדער און פֿריזיוווניקעס.

איך האָב דערציילט איבער מיין רבין יעקב־יצחק: פֿון אַלע מלמדים ביי ווועלכע איך האָב געלערנט, און סתם מענטשן ווועלכע לעבן פֿון יענער צייט אין מיין זכרון, איז ער דער איינציקער ווועלכן איך קאָן אָנרופֿן דער אמת׳ער עסטעט.

זיינע קליידער זענען שטענדיק געווען ריין, ציכטיק, גאָר אָן אַ שום פֿגימה. דאָס בלאַסע פּנים ווי אייגנעראָמט אין אַ בלאָנד־האָריקע ראָם, די פּינגער צאַרטע מיט שמאָלע לאַנגע נעגל ווי די לאַנגע וואָלד־ניס. אונטער דער ווייסער האַנט־הויט האָבן זיך געשנירלט בלויע דינע אָדערן.

זיין קול איז געווען הייזעריג אָבער זייער וואַרים. עס האָט זיך געהערט ווי פֿון דער טיף. בשעת ער האָט גערעט, האָט זיך געדאַכט ווי מען ווערט אַרום־געהילכט מיט אַ ווייכן סאָמעט, דאָס קול האָט ווי געגלעט, געבעטן, גערופֿן.

ווי אַ צוגעבינדענער בין איך אין חדר געזעסן, געלערנט, און צוגעהערט

צום לערנען פון אַלע אַנדערע קינדער. נישט דאָס לערנען האָט מיך צוגעצויגן, נישט דעם חדר האָב איך ליב געהאַט, נאָר אים, דעם „רבין" האָב איך ליב געהאַט — דערפאַר בין איך דאָרט געזעסן.

די צייט וואָס כ׳האָב געלערנט ביים רבין ר׳ יעקב־יצחק לעבט אין מיר ווי אַ געפיל פון אַ מידן, וועלכער לייגט זיך אַוועק אין אַ שיינעם זומער־טאָג, אויף אַ גרינער „לאַנקע", אַריינגענורעט אין פריש־געשניטענעם הייַ, און הערט מיט אָפענע אויגן אַ געשרוש פון זילבערן וואַסערל, וועלכעס ציט זיך און ציט זיך ווי אַ לאַנגער דינער פאָדעם.

אייגנטלעך אין אַ ל״ג־בעומר טאָג, האָט דער רבי מיך אַנגענומען פאַר דער האַנט און געזאָגט:

— קום, מיר וועלן אַרויסגייַן שפּאַצירן.

די גאַנצע צייט האָט דער רבי געהאַלטן מיין האַנט אין זיינער, ער איז געגאַנגען און זיך צוגעזונגען. איך בין טריט נאָך טריט אים נאָכגעגאַנגען, זיך אייגנגעהערט צום זינגען, ביז ער האָט אַ זאָג געטון: — קום מיר וועלן זיך אַוועקזעצן.

ווי מיר האָבן זיך נאָר אַוועקגעזעצט, האָט ער אַרויסגענומען אַ מוטעל־פערלנע מעסערל און אָנגעהויבן שניצן אַ צווייגעלע. עס האָבן בלויז גדעויערט אַ פּאָר מינוטן ווי פון דעם צווייגעלע איז געוואָרן אַ פייפערל. מיט דעם פייפערל האָט ער אָנגעהויבן נאָכמאַכן די פייגעלעך, וועלכע זענען געשפרונגען פון בוים צו בוים, פון צווייג אויף צווייג.

עס איז געווען שווער צו דערקענען און אונטערשיידן צווישן מענטש און פייגעלע. עס האָט זיך געדאַכט: אָט־אָט הויבט ער זיך אויף און שפּרינגט פייפנדיק ווי אַ פייגעלע, פון צווייג אויף צווייג, פון בוים צו בוים.

בשעת איך האָב אים געפרעגט: רבי, וואָס זינגען אַזוי די פייגעלעך? האָט ער מיר געענטפערט: זיי זאָגן „שירה". אַלע חיות, בהמות, און עופות — האָט ער געזאָגט, זינגען „שירה" צו גאָט, און גאָט זיצט אויף אַ פייערדיקן שטול, מלאכים שטייען אַרום אים און זאָגן אויך „שירה" און שפּרינגען „קדוש", „קדוש" פאַרן כסא־הכבוד. און גאָט לאַכט. פון געטלעכן געלעכטער צושפּרייטן זיך וואַלקן אויף דער וועלט, טראָגן אין זיך טל און רעגן, מאַכן אָנטרינקען גראָזן, בלומען, און זיי וואַקסן, בליען. פון דעם בליעכץ וועכט באַשאַפן אַ ריח, וועלכער צעשפּרייט זיך אויף קינדערס פנימער וועו זיי שלאָפן, מאַכט זיי שמייכלען. און דעם קינדישן שמייכל נעמט גאָט צוואַמען, באַשאַפט פון דעם טראָפן צו היילן קראַנקע און טרויעריקע מענטשן.

נאָך חצות, וועו אַלע שלאָפן, נידערט אַראָפּ דער מלאך רפאל אויף דער ערד, צוטיילט די טראָפן צווישן קראַנקע און טרויעריקע, דעם צווייטן מאָרגן זינגען

וויִדער פּייגעלעך, עס עפּענען זיך בּליִעכצן, בּלומען פּאַלן ווי „כורעים" און זינגען וויִדער שירה.

פון יענעם ל"ג בעומר טאָג אָן האָב איך אַנגעהויבן ליבן פּייגעלעך, שפּעטער געבענקט נאָך זייער פּרייהייט, און ביז היינט ציט מיך אין וואַלד און אין פּעלד.

דאָס שטעטעלע און די מענטשן האָבן זיך געצויגן פּאַר מיינע אויגן ווי אַ שנירל פּערל, זייער גיין און שטיין, זייער טרוימען און דיינקען, זייערע נעמען און צו נעמען, ווי למשל:

יאָסעלע בערקעס, דוד'ל סערקעס, משה־יידע שפּרינגער, יואל חזן ענגער, זלמן יאש, אברהמאלע סקאש, חיים פויק, סנדר'ל פלאג, הערשל יאציק, גדליהו פלאציק, חיים טשוואק, לאזער גלאק, אבושל דריידלער, שמחה וויידל.

יעדער צוגעפּאַסט צו זיין זיווג, מיט טעם און גראַם, ווי דער בעל־„אקדמות" אַליין וואָלט זיי אויסגעזינגען.

אַלע מיינע יאָרן האָב איך געפּילט ווי איך שטיי און שפּיגל זיך אין די צוויי גרויסע בערג — „גבורה" און „קדושה". איך האָב געפּילט ווי איך זאָל אין מיר טראָגן אַ ירושה פון די דורות, וועלכע זענען צווישן די צוויי בערג געבוירן, געלעבט און געוואָקסן. דער וויִטער „אַמאָל" איז פּאַר מיר געלעגן אויסגעשפּרייט ווי אַ שאָטן — דער שאָטן פון די דורות.

דעם שאָטן, האָב איך פּאַראייביקט. צוזאַמענגענומען יעדעס ברעקעלע, יעדעס פּיצעלע וועלכע האָבן זיך צוזאַמענגעלייגט אין צוויי הונדערט פופציק בלאַט, זיי געהייליקט און אָפּגעשטעמפּלט מיטן נאָמען „אין שאָטן פון דורות".

דאָס איז געבליבן דער שאָטן פון די דורות!..

פון די צוויי בערג „גבורה און „קדושה" זענען צוויי אַנדערע בערג ליגן געבליבן — אַ באַרג אַש און אַ באַרג חורבן. אַ באַרג אַש אוּן אַ באַרג בית־עולם. ניין! איין קבר — אַ באַרג קבר.

בשעת עס נעמען זיך צוזאַמען די קינדער און אייניקלעך פון יענע קדושים, יעדער איינער בריינגט זיין שטיין אויפצושטעלן די הייליקע מצבה, בריינג איך ווי יעדער איינער מיין שטיין.

איך וואַש די הענט ווי אַ ירא־שמים און זאָג בדחילו־ורחימו:

יתגדל ויתקדש זכרם לעולמי עד!..

הדים ראשונים לשואת קוצק בארץ

בקוצק לא נשאר מנין

יוסף וולר מחיפה מרח' זבולון 15, קיבל אתמול מכתב שנשלח לפני חודש וחצי ע"י יעקב ארליך, יושב ראש הועד היהודי בקוצק. המודיע, שממשפחת וולר לא נשאר אף אחד בחיים. בעיר היו לפני המלחמה 3.300 יהודים ועתה לא נשאר בה אף מנין לתפילה.

הכותב ושתי בנותיו, לאה ומלכה, נשארו בדרך נס בחיים, הוא שואל לכתבתה של אחותו נחמה ארליך הנמצאת בארץ ומפרט את שמות השרידים הנמצאים בקוצק. המעוניינים יכולים לפנות לפי הכתובת הנ"ל.

„הצפה", יום ו' — י' אדר תש"ה — 23.2.1945

בין ניצולי קוצק

מרשימת היהודים הניצולים בקוצק (פורסמה ב„משמר" ביום ד') נשמטו השמות: שרה זיגלמן ובתה מלכה.

„משמר", יום א' — כ"ו אדר תש"ה — 11.3.1945

הבו עזרה ליהודי קוצק

במכתב שנתקבל מקוצק נאמר:

נשארו רק בודדים ביניהם: יעקב ארליך, בעל חנות מנופקטורה עם שתי בנותיו מלכה ולאה; גדליה גרוסמאן; ישראל רויטאפל ומשפחתו; שרה־הניה גרוסמאן; יעקב קופיץ (יחידי); יעקב גז'ביין (יחידי); ברוך ליבפריינד ומשפחתו; משה קליינמן ואשתו; חוה קליינמן מווישניה; 2 ילדים של גרשון מווישניה.

והנה היום הגיעו אלינו: חיה ווארום וילדתה מאַטעלע ומשה ווארום; מאלה רובאצ'ק ואחיה; לייבל ריזנבלום (יחידי מכל המשפחה).

על המעוניינים לפנות לפי הכתובת: וולף יעקב ארליך, הועד היהודי. דואר קוצק — ליד לוקוב, רחוב גרברסקה 33.

אחים יהודים!

קודם הכירו אותנו לפי „הטלאי הצהוב". כיום מכירים אותנו לפי בגדינו הקרועים והבלואים, בלי כתונת לעורנו וכיסוי לגופנו; יחפים וערומים עומדים אנו לקראת החורף. הבו עזרה ליהודים שנותרו בפולין!

בברכת ציון

הועד היהודי בקוצק

יו"ר: יעקב ארליך

„משמר", יום ד' — כ"ב אדר תש"ה — 7.3.1945

קופת גמ"ח ע"ש קדושי קוצק

בכנס אזכרה בשנת 1953, הוחלט על הקמת „קופת גמ"ח ע"ש קדושי קוצק". הקופה הזו מתנהלת ע"י ועד ארגון יוצאי קוצק. מטרתה — להושיט עזרה לזקוקים לה למטרות קונסטרוקטיביות בלי רבית ובתשלומים נוחים. פעילי הקופה הם לק אהרן, פרידמן משה, קריצמן שמחה ורק דוד.

א „גמילות חסדים קאסע אויפן נאמען פון די קדושי קוצק"

אין דעם אזכרה־צוואַמענטרעף אין יאָר 1953, איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ „גמילות־חסדים קאַסע אויפן נאָמען פון קדושי קוצק". די קאַסע וועט פֿאַרוואַלטעט דורכ'ן קאָמיטעט פון „ארגון יוצאי קוצק". איר ציל — העלפן די נויטבאַדערפטיקע עולים פון קאָצק צו קאָנסטרוקטיוועַ צילן, אָן פּראָצענט און אין באַקוועמע באַדינגונגען. די אַקטיוועַ מיטאַרבעטער אין דער קאַסע זענען: לאק אהרן, פרידמאן משה, קריצמאן שמחה און רק דוד.

מצבה במרתף השואה לקדושי קוצק

בישיבת ועד ארגון יוצאי קוצק ביום 24.1.56 הוחלט להקים מצבה לקדושי קוצק במרתף השואה שבהר ציון בירושלים. ביום א' ט"ז בשבט תשי"ז עלו יוצאי קוצק בישראל למרתף השואה שבהר ציון בירושלים והקימו את המצבה. עם אמירת פרקי תהילים ו„אל מלא רחמים" הוכנסה המצבה למרתף השואה בין שאר המצבות לזכר קהילות שנשמדו.

א מצבה פאר די קדושי קוצק אין „מרתף השואה"

אויף דער זיצונג פון „ועד ארגון יוצאי קוצק" דעם 24.1.56 איז באַשלאָסן געוואָרן אויפשטעלן אַ מצבה פאַר די קדושי קאָצק אין „מרתף השואה" אויפן הר־ציון אין ירושלים.

זונטיק, ט"ז שבט תשי"ז, זענען עולה געווען געוועזענע קאָצקער אין ישראל צום „מרתף השואה" אויפן הר־ציון אין ירושלים און אויפגעשטעלט דאָרט די מצבה, געזאָגט תהילים און געמאַכט „אל מלא רחמים" צום אָנדיינק פון די קדושים. די מצבה איז אַריינגעשטעלט געוואָרן צוזאַמען מיט די איבעריקע מצבות צום אָנדענק פון די פאַרניכטעטע קהילות.

רשימת קדושי קוצק

שנספו בידי הצורר הנאצי משנת 1939 עד 1944. השמות הובאו כאן לפי רחוי־בותיה של העיר, וייכללו בזכרון הקדושים גם שמות אנשי עירנו שהושמדו ואשר מסיבות שונות לא הגיעו לידנו. ת. נ. צ. ב. ה.

ברובר נה

אוברקלייד לייזר
אוברקלייד סילקה
איזנמן שמואל לייב
איזנמן צירל
איזנמן איטה
איזנמן פסיה
איזנמן משה, אשתו והילדים
אפשטין שלמה
אפשטין חנוך
אפשטין גילה
אפשטין צבי
אפשטין פסיה
אפשטין שרגה
אפשטין משה
אפשטין מנשה
ארליך יוסף־מאיר
ארליך רחל
ארליך חיה
ארליך ברוך־יוסף
ארליך חנה
ארליך אסתר
ארליך משה

ביגניץ אברהם
ביגניץ רחל
ביגניץ אלתה
בידרמן אסתר והילדים
בידרמן משה
בידרמן שרה

בלומן (גרינהיים) מרים
בלומן אברהם
בלומן שמואל
בלוטמן נח־מאיר
בלוטמן אסתר־ינטה
בלוטמן שרה
בלוטמן חיים־יעקב
בלוטמן מלי
בלוטמן חיה
בלוטמן אלי
בנימין זינדלס ואשתו
ברוד מאיר
ברוד דוד
ברוד ישראל
ברוד אשר

גובלש ישראל אשתו
והילדים
גולדברג חיים, אשתו
והילדים
גולדפרב אברהם־לייב
גולדפרב פייבל
גולדפרב פרומה והילדים
גולדפרב וולוול

גולדפרב גיטל
גולדפרב פסיה
גולדפרב דבורה
גולדפינגר אלטה
גולדמן טובה־רויזה
גולדמן מאיר

גולדמן ישראל
גולדמן פסיה
גולדמן פייגה
גולדמן רוזה
גולדמן מאיר
גולדמן גדליהו
גולדמן משה
גולדמן יהונתן
גולדמן אלקה
גולדמן לייבל
גולדמן מאיר
גולדשטין מנדל
גולדשטין אשתו
גולדפינגר שמואל
גולדפינגר שפרינצה
גולדפינגר שרה
גולדפינגר לאה
גולדפינגר בלומה
גולדפינגר אליעזר
גולדפרב הרשקה
גולדפרב רויזע
גולדפרב חיה
גז'בין אברהם
גז'בין מכלה

גז'בין רבקה
גז'בין ישראל
גרינהיים חיים הרש
גרינהיים חוה
גרינהיים גיטל
גרינהיים לאה

גרינהיים ליביש
גרינהיים מתתיהו ואשתו
גרינהיים אליעזר

דורפלויף אברהם
דורפלויף גניה
דרומר מרים
דרומר בינים ואשתו
דרומר חיה
דרומר ישראל
דרומר רישא

הירשביין שלמה
הירשביין שרה
הירשביין מרים
הירשביין בלומה
הירשביין חנה־לאה
הירשביין יהודית
הירשביין חיים
הרמן ברל לייב
הרמן ביילה והילדים

וולצ׳ר סימה
וולצ׳ר יוכבד
וינברג לייבל
וינברג ציפה
וינברג משה
וינברג יוסף
וינברג ישראל
וירובניק אברהם לייב ואשתו
וירובניק יהושע ואשתו
וירובניק שמואל לייב אשתו והילדים
וסרשטרום מנחם
וסרשטרום בינה

וסרשטרום ברוך
וסרשטרום הניה
וסרשטרום אברהם
וסרשטרום רחל
ורטובניק שמואל
ורטובניק חיה
ורטובניק מרדכי
ורטובניק יצחק

ז׳ז׳ניק לייבקה
ז׳ז׳ניק צביה
ז׳ז׳ניק אברהם

זיידנשנידר הניה
זיידנשנידר רחל
זיידנשניידר יעקב־משה
זיידנשנידר פסח
זיידנשנידר שלום
זיידנשנידר יצחק
זיידנשנידר טובה
זיידנשנידר אדלה
זיידנשנידר צבי
זיידנשנידר אליעזר
זיידנשנידר שרה
זיפנטרגר ברייל, אשתו והילדים

זקליק חנוך
זקליק אסתר
זקאליק משה, אשתו הילדים

יגלה ברוך
יגלה שלמה זלמן
יגלה שמואל
ידומובסקי איטשע־מאיר
ידומובסקי הרשל
כץ יעקב

כץ זיסיל
כץ אנס והילדים

ליבפרינד דוד
ליבפרינד אסתר

מקובסקי יחזקאל
מקובסקי טובה
מקובסקי הדסה
מקובסקי לייביל
מקובסקי סוחה

נירנברג יצחק ואשתו
נירנברג שמואל
נירנברג חוה
נירנברג אסתר־לאה
ניסנבוים ישראל־יצחק
ניסנבוים פייגה־פרל
ניסנבוים משה
ניסנבוים יעקב
ניסנבוים שיינדל

סקרבניק נחמה
סקרבניק רוזה והילדים

פוז׳ורובטציק שמואל
פוז׳ורובטציק שפרינצה
פוז׳ורובטציק ישראל
פוז׳ורובטציק לייבל
פוז׳ורובטציק וולוול
פוז׳ורובטציק משה
פוז׳ורובטציק פרידה
פוז׳ורובטציק מרים
פיגנבלט יצחק
פיגנבלט אסתר

פיפשובניק מרדכי
פיפשובניק סימה
פיפשובניק שמואל אברהם
פיפשובניק אשתו והילדים
פישבום צפורה
פישבום יצחק
פלדמן מרדכי, אשתו והילדים
פלדמן דוד ואשתו
פלדמן דוד־וולף
פלדמן חנה
פלדמן טובה
פרידמן אברהם ואשתו
פרינדליך משה
פרינדליך אסתר
פרלמוטר אסתר
פרלמוטר פרל
פרלמוטר מלכה
פרלמוטר יודיל

צוביק סילקה
צוביק מאיר
צוביק יחזקאל
צוביק רייזל
צוביק יעקב
צוביק שרה
צובק מרדכי
צובק אלתה
צובק לייבל
צובק ראזע
צובק מרים
צובק שרגא
צובק שפרה
צובק הנצ׳ה והילדים
צובק יעקב
צובק שרה והילדים

צובק שלמה
צובק רחל
צובק רייזל
צובק אבא
צובק משה
צוקר שרה
צוקר רוזה
צוקר מאיר
צימרמן רבקה
צימרמן גנגדל
קופמן שבע
קופמן נחה
קופמן יוסף
קורמן יצחק
קורמן מרים
קורמן שיינדל
קורמן אהרון
קורמן פרנקל
קורמן שלמה
קורמן שרה
קלינמן מיכאל
קלינמן אליעזר
קלינמן שיינדל והילדים
קלינמן הדסה
קלינמן חיים־יהושוע
קלינמן חנה
קלינמן מוטל ואשתו
קליינמן יוסף ואשתו
קניז׳ניק יעקב
קניז׳ניק דבורה והילדים
קריצמן יצחק
קריצמן אסתר והילדים

רובין חיה
רובין ראובן

רובין שרה
רובין יודיל
רוזנבלט משה יעקב
רוזנבלט קיילה
רוזנבלט מנדל
רוזנבלט בתיה
רוזנבלט דוד
רוזנבלט יעקב
רוזנבלט לאה (קניז׳ניק) והילדים
רוזנברג חיים ברוך
רוזנברג יצחק
רוזנברג פסיה והילדים
רוזנטל זינויל
רוזנטל צרזיל
רוזנטל אסתר
רוטאפל ישעיהו
רכטמן חיים
רכטמן מלכה והילדים
רכטמן יטה
רכטמן מרדכי

שוכמכר שרה
שוכמכר מרים
שוכמכר גרשון
שוכמכר ראובן
שוכמכר אטל
שוכמכר פיגה
שוכמכר פרידה
שטרן משה
שטרן חנה והילדים
שלפיכובסקי יהושע
שלפיכובסקי חוה־שרה
שלפיכובסקי מרדכי
שלפיכובסקי אברהם

שלפיכובסקי בתיה־לאה והילדים
שפילברג וולוול
שפילברג אסתר
שפילברג שרה
שצ׳צ׳ינ׳ז׳ לייבל
שצצ׳ינ׳איז יהושע, אשתו והילדים
שצ׳צ׳ינ׳ז׳ חיה והילדים
שרמן יעקב
שרמן רבקה והילדים

ברק־יוסלביץ

אלטביר שאול
אלטביר טובה והילדים
אליעזר הסבל ומשפחתו
אלקנבום מנחם
אלקנבום טובה
אלקנבוים ישראל־בר
אלקנבוים מינדל
אלקנבום מוטיל
אלקנבום בלציה
אלקנבום אליעזר
אקרמן הירש מאיר
אקרמן רבקה

בורנשטין ישראל
בורנשטין פרל
בורנשטין אליעזר
בורנשטין בתיה
בורנשטין רחל
ברונשטין גרשון
ברונשטין חנה
ברונשטין מנדל
ברונשטין יעקב
ברונשטין הרשל

גולדבנד משה
גולדבנד שיינדל
גולדבנד זליג
גולדבנד רבקה
גולדבנד שבע והילדים
גולדבנד פסח והילדים
גולדברג ברל אשתו והילדים
גולדפינגר אהרן
גולדפינגר שלמה
גולדפינגר מרים
גולדפינגר חיים ואשתו
גולדפינגר חנה
גולדפינגר אברהם
גולדפרב יצחק
גולדפרב שפרה
גולדפרב מנדיל
גולדפרב מרים
גולדפרב פסח
גולדפרב גולדה והילדים
גולדפרב שרה והילדים
גולדפרב רייזיל
גולדפרב פסה
גולדפרב איסר
גולדפרב גולדה
גולדפרב מרדכי
גולדפרב סימה
גולדפרב צירל
גולדפרב אברהם יצחק
גולדפרב טוביה
גולדפרב שמאי, אשתו והילדים
גזיואץ משה שמואל
גזיואץ חנה מיטה
גזיואץ יוכבד
גזיואץ חיים
גזיואץ גיטל והילדים
גזיואץ יוסף
גזיואץ רחל
גלייכגויכט ישראל
גלייכגויכט לייזר
גלייכגויכט שרה לאה

הרב הרץ דוד מנדיל
הרבנית הרץ חנה
הרץ שרה יטא
הרץ משה
הרץ בנימין
וינברג חנה
וינברג רבקה
וינריב מנדיל
וינריב חיה והילדים
וישניה הרשיל
וישניה חיה והילדים
וישניה וולויל
ורשניטר אברהם

זילברגלד פנחס, אשתו והילדים
זילברגלד פיגא
זילברגלד אהרן, אשתו והילדים
זילברמן רבקה
זילברמן גרוניה

זילברמן נתן
זילברמן תרצה
זילברמן שלמה

זקליק יודל ואשתו

טופל שלמה
טופל אלטה
טופל משה
טופל יעקב
טופל שרה והילדים
טריף יוסף
טריף רייזל
טריף דבורה
טריף בלציה
טריף משה
טריף טובה
טריף זכריה

ליבפרינד שמחה
ליבפרינד אברהם
ליבפרינד רחל
ליבפרינד אברהם
ליבפרינד גולדה
ליבפרינד יוכבד
ליבפרינד הרשיל
ליבפרינד רבקה

מיגדל מנדיל
מיגדל חיה שרה והילדים
מיגדל מאיר
מונצאוש יעקב
מונצאוש ריבה והילדים
מונצאוש איטשה
מונצאוש רחל והילדים
מלץ בנימין
מלץ טובה
מרכבקי הרשל

מרכבקי יעקב
מרכבקי רויזה
מרכבקי מרדכי
מרכבקי יצחק
מרכבקי אברהם
מרכבקי מלכה
מרכבקי שפרה והילדים

סטרובישצ'יק דוד
סטרובישצ'יק מרים
סטרובישצ'יק פסיה
סטרובישצ'יק שרה־לאה
סטרובישצ'יק מנדל
סטרובישצ'יק יוסף־לייזר
סטרובישצ'יק ציפה והילדים
סטרובישצ'יק יעקב
סטרובישצ'יק הניה
סטרובישצ'יק יחיאל, אשתו והילדים
סטרובישצ'יק מנדל
סקרבניק יחזקאל
סקרבניק חנה
סקרבניק סנדר
סקרבניק שיינדיל

פוטרמן שמחה
פוטרמן שרה והילדים
פורמאכר אליעזר
פורמאכר אסתר
פורמאכר לאה
פייביש בעל התה ואשתו חוה בתו רייזל
פריינדליך מוטל ואשתו
פריינדליך הרשיל

פריינדליך שלמה
פריינדליך מנדיל
פריינדליך יצחק
פרלשטין יעקב דוד
פרלשטין דבורה פרל
פרלשטין משה
פרלשטין יצחק־אלי
פרלשטין אסתר והילדים
פרלשטין אסתר
פרלשטין הרשל
פרלשטין אברהם

צימרמן לאה
צימרמן מוטיל
צימרמן אלטה
צימרמן ישראל

קויאט אברהם לייב
קויאט אטל והילדים
קויאט ברוך
קויאט יעקב
קויאט שלמה
קופרשלג מרדכי
קופרשלג שרה והילדים
קורצהאנד השל, אשתו והילדים
קליינמן שמואל אשתו והילדים
קליינמן מוטיל ואשתו
קרייצמן ראובן
קרייצמן מלכה
קרייצמן ברכה
קרייצמן פסח
קרייצמן זיסל
קרייצמן חנוך

קרייצמן מוטל
קרייצמן חנה והילדים
קרייצמן חיים
קרייצמן חנה
קרייצמן בריש
קרייצמן טובה
קרייצמן משה־יצחק, אשתו והילדים
קרייצמן דוד
קרייצמן אסתר
קרייצמן משה
קרייצמן נחום
קרייצמן אסתר אלקה
קרייצמן נפתלי
קרייצמן נחמה
קרייצמן יצחק
קרייצמן יעקב
קרייצמן יעקב

רוזנבלט בלומה
רוזנבלט טובה
רוזנבלט יונה
רוזנבלט פסח
רוזנבלט מרים והילדים
רוזנבלט לייזר
רוזנבלט טובה והילדים
רוזנברג בריש
רוזנברג תרצה
רוזנברג יונה
רוזנברג אשתו והילדים
רוזנמן יוסף
רוזנמן מאשא
רוזנמן ישעיהו
רוטנברג משה

רוטנברג אשתו והילדים
ריטנר מנדיל
ריטנר רחל
ריטנר משה
ריטנר בונים
ריכלדר משה
ריכלדר אברהם

שטרן הירש לייב
שטרן נחמיה
שטרן ישעיהו אשתו
שלפכובסקי רחל והילדים
שלפרובסקי מרדכי אשתו והילדים
שרפהרץ משה
שרפהרץ דבורה והילדים
שוכמכר פיגה
שולשטין ישראל־ברוך
שולשטין אשתו יוכבד
שולשטין משה
שולשטין הסה
שולשטין גיטל
שולשטין חיה
שולשטין פרל
שולשטין יצחק מאיר (איטשי)
שולשטין פרומיט אשתו 2 ילדיהם
שולשטין יששכר
שיפר מנדל
שיפר ברוך־דוד
שיפר רבקה
שיפר חיה
שיפר יוסף

גארברסקה

אוברקליד משה
אוברקליד לובה
אוברקליד שמחה
אוברקליד יעקב
איזנמן יצחק
איזנמן שרה
איזנמן אליהו
איזנמן יעקב
אסטמן מאיר יחיאל אשתו והילדים
אסטמן משה יעקב
אסטמן בילה והילדים

בידרמן מתתיהו
בידרמן מלכה
בידרמן פסיה
בידרמן הניה

גדאנקין דוד, אשתו והילדים
גדאנקין שמואל
גולדברג (ז׳קאליק) חנה
גולדברג וישה
גרוסמן לייביל
גרוסמן סימה
גרוסמן מתתיהו
גרוסמן חיים
גרוסמן מנוחה
גרוסמן שלמה
גרוסמן לאה
גרוסמן חנוך
גרוסמן אסתר
גרוסמן אסתר
גרוסמן לאהט׳שי

גרוסמן אברה׳מלי
גריצמכר אפרים
גריצמכר חוה
גריצמכר חיים
גריצמכר מנדיל
גריצמכר הירש

דבש שמעון
דבש סילקה
דבש מירל
דבש רחל
דבש הירש
אשתו והילדים
דבש שמואל, אשתו
והילדים
דורפלוף פישל
דורפלוף אברהם
דורפלוף נח

וונדרמן בריש
וונדרמן לייביל
וונדרמן ישראל
וונדרמן אסתר
וונדרמן אברהם אהרן
וונדרמן ברייגדיל
וונדרמן דוד
וונדרמן חנה
וונדרמן חיים
וונדרמן לאה גיטל
וונדרמן שמואל יונה
וונדרמן אריה
וודינסקה ארקה ואשתו
וודינסקה שבתאי
וודינסקה אשתו והילדים
וישניה אהרן

וישניה מנדל
וישניה חוה והילדים

ז׳זניקוויץ לייזר
ז׳זניקוויץ מכלי
ז׳זניקוויץ שרה
ז׳זניקוויץ רחל
זילברשטיין פייוול, אשתו
חנה והילדים
זלצמן יעקב, אשתו
והילדים
זלצמן חנה
זלצמן רחל
זלצמן לייביש
זלצמן זלדה אשתו והילדים
זאקאליק ישראל ואשתו
זאקאליק לייביל
זאקאליק חיה שרה
זאקאליק וולוול
זאקאליק חיים
זאקאליק חיים אשתו
והילדים
זאקאליק הרשיל אשתו
והילדים
זאקאליק פייביל, אשתו
והילדים
זאקאליק דובה
זאקאליק אסתר
זאקאליק ניסן
זאקאליק פייגה
זאקאליק אלתר
זאקאליק אברהם
זאקאליק מאיר
זאקאליק וולויל, אשתו
והילדים

זאקאליק רוזה

טבצניק בוציה
טבצניק רחל
טבצניק חנינא
טבצניק פסח
טבצניק יצחק
טופל יעקב
טופל שרה והילדים
טיטלריז יהושע
טיטלריז אברהם
טשמקה משה
טשמקה נחה
טשמקה מנדל
טשמקה שרה

יגלה יעקב, אשתו והילדים

לובלינרמן מנדיל
לובלינרמן חיים
אשתו והילדים
לובלינרמן פרידה
לובלינרמן מרים
ליברינד חיים
ליבפרינד יהודית
ליבפרינד שמחה
ליבפרינד דוד
ליבפרינד אסתר
לנדסברג מוטיל
לנדסברג אסתר
לנדסברג אסתר
לנדסברג אסתר
לנדסברג שרה
לנדסברג יואל

מונצזש חנה

מונצוש שרה לאה
מונצוש לייזר
מיגדליק ישראל, אשתו טובה והילדים

ניסנבום חנוך
ניסנבום ברכה
ניסנבום אפרים
ניסנבום אברהם
ניסנבום חיה והילדים
ניסנבום לאה והילדים

סטולר יצחק ואשתו
סטולר מלך
סטולר צפורה
סקרבניק הרשיל ואשתו
סקרבניק דוד
סקרבניק מוניש
סקרבניק שמואל
סקרבניק שיינדיל

פיינגזיכט ישראל
פיינגזיכט רחל
פיפשובניק לייבקה
פיפשובניק סימה והבת
פלדמן יעקב
פלדמן אסתר
פלדמן צינה
פלדמן מוטיל אשתו והילדים

פרידמן מנחם
פרידמן רחל
פרידמן יונה
פרידמן שמואל
פרידמן גיטל

צובק יעקב
צובק רבקה
צובק טובה
צובק אלטה
צובק שלמה
צובק פייביל
צימרמן פליק
צימרמן, אשתו והילדים
צימרמן גציל, אשתו והילדים
צרבונברודה אברהם
צרבונברודה, אשתו והילדים
צרבונברודה שמואל

קופרשלג ישראל
קופרשלג דוד, אשתו והילדים
קופרשלג הניה
קופרשלג מרדכי
קופרשלג אשתו והילדים
קופרשלג אברהם
קופרשלג ישראל
קופרשלג שרה, מלכה והילדים
קופרשלג מאיר
קופרשלג יעקב
קופרשלג רחל
קופרשלג מלך
קופרשלג טובה
קופרשלג מרדכי
קופרשלג מיכאל
קופרשלג אברהם
קופרשלג אטל
קופרשלג מטל
קופרשלג פיגה

קופרשלג יואל
קריצמן נח
קריצמן חוה והילדים
קריצמן יהושע
קריצמן מוטיל
קריצמן דוד
קריצמן שמואל
קריצמן חיה, ריבה והילדים
קרפנשיף אברהם וולוול
קרפנשיף חיה פיגה והילדים

רוזנברג שרה
רוזנשין אלתר
רוזנשין חיה בינה
רוזנשין יהושע, אשתו והילדים
רוטאפל שלמה
רוטאפל מרים
רוטאפל בנימין
רוטאפל פנחס
רוטאפל אברהם
רוטאפל נח
רוטאפל צ'רנה
רוטאפל אברהם
רוטאפל בונים
רוטאפל שרה
רוטנברג משה, אשתו והילדים
רוטנברג מרים
ריטנר ציפה
ריטנר משה
ריטנר אסתר
רייכבוך וולויל
רייכבוך מרים והילדים

ריכטנברג יעקב

שטרן ישראל, אשתו והבת
שטרן אהרן
שטרן בוצ'ה
שטרן חיה
שטרן מאלי
שטרן מיכל
שטרן אברהם
שטרן פיגא והילדים
שטינקריצר וולויל
שטינקריצר וולויל ואשתו
שימיאטיצקי לייזר,
אשתו והבת
שימיאטיצקי פרומה
שימיאטיצקי משה־חיים
שליפקה אברהם ואשתו
לאה גיטל
שליפקה אלי'
שליפקה שמואל
שצציניארז'ש אברהם
שצציניארז'ש מוטיל
שצציניארז'ש יואל
שצציניארז'ש שרה
שצציניארזש מרים
שרפהרץ אהרן
שרפהרץ (זקאליק) דבורה

וסולה

איזנברג פייביל
איזנברג חנה והילדים
איזנברג עזריאל
איזנברג יהושע, אשתו
והילדים

אילפישר יעקב, אשתו
והילדים
אסתר טובה־לאהס
אסתר מתתיהו
אסתר אהרן
אפרים הסבל, אשתו
והילדים
אקרמן יעקב, אשתו
והילדים

ביבולה אברהם יעקב
ביבולה מוטיל, אשתו
והילדים
ביבולה יצחק, אשתו
והילדים
בלומנפלד טמה
ברוד ישראל
ברוד פייגה
ברוד שלום
ברוד שרה
ברוד יוסף

גולדפינגר אהרן, אשתו
והילדים
גולדפינגר מרדכי ואשתו
גולדפינגר משה
גולדפינגר משה, אשתו
והילדים
גולדשטיין דוד
גולדשטין אלטה חיה
גולדשטין צלובה
גולדשטין שרה
גולדפרב חיים איטשע
גולדפרב מינדל
גז'יואץ יעקב מנדל
גז'יואץ פרידה

הלפנבום חנינא, אשתו
הלפנבום שרה
והילדים
הלפנבום טובה
הלפנבום ברוניה
הנדלסמן בנימין, אשתו
והילדים
הרב אונגר אליעזר
הרבנית מורגנשטרן אשת
האדמו"ר והילדים
הרב מורגנשטרן ישראל
הרבנית שרהלי והילדים
הרבנית פיגהלי והילדים
מורגנשטרן בונים
הרמן משה, אשתו
והילדים

וירובניק יצחק
וירובניק חיה
וירובניק חיים־בר, אשתו
והילדים
זאקאליק מנדיל
זאקאליק מלכה והילדים
יגלה ברוך, אשתו והילדים

ליבמן אברהם
ליבמן שינדל והילדים
ליבמן אייזיק
ליבמן חנה
ליבמן שלמה
ליבמן בוציה
ליפמן שרה והילדים
ליפמן משה
לנגמן פנחס דוד
לנגמן פיגה

לנגמן אלטה
לנגמן ריבה
לנגמן יעקב שלום
לנגמן בילה
לנגמן חנה יטא
לנגמן שבע
לק דוד
לק איטה והילדים
לק רחל
לק גולדה

מונצז'ש משה
מונצז'ש אברהם
מונצז'ש שרה
מונצז'ש הירש לייב
מונצז'ש גיטל והילדים
מונצז'ש מרדכי
מייכר יצחק אייזיק
מייכר רחל לאה
מייכר פרידה
מייכר גיטל
מנדיל הסבל, אשתו והילדים

פיפשובניק יצחק
פיפשובניק יצחק
פיפשובניק רחל
פיפשובניק גיטל והילדים
פיפשובניק שלמה ואשתו
פרידמן מנחם
פרידמן רחל
פרידמן יונה
פרידמן שמואל
פרידמן גיטל

צימרמן פלק, אשתו והילדים
צימרמן גצל, אשתו והילדים
צרבונברודה שלמה

קורצהאנד ברל ואשתו
קורצהאנד איטשה, אשתו והילדים
קורצהאנד משה, אשתו והילדים
קנופפר פנחס, אשתו והילדים
קנופפר יעקב
קסלברנר מוניש
קסלברנר זלדה והילדים
קרפנשיף אברהם וולויל
קרפנשיף חיה פיגה והילדים

רוזנברג ברוך, אשתו והילדים

שולמן יצחק
שולמן שרה והילדים
שולמן שמואל
שולמן וולויל, אשתו והילדים
שולמן שלמה
שולמן חוה והילדים
שולמן משה, אשתו והילדים
שולמן לייב, אשתו והילדים
שטפר פייביל, אשתו
שרפהרץ אברהם (שו"ב) ואשתו
שרפהרץ שלמה (שו"ב), אשתו והילדים

זידובסקה

אוברקליד חיים יהודה
אוברקליד מיכל
אוברקליד שמואל
אוברקליד שמחה
אוברקליד רחל והילדים

בלומנפלד יחזקאל
בלומנפלד טריינה
בלומנפלד לאה
בלומנפלד זכריה
בלומנפלד צדוק
בלומנפלד יוכבד
בלומנפלד משה
בלומנפלד בלצ'ה
בלומנפלד נח
בלומנפלד זכריה
בלומנפלד טובה
בלומנפלד ישעיהו
בלומנפלד גרשון
בלומנפלד צירל
בלומנפלד מלכה
בלומנפלד אהרן
בלומנפלד סימה
בלומנפלד גדליהו
בלומנפלד בלצ'ה

גולדפרב חיים דוד
גולדפרב שרה
גולדפרב שאול
גולדפרב לאה
גולדפרב פייבל
גולדפרב יהושע
גולדפרב מנדיל

וישניה גרשון
וישניה צירל
וישניה מלכה
וישניה משה

טשרני פולה
טשרני אסתר
טשרני ברכה
טשרני אריה

לובלינרמן חיים
לובלינרמן חיים
לובלינרמן פרידה והילדים

מילר חנניא
מילר בלה והילדים
מילר חיה פיגה
מילר משה
מילר שיינדל
מילר יעקב
מילר יוסף

ניסנבום איטשה מאיר
אשתו והילדים
ניסנבום נח, אשתו והילדים

פוטורק וולויל
פוטורק עטיל והילדים

צימרמן פסח
צימרמן ידידיה אשתו
והילדים
צימרמן אהרן יהודה, אשתו
והילדים

צימרמן חיים בר, אשתו
והילדים
צרוונברודה וולויל, אשתו
והילדים

קלינמן חיים
קלינמן חנה
קלינמן שמאי

רובינשטין משה יצחק,
אשתו והילדים
רובינשטין לייביל
רובינשטין חנה זיסל
רוזנברג ראובן
רוזנברג חנה
רוזנברג דינה
רוזנברג שרה פיגא
רוזנברג אסתר
רוזנברג סלצ'יה
רוזנברג מוטיל
רוזנברג ברכה
רובציק משה
רובציק מלכה והילדים
רכטמן משה
רכטמן חנה והילדים

שטינפוטר משה, אשתו
והילדים
שצציניארזש יעקב, אשתו
והילדים
שצציניארזש מרדכי
שצציניארזש יהודה
שצציניארזש בלה
שצציניארזש חיה שרה
שצציניארזש שמואל
שצציניארזש שושנה
צרוונברודה וולויל, אשתו
והילדים

פאלאצואוא

בליטמן יוסף
בליטמן נתן

גולדפינגר דוד
גוטרמן לייביל, אשתו
והילדים
גוטרמן אברהם
גוטרמן ישראל
גוטרמן גיטל
גולדפרב חיים יצחק
גולדפרב מינדל
גולדפרב זיסיל

וארום מאיר ואשתו
וארום הרש
וארום חיה
ויס ישראל מנדיל
ויס פיגה
ויס קופל
ויס לייביש
ויס מרים

זילברשטין שמואל
זילברשטין פיגה
זילברשטין קיילה
זילברשטין מלכה לאה
זיסרמן יואל, אשתו
והילדים

זלץ יצחק
זלץ מלכה
זלץ אברהם
זלץ יוסף

טופל ברכה
טופל אלקה
טינקלרוט משה
טינקלרוט שרה והילדים

ליבפרינד טובה
ליכטברוט זבולון, אשתו והילדים
ליכטברוט שלום

מונצז׳ש יעקב
מונצז׳ש רבקה והילדים
מונצז׳ש יצחק
מונצז׳ש רחל והילדים
מונצז׳ש חיים
מונצז׳ש מנדיל

פיגנבלט גדליהו
פיגנבלט מרים
פיגנבלט פייביל
פיגנבלט פרל
פיגנבלט יעקב
פיגנבלט פנחס
פיגנבלט חנה
פיגנבלט חנה
פיגנבלט דובה
פיגנבלט מינדל
פיגנבלט יודל
פיגנבלט זליג
פיגנבלט יעקב

פרידמן חיים
פרידמן לובה
פרידמן דוד
פרידמן מלכה
פרידמן יוסף

צובק פסח
צובק טובה והילדים
צובק נח
צרוונברודה ישראל מנדיל אשתו והילדים

קופין משה
קופין גאלדי
קופין אברהם
קופין מאיר
קופין ליאשה
קופין בעניק
קופין יחיאל
קופין חנה
קופין חנה
קופין שלמה
קופמן אבא
קופמן שיינדיל
קופמן מוטע הירש
קופמן משה
קורצהאנד יהודה הירש ואשתו
קורצהאנד יעקב
קורצהאנד פנחס
קורצהאנד מתתיהו
קורצהאנד אליהו
קורצהאנד זישא
קורצהאנד אליהו
קורצהאנד משה
קורצהאנד מרדכי
קורצהאנד שיינדל אסתר
קלובשה דוד, אשתו
קלינמן מיכאל
קלינמן פרומה
קרוק שמואל
קרוק פרידה
קרוק מנוחה והילדים

רובאציק יוסף
רובאציק דינה
רובאציק טובה
רובאציק משה
רובאציק לייביש
רובאציק מאיר
רובאציק חיה
רובאציק יונה, אשתו והילדים
רוטבום שיינדיל
רובינשטין לייביל
רובינשטין חיה זיסיל

שטרן בוציה
שטרן חוה
שלימק יצחק
שלימק פסיה
שלימק שרה
שרפשטרום אלתר
שרפשטרום חיה אסתר
שרפשטרום פסיה
שרפשטרום שיינדיל
שרפשטרום הרשיל
שרפשטרום שושנה

צמנטרנה

אוברקליד שמחה
אוברקליד רבקה

גריצמכר רויזה
גריצמכר יהושע
גריצמכר מנדיל
גריצמכר אברהם

הנדלסמן ישראל
הנדלסמן רוזה והילדים

ורשניטר הרשל
ורשניטר שיינדיל
ורשניטר יוכבד
ורשניטר נחמה
ורשניטר דבורה
ורשניטר פייגא
ורשניטר פייגא
ורשניטר רבקה
ורשניטר חיה
ורשניטר שמחה
ורשניטר אלתר
ורשניטר זיסיל
ורשניטר מרדכי
ורשניטר מרים

טינקלרוט משה
טינקלרוט שרה והילדים

לאק לייביל
לאק מרים

פוזארובציק אסתר

פוזארובציק חיים

קסלברנר לייביל
קסלברנר חנה
קסלברנר רוזה
קסלברנר לייזר
קסלברנר הרשיל
קסלברנר מרים
קסלברנר רחל
קסלברנר משה

רוזנבלום יהיאל
רוזנבלום משה

שולשטין אהרן
שולשטין מכלה
שולשטין שלמה
שולשטין עזריאל
שולשטין יוכבד
שולשטין הרשיל
שולשטין פרל
שליפקה מאיר
שילדקרוט קלמן
שילדקרוט הדסה
שילדקרוט אסתר
שילדקרוט משה
שילדקרוט שרה והילדים
שליפקה צירל
שליפקה משה
שליפקה יעקב
שליפקה רחל והילדים
שליפקה שמואל
שליפקה משה
שליפקה יונה

רדזינסקה

אוברקליד יעקב
אוברקליד חנה
אוברקליד הרשיל
אוברקליד מאיר ואשתו
אוברקליד יצחק הירש,
אשתו והילדים

ויסמן שלמה דוד
ויסמן חיה
ויסמן יצחק הירש
ויסמן אסתר
ויסמן משה
ויסמן רחל
ויסמן רייזיל
ויסמן גרשון

זיפנטרגר מנחם
זיפנטרגר שמואל
זיפנטרגר יטה
זיפנטרגר אסתר
זיפנטרגר רחל
זיפנטרגר מרדכי

מדנס חנוך
מדנס רחל
מדנס רייזילי
מדנס שיינדל
מדנס יהודית
מונצז'ש טבל דוד
מונצז'ש זלטה
מונצז'ש ינטה
מונצז'ש חיים
מונצז'ש שמחה
מונצז'ש לולה

קנופפר בוטשה, אשתו והילדים
קריצמן ישראל
קריצמן רחל והילדים

שפילברג אסתר
שפילברג בילה
שפילברג מאיר
שפילברג ביילה
שפילברג פרומה
שפילברג הירש יודל
שפילברג בנימין
שפילברג טובה
שפילברג משה

ריבצקה

אורמן וולויל
אורמן שרה
אורמן זלדה

גולדמן אלי׳
גולדמן הרשיל ואשתו
גריצמכר יעקב, אשתו והילדים
גריצמכר הרשיל

זוננשין משה
זוננשין גולדה

מילר טילה והילדים
מילר וולויל

סקרבניק שיפרה
סקרבניק נח

סקרבניק חיה פיגא
סקרבניק גולדה
סקרבניק יעקב
סקרבניק יהושע
סקרבניק רחל
סקרבניק שפרה
סקרבניק בריש
סקרבניק זלדה
סקרבניק יטקה והילדים

צרוונברודה וואלף
צרוונברודה אלקי
צרוונברודה יהושע
צרוונברודה יהושע, אשתו והילדים
צרוונברודה ישראל
צרוונברודה משה, אשתו

רינק

איידלמן יהושע
איידלמן אסתר
איידלמן דוד
איידלמן גולדה
אייזנשטדט יצחק
אייזנשטדט חנה
אלטביר למל
אלטביר פרידה
אלטביר דבורה
אלטביר יצחק
אלטביר טובה
אלטביר פרל
אלטביר חנה
אלטביר יהודית
אלפישר ישראל

אלפישר פיגא והילדים
אלפישר מינקה
אלפישר בנימין
אלפישר דוד
אלפישר חיים
אלפישר שרה
אלפישר איטא והילדים
אפל יעקב
אפל חנה
אפל הרשיל

ארליך אסתר בלומה
ארליך שרה
ארליכמן אברהם
ארליכמן חיה והילדים

בלומנפלד משה
בלומנפלד חנה והילדים

גולדפינגר יהושע
גולדפינגר פסיה
גולדפינגר מנחם
גולדפינגר יוכבד והילדים
גולדפינגר דוד
גולדפינגר אליעזר ואשתו
גולדפינגר חיים בער
גולדפינגר יוכבד
גולדפינגר מינדל
גולדפינגר מנדיל
גולדפינגר גרוניה
גוטפרינד מנדל
גוטפרינד פרומה והילדים
גולדשטין מנדל
גולדשטין ריבה
גולדשטין לייביל
גולדשטין רבקה

גולדשטין מוטיל
גולדשטין חיה
גולדשטין פרידה
גולדשטין אהרן
גוסטחזביץ מאיר
גוסטחזביץ רחל והילדים
גרינהים נח
גרינהים פסה לאה
גרינהים מאיר
גרינהים זליג
גרינהים אהרן, אשתו והילדים
גרוסמן שרה מלכה
גרוסמן מרים
גרוסמן שושה

דזינצול יוכבד

הנדלסמן שאול
הנדלסמן רבקה
הנדלסמן טמה
הנדלסמן אסתר

וודינסקה האם
וודינסקה משה
וודינסקה שרה
וודינסקה טובה
וודינסקה לאה
וודינסקה ברכה
וינריב יעקב
וינריב רבקה
וינריב ינטה
וינריב דוד
וינריב מירהלי
וירניק יצחק

וירניק צירל
וירניק שרה
וירניק שרה
וירניק ברנדל
וירניק גדליהו
וירניק בינצ׳י
ולסוביץ שמואל
ולסוביץ שרה

זוסמן יהושע
זיגלמן יונה
זיגלמן משה
זיסמן לוי
זיסמן ברכה
זיסמן ליפאה, אשתו והילדים
זיסמן יואל
זיסמן וולויל
זיסמן משה
זיסמן שרה
זיסמן יהושע
זקליק אברהם
זאקליק סרקי
זקליק רייזיל
זילברשטין מוטיל
זילברשטין סימה גולדה
זילברשטין קיילה
זילברשטין שאשי
זילברשטין ישראל
זילברשטין שפרה
זילברשטין יצחק
זילברשטין מרים
זילברשטין מרים
זילברשטין אברהם
זילברשטין רבקה

זלצמאן יהושע
זלצמאן משא
זלצמן רבקה
זלצמאן פיגא
זלצמן יצחק

טשמקה יודל
טשמקה הנה
טשמקה מרים
טשמקה שרה
טשמקה פרומה
טשמקה וולויל
טשמקה יוכבד והילדים

כץ מנשה
כץ נחמה

ליבפרינד נח
ליבפרינד שאשי
לבפרינד הרשיל
ליבפרינד יהושע
ליבפרינד רייצה
לבפרינד מרים והילדים
ליבפרינד משה
ליבפרינד חיה והילדים

מונצז׳ש יוסף
מונצז׳ש שרה פרידה והילדים
מילכטייך ישראל
מילכטייך מלכה
מילכטייך חוה
מילכטייך תרצה
מילכטייך חיה

מילכטייך שמואל
מילכטייך גדליהו
מילכטייך דוד

ניסנבום יוסף
ניסנבום בתיה
ניסנבום יוכבד
ניסנבום מלכה
ניסנבום שרה
ניסנבום אהרן
נלקנבום הירש מאיר

פיגנבום הרשיל
פיגנבום גיטל
פיגנבום מלכה
פיגנבום מרים
פיגנבום משה
פיגנבום חיה
פיקו מנחם
פיקו קיילה
פלומנבום מנוס
פלומנבום שרה והילדים
פרלמוטר משה, אשתו
פרלמוטר יצחק ואשתו
פרלמוטר לאה
פרלמוטר ריבה
פרלמוטר פסיה
פרידמן צירל בתיה
פרידמן שרה

קורצהאנד פרץ
קורצהאנד אסתר הינדה
קורצהאנד גיטל
קורצהאנד אלי
קורצהאנד רחל
קורצהאנד יעקב

קלינמן יהושע
קלינמן שאשי והילדים
קריצמן ראובן
קריצמן גולדה
קריצמן פיגה
קריצמן צירל
קריצמן לייביש
קריצמן שמואל
קריצמן יצחק
קריצמן חיים

רוזנבלט בריש
רוזנבלט פרידה
רוזנבלט לאה
רוזנבלט בונים
רוזנבלט רוזה
רוזנבלט ישראל משה
רוזנבלט יוסף דוד
רוזנבלט שלמה
רוזנבלט דבורה והילדים
רוזנבלט בנימין, אשתו והילדים
רוזנבלט הרשיל
רוזנבלט רבקה לאה
רוזנבלט לייזר
רוזנבלט יעקב
רוזנבלט משה
רוזנבלט מילכה
רוזנבלט צביה
רוזנבלט שרה
רוזנבלט שרה
רוזנבלט יחיאל
רוזנבלט בנימין, אשתו והילדים
רוזנברג מאיר

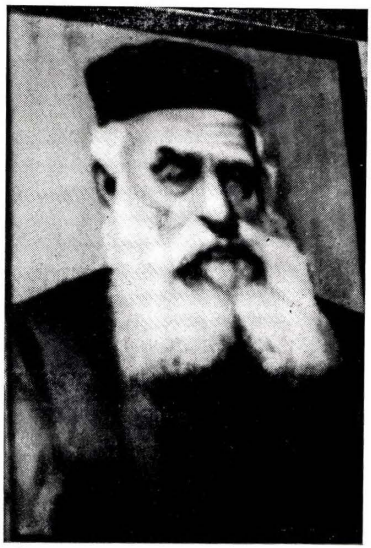
רוזנברג חנה והילדים
רוט רחל
רוט שלמה
רוט זלדה
רוט יעקב
רוט חנה
רוט שלמה
רוזניקויץ דוד
רוזניקויץ חנה לאה
רוזניקויץ משה
רוזניקויץ בר, אשתו
רוזניקויץ ישראל
רוזניקויץ רחל
רוזניקויץ אסתר
רוזניקויץ שמואל
רוזניקויץ שיינדיל
רוזניקויץ יעקב
רוזניקויץ גרשון
רוזניקויץ חנה
רוזניקויץ נח
רוזניקויץ פייגה
רוזניקויץ רבקה לאה
רוזניקויץ שרה שאשי
רוזניקויץ זאב
רוזניקויץ שרה
רוזניקויץ רבקה
רוזניקויץ אסתר
רוזניקויץ חיים שמואל
רוזניקויץ מרים
רוזניקויץ ברייגדיל
רוזניקויץ יצחק
רוזניקויץ צירל
רוזניקויץ שמואל
רייכבוך צבי
רייכבוך מאטיל

רייכבוך צלובה	שוסטרמן רחל	שפירא לאה
רכטמן יעקב ואשתו	שוסטרמן וולויל	שפירא מרדכי
רכטמן שרה	שוסטרמן מלכה	שפירא דבורה
רכטמן הרשיל	שוסטרמן אהרן	שפירא דב, אשתו והילדים
	שוסטרמן משה	שרפהרץ משה
שוסטרמן דוד	שוסטרמן לאה והילדים	שרפהרץ טובה והילדים

תוספת ליד ושם

דורפלוף פישל	מונצוש זלדה ומשפחתה	קופרשטין מרדכי, אשתו
ומשפחתו	קופרשטין זאב, אשתו	והילדים
מונצוש משה	והילדים	שרמן מאיר ומשפחתו

ר׳ מיכאל ראטבוים

ר׳ מיכאל ראטבוים איז געווען אַ ייד אַ משכיל, און ווען אין קאַצק האָט נאָך קיין צייטונג ניט געהאַט קיין שליטה, איז ביי ר׳ מיכאל ראטבוימען אַנגעקומען דאָס אַלסדיקע העברעאישע צייטונג „הצפירה". עס איז געווען אַ מנהג ביי קאַצקער משכילים באַזוכן ביי ראטבוימען און ביי אַ געשמאַק גלעזל טיי לייענען די „הצפירה".

ר׳ מיכאל ראטבוים האָט געגעבן אַ גוטע דערציאונג און זוכה געווען צו קינדער און קינדס־קינדער. יהי זכרו ברוך.

מאת המערכת: רשימה זאת נתקבלה כאשר הספר נמצא כבר תחת מכבש הדפוס. ועל כן ניתנה כאן בסוף, במקום במדור „אישים ודמויות".

לזכר אמנו ז"ל

צירל בתיה פרידמן בת ר' חיים מבית בורנשטין נולדה ב־15 באפריל 1891. בהיותה בת 28 נתאלמנה מאבי אברהם מרדכי בן שלמה לייב פרידמן ונשארה עם שלושת ילדיה, והימים ימי מלחמה ועול הפרנסה, גידול וחינוך הילדים נפל על כתפיה בלבד. למרות הקשיים התמסרה לחנך את ילדיה ברוח המסורת והציונות. בעבודה מפרכת עמלה כל ימי חייה ופירנסה ביושר את משפחתה והיתה תמיד מוכנה לעזור לזולת. עם עלותי ארצה קיוויתי לרכז את משפחתנו בארץ, אך אמי ז"ל לא זכתה ונספתה בשואה בשנת 1942. יהי זכרה ברוך!

יוסף פרידמן, צרפת
משה פרידמן, ישראל

לזכר אחותנו שרה פרידמן

נולדה ב־21 בדצמבר 1911 בקוצק. משחר נעוריה עובדת ומתפרנסת מיגיע כפיה. בניגוד למסורת המקובלת בעיירה ובמשפחה, השתייכה שרה לתנועה העובדת המאורגנת.

ביום עלותי ארצה, במאי 1938, ליוותה אותי אחותי ונפרדה ממני בצער ובתקוה להתראות בארץ, אך חלומותיה לא נתגשמו והיא נספתה בשואה.

יהי זכרה ברוך!

יוסף פרידמן, צרפת
משה פרידמן, ישראל

לזכר אמנו סימה גרוסמן

נולדה בשנת 1875 להורים הרב ברוך ושרה פיגה ניסנבוים ממשפחת רבנים וגדולי התורה. הצטיינה במידות טובות, עסקה כל ימי חייה בצדקה לעניים. התמסרה בכל נפשה לחנך את שלושת ילדיה לפי מסורת הוריה. קשה היתה לה הפרידה מאתנו בזמן שהנאצים הובילו אותה לטרבלנקה ביום 18 באוקטובר 1942 ושמה נרצחה.

יהי זכרה ברוך!

גדליהו גרוסמן, תל־אביב

שרה פיגה גרוסמן־רוטאפל

רמת־גן

לזכר אמי פיגהלע איילפישר

רק בת 12 הייתי, והורי קנו בשבילי תעודות מזוייפות בעד הון תועפות, שאוכל לחיות כנוצריה. אמי ז"ל ליוותה אותי כשנסעתי לגרמניה למחנות עבודה. קוויתי שאוכל עוד פעם לראות אותה, אך נרצחה ע"י הנאצים בשנת 1942. והיא רק בגיל 32.

יהי זכרה ברוך!

יוכבד (איילפישר) קופוצינסקי

רמת־גן

צום אנדענק פון מיין משפחה

צום אַנדענק פון מיינע עלטערן, שוועסטער און ברודער, און דאָס דריי־יעריקע קינד פון מיין שוועסטער רויזע ז״ל.

אין משך פון דער מלחמה האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן צוזאַמען מיט די אובנדערמאַנטע אין אַ בונקער. דער גורל האָט געוואָלט, אַז אין דעם זעלבן טאָג וועלן איך האָב זיך צוגעשלאָסן צו אַ יידישע פּאַרטיזאַנער־גרופּע, זענען זיי באַ־פאַלן געוואָרן דורך די פוילישע פּאָליציסטן (א. ק.) און זיי דערמאָרדעט אין בונקער. דאָס איז געווען 6 וואָכן פאַר די באַפרייאונג.

באַלד נאָך דער באַפרייאונג האָב איך זיי געבראַכט צו קבר ישראל. עס איז מיר געווען זייער שווער צו שיידן זיך פון קבר פון מיינע טייערע אין טאָג וועלן איך בין עולה געווען קיין ישראל.

יהי זכרם ברוך!

יעקב קסלברנר

לזכר משפחתי

להנצחת זכרם של בני משפחת גיסי מנדל, אחותי חיה שרה, והילדים מאיר לייב, רחל מגדל וגולדה בת ר׳ דוד לאק שניספו ע״י הנאצים, הי״ד!

אהרן בן־יוסף (לאק), תל־אביב

ה ש מ ט ה

ברשימת עולי קוצק בישראל עמ' 368 נשמטו בטעות שמותיהם של דוד ובינה ראך, שעלו ארצה ב־1925 וביתם היה פתוח לכל יוצאי קוצק שבאו אחריהם. מר דוד ראך הוא מראשוני מיסדי ארגון יוצאי קוצק בישראל.

תוכן העניינים

דברי הקדמה — א. פורת 5

פרקי היסטוריה וזכרונות

מתולדותיה של קוצק 11
פון קאַצקער געשיכטע 17
חייה של קוצק לפנים — יעקב הרץ 24
ממראות העיר — שמחה מדנס 28
קאַצק — מנחם זאַקאַליק 35
וואַס געווען — יעקב בליטמאן 47
שבת אין וואַך אין קאַצק — יעקב הערץ 57
מיין שטעטל קאַצק — מאטל סעמיאטיצקי 61
א שפאציר איבער מיין שטעטל — ברוך יוסף פיערניק 68
קאַצק מיין שטאַט — גדליהו גראַסמאן 73
דער קיסר קומט — א. נחתומי 76
א גלגיל — יעקב הערץ 83
תמורות בקוצק — משה פרידמן 89
כיסופים — יעקב הרץ 92
כ׳קען נישט פארגעסן... (שיר) — יעקב הערץ 93
ס׳בענקט זיך (שיר) — יעקב הערץ 94
צור מחצבתי — מַדנס שמחה 95
ברק יוסלביץ — א. פ. 96
גבעת ברק — שמחה מַדנס 99
ל״ג בעומר ביים קבר פון בערעק יאסעלעוויטש —
שלום גאלדפארב 100

חסידות קוצק

רבני קוצק ואדמו״ריה — אלפסי יצחק 105
בזכות האילן הנאה — משה מיכאלי־רק 123
דער אלטער קאצקער — יעקב בליטמאן 124
הכתרתו של ר׳ יוסלה מורגנשטרן כרב בקוצק — דב טשארני . . 129
דער לעצטער קאצקער רבי — יעקב בליטמאן 131
צרור ניגוני קוצק — יוסף סלע 134

מן העבר הקרוב

דמויות ומאורעות — יוסף סלע 145
אין קאצק פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה — דוד ראק 151
זכרונות משנות הילדות — משה מיכאלי־רק 155
פון מיין יוגנט — יהושע טאשעמקא 159
דארפסגייער — אברהם ראזענבלום 163
די משומדת׳טע „מיינס חנה״ — מרים צובעק־פז 164
זלאטקע — מדנס שמחה 166
קאפל — יעקב הרץ 167

מפלגות, ארגונים ומוסדות

התנועה הציונית בקוצק — גדליהו גרוסמן 171
„השומר הצעיר״ בקוצק — חנה מילגרום־מונצ׳רז׳ 174
ראשיתו של השומר הצעיר בקוצק — דב טשרני 176
קן תוסס ומלא חיים — משה פרידמן 176
הנוער הקוצקאי במאבקו — משה סמוליאר 179
החלוץ בקוצק 184
הסתדרות המזרחי בקוצק 184
„אגודת ישראל״ בקוצק — גדליהו גרוסמן 185
בית״ר ארגאניזאציע אין קאצק — שמחה קרייצמאן 187

תנועת הפועלים היהודים בקוצק

קוצק ב־1905 — רחל יפנחס קריצמאן 189
„שטרייקערס״ — שיע ערליך 190
ארבעטער פארטיין אין קאצק — יחזקאל שטערן 191
דער „בונד״ אין קאצק — מענדל שלעפאכאווסקי 193
פראפעסיאנעלע פאריינען אין קאצק — נטע קופערשלאג . . . 194
דער ערשטער שטרייק אין קאצק — ישראל רויטאפעל . . . 197

מוסדות ציבוריים בקוצק

די יידישע קהלה אין קאצק 199
„קופת גמילות חסד״ 200
דער בעלי־מלאכה קאאפעראטיוו 201
חברה תהילים 202
חברה קדישא 202
הכנסת כלה 202
עזרת חולים 203

מנופה של קוצק

תמונות 307

איך חרבה קוצק

זכור את אשר עשה לך — יוסף סלע 219
חורבן קהילת קוצק — יעקב אבירם־גז׳ביין 220
אחרית ימיה של קוצק היהודית — גדליה גרוסמן 226
דורך יסורים און פּוּרעניות — מאניה שלייפער־זיגלמאן 242
אונטער די נאצים — יעקב ערליך 263
מיינע איבערלעבענישן און די היטלער צייט — רחל ווייגשטיין . . 268
אין לאגער „אסאוואי" — ישראל רויטאפעל 273
אויסזידלונג פון די יידן אין קאצק דורך די דייטשן
אין יולי 1942 (שיר) — מאטל סעמיאטיצקי 275
דאס אומשולדיגע פארגאסענע בלוט — אריה גאלדמאן . . 279
ביערות קוצק — שמעון רובצ׳ק 286
קאצקער יידן אונטער דער נאצי אקופאציע — גדליהו גראסמאן . 292
וואו געטאגט דארט ניט געגעטטיקט — משה קליינמאן 294
מסיפורי השואה — מפי יעקב ארליך 296
צרור מכתבים מימי השואה — משה אבירם־גז׳ביין 297
מן הפה אל הפחת — שמחה מדנס 300
א באזוך אין קאצק באלד נאך דער באפרייאונג — הערשל קרייצמאן . 305
א חלום (שיר) — אברהם ראזענבלום 308
קאצקער אין פראנקרייך בעת דער דייטשער אקופאציע —
ברוך יוסף פיערניק 310
אין פראנקרייך בעת דער דייטשער אקופאציע — יהושע טאשעמקא . 314

אישים ודמויות . . . . . 334—321

לזכרם

לזכר עיירתי (שיר) — שמחה מדנס 337
א מצבה (שיר) — יעקב הרץ 338
זכרם לנצח — משה מיכאלי־רק 340
אייכם? — משה אבירם־גז׳ביין 341
לדמותו של הרבי ר׳ אברהם יוסף מורגנשטרן — גדליהו גרוסמן . 342
הרב אברהם ישראל איסר טשרני — דב טשרני 344
שיע מגיד — יעקב בליטמאן 345
א קולטורעל געזעלשאפטלעכע הויז — יוסף פרידמאן 346
דוד טבל מאנטשארזש — חנה מילגרוים־מאנטשארזש 347
צבי פיערניק ז״ל — ברוך יוסף פיערניק 349
לייזר מדנס — שמחה מדנס 350
אחי מתתיהו — גדליהו גרוסמן 352
אריה טשרני — דב טשרני 353
אלה שלא זכו — אסתר ארזי 354

אבא שלי — הבן 355
משה זיגלמן — מניה 357
לזכר משפחתי — אליעזר קליינמן 358
פון מיינע זכרונות — יוסף זשעזשניקעוויטש 359
מיין היים — נחמה ערליך 360
והיה כי ישאלך בנך — שמחה מדנס 361
ר׳ יעקב יצחק בלומנפלד 363
יצחק גלבך, הפרטיזן הגיבור — ג. ג. 363
לזכרם — יעקב ארזי 365

הקוצקאים בארץ ובתפוצות

הקוצקאים בארץ — ג. ג. 368
קאצקער אין ישראל — 369
ארגון יוצאי קוצק בישראל 371
קאצקער לאנדסמאנשאפט אין ישראל 372
קאצקער אין ארגענטינע — י. בליטמאן 373
קאצקער אין פראנקרייך — שמחה ראטבוים 376
קוצק בימינו — עתונאי פילני 380
ווי זעט אויס קאצק היינט? 383

יד ושם

גבורה און קדושה — אברהם נחתומי 391
הדים ראשונים לשואת קוצק 396
רשימת יהודי קוצק שנספו ע״י הנאצים ימ״ש 399